ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԵՐԳԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
(1930-1993 ԹԹ.)

ԱՌԱՔՈՒՄՆ
ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ
ՋԵՐԱԿԱՆԻ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ
(1230-1293 թթ.)

ԱԻԱՔՈՒՄՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

38

Աշխատասիրութեամբ՝
Բանասիրական Գիտութիւնների Դոկտոր,
Փրոֆէսէօր Լ. Գ. ԽԱՉԵՐԵԱՆԻ

ԼՈՍ ԱՆՃԵԼԷՍ
1988 Թ.

Printed by ALCO PRINTING CO. (213) 240-1412
Glendale, California

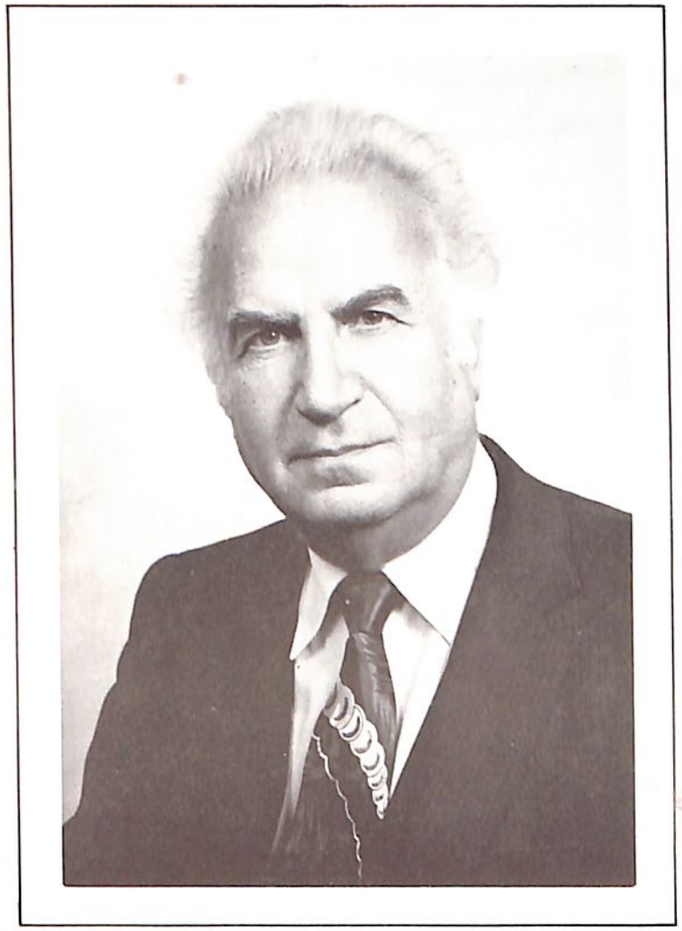

Մատենագրական սոյն Յուշարձանի
լոյսընծայումը
իրականացաւ մեկենասութեամբ
Տիար
ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՏՕՆՈՅԵԱՆԻ

Publication of this
Literary Monument is realized
by generous donation of
CHRISTAPHOR DONOYAN

Երկոու խօսք

Եկեղեցական մեր կոչումին բաւարարող ուրախութեամբ եւ հպարտութեամբ է, որ կ'ողջունենք Փրոֆ. Լ. Գ. Խաչերեանի Լոս Անճելըսի մէջ հրատարակուող երկրորդ աշխատասիրութիւնը՝ «*Յովհաննէս Երզնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի*» մատենագրական Յուշարձանը:

Նահանջողական եւ հայերէնագիտական սփոփանքի բաւարարութենէն զրկուած այս մթնոլորտին մէջ կա՞յ արդեօք հայ տառին, հայ շունչին եւ հայ դպրութեան քաղցրութիւնը իր քիմքին ապրած հայուն հասմար աւելի մեծ գոհունակութիւն, քան մօտիկէն ծանօթացումը այն հսկաներուն, որոնք դարեր առաջ, մեր գրականութեան եւ մշակոյթի անդաստանը հերկած են այնպիսի հունտերով, որոնց հասուն եւ ատոք ցորեանի հացով այսօր իսկ կը ստանանք հոգեկան սնունդ:

Մենք պարտինք սեւեռիլ հայ պատմութեան, հայ մշակոյթի անմահ երախտաւորներու լուսեղէն վաստակին, որովհետեւ անցեալի հարստութեան ասպետական ներկայացուցիչները իրենց հոգիները վերածած են կերոններու:

Հայը՝ Աստուծոյն հաւատարիմ մնաց իր բովանդակ գողգոթայի ընթացքին, որովհետեւ մեր ժողովուրդը երկնեց իմացումին հետ եւ հաւատքով, գրիչը ենթարկեց սրտի տրոփներու, համոզումը եւ վճռակամութիւնը եղան նոր նուաճումներու աղօթք: Աղօթք կոչեցինք եւ մեր Աստուածաշունչին կողքին պահեցինք, սիրեցինք, գուրգուրացինք այն միւս մատեանները եւս, որոնք մեզի մինչեւ իսկ կոտորածները, մեր խաչե-

լութիւնը, մեր անհամար նահատակութիւնները կը պատմէին:

Մեսրոպով քանդակուած հայ այբուբենը դարձաւ խորան մեր դարերու գոյութեան պաշտամունքի խունկերուն, դարձաւ զրահ արեւներուն՝ մեր յաւերժութիւնը պահպանող եւ վերջապէս եղաւ մնայուն միջնաբերդը մեր իմացական այն բոլոր գրոհներուն, որոնք եղան երբեմն համեստ, լռութեանց մէջ անբարբառ, բայց երբեմն կտրեցին, երբեմն դարձան հպարտ երթ ու փառաւոր անցք մահուընէ դէպի պայծառ անմահութիւն:

Ամէն երկնակամարի ծիածանին մէջ մենք կը գտնենք հայ մշակոյթի բազմերանգող գոյները եւ մեր սրտերը հպարտութեան տրոփով կը դառնան ծնծղայ՝ մասնակցելու համար այն մեծ պատարագին, որ կը կոչուի *մշակութատօն:*

Ամէն արեւին հետ մեր հաւատքը բոլոցքի մը առարկայութեամբ կը վճռականանայ՝ հայակերտման պայքարին մէջ նետելով մեր ուժերը բոլոր, նոյնիսկ մեր պահեստի զինուորները, որովհետեւ տատանումն ու թուլացումը նահանջ է անփառունակ, *իսկ նահանջը լեզուին ու մշակոյթին՝ մահն է մեր ժողովուրդին, մինչդեռ մենք չենք ընդունած, պիտի չընդունինք որեւէ ատեն մահը ազգային:* Մենք ապրած ենք ֆիզիքական մահերէն իսկ վերջ, մենք ապրած ենք հաւաքականօրէն: *Մեր բովանդակ գոյութեան գաղտնիքը եղած է տիեզերական մշակոյթ մը ստեղծել կամ մշակութային տիեզերք մը հաստատել,* որուն համար բոլոր մարտնչողները այսօր կը պատկանին հայութեան դատին նահատակուածներու փաղանգին, եւ որուն թիւը ստուարացնելու անհամար խոստումներով լեցուն է հայ իրականութիւնը այսօր:

Ահա թէ ինչպիսի՛ հաւատքով ազգայինը եւ գիտութիւնը ընդելուզում կը դառնան աշխատասիրութեան մը, որուն հրատարակութեան ոգեղէն մթնոլորտը մեզ կը մղէ կատարելու կարգ մը խորհրդածութիւններ.-

Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացին է այս անգամ խնամքով եւ գիտաշխատութեամբ մեզի մատուցուողը: Արդարեւ, ԺԳ. դարու նշանաւոր բանաստեղծ, քերականագէտ, գիտնական եւ իմաստասէր մատենագրին *«Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի»* երկին նուիրուած բանասիրական այս գիտաշխատանքը կու գայ նոր լոյս սփռելու միջնադարեան հայ քերականութեան մեծարժէք սոյն բնագրի վրայ: Առաջին անգամ ըլլալով, քերականութեան տիտղոսին տակ, գիտական վերլուծման կ'ենթարկուին ԺԳ. դարուն հայկական կեանքէն ներս տիրող հայ իմացութեան, հայեցի մտածողութեան, հայագիտական, համամարդկային, պատմա-ընկերային երեւոյթները:

Յովհաննէս Երզնկացի մեզի ծանօթ է առաւելաբար իր իմաստասիրական առակներով, որոնք գրուած են բանաստեղծական տաղանդով եւ շունչով, ժողովուրդը դաստիարակելու, լաւին, ճշմարիտին առաջնորդելու մտահոգութեամբ: Ան նաեւ գիտական վարդապետի այն տիպարն է, որ իր ուսուցչապետական առաքելութեան բերումով պարտաւոր էր իր խնամքին յանձնուած ուսանողութեան աւանդել իր ժամանակաշրջանի տիրող բոլոր եւ անհրաժեշտ նկատուող գիտութիւնները, մինչեւ իսկ գրչութեան արուեստը:

Ուսումնական հարուստ պաշարով օժտուած, իր ուսուցչական բեղուն նուիրումին առընթեր, տիւ ու գիշեր գրած է, ստեղծագործած՝ միշտ օգտակարին, դաստիարակչականին եւ ճշմարիտին հետամուտ ըլլալով: Եւ այս իրապաշտութեամբ՝ իմաստասէրն Յովհաննէս Պլուզ չէր կրնար իր աշխարհայեացքի կազմութեան մէջ սահմանափակուիլ միայն աստուածաբանական այնպիսի վէճերով, որոնց շուրջ մինչեւ ԺԷ. դար հազիւ Եւրոպան կրցաւ համախոհութիւն մը ստեղծել:

Իր ստեղծագործութիւններով ան յոյս ներշնչեց իր ապրած դարաշրջանի քաղաքական անդորհանքի եւ սարսափի մթնոլորտի մէջ ապրող հայ զանգուածներուն, մխիթարութեան մթնոլորտ ստեղծելով մինչեւ իսկ յոռետես բնոյթով իր բանաստեղծութիւններուն մէջ, անկէ կեանքի ցոլքեր, նշոյլներ եւ վերապրելու վճռակամութիւն յառաջացնել:

Ահա այսպէս մեծն իմաստասէրը, բարոյախօսը ժողովուրդին, մատչիլ չօժարեցաւ իր կեանքէն քաղած աշխարհայեացքներու տխրութիւնը փարատելու եւ անոնց մէջ ապրելու, գոյատեւելու ոգին ընդգծելու:

Մասամբ միայն անդրադառնալով մեծ մտածողին անձին եւ առհասարակ արձանագրած բանաստեղծական, դաւանաբանական, խրատականին եւ գրական, գիտական ստեղծագործութեան իրայատկութիւններուն, Փրոֆ. Խաչերեան կը ծանրանայ տուեալ երկին վրայ անոր համապարփակ տեսականութեան եւ «հանրագիտարանային» արժէքներուն եւ արժանիքներուն խորացումով հարստացնելու մեր բանասիրական գրականութիւնը:

Առաքել Սիւնեցի, Յովհաննէս Երզնկացի եւ ուրիշ մեծութիւններ անծանօթ դէմքեր չեն քիչ թէ շատ հայ մատենագրութեան դասական ընթացքին բովէն անցնող հայ մտաւորականին համար, բայց անոնց նուիրուած նման առանձին եւ բազմաբովանդակ մենագրութիւններու շնորհիւ է միայն, որ մենք կ'անդրադառնանք միջնադարեան ազգային-քաղաքական մռայլ դարերուն մէջ մեծցած այս մեծութիւններուն, որոնց ժառանգութեան ուղղահայեաց ծանօթացումը աւելի եւս կը հպարտացնէ եւ կը զինէ մեզ, նոր ու դեռեւկոտ ազդեցութիւններուն եւ միջավայրային պարտուողական ոգիին դէմ:

Անհատասիկ Երզնկացին: Մարդ մը, որ իր դարու գիտութիւններու իւրացումով կանգնեցաւ պատմութեան առջեւ, արծարծեց բազմաթիւ հարցեր, ջանաց պատասխանել անհամար այլ խնդիրներու, որոնք իրմէ առաջ, իր ժամանակաշրջանին եւ մինչեւ օրերս մարդկային հետաքրքիր եւ անհանդարտ մտքերը չարչրկած են:

Իր տեսակին մէջ եզակի այս նիւթին սեւեռելով՝ մեծ մատենագրին

արժանաւոր բանասէրը առանձին հատուածներով՝ թեմայական կարգաւորման տակ կ'առնէ անոր առաջադրութիւնները, մասնաւորաբար խորագրի թելադրութենէն մեկնելով՝ իր ներկայացուցած լեզուաբանական ըմբռնողութիւնը, որուն կարեւորութիւնը անպայմանօրէն կապուած պիտի մնայ մեր լեզուի յառաջընթացի պատմութեան հետ:

Ունեցած ենք հեղինակներ, պատմիչներ, ժամանակագիրներ, որոնց տուած պատմական տեղեկութիւնները ոչ միայն չեն նպաստած լուսաբանելու որոշ ժամանակաշրջաններու պատմական դէպքերը, այլ իրենց հակասութիւններով աւելի եւս շփոթանք յառաջացուցած են: Այս աշխատասիրութիւնը կու գայ ընդգծելու այն եզակի եւ անգերազանց վստահելիութիւնը, որ Յովհաննէս Երզնկացիի տուեալ երկը կը վայելէ իբր անդաւաճանելի աղբիւր, անսայթաք վկայութիւն, դէպքերու, դէմքերու ծանօթագրութիւններու անսխալ աւանդիչ եւ, վերջապէս, որպէս միջնադարեան հայ քերականական եւ գիտական մտածողութեան կոթողային Յուշարձան:

«*Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի*» գործը կը մեկնաբանուի Փրոֆ. Խաչերեանի կողմէ գրուած յատուկ Ներածութեամբ մը, ուր կը յստականայ մեզի համար տաղանդը, գիտնականի ու բանաստեղծի դէմքով պայծառ՝ Յովհաննէս Երզնկացիին: Այս ուղղութեամբ հարուստ աղբիւրներ եւ վկայութիւններ ցոյց կու տան աշխատանքին տրուած լրջութիւնն ու խորութիւնը:

Փրոֆ. Խաչերեան կը բնութագրէ նաեւ այս քերականական Մեկնութիւններու գլուխգործոցին ստեղծման ժամանակաշրջանը եւ բոլոր այն աղբիւրները, որոնց ընդգրկմամբ Երզնկացի խմբագրած է զայն: Վերջապէս՝ կը տրուին բնագրին վերաբերեալ գիտական ծանօթութիւններ եւ կը յանգի համեմատական եզրակացութիւններու:

Այս առիթով պիտի ուզէինք գնահատանքի մեր մասնաւոր խօսքը ըսել նախ Փրոֆ. Լեւոն Գ. Խաչերեանին, որուն երկար տարիներու աշխատանքին արդիւնքն է «*Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի*» երկին նուիրուած բանասիրական այս գիտաշխատանքը: Իսկ երկրորդ հերթին, շնորհակալութեան մասնաւոր խօսք ունինք գաղութիս ազգայիններէն Պրն. Քրիստափոր Տօնոյեանին, որ ընդառաջելով մեր փափաքին, սիրայօժար կերպով յանձն առաւ այս երկին ամբողջական ծախսերը, առօրեայ մեր այս վազքին եւ օտար այս մթնոլորտին մէջ, մեզի շնորհելով գերագոյն հաճոյքը՝ հայ մշակոյթի երախտաւոր Յովհաննէս Երզնկացիին աղբիւրագիտական մեծարժէք ստեղծագործութիւնը վայելելու:

«*Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի*» երկին նուիրուած բանասիրական այս գիտաշխատանքը անգամ մը եւս մեզի կու տայ մեզմով հպարտանալու ոսկի պատեհութիւնը:

ԵՓՐԵՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹԱՊԱԳԵԱՆ

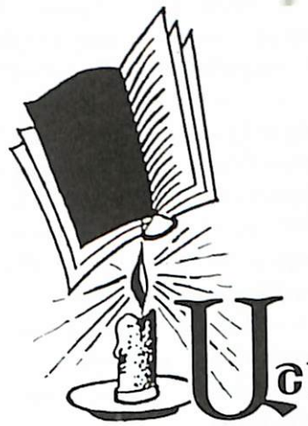

Աշխատասիրողի կողմից

Հայ մշակոյթի երախտաւորներից Յովհաննէս Երզնկացու *մատենագրական* սոյն Յուշարձանը իր գիտա-քննական բնագրով, աղբիւրագիտական բանասիրական ուսումնասիրութեամբ եւ պատմա-մշակութային մանրակրկիտ ծանօթագրութիւններով իրրեւ ամբողջական աշխատասիրութիւն առաջին անգամ հայագիտութեան մէջ մատուցւում է ընթերցողին:

Մատենագրական այս կոթողի ուսումնասիրումն ու գիտա-քննական բնագրի պատրաստումը մեր բազմամեայ գիտահետազօտական աշխատանքների ընթացքում հնարաւոր եղաւ իրականացնել ձեռագրագիտութեան եւ հայագիտութեան մեծագոյն կաճառում՝ Երեւանի Մաշտոցի անուան Հին Ձեռագրերի Գիտահետազօտական Ինստիտուտ-Մատենադարանում, տրամադրութեան տակ ունենալով հայկական Ձեռագրերի ամենահարուստ չափարանը՝ հայագիտական ամենաճոխ ու բազմաբովանդակ գրականութեամբ հանդերձ:

Հայագէտները վաղուց անտի անձկութեամբ սպասում էին մեր սոյն աշխատասիրութեան գիտական շրջանառութեան մէջ դրուելուն: Դեռեւս 1973 թուականին բազմավաստակ հայագէտ Յարութիւն Քիւրտեանը, հանդէս գալով «Բազմավէպ»-ի էջերում մատենախօսութեամբ այդ օրերին մեր հրատարակած «Վարդան Արեւելցի. Մեկնութիւն քերականի» աշխատասիրութեան առիթիւ, ի չարս արծարծած հայագիտական այլ հարցերի, գրում էր. «...Լ. Խաչերեան իր սովորական խղճմտութեամբ ընտիր գործ մը կը տրամադրէ մեզի: Խաչերեան, որ ինքզինքը նուիրած կ'երեւի մեր հին մատենագրութեան քերականական ուսումնասիրութեանց, նայի Նչեցիի «Վերլուծութիւն քերականութեան» (1966) իր մեծարժէք գործէն վերջ կու տայ ներկայ կարեւոր աշխատութիւնը: Ան 17 ձեռագիրներու գիտական համեմատութեամբ

հրապարակ կը հանէ իր այս նոր աշխատութիւնը, զայն մատչելի ընելով ձեռագրական հաւաքածոներու անմատչելիութենէն։... Ան ձեռնհասօրէն կը ներկայացնէ վերլուծմամբ Վարդան Արեւելցու «Մեկնութիւն քերականին», որ իրապէս կ'արժէ կարդալ։... Խաչերեանի երախտապարտ ենք մատենագրական նշանաւոր այլ անտիպ, գրեթէ մոռցուած, գործ մը այսպէս հրապարակ հանելով կորուստէ փրկելուն համար։ Իցի՛ւ թէ չուշանար Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացւոյ «Հաւաքումն մեկնութեան Քերականին» եւ ասոր նմանութեամբ Յովհաննէս Մործորեցի Երզնկացւոյն գործերուն հրատարակութիւնը։ Վաստակաւոր հեղինակը 1972-ին Երեւան գտնուելուս՝ ինծի մեծ ուրախութիւն պատճառեց հաւաստելով որ արդէն ատոր աշխատութիւնը աւարտելու վրայ է։ Մաղթենք որ լոյս տեսնելը չուշանար» («Բազմավէպ», 1973, No. 2, էջ 307–308)։

Հայագէտի այդ փայփայած իղձը իրականացուեց, սակայն, տասներկու տարի յետոյ միայն, այն էլ, ճակատագրի բերումով, Լոս Անճելըսում, չնորհիւ Գերաչնորհ Տ. Եփրեմ Ս. Եպսկ. Թապագեանի խորագգաց հոգածութեան ու հովանաւորութեան մեր ազգային մշակութային գանձերի նկատմամբ եւ Գրասէր բարերար Տիար Քրիստափոր Տօնոյեանի նիւթական օժանդակութեան, որոնց եւ յայտնում ենք մեր խորին չնորհակալութիւնը։

Մեր վարձքի կատարման մեծագոյն առհաւատչեան եւ գերագոյն բաւականութիւնը համարել եւ համարում ենք բազմամեայ տքնաջան տարիների մեր գիտահետազօտական ուսումնասիրութիւնների ընծայումը մեր հոգեչռայլ ժողովրդին եւ նրա մեծահարուստ մշակոյթին։

Ջենք տարակուսում, որ մատենագրական սոյն Յուշարձանի գիտաքննական բնագրի լոյսընծայումը կը հետաքրքրի հայագէտներին առհասարակ, լեզուաբան-քերականագէտներին, գրականութեան պատմաբաններին, միջնադարի երաժշտագիտութեան, ճարտասանական արուեստի, գեղագիտական մտածողութեան տեսաբաններին, փիլիսոփաներին եւ դպրութեան տեսութեան հետազօտողներին մասնաւորապէս։ Այն անսպառ մտքի չեմարան է հայ մշակոյթի իմացախոհական պատմական մի ամբողջ դարաշրջանի՝ իր «հանրագիտարանային» բնոյթով։

Ներածութիւն

Յովհաննէս Պլուզ երզնկացին ապրել եւ ստեղծագործել է 13-րդ դարի երկրորդ կիսում: Մնուել է չուրջ 1230–1240-ական թուականներին եւ մահկանացուն կնքել 1293-ին[1]: Նա հայ մատենագրութեան ուշագրաւ դէմքերից է տուեալ ժամանակաշրջանի մշակութային գործիչների համաստեղութեան շարքում՝ գիտական-գրական բազմաբնոյթ աշխատութիւնների իր հեղինակմամբ: Իբրեւ երախտաւոր ուսուցչապետ, բազմավաստակ մատենագիր, իմաստասէր[2] եւ քերական մեկնիչ նա հանրաճանաչ էր ինչպէս բնաշխարհում, այնպէս եւ կիլիկեան հայկական թագաւորութեան տարածքում:

Ուսումնա-գիտական բազմամեայ բեղմնաւոր իր գործունէութեան չնորհիւ, Երզնկացուց մեզ են հասել տարբեր գրասեռերի (բանաստեղծութիւն, խրատաբանութիւն, դաւանաբանական երկեր, զրոյցներ եւլն) եւ գիտութեան բնագաւառների վերաբերեալ արժէքաւոր ստեղծագործութիւններ:

Հետաքրքրութիւնների լայն չառաւիղով ստեղծագործութիւնների իրականացումը, բնականաբար, իր վրայ չէր կարող չբեւեռել (եւ չարունակ[1]ամ է բեւեռել) հայագէտների յարաճուն ուշադրութիւնը: Առաջին հերթին բանասիրական կնճռոտութիւն էր ներկայացնում նրա մատենագրական ժառանգութեան ճշգրտման խնդիրը· տարաբախտաբար, միջնադարի մատենագրութեան մէջ եւ, դրանից մեկնելով՝ յետագայում առանձին հայագէտների աշխատութիւններում չփոթուել էին համանուն Յովհաննէս Երզնկացիներ՝ Պլուզի եւ Մործորեցու մատենագրական երկերը՝ դրանց երկուսի նոյնացմամբ իբրեւ մէկ անձնաւորութիւն: Այստեղ մենք չենք անդրադառնայ, բնականաբար, Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու կենսագրութեան մանրամասներին, ո՛չ էլ նրա թողած ժառանգութեան գնահատումներին, որ մեզանից առաջ տրուած են հայագիտութեան մէջ եւ ամփոփուած Ա. Սրապեանի եւ է. Բաղդասարեանի աշխատութիւններում[3]: Ուստի, ելնելով ձեռագրական աղբիւր հրատարակելու մեր առաջադիր խնդրից՝ կը սահմանափակուենք միայն ձեռագիր եւ տպագիր աղբիւրների համադրմամբ մեր պատրաստած «Հաւաքումն մեկնութեան բերականի» բանաիաղային բնոյթի մատենագրական արժէքաւոր Յուշարձանի բնագրագիտական բննութեամբ եւ այդ առնչութեամբ հայագիտութեան մէջ շփոթուած նրա բուն հեղինակի որոշմամբ ու ճշգրտմամբ: *Անցողակի նկատենք, որ սոյն երկասիրութեան հեղինակի չփոթման*

---

1 *Տե՛ս* Ն. Ակինեան, Գրախօսութիւն, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1955, Վիէննա, թիւ 7–9, էջ 441, Ա. Սրապեան, Յովհաննէս Երզնկացի, Երեւան, 1956, էջ 39:

2 *Տե՛ս* Գ. Գրիգորեան, Յովհաննէս Երզնկացու փիլիսոփայական հայեացքները, Երեւան, 1962:

3 *Տե՛ս* Ա. Սրապեան, նշուած աշխ., «Կեանքն ու գործունէութիւնը» ուսումնասիրութեան *բաժինը*, է. Բաղդասարեան, Յովհաննէս Երզնկացին եւ նրա խրատական արձակը, Երեւան, 1977:

պատճառներից մէկն էլ թերեւս հէնց այն է, որ Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու ոչ բոլոր աշխատութիւնները են առ այսօր գիտա-քննական հրատարակութեան արժանացել: Դրանց թուին է պատկանում նաեւ այժմ գիտական շրջանառութեան մէջ դրուող քերականական սոյն Յուշարձանը, որը, լինելով միջնադարի հայ քերականական մեկնութիւնների պսակը, առաջին անգամ լոյս է ընծայւում մեր աշխատասիրութեամբ, իր գիտա-քննական բնագրով:

Նշենք նաեւ, որ հայագիտութեան համար խիստ ուշագրաւ այս երկը իր բնոյթով միջնադարի հայ դպրութեան տեսական համապարփակ աշխատասիրութիւնը լինելով՝ անգնահատելի նպաստ ունի, անտարակոյս, հայ միջնադարագիտութեան բազմաթիւ իրողութիւնների մեկնաբանման ու լուսաբանման առումով: Արծարծած հարցադրումների ու հիմնադրոյթների տարողունակ բովանդակութեամբ եւ գիտական նշանակութեամբ արդարացիօրէն ուրոյն տեղ ունենալով մեր մատենագրութեան մէջ, առաջադրուող բնագիրը ծառայել է, եթէ կարելի է ասել, իբրեւ տեսական «հանրագիտարան» ամբողջ միջնադարում: Ներկայ դէպքում, այն «բերականական մեկնութիւն» անուանելը մասամբ պայմանական է, ուստի եւ լիովին չի բացայայտում ու բնութագրում նրա համապարփակ ընդգրկումը, որ ուշագրաւ առնչութիւններով ըստ էութեան աղերսւում է թէ՛ ճարտասանութեանը, թէ՛ գրականութեան ու բանասիրութեան տեսութեանը, թէ՛ երաժշտութեանը, թէ՛ փիլիսոփայութեանը եւ թէ՛ աստուածաբանութեանը...: Իրաւացի է անուշտ Փրոֆ. Ն. Ադոնցը, երբ ընդգծելով նրա, իբրեւ մատենագրական Յուշարձանի, բացառիկ կարեւորութիւնը, գրում է. «Մեզ զբաղեցնող բնագաւառում, Յովհաննէսի (իմա՝ Երզնկացու – Լ.Խ.) աշխատութիւնը իրենով նշանաւորում է աւարտունութեան հէնց այդպիսի մոմենտ: Դա Summarium (իմա՝ «Հանրագումարն» – Լ.Խ.) է բոլոր այն ամէնի, ինչ արուած է մինչ այդ աշխատութիւնը բերականագիտութեան մէջ, եւ աղբիւր է վերջինիս յետագայ գոյատեւման՝ յաջորդող դարերում: Ներանում Յովհաննէսը ոչ միայն յայտարարի է բերում փաստական նիւթը, այլեւ հաղորդում է պատմա-մատենագրական տեղեկութիւններ բարձր արժէքի»[4]:

Երզնկացու սոյն աշխատասիրութիւնը հայ դպրութեան բնագաւառում օժտուած լինելով մշակութային համընդհանուր նշանակութեամբ, բացառիկ կարեւորութիւն ունի մասնաւորապէս լեզուաբանութեան պատմութեան համար՝ որպէս միջնադարի հայ քերականագիտութեան պսակի: Աղբիւրագիտական իր արժանահաւատութեամբ այն անգերազանց է ու միակն է, որին կարելի է անվերապահ վստահութեամբ դիմել բոլոր այն դէպքերում, երբ հարկաւոր է ծանօթանալ եւ ուսումնասիրել Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի, Ստեփանոսի, Մագիստրոսի եւ Համամի լեզուա-մշակութային ու բերականագիտական հայեացքներին անմիջականօրէն: Ուստի եւ խորապէս համոզուած ենք, որ միջնադարի բերականագիտական մտքի գիտական շարադրանքը հնարաւոր չէ իրականացնել առանց սոյն կոթողային երկասիրութեան (ինչպէս եւ միւս բերականական Մեկնութիւնների) գիտա-բննական բնագրի լոյսընծայման, ընդ որում լեզուա-մշակութային եւ բերականական հարցադրումների բոլորովին նոր ընդգրկումներով ու կառուցուածքային առաւել ճիշդ ծրագրով, բան հրապարակի վրայ եղածը:

4. Н.Адонц, Дионисий Фракийский и армянские толкователи, Петроград, 1915г., էջ LXXXII:

Ա. ՀԵՂԻՆԱԿԸ ԵՒ ՆՐԱ ԲԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ձեռագրական աղբիւրներում մատենագրական սոյն երկի հեղինակային պատկանելութիւնը տարատարմութեան է մատնուել: Բանն այն է, որ XII դարի վերջին եւ XIV դարի առաջին քառասնամեակին, երկու քերականական մեկնութիւններ եւս յօրինուեցին (բացի Եսայի Նչեցու երկից) եւ իրրեւ ձեռնարկ-դասագրքեր չրջանառութեան մէջ դրուեցին միջնադարի մեր ուսումնագիտական կենտրոններում՝ համաւուն երկու հեղինակների՝ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի եւ Յովհաննէս Երզնկացի Մորմորեցու աշխատասիրութեամբ: Շփոթութեան արդիւնքը եղաւ այն, որ երկու համանուն հեղինակները քերականական երկերն էլ՝ միեւնոյն հեղինակի «ստեղծագործութիւններ»:

Հարկ է արձանագրել, սակայն, որ քերական մեկնիչները միանգամայն զերծ էին այդ մոլորութիւնից եւ յատակօրէն տարբերում էին երկու առանձին Յովհաննէս Երզնկացիներ՝ Պլուզ եւ Մորմորեցի, համապատասխան իրենց քերականական երկու տարբեր աշխատասիրութիւններով: Այսպէս, Առաքել Սիւնեցին իր «Համառաւտ լուծմունք քերականութեան» աշխատութեան մէջ գրում է՝ անդրադառնալով իրենից առաջ գոյութիւն ունեցած նոյնաբնոյթ Մեկնութիւններին. «Յումէ՞ թարգմանեցաւ եւ ո՞վ էր, որ մեկնութիւն արար սորա (իմա՝ քերականութեանն Դիոնիսեայ – Լ.Խ.),– հարցման կարգով ասում է նա եւ ապա անմիջապէս պատասխանում.– այսինքն՝ զի Դաւիթ փիլիսոփայն թարգմանեաց եւ մեկնեաց զսա: Իսկ յետ նորա Գրիգոր Մագիստրոս այլ ընդարձակ մեկնեաց զԴաւթի մեկնեալն: Իսկ յետոյ Յովհաննէս վարդապետ մականուն Պլուզ համառաւտեաց զնոյն վասն դիւրալուր լինելոյ: Եւ յետ նորա Եսայի վարդապետն Գլաձորոյ այլ համառաւտեաց զնոյն, որ այժմս կայ ի միջի, այսպէս եւ Մորմորեցին համառաւտեալ»[5]:

Առաքել Սիւնեցու այս հաւաստումը միանգամայն ճշմարտացի է, երբ քննութեան ենք առնում, իրրեւ ամենավաւերական ապացոյցներ, հէնց երկու Երզնկացիների յիշատակարանային ինքնագիր վկայութիւնները, որոնք փարատում են բոլոր տեսակի տարակուսանքներն ու անորոշութիւնները: Բնութագրական է, որ Վարդան Արեւելցու աշակերտ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզը յիշատակւում է մատենագրական աղբիւրներում մինչեւ 1293 թուականը, իսկ

5 Տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Առաքել Սիւնեցի. Յաղագս քերականութեան համառաւտ լուծմունք», գիտա-քննական բնագիր եւ Առաջաբան-ուսումնասիրութիւն, ծանօթագրութիւններով հանդերձ, Լոս Անճելոս, 1982, էջ 73:

Ըստ երեւոյթին՝ Առաքել Սիւնեցու մատենագիտական այս ծանօթագրութեան հիման վրայ են յետագայում յիշատակւում տեղեկութիւններ հայ քերականական մեկնիչների մասին՝ իրենց յաջորդականութեան թուարկմամբ, մատենագիտական ցանկերում. դիցուք՝ «Զքերականն՝ բազումք [մեկնեցին], բայց յետոյ Յոհաննէս վարդապետն եգնկայեցին, յետ նորա Եսային, յետ նորա Յովհաննէս Մորմորեցին, յետ նորա Վարդան վարդապետն կիլիկեցին յաւուրս Հեթմոյ թագաւորին» (Յ. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, Երեւան, հ. Ա, 1959, էջ LXI):

238

ՀԱՅԿ ԳԱ ԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆ-ՏԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ Մ. ԲԱՇԼԻՄՈՏԵԿԱ Ա-Տ Ստեփանակերտ, ԱՄ ԱՕՄ, ԽՍՀՄ

Եսայի Նչեցու աշակերտ *Յովհաննէս Երզնկացին՝ մինչեւ 1337 թուականը*[6]: *Ընդ որում առաւել յատկանշականն այն է, որ վերջինս Գլաձորի համալսարանում ձեռք բերած իր ամբողջ ուսումնառութեան ընթացքում եւ ընդհուպ մինչեւ 1316 թուականը թողած յիշատակարաններում իրեն պարզապէս ներկայացնում է իբրեւ «Յովհաննէս Երզնկացի»· բայց սկսած հէնց այդ թուականից՝ նաեւ որպէս «Մործորեցի», որը եւ կայունանալով՝ դառնում է նրա հիմնական մականունը: Այս իմաստով չափազանց պերճախօս է հետեւեալ յիշատակարանային ինքնագիր վկայութիւնը. «Եւ զվերջացեալս ի բարեաց գործոց՝ գտարտամ գրիչս՝ զՅոհան, ծանօթ բանի եւ տեղեաւ Եզնկացի, իսկ այժմ Մործորեցի, աղաչեմ չմոռանալ ի բարիս զիս եւ զիման ամենայն, ի թուականիս փրկչին ՌՅԺԶ (1316)»*[7]: «*Ցաղագս եւթն խորհրդոյ եկեղեցւոյ Թովմայի Ագուինացւոյ*» *աշխատութեան լատիներէնից հայերէն կատարած իր թարգմանութեան առթիւ Նչեցու աշակերտ այս Յովհաննէս Երզնկացին յիշատակարանային ինքնագիր վկայութեան մէջ հաւաստում է.* «*...որում տեննչացայ հոգւոյ նուաստ ոգիս եւ յոյժ կարաւտս բանի՝ Յոհաննէս Եզնկայեցի եւ այժմ կոչիմ Մործորեցի*»[8]: *Նշանակում է՝* «*Մործորեցի*» *անուանակրումը Գլաձորի համալսարանական Յովհաննէս Երզնկացին սառնձնել է յետագայում՝ սկսած գոնէ 1316 թուականից, այդ իսկ պատճառով յայտնում է՝* «*եւ այժմ Մործորեցի եմ կոչւում*»:

Նոյն թուականին թողած մի այլ յիշատակարանային ինքնագիր վկայութիւնում Յովհաննէս Երզնկացին բացատրում է, թէ ինչո՛ւ նա «*Մործորեցի*» *է անուանւում այժմ.* «*...Ես՝ նուաստս ի Քրիստոս եւ յեսիւնն յորդիս Սիոնի՝ ապիկար ոգիս Յոհաննէս Եզնկայեցի սպասաւոր բանի*, բնակեալ ի վիճակ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի, ի վանս Մործոր կոչեցեալ, *ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, այլեւ ժողովեալ առ մեզ բանասէր անձինք ի յուսումն կրթութեան...*»[9]:

Որ իրօք «Մործորեցի» մականունը յետագայում է ընդունել Յովհաննէս Երզնկացին՝ հաւաստում է նաեւ հետեւեալ յիշատակարանային ինքնագիր վկայութիւնը. «*զԱստուածեղէն դանձիս ստացօղն, զերջանիկ վարժապետն Եսայիաս, յիշեսջիք ի Քրիստոս, ընդ նմին եւ նուաստս գծող սորին՝ զՅով[ան-նէս] սպասաւոր բանի Երզնկայեցի, որ եւ Մործորեցի...*»[10]:

Նշենք, որ տուեալ աշխատավայրում երկարամեայ կեցութեան պատճառով դրա տեղանուամբ յորջորջուելը եզակի փաստ չէր միջնադարում: Ղ. Ալիշանը այս առնչութեամբ նաեւ համանման փաստ է վկայակոչում. «*Հոս ալ նշանակել կամ դիտել տալ կ'ուզեմ,– գրում է նա,– որ* Կիրակոս Երզնկացին ալ Մործորեցի ըսուած է»[11]:

Ամենայն հաւանականութեամբ Յովհաննէս Երզնկացին անհրաժեշտութիւն է զգացել նաեւ Մործորեցի յորջորջուելու՝ իր համանուն նախորդից զատորոշուելու համար:

Ցետագայ ձեռագրական աղբիւրներում, ինչպէս եւ հայագիտական

6 *Տե՛ս* Լ. Խաչիկեան, «*Արտազի հայկական իշխանութիւնը եւ Մործորի դպրոցը*», «*Բանբեր Մատենադարանի*», No. 11, 1973, *էջ* 203:

7 «*ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ*», *կազմեց՝* Լ. Խաչիկեան, 1950, *էջ* 111:

8 *Անդ, էջ* 173:

9 *Անդ, էջ* 125:

10 *Անդ, էջ* 146:

11 Ղ. Ալիշան, *Յուշիկք հայրենեաց, հ.* 2, 2-*րդ տպ.*, *Վենետիկ*, 1921, *էջ* 414:

ուսումնասիրութիւններում, տարաբախտաբար, այս յստակ տարբերակումը երկու տարբեր հեղինակների քերականական երկերից բացի նաեւ ընդհանրապէս նրանց մատենագրական ժառանգութեան՝ չպահպանուեց[12]*, որով կարիք զգացուեց առաւել հանգամանալից հետազօտութիւնների՝ նրանց երկերի մատենագիտական ստուգութիւնը վերականգնելու մտահոգութեամբ:*

Բանն այն է, որ այս երկու մատենագիրների նոյնացման հակասութիւնները չափազանց ակնբախ էին. ա) Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացին իր գործունէութեամբ առնուազն մի յիսունամեակ աւելի վաղ էր հանդէս եկել, քան Մործորեցին. ընդ որում իր ուսումնառութիւնը ձեռք էր բերել Վարդան Արեւելցու դպրոցում, իսկ Մործորեցին՝ Գլաձորի համալսարանում, որը հաւաստում է համապատասխան ձեռագրական բազմաթիւ վկայութիւններով: բ) Դաւանաբանական հայեացքներով ու գործունէութեամբ տրամագծօրէն հակառակ բեւեռներում էին գտնւում այս երկու Յովհաննէս Երզնկացիները՝ պայքարելով գրչով ու բանաւոր խօսքով իրենց համոզմունքների ու հաւատամքի համար. առաջինը պաշտպանում էր լուսաւորչադաւան ազգային եկեղեցու անկախութիւնը՝ ընդդէմ միարարների ու քաղկեդոնական ուծացումների, իսկ երկրորդը՝ կաթոլիկական միարարական չարժման յայտնի ղեկավարներից էր ու գաղափարախօսներից, որն իր թարգմանչական գործունէութեամբ եռանդուն ծառայում էր պապական ազդեցութեան տարածմանը Հայաստանում: գ) Երկուսի մատենագիտական ժառանգութեան բնոյթը իր տեսակարար կչիռով՝ միանգամայն տարբերւում էր. եթէ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզը անհամեմատ բեղմնաւոր մատենագրական գործունէութիւն էր ծաւալել, որը բնորոշւում է գերազանցապէս ստեղծագործական ինքնուրոյնութեամբ ու գիտական ընդգրկումների յարաբերականօրէն լայն ծիրով, ապա Յովհաննէս Մործորեցին՝ չափազանց համեստ մատենագրական ժառանգութիւն է թողել, ընդ որում առաւելապէս թարգմանչական ու մեկնողական բնոյթի:

Դեռեւս 1950 թուականին Լ. Խաչիկեանը իր կազմած ԺԴ դարի յիշատակարանների ժողովածուում տողատակի մի ծանօթագրութեամբ փորձում է վերականգնել երկու Յովհաննէս Երզնկացիների տարբեր անձնաւորութիւններ լինելու վերաբերեալ պատմական ճշմարտութիւնը[13]:

Երեք տարի անց, Յ. Քիւրտեանը իր «Երիզա եւ եկեղեցս գաւառ» աշխատութիւնում նոյնպէս յստակ տարբերակում է մտցնում երկու Յովհաննէս Երզնկացիների հարցում, մէկին՝ ներկայացնելով իբրեւ Յովհաննէս Պլուզ, միւսին՝ իբրեւ Յովհաննէս Մործորեցի[14]:

12 Ի դէպ, նոյնիսկ Երզնկացի Պլուզի բնագիրն ընդօրինակող գրիչներն են չփոթել իրենց արտագրածը Մործորեցու քերականական մեկնութեան հետ՝ իբրեւ միեւնոյն աշխատութիւն: *Այս առումով չափազանց պերճախօս է հետեւեալ փաստը. մեր պատրաստած քննական բնագրի՝* Երզնկացի Պլուզի «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի» *երկի համեմատութիւնների հիմքում* դրուած Մատենադարանի No. 7995 ձեռագրի 168բ–169ա էջերի ներքեւի լուսանցքում առկայ է գրչի հետեւեալ ծանօթագրութիւնը. «Վարդապե՛տ, զպակասն գի՛տ, որ թափեալ էր, չկա, եւ գրեա՛յ, որ լմնայ»: Եւ մի այլ գրիչ՝ Զաքարիա վարդապետը, 1632 թուականին թողած իր յիշատակագրութեան մէջ պարզաբանում է. «...այլեւ գտէր Ստեփաննոս քահանայն՝ զաշակերտս մեր, որ զքերականիս յետին Բ տետր նայ գրեաց ի Ցովհաննէս Մործորեցի օրինակէն» (*Ձեռ.* No. 7995, *թ.* 184բ): Եւ *իրօք, սկսած մեր այս քննական բնագրի 259-րդ էջի 18-րդ տողի «ընդ քեզ» բառակապակցութիւնից մինչեւ տեքստի վերջը՝ ընդօրինակումը կատարուած է... Յովհաննէս Մործորեցու, եւ ո՛չ թէ՝ Պլուզի, աշխատութիւնից: Ստացուել է՝ տեքստային խառնակութիւն...*

13 «*ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ*», *ծանօթ.* 1, *էջ* 649:

14 Յ. Քիւրտեան, *Երիզա եւ եկեղեցս գաւառ*, 1953, *հ.* Ա. *Վենետիկ, էջ* 170–171:

«Հանդէս Ամսօրեայ»-ի էջերում, Յ. Քիւրտեանի այդ աշխատութեան առթիւ գրած քննախօսութիւնում, Ն. Ակինեանը վաւերական է համարում երկու տարբեր մատենագիրների մասին ենթադրութիւնը՝ Պլուզի եւ Մործորեցու ընդունումով[15]:

1956 թուականին հրատարակելով «Յովհաննէս Երզնկացի» աշխատութիւնը, Ա. Սրապեանը ընդհանուր յայտարարի է բերում հայագիտական գրականութեան մէջ այս հարցադրման գիտական լուծման առնչութեամբ կատարուած առաջընթացը, նոր հիմնաւորումներով ու փաստարկներով անդրադառնում բանասիրական տարաձայնութիւններին, իսկ առաւել հանգամանօրէն կանգ առնում Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու գրական ժառանգութեան վերլուծութեան վրայ[16]:

Յետագայում, Լ. Խաչիկեանը, «Արտազի հայկական իշխանութիւնը եւ Մործորի դպրոցը» ծաւալուն յօդուածում, ընդհանուր կողմերով ուրուագրծում է նաեւ Յովհաննէս Մործորեցու մատենագրական ժառանգութիւնը[17]:

Հարկ է նշել, սակայն, որ հայագիտական գրականութեան մէջ լուսաբանելով հանդերձ մասնաւորապէս Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու մատենագրական ժառանգութեան հետազօտման ու գնահատման մի շարք հանգուցային հարցեր, այնուամենայնիւ դեռեւս կան չլուծուած խնդիրներ եւ առկախ մնացած պարզաբանումներ: Դրանց թուին է պատկանում, անշուշտ, նրա «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի» երկի բնագրագիտական առանձնայատկութիւնների ստոյգ պարզաբանումը եւ Մործորեցու քերականական երկի հետ նրա ունեցած առնչութիւնների ու տարբերութիւնների բնորոշումը, Եսայի Նչեցու «Վերլուծութիւն քերականութեան» աշխատասիրութեան յարաբերակցութեան մթագնման լուսաբանումը եւ այլն:

Այսպէս, ուրեմն, որովհետեւ Առաքել Սիւնեցու ցուցումը երկու տարբեր մատենագիրների մասին մոռացութեան էր տրուել յետագայում՝ առաջացել էր մի նոր թիւրիմացութիւն, որից ձերբազատուել հնարաւոր չի եղել առ այսօր, դուռ բացելով խճճումների: Մասնագիտական գրականութեան մէջ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի» երկը, իր ստուար ծաւալի պատճառով համարուեց «Ընդարձակ», իսկ Յովհաննէս Մործորեցու աշխատութիւնը համեմատաբար նրանից սեղմ լինելով՝ ճանաչուեց «Համառօտ»: Այստեղից էլ անյարիր նոր պնդում արուեց այն մասին, որ, իբր, մէկը միւսի «համառօտումն» է... միեւնոյն հեղինակի:

Այդ տեսակէտից յատկանշական է, որ դեռեւս Գ. Զարբհանալեանը, անդրադառնալով քերականական այս երկու յուշարձանների բնոյթին, թիւր կարծիք է յայտնել այն մասին, որ դրանց երկուսի էլ հեղինակը, իբր, միեւնոյն անձնաւորութիւնն է, որը մատենագրութեան մէջ եռեակ անուններով է յայտնի՝ ըստ ծննդավայրի, ըստ անձնական արտաքին յատկանիշների, եւ, վերջապէս, ըստ երկարամեայ գործունէութեան վայրի: Այդպէս էլ գրում է նա. «... Այլեւայլ անուամբք կոչուած է ի գիրս այս վարդապետս. մերք Երզնկացի կամ Երզնկայեցի, այն բաղաքը ծնած ըլլալուն համար. մերք Պլուզ՝ որ կապոյտ աչուի ըսել է. երբեմն Մործորեցի, որովհետեւ երկայն ատեն բնակեցաւ Մործորու կոչուած սուրբ Աստուածածնի վանքին մէջ, որ Արտազ գաւառին մէջ կ'իյնայ...»[18]: Իսկոյնեւեթ աշխարհաբար թարգմանութեամբ ծաւալուն

15 «Հանդէս Ամսօրեայ», 1955, No. 7-9, էջ 441-442:
16 Տե՛ս Ա. Սրապեան, նշուած աշխատ.:
17 Տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, 1973, էջ 177-201:
18 Գ. Զարբհանալեան, Հայկական հին դպրութիւն, Վենետիկ, 3-րդ տպ., 1897, էջ 754-755:

մէջբերում կատարելով Երզնկացու «Ընդարձակ» քերականութեան ներածութիւնից՝ օգտագործուած սկզբնաղբիւրների մասին, Զարբհանալեանը յանգում է այն սխալ եզրակացութեան, որ, իբր, Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզը երկու քերականական մեկնութիւններ է գրել, մէկը՝ իբրեւ «պարզաբանութիւն» Թրակացու աշխատութեան՝ Մագիստրոսի եւ Նչեցու քերականական Մեկնութիւնների նմանողութեամբ, միւսը՝ «Ընդարձակ», ցակոբ կաթողիկոսի պատուէրով. «Երզնկացւոյն այս խօսքերէն յայտնի կ'երեւնայ,- յարում է նա,- ինչպէս իրօք ալ անանկ է, որ երկու տեսակ յօրինած է բերականի մեկնութեան. մէկը՝ լոկ պարզաբանութիւն է Դիոնիսիոսի Թրակացւոյն քերականութեանը, Մագիստրոսի ու Եսայի վարդապետին մեկնութեանցը համաձայն, զոր յօրինեց ի խնդրոյ անոնց՝ որ ի Սեպուհ լեառն կ'աշակերտէին իրեն. իսկ երկրորդը աւելի ընդարձակ՝ ըստ խնդրոյ ցակոբայ կաթողիկոսի»[19]:

Ի դէպ, այս չփոթ ձեւակերպման մէջ առկայ է նաեւ այն ժամանակավրէպ տեղեկութիւնը, որ «Համառօտ» աշխատութիւնը, իբր, աւելի շուտ է գրուել, քան «Ընդարձակը», մինչդեռ իրականութիւնը իսկ եւ իսկ հակառակն է: Երկրորդ թիւրիմացութիւնն էլ այն է, որ Յովհաննէս Երզնկացին ձեռքի տակ է ունեցել, իբր, նաեւ Եսայի Նչեցու աշխատութիւնը եւ հետեւել նրա մեկնութեանը: Այնինչ նման պնդումը ճիշդ է Յովհաննէս Մործորեցու եւ նրա քերականական Մեկնութեան նկատմամբ: Իսկ այս բոլոր հակասական պնդումները, պէտք է ասել, բխում են երկու մատենագիրների անհարկի նոյնացումից:

Ղ. Ալիշանը իր «Յուշիկք հայրենեաց» աշխատութիւնում նոյնպէս թիւրընկալմամբ միացնում է յիշեալ մատենագիրներին իբրեւ մէկ անձնաւորութիւն՝ ներկայացնելով նրան որպէս Յովհաննէս Երզնկացի, Յովհաննէս Պլուզ, Յովհաննէս Մործորեցի եւ Յովհաննէս Մաշածին քառեակ յորջորջումներով[20]: Գ. Զարբհանալեանի հետեւողութեամբ՝ Ղ. Ալիշանը եւս երկու տարբեր մատենագիրների քերականական աշխատութիւնները վերագրում է միեւնոյն հեղինակին՝ գրելով. «...պարզ մեկնութիւն մը գրեց այն հին բերականին, զոր նախնիք կարծես թէ միաք յոգնեցնելու կամ սրելու համար գրած էին: Ասկէ զատ ուրիշ համառօտ բերականութիւն մը կամ բերականի մեկնութիւն մ'ալ հեղինակաբար գրեց, առանց առջի հեղինակաց վկայութիւնները բերելու եւ իրարու հագցնելու»[21]:

Նշուած մատենագրական յուշարձանների վերաբերեալ ազճատ պատկերացումը, սակայն, նոյնութեամբ՝ անքննադատաբար փոխանցւում է նաեւ լեզուաբանական-քերականական ուսումնասիրութիւններում: Այսպէս, Գ. Զարբհանալեանի հիմնազուրկ պնդումը անվերապահ կերպով որդեգրում է նաեւ Փրոֆ. Ն. Ադոնցը. «Մործորեցու մեկնութեան տակ,- գրում է նա,- ըմբռնւում է հէնց նոյն երզնկացու համառօտ բերականութիւնը: Նա կոչուել է Երզնկացի՝ ըստ իր ծննդավայրի, եւ Մործորեցի՝ ըստ բնակութեան. իր կեանքի վերջին տարիները նա անց է կացրել Արտազ գաւառի Մործոր գիւղի սուրբ Աստուածամայր վանքում»[22]: Եւ կամ՝ «Յովհաննէս Երզնկացին ունի էլի բերականական մի աշխատութիւն առաւել համառօտ բնոյթի, որը գրական եւ պատմական արժանիքներով չատ է զիջում» Ընդարձակին[23]:

19 Անդ, էջ 761:
20 Տե՛ս Ղ. Ալիշան, նշուած աշխատ., էջ 422, 415, 416 եւ այլուր:
21 Անդ, էջ 422:
22 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ CXV:
23 Անդ, էջ LVIII:

Ասենք նաեւ, որ զուգահեռ անցկացնելով, մի կողմից՝ Յովհաննէս Երզընկացուն վերագրուած Համառօտ քերականական Մեկնութեան, միւս կողմից՝ Եսայի Նչեցու նոյնաբնոյթ երկի միջեւ, Ն. Ադոնցը ընկնում է նոր հակասութիւնների մէջ, որոնք արդիւնք են դարձեալ երզնկացուեւ Մործորեցու,ինչպէս եւ նրանց համապատասխան աշխատութիւնների չփոթութեան: Այսպէս, նա գրում է. «Եսայի Նչեցու քերականութիւնը չատ կողմերով նման է Յովհաննէս (Երզնկացու) նախորդ (իմա՝ «Համառօտ» ասուած – Լ.Խ.) աշխատութեանը. Եսային՝ Գլաձորի վանահայրը, ականաւոր մանկավարժը, Գլաձորում հիմնադրեց դպրոց, որտեղից դուրս եկան հարիւրաւոր գիտնական վարդապետներ: Նա աւագ է ժամանակակակից Յովհաննէսից, որը գտնւում էր նրա դպրեվանքում եւ նոյնիսկ ունկնդրել էր նրա դասախօսութիւններին: Ակներեւաբար դրանով է բացատրւում նրանց աշխատութիւնների ընդհանուր կէտերի համընկնումը[24]: Մինչդեռ ձեռագրական աղբիւրները հաւաստում են, որ, ընդհակառակն, Յովհաննէս Երզնկացին էր տարիքով «աւագ» Եսայի Նչեցուց, հետեւաբար եւ երբե՛ք չի աշակերտել նա վերջինիս՝ Գլաձորի համալսարանում: Աւելին. ո՛չ մի վկայութիւն չունենք նաեւ այն մասին, որ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզը երբեւէ եղել է Գլաձորի համալսարանում՝ թէկուզեւ դասախօսի հանգամանքով[25]: Այնինչ ձեռագրական աղբիւրները միահամուռ հաւաստում են, որ Յովհաննէս Երզնկացին, Ներսէս Մշեցու, Գէորգ Սկեւռացու, Գրիգոր Խլաթեցու հետ միասին իր վարդապետական ուսումնառութիւնը ձեռք էր բերել ուսուցչապետ Վարդան Արեւելցու մօտ, որը վախճանուել էր 1269 կամ 1271 թուականին: Ունենք իր ուսումնառութեան վերաբերեալ նաեւ ուղղակի վկայութիւն հէնց Յովհաննէս Երզնկացուց՝ իր «Ցաղագս երկնային չարժմանց գրոցն» երկի յիշատակարանում ինքնակենսագրական բնոյթի տեղեկանքից, որտեղ կարդում ենք. «...ըստ որում եւ ես նուաստ Յովհաննէս Եզնկայեցի, աշակերտ հոգելից հօրն եւ սուրբ վարդապետին Վարդանայ, սպասաւոր սուրբ գրոց բանի...»[26]: Մինչդեռ Եսայի Նչեցին իբրեւ Գլաձորի ուսումնագիտական կենտրոնի ուսուցչապետ ճանաչւում է միայն 1284 թուականից: Բնականաբար՝ Երզնկացին չէր կարող «ունկնդրել» Նչեցու դասախօսութիւններին:

Ն. Ադոնցի պնդումից հետեւում է նաեւ, որ Նչեցու աշխատասիրութիւնը առաւել վաղ է հեղինակուել, քան Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացուն սխալմամբ վերագրուած «Համառօտ» երկասիրութիւնը, եւ որ երկու Մեկնութիւնների ընդհանրութիւնը «արդիւնք» է, իբր, Երզնկացու ունկնդրումներին Նչեցու դասախօսութիւնների: Այստեղից բխում է անլուծելի մի հակասութիւն Փրոֆ. Ն. Ադոնցի նախորդ այն կարծիքի հետ, ըստ որի իբր Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացին հեղինակն է միաժամանակ ե՛ւ Ընդարձակ, ե՛ւ Համառօտ մեկնութիւնների, ընդ որում՝ վերջինս, իբր, առաջինի... ամփոփումն է:

Բայց ամէն ինչ իր տեղը կ'ընկնի եւ կը փարատուեն աղաղակող հակասութիւնները, եթէ Յովհաննէս (Պլուզ) Երզնկացու փոխարէն նկատի ունենանք Յովհաննէս Մործորեցուն, որն իրօք իր ուսումնառութիւնը ձեռք է բերել Գլաձորի համալսարանում եւ «ունկնդրել» Եսայի Նչեցու դասախօսութիւններին. վերջինս իսկապէս տարիքով «աւագ» էր Մործորեցուց[27], եւ որ

24 Անդ, էջ LVIII-LIX:

25 Տե՛ս մեր աշխատութիւնը՝ «Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ (13-14-րդ դդ.)», Երեւան, 1973:

26 Ղ. Ալիշան, Հայապատում, 1901, Վենետիկ, էջ 512:

27 Տե՛ս մեր աշխատութիւնը՝ «Գլաձորի համալսարանը...», էջ 162-165:

Մործորեցու քերականական Մեկնութիւնը գրառուել է արդարեւ Եսայի Նչեցու աշխատասիրութիւնից յետոյ: Իսկ ինչ վերաբերում է վերոբերեալ քաղուածքում Նչեցու եւ Մործորեցու քերականական Մեկնութիւնների ընդհանրութիւնների բացատրութեանը՝ առաջինի ազդեցութեամբ երկրորդի վրայ, լիովին համապատասխանում է իրականութեանը, սակայն ո՛չ թէ «ունկնդրումների», ա՛յլ՝ Նչեցու մեկնողական երկի «վերաոճաւորման ու վերաշարադրման միջոցով»[28]:

Մ. Աբեղեանը նոյնպէս երկու երզնկացիներին եւ նրանց մատենագրական ժառանգութիւնը ներկայացրել է ոչ յստակ տարբերակմամբ[29]:

Նոյնիսկ այն բանից յետոյ, երբ ընդհանուր առմամբ Յովհաննէս Պլուզի եւ Յովհաննէս Մործորեցու տարբերակումը իրբեւ առանձին մատենագիրների՝ գիտական հիմնաւորումներով արդէն իսկ առաջադրուել էր, լեզուաբանական-քերականական հետազօտութիւններում քննարկուող Մեկնութիւնների հեղինակային պատկանելութեան որոշման եւ նրանց փոխառնչութիւնների հարցերը չարունակում են մնալ աւանդական թերըմբռնման սահմաններում:

Այսպէս, Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը գրում է. «Յովհաննէս Երզնկացին, որ յայտնի է նաեւ Յովհաննէս Պլուզ կամ Մործորեցի անուններով, ծնուել է ժամանակի մեծ առեւտրական եւ կուլտուրական կենտրոն Երզնկայ քաղաքում, չուրջ 1250 թ.: ...Երզնկացու անունով հասել է նաեւ մի երկրորդ բերականական աշխատութիւն, որը նախորդի համառօտութիւնն է»[29]: Բայց Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը մի հարցում տրամագծօրէն հակադրւում է Փրոֆ. Ն. Ադոնցին՝ պնդելով, թէ Գլաձորի համալսարանում Նչեցին «գրել է այլ աշխատութիւնների թւում նաեւ իր «Մեկնութիւն քերականին» երկը, որը չատ ուած տողերից հետեւում է, որ Նչեցին է իր ուսումնառութիւնը ձեռք բերել եւ ունկնդրել նրա դասախօսութիւններին, եւ ոչ թէ հակառակը՝ ինչպէս կարծում էր Ն. Ադոնցը: Այստեղից՝ առաջանում են նոր հակասութիւններ:

Սկզբից եւեթ նչենք, սակայն, որ ձեռագրական ո՛չ մի վկայութեամբ չի հաւաստւում նման պնդման ճշդութիւնը: Նչեցին իր վարդապետական ուսումնառութիւնը ձեռք է բերել ուսուցչապետ Ներսէս Մշեցու մօտ, եւ ո՛չ երբեք՝ Երզնկացու կամ ուրիշ որեւէ մէկի. հետեւաբար՝ «ընդհանուր կէտերը» Նչեցու քերականական երկի եւ Երզնկացու (առուգապէս՝ Մործորեցու) Համառօտ Մեկնութեան միջեւ՝ բնաւ հնարաւոր չէ բացատրել առաջինի ունկնդրութեամբ երկրորդի դասախօսութիւնների եւ դրանից ինքնըստինքեան բխեցնել այն հետեւութիւնը, որ իբր Նչեցու աշխատութիւնը աւելի ուշ է հեղինակուել, քան Մործորեցու Համառօտ Մեկնութիւնը: Մինչդեռ պատմական փաստը հակառակն է: Ուստի բնագրագիտական սխալ պնդում է արւում, երբ ասւում է նաեւ. «Երզնկացին իր Համառօտ Մեկնութեան թէ՛ բուն տեքստում եւ թէ՛ դրան կցուած աղիւսակում հանդէս է գալիս թարգմանչի միեւնոյն քննադատու-

28 Տե՛ս մեր աշխատասիրութեամբ լոյս տեսած Առաջաբան-ուսումնասիրութիւնը՝ «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան» երկի, Երեւան, 1966, էջ 36-45:

29 Տե՛ս Մանուկ Աբեղեան, երկեր, հ. դ, 1970, 347-356 էջերը:

30 Գ. Ջահուկեան, Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում, Երեւան, 1954, էջ 259-260:

31 Անդ, էջ 283:

թեամբ, մինչդեռ Նչեցին, որ այդպես ստրկօրէն հետեւում է նրան, հէնց բայի վերաբերեալ բաժնում չեղւում է նրանից եւ հետեւում է թարգմանչին»[32]:

Այստեղ եւս Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի եւ Փրոֆ. Ն. Ադոնցի կարծիքները տարամիտւում են, բայց եւ դրանցից ո՛չ մէկը չի հաւաստւում բնագրագիտական տուեալներով[33]:

Երկու մատենագիրների նոյնացման եւ երկու տարբեր քերականական յուշարձանները միեւնոյն հեղինակին վերագրելու վարկածը՝ իրրեւ մէկը միւսի «համառօտում», իր արտացոլումն է գտել նաեւ Փրոֆ. Խ. Աղայեանի՝ «Հայ լեզուաբանութեան պատմութիւն» մեծարժէք աշխատութիւնում: Այնտեղ կարդում ենք. «Յովհաննէս Երզնկացին տասներեքերորդ դարի հեղինակ է, ծագումով Երզնկայից... Նա գրել է չատ ուրիշ գործեր, որոնց թւում նաեւ բանաստեղծութիւններ: Մեզ հետաքրքրող քերականութեան մեկնութիւնը կրում է «Հաւաքումն մեկնութեան քերականին» վերնագիրը. նա կազմել է ե՛ւ ընդարձակը, ե՛ւ նոյնի համառօտը»[34]:

Աղբիւրագիտական ճշմարտութիւնն այն է, սակայն, որ Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացին միայն մէկ բերականական մեկնութիւն է գրել, որն իր ծաւալային ընդգրկմամբ ամենաընդարձակն է միջնադարի հայ բերականական բոլոր Մեկնութիւնների մէջ, այդ իսկ պատճառով «Ընդարձակ» է կոչուել: Իսկ «Համառօտ» ասուած քերականական մեկնութեան (որ բնագրի ձեռագրական ընդօրինակութիւններում հանդիպում է «Համառաւտ տեսութիւն քերականի» վերնագրով) հեղինակը բացառապէս Յովհաննէս Մորձորեցին է, որը, իրօք, լինելով Նչեցու աշակերտը, յետագայում յարում է միաբարական («ունիթոռական») շարժմանը եւ հակադրւում Գլաձորի համալսարանի ազգային դաւանաբանական ուղղութեանը:

Մեր համոզմամբ՝ հայագիտութեան մէջ տարածում գտած բնագրային յիշեալ թիւրիմացութիւնը, հիմնականում, արդիւնք է այն բանի, որ միջնադարի քերականական այս երկու աշխատութիւնները մինչեւ վերջերս դեռեւս բնագրագիտական վերլուծութեան չէին ենթարկուած ըստ ամենայնի՝ նրանց բնորոշիչ առանձնայատկութիւնների բացայայտմամբ եւ բնութագրմամբ, որը եւ կը փարատէր բոլոր տեսակի տարակուսանքներն ու թերըմբռնումները այդ յուշարձաններից իւրաքանչիւրի բնորոշումների ու միմեանց հետ ունեցած փոխյարաբերութեան առնչութեամբ: Բացի այդ, որ կարեւորն է՝ դեռեւս չէին հրատարակուած բերականական այդ յուշարձանների գիտա-քննական բնագրերը[35], որոնք հնարաւորութիւն կ'ընձեռէին ուսումնասիրողներին համեմատական զուգահեռներ անցկացնելու դրանց միջեւ: Դրա կարեւորութիւնը խորապէս զգացել է, առաջին հերթին, հայ քերական մեկնիչների կորած երկերը վերականգնող եւ հրատարակող Փրոֆ. Ն. Ադոնցը: Նա ընդգծել է մասնաւորապէս Յովհաննէս Երզնկացու աշխատասիրութեան լոյսընծայման անհրաժեշտութիւնը՝ հրատապ համարելով նման ձեռնարկը թէկուզեւ նրա համար, որ այն առաւել ակներեւ կը դարձնէր ընթերցողին իր

32 Անդ, էջ 257:

33 Այս հարցի առաւել մանրամասն քննութիւնը տե՛ս «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան» երկի Առաջաբան-ուսումնասիրութեան 35-45 էջերը:

34 Է. Աղայեան, Հայ լեզուաբանութեան պատմութիւն, Երեւան, հ. 1, 1958, էջ 80:

35 Ընթացիկ գիտահետազօտական իմ պլանի համաձայն, տարիներ առաջ ձեռնամուխ եմ եղել նաեւ Մորձորեցու «Համառաւտ տեսութիւն քերականի» երկի գիտա-քննական բնագրի պատրաստման, նրա լեզուա-քերականական-բանասիրական հարցերի մեկնաբանման եւ ծանօթագրութիւնների չարադրման աշխատանքներին, որոնք արդէն իսկ աւարտի եմ հասցրել:

վերականգնումների բնոյթն ու հաւաստիութիւնը: Նոյնիսկ մտադրուել էր անձամբ ձեռնարկել դրա իրականացմանը՝ գրելով այդ մասին ուղղակի. «Այս բոլորը եւ ընդհանրապէս մեր աշխատանքի պրոցեսը ընթերցողին առաւել ակներեւ կը դառնար, եթէ մենք կարողանայինք հրատարակել Մագիստրոսի հետ նաեւ Յովհաննէսի (իմա՝ Երզնկացու – Լ.Խ.) աշխատութիւնը: Բայց դրա հրատարակումը հարկ եղաւ յետաձգել»[36]:

Ինչ վերաբերում է երկու մատենագիրներին սահմանազատելու միանգամայն ճիշդ փորձերին, ապա պէտք է ասել, որ բանասէրները իրենց եզրակացութիւններում մեկնել են յիշեալ միջնադարեան հեղինակների միայն գրական արտադրանքների քննութիւնից՝ բնաւ առանձին ուսումնասիրութեան նիւթ չդարձնելով նաեւ քերականական այս յուշարձանների բնագրային առանձնայատկութիւնների տարամիտուածութիւնը եւ նրանց հեղինակային պատկանելութեան խնդիրը: Դրութիւնը նոյնն է նաեւ Ա. Սրապեանի աշխատութիւնում. թէեւ ճիշդ կռահում է արւում Համառօտ քերականութեան Մորձորեցուն պատկանելու մասին՝ ելնելով ձեռագրերում այդ մատենագրի անուան սոսկ յիշեցումից, եւ ո՛չ ամենեւին՝ դրա բնագրագիտական – աղբիւրագիտական ճշգրիտ քննութիւնից[37], որով հնարաւոր կը լինէր միայն վերջնականապէս լուծել եւ փարատել հայագիտութեան մէջ թանձրացած տարակուսանքներն ու բարդուած խճճումները: Դրան անդրադարձել ենք մենք՝ դեռեւս 1966 թուականին հրատարակած «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան» աշխատութեան Առաջաբան-ուսումնասիրութեան բաժնում՝ գիտական հասարակայնութեանը ներկայացնելով մեր նախնական եզրակացութիւնները[38]:

Բ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՈՂ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԵՒ ՆՐԱՆՈՒՄ ԸՆԴԳՐԿՈՒԱԾ ՍԿԶԲՆԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ

Սոյն բնագիրը, բարեբախտաբար, ունենալով ընդարձակ առաջաբան եւ վերջաբան-յիշատակարան, մատենագիտական յոյժ կարեւորութիւն ունեցող տեղեկութիւններ է պարփակում բնագրային այս յուշարձանի ստեղծման նախադրեալների, հասարակական անհրաժեշտութեան, յօրինման ժամանակի եւ այլ հանգամանքների մասին:

Միջնադարի մեծանուն գիտնականի մատենագրական սոյն յուշարձանի գաղափարը ծնունդ է ոչ այլուր, քան Հռոմկլայում:

Հռոմկլան, հանդիսանալով կաթողիկոսական բազմամեայ նստավայրը կիլիկիայում, միաժամանակ մշակութային-ուսումնագիտական խոշորագոյն

36 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ XCVII:

37 Տե՛ս Ա. Սրապեան, նշուած աշխատ., էջ 25: Փրոֆ. Լ. Խաչիկեանը եւս անդրադառնալով միայն Մորձորեցու «Համառաւտ տեսութիւն քերականի» երկին, սեղմ՝ ամփոփ ձեւով ներկայացնում է այն լոկ իբրեւ մատենագրական յուշարձան՝ ընդհանուր ուրուագծումով (տե՛ս նրա «Արտագի հայկական իշխանութիւնը եւ Մորձորի դպրոցը», «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 177-78):

38 Տե՛ս մեր նշուած աշխատութեան 34-45 էջերը:

կենտրոն էր, օժտուած հասարակական ներգործման մեծ ազդեցութեամբ ու համահայկական նշանակութեամբ: Այստեղ էին իրենց համազգային հռչակը ձեռք բերել Ներսէս Շնորհալին, Ներսէս Լամբրոնացին, Գրիգոր Տղան, Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցին, Յակոբ Ա. Կլայեցին եւ ուրիշներ:

Մատենագրական մեծարժէք այս Յուշարձանը նախապէս, իրրեւ դասընթացք, Հռոմկլայում է կարդացուել ու բարձր գնահատանքի արժանացել ժամանակի ամենագիտուն ու լուսամիտ մարդկանցից Յակոբ Ա. Կլայեցի կաթողիկոսի կողմից ու նրա պատուիրմամբ էլ այն երկնուել: Յովհաննէս Երզնկացին այս առնչութեամբ հաւաստում է, որ 1281 թուականին Երուսաղէմ կատարած ուխտագնացութիւնից յետոյ վերադառնում է Կիլիկիա եւ Յակոբ Ա. Կլայեցի կաթողիկոսի առաջարկութեամբ կարդում քերականութեան լրիւ դասընթացքը Հռոմկլայի կաթողիկոսական դպրատան աշակերտութեան համար: Դեռեւս այն ժամանակ բնաշխարհի եւ Կիլիկիայի ուսումնագիտական կենտրոններում քերականութեան առարկան անցնում էին Մագիստրոսի կազմած բանաքաղային (compilative) բնոյթի դասագրքով, որը չրջանառութեան մէջ դրուած միակ ամբողջական ու ծաւալուն ձեռնարկն էր. «... Մեծապատիւ իշխանն Մագիստրոս, որդի Վասակայ մարտիրոսի եւ հայր կաթողիկոսին տեառն Գրիգորիսի, տէր Վահրամ կոչեցեալոյ,– վկայում է Յովհաննէս Երզնկացին,– աշխատեալ էր ի հաւաքումն մեկնութեան սորա. եւ մինչ առ մերս ժամանակ այնու վարժէին վարդապետքն մեր՝ գաշակերտեալսն իւրեանց»[39]:

Սակայն մի ամբողջ հարիւրամեակի ընթացքում իր արդիւնաւէտ եւ չնորհակալ դերը կատարելուց յետոյ հայ դպրութեան մէջ, Մագիստրոսի աշխատութիւնը նոր ժամանակների համար ուսումնագիտական պահանջները բաւարարել չէր կարող: Նրա ուսուցողական–մեթոդական ակնբախ թերութիւններն արդէն շատերն էին սկսում ըմբռնել, բայց առաւել խորութեամբ՝ Յովհաննէս Երզնկացին: Այդ իսկ պատճառով նա իր դասախօսութիւնները կարդալիս՝ խիստ էական լրացումներ էր կատարում քերականական նիւթի մատուցման ինչպէս համակարգման, այնպէս եւ նոր թեմաների չարադրման ու մեկնաբանման առումներով: Դա աներկմիտ պարզորոշութեամբ երեւում է Երզնկացու մեթոդական այն լուրջ դիտողութիւններից, որ նա անում է Մագիստրոսի քերականական նիւթի չարադրման համակարգը քննելիս ու գիտական գնահատման ենթարկելիս: Այդ մասին հանգամանօրէն խօսք կը լինի քիչ յետոյ:

Նոր ծրագրով՝ քերականական հարցազրոյցների ու մեկնաբանութիւնների ամբողջականութեամբ ու խորաքնին յագեցուածութեամբ մատուցումը Երզնկացու դասախօսութիւններում՝ հաւանութեան է արժանանում Յակոբ Կաթողիկոսի կողմից, եւ վերջինս, խորագիտակ լինելով հայ դպրութեան բազմակնճիռ հարցերում, ինչպէս Երզնկացին է վկայում, խնդրում է իրենից «պարզութիւն առնել մեկնութեան նորին (իմա՝ Մագիստրոսի աշխատութեան – Լ.Խ.) եւ լնուլ զթերին մնացեալ ի վերլուծական բանից մեկնողացն»[40]: Սակայն քերականական նոր ձեռնարկ երկնելու առաջարկութեան իրագործումը

39 Տե՛ս սոյն աշխատասիրութիւնը, էջ 83:

Ի դէպ, ուշագրաւ է այն, որ Ղ. Ալիշանը պնդում է, թէ մատենագրական սոյն Յուշարձանը, «զոր հեղինակն կ'անուանէ «առաջին պտուղ յանապատի կենաց», եւ իրրեւ իր առաջին ոճով գրուած գիրքը կու սեպէ, ընծայեց իր երախտաւոր սիրելի Բ. Հեթում թագաւորին՝ երկրորդ անգամ Կիւլիկիա գացած ատենն, 1293-ին» («Յուշիկք», Բ, էջ 492): Այս յայտարարութեան վաւերականութիւնը հաւաստում է մեր սոյն աշխատասիրութեան էջ 300-ում, Երզնկացու Քիչատակարանում:

40 Սոյն աշխատասիրութիւնը, էջ 82:

միաւոր ժամանակ «անկատար» է մնում՝ հեղինակի բազմազբաղուածութեան եւ անդորրավայրի բացակայութեան երկեակ պատճառներով:

Յաջորդ յիշեցումը յատուկ նամակով արւում է Տարոնի Ս. Կարապետ եկեղեցու ուսումնական–գիտնական՝ դասատաց Յովհաննէս վարդապետի կողմից. վերջինս նման լուրջ եւ պատասխանատու ձեռնարկի իրագործելիութիւնը միանգամայն հնարաւոր է համարում չնորհիւ Երզնկացու գիտական խորիմացութեան քերականագիտութեան բնագաւառում՝ «իբր յոյժ տեղեակ գոլոյ իւր լուծողական մեկնութեամբ յայտնեցելոցն եւ անյայտ եւ ծածուկ մնացելոցն»[41]:

Շտապեցնում էին նաեւ իր ուսումնակից դասատացները՝ ընդգծելով ձեռնարկի կարեւորութիւնն ու հրատապութիւնը մանկավարժական–մեթոդական ուսուցման աշխատանքների բարելաւման ու բարձրացման համար լեզուի եւ քերականութեան ոլորտում:

Այնուամենայնիւ, առաջադրուած աշխատութեան իրագործումը, ի վերջոյ, հնարաւոր է լինում միայն 12 տարի յետոյ՝ 1293 թուականին: Այդ մասին հեղինակը յիշատակարանում պարզորոշ վկայում է. «Արդ ի յայսմ ժամանակի, որ էր թուականիս հայկազեան տումարի ՉԽՌ (=1293 թ.), գրեցաւ գրկուճս...»[42]: Ընդ որում գիտական ստեղծագործական այս հնարաւորութիւնը ընձեռւում է Երզնկացուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հովանաւորութիւնը վայելող Եկեղեցաց գաւառի Մինաս անապատում, որը եւ հանդիսացել էր նրա պատանեկութեան չրջանի ուսումնառութեան վայրը:

Ա. Սրապեանը, կարծում ենք, սխալ հիմքից մեկնելով փորձում է «ճշդում» մտցնել քերականական այս Յուշարձանի հեղինակման թուականի հարցում՝ առաջարկելով երկու տարով վաղ տարեթիւ: Նա իր ծանօթագրութեան մէջ գրում է. «Բանասիրութեան մէջ մինչեւ այժմ այն կարծիքն է եղել, թէ Երզնկացին իր Քերականութիւնն աւարտել է 1293 թուականին: Այդպէս է կարծում նաեւ լեզուաբան Գ. Ջահուկեանը (տե՛ս նրա «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւններ»-ը..., էջ 208): Մինչդեռ 1291 թուականի գրչութիւն ունեցող մի ձեռագրում (No. 2329, էջ 281բ), որտեղ ընդօրինակուած է Երզնկացու Քերականութիւնը, կայ գրչի հետեւեալ յիշատակութիւնը. «Ի թուի ՉԽ. ի հայրապետութեան տեառն Ստեփանոսի եւ ի թագաւորութեան բարեպաշտին Հեթմոյ եղեւ կատարում գրոյս ի դուռն սուրբ Լուսաւորչիս գերեզմանին...»: Ապա իսկոյնեւեթ եզրակացնում է յարգելի գրականագէտ–բանասէրը. «Ուրեմն, 1291 թուականին արդէն աւարտուած կար Երզնկացու Քերականութեան մեկնութիւնը, որից եւ ընդօրինակել է տուել «երջանիկ եւ ճգնաւոր բանիմաստ Ահարոն» (էջ 283ա)[43]:

Ձեռագրական վկայութիւնների նման համադրումը, սակայն, արուած է չափազանց հապճեպ եւ մակերեսային մօտեցմամբ: Նախ՝ Երեւանի Մաշտոցի անուան Մատենադարանի համար 2329 Գրչագիրը, որի մասին խօսում է Ա. Սրապեանը, ոչ թէ 1291 թուականի ընդօրինակութիւն է, այլ՝ տասնչորսերորդ դարի: Հետեւաբար՝ 1291 թուականի Յիշատակագրութիւնը պատկանում է ընդօրինակութեան հիմք ծառայած գաղափար օրինակին: Երկրորդ՝ այն ընդգրկում է ոչ միայն Երզնկացու «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի» երկը, այլեւ մի չարք այլ հեղինակների քերականական Մեկնութիւններ եւ

41 Անդ, էջ 82–83:

42 Անդ, էջ 301:

43 Ա. Սրապեան, նշուած աշխատ. էջ 44:

տարբեր բնոյթի բնագրեր· իսկ խնդրոյ առարկայ Ցիշատակագրութիւնը գրուած է ոչ թէ անմիջապէս երգնկացու Քերականական մեկնութեան տեխստում կամ աւարտին, որ ամփոփուած է գրչագրի 25ա–223բ էջերում, այլ նոյն հեղինակի մի այլ բնագրի՝ «Խրատ հասարակաց բրիստոնէից» երկի վերջում (թ· 281բ): Հետեւաբար 1291 թուականը, եթէ դոյզն ինչ չափով նշանակութիւն ունի բնագրերի հեղինակման թուականի ճշգրտումների համար, պէտք է վերաբերի ո՛չ թէ երգնկացու Քերականական մեկնութեանը, ա՛յլ՝ «Խրատ հասարակաց»–ին: Երրորդ, որ ամենակարեւորն է, Ցիշատակագրութիւնը ո՛չ թէ հեղինակի գրչին է պատկանում, այլ գաղափար օրինակը ստացող Ահարոն րաբունուն···: Իսկ «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի» երկի հեղինակ Յովհաննէս Երգնկացին պարզ ու մեկին միայն մի անգամ հաւաստել է իր աշխատութեան ստեղծման ճշգրիտ թուականի մասին, այն էլ Քերականական երկի օրգանական շարունակութիւնը հանդիսացող ծաւալուն իր Ցիշատակարանում· «Արդ ի յայսմ ժամանակի, որ էր թուականիս հայկազնեան տումարի ՉԽԲ (=1293 թ·), գրեցաւ գրկուիմս···»[44]: Հետեւաբար՝ Քերականական այս Յուշարձանի հեղինակման ստոյգ տարեթիւը 1293 լինելը ո՛չ թէ Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի «կարծիքն» է, այլ՝ Յովհաննէս Երգնկացու··· վկայութիւնը:

Ուշագրաւն այն է, սակայն, որ Երգնկացին իր այս աշխատասիրութեան անհրաժեշտութիւնը ոչ թէ անձնական նախասիրութեան բաւարարմամբ է բացատրում, այլ՝ հասարակական–գիտական պահանջի կենսագործման կարեւորութեամբ, որի գիտակցումն ունեցել է ոչ միայն ինքը, այլեւ բոլոր նրանք, որոնք նման առաջարկութեամբ դիմել են իրեն: Հէնց այդպէս էլ հարցը դնում է եւ պատասխանում Երգնկացին, ընդամին առաջադրելով միաժամանակ ուսուցողական–մեթոդական մի շարք սկզբունքային ու ելակէտային վերակառուցումներ, որոնք մի գլխով բարձրացնում են իր աշխատասիրութեամբ հեղինակուած քերականական նոր ձեռնարկը Մագիստրոսի երկասիրութիւնից· «Ապա զի՞նչ հարկ էր այլոց ի մէնջ զայս խնդրողաց, կամ մեր առ այս ձեռնարկութիւն յաւժարելոյ» հարցման կարգով դիմում է ընթերցողին Երգնկացին եւ ապա պատասխանում՝ իբրեւ «առաջին պատճառ» մատնանշելով Մագիստրոսի աշխատութեան ընդգրկած մեկնիչների երկերի սակաւութիւնը, «երկրորդ պատճառ»՝ իր նոր աշխատութեան մէջ պարփակուած անհամեմատ չատ մեկնիչների երկերի առկայութիւնը, որով եւ ապահովում է միջնադարի հայ քերականական մտքի զարգացման ամբողջական մատուցումը՝ իր բոլոր կարեւորագոյն նուաճումներով, իսկ իրբեւ «երրորդ պատճառ»՝ ուսուցողական–մեթոդական ցուցումների առաջադրումն իր կողմից՝ ուսումնատենչ եւ իմաստասէր աշակերտութեանը, ցուցումնե՛ր, որոնք ոչ պակաս կարեւորութիւն ունէին լեզուի տեսութեան ու քերականագիտութեան յետագայ առաջընթացի համար: Այդպէս էլ հիմնաւորում է Երգնկացին իր աշխատասիրութեան հասարակական «հարկը»՝ գրելով· «Եւ ասացից· նախ՝ զպակասութիւն առաջնոյն (իմա՝ Մագիստրոսի – Լ·Խ·), եւ երկրորդ՝ զմերն յաւելուած բանից, եւ երրորդ՝ սակաւ ինչ պատուէր հանճարասիրացդ աւանդեցից»[45]:

Իր եւ Մագիստրոսի աշխատութիւնների սկզբունքային տարբերութեան ընդհանուր եւ սեղմ ուրուագծումից յետոյ, Երգնկացին խորամուխ է լինում նաեւ բնագրագիտական ներկառուցուածքային այն առանձնայատկութիւն-

44 Սոյն աշխատասիրութիւնը, էջ 301:

45 Անդ, էջ 84:

ներին, որոնք էապէս տարամիտում են քննարկուող աշխատասիրութիւնները միմեանցից՝ գերապատուութիւնը վերապահելով, գիտական հաւաստիութեան առումով, Երգնկացու երկասիրութեանը:

Բնութագրելով Մագիստրոսի աշխատասիրութեան պարփակած աղբիւրները, Երգնկացին գտնում է, որ նրանում ընդգրկուած են Դաւիթ Փիլիսոփայի, Մովսէս Քերթողի, Անանուն մեկնիչի երկերը, ինչպէս եւ հէնց Մագիստրոսի քերականական հայեացքները: Ջնայած իր տարաձայնութիւններին՝ մեծ յարգանքով խօսելով Մագիստրոսի մասին, Երգնկացին գրում է· «Զի հմուտն իմաստութեան Մագիստրոս իշխանն աշխատեալ ի սմա, եւ երեք մեկնչաց բանս առ միմեանս եդեալ՝ զԴաւթի փիլիսոփայի, եւ զՄովսէսի քերթողի, եւ զմիւս իմաստնոյ, որոյ ոչ էր գրեալ անունն, արարեալ եւ ինքն յաւելուած բանից յինքենէ, որոյ տացէ տէր վարձս աշխատանացն, զի ընդ իշխանական հոգաբարձութեանն եւ զայս ընձեռեաց մեծ աւժիտս»[46]: Աղբիւրագիտական այս հաւաստման մէջ, սակայն, անհասկանալիօրէն զանց է առնուած Ստեփանոս Սիւնեցու Մեկնութիւնը, որը չափազանց կարեւոր տեղ է գրաւում, իրականում, ոչ միայն Մագիստրոսի, այլեւ հէնց իր իսկ՝ Երգնկացու աշխատասիրութիւնում: Առաւել քան տարօրինակն այն է, սակայն, որ մինչեւ իսկ իր երկասիրութեան սկզբնաղբիւրները թուարկելիս Երգնկացին ոչինչ չի ակնարկում Ստեփանոս Սիւնեցու Մեկնութեան մասին, երբ համարեա ամբողջութեամբ այն ընդգրկել է իր աշխատասիրութեան մէջ· ընդ որում՝ եւ դա ա՛յն դէպքում, երբ լուսանցքներում, իբրեւ կանոն աղբիւրագիտական նշումների կիրառման, բազմիցս մատնացոյց են արուած «Ստեփ» հեղինակային պատկանելութեան ցուցումները բոլոր այն բանաքաղումների դիմաց, որ արտածուած են Ստեփանոսի Մեկնութիւնից:

Որ Ստեփանոս Սիւնեցին քերականական Մեկնութիւն է գրել՝ դեռեւս ակնարկում է Կիրակոս Գանձակեցին իր Պատմութեան մէջ, Մովսէս Խորենացուն վերագրած քերականական Մեկնութիւնից կատարած մէջբերումից անմիջապէս յետոյ՝ դաւանաբանական վէճի առնչութեամբ գրելով· «Եւ Ստեփաննոս Սիւնեաց եպիսկոպոսն ասէ···»[47]: Քաղուածքի ամբողջ բովանդակութիւնը բառացիօրէն դուրս է բերուած Ստեփանոս Սիւնեցու՝ Մովսէս Քերթողի քերականական աշխատութեան շուրջ կատարած Մեկնութիւնից: Իսկ յետագայ քերական մեկնիչներից Առաքել Սիւնեցին յիշատակում է Ստեփանոսի Մեկնութիւնը իբրեւ սկզբնաղբիւր իր քերականական աշխատութեան· «Արդ, երկու մեկնիչ կայ ի գիրս այս· առաջինն՝ Դաւթի մեկնածն է, եւ երկրորդն՝ Ստեփաննոսին Սիւնեաց, որ ի վայոյ ձորն ճահատակեցաւ:– Այս՝ թէ յումէ՞ թարգմանեցաւ եւ մեկնեցաւ բերականութիւնս»[48]:

Ն· Ադոնցը, անդրադառնալով Երգնկացու՝ Մագիստրոսի սկզբնաղբիւրների չարքից Ստեփանոսին «մոռանալու» հանգամանքին, փորձում է բացատրել այն հետեւեալ կերպ· «Ամէնից առաջ թերըմբռնում է յարուցում Յովհաննէսի խօսքերն այն մասին, թէ Մագիստրոսը օգտուել է երեք մեկնիչներից՝ Դաւթից, Մովսէսից եւ Անանունից: Ի դէպ, Մագիստրոսի աշխատութեան վերլուծութիւնը ցոյց է տալիս, որ նա օգտուել է նաեւ Ստեփանոսից: Իհարկէ, Ստեփանոսի անուան բացթողումը կարելի է վերագրել ձեռա-

46 Անդ:

47 Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Մելիք–Օհանջանեանի, 1961 թ., էջ 331–332:

48 Մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Առաքել Սիւնեցի. Ցաղագս քերականութեան համառօտ լուծմունք», էջ 73:

գրի անճշտութեանը (երեք [գ] մեկնչաց»-ի (էջ 87) փոխարէն կարելի է կարդալ «դ մեկնչաց», եւ ստորեւ «զՄովսէսի» բառից յետոյ աւելացնել [«եւ զՍտեփանի»], բայց կարծում ենք՝ դա հասարակ լապսուս է, որ սպրդել է հէնց հեղինակի գրչից»[49]:

Մեզ թւում է, սակայն, որ «հասարակ լապսուսով» մեկնաբանելը Ստեփանոսի աշխատութեան «մոռացութեան»՝ քիչ է համոզիչ, կամ՝ համարեա հաւասարանշանակ է ոչինչ չասելուն: Դրա պատճառը ա՛յլ տեղ պէտք է փնտռել: Այսպէս, ինչպէս Ն. Ադոնցն է պարզում, Ստեփանոսը քերականական երկու Մեկնութիւն է գրել, մէկը՝ Մովսէս Քերթողի քերականական երկը մեկնաբանութեան ենթարկելով, միւսը՝ անմիջապէս Թրակացու աշխատութիւնը[50]: Բայց դիպուածայնութիւնն այնպիսին է եղել, որ ձեռագրական ընդօրինակութիւններում Ստեփանոսի Մեկնութիւնը Մովսէս Քերթողի աշխատութեան՝ ճանաչուել է ո՛չ թէ իր անունով, ա՛յլ՝ Մովսէսի. գրիչներին թուացել է, թէ դրա հեղինակը··· Մովսէսն է՝ չնայած այն իրողութեանը, որ շատ ընդօրինակութիւններում համապատասխան ասոյթների դիմաց՝ լուսանցքներում նշուած է եղել մեկնուողի եւ մեկնիչի համապատասխան անունները՝ «Մովսէս» կամ «Ստեփանոս»[51]: Ըստ երեւոյթին՝ Յովհաննէս Երզնկացու ձեռքի տակ եղել է այնպիսի ընդօրինակութիւն այդ աշխատութեան, որի վերնագրում միայն «Մովսէս» անունն է յիշատակուած եղել՝ առանց լուսանցքներում համապատասխան մատենագիտական նշումների, այդ իսկ պատճառով՝ Մագիստրոսի աշխատութեան սկզբնաղբիւրները թուարկելիս իր տեսադաշտից դուրս է մնացել Ստեփանոս Սիւնեցին: Պարագան նոյնը եղած պէտք է լինի նաեւ իր աշխատասիրութեան սկզբնաղբիւրները մատնանշելիս, երբ ընդհանուր բնութագրման ժամանակ վրիպում է Ստեփանոսի Մեկնութիւնը մատնացոյց անելուց, իսկ լուսանցքներում՝ կանոնաւոր կերպով, առանց բացթողումների, մատենագիտական նշումները ցուցադրում է նրանից կատարած բանաքաղումների առթիւ:

Առաջին մեկնիչներից Անանունի, Մովսէս Քերթողի եւ Ստեփանոս Սիւնեցու՝ Թրակացու մեկնաբանմանը նուիրուած քերականական երկերը, որոնք ընդգրկուած են հիմնականում Մագիստրոսի եւ Երզնկացու բանաքաղային աշխատասիրութիւններում, առանձնաբար չեն հասել մեզ· ժամանակի անվերադարձ կորստից դրանց փրկութիւնը պարտական ենք, վերջին հաշուով, Մագիստրոսին եւ, մանաւանդ՝ Երզնկացուն, որոնք դրանով իսկ անգնահատելի ծառայութիւն մատուցեցին միջնադարի մեկնողական հայ քերականագիտութեան հարուստ պատմութեան վերյառնումին: Իսկ Մագիստրոսի եւ Երզնկացու աշխատասիրութիւնների վերլուծական քննութիւնը հնարաւորութիւն տուեց Փրոֆ· Ն· Ադոնցի նման հմուտ բնագրագէտ–բանասէրին մեծ մասամբ մօտաւորապէս հիշդ վերականգնելու կորած երկերի (այդ թւում նաեւ՝ Համամ Արեւելցու, որ ներհիւսուած է միայն Երզնկացու աշխատութիւնում) համարեա ամբողջական բնագրերը: Իսկ Դաւթի Մեկնութիւնը թէեւ պահպանուել էր հայ ձեռագրական ֆոնդում, բայց անծանօթ էր մնացել Ն· Ադոնցին[52], ուստի եւ այս աշխատութեան բնագրի

49 Ն· Ադոնց, նշուած աշխատ·, էջ XCIX:

50 Տե՛ս անդ, էջ XLIX-LIII:

51 Անդ, էջ L:

52 Դաւթի քերականական երկը Մաշտոցի անուան Մատենադարանի ձեռագրական ֆոնդում յայտնաբերեց եւ մի քանի ձեռագրական ընդօրինակութիւնների համադրմամբ, իրրեւ գիտական բնագիր, հրատարակեց Փրոֆ· Գ· Ջահուկեանը «Բանբեր Մատենադարանի», No. 3-ում, 1956 թ·, տե՛ս 244–264 էջերը:

վերականգնումը եւս վերջինս իրացրեց դարձեալ Մագիստրոսի եւ Երզնկացու աշխատասիրութիւններում Դաւթին պատկանող հատուածների համադրմամբ:

Բայց Երզնկացու երկի տարբերութիւնը Մագիստրոսի աշխատութիւնից՝ միայն մեկնաբանութեան ծաւալի եւ խորութեան յարաբերականութեան մէջ չէ, այլեւ՝ սկզբնաղբիւրների բանակի: Այսպէս, Մագիստրոսի սկզբնաղբիւրների ընդգրկումները շատ աւելի քիչ են, քան Երզնկացունը· վերջինիս աշխատութիւնը, իրրեւ քերականական դասագիրք, ծաւալով աւելի քան կրկնապատիկն է Մագիստրոսի ընդգրկումից:

Երզնկացին իր սկզբնաղբիւրները որոնելու եւ գտնելու համար երկարատեւ «մտահոգութիւններ» է ունեցել ու ջանքեր գործադրել· «Իսկ մեր ժամանակաւ տարեալ հոգք ժողովել զմեկնութիւնս քերականին եւ գտաք առանձնակի զամենեցունց արարեալսն եւ եղեալ ի մի գիրք»[53]: Բայց «առանձնաբար» գտած մեկնութիւնները վերաբերում են միայն Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի եւ Ստեփանոսի աշխատութիւններին· դրանք նա ընդօրինակել է տալիս: Այնուհետեւ Երզնկայ քաղաքի երեւելիներից «ուսումնասէր պարոն Յովհաննէսը», ինչպէս վկայում է Երզնկացին իր Նախադրութիւնում, աւելի հին ձեռագրի է հանդիպում, որում պարփակուած են եղել ոչ միայն Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի եւ Ստեփանոսի, այլեւ՝ Բարսեղի Մեկնութիւնը, եւ այդ բոլորը միատեղ ընդօրինակել է տալիս[54]: Այս երկերն իր տրամադրութեան տակ ունենալուց յետոյ, Երզնկացին չարունակում է թուարկել նաեւ իր միւս սկզբնաղբիւրները· «Գտայ եւ յանապատն Դերջնայ զՀամամայ Արեւելիից վարդապետի Մեկնութիւնն· այլեւ ի Բառագրոցն Ղուստակիսի յայսոցիկ մեկնողաց գրոց, այլեւ աստի եւ անտի լուծումն բանից արարեալ մերոց իմաստնոց»[55]:

Ինչպէս քաղուածքից հետեւում է, Երզնկացին, ի տարբերութիւն Մագիստրոսի, իր սկզբնաղբիւրների համալրումը ապահովել է նաեւ Համամի եւ Բարսեղի Մեկնութիւններով, որոնք մեզ են հասել միայն Երզնկացու այս աշխատութեան մէջ պարփակուած բանաքաղումների չնորհիւ:

Կարեւոր է ընդգծել, որ Համամ Արեւելցու քերականական Մեկնութեան մասին մեր պատկերացումը, նրանից մէջբերուած ընդարձակ եւ յաճախուած բանաքաղումների չնորհիւ, համարեա թէ ամբողջական է· իր բնոյթով ու միտուածութեամբ՝ այն գերազանցապէս գաղափարախօսական յագեցուածութիւն ունի, քան քերականագիտական, այլ կերպ ասած՝ այն աստուածաբանական–սխոլաստիկական մեկնութիւն է, որով առանձնանում ու տարբերւում է միւս քերականական բոլոր երկերից: Այդ իսկ պատճառով միանգամայն իրաւացի է Փրոֆ· Գ· Ջահուկեանը, երբ Համամ Արեւելցու երկը ընդհանուր բնութագրութեամբ գնահատելիս գրում է· «Համամի «մեկնութիւնը» այլաբանական բնոյթ ունի եւ ներկայացնում է միջնադարեան–փէոդալական աշխարհայեացքի մի տիպիկ արտայայտութիւն: Նախորդների մօտ նկատուած որոշ ֆորմալիզմը, ուշադրութիւն դարձնելը արտաքին ձեւին՝ ի վնաս բովանդակութեան, բերականական կատեգորիաների՝ բրիստոնէական դոգմատիկայի ածանցեալներ դարձնելու փորձերը, օրինակների եւ մեկնաբանումների մէջ սողոսկած ազնուական–բրիստոնէական

53 Սոյն աշխատութիւնը, էջ 84:

54 Անդ:

55 Անդ, էջ 84–85:

վերաբերմունքը տիրոջ եւ ծառայի, ազնուականի եւ շինականի յարաբերութեան նկատմամբ,– այս բոլորը որակի են վերածւում Համամի մեկնութեան մէջ»[56]:

Ինչ վերաբերում է Բարսեղի Մեկնութեանը, ապա հարկ է նշել, որ նրանից համարեա բանաքաղումներ չկան Երզնկացու աշխատութիւնում, որը եւ արդարացիօրէն տեղիք է տալիս հիմնաւորուած տարակուսանքների. «Պէտք է ենթադրել,– գրում է Ադոնցը,– որ նրա (իմա՝ Բարսեղի – Լ.Խ.) աշխատութիւնը ոչ մի հետաքրքրութիւն չէր ներկայացնում Երզնկացու առաջադրած խնդրի համար, ընդ որում զուտ քերականական այն նպատակների իրագործման համար, որոնց հետամուտ էր նա»[57]:

Նկատենք, որ հայագիտութեան մէջ քերական մեկնիչ Բարսեղի անձնաւորութեան հարցը թէեւ արծարծուել է, սակայն վերջնական լուծում առ այսօր չի գտել՝ բնագրի անյայտութեան պատճառով:

Այսպէս, Շահան Ջրպետը Դիոնիսիոս Թրակացու քերականութեան իր հրատարակութեան Ներածականում հայ քերական մեկնիչներին անդրադառնալիս յիշատակում է նաեւ 7-րդ դարի ճանաչուած գիտնական-վարդապետ Բարսեղ Ճոնին, որը Շիրակի Դպրեվանքի վանահայրն էր[58]: 645 թուականին Ներսէս Գ. Շինող կաթողիկոսի յանձնարարութեամբ նա կանոնաւորել է չարականը, այդ իսկ պատճառով կանոնաւորուած չարականը յայտնի է իր անուամբ՝ «Ճոնընտիր»[59]: Այս առնչութեամբ Վարդան պատմիչը գրում է. «...Սրբոյն Բարսղի մականուն Ճոն կոչեցելոյ, որում ասեն եօթն անգամ եռես զԲրիստոս սքանչելի համարձակութեամբ, վասն որոյ Ճոնընտիր կոչի շարականն, որ այժմ պաշտի յեկեղեցիս մեր»[60]: Դարձեալ՝ «...եւ կամ Բարսղի սրբոյ Ճոնին – եւ ունի գիր հայերէն յաջ թեւն»[61]:

Ն. Ադոնցը, սակայն, այս ենթադրութիւնը միանգամայն «անընդունելի» է համարում, չհիմնաւորելով իր մերժումը, տարաբախտաբար, ոչ մի փաստարկով[62]:

Ղ. Ալիշանը, իր հերթին, հակուած է Բարսեղին ընդունելու Երզնկացուն համարեա ժամանակակից անձնաւորութիւն: Իրրեւ այդպիսին՝ տարակուսում է Բարսեղ Քեսունցու կամ Բարսեղ Մաշկեւորցու վրայ, հետեւեալը ծանօթագրելով Երզնկացու Մեկնութեան Ներածականում յիշատակուած՝ «էր ի նմա եւ Բարսղի մեկնութիւն»[63] հաղորդման առնչութեամբ. «Չէ յայտ ո՞վ է այս Բարսեղ. միթէ Քեսունցին յ'ԺԲ դարու, կամ Մաշկեւորն՝ այս չէ հեռի ժամանակաւ յեզնկացւոյն»[64]: Վերջինս՝ Բարսեղ Մաշկեւորցին, լինելով Կիլիկիայի Մաշկեւոր հոգեւոր կենտրոնի վանահայրը, իրրեւ մատենագրական միակ ժառանգութիւն թողել է «Մեկնութիւն Մարկոսի» երկը: Ձեռագրի միակ ժառանգութիւն թողել է «Մեկնութիւն Մարկոսի» երկը: Ձեռագրի յիշատակագրութիւններում իր մասին նա գրում է. «Ես լոկ անուն վարդապետ

56 Գ. Ջահուկեան, *Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները...*, էջ 198–199:
57 Ն. Ադոնց, *Նշուած աշխատ.*, էջ CXVI:
58 Grammaire de Denis de Thrace en Grec, en Arménian et en Français, accompagnée de Notes d'éclaircissements par M. Cirbied, Paris, 1830, p. XXVII:
59 Մ. Զամչեան, *Պատմութիւն Հայոց*, Վենետիկ, 1785, հ. Բ, էջ 374, Հր. Աճառեան, *Հայոց անձնանունների բառարան*, Երեւան, 1942, հ. Ա, էջ 392–393:
60 Մեծին Վարդանայ Բարձրբերդեցւոյ *Պատմութիւն տիեզերական*, Մոսկուա, 1861, էջ 96:
61 *Անդ*, էջ 97:
62 Ն. Ադոնց, *Նշուած աշխատ.*, էջ CXVII, ծան. 2:
63 *Սոյն աշխատասիրութիւնը*, էջ 84:
64 Ղ. Ալիշան, *Հայապատում*, Վենետիկ, 1901, էջ 510, ծանօթագր. 5:

Բարսեղ... գրեցաւ սա ի վանս, որ կոչի Մաշկաւոր...»[65]:

Ն. Ադոնցը կտրականապէս մերժում է նաեւ այս երկու Բարսեղներից որեւէ մէկի հաւանական հեղինակ լինելը Երզնկացու յիշատակած քերականական Մեկնութեան[66] *եւ կանգ է առնում Երզնկացուն ժամանակակից, Դրազարկի առաջնորդ եւ Հեթում Առաջինի Բարսեղ արքայեղբօր վրայ. «Մենք հակուած ենք մտածելու,– գրում է նա,– որ Բարսեղ քերականը ոչ մի այլ ոք է, քան Հեթում թագաւորի եղբայրը...»*[67]: *Իսկ Երզնկացու յիշատակած նրա մեկնողական աշխատութիւնն էլ Ն. Ադոնցը հնարաւոր է համարում նոյնացնել «Եաւետնագրեանք» երկի հետ*[68]:

Հարկ է նշել, սակայն, որ այս բոլորը մնում են «հաւանականութեան տեսութեան» սահմաններում՝ այնքա՛ն ժամանակ, քանի՛ դեռ բնագրային առարկայական ապացոյցներ չեն յայտնաբերուած:

Երզնկացին, իրրեւ սկզբնաղբիւր, ամբողջութեամբ ներկայացրել է նաեւ Մագիստրոսի քերականագիտական ներդրումները: Ի դէպ՝ նկատենք, որ թէեւ Մագիստրոսի քերականական հայեացքների ընդգրկման մասին իր աշխատութեան Ներածականում ոչինչ չի ասում Երզնկացին օգտագործած սկզբնաղբիւրների չարքում, բայց լուսանցքային մատենագիտական նշումներում բազմիցս եւ լրիւ յղումներով ներկայացրել է դրանք:

Երզնկացին մտահոգուած է եղել իր քերականական Մեկնութիւնը հարբուսացնել նաեւ գրչութեան արուեստի առանցքային հարցադրումներով. մի հանգամա՛նք, որից լիովին զուրկ է Մագիստրոսի աշխատութիւնը: Այսպէս, նա իր սկզբնաղբիւրները համալրել է նաեւ Առիստակէս Գրչի, Գէորգ Սկեւռացու եւ ուրիշների՝ գրչութեան արուեստին նուիրուած աշխատութիւններից արտածած բանաքաղումներով, որոնք որքան ձեռագրերի ընդօրինակման տեխնիկական հարցերին են վերաբերում, այնքան եւ՝ քերականութեան տեսութեան տարբեր կողմերին, ընդ որում՝ հէնց ա՛յնպիսի կողմերին, որոնք չեն արծարծուած քերականական այլ Մեկնութիւններում:

Երզնկացին իր քերականական Մեկնութեան ստեղծման ծրագիրը իրագործել է տրամադրութեան տակ եղած բոլոր սկզբնաղբիւրների հնարաւոր ընդգրկմամբ: Աւելի՛ն. նաեւ օժանդակ աղբիւրների ներառմամբ լիակատարութեան հասնող բանաքաղային աշխատութիւն է յօրինել՝ նոյնիսկ այդ մասին հաստատապէս հաւաստելով նաեւ. «Բազում եւ այլ դրունս բանական արուեստի յայլմէ տեղւոյ առ ազգակիցն խառնեալ յաւելաբ»[69]: *Օժանդակ աղբիւրների օգտագործման մասին այս վկայութիւնը լիովին ապացուցւում եւ հաստատւում է նաեւ առատօրէն ընդգրկուած այն հատուածներով, որոնք լուսանցքային մատենագիտական նշումներով հաւաստւում են իրրեւ բանաքաղումներ Վարդան Արեւելցու Մեկնութիւնից՝ եղիշէի «Պատմութիւն արարածոց» երկից, Արիստոտէլի, Թէոն Ճարտասանի, Պորփիւրի, Դաւիթ Անյաղթի հանրայայտ աշխատութիւններից եւ այլն:*

Բնութագրական է եւ այն, որ Երզնկացին իր սկզբնաղբիւրները անառարկելի գիտնականի նման ներկայացնելուց յետոյ, անդրադառնում է նաեւ իր կատարած ներդրումին: Երզնկացու իսկ անկեղծ խոստովանութեամբ՝ իր

65 Հ. Տաշեան, *Մայր ցուցակ ձեռագրաց*, Վիեննա, 1896, էջ 321:
66 *Տե՛ս* Ն. Ադոնց, *Նշուած աշխատ.*, էջ CXVII:
67 *Անդ*, էջ LXII-LXIII:
68 *Անդ*, էջ LXVII:
69 *Սոյն աշխատասիրութիւնը*, էջ85:

խօսքը չատ մասնակի է եղել ամբողջ աշխատութիւնում, ընդ որում՝ այն էլ ընդհանրացումների ձեւով, հիմքում ունենալով սկզբնաղբիւրների ասոյթներն ու դրանց յուշումները. «Եւ էր, զի ի գաւրութենէ սոցուն եւ ի շնորհաց (իմա՝ սկզբնաղբիւրների – Լ.Խ.) ի մերս ծնաւեր պիտանութիւն բանի ի միտս»[70]: Ինչպէս Ադոնցն է ժամանակին արդարացիօրէն նկել իբրեւ իր բնագրական համեմատութիւնների եզրակացութիւն՝ երզնկացու «ամբողջ գրքում բուն իսկ հեղինակին պատկանում է մի բանի էջ, չհաշուած Նախադրութեան եւ Աւարտական գլուխների»[71]: Ասենք նաեւ, որ երզնկացին էլ չի թաքցնում քերականագիտութեան մէջ իր չափազանց համեստ ներդրումը՝ ազնուաբար ու այլաբանօրէն խոստովանելով, թէ «նոր աղբիւր ջրոյ» չի ժայթքեցնում իր աշխատութեամբ, ոչ էլ «անմշակ ագարակում ցորենի խուրձեր է հնձում» (իր բառերով՝ «ոչ ի կորդ ագարակի սերմանց որայս բարդից հնձեցաք»):

Եթէ այդ այդպէս է, ապա օրինական հարց է ծագում. ո՞րն է նրա աշխատութեան գլխաւոր արժանիքը: Բայց աւելի լաւ է խօսքը տանք իրեն՝ երզընկացուն. «Այլ միայն գիցեալ ջրհորս հարց մերոց բացաւ եւ ի նոցունց համբարաց ցորենոյ հաց ի կերակուր գործեալ հասուցաւ»[72]: Ինչպէս կը նկատի ընթերցողը, երզնկացու գլխաւոր մտահոգութիւնը եղել է «վերարացել» նախորդ բերական մեկնիչների («հարց մերոց») ամբարած գիտելիքների շտեմարանը՝ նրանից սնուելու համար, ընդ որում՝ դրանց վերամշակմամբ զարկ տալով քերականագիտութեան յետագայ առաջընթացին, որը «խափանուած» էր («խցեալ»)՝ նրանց երկերի չրջանառութիւնից դուրս գալու պատճառով: Բայց թէկուզեւ այսքանը մի՞թէ հեշտ գործ էր երզնկացու համար՝ այն ժամանակուայ ամուլ պայմաններում: Ո՛չ ամենեւին: Ինչպէս երզնկացին է իրաւամբ ասում, նա իր նպատակադրումն իրագործել կարողացել էր միայն ստեղծագործական երկունքով, ընդ որում այդ առթիւ արդարացի հիմքով յայտարարելով, թէ դրա մարմնաւորումն անհնարին է երեւակայել, իր իսկ պատկերաւոր արտայայտութեամբ՝ «ոչ առանց աշխատութեան ուշոյ եւ խստիւ զտինս խորհրդոց ճմլելոյ»[73]:

Իբրեւ իր ժամանակի խորագէտ մտաւորական՝ երզնկացին լաւ էր ըմբռնում թէկուզեւ անցեալի մոռացուած գիտական նուաճումների վերարծարծման նչանակութիւնը գիտա-մչակութային նոր վերելքի համար՝ կամուրջ գցելով ներկայի հետ, ընդ որում գիտական մտքի առաջընթացին ուժեղ թափ հաղորդելու սեւեռուն մտահոգութեամբ: Պատահական չէ, որ երզնկացին հոգեկան խոր տուայտանք է ապրում այն բանի համար, որ իր ժամանակակիցների հայ իրականութեան մէջ տիրում է ուսումնագիտական հետաքրքրութեան զգալի անկում եւ ընդհանուր ցաւագին անտարբերութիւն կուլտուրայի մեծ ժառանգութեան, ընդսմին՝ յատկապէս իմաստասիրական երկերի նկատմամբ՝ ա՛յն աստիճանի, որ «ծուլութեան» («հեղգութեան») պատճառով մոռացութեան են տրուել նոյնիսկ նրանց հեղինակների անուննները. «Եւ յոյժ սրտաբեկեալ խոցիմ, յորժամ տեսանեմ զազգս մեր անփոյթ արարեալ գիմաստասիրական ուսմանց եւ գիմտութենէ արուեստից բանականաց, մինչ զի գեանգամանս անուանց իմաստասիրացն գրոց անտեղեակ գոլով, զորս յայտնեալ են հարքն մեր ի գիրս իւրեանց, զորս[ս] ընթեռնումք. որ այժմ երկարութիւն համարիմ յիչել զանուանսն եւ կամ զպատճառ հեղգութեան ազգիս»[74]:

Ուստի, ընդգծելով իր աշխատասիրութեան իմացական նչանակութիւնը, Երզնկացին «պատուիրում» է իր ընթերցողներին փութաջանօրէն իւրացնել նրանում պարփակուած գիտելիքները, որոնք մարդու համակողմանի զարգացման համար, Երզնկացու խորին համոզմամբ, էական կարեւորութիւն ունեն՝ հանդիսանալով «բանալի իմաստութեան դրանց»[75]: Այս իսկ պատճառով իր աշխատութիւնը նախատեսուած է ո՛չ թէ «համբակների», ա՛յլ՝ «իմաստութեան ստինքներով» սնուել ցանկացողների, բանականութեան «մեծագին մարգարիտը»՝ «անցաւոր ունեցուածքից» գերադասողների համար. Երզնկացու իսկ բառերով ասած՝ «ագարակին գանձոյ եւ մարգարտին մեծագնոյ ընդ անցաւոր գոյիս գնողաց, որոց ցանկալի ճոխութիւն բանի բան սոփերականն ոսկի եւ բան գակունս լուսաճոյլս լոյս մտաց եւ ճրագ ընթացից շաւղաց իմաստութեան, ջան տեսողաց»[76]: Հազիւ թէ հնարաւոր լինի առաւել խորը եւ ամբողջական արժեքաւորել ուսումնագիտական չրջանառութեան մէջ դրուող աշխատութեան նչանակութիւնն ու կարեւորութիւնը: Նկատենք, որ ըստ էութեան գնահատելով իր աշխատասիրութիւնը, Երզնկացին, փաստօրէն, բարձրացնում է նաեւ մչակած առարկայի՝ քերականագիտութեան հեղինակութիւնը, ընդ որում զգուշացնելով բոլոր նրանց, ովքեր համբակ են գրչութեան արուեստում՝ չյանդգնե՛լ ձեռնամուխ լինելու իր այս աշխատասիրութեան արտագրութեանը կամ ընդօրինակմանը, որպէսզի «չտապալի» քերականական արուեստը՝ իր բարդութեան եւ խիստ պատասխանատուութեան երկեակ պատճառներով. դա սովորական բնագիր չէ, որ ով ուզենայ ընդօրինակի այն. այլ այդ բանն անելու իրաւասու են միայն գրչութեան արուեստում հմուտ բանասէրները: Այդպէս էլ «պատգամում» է Երզնկացին. «Այլ միայն զայս պատուիրեմ. մի՛ ոք, որ անտեղեակն է արուեստի գրչութեան, ձեռնարկեսցէ գրել զսա եւ տապալել զերկս աշխատասիրութեան բանասիրացն. այլ՝ ստոյգ եւ ուղիղ գրչաց տացէ փոխել, զի իւր եւ այլոց լիցի պիտանացու»[77]: Այս պատուիրանը իրօք պատճառաբանուած է եւ հիմնաւորուած՝ իր վեմ մտահոգութիւններով ...:

---

70 Անդ:
71 Ն. Ադոնց, նչուած աչխատ., էջ XCIII:
72 Սոյն աչխատասիրութիւնը, էջ 81:
73 Անդ:
Ուստի, Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի լեզուա-քերականական քննութիւնը ցովհաննէս Երզնկացու վերագրումներով, պարունակելով հանդերձ արժէքաւոր դիտողութիւններ, տխուր վրիպանք է, քանի որ, նախ՝ չփոթուած են երկու տարբեր հեղինակների կազմած մեկնութիւնները, երկրորդ, վերջիններս բանաքաղային բնոյթ կրելով՝ նրանցից արուած մէջբերումները պատկանում են բոլորովին ա՛յլ մեկնիչների...: Հետեւաբար՝ օդից առկախ են մնում Փրոֆ. Ջահուկեանի եզրակացութիւններն ու հետեւութիւնները ցովհաննէս Մործորեցու առնչութեամբ (տե՛ս նրա «Քերականական եւ ուղղագրական աչխատութիւնները...», էջ 259–280):

74 Սոյն աչխատասիրութիւնը, էջ 85:
75 Անդ:
76 Անդ, էջ 81:
77 Անդ, էջ 85:

Գ. ՀԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԻ ՅՕՐԻՆՄԱՆ ԲՆԱԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Երզնկացու բնագրագիտական սկզբունքները, իրրեւ տեսութիւն, պարզւում են Մագիստրոսի երկի բնագրային կառուցուածքի վերլուծութիւնը ներկայացնելիս. նա Մագիստրոսի աշխատութիւնը բնագրագիտական առաջին լուրջ քննադատութեան ենթարկողն է՝ նրա կառուցուածքի տրամաբանական հէնքի եւ ուսումնա-մեթոդական թերութիւնների բացայայտմամբ:

Ելնելով քերականութեան դասագիրք կազմելու գիտական պահանջներից, Երզնկացին իրաւամբ քննադատում էր Մագիստրոսին նրա համար, որ վերջինս՝ Թրակացու աշխատութեան գլուխներն ու պարբերութիւնները մեկնաբանելիս, իր օգտագործած սկզբնաղբիւրները ճիշդ չէր համադրել՝ ներդաշնակ եւ կուռ շարադրանք ստեղծելու ձգտումով: Նա առաջնորդուել էր Թրակացու աշխատութեան ըստ գլուխների (եւ ոչ՝ ըստ պարբերութիւնների) մեկնաբանման սկզբունքով. իսկ դա նշանակում է, որ եթէ ներկայացւում է որեւէ խօսքի մասի մեկնութիւնը, ապա իւրաքանչիւր մեկնիչի մօտ ամբողջ այդ խօսքի մասի վերաբերեալ շարադրանքը բերւում է սկզբից մինչեւ վերջ՝ միայար: Ընթերցողին թւում է, որ չարունակութեանը պէտք է անցնի յաջորդ թեմայի, բայց յուսախաբւում է. առաջադրւում է նոյն գլխի մի այլ մեկնութիւնը՝ այս անգամ մի ուրիշ մեկնիչի կողմից, որին հետեւում է դարձեալ մի ուրիշ մեկնիչի միեւնոյն գլխի մեկնութիւնը՝ այսպէս իրար յաջորդող համարձոյթ մեկնութիւններով...: Արդիւնքը եղել է այն, որ ըստ պարբերոյթների համադրական սկզբունքի բացառման պատճառով Թրակացու մեկնուող ասոյթները պատշաճ զուգադրումներով ու համապատասխանութիւններով չեն մեկնաբանւում՝ չրջանառութեան մէջ դրած սկզբնաղբիւրների բանասիրօրէն խելամիտ տեղաբաշխումներով եւ սերտ ներհիւսումներով. «Բայց զբանս մեկնողացն ոչ էր խառնեալ ընդ միմեանս եւ ոչ զիւրաքանչիւր մեկնութիւն հանդէպ եւ կշիռ բանին եդեալ»[78],– արդարացիօրէն նկատում է Երզնկացին: Սա բանաքաղային աշխատասիրութեամբ դասագիրք յօրինելու համակարգային նշանակութիւն ունեցող հարցադրման սրում է, որը բնութագրում է, ամբողջութեամբ վերցրած, Մագիստրոսի երկասիրութեան ամենախոցելի կողմը՝ իր ներկառուցուածքային մեծագոյն թերութեան բացայայտմամբ: Պարզելով եւ խորացնելով բնագրագիտական իր այս դիտողութիւնը, Երզնկացին նշում է միաժամանակ, որ Թրակացու ասոյթների մեկնաբանման առթիւ յիշեալ մեկնիչների երկերից առադրում է Մագիստրոսը կրկնակի եւ եռակի մեկնութիւններ, որոնք մտքի խճողում են առաջացնում՝ առանց հարցադրումների տրամաբանական ներքին աղերսակցութեան եւ զարգացման, դրա հետեւանքով Մագիստրոսի

78 *Անդ*, էջ 84:

ստեղծած բնագրի չարադրանքի ընթացքն այնպիսին է, որ չտարբերակելով հարցադրումների առաջնայնութիւնն ու երկրորդայնութիւնը, զրկուել է համակարգայնութեան (սիստեմայնութեան) կարեւորագոյն յատկանիշից, եւ դա, բնականաբար, ճապաղութիւն է առաջացրել. «Եւ է՛ր, գի կրկին եւ երեքկին էր եդեալ գերից մեկնչացն,– գրում է Երզնկացին:– Եւ կարգ շարադրութեան, թէ ո՞ր առաջին եւ ո՞ր երկրորդն՝ ո՛չ ուներ գյարմարութիւն»[79]: Եւ իրօք, Մագիստրոսի աշխատասիրութեան բնագրագիտական քննութիւնը ակնբախօրէն ցոյց է տալիս, որ սկզբնաղբիւրների ընդգրկումները այս կամ այն քերականական դրոյթի մեկնաբանման համար՝ կրում են զուտ մեխանիկական բնոյթ: Այդ երկերից բանաքաղումները առաջադրւում են չմշակուած (բանասիրական հմտութեամբ խմբագրման առումով) ձեւով եւ առանց ծրագրայնութեան՝ վայրիվերոյ, բնաւ չառաջնորդուելով թեմայի զարգացման ներքին տրամաբանութեամբ ու թելադրանքով:

Հէնց այդ ճչացող ճապաղութիւնը բնորոշում է Մագիստրոսի բանասիրական աշխատանքի ոճը, որն առաւել ցայտուն է դրսեւորուած բոլոր այն դէպքերում, երբ այս կամ այն քերականական կարգը ներկայացնելիս իւրաքանչիւր մեկնիչ նաեւ ենթաստորակարգերով է բնութագրում այն: Ուստի ամէն անգամ վկայակոչումների համար երեք կամ չորս մեկնիչներից էլ նոյն քերականական կարգի համար բանաքաղումներ են բերւում՝ միեւնոյն ստորակարգերը երեք կամ չորս անգամ իրար ետեւից շարայարելով: Դիցուք՝ մակբայի ենթատեսակների մասին 35 ենթաստորակարգեր է բնութագրում Դաւիթը, համարեա նոյնչափ կամ պակաս՝ զարձեալ Անանունը, յետոյ՝ Մովսէսը, յետոյ՝ Ստեփանոսը...: Մինչդեռ Երզնկացին մեկնաբանում է բոլորովին ա՛յլ սկզբունքով, որը առաւել բանական է եւ ընդունելի՝ հնարաւորութիւն ընձեռելով մակբայի իւրաքանչիւր ենթատեսակի մասին ամբողջական եւ սպառիչ պատկերացում կազմելու՝ բոլոր քերականական մեկնիչների ասոյթների միաժամանակեայ համադրման չնորհիւ: Նա արտածում է, դիցուք, «ամանակի» մակբայի տեսակի վերաբերեալ բոլոր այն մեկնաբանութիւնները, որ առկայ են մեկնիչների երկերում, որոնք տարբեր կողմերով ու գնահատումներով բացայայտում ու բնորոշում են տուեալ քերականական ենթատեսակը, որին այլեւս վերադառնալու պահանջ ու անհրաժեշտութիւն չի զգացւում բնաւ, ուստի եւ չի էլ վերադառնում դրան Երզնկացին: Դրան յաջորդում է, նոյն սկզբունքով, մակբայի միւս ենթատեսակի մեկնաբանութիւնը, այնուհետեւ՝ միւս ենթատեսակի, այսպէս մինչեւ բոլոր ենթատեսակների բնութագրումն ու վերլուծութիւնը՝ իսպառ բացառելով կրկնութեան հնարաւորութիւնը:

Ինչպէս բնագրագիտական սկզբունքների այս թռուցիկ համեմատութիւնից ակնբախ երեւում է, Մագիստրոսը, քերականական նիւթի տեղաբաշխումը համամասնաբար ներկայացնել չկարողանալով, չի ձգտել բնաւ, թէ ի՛նչը առաջամասում («նախադասութիւն») եւ ի՛նչը ետնամասում («ստորադասութիւն») պէտք է բացայայտի՝ տեղի անհրաժեշտութեան համաձայն, որով զժուարացնում եւ խճողում է չարադրանքը՝ մեծապէս խոչընդոտելով քերականական առարկայի յաղթահարմանն ու իւրացմանը ընթերցողների կամ, աւելի չուտ՝ ուսումնականների կողմից. «Եւ նախադասութիւն եւ ստորադասութիւն ոչ ըստ տեղւոյ գոլով՝ աշխատանս էր չարաբա-

79 *Անդ*:

նութեան»[80],– իրաւամբ դիտել է Երզնկացին:

Միւս կարեւորագոյն թերութիւններից մէկն էլ այն է, ասում Երզնկացին, որ շատ խօսքի մասերի մեկնաբանումը չի տուել Մագիստրոսը, որը եւ կազմում է նրա դասագրքի նկատելի բացը. հետեւաբար՝ ինչպէս կրկնութիւնը միեւնոյն քերականական բացատրութիւնների ամբողջական գլուխներով տաղտկութիւն է առաջացնում, այնպէս եւ առանձին խօսքի մասերի մեկնութեան բացակայութիւնը՝ երկուութիւն ու անորոշութիւն. «Եւ բազումք ի մասանց բանին ոչ ունէին զմեկնութիւն:... Սակս այսորիկ, որոց ոչ գոյր լուծումն՝ տարակոյս առնէր մտաց, եւ որոց կրկին էր՝ ձանձրութիւն ընթերցողին»[81]:

Ամբողջական գլուխներով մեկնութիւնների չարայարումը իրար ետեւից՝ բնականաբար ստեղծում է (եւ իրո՛ք ստեղծել է) ֆերականական նիւթի շարադրման անսիստեմայնութիւն, ինչպէս ճիշդ նկատել է Երզնկացին: Բայց կորած աշխատութիւնների վերականգնման համար, որոնք, ինչպէս ասուեց, ամբողջովին ընդգրկուած են Մագիստրոսի երկում հեղինակների լեզուա-ոճական հարազատութեամբ ու անփոփոխութեամբ, այդ անսիստեմայնութիւնը, այնուամենայնիւ, ունի մի հազուագիւտ «առաւելութիւն», որ ընդգծել է դեռեւս Փրոֆ. Ն. Ադոնցը. եթէ նկատի ունենանք, որ Մագիստրոսի աշխատասիրութիւնը կորած հնագոյն քերականական Մեկնութիւնների համարեա ամբողջական ներմուծմամբ է բնորոշւում, որոնք գլուխ առ գլուխ համապատասխան մեկնիչների երկերից են չարայարւում առանց ներկոտորակումների միմեանց յաջորդելով, ապա դրանց հեղինակային պատկանելութիւնը յայտնի լինելու դէպքում՝ հեշտութեամբ հնարաւոր է տարանջատել դրանք ու վերակազմել այդ հեղինակներից իւրաքանչիւրի մեկնողական երկերը...: Հէնց իր բնագրային վերականգնումների փորձից ելնելով Ն. Ադոնցը այդպէս էլ բացատրում եւ գնահատում է Մագիստրոսի բանաքաղային անսիստեմայնութեան նաեւ «առաւելութիւնը»՝ գրելով. «Ցովհաննէսի քննադատական դիտողութիւնները Մագիստրոսի, մասնաւորապէս նրա չարադրանքի սիստեմի նկատմամբ՝ տալիս է մեզ բաւական յայտնաբերելու եւ վերականգնելու մի շարք կորած աշխատութիւններ»[82]:

Բայց Երզնկացին սոսկ քննադատողի եւ մերժողի դերում հանդէս չի գալիս. այլապէս նրա բնագրագիտական դիտողութիւնները չէին ունենայ բանասիրական այն կարեւորագոյն նշանակութիւնը, որ իրօք ունեն բնագրագիտական տեսութեան զարգացման բնագաւառում: Նա Մագիստրոսի բանաքաղային աշխատասիրութեան կառուցման սկզբունքներին հակադրում է իր սկզբունքները, որոնք մարմնաւորում գտնելով իր կազմած բանաքաղային երկասիրութիւնում՝ համակարգայնութեան, թեմայի չարադրման տրամաբանական զարգացման, վերլուծութեան ընդլայնման ու խորացման, մեկնաբանումների համամասնութեան, առաջնային ու երկրորդական հարցադրումների ճիշդ տեղաբաշխման երաշխիք են հանդիսացել: Համադրական բարդ աշխատանքի չնորհիւ յօրինուել է բնագրային կուռ եւ ամբողջական համաձուլուածք, որ գերազանցապէս հեղինակային գիտական ստեղծագործութեան տպաւորութիւն է թողնում՝ չնայած տարբեր սկզբնաղբիւրների համակցումների խայտաբղէտութեանը: Միանգամայն ճիշդ է նկատել

80 Անդ:
81 Անդ:
82 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ XCIII:

եւ գնահատել Փրոֆ. Ն. Ադոնցը, երբ Երզնկացու բանաքաղային աշխատասիրութեան առնչութեամբ գրում է. «Ցովհաննէսի քերականական աշխատութիւնը տարբերւում է (Մագիստրոսի նոյնաբնոյթ աշխատութիւնից – Լ.Խ.) մի քանի չափազանց հետաքրքրական առանձնայատկութիւններով: Դա ուշագրաւ տիպար է մատենագրական խճանկարի, որը հմտօրէն հիւսուած է տարբեր աղբիւրներից փոխառուած բեկորներից ու քաղուածքներից: Ամբողջ գրքում բուն հեղինակին պատկանում է մի քանի էջ, չհաշուելով ներածական եւ աւարտական գլուխները: Նրա խնդիրը յանգում էր խայտաբղետ, յաճախ միմեանց անյարիր հատուածների կապակցմանը մի ամբողջութեան մէջ»[83]:

Երզնկացին այս յաջողութեանը հասնում է, սակայն, բանաքաղային աշխատասիրութիւն յօրինելու պարբերոյթային մեկնութիւնների սկզբունքի կիրառմամբ[84]: Իսկ դա նշանակում է, որ ոչ թէ գլուխների ամբողջական մեկնաբանումներով իրար ետեւից պէտք է չարայարել սկզբնաղբիւր ծայրած երկերի համապատասխանութիւնները, ինչպէս Մագիստրոսն էր արել, այլ՝ մեկնուող երկի իւրաքանչիւր պարբերութիւն յաջորդաբար առանձին-առանձին հարկ է մեկնաբանել՝ բոլոր մեկնիչների տուեալ պարբերութեան շուրջ ուսնցած մեկնութիւնների ներհիւսմամբ ու սինթեզմամբ, ընդ որում տրամաբանական հէնքը եւ թեմայի աստիճանական զարգացումը ապահովելու համար անհրաժեշտ համարելով համապատասխան վերադասաւորում կատարել ոչ միայն տարբեր մեկնիչների համապատասխան պարբերութիւնների միջեւ՝ նրանցում առաջնայնութեան եւ երկրորդայնութեան հաշուառումով, այլեւ դրանցից իւրաքանչիւրի բազմակոտորակային հատումների եղանակով ճիշդ տեղաբաշխումներ կատարել փոխադարձ ագուցումներով՝ ընդհուպ շարադրանքի միասնական կուռ համաձուլուածք ստեղծելը: Իսկ սա, պէտք է խոստովանել, քերականական նիւթի խոր իմացութեան եւ բանասիրական աշխատանքների հմտութիւն ենթադրող բարդ եւ նրբաճաշակ մտակառուցումների ճարտարապետութիւն է, ընդ որում՝ աւելի դժուարին, քան թերեւս նոյնիսկ հեղինակային ստեղծագործութիւնը: Հարկ է նշել նաեւ, որ մեկնութիւնների միահիւսուածքը այնքանով է բազմաբարդ դառնում, որքանով ընդգրկուած սկզբնաղբիւրները չատ են: Այսպէս, եթէ Մագիստրոսը միայն չորս սկզբնաղբիւր-Մեկնութիւնների հետ է գործ ունեցել, ապա Երզնկացին՝ չուրջ մի տասնեակ, եթէ ոչ աւելի, Մեկնութիւնների, որոնց մատենագիտական ցուցումները նրանց հեղինակների մասին՝ զլացել են, տարաբախտաբար, ընդօրինակող գրիչները ներկայացնել:

Խոստովանենք՝ բնագրագիտական իր սկզբունքը, հակադրելով Մագիստրոսի սկզբունքին, Երզնկացին ինքն էլ բացայայտում է դրա էութիւնը, որը կայանում է՝ մեկնուողի եւ մեկնողի «համազօրութեան»՝ համապատասխանութեան, պատշաճութեան ու դիպուկութեան ապահովման պարտադիր անհրաժեշտութեան մէջ. «Եւ է՛ր, զոր այլ իմաստասիրական գրոց գյարմարն, եւ զդէպն, եւ զնմանն բերեալ եդաք ընդ համազարի բանին, եւ յայսցանէ ամենեցուն արարաք զմեկնութիւնս զայս»[85],– հաւաստում է Երզնկացին սկզբնաղբիւրներից «մատենագրական խճանկար» կերտելու գաղտնիքը: Ցատկանշականն այն է նաեւ, որ բնագրագիտական այս սկզբունքի կիրա-

83 Անդ, էջ XCIII-XCIV:
84 Տե՛ս անդ, էջ XCII-XCVII:
85 Սոյն աշխատասիրութիւնը, էջ 85:

ռումը միայն սահմանափակուած չի եղել «իմաստասիրական երկերից» արտածած բանաքաղումների նկատմամբ, այլեւ այն տարածում է գտել նաեւ բոլոր քերական մեկնիչների աշխատութիւններից արտածուած բանաքաղումների վերաբերմամբ՝ զուգադրելով ու համադրելով դրանք («կշիռ եւ հանդէպ») իբրեւ մեկնուող դրոյթների բացատրութիւններ. «Եւ զամենայն մեկնողացն բան՝ կշիռ եւ հանդէպ բանին եդաք»[86],– բացայայտում է երզնկացին բնագրագիտական իր սկզբունքը:

Բայց դա էլ դեռ բաւարար չէ մեկնողական բնոյթի բնագրային նոր համաձուլուածք ստեղծելու համար: Անհրաժեշտ է նաեւ բանասիրական մանրախոյզ աշխատանք ծաւալել: Իսկ այդ նշանակում է՝ մեկնուող եւ մեկնող ընթերցումների համապատասխանութիւնները ոչ թէ մեխանիկօրէն պէտք է զուգադրել միմեանց դիմաց, այլ՝ նրանց բազմակոտորակումների միջոցով ներագուցել դրանք իբրեւ բնագրային բոլորովին նոր սինթեզումներ՝ առաւել ամբողջական ու համապարփակ, զերծ՝ կրկնութիւններից, ճապաղումներից, ձգձգուածութիւնից ու երկարաբանութիւնից. բնագրագիտական այս չափազանց ուշագրաւ դիտողութիւնը, որ մեծ բեղմնաւորութիւն է ունեցել հեղինակի իսկ մանրակրկիտ ու համագրական լարուած աշխատանքի ներկլանումով, որ տեսնում ենք նրա երկում, ձեւակերպուած է Երզնկացու կողմից լակոնական այսպիսի հակիրճութեամբ. «զկրկին եւ զբեբեկին բանիցն երկարութիւն եւ միաւորութիւն խառնեցաք»[87]: Այս բնագրական համաձուլուածքի ստեղծման միայն մի նմուշի ընդգծումով Ցովհաննէս Երզնկացին անդրադառնում է աւուան քերականական կարգի բնութագրման ու մեկնաբանման աւարտում: Զուգահեռ համեմատութեամբ ակնարկելով Մագիստրոսի աշխատութիւնում միեւնոյն քերականական կարգի եռակի ու քառակի յարակրկնութիւնների առկայութեանը, երբ տարբեր մեկնիչներից միեւնոյն գլխի ամբողջական չարադրանքը իրար եռեւից չարայարելով Մագիստրոսը ճապաղ ու դժուարամարս ընթերցում է առաջադրել, Երզնկացին դրանց բազմակոտորակային ներագուցումներով նոր համաձուլուածք է ստեղծել չարադրանքի, որով աւուան քերականական կարգի ընթերցումը դարձել է միասնական ու սիստեմաւորուած, իր բառերով ասած՝ «միայար եւ ըստ կարգի», որի հետեւանքով այն դիւրընկալ ու հեշտամարս բնոյթ է ձեռք բերել: Այդ իսկ պատճառով բնագրակազմական իր մեթոդի սկզբունքային տարբերութիւնը Մագիստրոսից ակներեւ դարձնելուց յետոյ, Երզնկացին անհրաժեշտ է համարել ընթերցողի ուշադրութիւնը հրաւիրել իր հետեւեալ ուշագրաւ նկատառման վրայ՝ միաժամանակ պահանջելով, որ ընդօրինակողները իր աշխատասիրութիւնից երբեք զանց չառնեն այն արտագրման ժամանակ. «Որք հմուտ եւ տեղեակ իսկ էք առաջնոյ աւրինակին (իմա՝ Մագիստրոսի երկին – Լ.Խ.), որ յաղագս անուանն ճառի եւ այժմ տեսանէք միայար եւ ըստ կարգի, զորս երբեմ եւ չորեմ կրկին էր եդեալ, կարծեմ եւ յուսամ, թէ դիւրութեամբ եւ հեշտաբար յընթեռնուլն եւ յաւգտիլն յիշէք զսակաւ աշխատանս մեր: Ո՛հ, աղաչեմ, զգրող սորին յիշեա: Աւրինակաւդ գրոյս գրեցէ՛ք զչորս տողս բանիս»[88]:

Բայց Երզնկացու «Ընդարձակ» քերականական Մեկնութիւնը ոչ միայն բնագրագիտական ներկառուցուածքային կատարելութեամբ գերազանցում է Մագիստրոսի նոյնանուագ աշխատասիրութեանը, այլեւ՝ բերականական հարցադրումների լայն ընդգրկումներով ու դրանց մեկնաբանման համապարփակութեամբ վերջինիս նկատմամբ: Այս ակնբախ իրողութիւնը ընդգծում է նաեւ ինքը՝ Երզնկացին, երբ գրում է՝ քննական համեմատութեան ենթարկելով Մագիստրոսի եւ իր աշխատասիրութիւնների առանձնայատկութիւնները նաեւ ա՛յս տեսանկիւնով, որ պակաս կարեւոր չէ, քան նախորդ տարբերիչ բարեմասնութիւնները: Այսպէս. «Եւ որոց ոչ գոյր լուծում մասանց բանի (իմա՝ «ի գիրս Մագիստրոսի» – Լ.Խ.)՝ լիով եւ անբերի գտեալ լցաք զթերութիւն»[89]: Աղբիւրագիտական այս վկայութիւնը պէտք է ըմբռնել ոչ այն առումով, թէ Մագիստրոսի աշխատութիւնում եղել են խօսքի մասեր, որոնք, ամբողջութեամբ վերցրած, առհասարակ չեն ունեցել մեկնութիւններ, այլ՝ եղել են խօսքի մասեր, որոնք համակողմանիօրէն եւ սպառիչ կերպով չեն մեկնաբանուած: Բանն այն է, որ Թրակացու՝ հայերէն թարգմանութեամբ ընդունուած բոլոր խօսքի մասերը, այս կամ այն չափով, մեկնաբանութեան ենթարկուած են Մագիստրոսի երկում: Հետեւաբար՝ Փրոֆ. Ն. Ադոնցի պնդումն այն մասին, որ, իբր, «այն գլուխներն ու պարբերոյթները մեկնաբանութիւններով չեն օժտուած Մագիստրոսի երկում՝ այդպիսիք չկան նաեւ Ցովհաննէսի աշխատութիւնում»[90],– անյարիր է իրերի բուն իսկ վիճակին: Սա հակասում է նոյնիսկ իր՝ Ն. Ադոնցի նախորդ ճիշդ հաւաստումներին, երբ նշում էր, որ Մագիստրոսը կիրառելով ըստ գլուխների մեկնաբանման սկզբունքը, աչքաթող է արել պարբերութիւնների մեկնաբանումը, որով չատ պարբերութիւններ մնացել են առանց անհրաժեշտ մեկնաբանութիւնների: Մինչդեռ Երզնկացին, ընդհակառակն, առաջնորդուելով ըստ պարբերութիւնների մեկնաբանման բնագրագիտական համապարփակ սկզբունքով՝ ձգտել է հասնել այն բանին, որ Թրակացու բոլոր պարբերութիւններն էլ հնարաւորին չափ իրենց սպառիչ մեկնաբանումն ստանան:

Դ. ԵՐԶՆԿԱՑՈՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ ՑՕՐԻՆՈՒԱԾՔԸ՝ ՍԿԶԲՆԱՂԲԻՒՐՆԵՐԻ ԻՆՔՆՈՒՐՈՅՆ ՄՇԱԿՄԱՄԲ ՈՒ ՀԱՄԱԴՐՄԱՄԲ

Փրոֆ. Ն. Ադոնցը, մեր կարծիքով, սկզբնաղբիւրների բնոյթը որոշելիս, Երզնկացու երկի աղբիւրագիտական արժէքը ճիշդ չի գնահատում՝ յանգելով սխալ եւ անընդունելի եզրակացութեան. նա յայտարարում է, որ «Ցովհաննէսը բացառապէս յենւում է Մագիստրոսի վրայ, ջանաղբաբար հետեւելով նրա աշխատութեանը այն մասերում, որոնք վերաբերում են Դաւթին, Անանուանին, Մովսէսին եւ Ստեփանոսին»[91]: Այս ենթադրութեան համար հիմք է ընդունւում այն, որ նշուած հեղինակների մեկնութիւնների ընդգրկումը Երզնկացու աշխատութիւնում՝ ծաւալով ծածկում է Մագիստրոսի

86 Անդ:
87 Անդ:
88 Անդ, էջ 222–23:

89 Անդ, էջ 85:
90 Ն. Ադոնց, Նշուած աշխատ., էջ CVIII:
91 Անդ:

աշխատութեան մէջ նրանց երկերից արտածուած բանաքաղումներին: Այս ենթադրութիւնը, իհարկէ, ճիշդ կը լինէր, եթէ ապացուցուէր (եւ ա՛նպայման ապացուցուէր), որ նշուած սկզբնաղբիւրների բնագրային ծաւալը աւելին է, քան Մագիստրոսի աշխատութիւնում ընդգրկուածները:

Բայց այս «հիմքը» իսկոյն խարխլում է, երբ բնագրերի համեմատութիւնից պարզւում է, որ Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի եւ Ստեփանոսի մեկնութիւնների ծաւալը, ընդհանուր առմամբ, աւելին չէ, քան Մագիստրոսի երկում ներառուածը· իսկ այդ նշանակում է, որ սկզբնաղբիւրները հաւասարապէս են ընդգրկուել իրենց համարեա ամբողջ ծաւալով՝ ինչպէս Մագիստրոսի, այնպէս եւ Երզնկացու աշխատասիրութիւններում: Հետեւաբար, ծաւալային ընդգրկումների որակ կազմող տատանումներ կամ տարբերութիւններ Մագիստրոսի եւ Երզնկացու օգտագործած սկզբնաղբիւրների միջեւ՝ անհնարին է սպասել· եթէ այդ այդպէս է, ապա կռուան չի կարող ծառայել սկզբնաղբիւրների ծաւալային հաւասար պարփակումը Մագիստրոսի եւ Երզնկացու երկասիրութիւններում՝ «ապացուցելու» համար, թէ, իբր, Երզնկացին... «ջանադրաբար հետեւել» է Մագիստրոսի աշխատութեանը, եւ ո՛չ թէ, ինչպէս հէնց ինքը՝ Երզնկացին է վկայում, իր բանաքաղումները կատարել անմիջականօրէն սկզբնաղբիւրներից: Եւ այդ նաեւ ա՛յն դէպքում, երբ դրանց ձեռքբերման համար նա նոյնիսկ մտահոգութիւններ է ունեցել դեռեւս գործին ձեռնամուխ լինելուց շատ եւ շատ առաջ, որը եւ յաջողուել է նրան հնագոյն այդ մեկնիչների քերականական երկերից ճարել մէկ-մէկ օրինակ՝ «առանձնակի» վիճակում. «Իսկ մեր ժամանակաւ տարեալ հոգի ժողովել զմեկնութիւնս բերականին եւ գտաք առանձնակի զամենեցունց արարեալսն եւ եդեալ ի մի գիրք»[92]: Այս վկայութեան կարեւորութիւնն այն է, որ Թրակացու աշխատութեան քերականական հնագոյն Մեկնութիւնները որոնելու եւ· հաւաքելու ընթացքում Երզնկացին գտել է մի ձեռագրում ամփոփուած ոչ թէ իրար հետ համադրուած ու միահիւսուած դրութեամբ՝ իրրեւ բանաքաղային (compilative) աշխատութիւն, այլ՝ իրարից անջատ-անջատ, որպէս «առանձնակի» Մեկնութիւններ: Բանն այն է, որ հէնց այս հանգամանքը միայն հնարաւորութիւն է ընձեռում Երզնկացուն, անկախ Մագիստրոսի աշխատութիւնից, բանաքաղային նոր աշխատութիւն յօրինելու՝ բնագրագիտական իր սկզբունքի համաձայն: Ասենք նաեւ՝ սա երակէտային պայման է, առանց որի առհասարակ հնարաւոր չէ համադրական այնպիսի «մատենագրական խճանկար» ստեղծել, որպիսին Երզնկացունն է, ուստիեւ բացառուած պէտք է համարել այն պատկերացումը, թէ երբեւէ կարելի է վերագտնել Մագիստրոսի աշխատութեան վրայ Երզնկացու աշխատութիւնը, ինչպէս կարծում է Փրոֆ. Ն. Ադոնցը: Իսկ «ուսումնասէր պարոն Յովհաննէսը», այնուհետեւ հաւաստում է Երզնկացին իր Առաջաբանում, աւելի հին ձեռագրի է հանդիպում, որում պարփակուած են եղել ոչ միայն Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի եւ Ստեփանոսի, այլեւ՝ Բարսեղի Մեկնութիւնը, եւ այդ բոլորը միատեղ ընդօրինակել է տալիս[93]:

Այս երկերն իր տրամադրութեան տակ ունենալուց յետոյ, Երզնկացին չարունակում է թուարկել նաեւ իր միւս սկզբնաղբիւրները եւ ամբողջացնում:

Նկատենք, որ սկզբնաղբիւրների հայթայթման այս փոքրիկ ակնարկն անում է Երզնկացին ոչ հէնց այնպէս՝ ձեւի համար, «յաւուր պատշաճի», այլ՝ բացատրելու համար, որ այդ սկզբնաղբիւրներից ինչպէ՛ս է կերտել իր աշխատասիրութիւնը՝ ի՛նչ հիմունքներով եւ ինչպիսի՛ բնագրագիտական սկզբունքների կիրառմամբ: Հետեւաբար՝ եթէ պարզում է Երզնկացին, թէ ի՛նչ սկզբնաղբիւրներ է ունեցել եւ դրանց նկատմամբ որպիսի՛ բնագրական սկզբունքներ է գործադրել իր համադրական նոր աշխատութեան հէնքը ներկառուցուածքային ամբողջ բարդութեամբ ներկայացնելու դիտումով՝ ապա մենք իրաւունք չունենք չհաւատալու նրան, մանաւա՛նդ, երբ առաւել քան հաւաստում են հեղինակի խօսքերը բնագրի առարկայական անհերքելի ապացոյցներով:

Ի դէպ, Ն. Ադոնցը հերքողական իր պնդումների համար այնպիսի ոճ է կիրառում, որ բացառում է քննական հայեացքի տարակուսանքն ու առարկելիութիւնը· «Մեզ համար մի բան անիրեր է,- գրում է նա.- ա՛յն, որ Յովհաննէսը չի օգտագործել դրանք (իմա՝ Դաւթի, Անանունի, Ստեփանոսի Մեկնութիւնները - Լ.Խ.), եւ եթէ ձեռքի տակ ունեցել է դրանք, ապա բաւականացել է միայն Մագիստրոսի աշխատութեան արտածումներով»[94]: Իր բացատրումը Ն. Ադոնցը հասցնում է նաեւ բացարձակութեան՝ չզգալով իր կարծիքի «երերուն» լինելիութիւնը», երբ յայտարարում է նաեւ. «Այս դիտողութիւնները իրաւունք են տալիս մեզ եզրակացնելու,- գրում է նա,- որ Յովհաննէսը իր տրամադրութեան տակ չունէր նշուած հեղինակների (իմա՝ Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի, Ստեփանոսի - Լ.Խ.) երկերը»[95]: Ադոնցի յաջորդ ինքնահերքումն էլ այն է, որ եթէ ունեցել է անգամ այդ երկերը Երզնկացին, ապա... չի օգտագործել դրանք: Այդպէս էլ գրում է· «Եթէ Երզնկայ քաղաքի անուանի պարոն Յովհաննէսի կողմից նրան տրուած լինէին այն գրքերը, որոնք հէնց նրա որոնած հեղինակների աշխատութիւններն էին, որոնց անուանում է Երզնկացին, ապա, յամենայն դէպս, նրանք ընդգրկուած չէին գործի մէջ Յովհաննէսի կողմից իր Քերականութեան յօրինման ժամանակ...»[96]: Նման հակասական, բայց եւ «վճռական» յայտարարութիւնների դէպքում մի բան մեզ զարմացնում է անշուշտ· ինչո՞ւ Ն. Ադոնցը նոյն մտասեւեռմամբ չի պնդում, որ Երզնկացին նաեւ միւս սկզբնաղբիւրներից օգտուելու մասին արած վկայութիւններում նոյնպէս «խաբում» է ընթերցողին՝ յանգելով նմանօրինակ «եզրակացութեան»· Երզնկացին ինքը չի տեսել դրանք, եւ կամ՝ եթէ տեսել է, ապա չի օգտագործել անմիջապէս հէնց այդ երկերից, այլ՝ միջնորդաւորուած ձեւով արտածել է ուրիշ աշխատութիւններից...: Բայց Ադոնցը հետեւողականութիւն չի ցուցաբերում իր այս ծայրայեղ կասկածամտութիւններում, որովհետեւ բացի նորանոր խճճումներից՝ տարբեր արդիւնքի հանել չէր կարողանայ...

Այնուամենայնիւ, դժուար է հասկանալ Փրոֆ. Ն. Ադոնցին, երբ յաւակնելով մինչեւ իսկ ժխտել հեղինակի՝ հէնց Երզնկացու հաւաստիացումներն իր օգտագործած սկզբնաղբիւրների մասին, նաեւ պնդում է՝ այս անգամ մասնակիօրէն նահանջելով իր նախորդ յայտարարութիւններից՝ «թէական» դարձնելով դրանք· «Գիտէ՞ր արդեօք Յովհաննէսը Դաւթին կամ Անանունին՝ այնպէս պարզ չէ· բայց որ իր ձեռքի տակ ունէր Մովսէսի աշխատութիւնը՝ կասկածից դուրս է: Ջնայած դրան, Մովսէսի տեքստի նկատմամբ եւս, ինչպէս եւ Դաւթի եւ Անանունի, ետ չի մնում Մագիստրո-

92 Սոյն աշխատասիրութիւնը, էջ 84:
93 Տե՛ս անդ:

94 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ CXI:
95 Անդ, էջ CXII-CXIII:
96 Անդ, էջ CXIII:

սից»[97]: *Հիմա էլ, ինչպէս կը նկատի ընթերցողը, Ադոնցը լիովին կասկածի տակ է վերցնում այն, որ երբեւէ ծանօթ եղած լինէր նոյնիսկ Դաւթի եւ Անանունի Մեկնութիւններին: Առաւել խորացնելով վարանումի ու տարակոյսի իր տուայտանքը՝ Ն. Ադոնցը, դարձեալ հակառակ երգնկացու հաւաստմանը, պնդում է նաեւ. «Յովհաննէսը ձեռքի տակ ունէ՞ր արդեօք Դաւթի, Անանունի եւ Ստեփանոսի ուսումնական աշխատութիւնները՝ դա մի հարց է, որին չի կարելի կատեգորիկ պատասխան տալ»[98]: Բա ո՞ւր մնացին Ադոնցի «աներեր» պնդումները..., որոնք ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ, իր բառերով ասած՝ «կատեգորիկ պատասխաններ»...*

Մտասեւեռում դարձած իր տեսակէտի պաշտպանման համար Ն. Ադոնցը նոյնիսկ հնարաւոր է համարում կարծել, թէ երգնկացին, իբր, այնքան համբակ մատենագէտ պէտք է լինէր (ըստ Ադոնցի դատողութեան ենթատեքստի), որ այլ հեղինակների բնագրերը ընդունած լինէր... որպէս Դաւթի, Անանունի եւ Ստեփանոսի աշխատութիւններ: Այսպէս, Ադոնցի մօտ կարդում ենք. «Թոյլատրելի է (մտածել), որ Յովհաննէսը ճանաչել էր ձեռք բերած աշխատութիւններում եւ ընդունել իբրեւ նշուած հեղինակների բուն ստեղծագործութիւններ ուրիշների ինչ-որ երկերը»[99]:

Նման վերագրումը երգնկացուն, սակայն, առնուազն տեղին չէ, քանի որ բոլորովին պատահական մէկը չէր նա քերականագիտութեան բնագաւառում, որ չփոթէր հանրաճանաչ սկզբնաղբիւրները այլ հեղինակների գործերի հետ. մանաւանդ որ՝ ո՛չ այլ ոք, քան երգնկացին, որպէս հմուտ քերականագէտ, առնուազն չուրջ 12 տարի դասաւանդում էր այդ առարկան՝ հէնց նոյն այդ սկզբնաղբիւրների մեկնաբանումներով:

Հարց է ծագում. մի՞թէ երգնկացին երբեւէ տարակոյսի տեղիք կարող է տալ նաեւ այն բանից յետոյ, երբ ինքը հարկադրաբար ու գիտակցաբար նախապատրաստական աշխատանքներ է կատարել իր երկասիրութեան համար, ընդ որում առաջին անհրաժեշտութիւնը համարելով հէնց այդ սկզբնաղբիւրները որոնելու եւ ձեռքի տակ ունենալու մտահոգութիւնը. եթէ այդ սկզբնաղբիւրներին միջնորդաւորուած ձեւով՝ Մագիստրոսի աշխատութեամբ ծանօթացած լինելով բաւարարուած լինէր երգնկացին, ապա ոչ մի կարիք չէր ունենայ բուն սկզբնաղբիւրները ձեռք բերելու համար ջանքեր գործադրելու, այն էլ՝ հետամուտ լինելով երկարատեւ պրպտումների. չէ՞ որ դրանք «պատրաստի» եւ ընդգրկուած վիճակում արդէն իսկ առկայ էին Մագիստրոսի երկում: Բայց այստեղ ծառանում է մի անյաղթահարելի խնդիր. այն համադրական աշխատանքը սկզբնաղբիւրների խճանկարային ներիւսմամբ, *որ պէտք է իրականացէր երգնկացին*, բացառում է վերագրումների ու խմբագրումների համար իբրեւ հիմք վերցնել Մագիստրոսի աշխատութիւնը՝ անկախ նրանից, թէ որքան հմուտ բանասէր է աշխատասիրողը...:

Անտեղի է նաեւ Փրոֆ. Ն. Ադոնցի առարկութիւնն այն մասին, որ եթէ երգնկացին թրակացու առանձին պարբերութիւնների մեկնութիւնները լրացնում է, բացի Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի եւ Ստեփանոսի երկերից, նաեւ իրեն մատչելի ուրիշ աղբիւրներից, ապա դա պէտք է համարել իբրեւ «խուսափումն» ու «խախտումն» իր խոստումի, այսինքն՝ միայն Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի եւ Ստեփանոսի երկերից լրացումներ անելու «պարտաւորութեան». նա գրում է. «Մենք տեսնում ենք, որ եթէ եւ նա (իմա՝ երգնկացին – Լ.Խ.) աւելացրել է որեւէ բան, ապա՝ ա՛յլ աղբիւրներից է լրացումներ արել, եւ ոչ թէ նշուած հեղինակների երկերից: Զարմանալի չէ՞, արդեօք, որ նա փոխում է ճանաչուած հեղինակներին (իմա՝ Դաւթին, Անանունին, Ստեփանոսին) եւ դիմում անյայտ դէմքերի օգնութեանը՝ «այլ», «այլուստ» եւլն (նշումներով)»[100]:

Բայց երգնկացին երբե՛ք նման «խոստում» չի տուել, թէ լրացումները միայն նշուած չորս հեղինակների երկերից է կատարելու: Ինչպէս վերը ցոյց տուեցինք, երգնկացին իր բնագրագիտական այդ ծրագիրը իրագործել է տրամադրութեան տակ եղած բոլոր սկզբնաղբիւրների հնարաւոր ընդգրկմամբ: Աւելին. նաեւ օժանդակ աղբիւրների ներառմամբ լիակատար նպատակ է հետապնդել՝ նոյնիսկ այս մասին յատկապէս նշելով նաեւ. «Բազում եւ այլ դրուագ բանական արուեստի յայլմէ տեղւոյ առ ազգակիցն խառնեալ յաւելաք»[101]:

Այնուամենայնիւ, երգնկացու աշխատութեան սկզբնաղբիւրների անմիջական բնեցումը Մագիստրոսի երկից՝ անխուսափելիօրէն կանգնեցնում է Ն. Ադոնցին աղբիւրագիտական բնոյթի մի անյաղթահարելի դժուարութեան առաջ եւս. ինքն էլ չատ լաւ գիտի, որ Մագիստրոսի աշխատութիւնը սկզբնաղբիւրների բացայայտման մատենագիտական նշումներից զերծ է, մինչդեռ երգնկացու աշխատութիւնը բնորոշւում է հէնց այդ ուշագրաւ առաւելութեամբ: «Մեր կասկածամտութիւնը պարտաւորեցնում է պատասխանել այն հարցին,– գրում է Ադոնցը,– որ Յովհաննէսը որտեղի՞ց կարող էր իմանալ՝ ո՞ւմ՝ ի՞նչ է պատկանում հեղինակներից: Ահա ոչ մի նշում չկայ Մագիստրոսի մօտ հեղինակների վերաբերեալ. նրանց անունները լուսանցքներում նշուած են միայն Յովհաննէսի երկում»[102]:

Ի դէպ, երգնկացու քերականական Մեկնութեան հէնց «գլխաւոր արժանիքն» էլ Ն. Ադոնցը համարում է աղբիւրագիտական նշումներով նրա օժտուած լինելը՝ մեծ դրուատանքով գրելով այդ մասին. «Յովհաննէսի աշխատութեան գլխաւոր արժանիքն այն է, որ գերազանց բանասէրի հմտութեամբ նշում է լուսանցքում իւրաքանչիւր բաղադրուածքի հեղինակի անունը կամ աղբիւրը, որտեղից այն վերցուած է»[103]: Հէնց այս մատենագիտական հարուստ աղբիւրների օժտուածութեան հանգամանքի պատճառով Ն. Ադոնցը չատ բարձր է գնահատում (եւ ասենք՝ իրաւացիօրէն) երգնկացու աշխատութիւնը՝ գրելով. «Աղբիւրների նման չնորհիւ Յովհաննէսի աշխատութիւնը ներկայացնում է պատմա-մատենագրական մեծ հետաքրքրութիւն: Եթէ Գրիգոր Մագիստրոսի Քերականութիւնը մեզ հասած չլինէր, ապա միայն Յովհաննէսի աշխատութեամբ հնարաւոր կը լիներ գաղափար կազմել մեզ չհասած մի բանի ստեղծագործութիւնների մասին»[104]:

Այս բոլորով հանդերձ, իր կանխակալ կարծիքը՝ անպայման Մագիստրոսի աշխատութիւնից երգնկացու Մեկնութիւնը բխեցնելու վարկածը «համոզիչ» դարձնելու համար, բնականաբար, անհրաժեշտ է վերացնել նաեւ

97 *Անդ*, էջ CX:
98 *Անդ*, էջ CXI:
99 *Անդ*:

100 Ն. Ադոնց, *Նշուած աշխատ.*, էջ CXII:
101 *Սոյն աշխատասիրութիւնը*, էջ 85:
102 Ն. Ադոնց, *Նշուած աշխատ.*, էջ CXI:
103 *Անդ*, էջ XCIV
104 *Անդ*:

աղբիւրագիտական նշումների առկայութեան խոչընդոտը երգնկացու աշխատութիւնում՝ այն եւս համարելով... «փոխառութիւն» Մագիստրոսից, ընդ որում՝ եւ դա ա՛յն դէպքում, երբ նրա երկի ձեռագրային ընդօրինակութիւններից եւ ո՛չ մէկը նման ենթադրութեան... հիմք չի տալիս: Բնութագրական է, որ Ադոնցը ինքն էլ տրամաբանական հարց է տալիս՝ զգալով իր պնդումներից առաջացած հակասութիւնը ցրելու հարկադրանքը. «Եթէ անմիջական ծանօթացումը Յովհաննէսի կողմից նշուած հեղինակների աշխատութիւնների հետ վիճարկւում է,– ասում է նա,– ապա ի՞նչ տուեալների հիման վրայ նա կարող է վերահաստատւել Մագիստրոսի ժողովածուում (քաղուածքների հեղինակային պատկանելութեանը – Լ.Խ.) եւ վերագրել իւրաքանչիւր հեղինակինը իրեն»[105]: Ի դէպ, եւ դա ա՛յն պարագային, երբ երգնկացու աշխատութեան աղբիւրագիտական բնոյթի նշումները այնքան խճողուած են, ընդ որում՝ տարբեր հեղինակների նոյնիսկ չափազանց մերձութեամբ՝ մինչեւ անգամ նրանց ոչ միայն պարբերոյթների յաջորդականութեամբ, այլեւ առանձին նախադասութիւնների, բառակապակցութիւնների, նաեւ բառերի հանդիպակադրմամբ կամ խաչաձեւմամբ, որ ապշել կարելի է՝ սկզբնաղբիւրների ճշգրտութեան երաշխիքի առկայութեան անվերապահ համոզումով: Երբեմն երկու–երեք մեկնիչների ասոյթներից այնպիսի համադրում է առեղծել Երգնկացին ընդամէնը մէկ նախադասութեան մէջ, որ լուսանցքներում նաեւ այսպիսի նշում–բացատրութիւնների ենք հանդիպում. «Դաւիթ, Անանուն, Մովսէս՝ խառն են» (էջ 205), կամ՝ «Դաւթի եւ այլն՝ խառն» (անդ), եւ կամ՝ «Մանր է, խառնած մեկնիչներն» (էջ 194): Բայց Փրոփ. Ն. Ադոնցը կարծում է, իբրեւ լուրջ առարկութիւն, թէ այդ «բացատրութիւնները» եւս «ծանրակշիռ փաստարկներ» են իր այն կանխակալ ենթադրութեանը, որ իբր Երգնկացին սկզբնաղբիւրներից չի օգտուել անմիջաբար, այլ՝ վերաձեւել է իր բնագիրը... Մագիստրոսի աշխատութեան վրայ: Ի դէպ, Ն. Ադոնցը «զօրեղագոյն» կռուաններ է համարում դրանք յօգուտ իր մտասեւեռումին՝ այդ առթիւ գրելով. «Մի անգամ չէ, որ Յովհաննէսը դժգոհութիւն արտայայտող նշումներ է անում այն բանի համար, որ մեկնիչների խօսքերը ներհիւսուած են եւ իրեն դժուար է ընկալել դրանից. բողոքը անտեղի կը լիներ՝ մեկնիչների բուն աշխատութիւնների առկայութեան դէպքում»[106]: Այստեղից էլ մի այնպիսի հետեւութիւն է արւում, որը վառ երեւակայութեամբ միայն պայմանաւորուած կարող է լինել. իբր թէ՝ չնայած այն իրողութեանը, որ Մագիստրոսի ոչ մի ձեռագիր չունի լուսանցքային նշումներ աղբիւրագիտական բնոյթի, այնուամենայնիւ... պիտի ենթադրել, որ այն նախապէս «ունեցել» է, որպէսզի յետոյ էլ պնդում արուի, թէ Երգնկացին մաատենագիտական իր նշումների համար եւս... «պարտական» է Մագիստրոսին: Այսպէս, հրաժարուելով բնագրի առարկայական վերլուծութիւնից ու հետեւութիւններից՝ Փրոփ. Ն. Ադոնցը, յենուելով սոսկ մտահայեցողական դատողութիւնների «համոզչականութեան ուժգնութեան վրայ», յայտարարում է. «Մեր ենթադրութեան օգտին արուող եզրակացութիւնները այնքան ուժեղ են (sic!), որ հարկ է լինում թոյլ տալ

105 *Անդ*, էջ CXI:

Իհարկէ, Երգնկացու այս բանաքաղային աշխատութեան մաատենագիտական նշումներով օժտուածութիւնը ձեռագրի լուսանցքներում՝ առաջին եւ եզակի փաստը չէ մեր մաատենագրութեան մէջ:

106 *Անդ*, էջ CXII:

մտածելու Մագիստրոսի առկայ ձեռագրերի աղաւաղման մասին մի առնչութեամբ եւս ընդունել, որ նախասկզբում նաեւ Մագիստրոսի աշխատութեան լուսանցքներում ցոյց էին տրուած հեղինակների անունները, եւ որ Յովհաննէսը իր տրամադրութեան տակ ուներ հէնց այդպիսի ձեռագիր: Հետեւաբար, ոչ միայն տեքստով, այլեւ լուսանցքային նշումներով Յովհաննէսը պարտական է բացառապէս Մագիստրոսին (sic!)»[107]:

Զափազանց անհաւանական մի պնդում, որ չունի իր հիմքում, բացի կանխակալ մտասեւեռումից, բնագրագիտական փաստարկման որեւէ ուժ: Այնպիսի լուրջ հարցի քննարկում, ինչպիսին աղբիւրագիտական նշումների վաւերականութեան ժխտման յաւակնութիւնն է, չի կարելի իրացնել սոսկ մտահայեցողութեամբ՝ չունենալով բնագրագիտական կամ ձեռագրագիտական որեւէ տուեալ կամ ապացոյց: Ադոնցի «փաստարկումը», պիտի խոստովանել, լինելով անձնապաստան, անյարիր է հէնց ձեռագրագիտութեանը. վերջինս ձեռագրերի ծննդաբանութեան այն ապացոյցներն է հաւատի համարում, որոնք աղերսակցութիւն եւ հատարձ կապ են ենթադրում. ընդ որում եթէ ձեռագրական ընդօրինակութիւնները բացառում են այնպիսի տուեալներ ու նշումներ, որոնք չեն բխում միմեանցից, ապա նշանակում է, որ նրանք միաւանական են, հետեւաբար՝ չեն կարող հիմք ծառայած լինել այնպիսի երկերի բնագրերի համար, որոնք օժտուած են աղբիւրագիտական նշումներով եւ այլ բնագրային առանձնայատկութիւններով, որոնցից իրենք զուրկ են: Արդ, ի՞նչպէս կարելի է, ձեռագրագիտութեան տեսակէտից, թէկուզեւ «հաւանական» համարել Մագիստրոսի երկի ընդօրինակութիւններից որեւէ մէկը իբրեւ հիմք՝ երգնկացու երկի բնագրի ընդօրինակութիւնների համար, որոնք, ի տարբերութիւն Մագիստրոսի աշխատութեան ձեռագրական բոլոր ընդօրինակութիւնների, ունեն աղբիւրագիտական նշումներ լուսանցքներում: Դա պարզապէս բացառուած է՝ որքան էլ տրամաբանօրէն «համոզիչ» դատումներ արուեն: Բանն այն է, որ ձեռագրական ընդօրինակութիւնները անհրաժեշտաբար ենթադրում են մէկը միւսից առաջացում, մէկը միւսից ճիւղաւորում (այստեղ խօսքը բնաւ չի վերաբերում եռասմուտ ընդմիջարկումներին). իսկ դա նշանակում է՝ անպայման առկայութիւն ձեռագրական այն փաստերի, որոնք գալիս են հիմքերից կամ նախագաղափար օրինակներից. եթէ որեւէ ձեռագրական առանձնայատկութիւն կայ հիմքում կամ նախագաղափար օրինակում, կայ նաեւ ընդօրինակութիւն կայ հիմքում կամ նախագաղափար օրինակում: Եւ հակառակը, եթէ որեւէ ձեռագրական առանձնայատկութիւն չկայ ընդօրինակութիւններում, ապա օրինաչափական է ենթադրել, որ այն չի եղել նաեւ հիմք–ձեռագրում: Սա աքսիոմատիկ ճշմարտութիւն է, որն անտեսել անթոյլատրելի է՝ չվրիպելու համար եզրակացութիւններում: Ներկայ դէպքում՝ Ադոնցի այն պնդումը, թէ «հարկ է լինում թոյլ տալ մտածելու Մագիստրոսի առկայ ձեռագրերի աղաւաղման մասին մի առնչութեամբ եւս եւ ընդունել, որ նախասկզբում նաեւ Մագիստրոսի աշխատութեան լուսանցքներում ցոյց էին տրուած հեղինակների անունները եւ որ Յովհաննէսը իր տրամադրութեան տակ ուներ հէնց այդպիսի (???) եւ որ Յովհաննէսը իր տրամադրութեան տակ ուներ հէնց այդպիսի ձեռագիր»՝ ձեռագրագիտական նշանակութիւնից զուրկ յայտարարութիւն է: Ի դէպ, սա հակասում է նաեւ իր իսկ՝ Ադոնցի մի այլ հաւաստմանը՝ նոյն այս հարցի արծարծման առնչութեամբ արուած. այս անգամ երգնկացու աշխատութեան լուսանցքային աղբիւրագիտական նշումների կիրառման

107 *Անդ*, էջ CXI:

եղանակը, ընդհանրութեան մէջ դնելով նրա ուսուցչապետի՝ Վարդան Արեւելցու «Արարածոց» Մեկնութիւնում դրսեւորում գտած համանման իրողութեան հետ, բխեցնում է նրան հետեւելու հաւանական փաստից: Այսպէս, նա գրում է. «Շարադրանքի նման եղանակը նկատւում է յայտնի պատմիչ Վարդան վարդապետի «Արարածոց» գրքի մեկնութիւնում: Այս աշխատութիւնը դեռեւս չի հրատարակուած եւ մեզ մատչելի է եղել վիեննական եւ վենետիկեան Մխիթարեանների ձեռագրական ցուցակների շնորհիւ: Մենք նկատեցինք, որ լուսանցքներում նշուած են մէջբերուած քաղուածքների աղբիւրները: Վարդանից, հնարաւոր է, եւ ժառանգել է այս (մատենագիտական նշումների) եղանակը Երզնկացին, որը իրեն համարում էր նրա աշակերտը»[108]:

Այսպէս, ուրեմն, հանրայայտ իրողութիւն է, որ եթէ որեւէ հետեւութեան նախադրեալներից թէկուզեւ մէկը սխալ է, ապա եզրակացութիւնը եւս, ամբողջութեամբ վերցրած, ճիշդ լինել չի կարող: Բայց ներկայ դէպքում Ն. Ադոնցի եզրակացութեան երկու նախադրեալներն էլ, ինչպէս ցոյց տուեց բնագրագիտական մեր վերլուծութիւնը, անհիմն են, ուստիեւ՝ մերժելի, հէնց նրա այսպիսի բանաձեւումով. «Հետեւաբար, ոչ միայն տեքստով, այլեւ լուսանցքային նշումներով Յովհաննէսը պարտական է Մագիստրոսին»...[109]:

Բայց մեր ձեռքի տակ է նաեւ Վենետիկի No.«306գ» *գրչագրի այն բնագրային ընդօրինակութեան մանրամասնութիւնը երզնկացու սոյն երկի, որը իրաւամբ համարւում է առաջին արտագրութիւնը Երզնկացու իսկ աշակերտի՝ Թորոս Կլայի կողմից, իր ուսուցչապետի իսկ թելադրանքով: Ուսուցչապետի եւ աշակերտի համատեղ կազմած «Ցիշատակագրութիւնը» առաւել պարզում է լուսանցագրութիւնների մատենագիտական բնոյթը, որով փաստւում են բոլոր այն տարակոյսները, որոնք երբեւէ կարող են առաջանալ դրանց հեղինակային պատկանելութեան մասին. «Ապա դերանունս խիստ անյայտ եւ խառնակ էր ի մեկնչացն. այլեւ զոր հնար էր՝ ըստ կարի մերում պարզեալ եղեւ: Ի համանալն քում իմաստից, ո՛վ ուսումնասէրդ, աղաչեմ յիշել զսակաւ աշխատողս ի սմա զՅոհաննէս վարդապետ, ընդ սմին եւ զմեղաւոք զառածեալ անձս զգրող սորին զԹորոս Կլայ, եւ զաշակերտ վարդապետիս Յոհաննիսի»...: Բացի այդ, լուսանցքային մատենագիտական բոլոր նշումները համապատասխանում են նաեւ ձեռագրական բոլոր այն ընդօրինակումներին, որ մենք համեմատութեան մէջ ենք դրել ու համադրել քննական բնագրի պատրաստման համար: Նշանակում է՝ լուսանցքային մատենագիտական աղբիւրների նշումը եղել է սկիզբից ետք հէնց հեղինակի՝ Երզնկացու կողմից:*

Այժմ անդրադառնանք Ն. Ադոնցի փաստարկման մասնաւորումներին. այս առթիւ արձանագրենք, որ երբ ընդհանուր եւ հիմնական գնահատականներում Ն. Ադոնցը չարաչար վրիպում է, ապա փաստարկման մասնաւորումներում առաւել եւս խճճւում է հակասութիւնների մէջ. այստեղ արդէն ակնբախ են նրա կանխակալ կարծիքներն ու նախատրամադրութիւնները, որոնք խորացնում եւ ամրապնդում են թիւրիմացութիւնները:

Այսպէս, «քննութեան համակողմանիութեան» տպաւորութիւնը ապահովելու համար, Փրոֆ. Ն. Ադոնցը հարեւանցիօրէն կանգ է առնում նաեւ

108 *Անդ*, էջ XCIV:
109 *Անդ*:

այն «հնարաւորութեան» (պէտք է ասել՝ «իրողութեան») վրայ, որ Երզնկացին կարող էր իր օգտագործած սկզբնաղբիւրներից անմիջապար բանաքաղումներ անելով համադրել քերականական Մեկնութիւնը: Այսպէս, նրա մօտ կարդում ենք. «Իրերի այս դրութեան դէպքում պէտք է ընդունել, որ Յովհաննէսը Մագիստրոսի տեքստին հետամուտ էր լինում ըստ իր աղբիւրների, ամէն վայրկեան դիմելով մէկ այս, մէկ այն հեղինակին, որպէսզի ցոյց տայ, թէ նրանցից որի՞ն է պատկանում տուեալ հատուածը, արտայայտութիւնը կամ բառը: Իհարկէ, կարելի է պատկերացնել նաեւ աշխատանքի այդպիսի պրոցես: Բայց այդ դէպքում անհասկանալի է, թէ ինչո՛ւ Յովհաննէսը չի վերացնում Մագիստրոսի սխալներն ու անճշտութիւնները՝ սկզբնաղբիւրների հիման վրայ»[110]:

Ընդգծուած տողերից ինչպէս երեւում է՝ բաւական «լուրջ» մեղադրանք է յարուցւում Երզնկացու նկատմամբ՝ նրա երկում եւս ընդգրկուած բնագրային սկզբնաղբիւրների ոչ-լիարժէքութեան վերաբերեալ: Բայց մեզ համար անհրաժեշտ է պարզել, թէ «սխալներ ու անճշտութիւններ» ասելով ի՛նչը նկատի ունի Ն. Ադոնցը: Ուստի, անդրադառնա՛նք դրանցից իւրաքանչիւրին՝ առանձին-առանձին: Նախօրօք նշենք, որ բնագրային փաստերի ճշգրտման եւ հաւաստման համար այժմ առաւել լայն հնարաւորութիւններ կան, քան Ն. Ադոնցի ժամանակ, քանի որ մի շարք քերականական Մեկնութիւններ արդէն իսկ հրատարակուեցին այս ընթացքում՝ իրենց գիտա-քննական բնագրերով, որոնք եւ հնարաւորութիւն են ընձեռում արուած պնդումների ոչ միայն վաւերականութիւնը ստուգելու, այլեւ, դրանց անյարիրութեան դէպքում՝ նոր, առաւել հաւաստի ու ճշգրիտ եզրայանգումներ առաջադրելու կրկնակ առումներով[111]:

Այսպէս, ուրեմն, որո՞նք են, նախ՝ Մագիստրոսի սկզբնաղբիւրային երկերի «սխալներն ու անճշտութիւնները», որոնք, իբր, նոյնութեամբ, ըստ Ադոնցի, Մագիստրոսից որդեգրուել են Երզնկացու կողմից:

Սկիզբից ետք ասենք, որ Ադոնցը չի տեսել, հետեւաբար եւ ձեռքի տակ չի ունեցել սկզբնաղբիւրային բնագրերից եւ ո՛չ մէկը, եւ եթէ խօսում է Երզնկացու երկի սկզբնաղբիւրային բնագրերի «սխալների ու անճշտութիւնների» մասին, ապա միայն ենթադրութիւններով, որոնք կարող են հաստատուել կամ չհաստատուել՝ նայած նրանց հաւաստիութեան աստիճանին:

Այսպէս, Ն. Ադոնցը գրում է. «22-րդ գլխին՝ Առոգանութեանը վերաբերող մեկնութիւնը Մագիստրոսի մօտ թերատ է եւ աղաւաղ: Պարոյկին առնչուող մեկնութեան մի մասը, էջ 123, տող 19 – էջ 124, տող 5 (իմա՝ Ադոնցի երկի – Լ.Խ.), Մագիստրոսի (աշխատութեան) առկայ ձեռագրերում հանդիպում է յաջորդ՝ «Ցաղագս ոտից»՝ 23-րդ գլխի վերջում: Նոյնպիսի աղաւաղ տեսքով գտնում ենք բնագիրը նաեւ Յովհաննէսի մօտ. ակներեւաբար, Մագիստրոսի աշխատութեան վնասուածքը տեղի է ունեցել դեռեւս Երզնկացու երկի սկզբնաղբիւրային բնագրերի «սխալների ու անճշտութիւնների» մասին, ապա միայն ենթադրութիւններով, որոնք կարող են հաստատուել կամ չհաստատուել՝ նայած նրանց հաւաստիութեան աստիճանին:

110 *Անդ*, էջ CXI-CXII:
111 *Տե՛ս* «Դաւթի քերականական աշխատութեան նորայայտ ամբողջական ձեռագիր տեքստը», աշխատասիրութեամբ Գ. Ջահուկեանի, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 3, 1956, էջ 244-264, *Երզնկացու երկի սկզբնաղբիւրային բնագրերի* «Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը մեր աշխատասիրութիւնները՝ «Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում», Երեւան, 1962, «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան», Երեւան, 1966, «Վարդան Արեւելցի. Մեկնութիւն քերականի», Երեւան, 1972, «Առաքել Սիւնեցի. Ցաղագս քերականութեան. Համառօտ լուծմունք», Լոս Անճելոս, 1982:

ինքն է յայտարարում, չի օգտուել առիթից՝ ստուգելու եւ ուղղելու համար տեքստը ըստ բնագրի»[112]:

*Առաջին հայեացքից թւում է, թէ առարկութիւնը բաւականին «համոզիչ» է. բայց միայն՝ առաջին հայեացքից: Մինչդեռ այն փաստարկուած համարելու համար պէտք էր պարզել, թէ ինչի՞ց է երեւում, որ առոգանութեանը վերաբերող գլխի մեկնութիւնը «թերատ է եւ աղաւաղ»: Ադոնցը դրա «պատճառը» վերագրում է այն իրողութեանը, որ պարոյկի մասին մեկնութիւնը առկայ է նաեւ «Ցաղագս ոտից» գլխում: Բայց մի՞թէ սա արդարացի հիմք է նման եզրակացութեան: Ո՛չ ամենեւին. պարոյկի մասին մեկնութեան տեղաբաշխումը հէնց այդպէս էլ պէ՛տք է լինի՝ հայ մեկնողական քերականութեան համակարգի իսկ թելադրանքով. համակա՛րգ, որը բնորոշ է եղել ո՛չ միայն Մագիստրոսի եւ Երզնկացու աշխատութիւններին, ա՛յլեւ՝ Եսայի Նչեցու, Յովհաննէս Օրթոդոքսեցու, Առաքել Սիւնեցու եւ միւսների երկերին: Սակայն Ադոնցի թիւր կարծիքով՝ եթէ պարոյկի մասին խօսուէր միայն մի տեղում, այն է՝ Առոգանութեան գլխում, ապա «դեֆեկտաւոր եւ աղաւաղ» չէր լինի այս կամ այն մեկնողական երկը: Մինչդեռ դա խորը մոլորութիւն է: Ի դէպ՝ յանուն գիտական ճշմարտութեան պիտի ասել, որ պարոյկի մասին մեկնութիւնը քերականական երկերում տրւում է ոչ թէ մի տեղում, այլ՝ երբէ՛ տարբեր տեղերում, որոնք իմաստային ներքին աղերսակցութեան մէջ են գտնւում իրար հետ. առաջին անգամ ընդհանուր տեսութեանը վերաբերող գլխում՝ «Ոլորակի» (իմա՝ «Զայնելեւէջային» կամ «Ինտոնացիայի») բաժնում, երկրորդ անգամ՝ առոգանութեան գլխում, որը «սովորեցնում էր գրաւոր արտադրանքները, իմաստի համաձայն, ճիշդ ընթերցել՝ պահպանելով ձայնի ելեւէջները բառերի արտաբերութեան ժամանակ»[113], եւ երրորդ անգամ՝ տաղաչափութեան գլխում, որ քերականական մեկնողական երկերում ներկայացւում է «Ցաղագս ոտից» վերնագրով: Ինչպէս ակներեւ է, տաղաչափութիւնը եւս աղերսւում է բառերի արտասանութեան ձայնելեւէջներին, այն է՝ վանկային տեսութեանը, հետեւաբար եւ՝ պարոյկը, իր քերականական նախնագոյն ըմբռնողութեամբ ձայնային որոշակի արժէք ներկայացնելով պէտք է որ այստեղ եւս մեկնաբանուէր՝ ինչպէս չեչոը եւ բուիթը, որոնք նոյնպէս ինտոնացիայի միաւորներ էին համարւում: Պատահական չէ, որ նշուած առիթներով պարոյկին անդրադառնալու անհրաժեշտութիւնը «հիմնաւորում» է նաեւ Եսայի Նչեցին՝ գրելով. «Արդ, թէպէտ ոլորակացն որպիսութեանն աւրինակ ասացաւ ի տեղւոջ իւրում, սակայն սակաւ ինչ աստանաւր երկրորդեսցուք, զի դիւրահաս լիցի ուսումնասիրաց անճանց»[114]: Ասուածից հետեւում է՝ միա՛յն բերականական մեկնութեան համակարգային առանձնայատկութիւններից ելնելով հնարաւոր է ճիշդ դատողութիւններ անել այս կամ այն հարցի մասին, որը պարտադիր էր նաեւ Ն. Ադոնցի համար: Նշանակում է՝ մասնագիտօրէն պատճառաբանուած չեն օգտագործուած սկզբնաղբիւրների «դեֆեկտաւորութեան եւ աղաւաղման», առաւել եւս՝ «վնասուածքի» մասին Ն. Ադոնցի պնդումները Մագիստրոսի եւ Երզնկացու երկերում...:

Թերեւս «ծանրակչիռ» փաստարկի տպաւորութիւն թողնէր Ադոնցի այն

112 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ CVIII:

113 Լ. Խաչերեան, «Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում», 1962, էջ 132:

114 Նոյնի՝ «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան», 1966, էջ 170:

յայտարարութիւնը, թէ Երզնկացին՝ «ձեռքի տակ ունենալով Դաւթի բուն աշխատութիւնը... չի օգտուել առիթից՝ ստուգելու եւ ուղղելու համար տեքստը ըստ օրիգինալի», եթէ Ադոնցը իմքը իսկապէս ծանօթ լիներ Դաւթի բուն աշխատութեանը եւ նկատած լիներ տարբերութիւններ, *որոնք անտեսած լինէին թէ՛ Մագիստրոսը եւ թէ՛ Երզնկացին...: Բայց Ն. Ադոնցը չի էլ տեսել այդ սկզբնաղբիւրը, ինչպէս այդ մասին ինքը եւս խոստովանւում է:* Վիճելի բնագիրը միայն 1956 թ. յայտնաբերել ու լոյս է ընծայել Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը: Իսկ համեմատական քննութեամբ այժմ կարող ենք անվերապահօրէն ասել, որ Դաւթի քերականական մեկնութեան այն խմբագրութիւնը, որ համարւում է «ամբողջական», նոյնիսկ չունի վիճարկուող հատուածները ո՛չ «Ցաղագս առոգանութեանցն», ո՛չ էլ «Ցաղագս ոտից» գլուխներում[115]: *Այստեղից միակ հետեւութիւնը, որ կարելի է անել, այն է, որ* Մագիստրոսի եւ Երզնկացու օգտագործած Դաւթի երկի ձեռագրական ընդօրինակութիւնները, անկասկած, տարբեր են եղել հրատարակուածից, բայց եւ՝ համընթաց իրար հետ: *Իսկ թէ էլի ինչպիսի տարբերակներ գոյութիւն ունեն՝ դեռեւս յայտնի չէ... հայագիտութեանը:*

Ն. Ադոնցի մի այլ փաստարկումը ի նպաստ իր պաշտպանած տեսակէտի՝ Երզնկացու երկի անմիջական արտածման մասին Մագիստրոսի աշխատութիւնից, դարձեալ քննադատութեան չի դիմանում. «Դաւթի տեքստում կան երկու տեղեր,- գրում է նա,- որոնք չկան Մագիստրոսի մօտ, *եւ որոնք կարող են ճանաչուել իբրեւ Յովհաննէսի սեփական փոխառումներ՝ Մագիստրոսից անկախ, այն է՝ Դաւթի մեկնաբանութիւնը Դիոնիսիոսի այն ասոյթների առնչութեամբ, որ դատողութիւնը քերականութեան լաւագոյն մասն է,* էջ 86, տող 10–14 (*իմա՝ Ադոնցի երկի – Լ.Խ.*), *եւ յօդի մասին յօդուածը՝* էջ 115, տող 13–24 *եւ* էջ 150, տող 2–8: *Ըստ Դաւթի, դատողութիւնը առաւել արժէքաւոր է նրանով, որ նրա օգնութեամբ խորամուխ ենք լինում կեղծ ուսմունքների մէջ եւ մերկացնում հերձուածողների սնամէջ մեկնաբանութիւնները: ...Հնարաւոր է, որ Յովհաննէսի ունեցած Մագիստրոսի երկի ձեռագիր ընդօրինակութիւնում գտնւում էր այդ մասը»*[116]:

Ադոնցի այս վերլուծութիւնը եւս, ցաւօք, չափազանց քմածին է՝ բնագրագիտական ապացուցման հիմքից զուրկ լինելու պատճառով: Ջանդրադառնալով, որ անլուծելի հակասութիւնների մէջ է խճճւում վերը մեր քննարկած իր նախորդ պնդումների հետ այն կապակցութեամբ, որ, իբր, Երզնկացին իր ձեռքի տակ եղած սկզբնաղբիւրները «չի օգտագործել» անճամբ[117], *այլ բաւարարուել է «բացառապէս Մագիստրոսի վրայ յենուելով»*[118], *հիմա էլ, անակնկալի բերելով ընթերցողին, հակառակն է պնդում՝ ինքնահերքմամբ յայտարարելով, թէ Դաւթի բնագրում հանդիպում են տեղեր, «որոնք կարող են ճանաչուել իբրեւ Յովհաննէսի սեփական փոխառումներ՝ Մագիստրոսից անկախ...»*[119]: Ի դէպ, այստեղ հարկադրուած ենք ընդգծել նաեւ, որ զարմանք է առաջացնում այն իրողութիւնը, որ նոյնիսկ բնագրային ընթերցումների տարբերութիւնը չի ձերբազատում նրան՝ Երզնկացու աշխատութիւնը անպայման Մագիստրոսի երկից բխեցնելու իր վարկա-

115 *Տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի»*, 1956 թ., No. 3, էջ 263–264:

116 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ CIX:

117 *Անդ*, էջ CIX:

118 *Անդ*, էջ CVIII:

119 *Անդ*, էջ CIX:

ծից, որն արդէն մտասեւեռումի (idée fixe) *թանձրամածութիւն է ձեռք բերել: Որպէսզի ամէն կերպ «ապացուցի» եւ «համոզչականութեան» ուժ վերագրի իր այդ կարծիքին՝ Ադոնցը պնդում է մինչեւ իսկ այնպիսի անյարիրութիւններ, որոնց համահարթումը եւ հաչտեցումը անհնարին է նոյնիսկ երեւակայութեան մէջ: Ընթերցողին հնարաւորութիւն տալու համար Ադոնցի պնդման խոցելիութիւնը առարկայականօրէն պատկերացնելու, ներկայացնենք բնագրային այն հատուածները Դաւթի երկից, որ ունի միայն Երգնկացին.*

Երգնկացի	Մագիստրոս
ա) «Իսկ վեցերորդն ի քերդողութեանս գատողական մասն է, մեծ թէպէտ եւ ի վերջ դասեցաւ, զի սովորութիւն է բանական արուեստաւորի յառաջադասել զառաւելն, որպէս գվերծանութիւն, զի գարմուցէ գլսաւոն եւ ապա ընդ միմեանս չադկապին: *Քանզի գհերձուածողացն ընդունայնաբանութիւն լուծանելով, որք ուղղափառութեան անուամբք կամեցան գիւրեանցն արդարացուցանել վրիպանս, ի ստուգիւ քննութենէ գատելոցն յանգիմանի աւտարոտի խառնուածն...»:* *Ադոնց, էջ 86, տող 5–14:*	*Չ ի ֆ*
բ) «Ցաւդ որպէս ի հոռոմին եւ ի մերումս ոչ եւս նչանակ է, այլ սուղ ինչ մասն: Եւ է յաւդ որպէս սոսկ բան յաւդեալ իմն բարդած, որ պատկանաւոր եւ յարդարուն գործիցէ: Եւ ունի ի հոռոմին ի սկզբան բանին, որպէս թէ ով Պետրոս· եւ են գանագանեալք արականի եւ իգականի եւ չէզոք, սոյնպէս եզականին եւ յոգնականին: Այլ եւ այս իսկ ի հայումս ի վախճանի ըստ երից այսոցիկ աւրինակացս իբր թէ ձին, կամ ձիզ, կամ ձիս, որ նչանակիչ յայտնի իրաց է· զի ասիցես՝ ձի եկն, ոչինչ նչանակեցեր, իսկ դնելով ի վերայ զաւդն, իբր թէ ասիցիս՝ ձին եկն, անդէն ծանուցեր: Բայց այլ ամենայն նչանակ յաւդիդ ոչ միայն ոչ գտանի ի հայումս, այլ եղեալ է գտեղիան ընդոյ»: *Ադոնց, էջ 115, տող 13–14:*	*Չ ի ֆ*
«Ցաւդս յայլում լեզուի բազում ինչ ունի, այլ ի մերումս սակաւ, զի հոլովք եւ թիւք միայն լինին, բայց ըստ սերոցն ոչինչ նչանակէ: Եւ է չրջաբերութիւն այսպէս· այս, այսր, այսմ, այսու, զայս, ով այս: *Եւ ըստ համարականումն՝ միապէս եան, եւ երկուորաբար դուն, եւ բազմաւորաբար դուքն, որ յամենայն մասունս գտանի, բայց ի նախադրէ եւ ի չադկապէ»:* *Ադոնց, էջ 150, տող 2–8:*	*Չ ի ֆ*

Ինչպէս կը նկատի ընթերցողը, բնագրային տարբերութիւնները լոկ առանձին բառերին կամ նախադասութիւններին չեն վերաբերում, այլ՝ ամբողջական պարբերութիւններին, որոնք իրենց սոսկական առկայու-

թեամբ հիմնովին հերքում են Ադոնցի ենթադրութիւնը երգնկացու բնագրի ենթարկուածութեան մասին Մագիստրոսի աշխատութեանը: *Եթէ երգնկացու օգտագործած միեւնոյն սկզբնաղբիւրը, այն է՝ Դաւթի Մեկնութիւնը ունի այնպիսի հատուածներ, որոնք իսպառ բացակայում են Մագիստրոսի նոյն հեղինակից ընդգրկած բանաքաղումներում, ապա դա անժխտելի ապացոյցներից մէկն է այն բանի, որ երգնկացու աշխատութիւնը ո՛չ թէ վերաձեւուած է Մագիստրոսի երկի վրայ, ինչպէս կարծում է Ադոնցը, ա՛յլ՝* ինքնուրոյնաբար *համադրուած երկասիրութիւն է:*

Բայց բնագրային հէնց այն ցուցանիշները, որոնք իրօք ապացուցում են սկզբնաղբիւրների անկախաբար օգտագործման ու համադրման իրողութիւնը երգնկացու երկում, Ադոնցը փորձում է «հերքել» բաւական տարօրինակ տրամաբանութեամբ, որը յանգեցնում է նրան, տարաբախտաբար, կամայական մեկնաբանումների: Դիցուք՝ հէնց վերը բերուած քաղուածքների առկայութիւնը երգնկացու աշխատութիւնում եւ իսպառ բացակայութիւնը Մագիստրոսի երկում՝ պէտք է բնագրագիտական վերլուծութեամբ յանգեցնէր, բնականաբար, այն ճիշդ եզրակացութեանը, որ Երգնկացին ինքնուրոյնաբար եւ անկախաբար համադրական աշխատասիրութիւն է հեղինակել: Սակայն, Ադոնցը յանկարծ, մեզ համար անսպասելիօրէն, առաջ է քաշում մի իւրօրինակ վարկած, որը դուրս է ամէն մի հաւանականութիւնից եւ, հետեւաբար՝ համոզչականութենից· բնութեան մէջ չեղած Մագիստրոսի երկի ձեռագրական մի ընդօրինակութիւն է նա առաջադրում, *որն, իբր, պարփակելիս եղած պէտք է լինէր, որպէս ենթադրուող հնարաւորութիւն, վիճարկուող հատուածները· հէնց այդ ձեռագրից էլ, իբր... վերցրել է երգնկացին դրանք, յայտարարելով·* «Ցովհաննէսի ունեցած Մագիստրոսի երկի ձեռագիր ընդօրինակութիւնում (???) գտնւում էր այդ մասը»...[120]:

Ադոնցը նաեւ չհիմնաւորուած «բնագրային վիրահատում» է կատարել՝ ելնելով երգնկացու սկզբնաղբիւրների մասին իր թիւրըմբռնումից: Ջնայած այն իրողութեանը, որ ցօղի մասին վերը բերուած երկրորդ հատուածը (Ադոնց, էջ 150, տող 2–8) երգնկացու աշխատութեան աղբիւրագիտական նչումներում ցոյց է տրուած, որ այն եւս պատկանում է Դաւթի Մեկնութեանը, Ադոնցը իր «անհամաձայնութիւնն» է յայտնում այդ առթիւ եւ անսպասելիօրէն վերագրում է այն... Անանունին (տե՛ս էջ CIX եւ էջ 150)՝ դրա համար չունենալով բնագրային ո՛չ մի ցուցում· «Նաեւ յօղի մեկնութիւնը բաղկացած է, մեր կարծիքով, *երկու մասերից,– գրում է նա·– առաջինը մենք տեղադրեցինք Դաւթի անուան տակ, երկրորդը՝* Անանունի»[121]: *Այսքանով էլ չի բաւարարւում «բնագրային վիրահատումներում» Ադոնցը, եւ վիճարկում է նաեւ առաջին մասի պատկանելութիւնը «Դաւթին», ընդ որում՝ ո՛չ թէ առարկայական փաստերի, ա՛յլ՝ դարձեալ ներգաչական կռահումների հիման վրայ: Հէնց այդպէս էլ գրում է· «Ցովհաննէսը իրաւացի չէ* (sic!), *երբ պնդում է, որ երկուսն էլ (իմա՝ յօղի վերաբերեալ հատուածները – Լ.Ա.) պատկանում են միայն Դաւթին:* Երկու հեղինակների գրչի առկայութիւնը բացայայտ է (*նոյնիսկ՝ բացայա՛յտ է – Լ.Ա.*): *Մեզ համար աւելի չուտ վիճելի է այն, որ պատկանո՞ւմ է արդեօք Դաւթին նաեւ առաջին մասը, կամ թէ այն վերագրելի է Անանունին, իսկ* երկրորդ մասը՝ Մովսէսին: *Մա-*

120 *Անդ*, էջ CIX:
121 *Անդ*:

գիստրոսի երկի պահպանուած ձեռագրերում յօդի մասին հատուածները բնաւ չկան»[122]: Ահա թէ ի՛նչ. հարց է ծագում՝ եթէ «կասկածելի» է նաեւ Անանուինն պատկանելը երկրորդ յօդուածի, ապա ինչո՞ւ Ադոնցը տեղադրել է այն Անանունի մեկնութեան տակ, երբ ինքը եւս տակաւին վստահ չէ իր «բնագրային վիրահատման» ստուգութեան մէջ... Սա անթոյլատրելի միջամտութիւն է բնագրագիտութեան բնագաւառում: Իսկ ի՞նչ իրաւունք ունենք չհաւատալու երգնկացու աղբիւրագիտական նշումներին, երբ դեռեւս ոչ մի փաստի հաւաստման առնչութեամբ նա կասկածանքի առիթ կամ հիմք չի տուել...: Միւս կողմից՝ «բնագրային վիրահատումները» երբեք թոյլատրելի չեն բնագրագիտութեան մէջ՝ որքան էլ հրապուրուած լինեն ուսումնասիրողները իրենց կասկածանքների «համոզչականութեամբ»...

Ադոնցի այս փաստարկումը եւս երբեք չի խօսում իր գլխաւոր վարկածի օգտին, այն է՝ Երգնկացու աշխատութեան սկզբնաղբիւրների կախման մէջ լինելը Մագիստրոսի երկից:

Դրան չի նպաստում նաեւ Ադոնցի հետեւեալ առարկութիւնը, որի բռնազբօսիկութիւնը նոյնպէս ակնբախ է. «Անանունի տեքստում ցովհաննէսը, ի տարբերութիւն Մագիստրոսի,- գրում է նա,- ունի «համեմատութեան» վերաբերող մեկնութիւնը, էջ 127, տող 12, - էջ 128, տող 2, եւ արմատական եւ ածանցաւոր անունների բացատրութիւնը, էջ 139, տող 16-21: Վերջինը հետեւում է ցովհաննէսի երկում Համամի խօսքերից յետոյ, էջ 258, տող 23, եւ հնարաւոր է, որ հէնց նրան պատկանի այն»[123]: Առարկայական լինելու համար ներկայացնենք երգնկացու յիշեալ հատուածները, որոնք Մագիստրոսի երկում առհասարակ բացակայում են.

Երգնկացի

ա) «Եւ այլ եւս, յորժամ ոք տարակուսի թէ զիարդ զՄովսէս անուն կամ Պետրոս առ այլ ոք կամ միւս Պետրոս համեմատէ. եւ ասեմք թէ ըստ անուանն միագոյք են եւ համեմատք եւ իրաւք ի գործս անհամեմատք եւ բացորիշք ի միմեանց: Եւ դարձեալ, յորժամ ոք ի տարակոյս անկեալ ասիցէ թէ զԴաւիթ անունն զիարդ պարտ է հոլովեցուցանել՝ Դաւիթ Դաւթայ, թէ Դաւիթ Դաւթի, եւ համեմատելով ըստ նմանոյն հոլովէ Դաւիթ Դաւթի ըստ իւրում գրին ձայնաւորի, որ ի վերջի վանգին: Եւ այս ըստ արուեստաւորիս բանի տեսութեան»:

Ադոնց, էջ 127, տող 12-128, տ. 2:

բ) «Նախագաղափար կոչի առաջինն, որ է նախատիպ, որպէս մարդ, երկին, երկիր, ծով եւ որ ինչ միանգամ անուն է ուղղական, նշանակիչ մարմնոյ: Իսկ ածանցական է, որ յէէն ունի զգոյութիւնն, որպէս ի մարդոյ մարդկայինն, ի ծովէ ծովայինն. վասն զի ծովն եւ մարդն նախագաղափարք են, իսկ մարդկայինն եւ ծովայինն ածանցականք են»:

Ադոնց, էջ 129, տող 16-21:

122 Անդ:
123 Անդ, էջ CX:

Մագիստրոս

Չ ի ֆ

Չ ի ֆ

Ինչպէս ակնբախ է՝ դարձեալ տեքստային ընթերցումների տարբերութիւնը Մագիստրոսի երկից ո՛չ թէ առանձին բառերի ու բառակապակցութիւնների կամ նախադասութիւնների է վերաբերում, ա՛յլ՝ ամբողջական պարբերոյթների՝ իրենց իւրովի հարցադրումներով, որոնք չպէտք է անուշադրութեան մատնուէին ու անտեսուէին Ադոնցի կողմից: Աւելի՛ն. սրանք նաեւ որոշիչ նշանակութիւն ունեն քննարկուող բնագրագիտական չատ կարեւոր հարցի գիտական միանգամայն ճիշդ լուծման համար, որոնք անտրակուսելիօրէն հաստատում են, որ երգնկացին իրօք ունեցել եւ, մանա՛նդ, օգտագործել է իր յիշատակած սկզբնաղբիւրները՝ անմիջապար եւ անկախաբար Մագիստրոսի աշխատութիւնից: Սակայն, տարաբախտաբար, Ադոնցը անտեսելով բնագրային ակնառու այս փաստերը եւս՝ շարունակում է պնդել անձնապաստան իր տեսակէտը՝ գրելով. «Կասկածի տակ մնում են Համեմատութեան եւ վերը յիշուած ծօղի մասին հատուածները: Սակայն դա դեռեւս բաւական չէ, որ ապացուցուի ցովհաննէսի ծանօթ լինելը Դաւթի եւ Անանունի հետ՝ առանց Մագիստրոսի երկի միջնորդութեան»[124]: Դատողութիւնների միտումնաւորութիւնը, պէտք է ասել, յատկապէս ցայտուն երեւում է Ադոնցի այն բռնաճիգ բացատրութեան մէջ, որ եթէ վերեւի երկրորդ հատուածին անմիջապէս նախորդում է Համամի մեկնութիւնը, ապա «հնարաւոր» է ենթադրել, թէ այն եւս պատկանած լինի ոչ թէ Անանուն մեկնիչին, ինչպէս երգնկացին է հաւաստում, այլ՝ ... Համամին, ինչպէս Ադոնցն է կարծում՝ գրելով. քննարկուող հատուածը «հետեւում է ցովհաննէսի երկում Համամի խօսքերից յետոյ, եւ հնարաւոր է, որ հէնց նրան էլ պատկանի այն»: Դժուար է քննարկման նման եղանակը համարել... բնագրագիտական:

Եթէ Մագիստրոսի եւ Երգնկացու աշխատութիւնները իրենց առնչութիւններով իբրեւ ընդհանուր սկզբնաղբիւր ընդգրկած Դաւթի Մեկնութեան նկատմամբ անհերքելիօրէն ապացուցում են անկախ եւ ինքնուրոյն մօտեցումներ, հակառակ Ադոնցի վարկածի, ապա պատկերը նոյնն է մի այլ սկզբնաղբիւրի՝ Մովսէսի Մեկնութեան յարաբերութեամբ: Այս դէպքում եւս՝ բոլոր այն բնագրային վկայակոչումները, որ ակնարկում է Ադոնցը, ամրապնդում եւ հաստատում են ո՛չ թէ նրա թէզը, ա՛յլ՝ դրա հերքումը:

Այսպէս, ըստ Ադոնցի նախնական յայտարարութեան, Երգնկացին, իբր, «նաեւ Մովսէսի տեքստի յարաբերութեամբ... ետ չի մնում Մագիստրոսից»[125]: Բայց Ադոնցի իսկ բերած փաստերը հիմնովին ժխտում են նրա հէնց այս պնդումը. սկզբից եւէթ ընդունում է, որ «Մովսէսի մեկնութիւնը Մագիստրոսի երկում վերցուած է Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէսի աշխատութիւնից: Այս աշխատութիւնը յայտնի է նաեւ ցովհաննէսին»[126]: Ինչպէս վերը տեսանք՝ Դաւթի աշխատութիւնը նոյնպէս ծանօթ էր թէ՛ Մագիստրոսին եւ թէ՛ Երգնկացուն, բայց այն իրողութեան արձանագրմամբ, որ, հակառակ Ադոնցի կանխակալ կարծիքի, միմեանցից անկախաբար եւ ինքնուրոյնաբար բանաքաղումներ ու համադրումներ են արել իրենց ընդհանուր սկզբնաղբիւրից: Ներկայ դէպքում էլ Մովսէսի տեքստը յայտնի է թէ՛ Մագիստրոսին եւ թէ՛ Երգնկացուն. սակայն, հաւատարիմ լինելով «ապացուցման» ձեւական տրամաբանութեամբ պայմանաւորուած իր սխեմային,

124 Անդ:
125 Անդ:
126 Անդ, էջ CX:

Ադոնցը դարձեալ փորձում է բնագրային փաստերը «յարմարեցնել» իր վարկածի ընդունմանը՝ ճիշդ այնպէս, ինչպէս Դաւթի տեքստի առթիւ վարուել էր:

Այսպէս, Ադոնցն ինքն էլ նշում է, որ Մագիստրոսը իր երկում չի ընդգրկել մի կարեւոր հատուած Մովսէսի բնագրից, որ «սահմանումի» իր բնոյթով տեսական նշանակութիւն ունի «քերդող», «քերդողութիւն» եւ «չարագրութիւն» տերմին-հասկացութիւնների ըմբռնման համար միջնադարի քերականագիտութեան մէջ. մինչդեռ Երզնկացին ունի՛ այդ հատուածը, սակայն տարբեր ընթերցմամբ, որը վերցրել է ո՛չ թէ Մովսէսի տեքստից, ա՛յլ մի ուրիշ՝ մեզ անծանօթ աղբիւրից, որը լուսանցքային մատենագիտական նշումներում ցոյց է տրուած որպէս «Այլ» աղբիւր: Զուգադրե՛նք դրանք.

Մովսէս	Մագիստրոս	Երզնկացի
Քերդող է, որ զմասունս գիտէ բանին եւ ճանաչէ զդէմս խաւսիցն, զոր ինքն տեղեակն է լեզուին. զի ասացաւ, զի քերէ եւ սրբէ ըստ ամենայն դատողական հրամանաց եւ բերէ ի ցանկութիւն լսողաց անընդդիմադրելի բանիւք: *Քերդողութիւն է առաս-պելավարժութիւն, զի որպէս հիւանդութիւն բաժանի ըստ տեսակաց, է որ աթոռագործ է եւ է որ տաճար չինէ. այսպէս եւ սա ըստ մասին ձայնս ընդունի անուանակոչութեան:* *Համութիւն ասացին զընդելն վիպասանական պատմութեան, զոր մի նիւթ զայն ունեին բանաւորական վարժիցն»:* *Ադոնց, էջ 159, տ. 5–17:*	*Զ ի ՞ ֆ*	*եւ այժմ գիտելի է բերթութիւն եւ բերթողութիւն եւ շարագրութիւն՝ եթէ գի՞նչ իւրաքանչիւր իցէ:* *Քերթութիւն է առասպելավարժութիւն եւ չափարերական բանիւք պատմութիւն գանագան իրաց, զի որպէս հիւանդութիւն բաժանի ըստ տեսակաց՝ է՛, որ աթոռագործ է, եւ է՛, որ տաճարաշէն. այսպէս եւ քերթութիւն ըստ մասին բաժանի, ըստ գանագան ինչ իրաց եւ ըստ այնմ ընդունի եւ գանուանակոչութիւնն:* *Եւ երբրաւիք են իմաստասէրքն առաջինք, որ զրանին գտին գմասունս, քանզի քերթողութիւն է ճանաչել զդէմս խաւսիցն, որ ինքն տեղեակ է լեզուին, զոր քերեալ սրբէ եւ բերէ ի ցանկութիւն լսուցացն:* *Իսկ շարագրութիւն կոչէ զպատմութիւնս հրէից եւ հեթանոսաց՝ զհին եւ զնոր: Իսկ առ մեզ Մովսիսի եւ մարգարէիցն, եւ որք յետ Քրիստոսի, որ եւ վեց մասամբ քերականին վերծանութեամբն եւ այլովքն եւ զհագներգութիւն եւ զվանգ եւ զոտիցն չափս գիտելով, եւ սոքաւք յերկոքինան յայս կրթելով ի քերթածս եւ ի չարագրածան եւ ի սոսին հմտանալ, զի մի նիւթ բանաւորական վարժիցն՝ զվիպասանական պատմութիւնս ունէին, այսինքն՝ զչարագրացն»:* *Սոյն աղթ., էջ 107:*	*Արդ՝ եթէ Մագիստրոսը չունի Մովսէսի տեքստի համապատասխան ընթերցումը, իսկ Երզնկացին ունի, թէեւ այլ աղբիւրից, նշանակում է՝ տեսական այս հարցադրման կարեւորութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը Մագիստրոսը չի ըմբռնել, դրա համար էլ անտեսել է այն, մինչդեռ Երզնկացին ո՛չ միայն հասկացել եւ արժէքաւորել է, ա՛յլեւ հետամուտ է եղել, չբաւարարուելով Մովսէսի տեքստով, առաւել ամբողջական սկզբնաղբիւրի դիմելու, որը, հաւանաբար, կարող էր հիմք ծառայած լինել նաեւ Մովսէսի համար: Ինչպէս թուղթիկ համեմատութիւնից էլ ակնբախ է՝ Երզնկացու աղբիւրը տեսական հարցերի անհամեմատ խոր ըմբռնողութիւն եւ ընդգրկման համակողմանիութիւն ունի, քան Մովսէսի ընթերցումը, որպիսի հանգամանքն էլ, ըստ երեւոյթին, դրդել է Երզնկացուն հէնց ա՛յդ աղբիւրը օգտագործելու: Այս փաստից կարելի՞ է հետեւութիւն անել, ինչպէս Ադոնցն է եզրակացնում, թէ Երզնկացին «թէեւ ձեռքի տակ ունէր Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէսի աշխատութիւնը, բայց չէր օգտագործել այն, այլ սահմանափակուել էր միայն նրանով, ինչ տալիս է Մագիստրոսը»[127]: Ո՛չ ամենեւին. ընդհակառակն, այս բնագրային տարբերութիւնը Մագիստրոսի երկից՝ աւելորդ անգամ ապացուցում է, որ Երզնկացին ոչ թէ «ընթանում է Մագիստրոսի հետքերով»[128], ինչպէս փորձել է ներկայացնել Ադոնցը, այլ՝ միանգամայն ինքնուրոյն մտայղացումներով: Իսկ այս բնաւ չի նշանակում, որ Երզնկացին, Մագիստրոսի դասագրքի քերականական համակարգային կառուցուածքի բացասմամբ հանդերձ, հաշուի չի առել նրա տեքստաբանական հմտութիւնը սկզբնաղբիւրներից կատարած բանաքաղումներում: Բայց այս հանգամանքը Ադոնցը դիտում է իբրեւ Երզնկացու երկի «կախուածութեան» ապացոյց Մագիստրոսի աշխատութիւնից: Դիցուք՝ Մովսէսի տեքստից ընդգրկած բանաքաղումներում առանձին նախադասութիւն կամ բառակապակցութիւն Մագիստրոսը բաց է թողել. այդպէս է վարուել նաեւ Երզնկացին՝ ընդունելով նման բացթողումները խելամիտ: Այսքանը բաւական է, որ Ադոնցը յայտարարի, թէ Երզնկացին ինքնուրոյնութիւնից զուրկ է... Մագիստրոսի հետքերով ընթանալու համար: Մինչդեռ նման մօտեցումը զուտ ձեւական տրամաբանութիւնից է բխում: Ադոնցը բնաւ իրեն հարց չի տալիս, թէ այդ բացթողումները որքանո՞վ են պատճառաբանուած եւ անհրաժեշտ, հետեւաբար եւ՝ ընդհանրական նշանակութիւն ունեն բոլոր նրանց համար, ովքեր կ'առնչուեն միեւնոյն սկզբնաղբիւրից արուած հէնց այդ բանաքաղումներին: Արդ՝ քննե՛նք դրանք ըստ էութեան:*

Մի դէպքում՝ «երկբարբառներին» վերաբերող հատուածը բանաքաղելիս, Մագիստրոսը Մովսէսի տեքստից բաց է թողել վերջին նախադասութիւնը՝ «յերկուց տարբերելոց գոյացութեանց ածանցութիւն կամ իր, որ բաղազանութեամբ յերկուց մի առբայութիւն»[129]: Մագիստրոսը ներկայ դէպքում ճիշդ է վարուել՝ կրկնաբանութիւնից խուսափելու համար, քանի որ նոյն միտքը հէնց նոյն պարբերութեան մէջ առաւել պարզ ու մատչելի շարադրմամբ տրուած է. «Բայց սա ըստ քանակութեան յերկուց մի ազդեցութիւն ունի ձայնի»[130]: Հետեւաբար՝ պատճառաբանուած եւ միանգամայն արդարացուած է կրկնութիւն յիշեցնող վերջին նախադասութեան բացթո-

127 Անդ, էջ CX-CXI:
128 Անդ, էջ CX:
129 Անդ, էջ 164, տ. 14–15:
130 Անդ, էջ 164, տ. 10–11:

դումը: Նոյն ձեւով վարուել է նաեւ երզնկացին միեւնոյն հատուածը ընդգրկելիս: Մի՞թէ հնարաւոր էր այլ կերպ վարուել: Ո՛չ, բացառուած էր այլ մօտեցումը հմուտ քերական մեկնիչի համար:

Երկրորդ դէպքում՝ «բռնաբարբառներին» առնչուող հատուածը Մովսէսի բնագրից փոխառնելիս, Մագիստրոսը բաց է թողել «յորդելակ եւ բռնաբարբառն ըստ սահմանի որակութեան տրոհին ի միմեանց չեչտիւ եւ բթով» նախադասութիւնը: Ինչո՞ւ է այդպէս վարուել եւ որքանո՞վ է պատճառաբանւում: Դա պէտք է բացատրել, ամէնից առաջ, պատմական մօտեցմամբ. բացթողնուած նախադասութիւնում բռնաբարբառների վերաբերեալ հնացած կարծիք է պարփակուած, որը Մագիստրոսի ժամանակ արդէն իսկ անհասկանալի էր, հետեւաբար եւ՝ անկիրառելի. այլ կերպ ասած՝ երկբարբառների բաղադրիչ տարրերը ձայնելեւէջային միաւորներից չեչտի եւ բութի տրոհմամբ ու հակադրմամբ են արտաբերւում: Բայց այս հարցադրումը, լինելով զուտ յունաբանութիւն, ըմբռնելի չէր արդէն հայերէնի համար 11-րդ դարում. բութը ոչ թէ ձայնային, այլ գերազանցապէս կէտադրական պայմանական նշանի արժէք ունէր: Այդ իսկ պատճառով «բռնաբարբառների» վերաբերեալ տուեալ նախադասութեամբ արտայայտուած միտքը համարելով արդէն իսկ ժամանակավրէպ, Մագիստրոսը միանգամայն իրաւացիօրէն (եւ ոչ թէ՝ «մեխանիկաբար») բաց է թողել այն, մանաւանդ որ Մովսէսից փոխառնուած ամբողջ պարբերոյթը միանգամայն բաւարար պատկերացում տալիս է այդ հնչիւնակապակցութիւնների բնոյթի մասին:

Իսկ Երզնկացին, այո՛, դրականօրէն է գնահատել Մագիստրոսի հնչիւնաբանական-տեքստաբանական ճիշդ լուծումը, եւ ինքն էլ, իր հերթին, վարուել է նոյն կերպ: Բայց սա դեռեւս ոչինչ չի ասում այն մասին, որ Երզնկացին, իբր, «առհասարակ զուրկ է եղել ինքնուրոյնութիւնից իր սկզբնաղբիւրների նկատմամբ» եւ «միայն Մագիստրոսի միջնորդութեամբ է օգտուել դրանցից»: Զգէտք է մոռանալ, որ նախորդների բանասիրական եւ աղբիւրագիտական հարուստ փորձի անտեսումը միայն ստուեր կը գցէր Երզնկացու, իբրեւ գիտնականի, համոզմունքների ու բարեխղճութեան վրայ:

Երրորդ բացթողումը վերաբերում է մի բառակապակցութեան, որի բացակայութիւնը ոչինչով չի նսեմացնում կամ արժէքազրկում նրա հետ առնչուած նախադասութեան ընդհանուր միտքը: Ընդհակառակն, դրա առկայութեան դէպքում, պէտք է ասել, հարցադրման բերականական ըմբռնողութիւնը մեծապէս կը տուժէր. եւ հէնց դա էլ նկատի ունենալով՝ Մագիստրոսը իրաւացիօրէն նպատակայարմար չի գտել ներկայացնելու այն իր աշխատութիւնում: Խօսքը հետեւեալի մասին է. «Բայց նայ[ք]ս ըստ խոնարհութեան եւ ըստ ցամաքութեան համանգամայնք են [եւ եղծագործիչք միմեանց]»[131]: Փակագծում դրուածը Մագիստրոսի կողմից զանց առնուածն է: Եւ իսկապէս, եթէ Մագիստրոսը ընդգրկէր այդ բառակապակցութիւնը եւս, ապա նայերի ըմբռնումը, քերականական բնորոշման տեսակէտից, ոչ թէ կը չահէր, այլ կը խեղդուէր ու կ'աղճատուէր. ո՞ւմ է հարկաւոր ասել, թէ նայ բաղաձայնները միմեանց ապականիչ են. ի՞նչ կ'աւելացնէր նայերի ընդհանուր բնութագրմանը. բացարձակապէս ոչի՛նչ, բացի չփոթից ու խճճուածից:

Միւս կողմից՝ Երզնկացին կարո՞ղ էր անտեսել Մագիստրոսի քերականագիտական ըմբռնման այս կարեւոր «սրբագրութիւնը»: Ո՛չ, չէր կա-

131 Անդ, էջ 166, տ. 19-21:

րող, եթէ «համբակի» անուն չէր ուզում ձեռք բերել: Իսկ այս փաստից կարելի՞ է հետեւութիւն անել, թէ Երզնկացին իր սկզբնաղբիւրը չի օգտագործել, այլ կուրօրէն եւ ստրկաբար հետեւել է Մագիստրոսի երկին: Դարձեալ՝ ո՛չ, եւ հազար անգամ՝ ո՛չ: Փաստերի այս խումբը միայն վկայութիւնն է նախորդ մեկնիչի գիտական ուսումնասիրութիւնների ճանաչման եւ ընդհանրացման, ուստիեւ միանգամայն արդարացուում է:

Կայ նաեւ փաստերի մի այլ խումբ էլ Մագիստրոսի եւ Երզնկացու երկերում, որոնք տեքստային իրենց ընթերցումներով չունեն համապատասխանութիւններ Մովսէսի Մեկնութեան այն ձեռագրական տարբերակում, որն յայտնի է Ադոնցի համադրած աշխատութիւնում: Եւ իբր թէ՝ «այս բոլորը ցոյց են տալիս, որ թէեւ Յովհաննէսը ունեցել է ձեռքի տակ Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէսի աշխատութիւնը, բայց այն չի օգտագործել, այլ սահմանափակուել է միայն նրանով, ինչ որ տալիս է Մագիստրոսը»[132]:

Քննենք Ադոնցի այս եզրակացութիւնը փաստերի տեսանկիւնից՝ զուգադրելով Մագիստրոսի եւ Երզնկացու բանաքաղային այն համապատասխանութիւնները, որոնք չկան Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէսի աշխատութիւնում.

Մագիստրոս	Երզնկացի	Մովսէս
Բայց ձեւողացն ողջն այլ աւրինակ գտանին սոքա եւ որք ոչ գնոյն ինչ, այլ ըստ խաւսիցն առանձնութեամբ այլ ինչ ունեին իմացմունս, չէր պարտ ի հասարակացն ընդունել աւրինակ, այլ թողացուցանել վանն չափոյն: Ադոնց, էջ 166, տ. 15-18:	Բայց ձեւողացն ողջն այլ աւրինակ գտանին սոքա եւ որք ոչ գնոյն ինչ, այլ ըստ խաւսիցն առանձնութեամբ այլ ինչ ունէին իմացմունս, չէր պարտ ի հասարակացն ընդունել աւրինակ, այլ թողացուցանել վանն չափոյն: Սոյն աչխ., էջ 174:	Ջ ի ՞

Առաջին հետեւութիւնը, որ կարելի է անել, այն է, որ թէ՛ Մագիստրոսը եւ թէ՛ Երզնկացին իրենց տրամադրութեան տակ ունեցել են Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէսի աշխատութեան ձեռագրական այն տարբերակը, որն ըստ էութեան տարբեր է Ադոնցին յայտնի նոյն հեղինակի երկի ձեռագրական ընդօրինակութիւններից, որոնց հետ համեմատելով սխալ հիմքից մեկնած դատողութիւններ է անում Մագիստրոսի եւ Երզնկացու երկերի առնչութեան մասին: Բանն այն է, որ եթէ վերջիններիս օգտագործած սկզբնաղբիւրը դրաւճ չեն, ապա համեմատութիւնը եւ նրանցից բխեցրած հետեւութիւնը, բնականաբար, արժէքազուրկ են դառնում:

Ադոնցի այն պնդումը, թէ ընթերցումների տարբերութիւնները, որ առկայ են իր օգտագործած Մովսէսի տեքստի նկատմամբ, եւ որոնք հաւասարապէս ունեն թէ՛ Մագիստրոսը եւ թէ՛ Երզնկացու աշխատութիւնները, իրականութեանը չի համապատասխանում: Այսպէս, նա գրում է. «Ընդհակառակն, կան տեղեր, որոնք բացակայում են Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէսի մեզ հասած ձեռագրերում, բայց առկայ են Մագիստրոսի եւ Երզնկացու մօտ»[133]: Իսկ արդեօ՞ք այդ այդպէս է: Հաւաստիանալու եւ իրերի դրութիւնը ստուգապէս պարզելու համար համեմատենք Ադոնցի իսկ մատ-

132 Անդ, էջ CXI:
133 Անդ, էջ CX-CXI:

նանշած հետեւեալ հատուածը, որն առաջադրել է նա իր պնդումն ապացուցելու համար.

Երզանկացի

Լինին սորա տեսութիւնք. երկիր եւ երկ(ր)ային բոյսք եւ մարդոյ ըստ մարդում մակացութիւն եւ զգայական՝ յղզգայականի եւ զգալի՝ զգայութեան եւ թուչնոյ՝ թուչնային, թէեւ ըստ իւրաքանչիւր որակութեան չարժումն:

Եւ ըստ եւթնեկի տեսութեանս այսորիկ.
<1> [Հայրանունական] ի հաւրէ Սահակայ՝ Սահակեան եւ ըստ պիտոյիցն Խոսրով ոչ Խոսրովեան, այլ Տրդատեան, եւ ըստ Գորգայիցն Մանայճ, զի զորդիս քաջացն այսպէս անուանէին:
Եւ իգականացն չորք ոչ ի մարցն, այլ ի հարցն. ի Վարդանայ՝ Վարդանուհի, որ է նորաւարժիցն եւ ոչ վարժապետին Հոմերայ:
<2> Եւ ստացականդ՝ պաւղոսեան գիրքն եւ կամ այլ ինչ ստացուած, որ զստացիչն երեւեցուցանէ:
<3> Եւ բաղդատական է Մովսէս լաւագոյն քան զԱհարովն եւ առ նմանս յոլովս առաւելութիւն միոյ՝ Սամփսոն առաւելագոյն քան զայլազգիսն: Եւ աւրինակք երկու՝ բարձրագոյն եւ խոնարհագոյն, ուժգին կամ անուժգին:
<4> Եւ գերադրականն՝ միոյ առ բազում անբաղդատութեամբ ըստ երկուց աւրինակաց՝ արագեղ, յամրեղ, առինչուն ակ յանբաւելի ինչ իրս. երկուս ըստ իմանալեաց, երկուս ըստ տեսանելեաց եւ ըստ միոյ յերկուց զգալեաց, այլ ի կենդանութենէ չորք են որ չարժին եւ երկու են կենդանիք գնայունք, որ ոչ անսկիզբն առ սկսեալն երեւին ի բանէս եւ ջրոյ առ հողմոյ արագութիւն: Նաեւ միւս ումն հաճելի եւ անհաճելի, որ ոչ էութիւն ինչ երեւեալ ցուցաւ տեսակացունին, այլ անյայտ մնացեալ ցուցաւ ի խնդրողէն:
<5> Եւ փաղաքշական է գորովով գթոյ կոչումն մաւր առ որդի կամ զնուաստութիւնն ցուցանելով, այրուկն ասելով:
<6> Ցարաւուն է յիշխանութենէն՝ իշխան, յաջողութենէն՝ աջող, ի զաւրութենէն՝ զաւրաւոր, ի մեծութենէն՝ մեծ:
<7> Եւ բայածական է ի չինութենէ՝ չինաւղ, ի բերածոյ՝ բերաւղ, ի գրելոյ՝ գրաւղ, ի կոփելոյ՝ կոփաւղ»:

Մագիստրոս

Ջ ի ֆ

Մովսէս

Ջ ի ֆ

Ադոնց, էջ 170, տող 11–24, էջ 171, տող 1–21

Հէնց այս փաստով ճշդւում է մի շատ կարեւոր հանգամանք, որ սկզբունքային նշանակութիւն ունի քննարկուող հարցադրման առնչութեամբ, որով ցրիւ է գալիս Ադոնցի ամբողջ թէզը՝ Երզնկացու երկի սկզբնաղբիւրների միջնորդաւորուած օգտագործման մասին: Բնագրային համեմատութիւնից պարզւում է, որ Երզնկացին բանաքաղային մի մեծ հատուած ընդգրկել է Մովսէսի Մեկնութիւնից, որ չունի ո՛չ Մագիստրոսը, ո՛չ էլ Մովսէսի տեքստի այն տարբերակը, որին առնչուել է Ադոնցը: Այստեղից՝ յանգում ենք երկու կարեւոր հետեւութիւնների. ա) Երզնկացին Մագիստրոսի երկից անկախ է օգտագործել իր սկզբնաղբիւրը. բ) այդ սկզբնաղբիւրը իրենից ներկայացնում է մի այլ խմբագրութիւն, քան ձեռագրական ընդօրինակութիւնների այն տարբերակը, որ համադրական իր աշխատանքում ընդգրկել է Ադոնցը: Իսկ այս բոլորից ինքնըստինքեան բխում է բնագրագիտական այն միակ ճիշդ հաւաստումը, որ Երզնկացին ԵՐԲԵ՛Ք չի «սահմանափակուել նրանով, ինչ տալիս է Մագիստրոսը» (Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ CXI): Այս գլխաւոր եզրակացութիւնը ապացուցւում է նաեւ Ադոնցի իսկ առաջադրած յաջորդ բնագրային հատուածով, որը պէտք է ծառայէր, չնայած իր գործադրած եռանդուն ջանքերին, ներկայացրած թէզի հաստատմանը.

Երզնկացի

«Եւ պարզն՝ Ղեւոն եւ բարդն՝ քաջ Ղեւոն եւ յարաբարդն՝ քաջ Ղեւոնեան: Եւ յարաբարդելոցս այսոցիկ այլայլմունք չորեքբաժանեան երեւմամբք, ըստ երկուց կատարելոցն՝ նոբայր, եւ զոյգ անկատարութեամբք՝ իմաստնապատում, եւ լի եւ թերի՝ մարդիք, եւ սակաւ եւ բովանդակ՝ սիրամարգ:

Թիւք ըստ ունելութեան չորք են. երկու՝ ըստ ահեկեան կրկնուածոյ մտաց եւ երկու՝ ըստ աջոյն: Բայց ըստ հայ լեզուոյս եզական՝ մարդ, յոգնական՝ մարդիկ, բայց է եւ երկուորական մարդք, այլեւ յոգնական զմիոյ՝ Խոյարաւնք եւ կամ ծրաւնք եւ երկուքն հոլովականք գերկուսն եւ ոչ բազումս նշանակեալ ցուցանէ»:

Մագիստրոս

Ջ ի ֆ

Մովսէս

Ջ ի ֆ

Ադոնց, էջ 172, տող 1–12:

Ներկայ դէպքում եւս՝ ինչպէ՞ս կարող է Երզնկացին սկզբնաղբիւրների ընդգրկման հարցում «ընթանալ Մագիստրոսի աշխատութեան հետքերով», երբ վերջինս չունի սկզբնաղբիւրային այն բանաճաղումները, որոնք առկայ են միայն Երզնկացու երկում: Նման պարագաներում է, որ աւելում է՝ մեկնաբանութիւններն աւելորդ են...

Առաւել թոյլ կռուաններ են Ադոնցի այն փաստարկումները, թէ առանձին դէպքերում կէտադրական նոյն սխալ կիրառութիւնները, որ առկայ են Մագիստրոսի երկում, տեսնում ենք նաեւ Երզնկացու աշխատութիւնում՝ սկզբնաղբիւրների առնչութեամբ:

Այսպէս, Մագիստրոսի երկի ընդօրինակութիւններում իսկապէս եղել են կէտադրական սխալ գործածութիւններ. դրանցից որպէս օրինակ է բերում հետեւեալ ընթերցումը. «եւ յարաբարդ ասի, զի ի պարզէն զատ եւ հուպ ի բարդն մասամբ, այլ ոչ նոյնպէս իմանալի է: Եւ զզարմանազանութիւնս բարդից...[134]: Հէնց այս քաղուածքի վերաբերմամբ Ադոնցը գրում է. «կէտադրութեան ոչ-ճիշդ կիրառման հետեւանքով, «իմանալի» բառը վերաբերել է նախորդին՝ «նոյնպէս» բառին, մինչդեռ այն քերականօրէն կապուած է յաջորդ՝ «եւ զզարմանազանութիւնս» բառերին. Ցովհաննէսը նոյնպէս պահ-

134 *Անդ, էջ CXII:*

պանել է ոչ-ճիշդ կէտադրութիւնը եւ հարկադրուած է եղել դէմ նետելու «եւ զզարմանազանութիւնս բարդիցն» բառակապակցութիւնը նրա համար, որ փրկի նախադասութիւնը անհեթեթութիւնից»[135]:

Նախ՝ հնագրագիտութեան հանրայայտ ճշմարտութիւնից է այն պարագան, որ հայկական ձեռագրերի կէտադրութիւնը միջնադարում երբեք չի ճանաչել օրինաչափութիւն՝ որքան էլ փորձեր են արուած նորմաւորման ենթարկելու կէտադրութեան համակարգը քերականական երկերում կամ գրչութեան արուեստին նուիրուած առանձին ձեռնարկներում[136]: Հետեւաբար չի կարելի, յենուելով ձեռագրերի կէտադրութեան վրայ՝ հետեւութիւններ անել բնագրերի աղերսակցութիւնը պարզելու համար՝ իրենց չափազանց անկայուն ու վստահութիւն չներշնչող կէտադրութեան պատճառով:

Իհարկէ, ա՛յն, ինչ Ադոնցը փորձում է ճշդել քննարկուող քաղուածքում շարահիւսական յարաբերութիւնները բառերի ու նախադասութիւնների միջեւ կիրառուած սխալ կէտադրութեան վերանայմամբ՝ միանգամայն արդարացի է· բայց դա հիմք չի կարող տալ նրան Մագիստրոսի եւ Երզնկացու օգտագործած սկզբնաղբիւրների փոխյարաբերութիւնը որոշելու խընդրում: Բացի դրանից· բացառուած չէ այն հնարաւորութիւնը, որ վիճելի ընթերցումը ունենար նոյն կէտադրութիւնը երկուսի էլ օգտագործած ձեռագրերում: Ինչ վերաբերում է Ադոնցի այն պնդմանը, թէ «Ցովհաննէսը··· հարկադրուած է եղել» դէն նետելու «եւ զզարմանազանութիւնս բարդիցն» բառակապակցութիւնը նրա համար, որ «փրկի նախադասութիւնը անհեթեթութիւնից»՝ չափազանց քմահաճ մեկնաբանութիւն է՝ բնագրային անյարիրութեան պատճառով: Այսպէս, փաստերի քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ Երզնկացին Դաւթին պատկանող այդ հատուածը նոյնութեամբ չի վերցրել, ինչպէս Մագիստրոսը, այլ՝ տրոհմամբ ու վերաձեւմամբ՝ ըստ մեկնութեան իր մեթոդի պահանջների· հետեւաբար՝ նա ոչինչ էլ «դէն չի նետել» եւ ոչ էլ մտահոգութիւն է ունեցել «փրկելու նախադասութիւնը անհեթեթութիւնից», ինչպէս ուզում է հաւատացնել Ադոնցը: Ա՛րդ, քննենք այդ ընթերցումը առաւե՛լ հանգամանօրէն:

Ըստ համադրական մեկնաբանութեան իր սկզբունքի, Երզնկացին Դաւթի համապատասխան հատուածի առաջադրումից յետոյ, որն աւարտւում է՝ «այլ ոչ նոյնպէս» բառակապակցութեամբ, նրան յարակցում է Մովսէսի տեքստը՝ «իմանալի է դարձեալ···» ընթերցումը, որին, իբրեւ չարունակութիւն՝ Ստեփանոսի մեկնութիւնը, սրան էլ՝ Անանունի տեքստը՝ այսպիսի նախընթացով՝ «եւ բարդիցն զարմանազանութիւնք են չորք···», սրան էլ՝ դարձեալ Դաւթի մեկնութիւնից չարունակութիւնը այսպիսի սկիզբով՝ «վասն զի անհնար է անուն իմիք առանց այսոցիկ լինել զարմանազանութեանց···»[137]: Ինչպէս ընթերցողը կը նկատի, չարադրանքի այս նոր կառոյցում, որ բոլորովին տարբեր է Մագիստրոսի տեքստից, ոչինչ «դէն չի նետուել», այլ՝ բանասիրական մեծագոյն բծախնդրութեամբ ընդգրկուած են լեզուական ատաղձի բոլոր տարրերը սկզբնաղբիւրների, միայն թէ ա՛յլ վերադասաւորմամբ ու խմբագրմամբ: Հետեւաբար՝ Ադոնցի դիտողութիւնն այն մասին, թէ «այդ դէպքում անհասկանալի է, ապա ինչո՞ւ Ցովհաննէսը չի վերացնում

135 Անդ:
136 Տե՛ս Լ. Խաչերեան, «Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում», Երեւան, 1962:
137 Տե՛ս սոյն աշխատասիրութիւնը, էջ 208:

Մագիստրոսի սխալներն ու անճշդութիւնները նչուած հեղինակների բուն ստեղծագործութիւնների՝ սկզբնաղբիւրների հիման վրայ»[138],– մնում է օդից առկախ ու չփաստարկուած:

Այնուհետեւ, ինչ վերաբերում է Ադոնցի մի այլ առարկութեանը, թէ ինչո՛ւ Մագիստրոսի երկում դարձեալ Դաւթից ընդգրկուած հատուածում «երկիր» բառը ընկալուել է «երկրորդ» իմաստով, եւ ոչ՝ «ցամաք, հող, աշխարհ» առումով, ինչպէս Թրակացու բնագրում է, եւ որ «երկրորդ» իմաստի ընկալումը փոխանցուել է նաեւ Երզնկացու աշխատութիւնում, ապա դա եւս անպայման հետեւանք չէ այն բանի, որ իբրեւ թէ Երզնկացին «ընթացել է Մագիստրոսի հետքերով»: Իրականում, այդ իմաստն է ընկալուել («երկրորդ») ոչ միայն յիշեալ հեղինակների, այլեւ բոլոր միւս քերական մեկնիչների աշխատութիւններում: Ուստի մենք այն կարծիքին ենք, որ դիոնիսիոսեան տեքստի թարգմանութիւնից առաջացած այս չփոթութիւնը արդիւնք է այն բանի, որ «երկիր» բառը ոչ թէ բառիմաստային գործածութեամբ է կիրառուել, այլ՝ «սուղ վանկը» ներկայացնելու համար իբրեւ բառական ամուշ, օրինակ, որպիսի հանգամանքը հեշտացնում էր նրա, իբրեւ համանուն բառի, ընկալումը իմաստային ո՛րեւէ կողմով· համեմատի՛ր՝ «կամ յորժամ ի պարզ ձայնորդ յանգեսցի եւ զյետինն ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, որպիսի երկիր»[139]:

Ահա սրանք են Ն. Ադոնցի բնագրագիտական «փաստարկները», որոնք ոչ թէ հաստատում, այլ հերքում են նրա հիմնական թէզը՝ սկզբնաղբիւրների օգտագործման հարցում Երզնկացու աշխատութեան «բացառիկ» կանների խում ունենալու մասին Մագիստրոսի երկից···: Այս երկու քերականական մեկնութիւնների աղերսակցութեան բնոյթը, բնագրագիտական համեմատութիւնների վերլուծութեամբ, մեկընդմիշտ բացայայտում ու պարզում է որպէս ոչ միայն բանաւոր համադրական տարբեր աշխատութիւններ իրենց կառուցուածքային՝ համակարգային միանգամայն ուրոյն սկզբունքներով, այլեւ համանուն սկզբնաղբիւրների միմեանցից անկախ եւ ինքնուրոյն ընդգրկումներով:

Մեր այս եզրակացութիւնը հաստատող նաեւ բնագրային ապացոյցներ ունենք· իրականում՝ եթէ հնագոյն մեկնիչներից ծաւալային հաւասար ընդգրկումները չեն կարող «հիմք» ծառայել Երզնկացու՝ բացառապէս Մագիստրոսի միջնորդութեամբ օգտուելու մասին ենթադրութեան, ապա երզնկացու եւ Մագիստրոսի երկերում նչուած հեղինակների տեքստային ընթերցումների բնոյթը անպայման՝ որոշիչ նշանակութիւն ունի այդ թիւրիմացութեան փարատման համար: Բանն այն է, որ եթէ փրոփ. Ն. Ադոնցը իր եզրակացութիւնը խարսխէր առարկայական այն անվրէպ քննութեան վրայ, թէ ի՛նչ յարաբերակցութեան մէջ են Մագիստրոսի եւ Երզնկացու ընդգրկած միեւնոյն սկզբնաղբիւրների տեքստային ընթերցումները միմեանց հետ՝ նոյնակա՞ն են, թէ՞ տարբեր, ապա կասկած չէր յարուցի նրա պնդումը: Բայց, տարաբախտաբար, բնագրագիտական նման վերլուծութիւնից չի մեկնել Ն. Ադոնցը իր հետեւութիւններում:

Ա՛րդ, զուգադրե՛նք բնագրային փաստերը՝ համոզուելու համար, որ էական տարբերութիւններ կան Մագիստրոսի եւ Երզնկացու նոյնանոյնութեամբ սկզբնաղբիւրների ընթերցումների միջեւ, որոնք եւ իսկապէս անհերքե-

138 Ն. Ադոնց, նչուած աշխատ., էջ CXI-CXII:
139 Անդ, էջ 10:

լիօրէն ապացուցում են Երզնկացու կողմից անմիջական օգտագործումը իր ձեռք բերած սկզբնաղբիւրների, եւ ո՛չ թէ միջնորդաւորուած օգտագործում՝ Մագիստրոսի աշխատութեան մեկնութիւնների վերաճեւմամբ: Համեմատի՛ր, մի կողմից՝ Երզնկացու եւ Մագիստրոսի բանաքաղումները Դաւթի Մեկնութիւնից, միւս կողմից՝ հէնց Դաւթի նորայայտ բնագրի ընթերցումները.

Երզնկացի	Մագիստրոս	Դաւթի նորայայտ Մեկնութիւն
«Այլ ենթադատութիւն իմանալի է «նմանութիւն ներբոսակայ դիմացն», որ եւ գործ է ընթերցողին՝ ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս յառաջբերել *ըստ քաջութեան հանդիսի*՝ յերկչոտութենէ եւ յանդգնութենէ խոյս տուեալ···»:	«Ըստ որում ապա ենթադատութիւն իմանալի է նմանութիւն ներբոկայ դիմացն ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս, որ գործէ ընթերցողին *ըստ քաջութեան հանդիսի*, յերկչոտութենէ եւ ի յանդգնութենէ խոյս տուեալ···»:	«Ըստ որում ապա գենթադրութիւնն *իմանալ է նմանութիւն* ներբոկայ դիմաց ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս, որ գործէ ընթերցողին *ըստ քաջութեան հանդիսի*, ի յանդգնութենէ եւ յերկչոտութենէ խոյս տալ»:
Սոյն աշխատ. էջ 125:	Ագոնց, էջ 187:	«Բանբեր Մատ.», No.3, 1956 թ., էջ 248:

Ընթերցումների համեմատութիւնից բնագրային հետեւեալ տարբերութիւնները հաւաստում են, որ սկզբնաղբիւրները նոյնը չեն եղել Մագիստրոսի եւ Երզնկացու երկերում: Պայմանականօրէն, նախ՝ մտովի զանց ենք առնում պարբերութիւնները կապակցող՝ «Այլ» (Երզնկ.) եւ «Ըստ որում ապա» (Մագ., Դաւիթ) օժանդակ բառերը: Մի դէպքում՝ «ենթադատութիւն» (Երզն.) անորոշ առումով խնդիր է վերցուած, մինչդեռ Մագիստրոսի երկում՝ որոշեալ, միւս դէպքում՝ ունենք «ներբսակայ» (Երզն.) եւ «ներբոկայ» (Մագ. եւ Դաւիթ) տարբերակուած բառաձեւերը. երրորդ դէպքում՝ չարաղասական ու բառական հակադրութիւններ են առկայ: Համեմատի՛ր. «որ եւ գործ է ընթերցողին՝ ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս յառաջբերել» (Երզնկ.) եւ «ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս, որ գործէ ընթերցողին» (Մագ. եւ Դաւիթ), «յերկչոտութենէ եւ յանդգնութենէ» (Երզնկ. եւ Մագ.) եւ «յանդգնութենէ եւ յերկչոտութենէ» (Դաւիթ), «խոյս տուեալ» (Երզնկ. եւ Մագ.) եւ «խոյս տալ» (Դաւիթ):

Լեզուական յատկանիշների ընդհանրութեան եւ տարբերութեան գումարումների եւ հանումների յայտարարները վկայում են, որ Երզնկացու եւ Մագիստրոսի համանուն սկզբնաղբիւրը միանգամայն տարբե՛ր է եղել, ընդորում դրանցից էլ առանձնակի՝ Դաւթի նորայայտ Մեկնութիւնը:

Մի լեզուանմուշ էլ բերենք եւ սահմանափակուենք.

Երզնկացի	Մագիստրոս	Դաւթի նորայայտ Մեկնութիւն
«Եւ դարձեալ՝ զի առհասարակապէս *ըստ չափոյ երկայնիցն* եւ սղիցն ըստ խորհրդոյն մատուցանէ ի տեղիս աւժանդակութիւն, որ *վասն* դիւրութեան գտեալ եղեւ ի Հոմերոսէ, զի մի՛ միտք ինչ բանի զանխլացեալ ի դժուարին չափոցն ծածկիցին: Եւ լինի այս *ըստ երիս եղանակս*, զորոյ դնէ գաւրինակս ի Հոմերոսէ տաղիցն»: *Սոյն աշխատ.*, էջ 181:	«Ճետ որոյ եւ հասարակ լինի ըստ երիս յեղանակս վասն դիւրութեան իմն գտեալ ի Հոմերոսէ, զի մի՛ միտք ինչ բանի զանխլացեալ ի դժուարին չափոցն ծածկիցին, որ հասարակապէս *ըստ չափոյ երկայնիցն* եւ սղիցն մատուցանէ ի տեղիս աւժանդակութիւն»: Ագոնց, էջ 98–99:	«Ճետ որոյ եւ հասարակ լինի ըստ երիս յեղանակս վասն դիւրութեան իմն գտեալ ի Հոմերոսէ. զի մի՛ միտք ինչ բանի զանխլացեալ ի դժուարին չափոցն ծածկիցին, որ հասարակապէս *ըստ չափոցն յերկայնիցն* եւ սղիցն մատուցանէ ի տեղիս աւժանդակութեան»: «Բանբեր Մատ.», էջ 253:

Բնագրային ընթերցումների վերլուծութիւնը յանգեցնում է այն եզրակացութեան, որ բառական եւ չարաղասական ակնբախ տարբերութիւններ կան, մի կողմից՝ Երզնկացու, միւս կողմից՝ Մագիստրոսի բանաքաղումների ու Դաւթի նորայայտ Մեկնութեան միջեւ: Եթէ վերջիններս նոյնանում են իրենց ընթերցումներով, ապա միեւնոյն սկզբնաղբիւրի երզնկացու ընթերցումից նրանք էապէս տարամիտւում են. ընդգծումները ցոյց են տալիս, որ դրանք կա՛մ չկան Մագիստրոսի եւ Դաւթի նորայայտ Մեկնութեան ընթերցումներում, կա՛մ բառափոխուած են. երկրորդ՝ որ ներկայ դէպքում չատ կարեւոր է, չարաղասական եռեւառաջութեամբ միեւնոյն ընթերցման նոր խմբագրութեան տարբերակներ են վկայում (համեմատի՛ր, Երզնկացի՝ «ըստ չափոյ երկայնիցն եւ սղիցն··· մատուցանէ ի տեղիս աւժանդակութիւն» ընթերցումը բարձրացուած է վերեւ, մինչդեռ Մագիստրոսի եւ Դաւթի Մեկնութեան նոյն ընթերցումները՝ ներքեւում են): Հետեւաբար՝ այս բոլորից յետոյ ասել, թէ Երզնկացու սկզբնաղբիւրը բխում է Մագիստրոսի ընդգրկած բանաքաղումներից՝ առնուազն մեղանչում կը լինի բնագրային ստուգութեան դէմ:

Ի հակառակէն դատելով՝ հնարաւո՞ր է արդեօք, որ բանաքաղումները սկզբնաղբիւրային հարազատութեամբ ներկայացուած չլինեն իբրեւ «մէջբերումներ», ինչպէս ընդունուած է մեր ժամանակներում. այլ կերպ ասած՝ Երզնկացին ազա՞տ էր լեզուա-ոճական փոփոխութիւնների ենթարկելու իր բանաքաղումները՝ ըստ իր հայեցողութեան: Միջնադարի համար՝ տեսականօրէն, այո՛, այդ հնարաւորութիւնը ենթադրւում է: Բայց այնքանով, որքանով սկզբնաղբիւրային բանաքաղումները իրենց գերակչիռ մասով համընթաց են Մագիստրոսի ընթերցումներին, նման հնարաւորութիւնը նուազագոյնի է հասցւում կամ բացառւում է՝ չհաշուած բանաքաղումների համակցման ու համադրման համար տրամաբանական փաստարկման նշանակութիւն ունեցող բառերի ու բառակապակցութիւնների, որոնք երզնկացու ընդգրկած բանաքաղումների սկզբից ու վերջից: Իսկ ինչ վերաբերում է բանաքաղումների բուն ոլորտներին, ապա սկզբնաղբիւրային հարազատութիւնը վիճարկուել չի կարող:

Այժմ քննենք Անանուն Մեկնութեան ընդգրկումը Երզնկացու եւ Մագիստրոսի աշխատութիւններում: Պէտք է ասել, որ ընդհանրապէս այս երկուսում էլ մեկնութիւնները համընթաց են, բայց եւ կան չեզումներ, որ տուեալ դէպքում կարեւոր են: Այսպէս, համեմատե՛նք հետեւեալ ընթերցումները.

Երզնկացի	Մագիստրոս
«Եւ բարդիցն զարմանազանութիւնք են չորք: Այսինքն՝ շարադրեցելոց անուանցն այլեւայլութիւնք են չորք, զի կամ ըստ երկուց կատարելոցն, որպէս՝ Նորայր, եւ զոյգ անկատարութեամբ՝ իմաստնապատում, եւ լիւնի եւ թերի՝ մարդիք, եւ սակաւ եւ բազմադակ՝ սիրամարգ»:	«Աստ դարձեալ եւ բարդիցն զանազանութիւնք են չորք, այսինքն այլեւայլութիւնք. ոմն բարդ յերկուց կատարելոց եղանի անուանց, որպիսի՝ Նորայր, կորայր, ազատայր, խոզայր, գագ, տար, վաքազտըրդատ եւ որք այսպիսիք: Իսկ ոմանք յանկատարից երկուց, որպիսի՝ իմաստնապատում, ծռապատում, հիասացութիւնն, ահագնութիւն, մանայն, տիրիճան եւ որք այսպիսիք: Իսկ ոմանք յանկատարէ եւ ի կատարելոյ, որպիսի՝ սիրամարգ»:
Սոյն աշխատ., էջ 208:	Ձեռ. 3917, թ. 95ա:

Ընդգծումները ակնբախ են դարձնում միեւնոյն սկզբնաղբիւրի ընթերցումների հակադրութիւնները, որոնք վկայում են նրանց տարբերակային առանձնայատկութիւնները, հետեւաբար եւ՝ դրանց անկախ եւ ինքնուրոյն օգտագործումները երգնկացու աշխատութիւնում պարփակուած սկզբնաղբիւրների իւրովի մօտեցմամբ ու մշակմամբ: Համեմատի՛ր նաեւ.

Երգնկացի

«վասն որոյ ասէ՝ շաղկապն է բառ, որ շաղկապէ զտրամախոհութիւնն ոճով եւ զհաստատադրութիւն խորհրդոցն բննել՝ զանազանելով ընդ միմեանս շարայարէ ի դէպ:

Ապա եւ մեկնութեամբն երիւի պատշաճապէս եւ արտաբերեալ յայտնեսցի, զոր ասէ զմեկնութեան փեռեկումն յայտնէ»:

Սոյն աշխատ., էջ 280:

Մագիստրոս

Չ ի բ

Հարկ է նշել, որ այս կարգի փաստերը աւելի քան պերճախօս են. եթէ Երգնկացին միեւնոյն սկզբնաղբիւրից ունի հատուածներ, որոնք իսպառ բացակայում են Մագիստրոսի աշխատութիւնում, ապա ոչ մի խօսք չի կարող լինել այն մասին, որ Երգնկացին, իբր, իր սկզբնաղբիւրներին «ծանօթացել» եւ նրանցից «օգտուել է»... Մագիստոսի երկի միջնորդութեամբ:

Մովսէս Քերթողի *Մեկնութիւնից* ընդգրկուած բանաքաղումները եւ՛ Երգնկացու, եւ՛ Մագիստրոսի աշխատութիւններում երբեք էլ միեւնոյն ընթերցումները չեն մասնակի դէպքերում, հետեւաբար եւ՝ փոխադարձ աղերսակցութիւն չեն հաստատում: Համեմատի՛ր.

Երգնկացի

«Իսկ աստ ոչ նմանապէս, թէպէտ *մասն ի բոլորէ է*, որպէս *տեսակ ի սեռէ. զի որպէս տեսութիւն մասն միայն է* մարմնոյն, եւ *մասն ոչ ունի զբոլորին գիտութիւն: Այսպէս, որ ոչ* զվեցեսին զսոսա *ունի՝ զվերծանելն*, եւ *զգրուցելն*, եւ *զլեզուաց[ն]*, եւ *գհնագէտ վիպասանութիւնն* եւ *զստուգաբանելն*, եւ *գհամեմատելն*, եւ գիրաւապէս *դատողութիւնն* մասնական՝ ծովագնաց է բանին եւ ո՛չ անդնդական խորոցն գիտակ, եւ *ո՛չ* կարէ ստուգապէս *զննթադատութիւնն ճանաչել եւ տրոհել իրաւացի*: Ցաղագս որոց ասաց՝ «զմասուցս սորա վեց»:

Սոյն աշխատ., էջ 109–110:

Մագիստրոս

«Բայց ըստ յունին ի խոնարհումն, եւ *ըստ հայումս* ի հոլովման, *որպէս արեգականն՝ արեգական, աւր՝ աւուր, անգդ՝ անգդ: Բայց մեզ դժուխագիտ յանուան*, բանզի դայի եղեալ լինի *կամեցեալ արուեստաւորին անգեղ*, զի յանգմունս անուանց ունելով զնուն եւ զրէ[ն] եւ զդատ՝ զնոյն յանգմունս եւ սեռականին պահեալ: *Բայց մեզ դժուարագիտ յանուանս*: Իսկ որ ասէ, թէ «վախճանականաւ անուանց են», *կամեցեալ արուեստաւորին եւ ոչ մի ինչ առանց քննութեան թողուլ...»:*

Սոյն աշխատ., էջ 174–75:

Զի բացառութիւն, որ մասնակի դէպքերում բերուած լեզուանմուշների վերլուծում առանձին դատողութիւններ եւ եզրակացութիւններ, որոնք բխում են սկզբնաղբիւրների ենթատեքստի թելադրանքից, պատկանեն Երգնկացուն, ինչպէս վերջինս որոշակիօրէն յայտնել է այդ մասին իր Նախադրութիւնում: Բայց մէջբերուած սկզբնաղբիւրի հատուածի ներսում բառա-նախադասական եւ շարադասական տարբերութիւնները պէտք է վերագրել, անկասկած, սկզբնաղբիւրին, եւ ո՛չ Երգնկացուն:

Նոյն իրողութիւնները նկատելի են նաեւ Ստեփանոս Սիւնեցու Մեկնութիւնից ներածուած բանաքաղումներում, որոնք առանձին դէպքերում տարբերութիւններ են տալիս Երգնկացու եւ Մագիստրոսի աշխատութիւնների ընթերցումներում: Համեմատի՛ր.

Մագիստրոս

«Իսկ ասէն, եթէ ի սոսա ձայնաւորք են ը՝ ա, ե, է, ի, ո, ու, ով, այսինքն՝ որպէս հոգի կենդանական ի մարմնի. վասն զի այսոքիկ կարեն արտաբերել ի դուրս զբանն եւ զձայնն առանց խառնման յայլսն»:

Ձեռ. 3917, թ. 60բ:

Երգնկացի

«եւ ասէ՝ «սոցա ձայնաւորք են ութ՝ ա, ե, է, ը, ի, ո, ու, ով»: Իսկ ձայնաւորիս եմ որպէս զգայութիւնք կամ հոգի կենդանական ի մարմնի, վասն զի սոքա իսկ կարեն արտաբերել ի դուրս զբանն եւ զձայնն առանց խառնման յայլսն»:

Սոյն աշխատ., էջ 162–63:

Զուգադրե՛նք նաեւ հետեւեալ փաստը.

Մագիստրոս

«Բան ասէ զյայտնեալ եւ զկատարեալ խորհուրդն, որ ստորակիտաւն եւ միջակիտաւն եւ աւարտելովն յայտնի, եւ դաղարէ խորհուրդն»:

Ձեռ. 3917, թ. 92բ:

Երգնկացի

«...*Զի բան ասէ զյայտնեալ եւ զկատարեալ խորհուրդն*, որ զտրամախոհութիւնն յիմիսն ցուցանէ, այսինքն՝ է զաւարտումն խորհրդոյն, *որ ստորակիտաւն եւ միջակիտաւն եւ աւարտելովն յայտնի եւ դադարէ խորհուրդն»:*

Սոյն աշխատ., էջ 192:

Հանդիպում են եւ այնպիսի հատուածներ, որոնք ոչ միայն բառային ընթերցումների, այլեւ ծաւալային տարբերութիւններ ունեն: Բերե՛նք միայն մի զուգադրութիւն.

Մագիստրոս

«Բայց ասի տրամախոհութիւնդ եւ փոխադրութիւն, քանզի արդարեւ իսկ փոփոխի խորհուրդ մտացն յայլեւայլս եւ այնպէս ծնանի զբանս զանազանս ի միմեանց այլեւայլ բառիւք»:

Ձեռ. 3917, թ. 92բ–92գ:

Երգնկացի

«*Բայց ասի «տրամախոհութիւնդ եւ փոխադրութիւն»*, քանզի արդարեւ իսկ փոփոխի խորհուրդ մտացն յայլեւայլս, եւ սոյնպէս *ծնանի[ն] եւ զբանս զանազանս ի միմեանց այլեւայլ բառիւքն*: Եւ լինի բան ի բառից եւ ի բայէ՝ ըստ երից եղանակաց՝ կոփէի, կոփեմ, կոփեցից: Եւ ըստ երից թուոց՝ եզական, երկական, յոգնական, որով պատմութիւն եւ խաւսք յաւրինին՝ գովական, եպերական եւ այլն»:

Սոյն աշխատ., էջ 191:

Այս բոլոր փաստերի համակողմանի քննութիւնը յանգեցնում է մեզ այն հաստատ համոզման, որ սկզբնաղբիւրների ընդգրկումն ու համադրումը թէ՛ Մագիստրոսի եւ թէ՛ Երզնկացու աշխատութիւններում իրացուել են միանգամայն ինքնուրոյնաբար ու անկախաբար՝ ըստ իւրաքանչիւրի մեթոդական պահանջների ու կիրառումների:

Աւելին. ունենք նաեւ ուղղակի վկայութիւն հէնց աշխատասիրողի՝ Երզնկացու կողմից այն մասին, որ նա անմիջականօրէն առնչութիւն է ունեցել բուն իսկ մեկնիչների երկերի հետ՝ դժգոհութիւն յայտնելով դերանուան վերաբերեալ չարադրանքի խճճուած ու «խառնակ» լինելու կապակցութեամբ, եւ որ ինքը ջանքեր է գործադրել «պարզութիւն» մտցնելու այդ գլխի մեկնութիւնը ներկայացնելիս: Այս իմաստով չափազանց պերճախօս է No. 2325 եւ No. 2995 Ձեռագրերի նախագաղափար օրինակից եկող Երզնկացու հետեւեալ ինքնագիր յիշատակագրութիւնը, որով բոլոր տարակուսանքները սկզբնաղբիւրներից անմիջականօրէն օգտուելու մասին փարատւում են վերջնականապէս. «Դերանունս խիստ անյայտ եւ խառնակ էր ի մեկնչացն, այլեւ գոր հնար էր ըստ կարի մերում պարզեալ եղեւ ի համտանալն բում իմաստից, ո՛վ ուսումնասէրդ, աղաչեմ յիշել զսակաւ աշխատօղս զՅովհաննէս վրդ.»[140]:

Ե. ԵՐԶՆԿԱՑՈՒ ԵՐԿԻ ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՐԱԾ ՀԱՄԱՐՈՒԱԾ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ԽՆԴՐՈՒՄ

Ինչպէս այլուր նշուեց, թէեւ Մագիստրոսի աշխատութիւնը պարփակում է իր մէջ կորած հնագոյն քերականական Մեկնութիւնները, բայց ինքնին վերցրած այն չէր կարող հիմք ծառայել վերականգնելու եւ վերակազմելու Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի եւ Ստեփանոսի երկերի բնագրերը հնարաւոր ամբողջականութեամբ ու ճշգրտութեամբ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ Մագիստրոսը չարայարելով իրար եռեւից հնագոյն քերական մեկնիչների երկերից դուրս բերած բանաքաղումները, աղբիւրագիտական ո՛չ մի նշումներով չի ցոյց տուել դրանց մատենագիտական պատկանելութիւնը: Մինչդեռ Երզնկացու աշխատութիւնը, ինչպէս վերը բազմիցս ակնարկուեց, օժտուած է հէնց այդ բարեմասնութեամբ, որպիսի հանգամանքը նրան բանասիրական-աղբիւրագիտական մեծ առաւելութիւն է պարգեւում: Միայն Երզնկացու աշխատութեան չնորհիւ պարզւում է նաեւ, Մագիստրոսի երկի հետ համեմատելիս, թէ վերջինս ինչպիսի՛ աղբիւրների համադրմամբ է յօրինուել՝ մի կողմից, միւս կողմից՝ նոյնիսկ Մագիստրոսի երկի բացառման դէպքում էլ միայն Երզնկացու աշխատութիւնը առանձնաբար հնարաւորութիւն է ընձեռում վերականգնելու եւ վերակազմելու կորած համարուած բերականական հնագոյն մեկնութիւնները: Հիմք ընդունելով Թրակացու աշխատութեան կառուցուածքը համապատասխան գլուխներով՝ կարելի է Երզնկացու հնագոյն աղբիւրների կոտորակային տրոհմամբ տեղաբաշխուած բանաքաղումները վերախմբաւորել ու վերադասաւորել ըստ այնմ՝ մօտաւոր ճշգրտութեամբ: Դա չատ լաւ ըմբռնել է նաեւ Ն. Ադոնցը՝ գրելով. «Եթէ չունենայինք Գրիգոր Մագիստրոսի քերականութիւնը, ապա միայն Ցովհաննէսի աշխատութեամբ հնարաւոր կը լիներ պատկերացում կազմել մեզ չհասած մի բանի ստեղծագործութիւնների մասին»[141]: Բացի այդ, ինչպէս իրաւացիօրէն նշում է Ադոնցը, նոյնիսկ «Երզնկացու քննադատական դիտողութիւնները Մագիստրոսի երկի, մասնաւորապէս նրա չարադրման համակարգի մասին՝ բաւական են տալիս մեզ բացայայտելու եւ վերականգնելու մի շարք կորած աշխատութիւններ»[142]:

Բայց Երզնկացու աշխատութիւնն ունի մի «անյարմարութիւն» կորած բնագրերի ճշգրիտ վերականգնման առումով, որ նկատել է դեռեւս Ն. Ադոնցը: Այսպէս, Երզնկացին իր սկզբնաղբիւրներից վերցրած բանաքաղումները համադրելիս նախ բազմակոտորակային տրոհումների է ենթարկում եւ ներագուցում դրանք ըստ մեկնուող թրակացու պարբերոյթների ու առոյթների՝ համապատասխան հանդիպակադրմամբ. երկրորդ՝ դրանք, իրենց հերթին, ներհիւսում է տարբեր հեղինակների միեւնոյն հարցադրումների ու մեկնաբանումների հետ որպէս նոր համաձուլուածք՝ իր ուրոյն սինթէզմամբ, որը դժուարացնում է, անկասկած, նրանց տարանջատումն ու վերահամախմբումը նախկին վիճակում՝ նրանցից իւրաքանչիւրի բնագիրը վերականգնելու ժամանակ. երրորդ՝ Երզնկացին իր բանաքաղումները սկզբնաղբիւրներից վերցնելիս ու տարբեր կոտորակումներով տրոհելիս ու տեղաբաշխելիս՝ համակցումների սկզբից եւ վերջից անփոփոխ հարազատութեամբ չի ներկայացրել դրանք, որպէսզի խուսափէր արհեստական կցկցումներից ու տեքստային կարկատանների համադրումից: Նա հետամուտ է եղել՝ իր ծրագրի համաձայն, ստեղծել միասնական շարադրմամբ կուռ աշխատութիւն՝ փաստօրէն, սակայն, թողնելով հեղինակային երկի տպաւորութիւն: Չորրորդ՝ համադրումների սերտութիւնը տարբեր սկզբնաղբիւրներից, ինչպէս վերը ցոյց տրուեց, այնպիսի խտացումների է հասցրել, որ երբեմն մի բարդ նախադասութեան մէջ համաձուլել է մի շարք հեղինակների մեկնութիւններ, որոնց տարանջատումը հնարաւոր չէ բանասիրական ո՛չ մի եղանակով, մանաւանդ որ լուսանցքում հեղինակային նշումները գրիչների կողմից հարկադրաբար ներկայացուած են համապատասխան տողից մի քիչ վերեւ կամ մի քիչ ներքեւ:

Մինչդեռ Մագիստրոսի աշխատութիւնը օժտուած է մի «առաւելութեամբ», որ փարատում է բնագրային վերականգնումների հարազատութիւնը. նրա նում բանաքաղումները համադրուում են ամբողջական հատուածներով, առանց տրոհումների, բնագրային ընթերցումների անփոփոխութեամբ ու բառացի ճշգրտութեամբ. ուստի՝ եթէ յայտնի լինեն սկզբնային եւ աւարտային բառերը իրենց հեղինակային պատկանելութեամբ, ապա հեշտութեամբ կը բացայայտուեն ամբողջական հատուածները իրենց սկզբնաղբիւրային տարբերակմամբ: Այս առումով միանգամայն իրաւացի է Ադոնցը, երբ գրում է. «Իսկ Ցովհաննէսի աշխատութիւնում կոտորակուած է ներկապէս հէնց այն, ինչ Ցովհաննէսի աշխատութեան հիման կայացուած, ամբողջական տեսքով է Մագիստրոսի երկում, ապա ոչ մի դժուարութիւն չկայ վերականգնելու Մագիստրոսի աշխատութեան հիման վրայ, թէ որտե՛ղ է սկիզբը եւ աւարտը տուեալ հատուածի Ցովհաննէսի երկում, եթէ նոյնիսկ դրա հեղինակի անունը լուսանցքում սխալաբար նշուած

---

140 Սոյն աշխատութ., էջ 258, տողատակ 7:

141 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ XCIV:

142 Անդ, էջ XCIII:

լինի նրան պատկանող տողից առաւել վերեւ կամ մի քիչ ներքեւ: Մի խօսքով, ըստ Ցովհաննէսի երկի որոշում ենք տուեալ հատուածի հեղինակին, իսկ ըստ Մագիստրոսի աշխատութեան՝ որոշում նրա ստոյգ չափը»[143]: Ինչպէս ասուածից ակնբախ է երեւում, Երզնկացու աշխատութիւնը վճռական նշանակութիւն է ունեցել բացայայտելու մատենագրական կորած աղբիւրները՝ նրանց հեղինակներով հանդերձ, մեծապէս նպաստելով Ադոնցի ձեռնարկած հնագոյն քերականական Մեկնութիւնների վերականգնման աշխատանքներին:

Իհարկէ, տարբեր բնագրերից չարադրանքի նոր համաձուլուածք ստեղծելը բանասիրական վիթխարի աշխատանքի արդիւնք է. դա իրօք խճանկարային մի ամբողջական համադրութիւն է իր ներքին տրամաբանական կուռ հէնքով, որը ենթադրում է բանասիրական աշխատանքների մակաբերական մեթոդի խստագոյն կիրառում՝ պահանջելով գիտնականից համադրական մտքի մեծ կարողութիւն: Բայց ոչ պակաս բարդ աշխատանք է այդ խճանկարային համաձուլուածքից նրա բնագրային բաղադրամասերի տարանջատումը՝ հեղինակային ստոյգ պատկանելութեամբ ու նրանց բնագրերի հարազատ, ամբողջական ու ճշգրիտ վերականգնմամբ, առանձնաբար ներկայացնելու համար կորած համարուած բնագրերը: Այս առնչութեամբ Ն. Ադոնցը գրում է. «Ցովհաննէսին հեշտ չէր եղել իրականացնել իր ծրագիրը՝ տարբեր Մեկնութիւններից ստեղծելով մի միասնական տրակտատ: Բայց առաւել դժուարին է հակառակ աշխատանքը, այն է՝ այդ տրակտատի տարրալուծումը իր նախասկզբնական բաղադրամասերի»[144]:

Հէնց այդ բանասիրական աշխատանքի հակառակ պրոցեսով է բնութագրուում Ն. Ադոնցի երկասիրութիւնը, որը, որքան մեզ յայտնի է, առաջին փորձն է իր տեսակի մէջ ընդհանրապէս հայագիտութեան բնագաւառում, ընդ որում՝ բաւական յաջողուած: Նկատենք, որ Ն. Ադոնցը, գիտական հասարակայնութեանը ներկայացնելով սեփական ծանր ու դժուարին աշխատանքով վերականգնած հնագոյն քերական մեկնիչների կորած համարուած երկերը, իր ծրագիրն իրականացրել է՝ ընդգրկելով եւ համադրելով Մագիստրոսի եւ Երզնկացու աշխատութիւնները, այլեւ Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէս Քերթողի եւ Եսայի Նէեցու երկերը: Ընդսմին՝ իր բնագրակազմական աշխատանքներում նա առաջնորդուել է հետեւեալ սկզբունքով. բանաքաղումների հեղինակային պատկանելութիւնը որոշել է, հիմնականում, ըստ Երզնկացու Մեկնութեան, ընդ որում՝ նաեւ տեքստային ընդգրկումներով նրանից, իսկ ընթերցումների համադրումը իբրեւ գիտա-քննական բնագրեր՝ ըստ Մագիստրոսի աշխատասիրութեան: Ամբողջականացման նկատառումով դիմել է Ստեփանոսի մեկնաբանած Մովսէս Քերթողի տեքստին եւ Եսայի Նէեցու երկին, նրանցից կատարելով առանձին նախադասութիւնների կամ բառակապակցութիւնների յաւելումներ: Տեսադաշտից դուրս են մնացել, բայց բնագրակազմական բնոյթի իսկ թելադրանքով, Վարդան Արեւելցու եւ Առաքել Սիւնեցու մեկնողական աշխատութիւնները:

Հարկ է նշել, սակայն, որ ընդհանուր այս գնահատականից յետոյ չենք կարող այստեղ ձեռնպահ մնալ նաեւ վրիպումների ու բնագրային սխալ «վիրահատման» փաստերի մատնանշումից, որն անհրաժեշտ, նաեւ պարտադիր է՝ յանուն բնագրագիտական ճշգրտումների ու արժանահաւատութեան: Խոստովանենք՝ չնայած Ն. Ադոնցի ղրական նուաճումներին գիտա-քննական բնագրերի վերականգնման աշխատանքում, նկատելի են նաեւ ակնբախ թերութիւններ ու բնագրագիտական վիճարկելի լուծումներ, որոնց մի մասին միայն անդրադարձանք վերեւում, մի մասին էլ կ'անդրադառնանք հէնց հիմա, իսկ մնացածի վերաբերեալ, տեղի խնայողութեան, բայց գիտական քննադատութեան ամբողջականութեան նկատառումով՝ մեր խօսքը կ'ասենք Մանօթագրութիւններում:

Այսպէս, ուրեմն, մեր հիմնական առարկութիւնը Ն. Ադոնցի դէմ, բնագրագիտական առումով, այն է, որ նա, չունենալով բնագրային ոչ մի ապացոյց, վկայութիւն կամ փաստարկ, հատուածներ է վերագրել հեղինակների, որոնց մասին երզնկացին բոլորովին այլ նշումներ ունի: Նման բնագրային յատկացումներ կամ «վիրահատումներ», եթէ անձնապաստան բնոյթ են կրում, որքան էլ «հրապուրիչ» լինեն իրենց համոզչականութեամբ, յանձնարարելի չեն եւ երբեք «ընդունելի» չեն կարող լինել բնագրագիտութեան ոլորտում: Բանն այն է, որ ճնողի բանասիրական դիտողութիւնները իրենց բոլոր փաստարկներով ու «հիմնաւորումներով» հանդուրժուում են միայն բանասիրութեան մէջ Առաջաբանում կամ Մանօթագրութիւնների բաժնում՝ որեան էլ մանրախնդրութեամբ ու թծախնդրութեամբ ներկայացուեն դրանք. բայց երբե՛ք եւ ո՛չ ոքի չի թոյլատրուում ձեռագրական յուշարձանների նկատմամբ «բնագրային վիրահատումների» դիմելու, եթէ նոյնիսկ հեղինակի համոզչականութիւնը «հարիւր տոկոսանի» լինի: Մինչդեռ Ն. Ադոնցը, ցաւօք, յաճախ է գայթակղուել բնագրային քմահաճ «վիրահատումներով» ու վերագրումներով՝ դուրս բացելով յետագայ ուսումնասիրողների համար անխուսափելի թիւրիմացութիւնների ու աղճատ պատկերացումների: Ասուածում համոզուելու համար, հնարաւորութեան սղութեան պատճառով, բաւարարուենք թէկուզ երկու փաստի արձանագրումով: Այսպէս, Ադոնցը հեռեւեալ հատուածի հեղինակային պատկանելութիւնը կամայականօրէն վերագրում է Մագիստրոսին.

> «Եւ ասի, թէ ընդ ժամանակս պատերազմ եղեալ ընդ զմռնացիան կողոպտանեանց, եւ պատանի գոլով Հոմերոս՝ ասէ ընդ զմռնացին. «Ես կամիմ ձեզ հոմերանալ, այսինքն է՝ զլինելոցն գուշակել ձեզ»: Եւ բնակեալ ի տան Քիքոսի, կուրացեալ ի պատահմանէ չար ախտից եւ որակութեանց՝ կոչեցաւ Հոմերոս, քանզի Հոմերոս «կուրութիւն» թարգմանի: Արդ՝ յաղագս սորա բազում եւ զանազան են պատմութիւնք եւ անուանագրութիւնք...» (*Սոյն աշխատ.*, էջ 95, համեմատի՛ր նաեւ՝ Ն. Ադոնց, էջ 225, տ. 21–24, էջ 226, տ. 1–3):

Սակայն այս հատուածի առնչութեամբ երզնկացին լուսանցքային նշումներում «ի պատմութենէ» մատենագիտական ցուցումն ունի: Ինչպէս յայտնի է, Մագիստրոսի քերականագիտական բոլոր հայեացքները բանաքաղելիս, Երզնկացին լուսանցքներում ամէն անգամ նշում է նրա անունը՝ «Մագիստր» ձեւով. հետեւաբար՝ եթէ այս հատուածը եւս պատկանած լինէր Մագիստրոսին, ապա Երզնկացին անպայման յղումը կը ներկայացնէր ըստ Մագիստրոսի, եւ ո՛չ «ի պատմութենէ»: Հարց է ծագում՝ եթէ բանաքաղումների պատկանելութիւնը որոշելիս Ադոնցը ելակէտ ունի միայն Երզնկացու աղբիւրագիտական նշումները, ներկայ դէպքում Երզնկացու նկատմամբ այս մեղանչումը ինչո՞վ է պատճառաբանում: Փաստօրէն՝ ոչնչո՛վ: Ընթերցողը կ'արդարացէր Ն. Ադոնցին, եթէ վերջինս առաջադրէր իր «նոր» սկզբնաղբիւրը բնագրային համապատասխան հաւաստումներով, որոնք հակասէին Երզնկացու մատենագիտական նշումին: Բայց չկայ այդպիսին, ուստիեւ այն վաւերա-

---

143 *Անդ*, էջ XCVIII:
144 *Անդ*, էջ C:

կան լինել չի կարող:

Հարկ է նշել, որ նման պատասխանատու բնագրային վերականգնումներում ամէն մի կամայականութիւն կամ ենթակայական մօտեցում յղի է մեծ թիւրիմացութիւններով ու խեղաթիւրումներով, որոնք յանգեցնում են վերականգնուած երկի ընթերցումների արժանահաւատութեան ցաւագին խախտումների: Դիցուք՝ յետագայ որեւէ լեզուաբան սոյն հատուածում պարփակուած քերականութեան, իրբեւ գիտակարգի, առաջացման պատմութեան ըմբռնումը հայ դպրութեան վաղ շրջանում ուզում է ներկայացնել, եւ այն, ըստ Ադոնցի քմածին այս վերագրման, ինքը եւս, ակամայից, սխալաբար յատկացնում է Մագիստրոսին, երբ վերջինս, իրականում, բնաւ էլ նման պնդումներ չի արել: Հարց է ծագում. հայ քերականագիտութեան վաղ շրջանի պատմութիւնը նման կեղծ վերագրումներով ներկայացնելիս արժանահաւատութեան ինչպիսի՞ գիտական չարաղրանք կարելի է սպասել: Բնակաբանար՝ ամէ՛ն մի հաւաստիութիւնից զուրկ չարաղրանք:

Մի այլ դէպքում երզնկացին իրբեւ բանաքաղում Դաւթի Մեկնութիւնից բերել է մի հատուած եւ համապատասխանաբար լուսանցքում «Դաւթի» նշումն է արել.

«Եւ դարձեալ տարակուսելի է, թէ ընդէ՞ր արդեաւք զոլորակն կիտին նախաղասեաց: Ասե՛մք. վասնզի հարկաւոր է յասացուածին նախ ոլորակին ունել զկարգ, եւ ապա՝ կիտին աւդասլից երամոցն (Սոյն աշխատ., էջ 148–149):

Ադոնցը այս հատուածը, հակառակ երզնկացու աղբիւրագիտական որոշակի նշումին, վերագրել է Անանունին (Ադոնց, էջ 129, տ. 22, էջ 130, տ. 1–3), բայց այս դէպքում, բարեբախտաբար, տարընթերցումների բաժնում լատիներէն լեզուով յայտնում է, որ Մագիստրոսի երկում այդ հատուածը գտնւում է Անանունից կատարուած բանաքաղումից յետոյ, իսկ երզնկացու երկում՝ այն վերագրուած է Դաւթին (տե՛ս Ադոնց, էջ 129): Այստեղից ինքնըստինքեան հետեւում է, որ Անանունին յատկացնելը ներկայ դէպքում «պայմանաւորւում» է նրա տեքստի չարունակութեանը... գտնուելով: Իսկ սա արդէն, պէտք է ասել, լուրջ հիմնաւորում չէ բնաւ նման պատասխանատու «բնագրային վիրահատման» համար:

Դժուար է համաձայնել Ադոնցի հետ նաեւ այն բանում, երբ, հակառակ երզնկացու մատենագիտական նշումին, Անանունին վերագրուած մի հատուածից արհեստականօրէն անջատել է մի տող եւ յատկացրել Մովսէսին, իսկ մնացածը առկախ թողել՝ չվերագրելով ո՛չ ոքի...: Համեմատի՛ր.

«Երկայնութիւն էին առ այլոցն ասի կարճութիւն ձայնաւորացն (այս տողը կցել է Մովսէսի տեքստին, տե՛ս էջ 162, տ. 22, էջ 163, տ. 1), բնութեամբ երկար գոլով նոցա, յորս թէ խառնի եւ թէ ոչ՝ ձայնաւոր ոչ երբէք ամփոփեն զիւրեանց ձայնս: Նոյնպէս եւ զէչն եւ զոն եւ զւիւնն բնութեամբ սուղ եցոյց, որ ոչ երբէք թողուն զիւրեանց չափն: Եւ մինչակս զատուցեալ զերկամանական՝ զայբ եւ զբեթ եւ զին, որք ի ձգելն երկարիցն՝ հաւասարին, եւ յամփոփելն՝ սղին» (Սոյն աշխատ., էջ 164–65):

Ընդգծուած այս ամբողջ հատուածը Ադոնցը ոչ ոքի չի վերագրել, որով եւ թերի ու աղճատ պատկերացում է տալիս ոչ միայն հեղինակի, այլեւ բնագրային ծաւալի մասին, որոնք նուազեցնում են Ադոնցի ներկայացրած ընթերցումների տեքստային արժանահաւատութիւնը:

Անճնապաստան դատողութեամբ պայմանաւորուած բնագրային սխալ «վիրահատում» է նաեւ հետեւեալ փաստը, որպիսի փորձառոյթը մերժելով պէտք է մերժել գիտա-քննական բնագրակազմութեան բնագաւառում. երզնկացին, իբրեւ միասնական ընթերցում, բանաքաղում է ներկայացրել Անանունից, որի մասին լուսանցքում ունի նաեւ աղբիւրագիտական համապատասխան նշումը, բայց Ադոնցը վերագրում է այն... Մովսէսին.

«Եւ սուղքս այս երեքեան երկուս առնեն եղանակս. <1> սուղ եւ մի բաղաձայն ընդ սոսա, որ ոչ է կրկնակ, որպէս նետող: <2> Եւ ըստ ամփոփման երկամանակացն՝ աղաւտ, քան զայս երկոսեան աւելի այլ ոչ լինի սուղ» (Սոյն աշխատ., էջ 181, համեմատի՛ր՝ Ադոնց, էջ 182, տ. 2–5):

Աղբիւրագիտական հասցէափոխման այս պատասխանատու միջամտութիւնը Ադոնցի կողմից գիտէ՞ք ինչպէս է «հիմնաւորւում». բացառապէս իր իսկ հայեցողութեամբ՝ «հաւանական թուացողութեամբ»: Աւելի լաւ է խօսքը տանք Ադոնցին. «168, տ. 2–5, հետեւում է Անանունի էջ 136, տ. 21 բառերին,– գրում է նա,– բայց նրան չի պատկանում (???), այլ մի ուրիշ հեղինակի, հաւանաբար (sic!), Մովսէսին» (էջ CI): Ահա թէ ի՛նչ. չունենալով աղբիւրագիտական ոչ մի վկայութիւն, որ հակասէր կամ ժխտէր երզնկացու մատենագիտական նշումը, Ադոնցը «մերժում» է նրա աղբիւրագիտական ցուցումը եւ Մովսէսի տեքստին կցում այդ հատուածը՝ ելնելով սոսկ... «հաւանականութիւնից»:

Կասկածելի են նաեւ Ադոնցի վերականգնած տեքստերի բոլոր այն դէպքերը, որոնց աղբիւրագիտական նշումները հասցէագրուած են ոչ թէ մէկ, այլ զոյգ հեղինակների. դիցուք՝ մեծ հատուածներ ներկայացնող բանաքաղումների հանդիպակաց լուսանցքում զոյգ հեղինակների նշումներ համադրութիւն է հաւասարական, որ նշանակում է՝ «տուեալ հատուածը պատկերս երկու հեղինակների մեկնութեան. դրանցից ո՞ր մասը որի՞ն է պատկանում՝ դժուար է ասել, քանի որ այդ սկզբնաղբիւրները չեն՝ հասել մեզ: Առաւել եւս չի կարելի մէկին յատկացնել նմանաբնոյթ այս կամ այն ընթերցումը ամբողջութեամբ: Բայց ահա, յաճախ նկատւում է, որ Ադոնցը իր «նախասիրած» հեղինակին է վերագրել կրկնակ մեկնիչներ ունեցող հատուածները՝ այս կամ այն պաշտահական «հիմքը» փաստարկ ներկայացնելով, կամ էլ՝ առանց դրան: Իրերի այս վիճակը համաձայնեցնելուց յետոյ ընթերցողին, սահմանափակում ենք փաստերի քննարկումը՝ մնացած իւրաքանչիւր վիճելի կամ կասկածելի վերագրում վերանայելով ու ճշդելով Մանօթագրութիւնների բաժնում:

Զ. ՀԱՄԱԴՐՈՒԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԸ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ

Սովորաբար՝ միջնադարի մատենագրական յուշարձանների գիտա-քննական բնագրերը կազմելիս համագրական աշխատանքները տարւում են միայն միեւնոյն բնագրերի ձեռագրական ընդօրինակութիւնները միմեանց հետ համեմատելով եւ նրանցում պարփակուած տարընթերցումների քննական ուսումնասիրմամբ ու համաձուլմամբ: Այդ բոլորից ստացւում է մի յայտարար բնագրաընթերցում, որում համագրւում են ձեռագրական տարբերակ-

նների լեզուա-քերականական բոլոր դրական յատկանիշները՝ փոխադարձ սրբագրումներով ու լրացումներով՝ հասնելով բնագրաընթերցումների հնարաւոր առաւելագոյն ճշգրտութիւնների: Այդ իսկ պատճառով համեմատուած ու համադրուած ո՛չ մի ձեռագրական ընդօրինակութիւն չունի եւ չի՛ կարող ունենալ գիտա-քննական բնագրերի ընթերցումների համար «նախապատուութեան» կամ «գերադասութեան» մենաշնորհ՝ այնքանով, որքանով գիտա-քննական այդ բնագրաընթերցումներում ներդրուում են ձեռագրական ընդօրինակութիւնների լեզուա-քերականական իրողութիւնների բոլոր ստուգութիւնները՝ *մի կողմից, միւս կողմից՝ տողատակ տարուում նրանց* բոլոր սխալագրութիւնները: *Հէնց դրանով էլ աւարտուում են գիտա-քննական բնագրերի կազմումները՝ ձգտելով հասնել ո՛չ միայն եւ ո՛չ այնքան «հեղինակային» ենթադրեալ բնագրին, որ կարող է լեզուա-ուղղագրական վրիպումներ ու մեզանչումներ ունենայ, այլ՝* տուեալ ձեռագրական յուշարձանի գրութեան ժամանակաշրջանի լեզուա-բերականական-ուղղագրական հնաբաւոր ճշգրտագոյն բնագրաընթերցումների, *որոնք պէտք է խստագոյն քննութիւն բռնեն գրաբարագիտութեան առաջ:*

Սակայն, հարուստ սկզբնաղբիւրների համադրմամբ բանաբաղային բնոյթի աշխատութիւնների գիտա-բննական բնագրերի կազմումը՝ լիովին ընդգրկելով հանդերձ վերը շարադրուած սկզբունքներն ու համադրական աշխատանքները, չի բաւարարում այդքանով· *անխուսափելի անհրաժեշտութիւն է համարուում, ի յաւելումն դրան, նաեւ համեմատական քննութեամբ զուգահեռներ անցկացնել բանաքաղումների համար հիմք ծառայած այդ սկզբնաղբիւրների հետ՝ եթէ առկայ են դրանք, եւ* այս բոլորի համադրմամբ գիտա-բննական բնագրերի սպառիչ ճշգրտութեան ընթերցումներ ներկայացնել: *Այս իսկ պատճառով Երզնկացու սոյն երկը քննական համեմատութիւնների մէջ ենք դրել, բացի մեր համադրած ձեռագրական ընդօրինակութիւններից, նաեւ Ադոնցի վերականգնած բնագրականը բոլոր մեկնիչների՝ Դաւթի, Անանունի, Մովսէսի, Ստեփանոսի, Մագիստրոսի եւ Համամի գիտա-քննական բնագրերի, Գ. Ջահուկեանի հրատարակած Դաւթի նորայայտ բնագրական տարբերակի, մեր աշխատասիրութեամբ լոյս տեսած գրչութեան արուեստի տեսաբաններ՝ Արիստակէս Գրչի, Գէորգ Սկեւռացու, Գրիգոր Տաթեւացու երկերի, Եսայի Նչեցու, Վարդան Արեւելցու Մեկնութիւնների եւ Առաքել Սիւնեցու երկի գիտա-քննական բնագրերի հետ...*

Նկատի ունենալով համադրուած ձեռագրական ընդօրինակութիւնների իւրայատուկ՝ լեզուա-քերականական յուշարձաններ հանդիսանալու բնոյթը, ամենայն բծախնդրութեամբ ընդգրկել եւ ցուցադրել ենք տողատակերում համարեա բոլոր տարընթերցումները, բացառութեամբ հետեւեալ դէպքերի·

ա) փակ վանկում ա› ο *գրութիւնների տատանումները, որ յաճախուած են ընդօրինակութիւններում, ներկայացրել ենք միայն* աւ *գրաձեւով՝ որպէս ընտիր եւ աւանդական ընդունելութիւն գտած գրութիւն միջնադարեան բոլոր քերականական Մեկնութիւններում:*

բ) բե ›բէ, եբե› եբէ, բեպետ› բեպէտ *գոյգ գրութիւնների տատանումներն ու հերթագայումները, որոնք չափազանց առատօրէն են հանդիպում, նոյնպէս խուսափել ենք տողատակերում առաջադրելուց՝ տեղի խնայման համար· ներկայացրել ենք միայն* բէ, եբէ, բէպէտ *գրաձեւերը:*

գ) Ձենք ցուցադրել նաեւ բաղաձայնների կուտակումների միջեւ աւելորդ ը*-երի հանդիպումները:*

Գիտա-քննական բնագրի կազմման բանասիրական աշխատանքներում համադրուած ձեռագրական ընդօրինակութիւնների պայմանական լատինանիշ

տառերը կիրառուել են հետեւեալ համապատասխանութիւնների փոխարէն·

A= *Մաշտոցի անուան Մատենադարան*, No. 2296, *ժողովածու քերականական երկերի, միասին, նոտրգիր, ԹԹ· 29բ–199ա, ստացող՝ Իվաչքո սրկ·, վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԴ դ·:*

B= *Մաշտոցի անուան Մատենադարան*, No.2329, *ԹԹ· 25ա–223բ, ժողովածու քերականական երկերի, բոլորգիր, ստացող՝ Ահարոն րաբունի Գրիգոր կոչեցեալ, վայր՝ Ս· Լուսաւորչի գերեզման (Երզնկայ), ժամանակ՝ ԺԴ դ·:*

C= *Մաշտոցի անուան Մատենադարան*, No. 2380, *ԹԹ· 26ա–159ա, ժողովածու քերականական երկերի, միասին, նոտրգիր, վայր՝ Էջմիածին, ժամանակ՝* 1635 *Թ·, գրչի ինքնագիր յիշատակագրութիւնը· «··|յիշեսջի՛ր|* եւ *զմեզաւոր գրաւզս* զՎարդերեսս Լեհրցի» (*Թ· 133ա*):

D= *Մաշտոցի անուան Մատենադարան*, No. 2367, *ԹԹ· 44ա–317ա, ժողովածու քերականական երկերի, միասին, նոտրգիր, ժամանակ՝ ԺԷ դ·, նախագաղափար օրինակի (ԺԳ· դ·) գրչի յիշատակագրութիւնը·* «···|*յիշեսջի՛ր*|* եւ *զմեզաւք զառածեալ անձնս զգրող սորին* զՊորոս Կլայ եւ զաշակերտ վարդապետիս Ցոհաննիսի, *եւ որք յիշէք՝ յիշեալ լինջիք ի Քրիստոսէ»* (*Թ· 261բ*):

E= *Մաշտոցի անուան Մատենադարան*, No. 2325, *ԹԹ· 10ա–207ա, միասին, նոտրգիր, ժամանակ՝* 1613 *Թ·: Գրչի ինքնագիր յիշատակագրութիւնը· «····|յիշեսջի՛ր|* եւ *զմեզօք անձնս զգրող սորին* զԳրիգոր Իլովցին, *եւ որք յիշէք՝ յիշեալ լինջիք ի Քրիստոսէ, ամէն»* (*Թ· 166բ*):

F= *Մաշտոցի անուան Մատենադարան*, No. 7995, *ԹԹ· 93ա–184բ, ժողովածու քերականական-բառարանագրական երկերի, գրական եւ տոմարային նիւթերի· երկսիւն, նոտրգիր, ժամանակ՝* 1633 *Թ·, գրչի ինքնագիր յիշատակագրութիւնը՝* «···|*յիշեսջի՛ր*|* եւ *զմեզս զհոգացեալ եւ զտապետ զգրողս սորին* զԱրիստակէս երէցն *եւ զծնողն իմ եւ զամենայն զարեան մերձաւորսն իմ, յիշատակ ի ձեռն քոջ բաբունապետիս Գրիգոր վարդապետին, յիշատակ աննջեցելոց մերոց»* (*Թ· 168բ*):

G= *Վենետիկի Ս· Ղազարի Մխիթարեան Միաբանութեան Ձեռագրատան*, No. «306 գ» *Ձեռագիր, որում պարփակուած է Ցովհաննէս Երզնկացու*[145] «*Հաւաքմունք մեկնութեան քերականի*» *երկի առաջնեկ ընդօրինակութիւ-*

---

145 *Ի դէպ, յամառ ջանքեր գործադրեցինք, սկսած 1976 թուականից, որպէսզի ձեռք բերէինք Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան մատենադարանում պահուող «306գ» համարը ըէինք Ձեռագրի մանրաժապաւէնը, քանի որ, խորապէս համոզուած էինք, մեր աշխատասիրուկրող թիւնը աւարտուն երբեք չէինք համարի եւ հրատարակութեան չէինք յանձնի այնքան ժամանակ, քանի դեռ մեր տրամադրութեան տակ չունենայինք այս առաջնեկ ընդօրինակութիւնը, որը, ինչպէս ասուեց, հեղինակի իսկ անմիջական վերահսկողութեամբ ու վերանայմամբ ստեղծուած ամենահաւաստի ձեռագրական աղբիւրն էր եւ, հետեւաբար, բանասիրական չատ տարակոյսների լուծման եւ կռահումների հաստատման համար նրա արժանահաւատութեան ու վաւերականութեան պահանջը հրատապօրէն զգում էինք: Ջնայած բանասէր Հ· Արամեանի սիրալիր միջնորդութեանը եւ Մաշտոցի անուան տնօրինութեան յանձնառմանը, մինչեւ վերջերս չէր յաջողուել նորդութեամբ եւ Մաշտոցի անուան տնօրինութեան յանձնառմանը, մինչեւ վերջերս չէր յաջողուել մեզ ստանալ դրա մանրաժապաւէնը: Միայն Գերաչնորհ Տ· Եփրեմ Ս· եպիսկ· Թապագեանի միջնորդութեամբ է, որ հնարաւոր եղաւ ձեռք բերել այդ յոյժ կարեւոր Ձեռագրի մանրաժապաւէնը, որը նոյնպէս ընդգրկեցինք, ամենայն մանրակրկիտութեամբ, մեր քննական բնագրի համեմատութիւններում ու համադրութիւններում: Այս առիթս մեր չնորհակալութիւնն ենք յայտնում Սրբազան Հօրը, ինչպէս եւ Ս· Ղազարի Մխիթարեան Միաբանութեան աբբահայրութեանը՝ ընդառաջման համար:*

նը, որ կատարուած է հէնց հեղինակի թելադրանքով, իր իսկ աչակերտ Թորոս Կլայի կողմից. այս հաստատումը վկայուած է, ի դէպ, Ցովհաննէս Երզնկացու եւ իր աչակերտի՝ գրիչ Թորոս Կլայի Թողած հետեւեալ համատեղ Ձիչատակագրութեամբ. «Դերանունս խիստ անյայտ եւ խառնակ էր ի մեկնչացն. այլեւ զոր հնար էր՝ ըստ կարի մերում պարզեալ եղեւ: Ի հմտանալն քում իմաստիցս, ո՛վ ուսումնասէրդ, աղաչեմ յիշել զսակաւ աշխատողս ի սմա գՑոհաննէս վարդապետ: Ընդ սմին եւ զմեղաւք գառածեալ անձս զգրող սորին գԹորոս Կլայ, եւ զաշակերտ վարդապետիս Ցոհաննիսի: Եւ որք յիշէք՝ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ»:

h= Ն. Ադոնց, *Արուեստ քերականութեան Դիոնիսեայ Թրակացւոյ եւ հայ մեկնութիւնք նորին*, Ս. Պետերբուրգ, 1915:

i= Լ. Խաչերեան, *Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում*, Երեւան, 1962:

K= Գ. Ջահուկեան, *Դաւթի քերականական աշխատութեան նորայայտ ամբողջական ձեռագիր տեքստը*, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 3, 1956, էջ 244–264:

Միջնադարեան այս մեծարժէք մատենագրական ցուշարձանի գիտական հրատարակութիւնը արգասիքն է չուրջ երկու տասնամեակների բնագրագիտական հետախուզումների եւ ուսումնասիրման. այն հնարաւոր չէր աւարտի հասցնել՝ առանց նախընթաց գիտա-քննական բնագրերի հրատարակութեան քերականական Մեկնութիւնների մեր հարուստ ժառանգութեան, որ իրականացրինք վերջին տասնամեակների ընթացքում:

Մեր դպրութեան միջնադարեան ժամանակաշրջանի տեսական միտքը ամփոփող կոթողային այս Բնագիրը գիտական չրջանառութեան մէջ է դրւում առաջին անգամ: *Փարատելու համար այն խորապէս թիւր ըմբռնումը, որ երկար ժամանակներ տիրապետող է եղել հայագիտութեան մէջ, ըստ որի քերականական Մեկնութիւնները, իբր, «նախնիք կարծես թէ միտք յոգնեցնելու կամ սրելու համար գրած էին»*[146]*, հարկադրուած ենք եղել պատմամշակութային հանգամանալից ծանօթագրութիւններով ու մասնագիտական բացատրութիւններով օժտել աշխատասիրութիւնը, ի մասնաւորի նրանում կիրառութիւն գտած իւրայատուկ տերմինաբանութեան առնչութեամբ, որ յաճախ անմատչելի է մինչեւ իսկ ուշ չրջանի լեզուի եւ քերականութեան մասնագէտներին: Մինչդեռ, իրականում, քերականագիտութիւնը իր մեկնաբանական բնոյթով միջնադարում, իբրեւ ուսումնագիտական առարկայ, ամենալուրջ եւ տեսական յոյժ կարեւորութիւն ունեցող դասընթացք է հանդիսացել մեր վարդապետարաններում եւ համալսարաններում:*

Պատահական չէ, որ քերականութիւնը միջնադարում դիտւում էր իբրեւ «դուռն ու բանալի ամենայն իմաստասիրութեանց»*, Մագիստրոսի դիպուկ բնութագրութեամբ՝* «Քերականութեամբ մտանել յամենայն արհեստ իմաստասիրութեան պարտ է»[147]*: Այստեղից հետեւում է, որ առանց քերականական ուսմունքի իրացման, հնարաւոր չէին ուսումնական բարձրագոյն առարկաների ընկալումն ու տիրապետումը: Այդ պատճառով էլ, միջնադարի մեր համալսարանների ու վարդապետարանների ուսումնական ծրագրերում*

146 Ղ. Ալիշան, *Ցուշիկք հայրենեաց*, հ. 2, էջ 422:

147 Ն. Ադոնց, *նշուած աշխատ.*, էջ 226:

քերականութիւնը համարւում է «նախակրթական» առարկայ[148]*, այլ կերպ ասած «առաջնական», «նախապատրաստական», որի ըստ ամենայնի իւրացման դէպքում՝ ուսումնականներին իրաւունք էր վերապահւում հետամտելու իմաստասիրական բարձրագոյն ուսմունքներին: Եսայի Նչեցու մօտ կարդում ենք.* «Սա է դուռն ամենայն իմաստասիրութեան եւ կրթութեան, եւ պարտ էր սոհաւ իբր աստիճանաւ ի կատարեալ իմաստութիւնն ելանել»[149]: *Աւելին. քերականութիւնը ուսումնականին գինում է լեզուա-բանասիրական այնպիսի հմտութեամբ եւ իմացութեամբ, որոնցով նա կը կարողանայ թափանցել մատենագրական երկերի խրթնաբանութիւնների, մանուածապատ ու դժուարիմաց ձեւակերպումների մէջ, վերծանել ու վերականգնել հնաբառ աղաւաղումներն ու խաթարումները, զտել իր իսկութեան մէջ գրով արտայայտուած դարերի միտքը՝ յետագայ աղճատումներից: Այս կապակցութեամբ Մագիստրոսը արդարացիօրէն հաւաստում է.* «Քերականութեամբ մատենագրեալ զիրս հնագոյնս ամենայն իմաստից եւ խորութեամբ մաքրել զբան եւ զպայ եւ զգիր մաքուր եւ վեհտ առասանութեամբ»[150]: *Սակայն սրանով էլ չի սպառւում քերականութեան դերի ու նշանակութեան բնութագրումը. յատկանշական է, որ քերականութիւնը միջնադարի ուսումնական համակարգում ճանաչուել է նաեւ իբրեւ մտաւոր ընդհանուր զարգացման հիմք ու նախապայման: Այս առթիւ Ցովհաննէս Երզնկացին գրում է.* «...Ցոյժ աղաչանօք հայցեմ՝ մի՛ անփոյթ առնէք կրթիլ վարժմամբ փոքու այսու գրովք, զի մեծամեծ եւ յոյովս է տուաւղ զանումն մտաց, եւ բազմաց է սա բանալի իմաստութեան դրանց...»[151]:

Քերականութիւնը, իբրեւ ուսումնական առարկայ, դրուած է եղել նաեւ Եւրոպայի միջնադարեան համալսարանների ուսուցման հիմքում՝ որպէս Եռեակի (Trivium) *բաղկացուցիչ մաս*[152]: «Հին եւ միջնադարեան քերականական տեսութիւնը Եւրոպայում» ուշագրաւ աշխատութեան հեղինակ Ռ. Ռոբինսը, *բնութագրելով քերականական ուսմունքի տեղը եւ դերը միջնադարի ընդհանուր ուսումնագիտական կեանքում, գրում է.* «Քերականութիւնը դրուած է «Ազատ արուեստների» հիմքում, որպէս անհրաժեշտ ուսումնական առարկայ ընդհանրական լեզուի՝ լատիներէնի ընթերցման եւ գրութեան: Դա հաւասարապէս ուսումնասիրւում էր ինչպէս ինքնանպատակ կերպով՝ որպէս մարդկային մչակոյթի բաղկացուցիչ մաս, ինչպէս եւ որպէս միջոց գրագրութեան եւ հաղորդակցման աշխարհի գիտնականների միջեւ, այնպէս եւ հին դասական հեղինակների (երկերի) եւ լատինական Աստուածաշնչի ուսումնասիրման համար»[153]:

Նկատենք միաժամանակ, որ քերականական Մեկնութիւններում արծարծուած դրոյթներն ու հարցադրումները տեսական մեծ կշիռ եւ կարեւորութիւն ունեն միջնադարի մեր մատենագրութեան ամենատարբեր բնագա-

148 *Տե՛ս* Դաւիթ Անյաղթ, *Սահմանք իմաստասիրութեան, աշխատասիրութեամբ Ս. Արեւշատեանի*, Երեւան, 1960, էջ 14 եւ 120:

149 *Տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝* «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան», էջ 63:

150 Ն. Ադոնց, *նշուած աշխատ.*, էջ 226:

151 *Մեր սոյն աշխատութիւնը*, էջ 85:

152 *Տե՛ս Hastings Rashdall,* The Universities of Europe in the Middle Ages, London, 1895, էջ 437, *S.S. Laurie,* The Rise and early Constitution of Universities with a Survey of Mediaeval Education, New-York, 1887, էջ 219:

153 *R.H. Robins,* Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe, London, 1951, էջ 70:

ւառների համար՝ դրանց հետազօտման եւ վերհանման տեսակէտից: Քերականական Մեկնութիւնները, իրենց համապարփակ բնոյթի պատճառով, ունեն ո՛չ միայն գիտա-մանկավարժական, այլեւ մանաւա՛նդ՝ տեսական ու պատմական արժէք: Մեր խորին համոզմամբ՝ առհասարակ հնարաւոր չէ ըմբռնել միջնադարի գործիչների գիտական հետաքրքրութիւնների ուղղուածութիւնը, տրամադրութիւնները, մտածողութեան եղանակն ու հոգեբանութիւնը, մանաւա՛նդ հայեացքների ակունքները, առանց ըստ ամենայնի ուսումնասիրելու եւ արժէւորելու նաեւ քերականական Մեկնութիւններում արծարծուող դրոյթներն ու հարցադրումները: Բանն այն է, որ միջնադարի տեսական մտքի ընդհանրացումները պարփակուած են ինչպէս իմաստասիրական աշխատութիւններում, այնպէս էլ բերականական Մեկնութիւններում, *ուստի եւ ժամանակի ուսումնականների հայեացքները նաեւ ձեւաւորում ու ամրապնդում էին համաձայն դրանց: Հետեւաբար՝ միանգամայն սխալ ու պատմականորէն անյարիր պնդում է, երբ ասւում է, թէ դրանք ստեղծուած էին, իբր, պարզապէս «միտք յոգնեցնելու կամ սրելու համար»...: Տարբեր հարց, անշուշտ, եթէ հաւաստուի, որ* նման մատենագրական յուշարձանների ուսումնասիրումն ու գիտական շրջանառութեան մէջ դնելը պահանջում է իրօք «մտքի վիթխարի լարում, աղբիւրագիտական-բանասիրական հմտութիւն եւ մասնագիտական՝ լեզուաբանական-բերականագիտական պատշաճ պատրաստութիւն՝ գրաբարագիտութեան խորիմացութեան եւ պատմա-մշակութային բազմակնիռ հարցերի ըմբռնման հետ զուգընթաց»: *Դա միանգամայն ճշմարտացի կը լինէր...:*

Ինչպէս տեսնում ենք, քերականական ուսմունքին բացառիկ դեր եւ նշանակութիւն էր վերապահուած միջնադարի ուսումնադիտական կեանքում ընդհանրապէս: Դրա առհաւատչեան է նաեւ հրատարակուող մատենագրական սոյն Յուշարձանը:

Երեւան ք.
Մատենադարան
31-ը Դեկտեմբերի, 1978 թ.:

Լ. Գ. ԽԱԶԵՐԵԱՆ

ՀԱԻԱՔՈՒՄՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

(ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ)

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻԻՆ ԲԱՆԻ Ի ՅՈՑՅՍ ՊԱՏՃԱՌԻ ՀԱԻԱՔՄԱՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ՝ ԵՒ ԱՂԵՐՍ ՆՆԴՐՈՑ ԱՇԽԱՏԱՒՈՐԻՍ ՅՈ[Վ]ՀԱՆՆԻՍԻ ԱՌ ՍՊԱՍԱՒՈՐՍԴ ԲԱՆԻ

Ճչմարտութեան հաւատոյ բանին ուղիղ դաւանութեան պահողաց եւ անախտ երկանց ծննդոց դաստիարակ որդւոց հոգեւորաց, քան զմեղու եւ կաթին քաղցրորակ ճաշակաց, իմաստութեան ստեամբք սննդագործածագդ· ընդ ձեզ եւ մանկանց ձերոց՝ նորաբոյս եւ ուս[ու]մնատենչ համբակաց նորոյ Սիոնի սրբոյ գերագոյն գրկաց գգուեալ զաւակաց, ագարակին գանձոյ եւ մարգարտին մեծագնոյ ընդ անցաւոր գոյիս գնողաց, որոց ցանկալի ճոխութիւն բանի քան զսոփերական ոսկի եւ քան զակունս լուսանչոյլս լոյս մտաց եւ ճրագ ընթացից չաւղաց իմաստութեան, ջահ տեսողաց· ընկալարո՛ւք զաղերս բանի ի չրթանց եւ ապա զընծայս կարկառեալ բազկաց, եթէ հաճոյ թուեսցի ձեզ ըմպել ջուր ի ստոմանէ կաթի ջրոյ կարաւտացելոյ եւ կերակրիլ ի նկանակէ հացից քաղցի սեղանոյ անկեալ փշրանաց:

Հաւանեցուսցէ զձեզ յայս աննախանձութիւն բարուց եւ հեզութիւն հոգւոյ եւ իմաստութեան քաղցր բաղձանք· մի՛ ներհակաբար վարիք ի վարձ քրտանց վաստակաւորի եւ մի՛ սիրով տոչորեցելոյ ի գութ ուսումնակցացն ազգի զանընդունակն զթութեան չնորհեցէք զատելութիւն: Զի թէպէտ ոչ աղբիւր ջրոյ նոր պատառեցաք, եւ ոչ ի կորդ ագարակի սերմանց որայս հնձեցաք, այլ միայն զխցեալ ջրհորս հարց մերոց բացաք եւ ի նոցունց համբարաց ցորենոյ հաց ի կերակուր գործեալ հասուցաք, բայց ոչ առանց աչխատութեան ուշոյ եւ խստիւ զտինս խորհրդոց ճմլելոյ:

---

1 B *ԲԱՆ*
1 B *ՀԱՎԱՔՄԱՆ*
2 Ah *ՄԵԿՆՈՒԹԻԻՆ*
2 B *ՔԵՐԱԿԱՆԻ*
3 C *ԱՇԽԱՏՈՂԻՍ*
3 A *ԱՌ ՍՊԱՍԱԻՈՐՍ* DE *ԱՌ ՍՊԱՍԱԻՈՐԴ*
4 BF *ճչմարտութեանն*
4 C *հաւատո*
4 AG *ուղեղ* B *ուղղել* C *ուղղիղ*
4 ABDF *դառնութեան* C *դաւանութեամբ*
5 C *ծնդոց*
5 ABD *որդոց* h *որդւոյ*
6 h *իմաստութեանն*
6-7 ABCDEFG *սննդագործաց*
8 E *նորո*
8 B *Սիովնի*
10 ADF *սոփերական* C *զսոփերականն* BG *սոփերականն*
11 C *իմաստութեանն*
12 AEF *ապայ*
12 AF *ընծայս* E *զնծայս*
12-13 AFh *կառկառեալ* B *կառկառել*
13 B *ըմբել*
14 C *կարաւտացելոց*
14 B *ըզձեզ* C *զըձեզ*
16 C *աննախանձութիւնն*
16 AF *բարուոյ*
17 AF *հոգոյ*
17 BCDEG *իմաստութեանն*
19 DhG *չնորհիցէք*
20 CDG *ագրեւր* E *ագրեուր*
22 A *հացուցաք*

Եւ այս ոչ ինքնաձեռն համարձակութեամբ վստահացեալ ի գաւրութիւն եւ կամ զգիտութեան փառս յանձն անփառունակ ձգելով, այլ հնազանդ հրամայաւղ հարանց եւ եղբարց հարազատաց խնդրոյ եղաք եւ ի յորդորմանէ յարակցաց յայս յաւժարեցաք:

Զի ի պատահելն մեր յերբեմն ժամանակի ԶԼ (=1281) թուին մերոյ գնալ յաստուածային քաղաքն Երուսաղէմ՝ ի տեսութիւն փրկագործ տնաւրէնութեանն Քրիստոսի, Աստուծոյ մերոյ:

Եւ եկաք յերկիրն հայոց ի Կիլիկէ ի թագաւորութեանն Լէոնի[2] բարեպաշտի, որ Ռուբինեանցն՝ որդի Հեթմոյ[3] աստուածասիրի, եւ կացաք ժամանակս ինչ առ վերադիտողն աթոռոյ սուրբ Լուսաւորչին մերոյ կաթողիկոսն Հայոց Տէր Ցակոբ[4], հեղինակն հոգւոց եւ հանճարոյ իմաստութեամբ, վարժն աստուածաշունչ գրոց, հմուտ եւ գտաւղ բանից իմաստնոց, աննախանձաբար սիրողն եւ պատուաւղն ուսումնասիրաց, որ եւ հայրն մեր հոգեւոր հրամայեաց մեզ ասել զքերականն դաս իւրոց աշակերտաց, եւ ախորժելի եւ հաւանական եղեւ: Վասն որոյ խնդրեաց ի մէնջ պարզութիւն առնել մեկնութեան նորին եւ լնուլ զթերին մնացեալ ի վերլուծական բանից մեկնողացն, որ եւ աւուրս ինչ մնաց գործն անկատար՝ սակս անպարապ գոլոյ եւ անանդորր ի տեղւոյ:

Եւ ապա չնորհազարդ ոմն ի վարդապետաց եկեղեցւոյ Ցովհաննէս[5] անուն հեզ հոգի եւ առաքինասէր, կացեալ ժամանակս յոլովս ի պաշտաւն սպասաւորութեան եկեղեցւոյ ի դուռն սուրբ կարապետին[6], որ ի Տարաւն, եւ ըստ չնորհի յայլողելոյն Աստուծոյ հասեալ ի վարդապետական աթոռ՝ ասել դաս եւ մեկնել զգիրս աստուածաշունչ աշակերտելոցն եկեղեցւոյ մանկանց. նա իսկ թախանձելի թղթով եւ աղերսական բանիւ խնդրեաց ի մէնջ գայս իրագործութիւն, իբր յոյժ տեղեակ գոլոյ իւր լուծողական մեկնութեամբ յայտնեցելոցն եւ անյայտ եւ ծածուկ

---

1 AC *եւ* \|*ի*\|
2 F *զգիտութիւն*
3 BC *հրամայող*
3 F *չիմ՝ եւ* \|*եղբարց*\|
3 C *եղաք*
4 C *յարկակցաք*
4 AF *օժարեցաք* B *յաւժարացաք*
6 D *յաստուածային*
6 C *յերուսաղէմ*
7 C *տնաւրէնութիւն* E *տնորէնութեանն*
7-10 B *չիմ՝ յերկիրն հայոց... ժամանակս ինչ*
8-9 F *բարէպաշտի*
9 A *յՌուբինեանց* C *Ռուբինենց*
9 F *Հեթմոյ*
10 A *առ վերատեսուչն* CDE *առ վերադիտաւղն* F *վերաչիօղն*
11 ABDE *կաթուղիկոսն*
11 ABDCF *սուրբ փխ Տէր*
11 F *Ցակովբ*
11 A *հոգոց*
12 A *վարժ*
12-13 D *չիմ՝ հմուտ եւ գտաւղ բանից իմաստնոց*
12 B *գտող* C *գիտաւղ*
13 C *սիրովն*
13 BC *պատուղն*
13 G *ուսմնասիրաց*
14 F *հրամանաց*
14 F *զքերականն*
14 B *իւրոցն*
15 A *հաւանակ*
16 h *ի մէջ*
16 F *գմնացեալ*
17 A *մեկնողաց*
17 A *եւ որ* \|*շրջուն*\|
18 A *ի տեղոյ*
19 A *եկեղեցոյ*
19 ABDEFh *Ցոհաննէս* C *Ստեփանոս փխ Ցովհաննէս*
19-20 B *հեզ հոգի անուն Ցովհաննէս* \|*շրջուն*\|
20 B *չիմ՝ եւ առաքինասէր*
21 ADE *եկեղեցոյ*
23 ADE *յաթոռ*
23-24 A *աշակերտելոց*
24 A *եկեղեցոյ*
24 AD *նայ*
24 C *թխթով*
25 F *ի մէնջ*
25 E *իրս գործութիւն փխ իրագործութիւն*
25 E *գոյլոյ*
26 ABCDE *անյայտն*

մնացելոցն:

Այլեւ որ առ մեզ էին ուսումնակիցք եղբարք՝ փափագելով փութացուցանէին զմեզ յայս:

Եւ մեր, զի թէպէտ առաձեռն էր պատճառն տկարութիւն մարմնոյ եւ անբաւականութիւն բանի, եւ տեղի եւս անպատշաճ ունողի, եւ կեանս ամբոխականս վասն նեղութեանցն, որ յաւուրս մերոյ ժամանակիս մնայր անգործ յաւժարութիւն խնդրոյն:

Իսկ չնորհ ողորմութեանն Աստուծոյ գթացեալ ի մեզ. ա՛յն, որ տայ թեւս ազաւնւոյ հոգւոյն արժանաւորաց եւ յարուցանէ զանկեալ բազմամեա\[յ\] անդամալոյծն, արձակեաց եւ զիս ի կապոյ չղթայից երկրաւոր ցնորից: Եւ ետ դուզնաքեայ անապատի հանգիստ եւ գիւտ աւետվանի եւ հասոյց ի լեառն հանգստեան սուրբ Լուսաւորչին մերոյ սրբոյն Գրիգորի յանապատսն[7], որ ընդ հովանեաւ նորին, յորում ի մանկական հասակին էաք վարժեալ յուսումն գպրութեան, յանապատն՝ որ յանուն սուրբ Մինասին:

Անդ սկիզբն արարաք եղբարց ոմանց ասել զգիրս աստուածաշունչս եւ ի յիշումն ածաք զինդիրս պատկառելի եղբարցն: Եւ յԱստուած ապաւինեալ եւ ի չնորհս սուրբ Լուսաւորչին եւ եկեղեցեաց սուրբ լերինս, եւ յաղաւթս եւ ի յոյս խնդրողացն՝ զայս առաջին պտուղ անապատի կենաց ընծայեցաք սուրբ եկեղեցւոյ մանկանց:

Բայց ցուցից ձեզ եւ զայս, զի մի՛ աւելորդ եւ անպէտս թուիցի աչխատութիւնս մեր: Վասն զի մեծապատիւ իշխանն Մագիստրոս[8], որդի Վասակայ մարտիրոսի[9] եւ հայր կաթողիկոսին տեառն Գրիգորիսի, տէր Վահրամ կոչեցեալոյ[10], աչխատեալ էր ի հաւաքումն մեկնութեան սորա. եւ մինչ առ մերս ժամանակ այնո՛ւ վարժէին վարդապետքն մեր՝ զաչակերտեալսն իւրեանց: Ապա զի՞նչ հարկ էր այլոց ի մէնջ զայս խնդրողաց, կամ մեր առ այս ձեռնարկութիւն յաւժարելոյ:

---

2 ADE *ուսմնակիցք* BC *ուսմնակից*
2 ADEh *փափաքելով* F *փափագալով*
2-3 BCDEFG *փութացուցանէին*
3 A *այս*
4 AD *չիմ՝ էր*
4 C *տկարութիւնն*
6 AD *անբոխանակս* CE *անփոխականս* F *անբոդխականս*
6 C *Նեղութեանցս*
8 AC *ողորմութեան* F *ողութեանն*
9 DhG *տա*
9 A *հոգոյն*
9 ABCF *ազաւնոյ*
9 A *հոգոյն*
11 ABD *յերկրաւոր*
11 A *յետ*
11 BCDEFG *դուզնաքեա*
11 E *հանգիս*
11 C *ի գիւտ*
12 A *աւիվանի* B *աւիեւանի* C *յաթեվանի* E *օթեւանի*
14 E *էաք* FG *եաք*
14 E *վարժալ*
15 C *որոյ անուն*
17 F *իշումն*
19 ABDE *յոյս փխ ի յոյս*
19 FG *յանապատի*
20 C *ընձայեցի* F *ընծաեցաք*
20 A *եկեղեցոյ*
21 ABD *ցուցի*
21 ABCDEFhG *յաւելորդ*
21 DEFhG *յանպէտս*
22 h *իչխան*
22 C *Մաքիստրոս*
23 BE *Վասակա*
23 ABCDEF *կաթուղիկոսին*
24 Dh *աչխատել*
25 G *վարժէին*
26 A *իւրոյ*
26 C *արդ փխ ապա*

Եւ ասացից. նախ՝ զպակասութիւն առաջնոյն, եւ երկրորդ՝ զմերն յաւելուած բանից, եւ երրորդ՝ սակաւ ինչ պատուէր հանճարասիրացդ աւանդեցից:

Զի հմուտն իմաստութեան Մագիստրոս իշխանն աշխատեալ ի սմա, եւ երեք մեկնչաց բանս առ միմեանս եդեալ՝ զԴաւթի փիլիսոփայի[11], եւ զՄովսիսի Քերթողի[12], եւ զմիւս իմաստնոյ՝ որոյ ոչ էր գրեալ անունն[13], արարեալ եւ ինքն յաւելուած բանից յինքենէ, որոյ տացէ տէր վարձս աշխատանացն, զի ընդ իշխանական հոգաբարձութեանն եւ զայս ընձեռեաց մեզ աւժիտս:

Բայց զբանս մեկնողացն ոչ էր խառնեալ ընդ միմեանս եւ ոչ զիւրաքանչիւր մեկնութիւն հանդէպ եւ կշիռ բանին եդեալ: Է՛ին եւ այլ մեկնիչք, որք ոչ էին հանդիպեալ նմա: Եւ բազումք ի մասանց բանին ոչ ունէին զմեկնութիւն. եւ է՛ր, զի կրկին եւ երեքկին էր եդեալ զերից մեկնչացն: Եւ կարդ չարադրութեան, թէ ո՞ր առաջին[ն] եւ ո՞ր երկրորդն՝ ոչ ունէր զյարմարութիւն: Սակս այսորիկ, որոց ոչ գոյր լուծումն՝ տարակոյս առնէր մտաց, եւ որոց կրկին էր՝ ձանձրութիւն ընթերցողին: Եւ նախադասութիւն եւ ստորադասութիւն ոչ ըստ տեղւոյ գոլով՝ աշխատանս էր չարաբանութեան:

Իսկ մեր ժամանակաւ տարեալ հոգք ժողովել զմեկնութիւնս քերականին եւ գտաք առանձնակի զամենեցունց արարեալսն եւ եդեալ ի մի գիրք, զոր ուսումնասէր պարոնն Յո[վ]հաննէս[14], որդի մեծապատիւ եպիսկոպոսին մայրաքաղաքին Երզնկայի տէր Սարգսի[15], գտեալ ուրէք զաւրինակս հին եւ տուեալ փոխել, յորում էր Դաւթի փիլիսոփային եւ Մովսիսի Քերթողին եւ այլ երեք մեկնիչս առանց անուան մեկնողին: Է՛ր ի նմա եւ Բարսղի Մեկնութիւն[ն][16]: Գտայ եւ յանապատն Դերջնայ[17] զՀամամայ Արեւելից վարդապետի Մեկնութիւնն[18], այլեւ ի Բառագրոցն Ղեւոնտակիսի[19] յայսոցիկ մեկնողաց գրոց, այլեւ աստի եւ անտի լուծումն բանից արարեալ մերոց իմաստնոց: Եւ է՛ր, զոր յայլ իմաստասիրական գրոց գյարմարն, եւ զդէպն, եւ զնմանն բերեալ եդաք ընդ համազաւրի բանին, եւ յայտնեցանէ ամենեցունց արարաք զմեկնութիւնս գայս: Եւ է՛ր, զի ի զաւրութենէ սոցուն եւ ի չնորհաց ի մերս ծնանէր պիտանութիւն բանի ի միտս: Եւ զամենայն մեկնողացն բան՝ կշիռ եւ հանդէպ բանին եդաք. զկրկին եւ զերեքկին բանիցն երկարութիւն ի միաւորութիւն խառնեցաք, եւ որոց ոչ գոյր լուծումն մասանց բանի՝ լիով եւ անթերի գտեալ լցաք զթերութիւն: Բազում եւ այլ գրուանս բանական արուեստի[20] յայլմէ տեղւոյ առ ազգակիցն խառնեալ յաւելաք:

Է՛ր, զի եւ յարուեստ բանականութեանս անուանց գյոլովս, որ անծանաւթ էր մերում ազգի, որոց հասու եղաք փոքր ի չատէ նշանակելով՝ ծանաւթ մանկանց եկեղեցւոյ արարաք: Եւ այսպէս զմերս դիտաւորութիւն աւարտեալ՝ մաւր մերոյ յեկեղեցւոյ սրբոյ ընծայեցաք եւ զմանկունս ուսման ի փոյթ սորին յաւժարամիտս արարաք:

Վասն որոյ պատուիրեմ ձեզ եւ յոյժ աղաչանաւք հայցեմ՝ մի՛ անփոյթ առնէք կրթիլ վարժմամբ փոքու այսու գրովք, զի մեծամեծ եւ յոլովս է տուաւղ զաճումն մտաց, եւ բազմաց է սա բանալի իմաստութեան դրանց:

Եւ յոյժ սրտաբեկեալ խոցիմ, յորժամ տեսանեմ զազգս մեր անփոյթ արարեալ զիմաստասիրական ուսմանց եւ զհմտութենէ արուեստից բանականաց, մինչ զի զհանգամանս անուանց իմաստասիրացն գրոց անտեղեակ գոլով, զորս յայտնեալ են հարքն մեր ի գիրս իւրեանց, զոր[ս] ընթեռնումք, որ այժմ երկարութիւն համարիմ յիշել զանուանսն եւ կամ զպատճառ հեղգութեան ազգիս:

Այլ միայն զայս պատուիրեմ՝ մի՛ ոք, որ անտեղեակն է արուեստի գրչութեան[21], ձեռնարկեսցէ գրել զսա եւ տապալել զերկս աշխատասիրութեան բանասիրացն. այլ՝ ստոյգ եւ ուղիղ գրչաց տացէ փոխել, զի իւր եւ այլոց լիցի պիտանացու:

---

2 C *երորդ*
2 F *պատուիրէր*
5 A *երէք*
5 F *մկնչաց*
5 A *զԴաւիթ*
6 B *Մովսեսի* C *Մովսէսի* G *զՄովսեսի*
6 F *զմիւս*
6 C [*զմիւս*] *եւս*
6 B *անուն*
7 E *աւելուած*
7 E *յինքէնէ*
7 C *վարցս*
8 F *չիմ՝ զի ընդ իշխանական հոգաբարձութեանն*
8 AB *հոգաբարձութեան*
10-11 E *իւրաքանչիւր*
11 E *մեկնութիւնս*
11 C *կշիռ*
11 E *բան*
11 DG *եին*
12 ABDEh *հանդիպել*
13 G *ունեին*
13 F *զկրկին փխ զի կրկին*
13 A *երէքկին*
14 E *մեկնչաց*
17 F *ստորագրութիւն*
17 ABC *ըստ տեղոյ*
18 E *չարագրութեան փխ չարաբանութեան*
20 F *եդաք*
21 ABCDEF *ուսմնասէր*
22 E *եպիսկոպոսի*
22 E *եզնկաի* CDFhG *եզնկայի*
22 ABDEhG *չիմ՝ տէր Մարգսի*
24 C *Մովսէսի*
24 C *քերդողին* E *քերթողի*
24 F *մեկնչացս*
25 ABCEF *Բարսեղի*
25 BC *գտա*
25 BCDEh *Դերջնա*
14-15 C *դիտաւորութիւնն* h *դիտաւորութեան*
15 G *մեր*
15 A *եկեղեցոյ* G *եկեղեցւոյ*
15 F *ընծաեացաք*
16 ACDEF *յաւժարամիտ* E *յօժարամիտք*
19 DE *տուղ*
19 A *սա*
19 F *բանի փխ բանալի*
19-20 E *իմաստութեանց*
22 ABCDEFh *արհեստից*
23 ABD *հանգամանս* C *զհանգամայնս*
25 ABCE *ընթերնումք*
25 E *յայժմ*
27 ABCDEFhG *արհեստի*
28 A *զսայ*
28 B *տապալեալ*
28-29 BCDFh *աշխատութեան*
29 ACDEF *եւ* [*այլ*] E *այլեւ*
1 B *զՀամամա*
1 BC *վարդապետին*
1 ABCE *մեկնութիւնս*
1 ACD *ի բարագրոցն* BE *ի բառագրոցն*
2 A *եւ* [*Ըռխատ·*]
2 ABDE *Ըռըստակիսի* C *Առխստակիսի*
2 ABE *այլ*
6 ABDEh *չիմ՝ ի* [*չնորհաց*]
7 F *կիշիռ*
8 A *եդեալ*
8 AF *զերկքկին*
9 B *չիմ՝ եւ* [*որոց*]
9 B *բանին*
11 AB *տեղոյ*
11 E *աւելաք*
12-13 ABCD *յանծանաւթ*
13 C *մերումս*
13 A *եկեղեցոյ*
14 ACDEF *մեր*

Եւ մի՛ ոք նեղասրտեալ ձանձրութեամբ թողցէ զսակաւ բանք նախադրութեանս իրրեւ զաւելորդ. որք փոխէք աւրինակաւ կամ որք ասէք զսոյն աչակերտաց, իբր յոլով աշխատութեան զսակաւն ոչ տալով բարեմտութեամբ փոխարէն սիրոյ: Եւ այսոքիկ՝ այսքան:

Այսուհետեւ ի սկիզբն եկեսցուք առաջիկայ գրոցս, զոր Տէր առաջնորդեսցէ:

Ո՛հ, զաղքատս ի պատուական գանձէս յիչեա՛ ի Տէր:

1 ADEFhG *նեղասրտեալ*
1 F *սակաւ*
1-2 H *նախադրութեան*
2 F *զաւելորդս*
2 BDEh *փոխէքդ* F *փոխեցէքդ*
2 B *ասէքդ*
3 AD *յաշխատութեան*
4 F *ի յայսոքիկ*
5 ACDEF *ի սկզբն*
5 BDEFh *առաջիկա* C *յառաջկայ*
7 ABCF *չիե՛ Ո՛հ, զաղքատս ի պատուականն գանձէս յիչեա ի Տէր*

Ի ԽՆԴՐՈՑ ՏԵԱՌՆ ՅԱԿՈԲԱՑ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՑ ՄԵՐՈՑ ԵՂԲԱՐՑ ԱՐԱՐԵԱԼ ՀԱՒԱՔՈՒՄՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԵՐԶՆԿԱՑՒՈՑ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆԻ ԳՐՈՑ

[ՆԱԽԵՐԳԱՆ]

այլ 5 *Յաղագս բանական արուեստիս վարժողական հմտութեան ունելով մեզ բաղձանս՝ գսովորականն տեսցուք տրամաբանական որոշումն, որ է գիւտ բանասիրացն եւ ուսումնավարժից, որք[22] ասէին, եթէ պարտ է ի*
Սահմ. *վերայ հոմանուանն զերիս զայսոսիկ խնդրել. նախ՝ թէ ըստ քանի՞ նշանակութեան ասի. երկրորդ՝ յաղագս որո՞յ նշանակութեան է բանն.*
10 *եւ երրորդ՝ յաղագս որո՞յ բանն է ընդ քննութեամբ տեսութեանն արկանել եւ ապա զնշանակեալն ստորագրել կամ սահմանել:*

Արիստ. *Եւ հոմանունք ասին, որոց անունն միայն հասարակ, եւ ըստ անուանն բան գոյացութեան՝ ա՛յլ, որպէս՝ կենդանի մարդն եւ գրեալն:*

այլ *Եւ զի՞ բանականութեանս անուն ի հոմանուանց է:– Վասն զի յերիս*
15 *բաժանի ամենայն բանական բնութեանս սեռք՝ յաստուածայինն, ի հրեշտակականն եւ ի մարդկայինն:*

Եւ ի սոցանէ աստուածայինն է՝ անեղ եւ պարզ, եւ եղեալքս ամենայն ի նմանէ չարժին եւ չարունակին, եւ նա՛ է գոյացուցիչ եղելոց եւ իմաստութեան հանճարով ճոխացուցիչ բանականաց: Իսկ հրեշտակա-
20 *կանն իմանալիք եւ ստացականք. սակայն պարզս եւ երանականս ունին իմացմունս՝ ոչ-բաժանականաւք կամ ի բաժանականաց, կամ ի զգայութեանց, կամ ի բանից ճանապարհորդականաց ժողովել զաստուածայինն գիտութիւն. ա՛յլ է նոցա իմանալի ներգործութիւնն՝ անխառն եւ*

1 F *ՅԱԿՈՎԲԱՑ*
2 DF *ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ*
3 ABD *ՅՈՀԱՆՆԻՍԻ* C *ՅՈՀԱՆԻՍԻ* E *ՅՈՀԱՆԷՍԻ*
3 A *ԵՐԶՆԿԱՑՈՒ* B *ԵԶՆԿԱՑՈ* C *ԵԶՆԿԱՑՒՈՑ* E *ԵԶՆԿԱՑՈՑ* F *ՅԵԶՆԿԱՑՑՈՑ*
5 ABE *Ի [ԳՐՈՑ]*
5 CG *արհեստիս*
5 AF *վարժական*
6 D *որուչումն*
7 A *և [գիւտ]*
7 A *ուսմնայվարժից* F *ուսմնավարժից*
7 A *որ*
7-8 F *ի վերա*
9 A *նշանակութենէ [բանն]*
10 ACDEFG *տեսութեան*
15 C *յամենայն*
16 C *եւ [ի հրեշտ·]*
16 F *ի հեշտականն*
17 C *յաստուածայինն*
18 A *նայ*
18 B *եղելոցս*
20 B *պարզ*
22 F *ի բայից փխ ի բանից*
23 E *ներգործութիւն*

անարատ մաքրութեամբ պայծառացեալ: Իսկ մարդկայինս է ստացական եւ չարադրելի, զի յիմանալոյ միանգամայն եւ ի զգալոյ է բաղկացեալ· բանական հոգւովն ընդ իմանալիսն, եւ նիւթական մարմնով՝ ընդ զգալիսս· ըստ որում եւ կրկին ունի զբանին գաւրութիւն՝ յանհամեմատ բարւոյն բանին չնորհաւղէ, եւ սովին գաւրութեամբ բացորոշիմք ի զգայնոցս անյաւդաւոր ձայնից եւ յանզգայականաց գոյից տարբերանաց:

Եւ այսպէս պատուեալ պատկերաւ եւ զարդարեալ բանականութեան չնորհիւ՝ նախնին մարդկութեանս եւ հայրն աստուածաստեղծ եղաւ ի դրախտին անտրամական եւ առանց ցաւոց կեալով կեանս եւ զգայական կատարելութեամբ հսկային հասեալ աւագութեան, ըստ որում տէր եւ իշխեցող ի վերայ արարելոցն յԱստուծոյ զգայական կենդանեաց, որ ի ծովու եւ յերկրի: Այլեւ անուանս իւրաքանչիւրոց նոցա դնէ ըստ բարոյից եւ տեսակին զանազանութեան· վասն զի պարտ էր ամենայն իրի բացերեւակիլ եւ անուամբ: Եւ այսու յաւէտ պատուի յԱստուծոյ, որպէս կցորդ լեալ յարարչութեանն ի դիրս անուանց յարարելոցն յինքենէ: Իսկ դրախտն, յորում եղաւ նա, վայելեալ կրկին ունէր զդրութեանն վայելչութիւն՝ ըստ մարմնոյ կայանին եւ ըստ հոգւոյն յարամնայութեեան· մարմնով՝ զբազմախիտ տնկոցն, յարադալար սաղարթաւորացն եւ մշտափթիթ ծաղկաւք զուարճացելոցն գործել զոստս եւ զարմատս· իսկ անմարմին՝ հոգւոյն յերկուս ձեւս ունել,– որոչումն մտաւք առ խոկումն իմաստութեեան խոհականին եւ հոգւով առ գործս առաքինական մասանցն իւր պատճառութիւն: Իսկ ի կամակոր լինելն նորա եղծեալ լուծանի պատիւ փառաց նորա, եւ փոխանակ անմահութեան կենաց՝ մահկանացութիւն այսմ վիճակի լուծութեան· եւ ապենիագն՝ լիութեան

---

2 A *իմանալոյ* CDE *յիմանալւոյ* FG *իմանալւոյ*
2 EFG *ի զգալւոյ*
3 AFh *հոգովն* B *հոգւովս*
3 F *առ փխ մարմնով*
4 BE *սգալիսս*
4 F *զբանականին փխ զբանին*
4 B *գաւրութեամբ*
5 ABC *բարոյն*
5 BCDEFG *չնորհոգէ*
5 F *բացցորոշիմք*
6 ABE *անզգայականաց*
6-7 F *տարբարականաց*
8 DG *բանականութեանն*
10 A *անորոմական փխ անտրամական*
10 ABCDE *կալով*
10 A *զկայական*
11 F *հասկային*
11 F *հաեալ*
11 F *աւագանութեան*
12 B *ի վերա*
13 F *յանուանս*
13-14 A *ըստ բարոյիցս*
14 F *տեսակսկին*
14 C *զանազանութեեանն*
15 AE *աստուծոյ*
16 C *լինալ*
16 A *յարարչութեան* B *յակոչութեան*
16 ACDEF *անուանցն*
17 C *որում*
18 AE *հոգոյն*
18-19 A *յարայմնայութեան* B *յարամնաութեան* C *յարամընայութեեան*
19 E *սաղարդաւորացն*
20 A *զոստս*
21 A *հոգոյն*
21 C *երկուս*
21 F [*առ*] *ի*
22 A *հոգով*
22 A *չիք՝ առ գործս*
23 ACDEF *լինել*
25 F *մահնակացւի*
25 E *ապէնիագն*

փոխանակ է, զաղցաւոր եւ անասնական պաճարանս ամենայնիւ ամենայնի ի ներքոյ անկեալ կարաւտութեան, պակասեալ եւ ի զգայութենց առոյգ կազմածոյ եւ խաւսողական չնորհէ:

Յոքունց ի ծննդոց անտի նորա, ըստ յաջորդելոյ ժամանակաց եւ փոփոխման ծննդոց, պակասեալք եղեն, մինչ չի ոչ ուղղակի զանուանս կենդանեացն յաւդաւորել ըստ դիպուածոյ տեսակացն բնաւոր բարոյից, վասն թերի ունելոյ զմի ինչ ի խաւսողական գործւոյ՝ զլեզու եւ զատամունս, կամ զչրթանց սպասահարկութիւնս: Իսկ առ որս մնաց նչոյլք եւ կայծակն չնորհիւ բանականութեեան եւ իմաստութեեան Աստուծոյ՝ իմացան, եթէ մեծ եւ անհամեմատ յաստուածային պարգեւն է չնորհ բանականութեան, խնամ տարան խաւսից եւ բանից ստուգապէս ճչմարտախաւսութեեան: Ըստ որում Ենովս[23] որդին Սեթայ[24], յուսացեալ յԱստուած, կոչէ զանուն Տեառն եւ Աստուծոյ՝ յաւգնութիւն մարդկայինս ազգի, եւ անարատ եւ ուղիղ կեսնս ստացաւ ընդդէմ որդւոցն Կայենի[25] եւ հսկայիցն: Սա մարգարէացաւ, թէ անցանելոց է երկիր հրով եւ ջրով, պատմ. բայց ոչ յայտնեցաւ, թէ հո՞ւրն յառաջ իցէ, եթէ ջուրն: Վասն որոյ երկու սիւնս արարեալ՝ պղնձի եւ խեցի, ե թէ, որպէս ասեն, աղիւսաձեւս երկուս, եւ գրէ ի վերայ նոցա զանուանս մասանց արարածոց, զոր կոչեալ էր նախահայրն Ադամ եւ զանուանս մոլորակացն, զոր ինքն եդ: Եւ զայս արարեալ հնարս, զի եթէ ջրով ապականի՝ պղինձն մնասցէ, եւ եթէ հրով՝ թրծեալ աղիւսն: Եւ այսոքիկ յուսոյն նորա գործ խնամ տարեալ բանականն չնորհին՝ մտաց լուսազարդողին, որպէսզի մի՛ նուազեսցի չնորհ բանի նախահաւրն աչխարհի ի ծնունդս իւր:

Իսկ յետ սորա եւթներորդն յԱդամայ Ենովք[26] արարեալ նչանագիրս կարճատունս եւ բազմատարս եւ այնու եթող զկեանս վարուց առաջնոցն: Եւ զիւր մարգարէութեեանն տեսիլս գրէ եւ նա նոյնպէս զուղղակի

---

2 AD *ի ներքս*
2 B *ի սգայութեանց*
3 E *առոյք*
3 E *խոսաւզական*
4 B *անդի*
6 ACEFG *յուզաւորեալ*
6 F *տեսականացն*
7 ABDEFG *գործոյ*
8 E *չրթանց*
9 AB *բանականութեան*
10 A *զչնորհ*
11-12 E *ճչմարտութեան*
12 AEF *ըստ որոյ*
12 B *Սեթա*
13 F *զանունն*
13 C *օգնութիւն*
13 F *մարդկային*
14 F *ազգիս*
14 CDE *ասացաւ փխ ստացաւ*
14 AE *որդոցն*
15 AF *մարգարեցաւ*
16 AD *առաջ*
16 E *եւ թէ փխ եթէ*
16 A *յերկու*
17 ABCDEFG *պղնձի*
17 CE *եթէ փխ եւ թէ*
17 A *աղիւսայձեւս* F *աղուսաձեւս*
17-18 ABCEF *երկու*
18 B *ի վերա*
20 ACDEF *ջրովն*
20 A *զպինճն* E *զպղինճ*
20 A *չիք՝ [մնասցէ] եւ*
21 F *թոծեալ*
21 ACDEFG *յուսոյ*
24 A *եւթներորդն*
24 BDEG *յԱդամա*
24 ACDEFG *Ենոք*
25 A *կարճատունս* F *կարճուտունս*
25 B *բազմի սորա փխ բազմատարս*
26 AB *մարգարէութեան*
26 A *նայ*
26 A *զուզակի*

անուանս ի պղինձ եւ ի խեցի, զի ամբողջ պահեսցին նշանակք անուանց եւ իրաց, եւ մի՛ պակասեսցէ նշոյլք բանական չնորհին յազգս բանականաց: Եւ վկայ այսմ, եթէ գոյ նշանագիրք առ ի նմանէ՝ Ցուդայ Յակոբեան[27], զոր ասէ ի Հանրականն իւր Թղթի, թէ եւթներորդն յԱդամայ Ենովք գրեաց ի մարգարէութեան իւրում, թէ ակն տէր բիւրովք հրեշտակաւք: Վասն որոյ չենովսայ եւ ի սմանէ իմանամք զսկսեալ գձեւ նիւթաւոր գծի, որով առաջինքն վարեցան, մինչեւ ի ժամանակս համակործան պատուհասին, որ ի ջուրցն հեղեղէ:

պատմ. Զկնի որոյ չետ ցամաքելոյ ջրոյն Արփաքսաթ[28], որդի Սեմայ[29], գտանէ զգրեալ անուանս ի խեցեղէն աղիւսակի ի Սիդրոն լերինն զգրեալ
Ստեփ. նշանագիրսն, որ չենովսայ եւ չենովքայ, եւ անտի չարմարեցին գիրս իւրաքանչիւր ազգի, զոր նախ քաղդէացիքն[30] ձեւակերպեցին ինքեանց գիր նշանաւոր ըստ լեզուին իւրեանց չաւդի, չորոց եւ չունականքն չարուեստ անկեալ ըստ իւրեանց ձայնի, նմանապէս եւ այլք չազգաց: Եւ վասն զի ի սկզբան արարչութեան Աստուած, որ տուիչն է իմաստութեան, եւ չնորհեաց խաւսս բանականաց առաջին ազգի մարդկան, զմիալեզու չաւդակապութիւն՝ վասն սիրոյ եւ միաբանութեան առ միմեանս մնալոյ: Զի որպէս ձայնք եւ բարբառք ի ձայնական գործեաց չառաջ եկեալ
յԱրարածոց մեկնիչ միանան ի լեզուս եւ ի չրթունս, զի սոքա են դրունք ազգի ազգի եւ զանազան խաւսից, այսպէս միաւորութիւն սիրոյ կալցին առ միմեանս մարդիկ՝ իբր անդամք բազումք առ գլուխ մի: Իսկ չինաւզք աշտարակին[31] ի բաց կացին ամենեւին ի բարւոյն միաբանութենէ, խորհէին եւ գործէին զվատթարսն՝ զսէրն ազգակցական եւ զմիալեզու խաւսակցութիւնն ի հակառակն չրջելով: Վասն որոյ բաժանեաց Աստուած զլեզուս նոցա եւ քակեալ ցրուեաց զչինուածս նոցա:

---

1 C պղինձ
1 E չիմ՝ ի [խեցի]
1 E անթողչ
2 D չիմ՝ եւ [իրաց]
3 E վկա
3 E նչանագիրք
3 BE Ցուզա
3-4 BCE Յակովբեան
4 ACDEFG ի Հանրական
4 AB եւթներորդ
4 DEG յԱդամա
5 ACDEFG Ենոք
6 A ենոնովսայ B չենովսա C ենովսա
6 CEF սկսեալ
8 A ի ջուր ջրհեղեղ
9 B Սեմա
10 F անուանն
10 E ի խեցեղէ
10 ACDEFG ի Սկզրոն
11 B չենովսա C ենովսա F ենովսայ
11 ACDEFG չենոքայ B չենովքա
11 A չանահ B անդի
11 ABCEF չարմարիցին
12 DG քաղդեացիքն
13-14 A արուեստ չանկեալ
14 BCDG իւրեանցն
14 F ձայ
14 ABE ազգաց
15 ABCDEF չի
15 C արւիչն
16 F զմիալեզուս
17 F չաւդակապութեան
18 E առաջ
18 A եղեալ փխ եկեալ
19 ABCDEG ի լեզու
19 A սոքայ
19 A չազգի չազգի
20-21 F մարդիկք
21 B չինողք E չնօղք
22 E ամէնեւին B բնաւին փխ ամենեւին
22 ABC ի բարոյն
22 DG խորհէին
22-23 DG գործէին
23 A զմիս լեզու փխ զմիալեզու
23 E խաւսակցութիւն

Եւ զի թէպէտ պատուհասէր չանցաւորացն, այլ զի գործ Աստուծոյ էր, գեղեցկութիւն եղեւ բանականութեանս՝ խառնելով բազում ազգաց բան եւ բառ եւ անուն առ միմեանս, ի մի խոչոր լեզուէն ի չոլովս եւ ի զանազան զաւրութիւնս որոշեալ՝ փափկախաւս հելլէնն, սաստիկ հռոմայեցին, սպառնական հոնին, ազաչական ասորին, պերճական պարսիկն, գեղազարդ ալանն, ծաղրական գուդն, խափարաճայն եգիպտացին, ճճուողական հնդիկն, համեղական հայն, այլեւ համեմատիչ, զի կարէ պյոլովիցն առ ինքն ամփոփել[32]: Եւ որպէս գոյն առ գոյն պայծառանայ եւ դէմք ի դիմաց, եւ հասակ առ հասակաւ, եւ արուեստ չարուեստէ աճէ, եւ գործ ի գործոյ զաւրանայ, նոյնպէս եւ լեզու՝ լեզուաւ գեղեցկանայ, պիտանացու առ ի գիւտ ստուգաբանութեան, զի եւ որ կարի խազտալուր լեզուն է՝ չաւդուստ գտանի[33]: Իսկ ի բաժանել լեզուացն՝ հնգետասան (15) լեզու առին ազգն Յարեթի[34], լԲ (32) ազգն Քամայ[35], իԵ (25) ազգն Սեմայ[36]: Իսկ բուն լեզուն մնաց առ Եբեր[37], որ ոչ միաբանեցաւ ընդ չինաւզս աշտարակին: Վասն որոյ եբրայեցի ասեն զբուն լեզուն, եւ ոմանք՝ զասորին, եւ որք ստուգել կամեցան՝ զքաղդէացին ասացին, զի այժմ գտանին առ նոսա անուանք նահապետացն՝ Ադամ, Սէթ, Ենովս, որ եւ մերձ է չասորին: Իսկ Իսրայէլ՝ անցեալ ընդ ծովն եբրայեցիք կոչեցան, զի եբրայն՝ «անցիք» թարգմանի. եւ մոռացան գեգիպտացի լեզուն, եւ զհայրենին յեգիպտոս էին մոռացեալ. եւ բարձաւ Ադամայն, զոր այժմ ունին ասորիք եւ թէ քաղդէացիք: Եւ իմաստասէր ոմն՝ ազգաւ եբրայեցի Ապոլեմոս անուն[38], ասէ՝ թէ նախ Մովսէս[39] չնորհիւն Աստուծոյ արար գիր ի վերայ նոր լեզուին եւ այն գրովն ետ Աստուած զտախտակն, վասն զի մոռացկոտ է բնութիւն մարդկան եւ ոչ կարեն առանց գրոյ պահել զյիչատակս աստուածատուր իմաստիցն: Վասն որոյ գրէ նոյն ինքն Աստուած զհոգեկեցոյց մատեանն ի տախտակս քարեղէնս, եթէ գոյր գիր արարեալ եւ եթէ նոր չնորհեալ, որպէս
պատմ. զաւրէնսն եւ զգիրն: Եւ այսպէս չազգս եւ չազինս լինի չաւէժութիւն այսմ արհեստի: Որպէս եւ ասի, թէ ի ԺԸ (18) ամին Յեսուայ՝[40] Փիւնիկս

---

1 F չայնոցիկ [չանցաւորացն]
2 AC գեղեցկութեամբ
2 F ես եւ փխ եղեւ
3 A փափախօս
4 ABDE հելլէն
4-5 B հռոմմէացին C հռոմմայեցին
6 AE գուրդն
6 C խարփարաճայն
7 F ճրճողական
8 C անփոփել
8 B պայծառանա
9 A չիմ՝ արուեստ
10 A ի լեզու փխ լեզու
10 B գեղեցկանա
11-12 ABCDEF խազտաղուր
12-13 B հնկէտասան
13 D չիմ՝ ազգն [Յարեթի] E չազգն
14 E Սեմա
15 A չեբրայեցի
16 C ոչք փխ որք
16 ADEG զքաղդեացին F քաղդէացին
17 ABCF Սէթ
18 CF ասորին
18 F Իսրաէլ
18-19 F եբրաեցիք
19 E Եբրան F Եբերայն փխ եբրայն
19 ADFG թարգմանի
20 B չիմ՝ եւ զհայրենին յեգիպտոս էին մոռացեալ
20 AD էն C են F էին
21 A եթէ
21 ADG քաղդեացիք E քաղթէացիք
21-22 EF իմաստնասէր
22 B եբրաեցի
23 BC ի վերա
25 ABCEF զպահել
27 ABDEFG չնորհել
28 ABCEF չիմ՝ եւ [չազինս] E ազինս
29 F ժ եւ ը
29 E ամի
29 B չեսուա

եւ կազմոս ի Թերայեցւոցն յԱսորիս եկեալ թագաւորեցին ի Տիրոս եւ ի Սիդոն, եւ անուամբ նորա կոչեցաւ երկիրն Փիւնիկէ, եւ տուն կազմեայ: Եւ գկնի այնորիկ երեր իմաստութիւն յաշխարհն յունաց: Վասնզի Կիկրոպս[41] երեր զնբակիչս յեգիպտոսէ Մեմփիս քաղաք ի յԱթէնս. եւ այսպէս սերմանեցաւ իմաստութիւն ի յոյնս: Եւ Կիկրոպս արար զգիրն յունաց, զոր ոմանք զկազմոս ասեն: Նմանապէս եւ ի ձեռն արժանաւոր խնդրողաց չնորհեաց Աստուած զգրաւոր իմաստութիւնն Հայաստանեայց ազգի՝ յետ լուսընկալութեան Աւետարանին ի ձեռն Սահակայ եւ Մեսրովբայ՝ վարդապետացն Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից: Զի այլոց ազգաց Աստուած ոչ արար այնպէս, որպէս Իսրայէլի եւ մեզ:

պատմ. *Եւ այսպէս ժամանակաւ կրթեալ յարհեստս եւ յիմաստս գիտութեան՝ ստեղծանեն ըստ ազգի եւ լեզուաց նշանագիրս յիւրաքանչիւր ժամանակս իմաստունքն ի նոսա, յորմէ հարկաւորեալք մխեցան եւ յարուեստ քերականութեան, այսինքն է՝ գրականութեամբն հաստատեցին զքերականութիւնն: Եւ յաղագս այսորիկ յոքունք նախ քան զՀոմերոս[42] ջան եղեալ բազում աշխատութեամբ գուղղախաւսութիւն սերմանել վասն թիւրութեան լեզուաց եւ խաւսից, որ եղեւ յետ բաժանման լեզուացն յաշտարակաչինութեան. զի իւրաքանչիւր ոք ի նահապետացն[43] եղեն իրրեւ ստեղծիչ լեզուաց ի ծնունդս իւրեանց, եւ եգաւ այն աւրէնք եւ սահմանք նոցա յիւրաքանչիւր գաւառս:*

Եւ զի ոչ ունէին գիր ըստ զանազան բաժանեալ լեզուացն, այլ երկարակեցութեամբ զմիմեանս աւանդութեամբ ուսուցանէին ուղղախաւսել: Որպէս եւ արդ իսկ բազումք ի մէնջ ոչ գիտելով զգիր եւ զվանգ կամ զչափաւորութիւն եւ զկշիռ՝ ուղիղ խաւսին պարզաբար, եւ ոմանք ի մէնջ՝ ամենեւին թիւր եւ անյարմար գաւանութեամբ իրրու զաւրէնս

Մագիստրոս

---

1 C *կաթմոս*
1 A *եթէբայեցոց* B *եթէբայեցւոց* F *եթեբայեցւոց*
1 A *յԱսորինս*
1-2 A *ի Սիդան*
2-3 CDEF *Կազմեա*
3 ABCD *բերաւ* F *բերկրաւ*
3 B *յայն* փխ *յունաց*
3 A *երէր*
3 C *Եգիպտոսէ* B *չիմ՝ յեգիպտոսէ*
4 F *քաղաքին* փխ *քաղաք ի*
4 F *յԱթենս*
5 E *զգիր*
6 C *զԳազմոս*
7 A *իմաստութեան* B *իմաստութիւն*
8 AG *լուսնկալութեան* F *լուսնակալութեան*
8-9 B *Սահակա*
9 B *Մեսրովբա* F *Մերսովբայ*
9 DE *վարժապետացն* F *վարժապետին*
10 B *այսպէս*
11 F *այս* փխ *այսպէս*
11 E *իմաստս*
12 A *նշանագիր*
13 F *յիմաստունին*
13 F *հարկաւորեաւք*
13 F *ի յարուեստ*
14 A *գերականութեամբն* փխ *գրականութեամբն*
14-15 ABCDFG [*հաստատեցին*] *զքերականութիւն*
16 A *սէրմանել*
18 A *յաշտարակս չինութեան* G *յաշտարակաչինութեանն*
19 ABC *զստեղծիչ*
19 h [183] *չիմ՝ ի ծնունդս իւրեանց*
20 CE *իւրաքանչիւր*
21 h [183] *իսկ յառաջնոյն ոչ ունելով գիր տակաւին եւ փխ երգնկացու՝ «եւ զի ոչ ունէին գիր ըստ զանազան բաժանեալ լեզուացն, այլ» ընթերցման:*
21 G *ունեին*
22 G *ուսուցանեին*
23 F *զբազումք*
23 AD *ոչ գտանելով* փխ *ոչ գիտելով*
23 B *զվանկ*
24 F *զկիշիռ*
25 E *յանարմար*
25 ABDFG *գաւրէն*

ստացեալ ունին, եւ ո՛չ երբէք զձայնակիցս կամ զլծորդս փոխանակել գիտեն, իրրեւ զմանկանց կամ զպատանեկաց, որպէս ոմանք գիտէ փոխանակ հոյի գիտելոք, կամ զծա՝ ձայի եւ զայլս ոմանս բազումս, զոր ի Լծորդութիւնս ուսանիցիս:

Եւ արդ՝[44] այսմ այսպէս եղելոց կա՛մ եղեւ բազմաց յարմարել գիւտս արուեստի[45], զի կարասցեն սերմանել զուղղախաւսութիւն, որպէս եւ ասացաւ: Եւ զի ոչ ունէին գիր՝ զանմարմին բանն բերելով եւ մարմին զգեցուցանելով, զի դիւրաւ ըմբռնեսցի այն, որ ոչն ըմբռնի: Յաղագս որոյ գկնի սոցա գտեալ եղեւ գիր յազգս եւ ի լեզուս, որպէս Ստեփ *եւ ցուցաւ: Դրուագեցին, նախ՝ ի վերայ տախտակի, եւ ապա՝ ի վերայ քարտիսի, եւ ածեալ զանմարմինն՝ ի մարմին, զգեցուցանեն նմա մարմին՝ զգիր:*

Մագիստր *Եւ ընդէ՞ր անմարմին. զի պտուղ անմարմին հոգւոյ է, եւ պարտ է անմարմնոյն անմարմին լինել ծնունդ՝ առանց հատուածոյ եւ չարչարամարմնոյն անմարմին լինել ծնունդ՝ առանց հատուածոյ եւ չարչարանաց, թէպետեւ յայլսն անմարմինս չարչարանաւք է, եւ ստեղծանելն ինչ՝ դատրոհի. քանզի խորհելն չարչարանաւքն է, եւ ստեղծանելն ինչ՝ դատրոհումն է խորհրդոց եւ մտածութեանց: Իսկ ասելն լեզուաց եւ այլ գործարանաց.— եւ ա՛յս է հատանելն: Սակայն ոչ իրրեւ զմարմնական ծնունդ ախտի, եւ զվատթարագոյն մոլութիւն կոչել զսա պարտ է: Եւ այսպէս գտեալ եղեւ գրականութիւն, եւ ի նմանէ արուեստ քերականութեան[46], որովք բանից եւ խաւսից անուանց եւ բայից լինի ուղղախաւսութիւն:*

այլ *Եւ արդ՝ զի ասացեալ եղեւ մեզ յաղագս մարդկային բնութեանս անզուգական բարւոյ բանականութեանն մեծ պարգեւի, եւ երկրորդ՝*

---

1 h [224] *փոխանակեն* փխ *փոխանակել գիտեն*
2 h [224] *իրր*
2 F *գմանկանց*
2 h [224] *զպատանեաց*
2 h [224] *չիմ՝ ոմանք*
3 DEFhG *զծա* փխ *զծա*
3 B *ծաի* CDEFhG *ծայի* փխ *ձայի*
3-4 h [224] [*բազումս*] *զոր հանդերձեալ եմք ասել: Արդ այսպէս եղելոյ յառաջագոյն, որպէս վերագոյնդ ասացաք* փխ *զոր ի լծորդութիւնս ուսանիցիս:*
5 h [224] *եղելոյ*
5-7 h [183] [*յառաջագոյն*] *յոգունց նախ քան զՀոմերոս ջան եղեալ բազում աշխատութեամբ գուղղախաւսութիւն սերմանել եւ իրրու ոչ ունելով նոցա գիր...*
7 ACDEF *չիմ՝ եւ*
7 G *ունեին*
8 B *ազեցուցանելով*
8 h [183] [*զգեց·*] *նմա*
10 C *ասացաւ* փխ *ցուցաւ*
10 h [183] *զի* [*Դրուագեցին*]
10 B *ի վերա*
11 ACDEF *եւ* [*զգեց·*]
11 ABC *նմայ*
13 h [224] *քանզի* փխ *զի*
13 h [224] *պտուղ է հոգւոյ* [*շարադաս·*]
15 h [224] *անմարմինս հատանելով մեր չարչարանաւք եւ հատանելով* փխ *«անմարմինս չարչարանաւք եւ հատանելով» ընթերցման:*
18 EG *իրր*
18 F *զանմարմնական*
19 F *զվատթարագոյն* h [224] *վատթարագոյն*
19 F *մոլորութիւն* h [224] *մոլութիւնս*
19 A *զսայ*
19 F *պարձո* փխ *պարտ է*
19-22 h [224] *չիմ՝ եւ այսպէս... ուղղախաւսութիւն*
21 F *բանին*
24 ABCDF *անզուգականն*
24 F *բարւո*
24 G *մեծապարգեւի*
24 A *գերկրորդ*

զպատճառս պակասութեան չնորհին եւ լեզուաց եւ խաւսից թիւրութեան ի գեղեցկաբանութենէ. եւ երրորդ՝ զվերատին հնարս գտանելոյ յոմանց ի ձեռն գրաւորական տառից եւ քերական արուեստիս ուղղել զթիւրութիւն խաւսից բանից եւ մասանց նորին կարգաւորութեանց, որ են անդամք բանականութեան: Բե՛ր առ այսոքիւք յարմարեսցուք գլուխս վեց. նախ՝ թէ ո՞յք եղեն գտաւղք այսմ արուեստի իրողութեան: երկրորդ՝ թէ վասն է՞ր փոյթ յանձին կալան բաղձալ սորին հետեւողութեան: Երրորդ՝ գիտել զակնարկութիւն սորին դիտաւորութեան: Չորրորդ՝ թէ առ որո՞ւմ յարուեստիցն ունի զհամեմատութիւն սեռականաց կամ մասնաւորաց: Հինգերորդ՝ ծանուցանել զպիտանացուն, առ որս ունի զաւգտակարութիւն: Վեցերորդ՝ սկիզբն առնել գրոցս եւ ցուցանել ստուգաբանութեամբ զանուն քերականութեան:

Եւ արդ՝ տեսցո՛ւք, նախ, թէ ո՞յք եղեն յարմարիչք քերականութեանս: Զկնի առաջնոցն, որք գտաւղք եղեն գրոյ եւ ուսմանց արուեստիս, հռչակաւոր ի յոքունս ասեն զՀոմերոս. եւ որք առ նովաւ յայնմ ժամանակի զայս խոկային, զորոյ պարտ է մեզ պատմել զՀոմերոսէ, թէ ուստի՞ եւ կամ յորմէ՞ ազգէ եւ գաւառէ իցէ եւ որպիսի՞ վեհագոյն վարժից եղեւ սա գտաւղ:

Մագիստր

Հոմերոս էր որդի Մեղա[մ]պոդոսի, այսինքն՝ «Սեւ ոտան», եւ մաւր Եւմիտեայ՝ յազգէ Հոմնիսեայ: Սոքա էին տաղասացք եւ երգեցիկք եւ քերթողք: Եւ էր սա ի գաւառէն Զմիւռնեայ, ի քաղաքէ Ծուանց, բնակե[ա]լ անդ. եւ էր գետ մի, որում անուն յորջորջէր Մելէս, եւ կոչէին զՀոմերոս «Մելեսածին»: Եւ այնքան ըղձալի եւ զարմանալի էին բանք քերթութեան եւ արուեստ գեղեցկախաւսութեան նորա, մինչ զի

պատմ.

զկարի նուագունն զարմանահրաշ եւ վեհ երեւեցուցանէր բանիւ: Զի ասէ, թէ տիեզերակալն Աղէքսանդրոս[47] զաւրեղն իմաստութեամբ եւ հանճարով, ընդ արիական մանկութեամբն եկեալ սա ի Փռիւգիայ ի

4-5 F չիմ՝ որ են անդամք բանականութեան
6 B գտողք F գիտօղք
6 AB իրողութիւն
7 AB անձին կալան
9 E արուեստիցն
10 A Հինկերորդ DEF Հինգերորդ
10-11 E առ որ
12 C գտաւգաբանութեամբ
13 ABCDEG յարմարիչ
14 B գտողք F գիտօղք
16 F պարտ էր
17 F որմէ՞
17-18 E չիմ՝ եւ որպիսի՞ վեհագոյն վարժից եղեւ սա գտաւղ
18 ABE սայ
19 ABCDEF Մելապոդոսի. ուղղումը՝ ըստ h-ի [225]:
20 BCEFG եւ Միտիդեա D ի Միտիդիա A եւ Միտիդեայ. ուղղումը ըստ h-ի [225]:
20 ABCDEFG Հոմնիսա
20 A Սոքայ
20-21 E երգեցիկ
21 B քերդողք DG քերթաւղք
21 AE սայ
21 B ի գաւառէ
21 BCDEG զՄիւռնեա F Զիմիւռնեա h [225] Զմիւռնիայ
22 E [անուն] էր
22 h [225] յորջորջիւր
22 E Մելիս IG կոչէին
23 ABCDEFG Հոմերոսի փխ գՀոմերոս. ուղղումը ըստ h-ի [225]:
23 G էին
24 B քերդութեան
24 A գեղեցկայիսութեան BC գեղեցկախաւսութեանն
24 B սորա
24 BDEF եթէ BCDEF մինչեւ փխ մինչ զի
26 F տիեզերս կալն
26 B Ադեկսանդրոս C Աղէկսանդրոս F Ադեքսանդրոսի
27 F ընդ արիոսական
27 F մանկութեամբ
27 A սայ
27 AD Փռիգիայ BC ի Փռիգիա

քաղաքն Իլիոն եւ տեսանէ զԱկամանդրոս գետ, ընդ որ վազեաց Աքիլլեւս[48], զի եւ ոչ հինգ կանգուն էր լայնութիւն նորա, եւ զվահաննետեա[յ] զեւթնակաչեանն ոչ կարի մեծ կամ աքանչացման եւ զարմանալոյ արժանի, որպէս գրեալ էր ի Հոմերոսէ մեծ եւ զարմանալի պատմութեամբ: Ասաց Աղէքսանդրոս՝ «Երանի՛ է ձեզ, որ դիպեցայք այսպիսի քարոզի Հոմերոսի, որք ի նորա արարուած պատմութեան մեծ էք. բայց աչաց տեսիլս ոչ արժանի քան ի նմանէ գրելոցն»:

Եւ եկեալ առ նա ստեղծիչս բանի՝ ասէ. «Աղէքսանդրէ՛, լաւագոյն եւս մեք գրեմք զքո գործսդ քան զՀոմերոս»: Ասաց Աղէքսանդրոս. «Ըղձալի է ինձ ի Հոմերոսի պատմութիւնն Թերսիտէս[49] գոլ, քան ի քումդ Աքիլլեւս»: Այսպիսի էր զարմացման արժանի սա եւ բանք արարուածոց սորա: Եւ ասի, թէ ընդ ժամանակս պատերազմ եղեալ[50] ընդ զմռնացիսն կողոփոնեանց, եւ պատանի գոլով Հոմերոս ասէ ընդ զմռնացիսն՝ «Ես կամիմ ձեզ հոմերանալ, այսինքն է՝ զլինելոցն գուշակել ձեզ»: Եւ բնակեալ ի տան Փիքոսի՝ կուրացեալ ի պատահմանէ չար ախտից եւ որակութեանց՝ կոչեցաւ Հոմերոս, քանզի Հոմերոս «կուրութիւն» թարգմանի: Արդ՝ յաղագս սորա բազում եւ զանազան են պատմութիւնք եւ անուանադրութիւնք, այլ այսոքիկ այժմ բաւականասցին յաղագս աքանչելոյ առնն, յորմէ արհեստ քերական բանից ի սմանէ գտեալ եղեւ, եւ ապա յայլոց ոմանց, որք եւ յետ սորա եղեն, որպէս եւ այս իմաստասէրս, զորոյ զգրեալ զգիրս ունիմք, զոր եւ յիչեսցի ի տեղւոջ իւրում:

---

1 B զԱկամանդրոս
2 ABCF չիմ՝ եւ [ոչ]
2 B հինկ
2 E կանգուն
2 B լայնութիւնն
2 F զվահաննետեա G զվահաննետեա
3 B զեւթնակաչեանն
3 F զարմանալոյ
5 BC Ադէկսանդրոս D Ադեքսանդրոս
5 A մեզ փխ ձեզE որ
6 F ի նոսա
6 AB էր փխ էք
6 ABCDEF յաչաց
7 ABCD արժանիք փխ արժանի քան
7 B գրելոցս
8 AE նայ
8 B Ադեկսանդրէ C Աղէկսանդրէ
9 B Հոմերոս
10 E պատմութիւն
10 ABCDF Թերսիտես E Թէրսիտէս
10 C ի քումդ
11 AD սայ
12 h [225] եւ յետ այսորիկ փխ երգնկացու՝ «եւ ասի, թէ ընդ ժամանակս» ընթերցման:
13 h [225] չիմ՝ եւ պատանի գոլով Հոմերոս՝ ասէ ընդ զմռնացիսն
13 F զուզմռնացիսն
14 h [225] չիմ՝ է
15 ABCD չիմ՝ ի [տան]
15 F Փիքիոսի
16 C Հոմերոսն
17 AF սորայ
17 h [226] չիմ՝ եւ գանազան
18 E յայժմ
18 B յայլոց
18-21 h [226] սակայն այժմ ոչ պարտ վարկայ եւ զամենայն ընդ գրով արկանելն, զի բաւական է այս: Արդ քերականութիւնս առ ի սմանէ յառաջ եկեալ եւ որք առ սովաւ էին յայնմ ժամանակի իմաստունք փխ երգնկացու՝ «այլ այսոքիկ... ի տեղւոջ իւրում» ընթերցման:
18 F բաւական սացին
19 CD քերականին
20 AB այլոց
20-21 ACDEFG իմաստասէր
21 A ի տեղւոս

[Գլուխ երկրորդ]

Եկեսցո՛ւք եւ յերկրորդ գլուխն, եթէ է՞ր աղագաւ բազում փոյթ յանձին կալեալ եղեւ վասն քերականութեանն՝ ուսանիմք ի բանից նախերգանի եռամեծի Դաւթի փիլիսոփայի, որ ասէ՝ «Ցերկուց իմն պատճառէ մարդոյս գոյացեալ հաստատեցաւ բնութիւն՝ յոգւոյ բանականէ եւ ի մարմնոյ գործականէ: Քանզի բոլոր գիւտ իմաստից յայսոսիկ յանգեալ դադարեաց ի տեսականն եւ ի գործականն, բայց կապեալք առ միմեանս առաջնորդելով մտածաւրէն իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ զիւրն կատարէ[51]. եւ բաժանին յերիս մասունս՝ բարւոյ, չարի եւ միջակի: Բանականիս՝ որ է բարի, բնաբարն առաքինութեամբ գիրք ինչ ստեղծանել, հոգեւոր եւ երգք. իսկ չարին՝ թովչութիւնք եւ դիւթութիւնք եւ կախարդութիւնք. իսկ միջակին՝ մրմունջք, պարք եւ որ ինչ միանգամ այսմ հետեւին: Այսոքիկ բանականին գործառնութիւնք[52]:

Իսկ գործականին աւգտակարք յարուեստից եւ պիտանացուք, որպէս՝ հիւսնութիւնք եւ դարբնութիւնք եւ նմանաւղք սոցա: Իսկ չարին՝ դեղք մահաբերք եւ որք հետեւին այնմ: Իսկ միջակին՝ աղեղնաւորութիւն, կամ դեղապարել, կամ դեղադրել ի նետս եւ դեղարդնաւոր լինել: Արդ, թողլով արուեստաւորիս զչարին եւ զմիջակին՝ ի խնդիր ելեալ բարւոյն:

Եւ քանզի յարուեստից ոմն է կայուն եւ ոմն անցական, ոմն հասարակաց, եւ ոմն՝ առանձին. բանականիս կայուն եւ հասարակաց՝ գիրք, եւ անցականն եւ առանձինն՝ մրմունջք եւ իւր մտածութիւնք: Իսկ գործականին հասարակաց եւ կայուն՝ դղեակք եւ հանեալ ջուրք, անցաւոր եւ առանձին՝ դուզնաքեայ գործք[53]:

---

2 C երկրորդ F յերկորդ
3 E անձին կալեալ
4 BEF եռամեծին
2-4 h [79] թէ է՞ր աղագաւ բազում փոյթ յանձին կալեալ վասն քերականութեանս փխ երգնկացու՝ «Եկեսցուք եւ յերկրորդ գլուխն... որ ասէ» ընթերցման:
4-5 h [79] Քանզի բնութիւն մարդոյս յերկուց բազկացեալ գոյացաւ փխ երգնկացու «յերկուց իմն... բնութիւն» ընթերցման:
5 A յոգոյ
5 B բանէ
7 B յանկեալ
7 B ի գործական
8 F առ անս փխ առ միմեանս
8 F իւրաւուր փխ իւրաքանչիւր
9 E երիս
10 F բանաբարն
12 ABCDEFG միջակքն փխ միջակին. ուղղումը ըստ h-ի [79]
12 E մռմունջք
13 E ցայսոքիկ
13 F գործառութիւնք
14 ACDEFG աւգտակար
14 ABDEFG յարհեստից
15 B նմանողք
15 ABCDEF իւր փխ սոցա. ուղղումը ըստ h-ի [179]:
16-17 E աղեղնաւորութիւնք
17 Bh [80] չիֆ՝ կամ դեղապարել, կամ դեղադրել ի նետս
17 A դեղադրելինեոս F դեղարդ արել ի նետս փխ դեղադրել ի նետս
21 G չիֆ՝ եւ [առանձինն]
22 B մռմունջք
24 EF առանձինն
24 BCDEFG դուզնաքեա
24 B գործ

Բայց ի հարցման ուրուք զսահման արուեստի, զոր աւրինակ եթէ ասիցէ ոք, թէ «զի՞նչ է մարդ»,– լիով պատասխանեալ ասէ՝ «կենդանի, բանաւոր, մահկանացու»:

Կենդանեաւն՝ ընդ բնաւ կենդանիս դասեցաւ, բանաւորաւն՝ ընդ վերին զաւրութիւնսն, եւ մահկանացուաւն՝ զատաւ ի վերնոցն: Ապա թէ ոչ այսպէս՝ անգիտանայ»:

Նոյնպէս գիտութեամբ այն, եթէ «արուեստ է բաղկացութիւն ի թողմանէ նախակրթեալ՝ առ ի պիտանացու ինչ իրս, որ ի կենցաղումս»:

Բաղկացութիւն՝ իբր թէ ի բազմաց գոյացեալ ըստ առակի ոստայնանկութեան. վասն զի ոմն գտաւղ բայի, եւ ոմն՝ անուան, միւս այլ ոմն՝ մասին ինչ, ուստի բաղկացաւ արուեստ ինչ:

Իսկ «ի թողմանէ նախակրթեալն»՝ որպիսի՞ ինչ. զի զո՛ր ինչ եգիտ ոք կրթելով եւ յայլմէն եւս մնացելովք՝ զկնի իւր եթող ապագայիցն:

Իսկ պիտանացուն՝ զի բոլոր ինչ ի կենցաղումս արուեստիւ յառաջացեալ ունի զտեղի:

Արդ՝ հարկաւորաբար բաւական արուեստիս առաջարկութիւն հնգիւքս այսոքիւք կատարի՝ դիտաւորութեամբ, հարազատութեամբ, վերագրաւն, վարդապետականաւն. եւ ըստ մասին բաժանմամբ, յորում եւ աւգտակարն[54]:

Դիտաւորութեամբ՝ մտածաւրէն իմն ըստ տնաչինութեան առակի եւ միանգամայն առաջատես խոհականութեամբ:

Իսկ հարազատութեամբ՝ ոչ աւտարս ինչ եւ այլեւայլս, քան եթէ համբոյրս եւ հարազատս զասացուածսն առնել:

Այլ վերագիրն՝ զի բաւական իցէ միով կարգիւն զամենայն գրոցն գիտել զմիտս, որպէս ի Քերականութենէ կամ ի Գործոց Առաքելոցն է յայտ:

Բայց վարդապետականն՝ յերկուս իմն ունի ձեւս, որ է կատարելոց գործ՝ կա՛մ զգոյացութենէ բուռն հարկանել եւ իջանել յարարածս,

---

4 F որ [ընդ]
4 h [80] ըստ [բնաւ]
5 h [80] զատեաւ
6 B տգիտանա
7 ABCDEFh [80] G տգիտութեամբ փխ գիտութեամբ. ուղղումը՝ ըստ k-ի [245]:
8 F իյա փխ իրս
8 G կենցաղումնս
9 ABDE եթէ փխ թէ
9 B միացեալ փխ գոյացեալ
10 h [80] չիֆ՝ ինչ
11 F միուս
12 A ի թաղմանէ
12 ABCDEFG նախակրթութիւն. ուղղումը՝ ըստ h-ի [91]:
13 F չիֆ՝ ոք
13 A կրելով փխ կրթելով
13 AB յայլմեն F յամենեւին
13 F չիֆ՝ զկնի
14 ABCDEFG արհեստիւ. ուղղումը՝ ըստ h-ի [81]:
14-15 E յառաջեալ
16 F բանակաբ
16 ABCDEFG արհեստիս փխ արուեստիս. ուղղումը՝ ըստ h-ի [81]:
17 B հնգիւքս
18 F վարդականաւն
18 A յորմէ
21 E միայնգամայն
21 h [81] առաջատեսակ
24 D գրոյն
25 C յառաքելոցն
27 A վարդապետական F վարդականն
28 h [81] ընդ արարածս

աւրինակ իմն ընդ աստիճանս յանհատ տեսակս, եւ կա՛մ՝ աստի դարձեալ անդր ելանել:

Սոյնգունակ եւ ըստ մասին կատարումն, թէպէտ ի քերականութենէ սկիզբն առնելով առաջնորդէ մինչեւ ի վերջին մասն, եւ կամ ի վերջի մասնէն մինչեւ ի գլխաւորագոյն սկիզբն, յորում ըստ առաւել քաջայայտութեան եւ ծանաւթ կացուցանելոյ զառաջարկեալսն լսողացն ընտանենայ եւ աւգտակարն:

Արդ՝ գիտելի է եւ այն, զի բաժանի բանական արուեստ ի չորս՝ յիմաստասիրութիւն, ի բանական բժշկութիւն, ի քերթողութիւն եւ ի ճարտասանութիւն[55]:

Եւ երկաքանչիւր ոք ի սոցանէ յանգուիւն ունի առ իրեարս, իմաստասէրն եւ բանական բժիշկն. ումն քննէ զերկնի եւ զերկրի բնութիւն, եւ ումն՝ զմարդոյն: Իսկ քերթողութիւն եւ ճարտասանութիւն՝ զի քերթողութեան արուեստին[56] պիտոյ է ճարտասանականին պայծառ բանից, որք եւ հասարակապէս վարին առասպելաւք եւ խրատուք: Իսկ ճարտասանականն ի նմանէ կիտից եւ ոլորակաց եւ այլոց ի նոցանէ գիւտից:

Բայց սկիզբն առեալ քերթողականիս յառաջ գալոյ յերաժշտականէ անտի. վասն զի նա բնաւորեցաւ երկայնիւք եւ սղիւք յիւրն վարիլ նուագաւոր երգս եւ ապա բազմաց մարդկան ի մէջ առեալ զքերթողականսն: Վասն որոյ մեր այժմ խնդիրս է ըստ իւրաքանչիւր կարգաց՝ սկիզբն առնելով ոմանց ի ձայնէ,– իբր թէ ձայնս է նիւթ բանականութեան, որպէս հիւսնականին՝ փայտ, եւ դարբնականին՝ երկաթ. այլեւ վայելչութիւնք եւ կարգք աշխարհիս ձայնիւ ասացեալ յարմարին: Եւ հաստատելով յայս, զի բանիւ վարդապետէին եւ բանիւ աշակերտեալքն կրթէին: Եւ ասացին զձայն վիրաւորութիւն աւդոյ՝ աւրինակաւ զխիստ ինչ ընդ իրեարս բախելով, զի վիրաւորեալ աւդն ի միջոցին տացէ ձայն, իսկ անգայտն եւ կակուղն տացէ զհնչուումն: Բայց այլոց պախարակելով զայն, թէ ըստ արուեստաւորին անցանելն բառնի եւ արուեստն. սկիզբն արարին ի գրոյ, որպէս զի յառաջակայսն զյիշատակն յերկարաձգեսցէ:

Իսկ ապա Դիոնիսիոս[57] ումն անուն եկեալ ըստգտանելով զերկոցունց սկզբունսն այսպէս՝ թէ զձայնի բնութիւն գտանել իմաստասիրացն է, եւ գիրն տեսցի ի կարգի իւրում, զի մի՝ այլ ընդ այլոյ քննութեամբ ծաղր լիցի արուեստաւորն: Եւ իւր սկսեալ բուռն եհար զնոյն ինքն զիրէս, եթէ «քերականութիւն է հմտութիւն»:

Զկնի որոյ Հերովդիանոս[58] ումն, որդի Ապողինարի[59], խոհեմագոյն, միանգամայն եւ իշխան, որոյ վասն յոյժ անբաւութեան արուեստից զբոլորից այրելով զգրեան, միայն զհաւրն իւրոյ եթող զգրեան, ոմանք ասեն՝ վասն յիշատակի, եւ այլք՝ վասն առաւել մտաւորութեան: Բայց փոքր ինչ այս արուեստ կա՛մ վասն չանկանելոյ ի բուռն, եւ կա՛մ՝ վասն մանկանց կրթութեան մնացեալ եղեւ Դիոնիսեայ ասացեալս:

Եւ զի այսքան պատճառս բանասիրութեան ի բնութիւնս մեր ունակացեալ է, վասն այնորիկ փոյթ յաւժարութեան եղեւ իմաստնոց գտանել զքերականութիւն: Վասն որոյ տեսցուք եւ զերրորդ գլուխն, որ է ակնարկութիւն սորին դիտաւորութեանն:

[Գլուխ երրորդ]

Ապուստ

Զի որպէս բժիշկն դիտաւորութիւն ունի առ մարդկային մարմին, զի բժշկութիւն յաղագս մարդկային մարմնոյ եղանի, զնոյն դիտաւորութիւն ունի եւ քերականութիւն առ գրեալսն ի քերթողացն: Ենթադրութիւն ունի եւ քերականութիւն առ գրեալսն ի քերթողացն: Ենթադրութիւնք եւ պատմութիւնք:

---

1 ADEFD *աչտիճանս*
2 ABCDEF *անդրէն*
3 ACDEF *ի քերականէ*
4 F *ի վերջն [մասն]*
5 F *մասէն փխ մասնէն*
6 ABCDEF *գյառաջարկեալսն*
6-7 BC *ընդանեննա*
8 F *ան փխ բանական*
9 B *ի քերդողութիւն*
9 ACDEFG *չիմ՝ եւ [ի ճարտ.]*
11 ABCDEF *չիմ՝ ոք. համադրումը ըստ h–ի [82]:*
11 B *յանկութիւն*
11 F *ունին*
11 B *առ իրարս* F *առ յիրարս*
12 ADEF *բժշկն*
12 ACEF *երկրի*
12 h [82] *գրնութիւն*
13 G *քերականութիւն փխ քերթողութիւն*
13-14 ABCDEF *քերականութիւն* B *զի քերդողութեան* h *զի քերդողական*
14 ABCDEF *ճարտասանն* G *ճարտասանին. ուղղումը՝ ըստ h–ի [82]:*
15 AE *առասպալեաւք*
15-16 ACDEFG *ճարտասանն*
16 F *կեսից*
17 B *քերդողականիս*
18 h [82] *չիմ՝ նա*
18 E *իւրն*
19 A *ապայ*
19 B *զքերդողականս*
20 AE *խնդրիս*
21 E *ձայն*
22-23 B *վայելչութիւնք*
23 BC *կարգ*
23 AD *յաշխարհիս*
24 F *վարդապետին* G *վարդապետեին*
24 h [82] *աչակերտեալք*
24 G *կրթեին*
27 F *զհնչուումն*

---

1 h [83] *անցանել*
1 h [83] *խափանի փխ բառնի*
2 F *յերկարաձգեսցէ* h [83] *յարաձգեսցէ*
3 BG *Դեոնեսիոս* E *Դիոնէսիոս* h [83] *Դիոնիւսիոս*
3 F *զերկուցունց* h [89] *զերկոցունցն*
4 F *սկիզբունսն*
4 ABCDFh *իմաստասիրաց*
6 Bh *արուեստաւորին*
6 ABC *հհար*
6 EF *եւ թէ փխ եթէ*
8 A *Հերոդիայանոս* BCDEG *Հերոդիանոս* F *Հերոյդիանոս*
8 h [83] *Ապողոն[ար]ի*
9 F *միայնգամայն*
9-10 F *արհեստից*
10 E *զգրեանս*
10 C *թողով*
11 E *այլ*
12 ABCDEFh G *չիմ՝ կամ [վասն չանկ.]*
12 B *չանգանելոյ* F *կանելոյ*
13 B *մանգանց*
13 BF *Դիոնիսիա* CDG *Դիոնիսեա* E *Դիոնէսիա*
14 AC *պատճառսն*
14 F *իմաստասիրութեան փխ բանասիրութեան*
14-15 F *ունակաց փխ ունակացեալ է*
15 F *եղելոյ*
16 C *զքերականութիւնն* E *զքերականութիւնս* F *զքերականութեան*
17 ABDEF *ակնարկութեան*
17 F *դիտաւորութիւն*
19 AF *բժշկն*
21 ABD *քերականութեան*
21 A *գրէալսն*
21 B *ի քերդողացն*
21-22 E *ենթակա* C *ենթայ* E *ենթակա*
22 E *բժշկութեան*

Եւ որպէս մարդ կենդանի՝ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ ունի զբաղկացութիւն, եւ մարմին ի չորից տարերց զխառնուած, որ են ի մեզ չորս հիւթք: Եւ է՛ մարմին յարմարեալ ի ջուց եւ յոսկերաց եւ յայլոց մասանց: Այսպէս եւ գրական արուեստս[60] ձեւանայ ըստ նմանութեան մարդոյ կենդանւոյ, զի կոչի գիր եւ տառ, որպէս մարդ, մարմին եւ հոգի. տառն՝ անմարմին, աւրինակ մտաց եւ իմանալի հոգւոյ, եւ գիրն՝ կերպացեալ տեսակի մարմնոյն[61]:

Եւ տառ կոչի անմարմին ձայնն, որ ի հեգէ գրոյն. յորժամ ասես այբիւն զայբն այսպէս՝ այբ, յի, բեն: Այբ՝ որ լինի անուն այբին, յերից գրոյ եղեւ տառն, որ է ձայնն անմարմին: Այսպէս զաւրութիւն հեգոյն իմանալի հոգի, եւ ձեւ գրոյն՝ զգալի մարմին:

Կոչի եւ գիրն տառ, այսինքն է տարր. զի որպէս տարերքդ նիւթ են ամենայն մարմնոյ, եւ գիրդ նիւթ չինուածոյ է ամենայն բանից, եւ զի չորք են տարերք, որոց չորք իննեկաւք թիւ գրոյն համազուգին, զորոց երկայն համարեցայ զորպէսն: Եւ այսպէս յարմարին չարադրութիւն գրի ընդ կազմածի մարմնոյն. տառն՝ հոգւոյ, գիրն՝ մարմնոյ, ձայնաւորքն՝ զգայութեանս, բաղաձայնքն՝ այլոց անդամոց, թաւքն՝ ոսկերաց, լերկքն՝ փափուկ մարմնոյ եւ մկանանց եւ նեարդից. միջակքն՝ երակաց եւ ջուց: Եւ բովանդակ գրականութիւնս՝ բոլոր մարդոյն: Համեմատի եւ այսպէս. ձայնաւորքն՝ մտաց, կիսաձայնքն՝ զգայութեանց, անձայնքն՝ մարմնոյ եւ անդամոց:

Արդ, որպէս բժշկականութիւն է յաղագս մարդկային մարմնոյ եղեալ՝ առողջութեան արարիչ, եւ կատարումն բժշկականութեան է՝ կա՛մ զներկայ առողջութիւն պահել, կա՛մ զի բաց գնացեալն վերստին դարձուցանել: Այսպէս հմտութիւն քերականին է՝ զքերթողացն[62] եւ զչարագրացն[63] կա՛մ առողջապէս զզաւրութիւն գրելոցն պահել, կա՛մ զթիւրեալսն եւ իբր հիւանդութեամբ տկարացեալսն քերելով ե՛ւ խորութեամբ, ե՛ դատողական քննութեամբ բժշկել: Զի որպէս հիւանդութիւն լինի յ
դամս մարմնոյ յառաւելուլ եւ ի նուազել որակացն, որ ի մեզ եւ ի ս

1 AD *ի հոգոյ*
2 F *տարերաց* G *տառերց*
3 F *ոսկերաց*
4 B *ձեւանա*
4-5 B *մարգւոյ*
5 A *կենդանոյ*
6 A *հոգիոյ*
8 F *ասեն*
10 F *նգեւն*
10 F *անուն փխ տառն*
10 F *զոր*
10 B *հեգւոյն* E *ի հեգոյն*
11 AD *գիր*
12 F *չիք՝ տարր*
13 ABCDF *չիք՝ ամենայն |մարմն.|*
13 B *գիրս*
13 B *չիք՝ է*
15 AB *համարեցա*
15 A *զորպէս*
15-16 C *չարագրութիւնն*
16 CDEG *մարմնոյս*
16 A *հոգոյ*
18 B *ոսկերացն*
19 B *բաւանդակ*
20 C *չիք՝ եւ |այսպէս|*
21 B *սգայութեանց*
22 A *բժշկականութենէ*
23 B *բժշկականութենէ*
24 B *գներկեա* CDEFG *գներկա*
24 C *առողջութիւնն*
25 AB *հմտութիւնք*
25 ACDEF *եւ |քեր.|*
25 F *քրականին*
25 B *գքերդողացն*
25-26 F *չարագրացն*
26 AB *զաւրութիւնն*
28 A *դատողութեամբն*
28 B *ի նուազեալ*
29 A *գրականացն փխ որակացն*

րերցն անկարգութենէ, այսպէս հիւանդութիւն գրականութեանս է յանպատչաճ գրութենէ լծորդացն եւ յանտեղեկութենէ կիտից եւ ոլորակաց եւ այլոցն արուեստից, որպէս եւ այսաւր յանարուեստ գրչաց եւ յանվարժ ընթերցողաց բազումս կրեն կիրք զայսպիսի խեղութիւնս անդամոց: Եւ բժիշկ՝ որ ոչ գիտէ զչարժումն երակացն զննել եւ զչարախառնութիւն նիւթոց՝ ո՛չ ասի բժիշկ: Նմանապէս՝ որ ոչ հմտանայ մասանց արուեստիս, ո՛չ ելանէ ի քերականութեան արուեստ: Վասն որոյ դիտաւորութիւն քերականին է քաջապէս գիտել զմասունս արուեստիս՝ իբր բժիշկն զիւրոյ ենթակային մասունս: Բայց մի՛ ոք սխալանս կարծիցէ, զի քերականութեանն հմտութիւն, որ է միոյ իրի անպատճառ գիտութիւն, իբր փոքր եւ նուազ: Ըստ բժշկականութեան ասացաք ունել զդիտաւորութիւն, զի առ կատարեալ եւ սեռական իմաստասիրութիւն՝ փոքր ասի, իբր մասնաւոր. իսկ առ իւր ենթական երբեմն բժիշկ ասի առողջապէս առ բանին բերումն, եւ երբեմն դատաւոր զննողականն արկանել ի գործ առ ստուգութիւն քերթածացն: Նաեւ բժիշկ մասնաւոր գիտութիւն է առ իմաստասիրութիւն՝ իբր սակս մարդկային մարմնոյ միայն եղեալ:

Տեսցո՛ւք եւ զչորրորդ գլուխն, եթէ առ որո՞ւմ յարուեստիցն ունի զհամեմատութիւն:

[Գլուխ չորրորդ]

Այլուստ

Եւ համեմատի արուեստ քերականութեանս երաժշտականին, եւ ի նմանէ առեալ ունի: Եւ է՛ այսպէս. կրկին են գործիք երաժշտականին՝ ի նիւթական կազմածոյ անչնչից, որպէս քնար եւ փող, եւ մարմին՝ բանաւոր կենդանւոյն, յորում ծածկեալ կայ ձայնն անմարմին, եւ ի չարժել արուեստաւորին՝ բացակատարէ զհնչումն: Նոյնպէս գրականութեանս է նիւթ քարտիսին, եւ որակ սեւակի տպաւորեալ եւ զաւրու-

1 AF *անկարգութեան է*
2 E *լծորդաց*
3 E *յայլոցն*
3-4 ADE *յանչարժ փխ յանվարժ*
4 B *գիրք փխ կիրք*
4 F *զայնպիսի*
5 AE *բժիշկ*
5 E *երակաց*
5-6 F *զչարախօսութիւն*
6 A *բժշկն*
6 BF *հմտանա*
7 ABCDEFG *արհեստ*
9 A *բժշկն*
9 A *ենթկային* B *ենթականին* E *ենթա կայի*
9 A *խալանս* CE *սղալանս*
10 E *չիք՝ զի*
10 A *զքերականութեան* E *զքերականութեան*
11 F *ըստ բժշկութեան*
12 F *սեւեռական*
12 ABEF *իմաստութիւն*
13 B *ընթակայն*
14 E *զբննողական*
14 F *բրումն*
15 ACDEFG *քերթածեացն* B *քերդածացն*
15 A *նայեւ*
15 A *բժիշկ*
15-16 A *գիտութենէ*
18 E *արուեստիցն*
21 ABCDEFG *արհեստ*
24 ABD *կենդանոյն*
24 BDEF *կա*
24 F *ձայն*
25-26 F *կանութեանս փխ գրականութեանս*

թիւն բանի եւ ձայնի ունակացեալ ի նմա եւ յընթեռնուլ արուեստաւորին կամ յերգել երեւի զաւրութիւն բանին եւ ձայնի:

Երաժշտականն թիւ եւ քանակ ունի համարոյ, քանզի խնդրի, թէ ո՞ր է, որ զերկպատիկ բանն ունի, եւ ո՞ր է, որ զկիսաբոլորն, եւ ո՞ր՝ զմակեռակն կամ զմակքառակն:

Նոյնպէս քանակ է եւ գրականութեանս ի մասունս բանին՝ յանուն եւ ի բայ եւ յայլսն, զի խնդրի, թէ ո՞ր է եռավանգ անունն եւ կամ քառավանգն եւ այլն՝ չափքն ոտից եւ թեւոց, զոր ուսցիս յՈտիենն ճառի:

Ե՛ն եւ ամանակաց թիւք՝ երկամանակ, եռամանակ, քառամանակ, որ ի ձայնաւորացն պատահմանէ երկայնից կամ սղից երկարութիւն եւ սղութիւն հագագին երեւի: Է՛ եւ այլազգ իմանալ զերկապատիկն, զկիսաբոլորն եւ զայլն, զի աստիճանք են երաժշտական ձայնիցն, յորում յորդելակ ձայնիւ բարձրանան եւ իջանեն մեղմապէս եւ հանդարտաբար· է՛, որ մի մի, եւ է՛, որ երկու երկու եւ երեք երեք, եւ է՛, որ հինգ, որ ասի կիսաբոլոր կամ մակեռակ, որ է վեց, կամ մակքառակ, որ է ութ:

Եւ այս ըստ բարձրութեան եւ նուաստութեան ձայնիցն ասի՝ յելանելն եւ կամ յիջանելն: Երաժշտականն զանազանս ունի բաժանմունք ձայնից՝ մեծ եւ փոքր, ծանր եւ թեթեւ, սուր եւ բութ եւ այլս ոմանս: Նոյնպէս եւ գրականս ի չարաձայնութենէ տառիցն թաւացն եւ լերկացն եւ միջակացն զանազանս ունին բախումն եւ թնդումն, ոմանք ի ծայրս լեզուին, եւ այլք՝ միջովն· եւ ե՛ն, որ շրթանց հարմամբ:

Երաժշտականին ութ են բաժանմունք ձայնիցն, եւ աստ ութ են գիրք ձայնաւորք, որ ըստ իւրաքանչիւր դիմաց ոլորակս առնեն: Երաժշտականն ի կոխմանէ մատանց ի լարս քնարին տպաւորի եւլուստ ձայնին կամ ի ծակս եղից չնչոյն փողոյն, որ ի փչմանէ: Իսկ գրականութեանս՝ ի լարսն, որ ի բնութիւնս մեր կրի եւ յաճառապատ փողսն, որ պարա-

---

1 AB չիմ՝ եւ [ձայնի]
1 E ձայն
1 B յընթեռնուլ
2 AF երգել
4 E զերկպատիկ
4 E բանին
5 F զմակեռակեռակն
7 B ի բա
7-8 B քառավանկն
8 B ոտիցն
8 CE թեւոց
8 F յուսցիս
8 C ոտինն
9 F չիմ՝ եւ
11 F հագագին
11 B իմանալի
12 ADERFG զկիսաբոլորսն
13 E որդելակ
13-14 F հանդարտապէս
15 F չիմ՝ որ հինգ
15 A մակերակ
15 D մաքքառակ
17 F ասից
17-18 F եւանելն
18 AF իջանելն
18 E երաժիշտականն
18 F զանազան
19 ABC բարակ փխ բութ
20 AB թաւոցն
22 C չրթանցն
22 A հարմարբ
23 B ձայնից
25 BC մատանցն
25 F եւուսն
26 A չնջոյն E չնչոյ
27 F յաճառապատս

նոցաւն ընդ խորութիւն չնչափողին երիւրեցելոյ հագագին ձեւանայ յարուեստաւորէն յընթեռնուլն կամ յերգել, յորդելակ հնչումն կամ գիջական եւ այլն, որ յառողանութիւնսն են արուեստից աւրինակք:

[Գլուխ հինգերորդ]

Առ որովք[64] նախքան ի սոյն արուեստս մտանել գիտելի է ի հինգերորդ գլխիս եւ զպիտանացուն սորին եւ զամբարեալս ի սմա չահս, որովք յաւժարագոյնս լինին հետեւողութեան արուեստիս, գեղեցիկ չահուն ակնկալութեամբ քաղցր զաչխատութիւն համարեցին, քանզի կէտք եւ ոլորակք, հոլովք անուանց եւ խոնարհմունք բայից, գեղեցիկ արուեստ վերծանութեան գլխոց, ստուգաբանութեան գիւտ, եւ հանճար համեմատութեան եւ գատողական ընտրութիւն, քննողական իմաստութեամբ չափոց վանդից եւ ոտից, եւ կշռութիւն ձայնից եւ այլ բազում մասանց աւգտակարաց, ոչ այլ ուստեք, որպէս ի սմանէ հմտանալի լինի· զի իբրեւ խրատ իմն ցուցական փոքու բանիւ ի ղրունս մեծալի լինի· զի իբրեւ խրատ իմն ցուցական փոքու բանիւ ի ղրունս մեծ եւ բազմահանճար իմաստնոցն գրելոց առաքէ զաչակերտեալն սմին, որպէս եւ ասէ իսկ· «Գերականութիւն է հմտութիւն»:

---

1 ABCDEG ընդ խոչորութիւն
1 C ձեւանա F ձ փխ ձեւանայ
2 AB յարուեստաւորին
2 A յընթերնուլն F յընթեռլուն
2 A երգել
2 ABCF յորդորելեակ DG յորդելեակ E յոդելեակ
2 C հնչմամբ
3 AB առողանութիւնս
5 A զի փխ ի [սոյն]
5 C արհեստս E արուեստ
5 ACDEFG եւ փխ ի [հինգ·]
E զն երրորդ
6 AD սմայ
7 C հետեւողութեանն
8 C համարեցին DEG համարիցին
9 E ոլորակ
10 ACDFG վերծանութեանն
10-11 A հաճար
11 E համեմատութեանն
11 A ընտրութեան
11 A քննողականակեան
12 B վանկից
13 A աւկտակարաց
13 ABCEF ուսուէք
14 F լինին

Ստեփ Մագիստր

Եւ արդ՝ ստուգաբանեալ լինի քերականութիւնս գրականութիւն, զի ըստ աւրինակի հիւսանց քերելով զփայտ եւ զփտեալն ի նմանէ կամ զթիւրեալն, կամ զոստան ճախարակաւք եւ այլ գործարանաւք ջան տարեալ ուղղել զնա եւ մաքրել, նաեւ անաւթս ինչ առնել կամ այլ ինչ գործի, կամ կենդանատեսակ: Եւ այս՝ ի ձեռն քերածոյ, կամ որպէս ի ձողաձեւս մորթեգործք, որք արտաքոյ եւ ներքոյ քերածովք զմորթսն կազմեն. զոմանս արուեստի գրչութեան, որպէս մագաղաթ եւ քեմուխտ, եւ կամ որպէս ոսկերիչք՝ յոսկի եւ յարծաթ, կամ դարբնաց՝ յերկաթ եւ ի պղինձ, ի միոջէ ենթակայէ բազում տեսակս ստեղծեալ. եւ մետաքսագործք կերպասաց ի միոջէ բազում գոյնս եւ ստեւս, պարզս եւ յստակս եւ ծայրագոյնս փողեն աւքսոյն:

Այսպէս ,բանական եւ մտաւոր կենդանիս այս մարդ՝ ունելով բնութեամբ ենթակայ զբանականութիւն, սակայն խառնաղանճ եւ հոծ եւ

2-3 h [223] *քերականութիւն է հմտութիւն որք ի քերդողաց եւ ի չարագրաց իբրու բազում անգամ ասացելոց: Անուն իսկ քերականութիւն գրականութիւն ասի ըստ Հոմերոսի, որպէս յառաջ երթեալ ասէ: Իսկ եթէ էր ազգաւ կոչեցաւ քերականութիւն. իբր քերեալ փխ երգնկացու՝ «Եւ արդ՝ ստուգաբանեալ··· քերելով» ընթերցման:*

2 B *գրականութիւնս քերականութիւն* [շրջուն]

3 A [*աւրինակի*] *քերելոյ հիւսանց զփայտ* [շրջուն]

4 F *զթիւրեալսն*

4 AB *զոստն*

4 h [223] *այլ եւս*

4 ACDEFG *գործիականաւք*

4-5 B *ջանս արեալ*

5 A *զնայ*

6 Bh *քերուածոյ* E *գերածոյ*

7 A *մորթէգործք* h [223] *մորթէ գործք* F *գործք*

7 F *քեմուխ*

7 h [223] *քերուածովք*

9 C *յոսկերիչք*

9 E *ոսկի*

9 A *արծաթ*

9 E *թարրնաց* F *դարբնակաց*

10 C *պղինձ*

10 F *ի միջէ*

10 F *ստեղծանեմք*

10-11 A *մետաքսագործք*

11 h [223] *կերասի* A *չիք՝ կերպասաց*

11 *ի միոջէ բազում*

11 D *միոջէ* BEF *չիք՝ ի միոջէ*

11 A *գոյնք*

11 h *պարզ*

11 F *յասանկ փխ յստակ*

12 D *ծարագոյնս*

12 F *փողին*

12 ABCDEFG *աքսոն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [223]:

13 F [*Այսպէս*] *է*

13 G *ենթակա*

13 h *բնական*

13 F *այ*

13 F *չիք՝ մարդ*

13 h [223] [*զբանակ·*] *եւ զմտաց եւ մակացութեան ընդունակութիւն*

14 F *չիք՝ սակայն*

14 A *հոճ*

անյարմար, որպէս եւ ցուցաւ իսկ պատճառն: Եւ վասն այսորիկ այս արուեստ կոչեցաւ քերականութիւն, զի ի բանականէ աստի զվճիռն եւ զմաքուրն եւ զամենեւին առանց բծի եւ կարծեաց արտաքս բերեալ իբր ի քուրայէ զմաքրագոյնն եւ զհրատեսակն ոսկի, այնու անուանեցին զնա քերականութիւն եւ իբրեւ զարժան ի մահարձանաց կամ զբարձր կանգնեալ աչտարակ, կամ թէ նպատակս եւ դրաւչուածս ի ճանապարհի կանգնեալ, զի ծանիցեն զճանապարհն ուղիղ եւ անմոլար երթիցեն ի պաղատն արքունի եւ մի՛ խոտորեսցին: Այսպէս քերականութեամբս մտանել պարտ է յամենայն արուեստ իմաստասիրութեան. ըստ որում ասէ՝ «Քերականութիւն է հմտութիւն»:

այլ

Գիտելի է, զի ի քերականութենէն հմտութիւնքն ծնանին եւ ի հմտութենէն քերթողութիւնքն ստեղծաբանին ըստ զանազան իրաց առասպելական պատմութեանց եւ չափաբերական բանիւք եւ սոքաւք ներածիլ ի բոլոր չրջագրականս, զոր եւ հմտութիւն կոչեաց գասացեալ մայրն քերթութեանց Դիոնիսիոս ոմն Թրակացի՝ գտաւղ քերականութեանս գեղեցիկ արուեստից: Եւ զի թէպէտ զգիր եւ զվտրութիւնս նորին, եւ զոտից զչափ յառաջ քան զսա եգիտ Հոմերոս եւ այլք ոմանք, սակայն թերակատար եւ անյարմար, թարց մասանց գտելոցն ի սմանէ: Իսկ սա զառաջնոցն չարագասեաց զկնի միմեանց հանդերձ իւրովքն գիւտիւք, զոր եւ կոչէ քերականութիւն, ասելով՝ «է՛ հմտութիւն»:

Դաւթի

Եւ արդ, զի նախակարգեաց զսկիզբն արուեստիս ի հմտութենէ, թուեցաւ ոմանց յանբանութիւն ածել, փոխանակ առաւել գիտութեանն: Այլ նա ճշմարիտ զոր ինչ եգիտն եւ կարգեաց ի հմտութենէ եւ ի բանաւորութենէ եղեալ սահման քերականութեան: Բայց գիտելի է, թէ զի՞նչ է հմտութիւն եւ կամ ո՞րպիսի ինչ:

---

1 A *յանյարմար*

1 F *իպէս փխ որպէս*

1 h [223] *յառաջագոյն քան զմեզն ասացին փխ եւ ցուցաւ իսկ պատճառն*

1 F *ի* [*ցուցաւ*]

1-2 h [225] *գրականութիւնս այս վասն այնորիկ կոչեցաւ քերականութիւն փխ երգնկացու՝ «Եւ վասն այսորիկ քերականութիւն» ընթերցման*

1 F *այսրիկ*

2 F *լի փխ զի*

2 F *չիք՝ ի*

2 A *զվիճիտն*

3 h [225] *կարծեացն*

3 F *ար փխ արտաքս*

4 A *ի քուրիայէ* h *ի քրայէ*

4 G *չիք՝ այնու*

5 F *չիք՝ կամ*

6 ACDEF *չիք՝ թէ*

9 ABCDEFG *արհեստ*

9-10 F *չիք՝ իմաստասիրութեան. ըստ որում ասէ*

11 ADE *այլ* [*հմտութիւն*]

12 BCDF *ի հմտութենէ* E *ի հմտութէնէ*

12 B *քերդողութիւնքն*

14 F *չրջագականս*

15 B *քերդութեանց* F *քերութեանց*

15 AB *Դիոնէսիոս* DEFG *Դիոնեսիոս*

15 F *գիտօղ*

15 BCDFG *քերականութեան* E *քերականեութեան*

17 E *զոտից չափ*

17 AB *առաջ*

17 A *զսայ*

18 E *գտելոյն* F *գիտելոյն*

19 AC *իւրովք*

21 C *նախ կարգեաց*

22 C *անբանութիւն*

22 D *փոխանախ*

22 ACDEFh *գիտութեան*

23 h [64] *ճչմարտիւ*

24-25 h [84] *չիք՝ եդեալ սահման քերականեութեան··· որպիսի ինչ*

Դաւթի Սահմանաց

Հմտութիւնն[65] *փոքու իրաց գիտութիւն է, եւ ո՛չ կատարեալ գիտութիւն: Վասն զի չորք են զանազանութիւնք գիտութեանց· զի ⟨ա⟩ կա՛մ ընդհանուր է, ⟨բ⟩ կա՛մ մասնական, ⟨գ⟩ կա՛մ հանդերձ պատճառաւ, ⟨դ⟩ կա՛մ առանց պատճառի, յորմէ չորքս այս անուանին՝ հմտութիւն, ներհմտութիւն, արուեստ, մակացութիւն*[66]*:*

Արդ՝ հմտութիւն է միոյ իրի անպատճառ գիտութիւն, որպէս յորժամ ոք մի դեղ գիտել ցաւոց· իսկ զպատճառ ցաւուն կամ զգաւրութիւն դեղոյն եւ կամ թէ ո՞րպէս պարտ է պիտանանալ նմա՝ ո՛չ գիտէ:

Իսկ ներհմտութիւն՝ ընդհանուր եւ անպատճառ գիտութիւն, որպէս ներհմտական բժիշկ, որ բազում դեղս գիտելով անգիտանան զպատճառս ներգործութեան դեղոցն:

Իսկ արուեստ ընդհանուր գիտութիւն՝ հանդերձ պատճառաւ:

Իսկ մակացութիւն է ընդհանուր, անսխալ եւ անփոփոխելի գիտութիւն:

Արդ, ի չորից յայսցանէ մի է հմտութիւն, որ փոքունց իմն իրաց ասի ներածութիւն, եւ ո՛չ ընդհանրական գիտութեան, այլ մասին, որպէս եւ ի գիրս Սահմանացն եւ այս ասի, թէ քերականն գիտէ, թէ էն եւ ով բնութեամբ յերկար են. այլ զպատճառն կատարեալ իմաստնասէրն գիտէ, եւ ո՛չ ինքն[67]*:*

Դաւթի *Եւ է՛ հմտութիւն այսպիսի ինչ· հարցեալ ցքեզ բայ եւ կամ անուն, եւ քո ոչ կարացեալ ըստ արժանւոյն պատասխանատրել, ի նախնեացն անկար սովորութիւն՝ ըստ նմանութեան երթալոյ անասնոցն ի սովորական տեղիան: Իսկ բանաւորութեամբ լուծանել զինդիրն ըստ նշանաւոր հրամանաց՝ ի լսելոյ մարդոյ ստուգելով զբազում անգամ ասացեալսն ի քերթողաց եւ ի չարագրաց, այլ ո՛չ զաւտար ինչ, որ ոչ լսի բան:*

---

1 ACDEFG *հմտութիւն*
1 F *գիտութիւնն*
1 A *կարաւտեալ* փխ *կատարեալ*
2 F *ոչ ոք* փխ *չորք են*
3 ACDE *ընդհանուր*
3 F *մասնականց*
3-4 F *չիմ՝ կամ հանդերձ պատճառաւ, կամ առանց պատճառի*
4 F *չիմ՝ այս*
5 G *արհեստ*
7 E *ցաւոյս*
7 A *զօրութիւն*
8 E *դեղուն*
8 AE *պիտանալ*
8 A *նմայ*
9 ACDEFG *ընդհանուր*
9 F *չիմ՝ ընդհանուր եւ անպատճառ գիտութիւն*
10 A *բժշկ*
11 B *դեղոյ* C *դեղոյն*
12 ABCDEFG *արհեստ*
12 ACDEFG *ընդհանուր*
13 ACDEG *ընդհանուր*
13 B *անզգալ*
16 C *ներգործութիւն*
16 ACDEG *ընդհանրական*
16-17 C *որպիսի եւ գիրս Սահմանացն*
17 A *Սահմանացան* E *Սահմանաց* փխ *ի գիրս Սահմանացն*
17 F *[թէ] են*
18 C *երկար*
18 A *զպատճառ*
19 ACE *չիմ՝ եւ ոչ ինքն*
21 BC *բստ արժանոյն*
21 E *ի նախնեաց*
22 C *անգար*
22 A *չնորաւոր* CDEF *չնրհաւոր* փխ *նշանաւոր*
25 Bh *քերդողաց*
25 h [84] *չարագրաց*
25 AC *բանս*

Մագիստ

Քանզի բազում անգամ ասացելոցն՝ յայնցանէ ջան տարեալ եւ յինքեանէ հարազատաբար յաւելուլ, քանզի ո՛չ էր նոցա այլ ինչ, քան ասել եւ լսել ինչ նորագոյն, զոր եւ «հմտութիւն ասէ զԲերականութիւնն ի Բերթողացն եւ ի շարագրացն՝ իբրու բազում անգամ ասացելոցն»:

այլոյ

Եւ այժմ գիտելի է քերթութիւն եւ քերթողութիւն եւ չարագրութիւն[68] *եթէ զի՞նչ իւրաքանչիւրն իցէ:*

Քերթութիւն է առասպելավարժութիւն եւ չափաբերական բանիւք պատմութիւն զանազան իրաց, զի որպէս հիւսնութիւն բաժանի ըստ տեսակաց՝ է՛, որ աթոռագործ է, եւ է՛, որ տաճարաչէն· այսպէս եւ քերթութիւն ըստ մասին բաժանի, ըստ զանազան ինչ իրաց եւ ըստ այնմ ընդունի եւ զանուանակոչութիւնն: Եւ քերթաւղք են իմաստասէրքն առաջինք, որ զբանին գտին զմասունս, քանզի Բերթողութիւն է ճանաչել զդէմս խաւսիցն, որ ինքն տեղեակ է լեզուին, զոր քերեալ սրբէ ի ցանկութիւն լսաւղացն:

Իսկ շարագրութիւն կոչէ զպատմութիւնս հրէից եւ հեթանոսաց՝ զհին եւ զնոր: Իսկ առ մեզ Մովսիսի եւ մարգարէիցն, եւ որք յետ Քրիստոսի, որ եւ վեց մասամբ քերականին վերծանութեամբն եւ այլովքն եւ զհագներգութիւն եւ զվանդ եւ զոտիցն չափս գիտելով, եւ սոքաւք յերկոքինն յայս կրթելով ի քերթածս եւ ի շարագրածսն եւ ի սոսին հմտանալ, զի մի նիւթ բանաւորական վարժիցն՝ զվիպասանական պատմութիւնս ունէին. այսինքն՝ զշարագրացն: Վասն որոյ ասէ՝ «որք ի Բերթողացն եւ ի շարագրացն իբրու բազում անգամ ասացելոցն». այ-

---

1 EF *յանցանէ*
1-2 A *յինքնենէ*
2 h [226] *յաւելուլ հարազատաբար [շարադաս·]*
2 B *չիմ՝ յաւելուլ*
2-3 h [226] *եթէ ոչ ասել ինչ նորագոյն կամ լսել փխ Երգնկացու՝ «քան ասել եւ լսել ինչ նորագոյն» ընթերցման*
3 F *նորագոյնս*
3-4 h [226] *չիմ՝ զոր եւ... ասացելոցն:*
3 ACE *քերականութիւն*
5 ABC *յայժմ*, D *այժ*
5 B *քերդութիւն*
8 E *պատմութիւնք*
9 F *աթոռ գործէ*
9 F *տաճար չինեն*
9-10 B *քերդութիւն* F *քերականութիւն* փխ *քերթութիւն*
11 ABCE *զանուանակոչութիւն*
11 B *քերդողք* E *քերթողք*
12 B *քերդողութիւն*
13 E *խօսից*
13 E *լէզուին*
14 ABDFG *լսողացն* E *լսողաց*
15 E *հրէից*
16 ABDEFG *Մովսէսի*
17-18 E *այլովք*
18 E *վանք*
18 F *զոտից*
19 B *ի քերդածս* F *ի քերթուածս*
19 E *չիմ՝ ի [սոսին]*
20 F *բնաւորական*
20 F *զի վիպասանական* փխ *զվիպասանական*
21 F *ունին*
21 F *զշարագրաց*
21 F *վասն այսորիկ*
21 h [226] *Վասն որոյ հմտանալն խնդրէ բազում անգամ ասացելովք որք ի քերդողացն եւ ի շարագրացն բանաստեղծութիւնք փխ Երգնկացու՝ «Վասն որոյ... բանաստեղծութիւնք» ընթերցման:*
22 B *ի քերդողացն* E *ի քերթողաց*
22 B *ի չարոցգրացն*

Մագիստր

սինքն՝ զգրելոցն ի նոցանէ եւ զճառեցելոցն, եւ զնոցունց բանաստեղծութիւնքն, եւ առաստութիւնք, եւ առասպելավարժութիւնք· այսոքիւք հմտանալ յոգնաբեղուն տրոհմամբք եւ եղանակաւք եւ ներկուռ կրթութեամբք:

Ստեփ 5

Եւ լինի հմտանալն ըստ այսքան յեղանակս· ճանաչե՛լ զեղանակս եւ զվանգի չափս՝ յարդարելով ըստ ենթադատութեանն[70] զգրուցատրութիւնս եւ զնոցունց պատմութիւնսն, եւ այն ըստ կարգի յարմարութեամբք եւ պատճառ[աւ]ք առ ի հաւաստալ: Եւ եթէ ոչ այսպէս իցէ՝ ո՛չ կարէ ընթեռնուլ զնոսա ի լսելիս ժողովրդեանն գեղեցկապէս զբանս եւ զգործս առաջնոցն եւ կամ թէ զաստուածոցն: Այլեւ ինքեանք ըստ հրամայեալ յեղանակս արասցեն ստեղծումն բանի պւետիկոսաբար:

այլ

Եւ այսպէս քերթողացն եւ չարագրացն բազում անգամ ասացեալ արուեստախաւս բանիւքն վարժելով՝ երթեալ ելանել ի քերականութիւնն, այսինքն ի կատարեալ արուեստն: Վասն զի բարձրագոյն է քերականութիւն քան զքերթողութիւն, որքան հոգի քան զմարմին: Քանզի ոչ այլ ինչ է քերականութիւն եթէ ոչ հոծ եւ յարմար չարամանութեամբ եւ ողորկաբանութեամբ եւ խորութեամբ առոգանութեանցն եւ զասաւորութեամբ գծի եւ չափաբանութեամբ եւ կշռաւք ստեղծանել բանս՝ եթէ՛ գովասանութիւն, եթէ՛ պարսաւ, եթէ՛ այլ ինչ գրեալք[72], սոյնպէս եւ զայլոցն արուեստիւնս գրամարտկութեանն[73] անվթար յառաջերութեամբ եւ լինել որպէս հոգի չարժաւղ մարմնոյ, ներգործելով քերականութեամբ զգրականութեան մասունս: Եւ այսոցիկ[74] բազում պէտք են Հին Կտակարանացն եւ առասպելավարժութեան հոգ տանել, իբրու ասէ՝ «բազում անգամ ասացելոցն»:

---

1 C *գգրելոց*
1 ACDE *ճառեցելոցն* BFG *ճառելոցն*
2 h [226] *[առասպելավարժութիւնք] ասին*
3 ABCE *յոգնաբեղուն*
3 ABCDF *յեղանակաւք*
3 E *նեռկուր*
5 C *չինի փխ լինի*
5 A *հմտանալնն*
5 h [184] *[հմտանալն] ի նոսա*
5 E *չիf՝ ըստ այսքան եղանակս*
5 ABDEFG *[ճանաչել] զյեղանակս*
5 F *չիf՝ ճանաչել զեղանակս*
6 hG *զենթադատութիւնս փխ ըստ ենթադատութեան*
6-7 h *զգրուցատրութիւն* h [184] *զգրուցատրութիւնն*
7 h[184] *զպատմութիւնս նոցա [շարադաս·]*
7 A *յարմարութեամբ*
8 F *առ ի հաւաստար*
8-9 AD *ընթերնուլ*
8-9 h [184] *ընթեռնուլ զնոսա գեղեցկապէս ի լսելիս ժողովրդոց զբանս···*
9 C *զբանն*
10 CE *յառաջնոցն*
10 h *եւ փխ Այլեւ*
10 A *ըստ հրամեալ* G *ըստ հրամեալ*
11 h [184] *[յեղ·] սորա*
11 F *զստեղծումն*
11 B *պւէտիկոսաբար* h [184] *պիետիկ բար*
12 B *քերդողացն*
12 A *չիf՝ եւ չարագրացն*
13 E *արուեստախօսաբանիւք*
13 BCDEFG *երթալ*
13 ACE *ի քերականութիւն*
14 ABCDEFG *արհեստն*
15 B *զքերդողութիւն*
15 E *զհոգի*
17 h [184] *առոգանութեան*
17-18 ABCDE *դասաւորութեան*
20 h [185] *[ար·] եւ զառաքինութիւն*
20 A *գրամարտկութեան*
20-22 h [185] *չիf՝ եւ լինել որպէս հոգի··· մասունս*
23 A *հինկ սակարկանացն փխ Հին կտակարանացն* G *հին կտակարանաց*
23 A *առասպելով վարժութեան*
24 G *ասացելոց*
24 BDh *ասացելոց*

Ստեփ

Իսկ ասելն, թէ «մասունք են սորա վեց»,– կամեցաւ ցուցանել մեզ արուեստաւորս զորչափութիւն սորա, զոր ճառեացն, եւ յայտնել զբովանդակ զաւրութիւն սորա՝ մի գուցէ զութն ասացեալ մասունսն եւ կամ զիններորդ մասունսն, զորս քերթողութիւնս անուանեաց, ըստ այսոցիկ իննամասնեայ զսա կոչեսցես· այլ աստ կամեցաւ ուսուցանել՝ համառաւտ առնելով զինունսն վեց: Այսպէս զլեզուս եւ զհնագէտ պատմութիւնսն մի առնելով, եւ զհագներգութիւն եւ զվանգ տաղաչափութեան չարադասեալ· քանզի անդ չէ խորութիւն վանգիցն երկարաց եւ սղից, թաւաց եւ սոսկից: Վասն որոյ ասաց, թէ «մասունք են սորա վեց»· եցոյց զքերթողական մասունս, որք հատեալք են ի բոլորէ: Եւ եթէ զմի ի սոցանէ ոչ կալցի քերթաւղն, ո՛չ ասի կատարեալ արուեստաւոր:

Դաւթի

Մովսէս

Իսկ տեսակք ճարտասանականին երեք այսոքիկ են՝ ատենականն[75], եւ բաղխոհականն[76], եւ կացրդականն՝[77] զուգահաւասար հատեալք ի սեռէ յորոց եթէ ունիցի[78] ոք զմին ի նոցանէ՝ կատարեալ ասի ճարտասան: Իսկ աստ ո՛չ նմանապէս, թէպէտ մասն ի բոլորէ է, որպէս տեսակ՝ ի սեռէ՝ զի որպէս տեսութիւն մասն միայն է մարմնոյն, եւ մասն ոչ ունի զբոլորին գիտութիւն: Այսպէս, որ ոչ զվեցեսին զսոսա ունի՝ զվերծանելն, եւ զզրուցելն, եւ զլեզուաց[ն], եւ զհնագէտ վիպասանութիւնն, եւ զստուգաբանելն, եւ զհամեմատելն, եւ զիրաւապէս դատողութիւնն մասնական՝ ծովագնաց է բանին, եւ ո՛չ՝ անդնդական խորոցն գիտակ, եւ ո՛չ կարէ ստուգապէս զննթադատութիւնսն ճանաչել եւ տրոհել իրաւացի:

---

1 h [185] *Իսկ զի մասունս ասաց սորա վեց· այն զգրականութենէ ասէ, քանզի կամեցաւ··· փխ երգնկացու՝ «Իսկ ասելն, թէ «մասունք են սորա վեց», կամեցաւ···» ընթերցման:*
1 F *կամեցուցանել փխ կամեցաւ ցուցանել*
1 F *չիf՝ մեզ*
2 F *զարուեստաւորս*
2-3 Bh *զբաւանդակ* E *զբովանտակ*
3 F *մի գուցէ* h [185] *թէ մի գուցէ*
3 B *մասունս [եւ]*
4 C *զզիններորդ*
4 ACDEFG *զոր*
4 B *քերդողութիւնս*
5 BCDEFG *իննմասնեա* A *իննմասնեայ*
5 A *զսայ* F *զայս*
6 ABCDEFG *զինունսն վեց*
6 ABCEF *հնագետ*
7 ABE *զհագներգութիւնս*
8 E *վանգից*
9 B *թաւացն*
10 B *զքերդողական*
10 F *մասունսն*
10 ACDEFh *որ*
10 F *հաստատեալք*
11 Bh *քերդողն*
11 F *արհեստաւոր*
12 F *ճարտասանին*
13 F *կացրդական*
13 G *զուգահաւասարք*
14 A *ինքեան*
15 C *որոց*
15 F *ունիցի*
15 B *զմինն* h [84] *զմի*
15 ACDEF *ի սոցանէ*
15 ADE *ի ճարտասան* F *ճարտարասան*
18 A *զսոսայ*
19 AC *լեզուաց*
19 h [160] *յորումս [եւ գհնագէտ]*
19 ACE *զհնագետ*
19 ACE *վիպասանութիւն*
19 h [160] *[վիպ·] եւ յարեաց ի նոյն*
19 h [160] *դատումն ընտրութեան [մասն·]*
20 C *զուգաբանութիւն փխ զստուգաբանելն*
20 ACE *դատողութիւն*
22 F *տրոհմել*

Մագիստր

Ցաղագս որոյ ասաց՝ «զմասունս սորա վեց»: Իսկ եթէ է՞ր աղագաւ սահմանեցին զսա վեց, վասն զի սա՛ է դուռն ամենայն իմաստութեան եւ կրթութեան. պարտ էր իբր աստիճանաւք սոքաւք իսկ ի կատարեալ իմաստասիրութիւն ելանել: Եւ զի ծննդական է թիւս այս[79], պարտ էր զսա դնել մայր եւ սկիզբն գիւտից, զի սոքաւք յանհատան վարել կարասցէ եւ զբանական հոգիս յարդարել, քանզի որք ոչ գիտեն զբանականութեան մասնկունսն եւ զարհմունսն եւ զբաղդատութիւնսն, թուի ինձ, եթէ իբրեւ զպղինձ կամ զայլ իմն գործարան հնչեն:

Եւ ծննդական գոլով վեց թիւդ, զի յերկուս ճեղքեալ արականս զսա գործէ երկու երիս գոլով, եւ յերիս ճեղքեալ զնա՝ երիս երկուս մասնաւորեալ՝ իգականս զննթական ունելով, քանզի երեք երկու են եւ երկու երեք: Եւ երկու թիւն իգական է, երեքն՝ արական: Եւ ահա արական եւ իգական կրելով սորա լինի ծննդական. քանզի ոչ զայլ ոք ի թուոցն, որ ի ներքոյ տասնեկին են՝ գտցես այսպիսի բայց միայն զվեցս:

Եւ ասեն ոմանք, եթէ քանզի կատարեալ է թիւս այս, եւ բանական կենդանիս այս մարդ, որոյ այս արուեստ է, ի վեցերորդումն ստեղծաւ աւուր:

Սահմանաց

Վասն այնորիկ զկատարեալ թիւն եդ, զի կատարեալ թիւ է, որոյ մասունքն չարաձրեալք հաւասար գոն բոլորին. քանզի վեցին մասունքն չարաձրեալք հաւասարք գոն բոլորին եւ զվեցն ծնանին, քանզի ունի կէս զերիան եւ երրեակ զերկուան եւ վեցեակ զմին, որ լինի վեց:

Եւ արդ, զի առաջին կատարեալ թիւ վեցն է, վասն այնորիկ վեց եղ

2 h [227] *քանզի փխ վասն զի*
2 A *առցէ փխ սա է*
3 h [227] *[կրթութեան] քանզի թէ ոչ գիտէ զգրականութիւն եւ զգրչութիւն եւ զխտրութիւնս, զիա՞րդ յիմաստասիրութիւն կարիցի ամբառնալ, քանզի պարտ էր...*
3 C *աչտիճանաւք* h *աստիճանաւքս*
3-4 h [227] *այսոքիւք ելանել ի կատարեալ իմաստասիրութիւն, որպէս ասեն իսկ եթէ քերականն գիտէ, զի էն եւ աւն բնութեամբ երկարք են, այլ եթէ է՞ր ազագաւ երկարք են, ոչ գիտէ: Պարտ էր զծննդական թիւս զայս դնել...*
3-4 DEG *իմաստասիրութիւնն* F *իմաստութիւնն*
4 A *զսայ*
5 B *վարեալ*
6 F *արգել փխ յարդարիլ*
7 F *զբաղադրութիւնս*
8 C *պղինձ*
8 A *գործարութեան փխ գործարան*
9 C *ճեխքեալ*
9-10 h [227] *Իսկ վեց թիւ յերկուս ճեղքեալ արականս գնոսա գործէ երիս գոլով, իսկ թուականութիւնն երկուս փխ Եւ ծննդական... երկու երիս գոլով:*
10 A *երիս [ճեղքեալ]*
10 A *գնայ* h [227] *գնոսա*
11 h [227] *իգական*
11 E *զննթակայ*
11 A *երէք*
12 h [227] *երկուն թիւ*
12 ABF *[երկու] երէք*
12 h [227] *թիւն [ար·]*
12 CDE *եւ երեք [արական]*
12 E *է [եւ ահա]*
12 A *[եւ ահա] յարական*
13 h [227] *սորա կրելով [շարադաս·]*
13 F *չիմ՝ լինի ծննդական. քանզի ոչ զայլ ոք ի*
13 C *ծնդական*
13 ACF *ի թուոց*
13-14 h [227] *որ ի խոնարհ քան զտասնեակն փխ որ ի ներքոյ տասնեկին են:*
14 E *զվեց* h [227] *վեցս*
15 F *եւ [եթէ]*
16 h [227] *կենդանի*
16 h [227] *մարդս*
16 G *արհեստ*
18 h [227] *վասն որոյ* C *վասն այսորիկ*
20-21 F *ունէն ի կէս*
21 ABF *կես*
21 DEF *վեցակ*
22 B *կատարել*
22 BCDG *այսորիկ*
22 F *եղան*

Ստեփ

զմասունս քերականին, որպէսզի սոքաւք ի հմտութենէն ի կատարեալ գոյնս ելանէ:

*Իսկ յետ այսորիկ ասէ եւ զանուանս վեցիցն զմի մի յանուանէ, զի մի՛ խառն գնոսա թողլով եւ առանց յատկութեանցս աղաւաղեսցի իմաստն՝ որ ի նոսա, մարմին եւ անդամս կարծելով արուեստիս, որպէս զանաճ մարմին գ*Դաւթի *արն եւ գերկաթն, կամ իբրեւ զանմարմինն: Վասն որոյ բացայայտեաց զանուանսն, եթէ ոյք արդեաւք իցեն, որպէս եւ ասէ. «Նախ՝ վերծանութիւն[80] ներկուռ[81] ըստ առոգանութեան»[82]: Ըստ որում եւ զայն գիտելի է, զի նախադասութիւն[83] եւ ստորադասութիւն[84] ըստ երից լինի եղանակաց՝ ըստ տեղւոյ, ըստ ժամանակի, ըստ պատուոյ:*

այլ

Իսկ վերծանութիւն, որ ասի ընթերցումն ըստ առոգանութեան, նախադասեցաւ ըստ տեղւոյ, քանզի անկար էր առանց սորա այլ եւս առաջակայիցն զյարմարութիւն ունել: Եւ վերծանութիւն ասացին իմաստասէրքն վերստին ճանաչել հոգւոյ զմոռացումն իմաստից աւրինակաւ գիւտի ծառային: Բայց զընթերցողութիւն «վերծանութիւն» ասաց

Ստեփ

ըստ յունին, այսինքն ի վերծանաւթութիւն, որ ըստ մերում լեզուիս ասի «կարդացողութիւն»:

«Ներկուռ ըստ առոգանութեան». ներդ նախդիր միայն է, իսկ կուռն ասելով «զանդադար կրթութիւնն» ասէ. այսինքն՝ ազդոզապէս կռեալ եւ կրթե[ա]լ զինքն ընթերցողութեամբ: Իսկ «ըստ առոգանութեանցն» ասելով զոլորակս[85] չէչտիցն ասէ, որով կարդացողութիւնն վայելչանայ, զտան առոգանութեանցն պահել զխտրութիւնս ոլորակացն եւ ամանակին[86], եւ հագագին[87], եւ կրիցն, քանզի առաջնոցն էին գիւտք այսոքիկ՝ Հոմերոսի եւ այլոցն, զորս ընկալաւ եւ կարգեաց յիշխանութեան իւրեանց:

1 F *մասունս*
1 F *չիմ՝ ի [հմտութենէն]*
1-2 F *ի կատարելագոյն*
3 AC *զի մի մի*
4 h [185] *վկայութեանց* փխ *յատկութեանցս* G *յատկութեանց*
5 F *իմաստուն*
5 ABCDEG *անդամ* F *անդամն*
6 E *զանմարմին*
6-7 h [185] *Եւ արդ* փխ *Վասն որոյ*
7-8 h [185] *չիմ՝ որպէս եւ ասէ* F *չիմ՝ եւ [ասէ]*
8 AB *վերծանօթութիւն*
9 A *զայս*
9 E *զանգիտելի* փխ *զայն գիտելի*
10 h [84] *երից եղանակաց է*
10 ABDEFG *յեղանակաց*
10 ABF *ըստ տեղոյ*
10 ACDE *ըստ պատուոյ*
11-12 h [84-85] *Իսկ եթէ էր ազագաւ նախադասեաց զվերծանութիւն ըստ առոգանութեան ըստ տեղւոյ. քանզի անկար էր... փխ Իսկ վերծանութիւն... անկար էր...*
11 F *ըստ առոյգանութեան*
12 AB *ըստ տեղոյ*
12 A *սորայ*
13 C *յառաջիկայիցն*
13 h [85] *ասի*
13-14 E *իմաստասէրք*
14 C *հոգւոյ* AF *հոգոյ*
15 ABCDEF *գիւտիւ*
16 E *այն ինքն* փխ *այսինքն*
18 E *Նախդիր է միայն [շրջուն]*
18 ACE *կրթութիւն*
18-19 h [185] *Իսկ ասէլն եթէ ներկուռ ըստ առոգանութեան. ներկուռ զանդադար կրթութենէ ասի* փխ *«ներկուռ... կրթութիւն ասէ*
20-21 h [186] *առոգանութեան ասէլն*
21 A *կարդացողութիւն*
22 B *վայելչանա*
22 h [186] *[վայելչ·] այսինքն ըստ*
23 C *առաջնոցք*
23 h [186] *[առաջ·] զատ*
24 AB *այսորիկ*
24-25 ABE *իշխանութեան*

այլ «Երկիր՝ զրուցատրութիւն ըստ ներգոյս[88] բերբողական եղանակս»: *Ըստ կարգի եւ յարմարապէս. երկրորդ մասն քերականութեան զգրուցատրութիւնն ասէ, այսինքն՝ եթէ պարտ է յետ ընտանապէս ընթեռնլոյ զրուցատրել ի պատմութենէ չարագրացն. զի ընթեռնուլն յաղագս*
5 *զրուցատրելոյ իսկ է: Իսկ ասել՝* «ըստ ներգոյս բերբողական յեղանակս»,
Դաւթի *այսինքն՝ թէ զրուցատրութիւնն առնելի է ոչ ըստ սովորական ինչ խաւսից, այլ կա՛մ զքերթողացն արարուածս, կա՛մ զիւրաքանչիւր ուրուք նոցուն գաղափարաւք ձեւացուցանելով զրուցել, որպէս եւ ասէ՝* «ըստ
Ստեփ ներգոյս բերբողական եղանակս». *ա՛յս է՝ ըստ նոցա եղանակացն*
10 *պատկանաւորել եւ նմանաբար առնել, զի քերթողացն եղանակ «զգեղեցկայարմարն» ասէ՝ եւ զնմանն եւ զհաւանականն, եւ կոչին սոքա* «եղեալք պատմութիւն», *իսկ ոչ եղեալքն՝* «առասպելք»:

Եւ լինի առասպել ըստ երից եղանակս՝ ‹ա› ըստ պիտակութեան, ‹բ› ըստ հագներգութեան[89], ‹գ› ըստ փոխաբերութեան:

15 *Արդ՝ ըստ պիտակութեան է ամենեւին եւ անպատճառ սուտն, զոր ոչ պիտանի է եւ լսելն, որպէս՝ «Պասիփայ[90] արեգական դուստրն ցլու տուփիլ», կամ «զԴինայէ[91] պահէր [Ա]կրիս[ի]ոս յերկաթի կուսաստանս»:*

Իսկ ըստ հագներգութեան, որ է եպերականն, որպէս գորտուն եւ աղուեսուն, կամ ճային եւ հաւուցն, կամ իշոյն եւ առիւծուն կամ ագռաւուն եւ աղուեսուն կամ առիւծուն եւ հարսանեացն:

Իսկ ըստ փոխաբերութեան՝ խրատուց աւրինակք, որպէս նապաստակացն եւ գորտուցն կամ կտակացն կամ գայլուցն եւ ոչխարացն:

---

1 A *ըստ ներգոյն*
1 B *քերդողական*
1 ABCDE *յեղանակս*
2-3 AF *զրուցատրութիւնն* B *զրուցատրութիւն*
3 C *ընտրապէս*
4 A *զրուցատրելով*
5 B *քերդողական*
7 B *զքերդողացն* F *քերթողացն*
7 F *իւրաքանչիւր*
8 F *չիք՝ եւ*
8-9 h [186] *Իսկ ասելն եթէ ըստ ներգոյս քերդողական յեղանակս փխ երգնկացու՝ «որպէս եւ ասէ... եղանակս» ընթերցման:*
8-9 E *ըստ ներգոյ*
9 B *քերդողական*
9 ABCDEFG *յեղանակս*
9-11 h [186] *յեղանակս կամ յեղանակաց զգեղեցկայարմարն ասէ փխ երգնկացու՝ «այս է... ասէ» ընթերցման:*
9 ABCDG *յեղանակացն*
10 B *քերդողացն*
10 ABDEFG *յեղանակ*
10-11 F *զգեղեցկայարմարան*
11 AF *կոչեն*
12 F *յեղեալքն*
12 F *առասպելք*
13 E *առասպելք*
13 ABC *ըստ յերիս* F *ըստ յերից* h [186] *ըստ երից յեղանակաց*
13 ABCDEFG *յեղանակս*
13 ABC *ըստ հագներգութեան [է ամենեւին] փխ ըստ պիտակութեան*
16 BCh *Պասիփա*
17 B *զԴինաէ* h [186] *զԴանայէ*
17 E *պահեր*
17 G *կրիսոս*
18 E *եէպերականն*
19 h [186] *չիք՝ եւ աղուեսուն* G *աղվեսուն*
19 C *եւ [ճային]*
19 B *չիք՝ ճային եւ հաւուցն, կամ իշոյն*
19 ACDEFh *առիւծենոյն [կամ]*
19-20 BG *չիք՝ կամ ագռաւուն եւ աղուեսուն կամ առիւծուն*
20 ADEF *աղվեսուն*
21 G *աւրինակ*
21-22 E *նապաստակաց*
22 F *գայլուց* h [187] *գայլոցն*

«Երրորդ՝ լեզուաց եւ հնագէտ պատմութեանց առձեռն բացատրութիւն»:

Ըստ պատչաճի եւ այս զրութիւն երրորդ մասն քերականութեան, զի ոչ առ մի, այլ ընդ բազումս զրուցատրութիւնն եղանի խնդրողաց:
5 *Վասն այնր «երրորդ» ասէ զլեզուացն բացատրութիւն, այսինքն՝ որ*
Ստեփ *ընդ միով լեզուաւ բառիցն է տեղեկանալ ձայնի, զի հարկաւոր է վարդապետին, թէպէտ ոչ զաւտարի, այլ զիւրոյ լեզուին խաւսս եւ պատմութիւնս ինչ զնախնեացն արարեալ լաւագոյն համառաւտապէս գիտել:*
Եւ թէ զայլոց եւս լեզուաց ի միմեանց բացորոշելոց ասէ, որք չուրջ զբեւ
այլ 10 *սահմանակից աշխարհք իցեն՝ գիտութիւն լեզուաց նոցա: Վասն զի կարի աւգտակարք են առ ստուգաբանութիւն, զի որքան զջուր ժողովածու գեղեցիկ է գետաւրէն գնացողութիւն ջրոյն, այնպէս իմաստութեան գիտողին՝ լեզուաց ծանաւթութեամբ առ բազումս տարածանել զիմաստսն:*

Ստեփ 15 *Եւ դարձեալ զքո լեզուիդ գիտելն զրովանդակ զբառսն՝*[92] *զեզերականն*[93]*, որպէս՝ զԿորճայն*[94] *եւ զՏայեցին*[95]*, զՎուիթայինն*[96] *եւ զՁորրորդ-հայեցին*[97] *եւ զՍպերացին*[98]*, եւ զՍիւնին, եւ զԱրցախայինն*[99]*. այլ միմիայն զմիջերկրեայսն*[100] *եւ զոստանիկն*[101]*, վասն զի պիտանիք այսոքիկ են ի տաղաչափութեանն, այլեւ աւգտակարք ի պատմութիւնսն,*
20 *զի մի՛ վրիպեսցի անընդել գոլով լեզուացն*[102]*:*
Իսկ «հնագէտ պատմութիւն[103] *ասէ զհին եւ զնոր, զհեթանոսաց եւ զհրէից եւ զքրիստոնէից, զի տեղեակ իցէ եւ ընդել ամենայն պատ*այլ *մութեանց. այլեւ վասն այն չիշէ զվիպասանական պատմութիւնս, զի յայտ արասցէ, թէ զո՛ր քերթաւղքն միով կամ երկու տաղիւք չիշեցին եւ*
25 *զանց արարին՝ հարկաւորք են մեզ եւ պիտանիք զբնաւսն ի դէպ բացատութեամբ համարձակ ասել:*

---

1 AE *հնագետ*
1-8 h [187] *Իսկ երրորդ մասն ասէ զլեզուն եւ գհնագէտ պատմութիւնն: Արդ լեզուս ասէ, որ չուրջ զբեւ սահմանակից աշխարհք իցեն, գիտութիւն լեզուաց նոցա, վասն զի կարի աւգտակարք են այս առ ստուգաբանութիւն փխ երգնկացու՝ «երրորդ՝ լեզուաց... համառաւտապէս գիտել...» ընթերցման:*
1 E *երորդ*
3 AC *չիք՝ ըստ պատչաճի եւ այս զրուութիւն*
6 C *բառն ից փխ բառիցն է*
7 F *լեզվին*
8 A *զնայխնեացն*
8 E *համառոտապէս* AF *համարաւտապէս*
10 F *լեզվաց*
11 C *աւգտակար*
13 C *գիտողի*
13 F *տարածել*
15 C *զքոյ*
15 ABDFG *բաւանդակ* E *բօանդակ* h *բովանդակ*
15 A *զբարսն*
15-16 ACDEFhG *զեզերականս*
16 A *զԿորճայն*
17 C *զՊերացին*
18 E *զՄիջերկրայսն* F *զի միջերկրեայսն*
18 ABCDE *զոստանիկսն*
19 ADF *այսոքիկք* C *այսոքիք*
19 h [187] *ի տաղաչափութեան*
19 A *ի պատմութիւնն*
20 F *վիրիպեսցի*
20 E *լեզուաց*
21 h *Իսկ հնագէտ պատմութեան. պատմութիւն ասէ...*
21 ACF *հնագետ*
21 EFG *պատմութիւնս*
21 F *զհեգին փխ զհին*
22 D *զհրեից*
22 C *զքրիստոնէից*
22 ADEF *ընտել*
24 A *քերթողք* B *քերդողքն*
25 F *եղեն փխ են*

Ստեփ

Բայց սխալանս կարծեմ աստանաւր արուեստաւորիս երրորդ կարգել զլեզու եւ զհնագիտութիւնս. քանզի իրաւ եւ վայելուչ ինձ թուի առաջին զսա ասել, եւ երկրորդ մասն՝ զվերծանութիւնն. վասն զի նախ՝ կրթութիւն եւ ընտանութիւն հին պատմութեանն ի մեզ տրամադրի, եւ ապա՝ ընթերցողութեանն ասպարէզ:

«Զորիր՝ ստուգաբանութեան գիտ». *ստուգաբանութիւնն պիտանացու եղեւ յաղագս ուղղութեան անուանց եւ բայից. վասն զի յանհմտութենէ խաւսից թիւրեալ են անուանք եւ բայք ամենից ազգաց, բաց ի սակաւուց: Եւ աւրինակ թիւրութեան է ա՛յս. որպէս ճանապարհի կտրելն եւ խորանալն ի կոխմանէ ոտից եւ կամ որպէս սանդղամատանց թիւրիլ եւ թափիլ եւ ջարդիլ ի բազմութենէ երթեւեկացն, ըստ այսմ աւրինակի բազումս ընդ ինքեանս անցուցանելով բանիս՝ ի բաժանմանէ լեզուացն մինչեւ ցայսաւր թիւրեցան անուանք եւ բայք ամենից ազգաց բացի սակաւուց ազգաց, որք ունաւղք արուեստիս այսմիկ յոլովք եւ անսպառ լեալք՝ պահեցին ամբողջ եւ ուղիղ զխաւսս ազգաց իւրեանց հրամանաւ թագաւորաց իւրեանց: Եւ եղեւ թիւրութիւն խաւսից այսպէս. գնչուք եւ թոթովատք եղեալ յազգէն որ յառաջ քան զմեզ, որք ոչ կարէին զընտրութիւն առնել լծորդացն ի խաւսս իւրեանց յաղագս մերձաւորութեան լծորդացն առ միմեանս, որպէս բեն՝ մենի, պէի եւ փիւրի, եւ որք մի ըստ միոջէքն, աւանդեցաւ թիւրութիւն խաւսից նոցա որդւոց իւրեանց, որպէս զուղղութիւն յաղագս միայն բնակելոյն եւ ոչ ումեք գոլոյ մերձաւոր առ նոսա: Եւ էին նոքա նահապետք իւրաքանչիւր գաւառաց, յորժամ էրն տակաւին նուազութիւն մարդկան: Իսկ սովորութիւնն վարժեալ պահեցաւ իբրեւ զաւրէնս յիւրաքանչիւր գաւառի, եւ եղեալ անուանակոչութիւն անմարմնոց եւ մարմնոց, աճականաց եւ անաճից, յաղագս այնորիկ հարկ եղեւ ստուգաբանելով ուղղել զթիւրութիւնն:*

---

1 B *ոգալս* C *սրզալանս*
2 h *գհնագիտութիւն*
3 A *զսայ*
3-4 *հ նախակրթութիւն*
4 BF *ընդանութիւն*
4 Eh *պատմութեան*
5 B *ընթերցողութեան*
5 F *ասպարանէլ*
6 h [187] *Իսկ չորրորդ մասն ասէ գաուստգաբանութիւնն, որ է ուղղութիւն անուանց եւ բայից*
7 F *յուղղութեան*
7-8 C *անհմտութենէ*
8 F *անուանքս*
8 F *ամենայնից*
8 Bh *բայց ի*
9 ABCDEF *թիւրութեան*
10 F *ի խորանալն*
10 ABCDEFG *թիւրեալ եւ թափեալ*
11 h *երթեւեակացն*
12 E *ընդ յինքեանս*
13 AD *թիւրեցին*
13 BF *բայց ի*
14 h *ունողք*
15 E *եալք*
16 h *խաւսիցն*
16 CDEF *գնչիւք*
18 C *զընտրողութիւն* E *զխարութիւն* փխ *զընտրութիւն*
19 E *բենի*
19 AB *որդոց*
21 AE *զուղութիւն*
21 ABCD *ումէք*
22 C *մեձաւորք*
22 F *յիւրաքանչիւր*
23 G *էրն [տակ·]*
23-24 ABC *սովորութիւն*
24 ABCDF *իւր [գաւառի]*
25 A *մարմնոյն*
25-27 h *չիմ՝ ցաղագս այնորիկ հարկ եղեւ ստուգաբանելով ուղղել զթիւրութիւնն*
26-27 A *զթերութիւնս*

Դաւթի

Բայց ստուգաբանութեան ձեւք են երեք՝ յիրէն, յարուեստէն, ի ձայնէն: Եւ յարացոյց առաջնումն՝ սա,փոր, երկրորդին՝ փայտ,հատ, եւ երրորդին՝ ննիղուկ:

Ստեփ
Մովս

Եւ դարձեալ յաւելեալ եւ այս եւս ըստ կերպարանի իրին՝ սապատ, երկոտանի, չորքոտանի, վեցոտանի, թեւաւոր, ներքաւոց, վերմակ, գլխապատ եւ որ ինչ այսպիսիքն են, յիրէն ունելով զանունն, որպէս՝ սղոց, կրակ, եւ յորժամ ստուգաբանես զլծորդսն փոփոխելով եւ զքմակիցսն՝ պակասե[ա]լ եթի եւ յաւելեալ ոյի, որ լինի սողոց եւ կրակն կերակ ըստ գործոյն:

Իսկ ըստ ձայնին, որպէս՝ ծիծառն, ագռաւ, կուռաք, կռունկ, հողմ, սիփ եւ այսպիսիքս:

Իսկ ըստ արուեստին, որպէս՝ բանական, անբան, անասուն, սղոցուն, լուղակ, բերոց, կտրիչ, ձեւիչ եւ որ այսպիսիքս: Եւ ա՛յս է զանազանութիւն սոցա:

Արդ՝ ամենայն անուանք ըստ մի ինչ յայսցանէ կերպարանին, զորմէ ասեն, թէ ոչ է թիւրե[ա]լ ի բնական անուանէն եւ սեռականն, եւ տեսականն, եւ անհատն, որպէս ասէ Արիստոտելէս[104]. «Արդ են ներձայնոջքն ներանձնիցն ախտիցն նշանակք եւ գրիցեալքն ներձայնոջացն. եւ որպէս կիրքն ոչ ամենեցուն նոյնք, [նոյնպէս] եւ ոչ ձայնքն նոյնք»: Զայս բան յԱրիստոտելէ առեալ ի մեկնութիւն քերականիս Մովսիսի Քերթողի: Անդ՝ ի գիրս Արիստոտելի Դաւիթ ըստ այլ ղիմաց առնու զմեկնութիւնն, եւ աստ Մովսէս ըստ տեղւոյս այլ տեսութիւն,

---

1 h *Քանզի փխ Բայց*
1 AE *ստուգաբանութեամբ* B *ստուգաբանութեանն*
1 AB *յիրեն*
1 ABF *յարուեստէն*
2 E *առաջումն*
2 ABCDE *փայտհատ* F *փատհատ*
4-8 h [188] *[Եւ յաւելուն] եւ այլ եւս [մի ի սոսա], որպիսի ներքանոց եւ վերմակ եւ գլխապատ եւ որք ստուգաբանին փոխադրելով գլծորդսն եւ գքմակիցսն, քանզի սղոցն սողոց է... փխ երգնկացու՝ «Եւ դարձեալ յաւելեալ... գքմակիցս» ընթերցման:*
5 E *թեւաւոր* F *թեւաւուր*
5 E *ներգանոց*
6 F *այսպիսիք*
6 F *յիրեն*
8 ABCDE *պակասել* F *պակասելով*
8 h [189] *չիմ՝ որ լինի սողոց*
9 h [189] *է ըստ գործոյն, փոխանակեալ գեթ եչի*
10 h [189] *ի ձայնէ փխ Իսկ ըստ ձայնին*
10 C *որպիս*
10 h [189] *չիմ՝ ծիծառն*
10 h [189] *կուռաք, ագռաւ [շարադաս·]*
10 h [189] *եւ որք այսպիսիք են*
12 A *բանականն*
2-13 h [189] *չիմ՝ սողուն, լուղակ*
13 B *կտրոց*
13 h *Այսպիսի փխ եւ այս է*
16 h *բնականագոյն* F *ի բանական*
17 A *արէ փխ ասէ*
17 ABE *Արիստոտելես* CD *Արիստոտէլէս* F *Արիստոտէլ*
18 h [189] *ներանձնիցն*
18-19 ACDEF *ներձայնոջաց*
19 h [189] *ոչ կիրքն [շարադաս·]*
19 ABCDEFG *իրքն փխ կիրքն*
19 A *ամենեքուն*
20 h [189] *[նոյնք], որպէս ումեմն ասեն երակլէս եւ ումեմն եռակլէս համանուն*
21 E *Արիստոտէլէ*
21 E *Մովսէս* ABCDFG *Մովսէսի*
21 CE *Արիստոտէլի*
21 A *գիմ փխ գիմաց*
22 E *գմեկնութիւն*
22 F *ասէ փխ աստ*
22 AF *ըստ տեղոյս*

զորոց զզանազանութիւնն, որ ըստ տեղւոյն է, ցուցից: Զի չորք են այսոքիկ՝ իրքն եւ իւր իմացումն, եւ անունն եւ գիրն: Եւ յարացոյց սոցա իրք եւ իմացումն, զի յորժամ տեսեր աչաւք արեգական՝ իմացումն եղեւ քեզ, որ արեգակն է. եւ անունն՝ յորժամ լեզուով ասես արեգական, եւ գիրն՝ յորժամ ձեռամբ գրես:

Արդ՝ իրքն եւ իւր իմացումն, զոր ախտ[105] անուանեաց, յամենայն ազգ մի է, զի բնութեամբ է, իսկ ձայնիւ ասել զանունն կամ գրով գրելն՝ զանազան է, զի այլազգ է առ հայն, եւ այլ՝ ի հոռոմն եւ ի պարսիկն անունն եւ գիրն, զի այս ոչ բնութեամբ, այլ յետոյ պատահեցան[106]:

Իսկ աստ ի մեկնութիւն քերականիս ըստ այսմ դիմաց է. իրքն եւ իւր կիրքն, զոր ախտ ասաց, եւ ձայն՝ որ է անունն, զոր կամ խաւսիւք ասես, եւ կամ՝ գրես:

Արդ, կիրքն՝ որ է ախտն, իրացն է նշանակ, եւ ձայնն՝ որ է անուն կրիցն, եւ գիրն՝ որ գրեն անուանն: Որպէսզի յայտ լիցի ասացեալս, թէ ամենայն կենդանի կամ անկենդան, որ անուանի, իւր ախտն, որ է կիրք, զիրքն նշանակէ զբնութիւնն, եւ անունն՝ ի կրիցն եղեալ, այսինքն՝ յախտից բարուցն, եւ գրեցեալք ի գրի զանունն նշանակէ: Եւ որպէս ոչ կիրքն ամենեցուն նոյնք, նոյնպէս եւ ոչ ձայնքն, որ է անունն: Որպէս սուրբն[107] Գրիգոր Պարթեւ[108] եւ Աստուածաբան[109] ասեն՝ թէ ըստ կերպարանացն նշմարեցուցանէր եւ դնէր անուն մարդն առաջին: Եւ Փիլոն իմաստասէր՝ թէ ընտաներար եւ ըստ բնութեան դնէր նախաստեղծն զկենդանեացն անուն, մինչ զի բախեալ ազդէր եւ կենդանին ընդոստուցեալ յետս հայէր առ կոչուղն: Վասն որոյ պարտ է զամենայն անուն ըստ երից այսոցիկ ստուգել: Նմանապէս եւ զբայն:

Ստեփ Մովս

Անանուն

Քանզի ստուգաբանութիւն է[110] լուծումն փաղաւութեանց ի կատարեալ սեռ նախատիպ բառից, որպէս զիրաւացին կամ զյափչտակ որք ստուգաբանելով ասէ, թէ զիա՞րդ են այսոքիկ ներհակք միմ

---

1 A *բստ տեզայն* F *բստ տեզոյն*
1 ACE *ցուցիչ*
2 A *անուն*
2 A *արացոյց*
3 A *չիմ՝ եւ իմացումն, զի յորժամ տեսեր աչաւք*
4 F *չիմ՝ քեզ, որ*
4 E *եղեն*
4 F *անուանն*
4 F *լեզուաւ*
6 F *յիւր*
6 E *ամենայն*
7 ADF *յազգ*
7 E *ասելն է*
8 E *ի հռոմ* F *ի հռոմն*
9 F *անուանն* E *անուն*
11 E *ի մեկնութիւնն*
16 ACDEFG *անուն [կրիցն]*
17 E *զբնութիւն*
18 E *ախտից*
19 E *ձայնք*
20 ABC *եւ [մարդն]*
22-24 B *չիմ՝ եւ Փիլոն իմաստասէր... առ կոչուղն*
22 ABF *ընտանէրար*
26 F *քան փխ Քանզի*
27 A *սէռ*
27 A *բարդիցն* CF *բառիցն* E *փառիցն*
28 DF *ոք*
28 ACF *չիմ՝ թէ*
28 B *ներհակ*

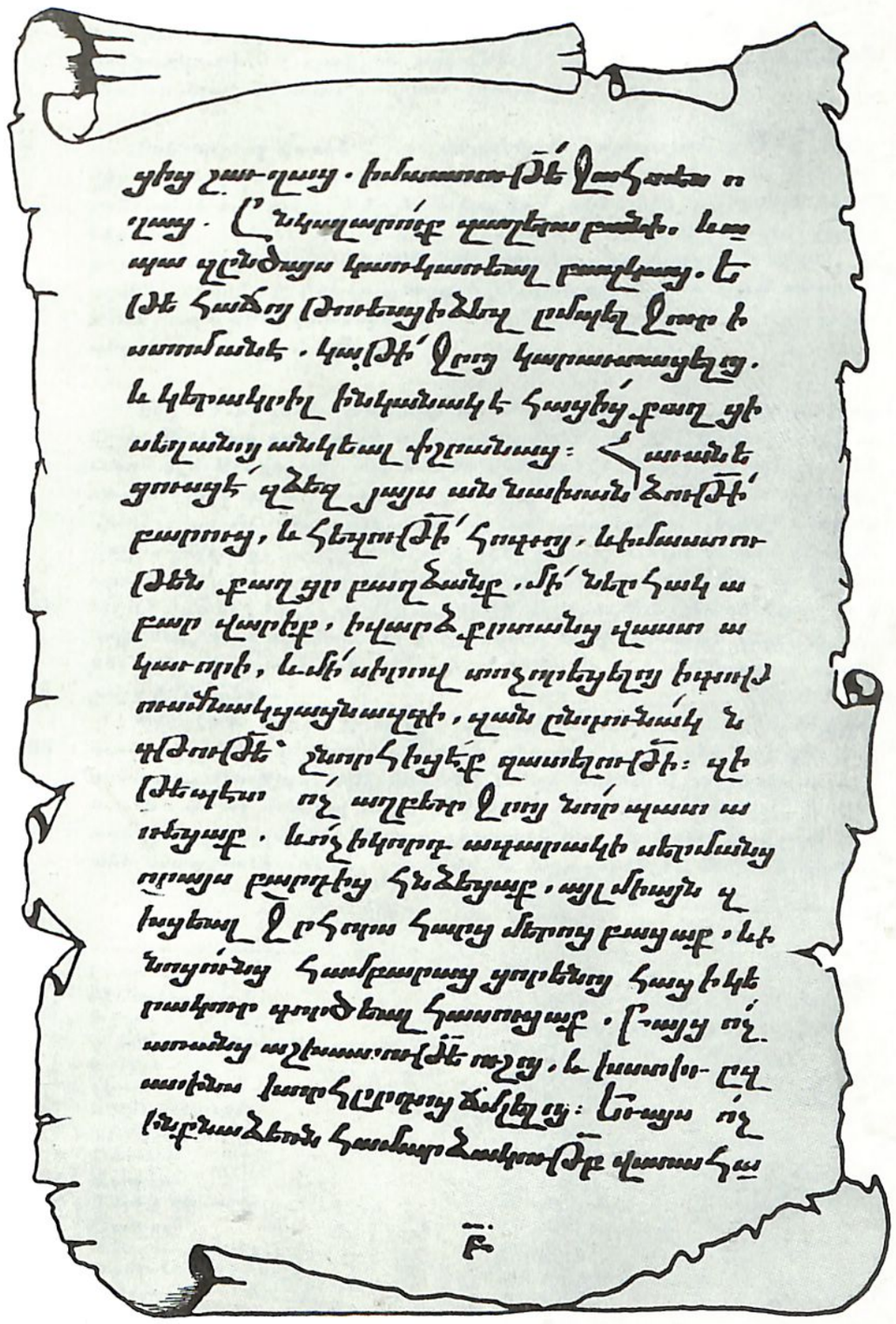

Մի նմուշ Յովհաննէս Երզնկացու աշակերտ Թորոս Կլայի ինքնագրից:

Եւ ստուգաբանէ, թէ իրաւունք՝ յիրաւացոյն վերայ ասի, եւ յափշտակութիւն՝ յանիրաւին, եւ ապա քերթողապէս ստուգաբանէ զիրաւս. եւ յափշտակութիւն է «յափչատ արկութիւն», որպէս թէ չատին եւ յոլովին ձեռնարկելով՝ ոչ խորէ զանիրաւութիւն:

Ստեփ Մովս

Իսկ որք ոչ կարեն[111] ստուգաբանել եւ բացայայտել զմի ոք յերից վերասացեալ յեղանակացդ՝ թիւրեալ են, զոր պարտ է փոխել զմի գիր յանուանէն եւ ի բայէ, ի ձայնաւորաց կամ յանձայնից՝ լծորդովքն յայտնեցելովք, մինչեւ պատահեսցէ տեսութեան անուանն, որպէս վերագոյն ասացաք յաղագս կրակի, թէ կերակ է, եւ տրգալն՝ տարգալ, եւ սղոցն՝ սողոց· ի փոխել զլծորդսն եւ զքմակիցսն ըստ այսմ մտածութեան, ապա թէ ոչ փոխեսցես երկու կամ երիս ի լծորդացն՝ եւ ո՛չ հանդիպեսցիս ստուգաբանութեանն:

Մագիստր

Իսկ են բազում անուանք առ մեզ ընտանեգոյն յայլոց լեզուաց եւ ի մերձակայից, որ[ք] ոչ ստուգաբանին. եւ եթէ կամեսցի ոք՝ ոչ ուղղապէս թեւակոխէ, այլ խորթս ստեղծանէ: Քանզի որ ոչն էր անկ մեզ եւ [ոչ] գիւտ՝ առեալ յայլ ազգացն, նովիմբ անուամբ պահեցաւ մինչեւ ցայժմ. եւ զայն եւս յորժամ հարցեալ[ք] լինիմք՝ ասեմք յայլոց լեզուաց· քանզի եւ նոքա ի մէնջ զորս ոչ ունէին գտեալ՝ մերոյին արամեան անուանակոչութեամբ պահեցին, որպէս՝ փակեղն, որ է յունարէն, քանզի ոչ գոյր մեր եւ ոչ էր սովորութիւն. եւ սուտրա, որ է սպիճուռ, եւ կաղամար, որ է կալամառ, այսինքն աման գրչի. եւ այլ ինչ բազում, զոր ընտանացեալ մեզ ունիմք: Եւ ոչ է բազմաց զսա գիտել բայց իմաստնոց:

Այսպէս եւ նոքա, զի ոչ էր սովորութիւն յունաց եւղ գործել եւ կիթ, ուսեալ ի մէնջ զմածուն եւ նովին անուամբ կոչեն զնա՝ ոչ գիտելով զստուգաբանութիւն, եթէ մածուն· քանզի մածեալ է, սոյնպէս եւ անուանի: Եւ ոչ ունելով սոցա սովորութիւն զգենուլ կապա[յ], ի մէնջ առեալ՝ ո՛չ ուղղախաւսեն, այլ անուանեն զնա «կովայ»: Եւ զգործ մատին ոստայնանկութեան, զոր այժմ առ մերս գործի եւ մեխուր անուա-

---

1 F *իրաւունքն*
1 ABCF *յիրաւացոյն*
1 B *վերա*
3 F *յափչատարկութիւն* փխ *յափչատարկութիւն*
7 F *յանուանեն*
7 ABCD *անձայնից*
7 h [190] *լծորդելովք*
8 C *անուանն*
9 B *զրգալն*
10 F *սղոցի* փխ *սողոց*
10 C *զլծորդն*
12 A *ստուգաբանութեան*
13 D *ընդանէգոյն* E *ընտանէգոյն*
13 F *լեզվաց*
14 ABD չիf՝ *եւ* [*եթէ*]
15 A *կրակն* B *էր անդ* F *եր անկ* փխ *էր անկ*
16 ABCDEF չիf՝ *ոչ* [*գիւտ*]· *համաձրուա-մբ՝ ըստ* h-*ի* [228]:
17 CF *հարցեալ լինիմք*
17 C *ասեմ*
18 A *նորա*
18 F *ունեին*
20 F *ոչ գոյ*
20 A չիf՝ *եւ* [*ոչ էր*]
22 F *ընդանացեալ*
22 AC *զսայ*
23 AC *իմաստնոցն*
24 Ch *իւղ* E *եուղ*
25 ABCDEFG *նովիմբ*
25 A *զնայ*
28 ABDEF *զնայ*
28 E *գործ*
29 BC *ոստայնանգութիւն*
29 F *մեսխուռ*

նեմք զնա ըստ վրաց, իսկ նոքա՝ մեսխիկա: Նոյնպէս եւ թուչնոց՝ սակս ոչ ունելոյ եէ նոցա, *յորջորջեն* գեուռակն՝ «ծուռակ», *որպէս եւ ոչ եղելոյ լուղակաց, որ ի մերում գաւառի, նովին ձայնիւ կոչեն* զամարն «ամառ», *եւ զայլսն ամենայն եւ զորսոցն.* գդուռէնն՝ «դուռեծ», *եւ* գտահուենն՝ «տահուծ»: *Եւ այսոքիկ՝ բազումք, եւ ոչ գիտեն զնա:*

Այսպէս եւ յարաբացւոցն բազում ինչ ունին նոքա, որպէս՝ զայծեամն՝ «խագալթան» *եւ այլ ինչ անուանս:*

Իսկ մեր ի պարսից բազում ինչ ընտանեբար ուսեալ. զգեստս, որպէս՝ դուռայ *եւ* ռիդէ, մարբաք, աւազան, *որ է ջրոյ անաւթ,* գաւազան՝ *որ է վարիչ արջառոյ,* խարազան՝ *որ է վարիչ իշոյ, եւ այլք այսպիսի բազում, որ գրեթէ հասարակորդ է լեզուիս մերոյ:*

Սոյնպէս եւ մեր առ նոսա, զոր եթէ ստուգաբանէ ոք՝ մեծագոյն սխալէ, քանզի բազում անգամ եւ մեր իսկ տեսեալ է ստուգաբանել մերոցս զայսպիսիս, որք յայլոց լեզուաց են, որ իմաստունք կարծեալ [ք] էին, եւ այն՝ յանհմտութենէ լեզուաց:

Եւ ա՛րդ, գիւտ ստուգաբանութեանն՝ է խոհեմագունիցն գիտութեամբ:

Ստեփ *Հինգերորդ մասն է՝* «համեմատութեանն տեղեկութիւն». *զայս վասն բանին մասանց ասէ, զոր պարտ է համեմատութեամբ առ միմեանս ընտրութիւն առնել լաւին, քանզի ընկալեալ՝ նա գովէ զիմաստս այսոցիկ եւ հրամայէ ըստ նոցա խորութեանցն եւ աստիճանացն ձեւել եւ*

---

1 A *զնայ*
2 ABCDFh [228] G *ունելով*
2 AC *զճառակն* F *զճուառակն*
2 F *ծուակ*
3 A *ոչ կելոյ*
3 E *ի մերումս*
4 BC *զայլս*
4 F *զորոցան*
4 h *զդուռէճ*
4-5 CFh *դուռէծ*
5 F *է [այսոքիկ]*
7 h [229] *բազում ինչ յարաբացւոցն* [շարադաս·]
7 A *յարաբացոցն*
7-8 B *զայծեմն*
8 A *անուան*
9 B *ընդանէբար*
10 BC *դուռա* F *դռռայ* E *թուռայ*
10 A *ռիդդէ* BCDEG *ռիդէ*
10 AD *մարքաթ*
11 C *յառջառոց*
11 C *այլ*
12 ABCDEF *գրէթէ*
12 F *լեզվիս*
14 B *սղալէ*
14 BG *ստուգաբանեալ*
15 E *լեզուացն*
15 G *կարծեցեալ*
16 E *անհմտութենէ*
16 F *լեզուոյ*
17-18 h [228] *չիմ՝ Եւ արդ, գիւտ ստուգաբանութեանն է խոհեմագունիցն գիտութեամբ:*
18 A *ստուգարանութենէ* F *ստոգարանութենէ*
18 h [190] *Եւ դարձեալ ասէ զհամեմատութեան տեղեկութիւն փխ երգնկացու՝ «Հինգերորդ մասն է համեմատութեան տեղեկութիւն» ընթերցման:*
18 B *Հինկերորդ*
18 F *տեղեկութեան*
19-20 h [190] *զայս զբանին փխ երգնկացու՝ «զայս վասն բանին» ընթերցման:*
22 ACDEF *չիմ՝ եւ* [հրամ·]
22 C *ընդ*
22 ABCDFG *աչխիճանացն*

համեմատել եւ զամենայն ասացեալսն մերձեցուցանել՝ զանուն առ անուն, զբայ առ բայ, զուղղականն կամ զհոլովականն եւ որք այլ եւս ասին զնոցանէ, զի ի համեմատելն գտանին ստուգաբանութիւն հոլովմանցն անուանց եւ բայից խոմարհմանց:

Դաւթի 5 *Եւ զանուն առ անուն այսպէս. յորժամ ասիցես* ստեղծուածոյ *եւ կամ* կազմածոյ *եւ բերցին անուանքն հանգոյն նոցին, եւ առաւելն տանի զհաստատութիւն. նոյնպէս եւ բայի* ողորմեայն *քան զողորմեաց:*

Անճանուն *Եւ այլ եւս. յորժամ ոք տարակուսի, թէ զիա՞րդ* զՄովսէս *անուն, կամ* զՊետրոս առ այլ ոք Մովսէս *կամ միւս* Պետրոս *համեմատէ, եւ ասեմք՝ թէ ըստ անուանն միագոյք են եւ համեմատք, եւ իրաւք ի գործս՝ անհամեմատք եւ բացորիշք ի միմեանց: Եւ զարձեալ՝ յորժամ ոք ի տարակոյս անկեալ ասիցէ, թէ* զԴաւիթ *անունն զիա՞րդ պարտ է հոլովեցուցանել՝* Դաւիթ՝ Դաւթա՞յ, *թէ* Դաւիթ՝ Դաւթի՞· *եւ համեմատելով ըստ նմանոյն հոլովիւ –* Դաւիթ՝ Դաւթի, *– ըստ իւրում գրին ձայնաւորի,* այլ *որ ի վերջին վանգին: Եւ այս ըստ արուեստաւորիս բանի տեսութեան: Բայց քեզ եւ այլ եւս աճումն մտաց յաստուածայնոյն Պաւղոսի երեւեցուցից բանից՝ լայն եւ ընդարձակ իմաստասիրել այսու մասամբք քեզ բարկանիս:*

Դաւթի «Վեցերորդ՝ դատումն բերբածաց»՝ *մեծի քերթողութեանս արուեստի*

1-2 B *զրա առ բա*
2 C *զհովականն* h [190] *եւ զտապալական փխ կամ զհոլովականն*
3-4 h [190] *չիմ՝ զի ի համեմատելն··· խոնարհմանց:*
3 E *ստուգութիւն*
4 B *բաից*
5 F *առնուն փխ առ անուն*
5 h [85-86] *Իսկ համեմատութիւն է բայի առ բայ եւ անուան առ անուն եթէ ասասցի անուան առ անուն, ստեղծուածոյ փխ Եւ զանուն առ անուն, այսպէս· յորժամ ասիցես ստեղծուածոյ*
6 ABCDEFG *բերցի· ուղղումբ՝ ըստ* h–*ի* [86]
6 F *անունքն* h *անուանք* [86]
6 F *հանգոյ*
7 C *զհաստատութիւնն*
7 CDEFH *բային*
8 CE *Մովսէս*
9 Eh *Պետրոս փխ զՊետրոս*
9 h [127] *չիմ՝ Մովսէս*
9 F *միուս*
9 F *համեմատե*
11 ABCDF *չիմ՝ ոք* [*ի*]
13 BC *Դաւթա փխ Դաւթայ*
14 C *ընդ*
14 C *ընդ նմանոյն*
15 Bh *ի վերջի* C *ի վերջն* E *ի զվերջին*
15 D *յանգին փխ վանգին*
15 ABCDEFG *տեսութիւն*
16-18 F *չիմ՝ բայց քեզ եւ այլ··· քերականիս*
17-18 ACDEFG *քերականի*
17–րդ տողի չարունակութեանը առկայ է DE գրիչների հետեւեալ ծանօթագրութիւնը· DE «Եւ զարձեալ զհամեմատութեանցս արուեստ ի Պաւղոսէ ընդարձակ ուսցիս, թէ որպէս բաղդատութիւն առնէ Հրէից եւ հեթանոսաց՝ զոմն խոտէ, եւ զոմն ընտրէ, եւ զպատճառն յանհաստութիւն յաւարտէ [E *աւարտէ*]: Կամ թէ զԱբրահամ [E *զԱբրաամ*] ընդ Մովսէս եւ զԴեղիա ընդ Ցօհաննէս [E Ցովհաննէս] գիտէ բաղդատել [E բաղդատիլ] եւ հաւասարութիւն նոցին համեմատութեամբն ծանուցանել: Գիտելի [E չիմ՝ գիտելի··· եղեւ] լիցի որք կամիցին, զի այսչաքս հնդինակին ի յառաջին մեկնութենէն եղեւ» [D *թ·* 95*բ*]:
19 E *Վեցերրորդ*
19 ADFG *քերթածեաց* B *քերդածաց*
19 A *քերթողութեան* B *քերդողութեանս*
19 ABCDEFG *արհեստի*
19 h [86] *Իսկ վեցերորդն ի քերդողութեանս զատողական մասն է, մեծ թէպէտ եւ ի վերջէ դասեցաւ* [շարադաս·]

թէպէտ եւ [ի] վերջէ դասեցաւ՝ է՛ դատողականս մասն. զի սովորութիւն է բանաւոր արուեստաւորի յառաջադասել զառաւելն, որպէս զվերծանութիւն, զի զարթուսցէ զլսաւղն եւ զկնի գաւրէնս դատողականիս, զի համ թողցէ յասացուածն:

այլ 5 Եւ գեղեցիկ ունի զկարգ, զի յորժամ զասացեալսն զհինգ ստորոգութիւնսն յինքն ունակացուսցէ, զկնի այսմ ի մէջ քերթողացն կարաւղ գոլով նստել, դատելով տրոհել ի մէջ ճշմարտութեանն եւ ստութեանն, զոր դատումն քերթողացն ասէ:

Ստեփ Եւ զայս զոտիցն չափոյ ասէ, որ է տաղաչափութիւն, որ եւ բանաստեղծութիւն ասի, զի ըստ սորին հրամանի ստեղծցի բանն:

Եւ յիրաւի ասէ զսա դատումն քերթածաց, քանզի ընդ ստեղծանել սովաւ բանին խնդացեալ գայ սա ընդ մասունս քերականին եւ քերթողութեանն՝ կոխելով զնոսա ժողովէ ի նոցանէ զտառ եւ զգիր եւ զվանդ եւ զենթադատութիւն եւ զկէտ եւ զանուն եւ զբայ եւ զհետագայս նոցա զվեց մասունսն, որպէս մեղուք զզանազան ծաղկանցն զփոշի եւ զաւդս եւ զցաւդս, եւ բերէ ստեղծանէ մեղր բանական եւ մատուցանէ լսաւղաց, զխոչորութիւնս նոցա ողորկէ ի ձեռն խորութեան գրոյ եւ վանդի, որպէս եւ նոքա զմազսն մգնաձեւս: Եւ այս, ըստ արուեստիս, տեսութիւն դատողականիս:

այլ 20 Բայց զի՞ դատումն քերթածաց ասէ եւ ոչ միայն զվանդից եւ զգրոց· ուստի յայտ է զաստիճան դատաւորի ունել քերականութեանն ի վերայ գրելոցն քերթողաց եւ չարագրաց: Եւ որպէս դատաւորաց է քննել ի մէջ դատախազից եւ որոշել զսուտն եւ զճշմարիտն, զարդարն եւ անիրաւն, նոյնպէս քերականութեանն արուեստաւոր դատել, քննել եւ որոշել ի

---

1 A *դասեցեաւ*
2 h [86] *բանական*
2 F *արհեստաւորի*
2 ABDEFG *առաջադասել*
3 C *զլսաւղսն*
3-4 h [86] *եւ ապա ընդ միմեանս չադկապին փխ երգնկացու՝ «եւ զկնի գաւրէնս··· յասացուածն» ընթերցման:*
6 F *ի մէնջ*
6 B *քերդողացն*
6 B *կարող*
7 F *ի մէնջ*
8 E *ստութեան*
9 B *քերդողացն*
9 F *ոտիցն*
9 ABCDEF *ստեղծցի*
11 A *չիք՝ եւ*
11 h [190] *գսա ասէ |շարադաս·|: A գսայ*
11 ADEFG *քերթածեաց* B *քերդածայ*
12 h [190] *բանին սովաւ |շարադաս·|*
12 B *գա*
12-13 B *քերդողութեանն*
14 A *գհետագայ*
15 A *մեղօք*
15 ABDEh *ծաղկացն*
15 h [190] *ցփաւչի*
16 h [190] *բերեալ*
16 C *գմեղր*
16 CDh *լսողաց*
17 B *գորկէ*
18 A *մգնաձեւաս* C *մգնաձեւսն* DEF *մգնաձեւսս*
18 ACDEF *տեսութեան*
20 ADEF *քերթածեաց* B *քերդածայ*
20 ABDEFG *գրոյ*
21 AB *յուստի*
21 F *գաչտիճան*
21 A *քերականութեան*
21 BC *ի վերա*
22 B *քերդողաց*
22 F *ի մէնջ*
24 E *քերականութեամբն*
24 F *արհեստաւոր*

մէջ գրելոցն քերթողաց եւ չարագրաց, եւ ճանաչել զսուտն եւ զճշմարիտն, զհարազատն եւ զխորթ[ն], զուղիղ դաւանութիւն[ն] եւ զաւտարոտի հերձուածն:

Դաւթի 5 Քանզի զհերձուածողացն ընդունայնաբանութիւն լուծանելով, որք ուղղափառութեան անուամբ կամեցան զիւրեանց արդարացուցանել զվրիպանս, ի ստուգիւ քննութենէ դատելոցն յանդիմանի աւտարոտի խառնուածն:

այլ Նմանապէս եւ զպատմութեանցն բան արժան է տեսանել, եթէ զուգահաւասար գտանին ճշմարտապատում վիպասանիցն, վերծանելիք են 10 եւ ընդունելիք, եւ թէ ոչ՝ խոտելիք եւ արհամարհելիք:

Ստեփ Իսկ ասելն, թէ «լաւագոյն է [յ]ամենեցուն[ց], որ ընթարհեստիս են», այսինքն՝ զաւրագոյն է քան զամենայն մասունս արուեստիս: Իսկ ընդ նախդիր միայն է:

Եւ արդ, զի ցուցաւ գործ դատողականիս, դիցուք եւ զաւրինակ եւ 15 զարուեստ դատելոյն, թէ որպէ՞ս առնէ ընտրութիւն քերթածացն հարազատացն եւ խորթիցն:– Ըստ նիւթոյն եւ ըստ տեսակին ճանաչի:

Դաւթի ի Պորփիւրէո[12] Ըստ նիւթոյ ասեմ զյարմարութիւնն եւ զբառն, զի յարմարումն, բառք որպէս նիւթ է նշանագրաց: Իսկ տեսակի զմտածութիւնսն ասէ, այսինքն՝ զտեսութիւն մտացն ասացելոցն, եւ այսու ճանաչի ճշմարիտ 20 վարդապետացն եւ պատմողացն բանք ի խորթիցն: Իսկ թէ ըստ քանի՞ եղանակս լինին խորթք չարագրածք՝ յիւրում տեղւոջն ծանիցիս, ուր ասացեալն է:

ի Թէովց[13] ասեն Այլ այժմ զգլուխս դատողականին եղից. առաջին՝ քննել զժամանակս գրելոցն, երկրորդ՝ զտեղին, երրորդ՝ զդէմն, չորրորդ՝ զդիտա- 25 ւորութիւն բանին, հինգերորդ՝ զեղանակն, վեցերորդ՝ զպատճառն: Եւ այլ եւս վեց մասունս. նախ՝ եթէ յայտնի է, եթէ անյայտ. երկրորդ՝

---

1 ACEF *քերթողացն* B *քերդողաց*
1 F *չարագաց*
1 F *գատերն*
1-2 B *ճշմարիտն եւ սուտն |շարադաս·|*
2 ABCDFG *գուղիղն* E *գուզղիղն*
3 C *հերձուածսն*
4 A *հերձուածս զայն* C *զհերձողացն փխ հերձուածողացն*
4 F *ընդունայնաբարութիւն* C *ընդ |ընդունայն·|*
4 A *ունայն եւով փխ լուծանելով* B *լուծելով*
5 B *ուղղափառութենէ*
5 Fh *անուամբք*
5 A *չիք՝ կամեցան*
5 ABCDFG *զիւրեանցն*
5-6 ADEhG *վրիպանս* F *վիրիպանս*
10 ABDEG *ընդունելի*
11 E *էն*
12 AB *յայսինքն* h *այսինքն թէ*
12 ABCDEF *արհեստիս*
15 C *ընդրութիւն*
15 B *քերդածացն* EF *քերթածեացն*
16 F *ըստ նիւթոյն |ասեմ|*
17 E *զյարմարութիւն*
17 A *զբառսն |զի|*
18 A *բարք*
21 ABCDEFG *յեղանակս*
21 A *տեղոջն*
21 E *ծանիցիս*
24-25 CF *զդիտաւորութիւնն*
25 A *հինկերորդ* B *հինկերրորդ* C *հինգերրորդ*
25 ABEFG *զյեղանակն*
25 B *վեցերրորդ*
25 ABD *պատճառն*
26 A *եւ փխ եւս*
26 ABCDEFG *մասն*
26 B *չիք՝ նախ*

հաւանական է, եթէ անհաւան. երրորդ՝ կարելի է, եթէ անկարելի. չորրորդ՝ յարմարական է, եթէ անյարմար. հինգերորդ՝ վայելուչ է, եթէ անվայելուչ. վեցերորդ՝ աւգտակար է, եթէ անաւգտակար: Արդ՝ այսոքիւք գլխովք որոշեսցես զճշմարիտ եւ զսուտ գրեալսն, զոր ընդ մեկնութեամբ արկանել եւ ապացուցիւ յայտնել երկար համարեցայ:

‹Բ› ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

Դաւթի Ցետ ասելոյ զվեց մասանց քերականութեան զանուանս դարձեալ ի ձեռն առնու զվերծանութիւնն՝ զառաջին մասն: Եւ նախադասեալ դնէ զսա իբրեւ զաստիճան առաջին կամ զմուտ դրան ի քաղաք իմաստութեան: Բայց զարմանալ գոյ ընդ արուեստաւորիս, զի յառաջ ասաց զսորին մասունս, իսկ այժմ ասելոց է զմասանց մասունս՝ մինչեւ տարեալ հասուսցէ յանհատն, ուստի առաւելապէս չահիցն մատակարարիցի աւգուտ: Եւ զի՞ նախակարգէ զվերծանութիւն քերթողաց, եւ ապա՝ չարագրաց. նախ՝ զի ամենայն արուեստաւոր զիւրն կամի յարգուն ցուցանել. երկրորդ՝ զի նախադուռն իսկ եւ սկիզբն բանաւոր արուեստիս զիւրեանցն ասեն լինել քերթուղքն. երրորդ՝ զի թէ ոչ նախ կրթութեամբ զվերծանութիւն ուսցի եւ տիրապէս զնորայն յառաջբերութիւն, զիա՞րդ կարասցէ չարագրել՝ որումն ոչ էր հմուտ, վասն որոյ[114] ասէ՝ «Վերծանութիւն է մասն բերթողաց կամ շարագրաց՝ անվթար յառաջբերութիւն», այսինքն՝ գրեցելոցն այնոցիկ, որք ի քերթողացն չափածոյ ինչ բան կամ չարադրական եւ կամ պատմագրաց ինչ. անգայթ՝ անվրէպ եւ անսխալ ընթերցողութեամբ վայելչականիւք յառաջբերութիւն: Եւ յետ ասելոյ զայս՝ ցուցանէ զաւճառն վերծանութեան ըստ երից եղանակաց, որ են այս՝ ‹ա› ենթադատութիւն, ‹բ› առոգանութիւն, ‹գ› տրոհութիւն[115]:

---

1 A հաւանակէն
2 A յանյարմար
2 B հինկերրորդ ACE հինգերորդ D հինգեր»
3 BDG վեցերրորդ
5 E յերկար
5 B համարեցա
7 C վեց
8 A նախ դասեալ
9 A գսայ
9 CDFG զաշտիճան
10 h [87] ընդ արուեստիս
11 E զմասունսն [իսկ]
12 AEF [չահիցն] եւ
13 ACDEFG քերթողացն B զքերդողաց
15 F նախ դուռն
16 Bh քերդողքն
16 F եւ [երրորդ]
17 h [229] զվերծանութիւնս
17 ABCDEFG զնոցայն
18-25 h [229] չիք՝ վասն որոյ... տրոհութիւն:
19 B քերդողաց C քերթածաց
20 C գրելոցն EG գրիցելոցն
20-21 B ի քերդողացն
21 AE չարագրական
21 ABDECG անսղալ
22 B վայելչականիւք
22-23 E յառաջարերութիւն
24 ABDEFG յեղանակաց

Եւ բաժանի ենթադատութիւն ի բազում մասունս եւ ի տեսակս, Դաւթի զոր եւ ասելոց եմք: Այլ ենթադատութիւն իմանալի է «նմանութիւն ներքսակայ դիմացն», որ եւ գործ է ընթերցողին՝ ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս յառաջբերել ըստ քաջութեան հանդիսի՝ յերկչոտութենէ եւ յանդգնութենէ խոյս տուեալ, եւ միայն միջակին սպասելով. յորժամ խրոխտականն գայցէ բան՝ եւ ձեւ ըստ այնմ ընթեռնուլ, եւ եթէ խանդաղատականն՝ ըստ այնմ, զի եւ իւր եւ վասն որոյ բանն է՝ ծանիցի արուեստիւն եւ մի՛ տապալեսցի, զի մի՛ ծիծաղելի լսողացն լիցի:

այլ «Ըստ առոգանութեան», այսինքն՝ ըստ տասն արուեստի առոգանութեանցն, որպէս եւ եդեալ է ըստ զանազան ոլորակացն ձեւացուցանել զընթերցողութիւնն՝ զչե՛չտ, զրո՛վթ եւ զպարո՞յկ, զերկա՛ր, զսո՛ւղ, զթա՛ն եւ զսո՞սկ, [զ]ապա՛թարց, [զ]ենթամնայն եւ զստորատ):

Իսկ «ըստ տրոհութեան»·– Տրոհութիւն ասէ զփեռեկումն եւ զորոշումն բանիցն եւ տանց յընթերցողութեանն ոչ ընդ միմեանս չաղախելով զայլեւայլ խորհուրդսն, քանզի յենթադատութենէն զգաւրութիւնն. այսինքն՝ զնմանաբանութիւնն ի ճահ ասելով յորժամ ոք յընթեռնուլն դիմադրել բերէ զբանս բարուց բարկացողին, կամ ողոքողին կամ այլոց որակութեանց ի դէպ եւ ի կէիւռ բերել զնմանութիւն կերպիցն եւ ճանչել վերծանութեամբ մասամբքն՝ խրոխտակո՞նն արդեաւք իցէ, մխիթարակո՞նն եւ այլն, երեւեսցի զաւրաւոր գոլ:

Դաւթի Ստեփ Իսկ «յառոգանութենէն զարուեստ»· այսինքն՝ ի գեղեցիկ առնելոյ զոլորական ըստ հրամանի առոգանութեանն յայտնեսցի արուեստաւոր գոլ, այսինքն՝ քերթաւղ· զի ի քերթողաց գտաւ արուեստ առոգանութեան նախքան զքերականութիւն:

Դաւթի Եւ յորժամ ըստ այնմ վերծանիցի ուղիղ, որպիսի՝ Պա՛ւղոս, Պե՛տրոս եւ մի ըստ միոջէ զայլսն, զիւր արուեստն եցոյց լսողացն, ապա թէ ոչ՝ նա որպէս լուաւն՝ լուաւ, այլ ինքն ծաղր եկաց:

1-2 h [87] չիք՝ Եւ բաժանի... ասելոց:
2 h [87] Ըստ որում ապա գենթադատութիւն փխ Այլ ենթադատութիւն
2 F էր
3 B ներքսակա h [87] ներքո կայ
3-4 h [87] [դիմացն] ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս, որ գործ է ընթերցողին ըստ քաջութեան փխ երգնկացու՝«[դիմացն] որ գործ է ընթերցողին... ըստ քաջութեան» ընթերցման [շարադաս·]:
5 B տալ
8 F ծիծաղել
11 B զընթերցողութիւն
12 B թաւն
12 ABDEF սոսկ
12 A ապթարց
12 ABDEF ստորատ
14 C յընթերցողութեան
15 A ենթադատութեան էն F յենթադատութենէն
16 A զնմանաբանութեան էն CF նմանաբանութիւնն
16 A յընթերնուլն E յնթեռնուլն F ընթեռնուլն
17 A զբանս բանս [կրկն·]
19 B արդեւք
21 h [192] Իսկ ասէն եթէ ի նառոգանութենէն փխ Իսկ յառոգանութենէն
22 E զոլորակն
23 B քերդող
23 B ի քերդողաց F ի քերթողացն
25 h [88] Նա եւ ըստ առոգանութեան, եթէ ուղիղ վերծանիցի փխ Եւ յորժամ ըստ այնմ վերծանիցի ուղիղ
25 E ուղիղ
25 F որպի C ոպիսի
25 ACDEFh [Պաւղոս] եւ
26 F արհեստն
26 B լսաւղացն
27 F չիք՝ լուաւ

Իսկ «ի տրոհութենէն զպարունակ միտսն տեսանեմք»· այսինքն՝ յորոշելոյ զբանն եւ զատանելոյ: Իսկ ոչ ուղիղ տրոհելն ըստ չար խոհակերի զանգաման ոչ ուղիղ յաւչել, որ է զմիտս ի մտաց եւ զբան ի բանէ
Ստեփ 5 *[ոչ] զատուցանել, եւ պարունակեալն ի նմա անյայտացաւ միտք, զի ի լսողէն զանխղացոյց, եւ ինքն անարուեստ ցուցաւ: Սակս այսորիկ*[116] *զգուշացուցանէ, որ արուեստաւորս զընթերցաւղն ներկուս կրթութեամբ համանալ, զի մի՛ դարձեալ ի սովորականն թիւրեսցի ուղեգնացութիւն:*

Եւ յետ բաժանելոյ զընթերցաւղութիւնն յերիս՝ ‹ա› [ըստ] ենթադատութեան, ‹բ› ըստ առոգանութեան, ‹գ› ըստ տրոհութեան:

Եւ արդ զնէ զաւրինակ ենթադատութեան *մասանցն եւ զփոփոխումն ձայնիցն եւ ասէ.* «նախ՝ զողբերգութիւնն»[117]:

Դաւթի *Մինչեւ ցայսվայր ասացուածս պիտանացու է բոլոր բանական արուեստաւորաց, իսկ յայսմհետէ զիւրեանցն ձեռնարկութիւն ի մէջ*
15 *առեալ քերթողացն:*

Զի ողբերգութիւնն ի հայումս «նոխազերգութիւն» ասի ըստ յունականին՝ առ ի պաշտաւն առնելոյ Դիոնիսեա[յ][118] *ումեմն գառողի որթոյ,*
Անանուն *որ է պատմութիւն յայտնի: Եւ զողբերգութիւնն սակս այնորիկ ասեն «նոխազերգութիւն», զի յողբերգութիւնս իւրեանց ի սկսանելն եւ ի*
20 *կատարելն նոխազաւք մեծարեալ լինէին, որք նուիրէին ձաւնեալք Դիոնիսեա[յ]:*

Դաւթի *Եւ «դիւցազնաբար» ասէ. զի է՛ ողբերգութիւնն ոչ աշխարական ձայն գոհեկաց, քան թէ արարուած քերթողացն վեհականաց՝ զքաջացն*

---

1 E *տեսանիմք*
2 F *զատելոյ*
2 ACDFG *տրոհել*
3 F *որպէս փխ որ*
3 Bh *զմիտան*
4 ABCDEF *չիք՝ ոչ· համագրումը ըստ* h–*ի* [88]:
4 A *ինմ փխ ի նմա*
5 F *ի լսողէն*
5 ACDEF *արուեստ*
5-10 h [193] *չիք՝ «Սակս այսորիկ··· ըստ տրոհութեան:*
6 C *չիք՝ որ*
6-7 AG *ուղէգնացութիւն* BE *ուղղեգնացութիւն*
9 ADE *բաժանէլոյ*
9 AG *զընթերցողութիւն*
9-10 ABCDEF *յենթադատութիւն*
11 ACDFG *ենթադատութեանն*
12 CE *զողբերգութիւն* h [193] [*նախ*] *ի մէջ առեալ զքերդողացն փխ երգանկացու՝ «զողբերգութիւն» ընթերցման:*
13 ABCD *ցայժմվայր*
14 C *զիւրեանց*
15 AB *արեալ*
15 B *քերդողացն*
16 A *ի հայումն* h [89] *չիք՝ ի հայումս*
17 BDF *Դիոնեսիա* E *Դիոնէսիա* G *Դիոնեսեա*
17 F *գիտողի* h [89] *տուողի փխ գառղի*
18 C *ողբերգութիւն* h [128] *զողբերգութիւնս*
19 F *ի սկանելն*
20 C *մեծարեալք*
20-22 B *Դիոնեսեա* E *Դիոնէսիա* h [128] *Դիոնիւսեա, գառղի որթոյ: Եւ զողբերգութիւնն դիւցազնարար*
22 ABCDEFG *աշխարհական*
23 B *քերդողացն* E *քերթողաց*
23 E *վեհականաց՝*

գործեալ իրս եւ զաւրութիւնս պատմել ահաւորապէս եւ չքնաղս հանգոյնս գործեցելոցն գերազանցութեամբ ամենայնի[ւ] դիւցազնաբար,
Ստեփ *եւ ո՛չ՝ կաղս ի կաղս ինչ եւ քամահելիս: Զի քերթողացն է արարուած եւ զի դիւցազանց իմն եղելոց իրք են եւ պիտանացու, նաեւ մխիթարա-*
5 *կան, զորս ի վերայ մեռելոցն եւ կամ այլ ինչ թշուառութիւն կրելոցն առնեն: Իսկ դիւցազնաբար՝ զյորդորականն ասէ եւ զքաջալերականն, եւ զներբողականն ի կենցաղս վախճանելոցն:*

Դաւթի եւ Անանուն *Իսկ ասելն՝ թէ* «զկատակերգութիւնն[119] աշխարհաւրէն»: *կատակերգութիւնն արարուածք է քերթողացն, որ եւ պիտանացու իսկ է, եւ*
10 *բաժանի երկակի. ոմանց՝ յանդիմանութիւն վատ կենցաղավարութեան, եւ ոմանց՝ յաւժարութիւն ի բարի կենցաղավարութեան, որ ունի*
Ստեփ *խրատս բազումս պէսպէս դիմաւք կարգեալ յաւրինակ եւ ի խրատ վարչական պիտոյիցն. վատ կենցաղավարելոցն՝ ե՛ւ անարի, ե՛ւ ծուլիցն, ե՛ւ ընչասիրացն, ե՛ւ ի վերայ նոյնպիսեացն զեպերականն եւ*
15 *զհեգնականն առնել ճառս եւ սոքինչս, որպէս ռամիկքն սովորաբար ստեղծանեն առ այնոսիկ: Սոյնպիսեաւ վարեսցիս եւ դու յընթեռնուլն:*

Համամ *Նոյնպէս եւ զբարեացն յորդորականն ըստ իւրաքանչիւրոցն ձեւացուսցես, որպէս կայենին եւ Սեթայն կամ Ղամեքայն եւ երիտասար-*
20 *դին հարելոյ ըստ արդարն եւ սուտն*[120] *զոյգ ձեւացեալք ըստ ասացուածոյն եւ յընթեռնուլն:*

Անանուն «Եւ զդամբանականն, որ է գերեզմանականն»· *երիւք այսոքիկ կերպարանելով՝ ըստ յանկարծակի դիպուածեան անխոհեմս, անհեթեթ ձայնիւ, անհամ եւ անյարմար ձեւովք լալումն յինքեան, որովք պարտ է*
25 *նմանել ի յընթեռնուլն:*

---

1 h [89] *գործեցեալ*
1 F *պատմեալ*
1 D *ահաւորպէս*
1 CDh [89] *չքնաղ*
3 B *քերդողացն*
3-7 h [193] *Զի զողբերգութիւն դիւցազնարար վերծանեսցուք· ողբերգութիւն գմխիթարական ասէ, զորս ի վերայ մեռելոց եւ կամ այլ ինչ թշուառութիւն կրելոց առնեն: Իսկ դիւցազնարար՝ զյորդորականն ասէ եւ զքաջալերականն եւ զներբողականն ի կենացս վախճանելոցն փխ Զի քերթողացն է··· վախճանելոցն:*
5 F *թշուառութեան*
7 BCG *վախճանեցելոցն* E *վաղճանելոցն*
8 E *զկատակերգութիւն*
8 ABD *յաչխարհաւրէն*
9 B *քերդողացն*
11-17 h [193] *վատ կենցաղավարելոցն եւ անարի եւ ծուլիցն եւ ընչասիրացն եւ ի վերայ այսպիսեացն զեպերականն եւ զհեգնականն առնել ճառս եւ սոքինչս, որպէս ռամիկքն սովորաբար ստեղծանեն առ այնոսիկ· սոյնպիսեաւ վարեսցիս եւ դու յընթեռնուլն զայնոսիկս փխ որ ունի խրատս··· յընթեռնուլն:*
12-13 B *պիտոյիցն վայելչական* [շրջուն]:
14 B *ընչասիրաց*
14 B *ի վերա*
14 F *նոյնպէսեացն*
16 A *մոյնպիսեաւ* E *նոյնպիսեաւ*
16 E *վարեսցի*
22 C *երիւքս*
22-23 E *կերպարանակելով*
23 E *ըստ յանկարծակին* h [128] *յանկարծագիպութեան*
23 h [238] *չիք՝ անխոհեմս*
24 h *չիք՝ անհամ*
24 ACDEFhG *ձեւով*
25 h [128] *իմանալ փխ նմանել*

Համամ

Եւ բանք սոցա որպէս ի վերայ Արտաչէսին[121] եւ Դարեհին դէպք գրեալք[122] եւ զայսպիսի բանքս յընթեռնուլն պարտ է համարիլ, իբրեւ կսկծողական ձայնիւ մակագանչութեամբ ձայնել ուժգնակի, որպէս զնոյն ինքն վշտացեալսն:

Ստեփ

Անանուն Դաւթի

«Եւ զտաղն բաջոլորակի»[123]:– «Բաջոլորակի տաղ» ասի հոմերականն, յորժամ յարմար բառիւք եւ ոլորակաւք ի սկսմանէ մինչեւ յանկումն զմիտսն կատարեալ բերիցէ եւ զչափն[124]:

Բայց ասի եւ ոլորակ տաղ՝ յորժամ առաջարկութիւն մտացն յերկարագոյն իցէ, երկրորդ տաղին սկիզբն ի բաղաձայնից եւ կամ ի կրկնակաց հաւիցի, զի զանգայտն[125] եւ զմեծասարն[126] գործիցէ երկայն. իսկ մեծավերջն՝[127] վասն երկայնութեան ձայնին սահմանեցաւ ողբերգակին: Եւ աւրինակ սորա յորժամ ասես՝ «զԴաւթեան բերքութեանն»[128] եւ կամ որ յաղագս Տիգրանայ[129], որ է այսպէս.

Անանուն

«Եւ արդ ներգործաւղ ի միտս երեւիր առ խորհուրդս փողարին
Մեծոգւոյն Տիգրանայ գեղանին Տիգրանուհի
Իւր ներածեալ կողարաղ նաեւ ողջամիտ աչխարհածուհի»:

Արդ՝ «տաղ» ասի դա, վասն զի առաջարկութիւն մտացն յառաջնումն տաղին ընդ երկարագոյն գոլով, երկրորդ տաղին սկիզբն առնելով ի կրկնակէն արար հանդերձութիւն՝ ե՛ւ զանգայտն, ե՛ւ զմեծասարն երկայն գործեաց, եւ զտրամախոհութիւնն[130] ելից յերկրորդումն տաղուն:

Ստեփ

Իսկ զի՞ քաջոլորակի ասէ.– այսինքն՝ յաւդել զբանն, որպէս սովորութիւն է վերծանողաց, զի ոչ առնելով զայս՝ խրամատէ զչափն եւ տգեղ զչափաւղն այսուիկ ցուցանէ՝ ի տեղի ոլորակին ապաթարց[131] եւ կամ ստորատ[132], կամ ենթամնայն[133] առնելոյ:

Համամ

Այլեւ ի մերոցս տալով տեղեկութիւն, զի տաղ ասի Դաւթեան քերթուխիւնն յարմարական բառք ողբականացն, որ զիրս ձայնիցն ունէին, որպէս ոլորակաւք իմն յայտ ածել զմիտս տաղին մերախոհ ունակութեամբ զգիւտս իմաստից քերթողականացն բերելով ի դէմս լաւին եւ

---

1 B *ի վերա*
1 BE *Արտաչեսին*
2 B *յնթեռնուլն*
6 E *բարիւք*
8 AB *յառաջարկութիւն*
8 E *մտաց*
8-9 h [89] *երկարագոյն*
10 E *հաւեցի*
11 C *երկարութեան*
12-13 h [128-9] *Իսկ քաջոլորակի տաղ ասի դաւթեան քերթուխիւն [եւ] որ յաղագս Տիգրանայ, յորժամ երկար բառիւք եւ ոլորակաւք ի սկսմանէ մինչեւ յատարտումն զմիտս առեալ բերիցէ, որպէս յորժամ ասիցէ փխ եւ աւրինակ սորա... որ է այսպէս:*
12 B *քերդութեանն*
13 B *Տիգրանա*
15 ABC *մեծագոյն*
15 BDG *Տիգրանա*
16 BCDEF *աչխարածուհի*
17 AC *յառաջարկութիւն*
17 A *մտաց*
18 B *տաղոյն*
20 E *զտրամախոհութիւն*
20 C *երկրորդումն*
22 h [193] *եւ զտաղն քաջոլորակի փխ Իսկ զի՞ քաջոլորակի ասէ*
23 F *վերծանօղաց*
24 h [193] *զչափողն*
24 h [193] *ի ձեռն փխ ի տեղի ոլորակին*
25 ABCDhG *ենթամայն* F *ենթամնեայն*
26 F *Այլ*
26-27 B *քերդութիւնն* C *քերդութիւն*
27 E *ողբականացս*
29 F *իմաստնից*
29 B *քերդողականացն*
29 A *ի դէմ*

անլաւին զտաղն վերառոգական ձայնականաց եւ երգականաց ըստ իւրաքանչիւր պատահման ասացեալ, որպէս Ողայն եւ Ողորբայն ճառքն կրից, կամ Դերովրային[134] մարգարէական ձայնիւ ասացեալն ի վերայ Սիսարայ արքային[135], կամ Դաւթին[136] ողբք, որ ի վերայ սիրել[ւ]ոյն Յովնաթանայ[137] եւ արքային Սաւուղայ ի Գեղբուայ լերինն[138] նզովիւք անդալար բուսովք ի չորինս եւ անանձրեւաւք զվայրսն առակէ, եւ զտաղն վերառնու քաջոլորակի դիմաւք ի դէպս եղելոցն: Եւ այսոքիկ հանգամանք տաղից ի քերթողաց եւ ի մարգարէականացն բանից:

այլ

Բայց այլեւս վերահասու արարից զքեզ յաղագս տաղիս, զի եւ մեք ասէաք զսա ըստ մեկնողացն գրեալ բանից: Բայց մտաց ոչ էր յայտնի տեսութիւնն, մինչ յոլովակի քննեալ եղեւ աշխատութեամբ:

Ա՛րդ՝ տաղն «չափ» ասի. եւ չափ են վանգքն, որով չարամանութիւն բանին չափի[139], զոր յայլում տեղւոջ «ոտք»[140] ասի: Զի որպէս կենդանին ոտիցն քայլիւք վճարէ զառաջակայ ճանապարհն, նոյնպէս յարմարաւղն բանի վանգիւք չափէ զբանն եւ ընթանայ ի խաւսն: Վասն որոյ վանգիւք չափեալ բանին «տաղ» ասի, այսինքն՝ չափեալ եւ ոտիցն չափք երկոտասանք են, զոր յոտինն ճառի ուսցիս: Այլ աստ եղից քեզ աւրինակ զչափ վանգիցն՝ կիտիւք որոշելով, վասն դիւրահասութեան յերկոտասանէն զմին ի մէջ բերելով ի հոմերական տաղիցն[141]: Վասն զի երկոտասանէն զմին ի մէջ բերելով ի հոմերական տաղիցն[141]: Վասն զի երկոտասանքն են չափք տաղից, զորոց զանուանսն ցուցանէ յոտինն ճառի, չորքն՝ երկավանգք, եւ ութ՝ եռավանգք:

Երկավանգիցն անուանք են այս՝ համբոյր[142], մեծասար, մեծավերջ, անգայտ:

Իսկ եռավանգքն այսոքիկ՝ ստեղն[143], վերջատանջն[144], բողաբորբն[145], բողաղաւտ[ն][146], հաւեղն[147], աւարտեղն[147], ներգեւն[149], սոնիբ[150]: Ի նոյն ճառի զչափ վանգիցն սոցա ուսցիս: Այլ աստ զմի յեղելոցն հոմերական ասացելոցն եղից. զառաջինն, որ անուանի «համբոյր», եւ է՛ այս.

---

1 F *չիի՝ [ձայն.] եւ*
2 B *Ող Ողբայն* C *Ողիրայն* D *Ողիբայն* F *Ողոնիեայն*
2 A *ճառին*
3 AE *Դէրովրային*
3 h [253] *ասացելոցն*
3 B *ի վերա*
4 BDEFG *Սիսարա*
4 F *որ ի վերա*
5 B *Յովնաթանա*
5 BCE *Սաւուղա*
5 A *ի Գեղբուայ* BC *ի Գեղբուա*
6 F *ի չորեսին*
6 F *զվարան*
8 B *ի քերդողաց*
9 E *Բաց*
10 ADEG *ասեաք*
10 E *մտացն*
11 E *տեսութիւն*
11 A *յոլոզակի*
12 A *վանքն* B *վանկքն* C *վանգն*
13 C *այլում*
13 A *տեղոջ* B *տեղւոչ*
13 F *կենդանի ոտքն ոտիցն*
14 E *քայլուք*
14 B *զառաջակա* F *զառաջկայ*
15 B *վանկիւք*
15 F *չափե*
15 BE *ընթանա*
15-16 B *վանկիւք*
17 ABDFG *երկոյտասանք*
17 C *ոտինն*
18 B *վանկիցն*
18 ABCE *կետիւք* DFG *կէտիւք*
18-19 B *յերկոյտասանէն* F *յերկոտասանեն*
19 C *զմինն*
19-20 B *երկոտասանք* F *երկոյտասան*
20 C *զորոյ*
20 F *անուանն*
20 CE *յոտին*
22 ACDEF *երկվանգիցն*
22 F *անուվանք*
24 CG *քաղաբորբ*
25 AB *հաւելն* E *աւեղն*
26 A *սոցայ*
26 ACDEF *ի [հմ.]*
27 ADF *երից փխ եղից*

Շար·ժեն, զաս·պար, քա·ջա·մարտիկք, առ·զաւ·րա·ւոր, գործ ընդ աւ· դա· թը·ռիչ, այ·սոց, գու·մար·տակ, զար·թու·ցեալ, ան· չարժ, ար·ձան· սե·ռոց, ըն·ձե·ռիլ, բաղ·ձաւ·զաց:

Ա՛րդ՝ այսպէս իմասցիս զտաղն, որովք չափեալ՝իմաստունքն յարմարէին զբանից չարադրութիւն, է՛ր, որ համբուրիւ, մեծասարիւ, մեծաւերջիւ եւ կամ այլովքն, եւ չափէին ձայնաւորաւքն եւ բաղաձայնիւքն: Եթէ հմտասցիս, բաւակա՛ն է տարացոյցս[151]: Բայց ունիմք մտածել, թէ առ արտաքինս այսպէս եղանակ էր բանին չափոյ, եւ ի սմանէ արտաքս ելանելն անարուեստ էր յարմարաւոր բանին: Ապա զի՞նչ, որք գաւազանաւ են յանգաւորք[152] եւ ի մեկնողական չափոյն արտաքոյ ընթանան յառաջի եղեալ բանէն եւ յաւուրն խորհրդոց, որոց յոլովս լսեմք ի ծանաւթից բանից բամբասանս սխալանաց,որոց զգաստութեամբ պարտ է ոչ ելանել յասպարիսէ բանին:

Դաւթի «Եւ գքնարական բերդութիւնն ներդաշնակապէս»: – Քնարական քերթուածիւնն[153] մի է ի չորից մակացութեանցն, որ յուսումնականէ բաժանին, որ է՝ թուականն, երաժշտականն, երկրաչափականն, աստեղաբաշխականն[154]: Եւ չորք սոքա քանակիւն գոյանան. թուականն բաղկանայ ի տարորոշ քանակէն, որ ըստ ինքեան: Իսկ երաժշտականն՝ ի տարորոշ քանակէն, որ ըստ բաղագանութեանն: Իսկ երկրաչափականն՝ յանշարժ չարունակ քանակէն: Եւ աստեղաբաշխականն՝ ի չարժուն չարունակ քանակէն:

Արդ՝ քնարական քերթուածիւնս է ըստ երաժշտական արուեստին հանգոյն թուականութեանն եւ համեմատ երկրաչափութեանն, ըստ ձեւոյ՝ աստեղագիտութեան[ն]: Եւ ունել, ասէ, զյարմարուսն եւ զդաշնակուսն ձայնի աղւոյն եւ ոտին յիրան նման, եւ ո՛չ աւտար:

---

1 F *ջա,մար,տիկք*
3 ADEFG *սերոց* C *սէրոց*
3 A *ըն,ձե,ռել* F *ընդ,ձեռիլ*
3 C *բաղ,ձո,զաց*
4 B *չիմ՝ իմասցիս*
4 B *զտաղն*
4 C *որով*
6 F *զչափէին*
7 F *աւրինակս արացոյցս փխ տարացոյցս*
8 A *ար փխ առ*
8 C *արտաքինն*
8 ABDEFG *յեղանակ*
9 C *անյարուեստ*
9 A *յարմօղ* B *յարմարող*
10 B *յանկաւորք*
10 F *ի մեկնօղական*
11 ABF *բանեն*
11 BCDEFG *խորհրդոյ*
11 CEF *բանին*
12 E *բամբասանս*
12 BC *սղալանաց*
12 ABDEG *սգաստութեամբ* C *ստութեամբ*
13 F *յասպարէս*
14 B *քերդութիւն [ներդաչն.]* CD *քերդութիւնն* E *քերթուիթիւն*
15 B *քերդութիւնն [մի]* CE *քերթուիթիւն*
15 ACDEF *ի չորից*
15 ACE *մակացութեանց*
15 B *յուսումնականէն* E *ուսումնականէ*
16-17 A *աչտեղարաչխականն*
17 F *քանականիւն*
17 F *գոյականն*
17-18 B *բաղկանա*
18 E *յինքեան*
19 E *քանակեն*
19 ACDEFG *ըստ բաղագանութեան*
19 ABDE *երկաչափականն*
20 E *անչարժ*
20 E *քանակեն* F *քանականկէն*
22 B *քերթուիթիւնս*
22 F *արհեստին*
23 G *եւ [ըստ ձեւոյ]*
24 C *աստեղարաչխութեան*
25 B *չիմ՝ յիրան նման, եւ ոչ աւտար*
25 E *յաւտար*

Համամ Ազւոյն՝ խորին իմն լարացն, որ ի բնութիւնս կրի, եւ ոտին՝ որպէս կառուցմամբ զհաստատադրութիւն արուեստից հիմնաւորելով ի մեզ զոյգ չարադրել ի կարգի՝ զկենդանին եւ զբանականն քնարական քերթութեամբ իմն առնուլ, որպէս զԱնիտոսն եւ զՄելիտոսն եւ զձին եւ զձիավարն մարդ ի դէպ ածելով ստորագրէ:

այլ Եւ զի կամիմ աստանաւր փոքր ինչ յիշել յերաժշտականէն՝ մեծէ արուեստէ, իբր զճաշակս զաւրութեան արուեստին տալով ուսումնասիրաց, որում եւ ես բազում յաւժարութեամբ ըղձայի հասու լինել: Բայց զի հասակն, որ ի դէպ էր հետեւաւղ լինել ուսումնական ինչ իրի, էանց անզգայաբար: Ասացեալ է յիմաստնոց, թէ որպէս կենդանին հոգի է եւ մարմին, նոյնպէս երաժշտական արուեստն չարախառնութիւն ունի հոգւոյ եւ մարմնոյ: Եւ ամենայն արուեստի նման են ձայնքն եւ երգքն: Եւ ամենայն արուեստ, որ գործի ի ձեռաց մարդկան, նիւթ արուեստին եւ ձեւ՝ մարմին է նիւթական եւ թանձր: Իսկ երաժշտականն ի պարզ եւ ի մաքուր էութենէն է, այսինքն՝ յիմացականէն եւ ի լսողականէն: Եւ ներգործութիւն սորա ի հոգւոյն է: Եւ բաժանի սա յաստուածայինն եւ ի մարդկայինն. աստուածայինն՝ երգի յեկեղեցիս, որ յաղագս հեշտութեանն զղջումն ածէ հոգիս եւ փոխարկէ զմիտս մեղուցելոցն ի բարի խոկումն. իսկ մարդկայինն երգի ի ժողովս խրախութեան եւ յուրախական հանդէս. երգեն եւ առ հիւանդս, զի աւգտակար է ի պէտս բժշկութեան, որպէս ըմպելիք դեղոց ընդ ճաշակելիսն, եւ սա՝ ընդ լսելիսն: Եւ զի ձայն անմարմին է եւ մեծ զաւրութիւն ունի եւ ազգակցութիւն առ հոգին, եւ սակս այսր պատճառի գտին զձայնական գործիքն իմաստունքն առաջինք, զի ուրախացուցիչ է հոգւոյ, եւ ընդունելով հոգի զուրախական կիրք՝ ներգործի առ մարմինն եւ տրամադրեալ փոխէ զնա յիւրմէ բնութենէն:

---

1 B *Ազոյն*
1 F *խոր*
4 C *ըզմէլիտոսն*
5 C *զձիաւարն*
6 E *աստանուր*
7 C *զճաշակն*
7-8 ACDF *ուսմնասիրաց*
8 C *յորում*
8 ACDEFG *չիմ՝ եւ*
9 ABDEFG *հետեւող*
9 ABD *ուսմնական* C *ուսմընական*
10 ADEFG *յիմաստնոցն* C *իմաստնոց*
11 E *չարախառնութիւն*
12 A *հոգոյ*
12 ABE *ի նմանէն* CDFG *ի նման են*
13 F *արհեստ*
14 A *թանձրեւ*
14 E *երաժիչտականն*
15 F *ի մաքրութենէ փխ ի մաքուր էութենէն է*
15 E *էյութենէն*
15 E *իմացականէն*
16 A *սորայ*
16 A *ի հոգոցն*
16 ACDEFG [*սա*] *յաստուածայինն*
17 ACDFG *ի մարդկայինն* E *մարդկայինն*
17-18 AC *հեչտութեան*
18 B *ի յոգիս*
18-19 F *ի բարէ*
19-20 F *խրախտութեան* F *ուրախական*
20 ACDEG *հանդէսն* B *հանդէսսն* F *հանդես*
20 F *օգնական փխ աւգտակար*
20 A *ի պետս*
21 AG *ըմբելիք*
24 A *յառաջին* BDEFG *առաջին*
24 A *հոգոյ*
25 BCDEF *գուրախականն*
25 CDEFG *ներգործէ*
25 C *առ մարմին*
26 A *բնուհնէն*

Եւ ե՛ն եղանակքն որպէս զչարս աւղից չարամանեալ ընդ միմեանս: Եւ բաժանի ձայնն յերկուս՝ ի չնչաւոր եւ յանչունչ:

Եւ անչունչն՝ երկակի· է՛, որ բնական, եւ է՛, որ նիւթական գործեալք: Բնականն՝ որպէս քարի եւ երկաթոյ եւ փայտից, եւ գործիականն՝ որպէս փողք եւ քնարք: Եւ չնչաւորն ասի երկակի՝ բանական եւ անբան: Բանաւորն՝ որպէս մարդոյ, եւ անբանն՝ որպէս անասնոց: Եւ բանաւորն բաժանի յերկուս· է՛, որ նշանական է, եւ է՛, որ աննշան: Նշանական է, որ ձայնիւ զիմաստս բանի երեւեցուցանէ յերգս եւ յընթերցումն, աննշան՝ որպէս ծաղր եւ լալումն, որ ոչ ունի չափ եւ ոչ նշանակ իրս:

Եւ ամենայն ձայն ի լռելն հետեւի եւ ի խաղաղանալն: Եւ էութիւն ձայնի է ընդ յաւգս հնչմամբ գնալ ի տեղւոյ ի տեղի, եւ հակառակ նորին՝ է՛ լռելն եւ խաղաղիլն:

Եւ զանազան են ազգ ձայնից եւ [ընդ]դիմակք են միմեանց՝ մեծ եւ փոքր, ծանր եւ թեթեւ, սուր եւ բութ, բաց եւ ծածուկ · կոչի եւ «ծա ծուկս» այս թեթեւ:

Եւ սեռ երաժշտականութեանն ըստ համարողականին ձեւանայ, զի որպէս թիւք համարոցն անչափ են, նոյնպէս եւ երաժշտականն: Եւ որպէս զրուցատրութեան եւ բանից ոչ գոյ չափ, նոյնպէս եւ երաժշտական երգոցն: Եւ որպէս ոչ գոյ թիւ առանց միակին, եւ ոչ գիծ՝ առանց նշանի, նոյնպէս եւ ոչ ձայն՝ առանց չարժելոյ: Վասն որոյ իմաստասէրքն բազում հնարս հանճարոյ գտին զանմարմնութիւն ձայնին ի ձեռն նիւթական գործեաց երեւեցուցանել:

Եւ բազում են ձեւք եւ կերպարանք գործեաց· է՛, որ ի բազմաց լրից եւ աղեաց, եւ է՛, որ սակաւ, եւ է՛, որ փողովք: Այլ չորեքաղեանն քնար առաւել ցուցանէ զզաւրութիւն արուեստիս, զի ըստ նմանութեան բնութեան մարդոյս կերպարանի, որպէս մարդ՝ ի չորից տարերց, եւ այս գործիք՝ ի չորից լարից, զորս եւ անուանեն զիլ, որ է սուր, եւ պամ՝ որ է ծանր, եւ տուբայ՝ որ է երկրորդն, եւ սբբայ՝ երրորդն[155]:

---

1 ABE նշանակքն փխ եղանակքն
1 D զչարաւղից փխ զչարս աւղից F զչար
2 C անչունչ փխ յանչունչ
3 ADE յանչունչն փխ եւ անչունչն
3-4 F չիխ՝ բնական, եւ է՛, որ նիւթական գործեալք
3 F չիխ՝ որ [նիւթ·]
4 E Բնական
5 F չնչաւոր
7 A երկուս
7 A նշանակ փխ նշանական
8 CDF նշանականն փխ նշանական
8 C բանին
8-9 A յընթեռցումն B յնթերցումն
11 ABCDF չիխ՝ ի [խաղ·]
13 C ընդ աւթս
14 AB ի տեղոյ փխ ի տեղւոյ ACDEG խաղաղիլ F խաղաղալի
14 B զիմակ
17 ADE չիխ՝ սեռ
17 E երաժշտականութեան
17 B ձեւանա
18 C այնչափ
21-22 F իմաստնասէրքն
22 E հանճառոյ
23 DEF գործեւեաց
24 AEF բազմաց փխ ի բազմաց
25 C փոխովք
25 AD չորքաղեանն C չորքաղեանն
27 C մարդւոյս F մարդոյ փխ մարդոյս
27-28 F չիխ՝ ի չորից տարերց, եւ այս գործք
27 B տարեաց
28 C պամբ
29 BCDEFG տուխա
29 CF սեխա DEG սէխա B չիխ՝ եւ սեխայ

Եւ ա՛րդ, համեմատին չորք ձայնքս չորից տարերցն՝ յորմէ մարմինք, եւ չորից նմանամասանցն տարերց՝ որ ի մեզ: Եւ է՛ այսպէս. սուրն՝ համեմատի հրոյն, զի տաք է եւ չոր. եւ նոյնպէս բնութիւն՝ խարտեաչ. մաղձն եւ է՛ ջերմ, եւ չոր է. երկրորդ՝ ձայնն ջերմ եւ գէջ. բնութիւն աւդոյն եւ ի մեզ արիւնն. եւ երրորդ՝ ձայն ըստ բնութեան հողոյն չոր եւ ցուրտ, եւ ըստ սեաւ մաղձին, որ ասի սաւտա[յ]· իսկ չորրորդ է բամբն՝ հով եւ գէջ, ըստ նմանութեան ջրոյն. եւ ի մեզ մաղասոյ՝ որ է պլղամ:

Եւ նիւթականս գործիք կազմի ի պէտս հիւանդաց այսպէս. հիւանդ՝ որոյ արիւնն առաւելեալ է. գիտել պարտ է՝ եթէ հակառակ արեան սեաւ մաղձն է առ այն հիւանդին, զերրորդն արժան է, ասեն, հարկանել, զի յոյժ աւգտակար է: Եւ յառաւելուլ մաղասոյ, որ է պլղամ ցուրտ եւ գէջ. պարտ է զդիլն հարկանել, որ է սուր, բնութեամբ սաւտայինն՝ ջերմ եւ չոր, եւ հակառակ է մաղասոյ: Եւ յորժամ խարտեաչ մաղձն առաւելու, որ է տաք եւ չոր, զնորին հակառակն՝ որ է ցուրտ եւ գէջ:

Եւ այսպէս կշռի յանբան լարիցս թիւ: Բանաւոր կենդանւոյս նիւթիցն չորից· զիլն՝ հրոյն բնութեամբ, եւ խարտեաչ մաղձոյն՝ ջերմն եւ չոր: Երկրորդն՝ որ ասի տուբայ, աւդոյն բնութեամբ եւ արեան՝ տաք եւ գէջ: Երրորդ լարն՝ որ ասի սբբայ, բնութեամբ հողոյն եւ սեաւ մաղձոյն՝

---

9 A ի պէտս
10 ABDEFG արեանն (սեաւ)
11 BC գծանրն փխ զերրորդն F զերրորդ ձայն
12 A առաւելով D առաւելուլ EF յառաւելլուլ
12 C պլղամն
12 BC չիխ՝ ցուրտ եւ գէջ
13 C զիլն
13 ACDEG սուրն
13 ADEFG սաւրայինն
13-14 BC զի արեան բնութեամբ եւ արիւնն հակառակ··· փխ բնութեամբ սաւտայինն՝ ջերմ եւ չոր եւ հակառակ···
13 E ջեր
14 AB խարտէչ CDEFG խարտեչ
15 BC զպամն պարտ է հարկանել փխ զնորին հակառակն
16 C կշռէ
16 A անբան
16 A կենդանոյն BDEG կենդանոյս
16 F նիւթից
17 B [բնութեամբ] տաք եւ չոր փխ եւ խարտեաչ մաղձոյն՝ ջերմն եւ չոր
17 C չիխ՝ եւ խարտեաչ մաղձոյն
17 E ջերմ
18 BC տուխա E տաւթայ
18 BC չիխ՝ եւ արեան
19 G սէխայ

ցուրտ եւ չոր: Զորրորդ լարն՝ որ է պամն, բնութեամբ ջրոյ եւ մաղասոյ՝ ցուրտ եւ գէջ:

Եւ յորժամ զդիլն եւ զպամն՝ որ է սուր եւ ծանր, առ միմեանս յարմարելով հարկանեն՝ լինի միջակ, որ է չոր եւ հով: Եւ այսմ ձայնի հնչաւորութիւն բնական ասի յիմաստնոց: Եւ որ ստուգութեամբ հմուտն է արուեստիս՝ կարողանայ երգելովն դիւրութիւն առնել հիւանդին: Եւ ցաւեալն, եթէ հասու է արուեստիս, առաւել չահի ի ձայնիցն: Այլեւ հոգեկան ցաւոց յոյժ աւգտակար է, այսինքն՝ տրտմականին, զի ձայնի բնութիւն անմարմին է, եւ հոգի՝ անմարմին, լսելով զիւրն ազգակից՝ փոխէ զտրտմականն: Նաեւ ըստ այլ մասանց հոգւոյն յարմարի՝ սրտմտականին, խոհականին եւ կամ ցանկականին: Եւ եթէ անախորժ թուի ասացեալս եւ աւտար՝ յիշեա զխարտեշագեղ եւ զհոգենուագ մանուկն զԴաւիթ, որ եւ մարգարէ եւ արքայ, որ սաղմոսելովն եւ քնարահարութեամբն դիւթէր Սաւուղայ: Այլեւ սորին հոմանունութեամբ պատուելոյն Դաւթի մեծի փիլիսոփայի, որ ի գիրս Սահմանացն տայ մեզ ծանաւթութիւն մեծի արուեստիս՝ ասելով, եթէ պարտ է գիտել, թէ մեծ է զաւրութիւն երաժշտականին՝ պէսպէս կրիւք ըմբռնելով զհոգին եւ տրամադրելով, որպէս յայտ առնեն մրմունջք եւ ողբք ըստ ինքեանց տրամադրելով զհոգին, որպէս վիպասանեալ է ոմն վասն Աղէքսանդրի, եթէ ի խրախութեան եղով երաժիշտն զպատերազմականն նուագէր զմատն, եւ նա իսկոյն զինեալ արտաքս դիմեաց: Իսկ դարձեալ երաժշտականին զուրախականն բախեալ նուագս՝ անդրէն դարձեալ ի բազմականն ճեմէր:

Ունէի եւ այլս յոլովս տալ ծանաւթութիւն արուեստիս, բայց խնամ տանելով ճանճրութեան լսելեաց՝ զա՛յն տեսցուք, որ ասէ՝ «զբնարական իբրեւ ուրիւնն ներդաշնակապէս»· այսինքն՝ զդաշնակումն ձայնին ըստ նուագերգացն յարմարութեանն, որպէս նոքա զգուսանական դայլայլիկան[156]:

Եւ դու յերգելն զաստուածային երգս կամ զմարդկայինս, ըստ պահման իրին ձեւացո ի քում չնչաւորական եւ ձայնական գործիսդ՝ զուրախականին կամ զտրտմականին, զխաղաղականն կամ զպատերազմականն, զհիւանդութեանցն կամ զառողջականն, որպէս զի եւ դու տրամադրեալ փոխեսցես ի ձեռն յարմարական եւ սրբանուագ ձայնին զմասունս հոգւոյ լսողին: – Եւ այսքան յաղագս այսորիկ չատասցի. զի կամելով ծանաւթութիւն տալ արուեստիս, որովք ոչ վարին ազգս մեր, յիշեցեալ եղեւ այսքան:

Ստեփ «Իսկ զխանդաղատական թուլակի եւ աշխարապէս», այսինքն է՝ զգգուողականն, որ լինի գործական բանք առ տղայս կամ առ սիրելիս եւ առ եղբարս՝ երբեմն ի կենդանութեան եւ երբեմն ի մահու նոցա:

այլ Վասն որոյ քերթողացն արժան է յընթեռնուլն ըստ մտացն, նմանապէս խանդաղատական՝ եւ թուլաբար առ աչաւ ընթեռնուլ, ըստ այնմ՝ զոր դուստրն Փարաւոնի ի վերայ գեղադէղ մանկանն մեծի մարգարէին[157], յորժամ եգիտ պրուեա[յ] տապանաւն[158] խանդաղատեցաւ, եւ ասէ՝ ի մանկանց երբայեցո՛ց է դա: Եւ եթէ ոչ ըստ սոցայն լինի խորութեան՝

Դաւթի զքերթողացն արուեստիւնն տապալէ, այսինքն՝ ամենայն ընթերցողութիւն քերթածաց կամ չարագրաց եթէ ոչ ըստ այսպիսեաց խորութեանցն լինի ըստ ասացեալ առողանութեանցս եւ մի ըստ միոջէ այլոց ձեւոցն՝ զարիապէս քերթողացն զաշխատութիւնս եւ զչանս տապալէ, եւ զիւր ունակացեալ արուեստն ի վերծանելն ծիծաղելիս երեւեցուցանէ:

Ստեփ Իսկ զքերթաւղն վասն այնորիկ յիշէ աստանաւր, վասն զի առ սոսա է գրե[ա]լ զբանս զայսոսիկ եւ զրովանդակ մասունս քերականութեան,

---

4 F *այս*
5 C *իմաստնոց*
6 B *կարողանա* F *կարօղանա*
6 F *գիւրութիւնն*
7 A *յաւեալն*
8 EG *հոգէկան*
10 A *հոգոյն*
12 A *զխարտէչ* F *զխարտիչագեղ*
12 EG *զհոգէնուագ*
13 B *արքա*
14 BEF *գիւրէր*
14 BC *Սաւուղա*
15 ABDEFG *տա*
16 AF *մեծ [արուեստիս]*
16 F *արուեստի*
16 A *եւ թէ փխ եթէ*
18 B *յայտս ունեն փխ յայտ առնեն*
18 ABC *ըստ ինքեանց* E *ըստ յինքեանց*
19 B *Աղեկսանտրի* C *Աղէկսանդրի* D *Աղեքսանդրի*
20 C *պատերազմականն*
21-22 A *երաժիշտականին*
22 B *նուագ*
23 E *ճէմէր*
24 G *Ուննի*
24 C *յաւլովս* F *ոլովս*
25 B *լսելացս*
26 B *քերդութիւնն* E *քերթութիւն*
26-27 h [193] *չիք՝ զդաշնակումն ձայնին ըստ նուագերգացն յարմարութեանն, որպէս նոքա:*
27 A *գգուսական*
27-28 h [193] *[դայլայլիկան] նման սմին թեթեւս յընթացուցանել ըստ նմին խորհրդոց. եւ առեղծանին ամենայն դայլայլիկք հազնեցուցանել եւ ոչ այն միայն, այլեւ յաստուածայինն*
29 A *երգելն*
29 A *զաստուածային*

16 B *զքերդողացն*
16 ADEF *արուեստիս*
17 B *քերդածաց* F *քերթածեաց*
17 ACDE *չարագրածաց* F *չարագրածեաց*
17-20 h [90] *Ըստ ասացեալ առողանութեան եւ մի ըստ միոջէ այլոց ձեւոցն եթէ ոչ պահիցէ գխորութիւն, զարիապէս քերդողացն աշխատութիւնս եւ զչանս տապալէ եւ զիւր ունակացեալ արուեստն ի վերծանելն ծիծաղելի երեւեցուցանէ փխ եթէ ոչ ըստ այսպիսեաց խորութեանցն լինի... ծիծաղելիս երեւեցուցանէ [ըստ երգնկացու ընթերցման]:*
18 B *խորութեան* CDF *խորութեանց*
18 C *եւ [այլոց]*
19 B *քերդողացն*
19 ACF *գաշխատութիւն*
20 F *ի վերծննանելն*
21 B *զքերդողն*
21 B *վասն այսորիկ*
21 h [194] *առ քերդողն*
21 B *զբաւանդակ*
1 FG *ձեւացոյ*
1 E *ձայնականն*
2 A *զխեղականն*
5 AC *հոգոյ*
7 ABDE *յիշեալ*
8 F *զխանդագատականն* G *զխանդագատականն*
8 AB *աչխարհապէս*
9 B *զգկւողականն*
10 BF *առ եղբայրս*
11 A *ի քերթողացն* CE *քերթողացն*
12 F *խանդագագական*
12 AE *գողարար փխ թուլաբար*
12 BCE *աւ աչաւ*
12 E *ընթեռնուլն*
13 F *դուստր*
13 A *Փառաւնի*
13 B *ի վերա*
13 A *գեղուղէչ* F *գեղաչէչ*
13 G *մարգարեին*
15 A *երբայեցոց*
15 ADEFG *դայ*
15 B *Եւ թէ* C *չիք՝ Եւ*
15 C *ըստ նոցայն*

զի պանծացեալք էին նոքա բանին մասամբք՝ միայն կոչելով զինքեանս քերթաւղս, որպէս վերագոյնն ասացաք, զբանաստեղծութիւն քերթողացն միշտ ծիծաղելիս ցուցանէ:

այլ

Արդ, այսոքիկ ըստ վերծանութեան մասին ասացեալ ըստ եռակի որոշմանն՝ ըստ ենթադատութեան, ըստ առոգանութեան եւ ըստ տրոհութեան:

Եւ զի ենթադատութիւնն ի բազումս բաժանի մասունս, զոր սակաւս ի բազմացն եցոյց արուեստաւորս՝ զողբերգութիւնն, զկատակերգութիւնն եւ զայլսն՝ որ ասացաւ: Այլ այժմ յիշեմք եւ զայլ մասունսն, որք են գլուխք վերծանողացն արուեստի գտեալ յիմաստնոցն եւ փոքր բանիւ զաւրինակս նոցա յաստուածային գրոց մերոց դիցուք:

Տեփանոսի եղեալ

Եւ ա՛յս են գլուխք վերծանութեան.

Նախերգան, պարզ, չարադրեալ, ժամանակեան, միջակաւոր, քերթողական, քանակաւոր, թուական, ներտեղական, ըղձական, խրոխտական, սպառնական, հաչտական, չնորհական, ողոքական, ապաչնորհական, աւաղական, եղկական, հրաչական, հեգնական, ուրացական, յանձնառական, բաղասական, զգուշական, նմանական, դիպողական, դասական, խմբական, բաղդատական, հարցական, յաճախական,

---

1 ABDEF *պանծացեալք*
1 B *մասամբ*
2 B *գքերդօզս* h [194] *քերդողս*
2 B *քերդողացն* E *քերթաւղացն*
4 C *այսոցիկ*
5 ACDEFG *որոշման*
5 ACDEF *չիֆ՝ եւ*
7 ACDEFG *ենթադատութիւն*
7 B *մասնունս*
9 A *որ որ* [կրկն.]
10 F *վերծանօղացն*
10 ACDEFG *յիմաստնոց* E *իմաստնոց*
12 A *այն*
12 h [192] *գրեցեալք ամենայն՝ զհեթանոսականս ասէ. զհրէից եւ զքրիստոնէից, եւ բաժանի այսչափ մասունս նախերգան...*
13 h [192] *չիֆ՝ միջակաւոր, քերթողական, քանակաւոր*
13-14 B *քերդողական*
14 ABCDEF *քանակաւորն*
14 ABCDEF *թուականն*
14 ACDFG *ներտեղականն* B *ներտաղականն*
14 G *քանակաւորն*
14 G *թուականն*
14-3 h [192] [*խրոխտական*] *խռովական, որոմական, հրամանեան, յանձնառական, հրաժարական, անյանձնառական, քամահական, եպերական, որական, չնորհական, ուրացական, խոստովանական, ապաշաւական, եղկական, կակծական, աւաղական, զգուշական, պատուիրական, նմանական, դիպողական, հրաչական, խմբական, խոհական, բաղդատական, հարցական, յաճախական, յորդորական, գովական, պարսաւական: Արդ որպէս միտք գրեցելոցն ըստ այնքան յեղանակս բաժանեալ են:*
14 ACDEFG *ըղձականն*
14-15 ABCDEFG *խրոխտականն*
15 ABCDEFG *սպառնականն*
15 ACDEG *հաչտականն* F *չիֆ՝ հաչտական*
15 BCE *չնորհականն* F *չիֆ՝ չնորհական*
15 CE *ողոքականն*
15-16 CE *ապաչնորհականն* BD *առաչնորհական*
16 C *աւազականն*
16 B *հեգնեկան*
17 E *յանձնարական*

երգմնական, հաւանական, իսկական, ղրական, յորդորական, զորոց այժմ դիցուք զաւրինակ սոցա ի գրոց հարցն մերոց բանից՝ զհամառաւտ ընտրեալ եւ զնմանականն ի բազմացն երկուս միայն դնելով աւրինակս:

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԳԼՈՒԽՈՑ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ[159]

այլուստ գտեալ

Նախերգան. «*Քանզի բազումք յաւժարեցին վերստին կարգել զպատմութիւն*», եւս՝ «*Զբանն առաջին, զոր արար*»:

Պարզն. «*Ի սկզբանէ էր բանն*», եւս՝ «*Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր*»:

Շարադրեալն. «*Եւ ահա երկուք ի նոցանէ երթային ի գեաւղ մի, որ հեռի էր յԵրուսաղեմէ*»: Եւս՝ «*Առաքեաց ճիսուս երկուս յաշակերտաց*»:

Ժամանակեան. «*Եւ յետ աւուրց բազմաց մեռաւ թագաւորն եգիպտացւոց*», եւս՝ «*Ցորժամ եկեսցէ որդի մարդոյ եւ ամենայն սուրբք ընդ նմա*»:

Միջակաւորն. «*Որպէս ետուր նմա իշխանութիւն ամենայն մարմնոյ*»:

Քերթողականն. «*Մինչդեռ ոչինչ էր եւ ոչինչ, արդ խոր իմն էր եւ առընթեր, անհուն իմն էր ժամանակ*». նաեւ՝ «*Ըստ մեծի ումեմն գիրացաւ եւ վիշապ ծնաւ*». եւս՝ «*Սեւաթիւրաւք ակնարկեաց եւ յաւնիւքն զակն եւ աննաստուած վարուք չարժեցան յայն*», եւ յայտ է:

Քանակաւորն. «*Եկաց Ադամ այնքան եւ այսքան Մանասէ*» եւ այնպիսիքն:

Թուականն. «*Առաջին՝ որ մին անուանեալ Պետրոս,-եւ Անդրէաս եղբայր նորա, զնոսա երկոտասանեսին առաքեաց ճիսուս*» եւ այսպիսիք:

Ներտեղական. «*Իբրեւ էր ճիսուս յԵրուսաղէմ, բազումք հաւատացին ի նա անդ*» , եւս՝ «*Եւ մինչդեռ Պաւղոս ի Կորնթոս էր*», եւս՝ «*Եւ յԱթէնս ի մնալ նոցա Պաւղոսի*» եւ այլքն:

---

1 B *զրականն*
1 B *յորդորականն*
2 A *ի հարցն*
3 C *ընդրեալ*
4 C *ԳՐՈՑ փխ ԳԼՈՒՈՑ*
5 C *նախերգոն*
5 B *կարգեալ*
6 A *եւ փխ եւս* [*զբանն*]
6 ADE *յառաջին*
6 ACDEF *արարի*
8 B *չիֆ՝ եւ զերկիր*
9 C *ի նոցա*
10 CE *ի գեւղ*
10 F *էր հեռի* [շրջուն]
10 ABCDEF *յԵրուսաղեմի*
10-11 ADEF *յաշակերտաց* C *աշակերտաց*
12 A *աւուր* F *յաւուրց*
12 ACDE *եգիպտո" F որ յեգիպտոս*
13 E *ընդ նմայ*
14 E *ետու*
15 F *իշխանութիւնն*
17 B *Քերդողականն* E *Քերթողական*
18 E *առընթեռ*
18 F *ընդ մեծի*
19 AD *ակնարեաց*
19 AD *յաւնիքքն Բ յաւնաւքն*
21 ABCDEF *Քանակաւորն*
22 A *անուն ունեալ փխ անուանեալ* F *անուներալ*
24 A *երկոտանան էինB երկոյտասան էին փխ երկոտասանեսին*
25 A *բազում*
27 F *ի մնալն*

Ղեւմական. «*երանի՛, որ ունիցի զաւակ ի Սիոն*», եւս՝ «*երանի՛, որ կերիցէ ճաշ յարքայութեանն Աստուծոյ* եւ այսպիսիք։

Խրոխտական. «*Ո՞ւր են աստուածք քո, որ յուսացեալ էիք ի նոսա, այլ խնդրեն զիս որպէս ժողովրդեան, որ զարդարութիւն գործեալ իցէ*» եւ որ ի կարգին։

Սպառնական. «*Ողբացէ՛ք զբաւչեալք, որ յերուսաղէմ եւ որ ի Սամարիայ, զի որպէս արարին ընդ նա եւ ընդ կուռս իւր, նոյնպէս արարից ընդ երուսաղէմ եւ ընդ կուռս*»։

Հաշտական. «*Երկիր զԱբողոնի եւ երկիր Նեփթաղիմայ, ճանապարհ ծովու յայնկոյս Յորդանանու*», եւ որ ի կարգին եւ այլ այսպիսիք։

Շնորհական. «*Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո. ե՛րթ ի խաղաղութիւն*», այլ՝ «*ե՛րթ, որդին քո կենդանի է*»։

Ողոքական. «*Հաչտեալ եմ ընդ քեզ տառապեալդ*», եւս՝ «*Արդ՝ մխիթարեցից զքեզ Սիոն եւ մխիթարեցից զաւերակս քո*»։

Ապաշնորհական. «*Տարա՛յց զքեզ յերկիրն Քանանացւոց*», այլ՝ «*Տարայց զքեզ ի Սիոն*», եւս՝ «*Ահաւադիկ դարձուցանեմ ես իբրեւ զգետ զխաղաղութիւն*»։

Աւաղական. «*Զի՛րդ եղեւ պոռնիկ հաւատարիմ քաղաքն Սիոն*», այլ՝ «*Զի՛րդ քաղաքն միայնացեալ բազմաժողով*». եւս՝ «*Տեսէ՛ք, զի՛րդ կորեաւ արդարն*»։

Եղկական. «*Վա՛յ ազգի մեղաւորի*», եւս՝ «*Վասն այնոցիկ, որ յառնեն ընդ առաւաւտս*», այլ՝ «*Վա՛յ քեզ՝ քորազին*»։

Հրաշական. «*Տեսի զՏէր նստեալ յաթոռ բարձրութեան*», եւ որ ի կարգին է. այլ՝ «*Տեսի զտէր, զի կայր ի վերայ սեղանոյն*», այլ՝ «*Տեսի զտէր, զի կայր ի վերայ ադամանդեա[յ] պարսպոյն, եւ ի ձեռն իւրում ունէր վէմ ադամանդ*». այլ՝ «*Տեսի հեծեալ մի յաչխէտ ձի, եւ կայր ի մէջ երկուց լերանց*», եւ որ ի կարգին է. այլ՝ «*Տեսի վէմ հատեալ ի լեառնէն*» եւ «*Տեսանէի եւ աթոռք անկանէին*»,«*Տեսանէի եւ ահա ընդ ամպս երկնից իբրեւ որդի մարդոյ գայր*»։

---

2 A *արքայութեան* F *յարքա*
3 B *աստուած*
3 B *յոր*
4 A *չիք՝ այլ*
4 C *որ [գործ.]*
6 C *դրոշեալք*
6-7 BC *ի Սամարիա*
8 CF *յերուսաղէմ*
9 ACDEFG *Հաշտականն*
9 A *երկի [զԱր.]*
9 CF *զԱբուդոնի* E *զԱբողոնին*
9 A *Նեթիթաղիմայ* BCE *Նեփթաղիմա*
9 C *ճանապարք*
10 F *այսպիսքս*
14 E *զաւերեակս*
15 ABCDE *Առաչնորհական* F *առչնորհական*
15 E *երկիրն*
15 AB *Քանանացոց*
16 C *ի Սիովն*
16 C *Ահավադիկ*
18 C *Սիովն*
19 E *բազմաժողովն*
21 F *վասն այնորիկ*
21 F *չիք՝ որ*
22 ABC *ընդ յառաւօտս* E *ընդ առաւոտս*
23 B *նստել*
23 AB *բարձրութեանն*
24 B *չիք՝ այլ*
24 DEG *սեղանւոյն*
25 F *ի ձեռին*
26 B *անդամանդ*
26 B *հեծել*
27 C *յերկուց*
27-28 A *ի լերնէն* CDEFG *ի լեռնէն*
28 G *տեսանեի*
28 G *անկաեէին*
28 E *[անկ.] եւ*
28 B *ամբս*

Հեգեական. «*Ահա Ադամ եղեւ իբրեւ զմի ի մէնջ*»։

Ուրացական. «*Ցագեալ եմ ողջակիզաւք ձերովք*», այլ՝ «*երթա՛յք յինէն անիծեալք ի հուրն եւ մչակք չարին*»։

Ցանձնառական. «*Քե՛զ միայն մեղայ*»։

Բաղասական. «*Փախիցո՛ւք յերեսաց Իսրայիլի,– ասեն եգիպտացիք*»։

Զգուշական. «*Հայեա՛ց յանձն քո, գուցէ մոռանայցես զտէր Աստուած քո*», այլեւ՝ «*ի ծառոյն, որ ի մէջ դրախտին, մի՛ ուտիցէք*»։

Նմանական. «*Ո՞ւմ նմանեցուցից զազգս զայս*», այլ՝ «*Նման է արքայութիւն երկնից*» եւ այլն։

Դիպողական. «*Դէպ եղեւ քահանայի միոջ անցանել*», եւս՝ «*Դէպ եղեւ եղբարս եւթն*»։

Դասական. «*Ցառաջագոյն բնակեսցեն յարեւելից կուսէ ցեղն Դանայ*» եւ որ ինչ այսպիսիք։

Խմբական. «*Եկեղեցացոյց Մովսէս զժողովուրդն առ դուռն խորանին*»։

Բաղդատական. «*Առաջին մարդն հողեղէն յերկրէ, երկրորդ մարդն՝ տէր յերկնից*» եւ որ ի կարգին։

Հարցական. «*Ո՞վ է դա, որ թաքուցանէ*», այլ՝ «*Ո՞ւր է, Աբէ՛լ, եղբայր քո*», այլ՝ «*Ո՞ւր ես, Ադա՛մ*»։

Ցանախական. «*Ցառաջին խորանն յամենայն ժամ մտանէին քահանայքն*», ալ՝ «*Աւրհնեցից զքեզ, Տէ՛ր, յամենայն ժամ*»։

Երդմնական. «*Ցանձն իմ երդուայց, ասէ Տէր*», այլ՝ «*Երդուաւ Տէր, եւս՝ «Երդուա՛յց յարեւն փարաւոնի» եւ «Երդուա՛ւ Տէր Դաւթի*»։

Հաւանական. «*Հաւատացի յո՛ր եւ խաւսեցայց*», եւ[ս]՝«*Մեք հաւատամք*», եւս՝ «*Հող եմ ես եւ մոխիր*»։

Իսկական. «*Ե՛ս եմ Աստուած Աբրահամու եւ Աստուած Սահակայ եւ Աստուած Ցակոբայ*», այլ՝ «*Թէպէտեւ իցեն անուանեալ աստուածք*

---

1 A *Ահայ*
2 ADEF *յողջակիզաւք*
2 E *ձեռովք*
3 ACDEF *չիք՝ ի հուրն*
3 E *մչակ*
3 ACD *յարին փխ չարին*
4 B *մեզա*
5 h *եգիպտացիքն*
6 ABEF *անձն*
7 A *ի դրախտին*
8 ADF *նմանեցուցիչ*
8 A *յազգս փխ զազգս*
8-9 BDG *արքայութիւնն* F *արքայութեանն*
9 E *յերկնից*
10 A *դիպ*
10 ACD *ի միոջ*
11 F *եղբայրս*
12-13 BC *Դանա*
14 AD *խմբանականն* EG *խմբականն*
14 F *եկեղեցայցոյ*
14 E *ժողովուրդն*
16 ADEFG *Բաղդատականն*
16 A *յԱռաջին*
16 ABCD *հողեղէն*
16 A *յերկրորդ*
17 ACD *որ [յերկնից] փխ տէր*
18 BE *թագուցանէ*
18 E *Արէգ* ABCDF *Արեգ*
20 B *ցաճախականն*
20 F *տանէին փխ մտանէին*
21 AF *չիք՝ զքեզ*
21 B *Աւրհնեցից յամենայն ժամ զտէր [շարադաս.]*
22 B *երդմնականն*
22 ACE *յանձին*
23 CE *արեւն*
23 A *Փառաւովնի* DG *Փարաւովնի*
24 E *զոր փխ յոր*
24 C *խաւսեցայ*
26 BE *Սահակա*
27 ADEG *Ցակովբայ* B *Ցակովբա*
27 C *անուանեալք*

բազումք, այլ մեզ մի է Աստուած» եւ որ ի կարգին, «եւ մի Հոգի Սուրբ»:

Դրական. «Եւ կոչեաց Ադամ անուանս», այլեւ՝ «Կոչեաց Ադամ կնոջ իւրոյ կեանս», եւս՝ «եգ անուանս Սիմոնի Պետրոս» եւ որ այսպիսիք:

Ցորդորական. «Ո՞վ մեկնեսցէ զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս»:

Դարձեալ կրկին մեկնութիւն վերծանութեան գլխոցս, իբրեւ ի միոյ դէմս ճառից ընթերցողութեամբ երեւեցուցանել զգաւրութիւնն, որոց ձայնի՝ պարզի, եւ իմացմունի՝ բաղադրեալի. նախերգան:

Նախերգան. «ՅԱստուածն բան եւ ի Տէրն իմ Յիսուս Քրիստոս, յորում ամենայն գանձք իմաստութեան եւ գիտութեան ամբարեալ կան». առցո՛ւք զվերծանութեան գլուխս արուեստական ընթերցողութեամբ:

Եւ է՛ պարզն, որպէս «Աստուած՝ լոյս, գաւրութիւն, իմաստութիւն, ամենահասուիչ, ամենախնամով բացերեւանայ, եւ բանականք»:

Շարադրեալն. «Եւ սոյն ինքն յարգանդի կուսին միացոյց ինքեան մարմին անձնաւոր, որով եւ զմարդկային ճչմարտապէս կրեաց կիրս»:

Ժամանակեան, որպէս թէ՝ «Անսկիզբն ինձ լինի զուգակից եւ սկզբնակից եւ անժամանակն, երեսնամեայ կատարի աւուրս»:

Միջակաւորն, որ եւ այս երկակի է. զի «ի ձեռն մարմնոյ միջնակաւոր եղեւ Աստուծոյ եւ մարդկան, իսկ ի ձեռն կրիցն՝ միջնորդեալ ե՛ւ աւրինացն, ե՛ւ չնորհացն»:

Քերթողական[ն]՝ սեռականագոյն բանն, զոր «հայր սրբեաց եւ առաքեաց քերականելով զմեր բնութիւնս, սրբեաց յապականացու կրից հնոյն Ադամայ»:

Քանակաւորն, որպէս թէ՝ «Անորակն եւ անձեւն մարմնականաւ չափի քանակութեամբ»:

Թուականն, որպէս թէ՝ «Քառականգեա[յ] ունել հասակ եռակի մեծութեամբ, եւ նախքան զարուսեակ՝ ի տոհմաթիւս մտանել ընդ աբրահամեան զաւակին»:

---

1 ABCDE *հոգին*
2 B *Դրականն*
3 BCG *Սիմովնի*
6 F *յաւիտեան* CDEF *[յաւ.] ամէն*
8 ACDE *ճառիցն* F *ճառեցիցն*
8-9 ACDEF *զգաւրութիւն*
9 F *որ*
9 B *ձայնքն*
9 E *չիմ՝ եւ*
9 A *բաղադրիչք*
12 C *յամենայն*
13 F *գլուխ*
15 B *բացերեւանա* F *բայցերեւանայ*
15 A *բնականք*
16 ADEF *ի [սոյն]*
19 A *զսկիզբնակից*
19 AF *անժամանակական*
19 ABDEG *երեսնամեա*
20 ABCDF *չիմ՝ է*
22 AC *չիմ՝ եւ չնորհացն*
23 B *քերդողականն* G *քերթողականն*
24 ACD *զմերս*
25 A *կրեաց*
25 BC *Ադամ*
28 ABCDE *հասարակ փխ հասակ*
29-30 ADE *ընդ յարրահամեան*

Ներտեղականն, որպէս թէ՝ «Անբովանդակելին բնութեամբ կուսականաւ պարունակի արգանդիւ, եւ որ յամենայնին է՝ ո՞ւր է հարցանի»:

Ղոգականն. եւ այսոքիկ այսպէս՝ «վասն զի ամենայնիւ մերոցն բաղձայր փրկութեան, ոչ իսկ յիւրոցն ի բաց դարձեալ ստեղծուածոցն»:

Խրոխտականն, որպէս թէ՝ «Քաջալերեսցո՛ւք եւ մի՛ երկնչիք զմարմին միայն սպանողացն»:

Սպառնականն՝ «Վասն զի մահու սպառնայր մահ եւ ի կեանս զըմբռնեալսն ի նմանէ զերծանէ զԱդամ եւ զայլսն, յորմէ եւ զժոխոց լուծեալ քակտի թագաւորութիւն»:

Հաշտականն. «Վասն զի բարձեալ զթշնամութիւն երկնայնովն խաղաղացոյց անխռովութեամբ, ինքն եղեալ մեզ խաղաղապետ»:

Շնորհականն. «Շնորհեաց մեզ զոչ կարելին վճարել զբազմամեա[յ] պարտսն, զորս արդեաւք զառ ի փայտէն առ Աստուած զընդդիմադարձութիւնն»:

Ողոքականն, այսինքն՝ «Ասեմ գաւրինակ արարեալ զյիշատակ համբուրիւն զոչ մեղուցեալսն ժամանակին զգեցուցանէ պատմուճան»:

Ապաշնորհականն. «Վասն պատրողին գմեզ հրապարակապարսաւ եւ տիեզերահամբաւ զկարծեցեալն առնելով գոռոզ»:

Աւաղականն. «զերբեմն ի վերայ նորա լուսաւոր փառաց զգեցութիւնն, որով վաղ ուրեմն ամենեցուն անցեալ կայր գերապայծառ»:

Եղկական, որպէս եթէ՝ «Յորպիսի՛ բարձրութենէ ի վայր սողոսկեալ յանասնական անդ կացեր չափու, սասանել զանկանգնելին, հասարակաց կոխան եղեր, եղկելի՛»:

Հրաշականն, որ ասէ՝ «եթէ ընդ այս հիացեալ կան հրեշտակք եւ մարդիկ, ելիւքն եւ իջիւքն վերնայնոյն ի վայր, քան զանդունդս եւ ստորնայնոյն ի վեր, քան զերկինս»:

Հեգնականն. «Դուս ասէիր՝ ելի՛ց ի վեր քան զերկինս եւ բարձրագոյն քան զչըրջացանութիւնս աստեղաց զաթոռ իմ արկից. ահա ի դժոխս իջար»:

Ուրացականն, որպէս եթէ ասիցէ՝ «Ո՞վ այս ոք իցէ ձեզ ձեռնտու մեծի գլորմանդ, եւ կամ ո՞չ իցես ողբալի բնաւ ատեցեալդ եւ ի բաց մեծի գլորմանդ. ե՛րթ, դի՛ր ուխտ ընդ դժոխս, ուր ոչն գիտեմ զքեզ, յաւիտենական քեզ հուրն անչէջ»:

---

1 E *Ներտեղական*
2 FC *ամենայնին*
4 F *իւրոցն*
5 F *խրոխտանան*
5 ABDEF *քաջալերեցարուք*
7 C *սպառնական*
7 F *սպառնանայր*
7-8 F *յմրոնեալսն*
8 BCEG *վերածէ փխ զերծանէ*
10 ABCE *երկայնովն*
10-11 AC *խաղացոյց*
11 AC *խաղադապէս* E *խաղաղապէտ*
12 BCDEF *վճառել*
13 B *պարտս*
13-14 A *զընդդիմադարձութիւնն* CDE *զընդդիմադարձութիւն* F *զընդդիմադարձութիւնան*
16 AE *համբուրին*
16 E *զպատմուճան*
17 C *Առչնորհականն* D *Առաչնորհականն*
18 C *զկարծեցեալսն*
19 B *ի վերա* F *ի վայր փխ ի վերայ*
19-20 ACDEG *զգեցութիւն*
21 C *որպիսի*
25 F *ի [վերն.]*
25 F *ի վերոյ փխ ի վայր*
25 A *գայնդ* BEFG *զանդ փխ զանդունդս*
26 C *ստորայնոյն*
26 F *զերկին*
20 ACDEG *[այս] ով*
30 B *ձեռնատու*
31 AC *ո՞չ իցէ*

Բաղասաւնական. «Ո՛չ ի ծառայից այսուհետեւ կոչեցին, այլ ընդդիմադարձից եւ հակառակասիրաց, ընդ որոց եւ յարտաքինն հալածեցին խաւար»:

Զգուշականն. «Զգոյշ կացելոցն ի ճանապարհս վերնագունի արքունեացն, այնպիսիքն ընդ երկայնոցն ունին զկենակցութիւն, զորս Աստուծոյ որդիս կոչել ոչ է եպերելի, մանաւանդ եթէ առ սկզբնատիպն զպատկերին՝ պահելով զզուգակերպութիւնն, այնպիսիքն եւ արդար, եւ աստուածակից մեզ մարմնակից եղելոցն:

Դիպողականն. «Վասն որոյ յայսմիկ հանդիպելոյ չնորհի՝ արդարեւ երանութիւն նոցա անդ է, քան զբանին բնութիւնն, եւ եղանակ իրին է անարատ զրուցատրելի»:

Դասական. «Այլ այսչափ միայն. նախ՝ իմաստնագունից լուաք բանս, եթէ չէ ականջալուր եւ ականատես սիրողացն զԱստուած պատրաստեալ փառքն»:

Խմբականն. «Եւ գայն ոչ սակաւուց ոմանց, այլ յոքունց եւ յաւէտ խմբաւորելոց»:

Հասարակական. «Այլեւ զայս մեզ կենարարին ուսուցեալ է ձայն, եթէ որպէս դու հայր՝ յիս, եւ ես՝ ի քեզ, զի եւ նոքա ի մեզ իցեն, զի եղիցին կատարեալք ի մի»:

Բաղդատականն. որպէս եթէ՝ «Զի՞նչ արդեաւք զուգական ընդ Քրիստոսի թագաւորել եւ ընդ նմին մշտնջենաւորիլ յանվախճանն»:

Հարցականն. «Զորմէ հարցեալ ուրասցուք զարտաքնոցն բանի եւ իմացուածոյ»:

Ցանախականն. որպէս թէ՝ «Առաւելագունին սակս եւ բազմաբաւական չնորհին, որ ի տիեզերաց զմահուն երթայ զթագաւորութիւն»:

Երդմնականն. «Վասն զի անանջատելի միաւորութեամբ արժանաւորեցաք գոլ մարմին, վասն այսորիկ եւ ունի յինքն բուսեալ յաստուածային աւետարանէ բանն, որով եւ հաւանելոցն այսմ անբաւապատիկ չնորհացս տնաւրինականութեան վասն մեր արարչին եւ կամակատարից զնորայն կամ փոխարէն այնր զԱստուածն է խոստացեալ պարգեւս»:

Իսկական. «Նաեւ իսկակից զմեզ իւր անուանէ ի ձեռն իւրոյ մարմնոյ ընդ ինքեան միակցութեամբ»:

Դրական. «Զանգն ունել առ վայր, որ զուարճացոյցն ի բնակութիւն ի փառս յերջանկութեան եւ ընդ Քրիստոսի թագաւորութեանն: Աստուածարական, այսինքն է՝ Քրիստոսի լինել կերպարանակից, մանաւանդ թէ աստուածակից ի լուսագունդ միանալ սեռս»:

---

1 A *բաղասանական*
2 C *հալածիցեն* DF *հալածիցին*
4 B *գգուչ* փխ *գգոյչ*
6 CE *սկիզբնատիպն*
7 C *զգուգակերպութիւն*
9 F *այսմիկ*
9 C *հանդիպելոյ* F *հանդիպելով*
9 F *չնորհին*
10 ACDEFG *բնութիւն*
10 ABCDEFG *յեղանակ*
11 ACE *իրեն*
11 ACE *իմաստագունիցն*
15 C *յոգունց* E *ոքունց*
17 BEF *Հասարականն*
21 E *յանվազճանն* F *յանվագխճանն*
22 AD *չիմ՝ եւ*
24-25 F *բազում բաւական*
26 B *երդմնական*
27 E *ունին* F *յունի*
27 A *ինքն*
27-28 B *յաստուածային*
34 ACDEF *թագաւորութեան*
36 ACDEF *աստուածակիցք*

Ցորդորական. «Ցայսոսիկ հանդիպեալ ի ձայն քաջողջաբար, արդարե՛ւ են երկնայինք եւ իբրեւ ի բարձանց ջահ եւ զկուրացեալսն մեր լուսաւորեն զմիտս»:

Մովսէս եւ Թարգմանչաց

Ցետ մեկնութեան գլխոց վերծանութեանս սակաւ ինչ դիցուք աւրինակս խրատու սակս արուեստի ոյորակաց եւ կիտից, զոր[ս] պարտ է պահել յընթեռնուլ գրեցելոցն[160]:

Արդ, պարտ է գրամարտիկոսաց եւ վերծանողաց հոգեվարժ երկոց հարցն սրբոց տեղեակ լինել, որք զԱստուածաչունչ կտակարանս աստուածավայելուչ զարդու ի ձեռն հոգւոյն սրբոյ զարդարեցին եւ դիւրընկալ եւ հեշտալուր զբանն կենաց աւանդեցին յերկրի ըստ հնոցն գիւտից արուեստի, որք զկարդացողութեանն արուեստ յաւէտ չահաւորագոյն եւ կարեւոր համարեցան մեզ յայտնել եւ ընդ պատուիրանացն աւանդութիւն զարուեստիցն համեղութիւն խառնելով, զի զլսողացն հոգիսն զուարճացուսցեն, զի հաւատք ի լսելոյ են եւ լուր ի բանէն Քրիստոսի:

Ապա որք գեղեցիկ վերծանեն, քրքրեն զմիտս լսողացն եւ բացմամբ մեկնութեանցն զհոգիսն լուսաւորեն, ըստ գրեցելոցն՝ թէ իմանալ զաւրէնս մտաց առատասցի: Իսկ որ առատամիտքն են՝ արժան է տրամատուութեամբ վերծանել ի կարդացմանն ըստ խրատու արուեստիս, զի իւրն եւ վասն որոյ իրն է՝ ծանիցի արուութիւն: Եւ զի իրն ի բազում զանազանութիւն յեղափոխի, գործ է կարդացողին յընթեռնուլն հարազատս առնել զմիտս իմացուածոյն բառիցն եւ ձայնից զանազանութեամբ: Եթէ ըղձական իցէ իմացուածն՝ ըստ այնմ ընթեռնուլ, ըստ ըղձիցն բաղձման. եւ եթէ խրոխտական՝ ըստ այնմ, եւ մի՛ զայլ ընդ այլոյ փոխադրել անսէր եւ անքաւտակ բացատրութեամբ, այլ զիւրաքանչիւր բառին ըստ իրացն ինքեան հարազատս եւ ընտանի առնել եւ յառաջ բերել զնմանա-

---

1 E *այսոսիկ*
2 F *երկնայինքն*
2 F *չիմ՝ ի*
2 F *բարձրացանց* փխ *բարձանց*
4 F *վերծանութեան*
5 ACEF *կեսից* D *կէսից*
6 E *յընթեռնուլն*
6 B *գրիցելոց* CDE *գրիցելոցն*
7 A *գրամատրիկոսաց*
7 ADEF *հոգէվարժ*
9 AF *հոգոյն*
11 C *արհեստի* F *արուեստից*
11 C *որ*
11 E *զկարդացողութեան*
11 F *արուեստս*
11 C *չնորհաւորագոյն*
12 ABD *ըստ* փխ *ընդ*
12 AF *պատուիրանաց*
15 ADEFG *որ*
16 ABCDFG *գոգիսն*
16 E *ըստ գրելոցն*
16 B *եթէ*
17 AD *առատաքոյէ* BCF *առատացէ*
17 E *առատամիտք*
19 E *ծանիր*
19 A *յարութիւն*
19 ABDE [*զի*] *իրքն*
21 ADE *իմացուածոյն*
22-23 ABDF *բաղդման*
23 E *ըստ յայնմ*
23 A *զայլ ընդ այլո*
24 CDEF *անսեր*
24 A *բառնին*
25 BF *ընդանի*

բանութիւն ձայնիւ եւ ձեւով, եւ մի՝ աւտարացեղութեամբ խառնափնդորել զիմացուածն, եւ կամ ոչ ներհունութեամբ տրոհել եւ տալ իւրաքանչիւրում կիտի զիւր մասն, այլ տգիտաբար աւցտել զանդաման եւ կեղեքել գազանաբար, եւ փոխանակ լուսաւորելոյ զմիտս լսողացն՝ մթացուցանել զհոգիս նսեմութեամբ: Քանզի ոչ միայն յաւելուածով կիտին, այլեւ անհանդէպ ոլորակաւք եւ յաւելուած կիտիւ խորհրդոյ իրին հաւաստութիւն յայլ խորհրդոյ դէմս հակառակ նմին դիմադրի, յորմէ հերձուածք սպրդեալ ներսամտիցին: Վասն որոյ հարկ է գրամարտիկոսին յոյժ հմուտ լինել բազազանութեանցն եւ կիտիցն դրութեան:

Եւ գիտելի է, զի չեչտոլորակն յաւարտացելումն կիտին ի գլուխ տանն ունի զվերսաստութեանն զհանդէպն, եւ բութ ոլորակն ի ստորակիտին՝ ի սպառուածի տանն զանազանի· իսկ պարոյկ ոլորակն ի միջակիտին ունի զիւր հաւասարութիւնն: Զի որպէս պարոյկն ի չեչտէն եւ ի բթէն բազկացեալ է եւ զերկոցունց գոյնս լիապէս ունի յինքեան, նոյնպէս միջակն յաւարտելոյն եւ յենթակիտէն ունի զիւր ունակութիւնն, սակս այսորիկ կշիռ ի միջի դնի: Վասն որոյ պարտ է իւրաքանչիւր կիտին տալ զոյնս եւ գոլորակն հաւաստագոյն հանդիպողութեամբն, որպէսզի մեծարգի առնէ զվերծանուղն եւ գեղեցկազան զբանն: Եւ կէտքն կշիռ սահմանին արձանանալով՝ լսողացն ցուցանեն զմիտս իրին, զի կէտ եւ տրոհութիւն զնոյն նշանակեն, եւ բազում անգամ զնման միտս երկոքեան անուանեցան, զի կէտ ելոյ ի չնչոյ անուանեցաւ եւ առ չունչն ասի:

Իսկ տրոհութիւն սակս զիմացուածն զատուցանելոյ ասի փաղանունակի: Իսկ որ ոչ ուղիղ տրոհէ, զանկէ եւ չփոթէ զմիտս ընդ միտս, եւ զիր ընդ իր, եւ զբան ընդ բան, եւ անարուեստաբար զմիտս իրին զանխլացուցանէ: Իսկ ի գեղեցկաբար տրոհելն զվայելչութիւն արուեստին երեւեցուցանէ: Ծանի՛ր եւ զայս ի հոլովս անուանցն, զի ո՛չ սեռականն, եւ ո՛չ առաքականն, եւ ո՛չ տրականն, եւ ո՛չ հոչականն ունի զոլորակն ըստ հայումս, բայց միայն ուղղականն եւ հայցականն:

---

1 F *ձիով*
1 A *աւտարացելութեամբ*
1-2 B *խառնաբնդորել*
2 AB *զիմացուածն*
2 F *ներհմունութեամբ*
3 F *կիտից*
3 B *աւճտել* C *յաւճտել*
5 ABDEF *աւելուածով*
6 ABF *հանդէպ*
6 CDE *աւելուած [կիտիւ]*
6 B *կէտիւ*
7 E *այլ*
8 B *ներսամտեցին* F *ներսամտիցն*
10 ACDEFG *յաւարտեցելումն*
11 ACDEFG *զվերսաստութեան*
12-13 F *ի միջակէտ*
13 C *ի չեչէն*
14 ACDE *չիմ՝ է*
14 A *ինքեան*
15 F *ենթակինկետին* փխ *յենթակիտէն*
15-16 A *յունակութիւնն*
16 F *կիշիո*
17 F *տիկին* փխ *կիտին*
17 A *գձայնս* BCDEG *գյոյնս* F *գսյնս* փխ *գոյնս*
17 B *զվերծանողն*
18 ACF *կետքն*
19 F *կիշիո*
19 A *ցուցանէն* C *ցուցանել* F *ցուցան*
20 C *միտսն*
21 A *կետ*
21 ABCDF *կիտելոյ* փխ *կէտ ելոյ*
21 A *անուանեցան*
21 C *եւ [զի]*
25 F *անարուեստաբար*
27 A *Ծանր* փխ *Ծանիր*
28 F *չիմ՝ եւ [ոչ առ·]*

Պահե՛լ պարտ է եւ զզանազանութիւնս ամանակացն երից: Նմանապէս եւ զթուոցն՝ եզականին, երկուորականին եւ յոգնականին ներհունանալ: Ունել եւ զսերոցն կերպիցն յարմարական ծանաւթութիւն, զի եւ սերքն՝ արականն, եւ իգականն, եւ չէզոքն՝ ըստ նմին գազափարի ձեւանան:

«Եւ տեսակիցն նախագաղափարացն եւ ածանցացն ըստ ուղղականին եւ սեռականին կերպարանին, ըստ նմին եւ տեսակիցն ածանցացն»:

Հայրանունականն, ստացականն, բազդատականն, գերադրականն, փաղաքշականն, յարանունն, բայածականն, եւ որ ինչ սոցին նման է:

«Ըստ նմին եւ ներգործութեանցն եւ կրիցն խոնարհմանցն բայի»:
Եւ դիմացն՝ երից· ‹ա› յորմէ՞ բանն, ‹բ› առ ո՞ բանն, եւ ‹գ› սակս որո՞յ բանն:

«Եւ մանաւա՛նդ հարցողական դիմացն, որ շեշտիւն զանազանի»:

Ըստ հարցմանն եւ պատասխանւոյ, զի յոգնակի դիմաւք զանազանի հարցողականն: Ենթադատարար սմին՝ եւ կիտիցն զանազանութեան հռետորանալ սահմանով, եւ տեղեաւ, եւ ձայնիւ:

«Նոյնպէս եւ շեշտոլորակն» բազում զանազանակս ունի յինքեան, յաղագս որոյ ի գլուխ առոգանութեանցն դասեցաւ: Իսկ ենթակէտն ո՛չ [յ]անգման զաւրութիւն ունի, ա՛յլ՝ կարաւտութեան, սակս որոյ միշտ զնուազութիւնն յայտնէ:

«Բութն եւ ենթակէտն» զանկատարութիւն բանին յայտնեն, իսկ ենթամնայն եւ չաղկապն ըստ երկուց առաստութեանցն զանազանին որպէս յաւդն եւ կապ, սակս մի պարութեան եւ ոճ ունելոյ:

Մականունն երկուց անուանց նշանակ է:

---

2 E *զթուոցն*
2 F *երկուրականին* փխ *երկուորականին*
2 E *յոքնականին*
3 A *զսէրոցն*
3 C *զյարմարական*
4 A *սերքն*
4 D *չեզոքն*
4-5 A *գաղարարի*
9 B *բաւծականն*
12 C *սակս որո*
14 A *պատասխանաց* B *պատասխանոյ*
14 E *յոքնակի*
14 F *զանազանին*
15 B *հարցօղականն*
15 B *կետիցն*
16 D *սահմանուլ* F *սահմանեով*
17 F *չեչտոլորական*
18 AD *առոգանութեանց*
18 ACDEF *ենթակետն*
19 A *կարօտութեանն*
21 F *բութ*
21 A *էնթակետն* փխ *ենթակէտն*
22 E *առաստութեանցն*
22 ACDEF *զանազանի*
23 G *յաւդ*
23 E *Մականուն*

Ոլորակին հարկ է ի վերջնոյ անուանն հանդիպել բացականչութեանցն, որպիսի՝ Սիմո՛ն, Պետրո՛ս ի միում առասպութեան հանդիպելոց:

Սեռական՝ *արմատոյ եւ ստեղան, հարկ է զոլորակն ստեղան տալ, որպիսի պատգամն Աստուծոյ, որ եղեւ ի վերայ Երեմիայի Քեղկայ:*

Ներտեղական *ասի, յորժամ չեչտն նախագահէ գնուազն քան զբեկն, որպիսի՝ «Եւ այր մի էր յԱրեմաթեմայ եւ Սեփայ, քանզի արեկ է չինաւղն քան զչինածն»:*

Անորիշ *ասի, որ ընդդիմադրի հարցողական չեչտիւն, որպիսի՝ թէ «Զի՞արդ եւս ծանաւթութիւն ի բեկանել հացին»: Եւ յուխտ մասունս բանին եւ ի բաղկացութեան նոցա զոլորակն ըստ պատուոյ տայ, որպիսի՝ «Տէր Աստուած, որ նա միայն է ինքնութեամբ»: Զի նախապատիւ է անուն քան զբայ· ըստ պատուոյ վերարերի:*

Նոյնպէս պարտ է իսկին եւ առասականին տեղեկանալ: Իսկ է, որ զինքեան գոյութիւնն նշանակէ, որպիսի՝ Մարկոս, որ է եզ անուն: Եւ առասականն՝ զյոքունց, որպիսի՝ մարդ, որ եւ հանդէտ մարգարէականն առասի բանն. «Եւ դու, Բեթղէէմ, տո՛ւն Եփրատայ, սակաւաւոր իցես, լինել ի հազարաւորս». «Ցուդա՛յ, ի քէն ելցէ ինձ իշխան Իսրայէլի»:

Արդ, քանզի իսկն յատկական է, վասն այնորիկ տարացուցիւ իբր մատնացոյց եղեալ մարգարէն խաւսի ընդ Բեթղէէմ եւ ոչ ընդ Ցուդայի, քանզի Բեթղէէմ միոյ քաղաքի անուն է, իսկ Ցուդայ՝ ամենայն Հրէաստանի ասի, սակս նահապետին Ցուդայի նախահաւրն Հրէաստանեայց ոչ սփռէ մարգարէն զբանն առասականաբար ընդ ամենայն Հրէաստան, այլ իսկապէս ընդ Բեթղէէմի խաւսի տարացուցաւրէն: Եւ Ցուդայ չէ ուղղական ընդ հոլովս, այլ՝ սեռական: եւ սեռականին ոչ է հնար ոլորակ առնել: Բայց յորժամ չին բացաբառնի եւ ուղղական լինի, ապա առնու զոլորակն: Եւ զի իսկիւ է բան մարգարէին, պարտ է յընթեռնուլն զամենայն ընդ Բեթղէէմի խաւսել· «Եւ դու Բեթղէէմ իցես, լինել ի հազարս, ի քէն ելցէ ինձ իշխան»:

Պարտ է եւ ըստ երից ամանակացն ըստ հուն լինել, որով ճանաչի հանդիտական պատմութիւնն եւ չարագրութիւնն առասանութեան, զի անցելոյ ժամանակին սկիզբն եղագոյնքն պատչաճին: Եւ ներկային յանդիմանակաց տեսակն յարմարի, ապառնւոյն՝ աներեւոյթքն՝ որ յապայն գալոցն են հանդիպին:

Եւ է՛ գաղափար սոցա՝ արար, առնեմ, առնէ: Վասն որոյ հարկ է ընթերցողին այսմ ամենայնի եւ որ ինչ նման է սոցին՝ հասու լինել եւ պատշաճաբար յերեսս բերել զիւրաքանչիւրոցն զաւրութիւն յընթեռնուլն, եւ լնուլ զլսաւղացն փափագ: Բայց անվարժքն սորին հմտութեան եւ անտեղեակքն առոգանութեանցն արուեստի եւ վանգաչափութեանն եւ ոլորակացն բացագանչութեան՝ զմիտս իրին եւ զզաւրութիւն բացատ ածեն եւ զբանաստեղծացն ստեղունս զուղիշաբերժան յապաւեն, եւ զականջս լսողացն զանխուլս ի բանէն յարկացոցեն: Եւ այսոքիկ ի հարցն գրելոց բանից բազմաց սակաւուք եդեալ ի խրատ վերծանողաց, մի՛ երկարութիւն համարելով ձանձրասցիս ի չահաւէտ բանիցս արդիւնականութենէ:

---

1 F *ի վերնոյն*
1 G *հանդիպիլ*
1-2 G *բացագանչութեանցն*
2 AG *Սիմովն*
2 F *իմում փխ ի միում*
2-3 CE *հանդիպելոյ*
4 F *զոլորական ստեղանալ փխ զոլորակն ստեղան տալ*
5 A *երեմիա*
5 A *Գեղկայ* B *Քեղկա* C *քեզ կայ*
6 BG *Ներտաղականն*
7 A *յԱրեմաթմայ* BC *յԱրեմաթեմա*
7 BCDG *ի Սեփա*
7 AF *արեգ*
9 F *Այնորիշ*
9 B *հարցօղական* F *հարցանողական*
10 F *ուխն*
11 CEG *ըստ պատուոյ*
12 B *տա*
13 B *զբա*
13 EF *ըստ պատուոյն*
14 A *տեղեկանալ* F *տեղեկեան*
15 E *գոյացութիւն*
15 A *եւ փխ եզ*
16 E *յոքունց*
16 A *հանդետ*
17 ACD *Բեթղաէմ* B *Բեզդէէմ* E *Բեթղէդէմ* F *Բեզաեմ* G *Բեզդաէմ*
17 AG *եփրաթայ* B *եփրատա* C *երրաթայ*
17 CE *սակաւաւուր* F *սակաւոր*
18 ABE *չիթ՝ ի [հազ·]*
18 B *Ցուզա*
20 C *յայտկական*
21 F *մատնացուց*
21 ACDE *Բեթղաէմ* F *Բելաեմ* G *Բեզդաէմ*
22 ADG *Բեզդաէմ* B *Բեզդէէմ* C *Բեթղաէմ* E *ընդ Բեթղաէմ* F *Բեզաեմ*
22 B *Ցուզա*
23 ABCDEG *Հրէաստանեաց*
24 F *առասականբար*

1 A *Բեզդաէմի* CD *Բեթղաեմի* E *Բեթղաէմի* FG *Բեզաեմի*
1 B *Ցուզաի*
3 C *առնուլ*
3 B *ին փխ յին*
3 F *ուզղականն*
4 C *ընթեռնուլն*
5 ABDG *Բեզդաեմի [խաւս·]* CE *Բեթղաեմի* F *Բեթլաեմի*
5 ACD *Բեզդաէմ [իցես]* BG *Բեզդէէմ* F *Բեզաեմ*
5 A *լինի*
7 A *գատ փխ ըստ* B *չիթ՝ ըստ*
8 AC *պատմութիւն*
8 AC *չարագրութիւն*
9 D *սկզբն*
10 F *արմարի*
10 ABC *ապառնոյն*
11 E *ապայն*
12 AB *գաղափառ*
12 A *սոցայ*
13 ACF *ընթեռցողին* E *ընդերցողին*
13 ABE *յայսմ*
13 AC *յամենայնի*
14-15 A *ընթեռնուլն*
15 A *լսօղացն*
15 ABDE *փափաք*
16 AB *առոքանութեանցն*
16 B *արուեստիս*
18 B *զողիշաբերժան*
18 ACDE *յապաւէն*
19 C *յարկացուցանեն*
20 C *սակաւուկ*
21 ABCDF *չահաւետ*
21-22 A *յարդիւնականութենէ*

‹Գ› ԳԱՂԱԳՍ ՈԼՈՐԱԿԻ

Մովսէս

Աղբիւր արուեստից միտք են, խորհուրդ հանճարեղ՝ արարիչ արուեստից, եւ արուեստ՝ աճեցուցիչ մտաց: Զի զգիւտ ոլորակիս այս կորովութիւն եգիտ ուսումնասիրաց ոմանց, զի զխաւսս առաւելեալս մանկան առնել սուր հնչման, ի վեր փողելով զելս աւդոյն՝ ասի ոլորակ: Եւ մեղկաճառութիւն՝ բութ, եւ յերկոցունցն՝ պարոյկ, որ ունի զմիջակութեան խորհուրդ· վասն զի ոլորակ չէ՛, զի բթի վերջն, եւ բութ ո՛չ է, զի սուր ունի ի սկզբանն իւրում:

Դաւթի

Իսկ զի՞ ասէ «բացագանչութիւն»·— բացագանչութիւն՝ ոլորակի սեռ իմանի, քանզի հաւասարապէս անշնչիցն եւ շնչաւորացն եւ բանաւորացն է: Իսկ ոլորակն միայն բանականիս առ ի պատկանաւոր ունելոյ ձայն, եւ ոմանց ծանաւթ լեալ առ ի կրթութենէ, որպէս եւ յունական լեզուին, իսկ այլ ազգաց՝ ո՛չ եւս:

Եւ թերեւս տարակուսեսցի ոք, թէ չեչտ վերացմանն աղագաւ ասի ոլորակ, իսկ բութն՝ ընդէ՞ր: Ա՛յս է· զի որպէս նա ի վեր հանէ, սա ի խոնարհ՝ նմանապէս զիջուցանելով հարթէ, որք ի մի տեղի եկեալ բաղկացուցանեն զպարոյկն, ըստ առակի ծայրիցն՝ ի սպիտակէն եւ ի սեւոյ գորշն, իսկ ընդ մահ եւ ընդ կեանս ոչ է միջոց: Նախադասելով սորա զոլորակն, քանզի ոլորակն մարդկայինս բարբառոյ է:

Անանուն

Իսկ ասելն՝ թէ «ըստ վերսաստութեան՝[161] շեշտիւն», այսինքն՝ եթէ ի վեր ունելով չեչտիւն · իսկ «ըստ հարթութեան՝ բթիւն, իսկ ըստ յեղման՝ պարուկաւն», այսինքն՝ ի վերացմանէ եւ յիջուցմանէ յեզ-յեղումն ձայնին բաղկանայ, յորոյ վերայ դասեմք զպարոյկն:

Դաւթի

Եւ դարձեալ տարակուսելի է[162], թէ ընդէ՞ր արդեաւք զոլորակն կիտին նախադասեաց:— Ասե՛մք· վասն զի հարկաւոր է յասացուածին նախ ոլորակին ունել զկարգ, եւ ապա՝ կիտին, որպէս աւդասլից երամոցն:

Ստեփ

Եւ քանզի ասէ, եթէ ոլորակ է բացագանչութիւն պատկանաւոր ձայնի եւ թէ զի՞նչ աւրինակ· քանզի արդարեւ իսկ ըստ երիցս այսոցիկ յաւդի ձայն բանաւոր կենդանեացս· ‹ա› չեչտ՝ որ է սուր, եւ ‹բ› բութ՝ որ է կարճ կամ ծանր, եւ ‹գ› պարոյկ՝ որ է չրջումն վերուստ ի վայր եւ բեկումն ձայնի, եւ բթիլ ի սրութենէն, յորոց յետ այսորիկ ցուցանէ զաւրինակ յառոգանութեանցն ճառի:

Եւ դարձեալ՝ «յաւդաւոր ձայն» ասի մերս սակս տառիցն զանազանութեան եւ բաբախման եւ երիւրման ի գոչման ձայնին մերոյ: Իսկ անասնոցն ոչ զանազանի տառիցն խառնմամբ, այլ մերկ յայսցանէ է:

Եւ արդ, յերիսս յայսոսիկ զանազանի ձայնս մեր՝ ի չեչտ, ի բութ եւ ի պարոյկ: Իսկ արդ՝ասելն, եթէ «ըստ վերսաստութեան»՝ շեշտիւն»,— այսինքն՝ եթէ ըստ վերատրութեան[163] իցէ վանգն, սա «չեչտ» ասի: Եւ լինի վերատրութիւն ըստ բազում յեղանակս, նախ՝ բնութեամբ վերատրութիւն: Եւ չեչտք են ձայնաւորք այսոքիկ՝ ա, ե, ի· եւ ասին սոքա չեչտք վասն յորդելոյ ձայնին, որ եւ «վերասաստ» ասի:

Դարձեալ եւ առնելով սոքա ընդ ինքեանս ձայնորդսն, որք ոչ նեղեն զբերանն եւ զձայնն, ասին եւ այս[ք] «յորդ է»: Եւ ե՛ն այս[ոքիկ]՝ ա՛գ, ա՛դ, ա՛զ, ա՛ծ, եւ կամ՝ գա՛գ, դա՛դ, զա՛զ, ծա՛ծ, լա՛լ, խա՛խ, կա՛կ, հա՛հ, ղա՛ղ, ձա՛ձ, շա՛շ, չա՛չ, ա՛ռ, ա՛ր: Եւ այսոցիկ աստէ եւ անտի դնէ ձայնաւորացս եւ կամ յանգի միայն վանգացն, որ ասին միայն փաղառութիւնք,— յորդ եւ սուր է ձայն վանգացն այնոցիկ:

Իսկ լինի դարձեալ ձայն յորդելոյ յո՛ր եւ իցէ ձայնաւորս եւ ի հեգս ըստ ենթադատութեան տեղւոյն ի բողոքելն ինչ կամ ի սաստելն, կամ ի հրամայելն, կամ ի թչնամանելն, կամ յողոքելն, կամ ի գովելն, կամ մի ըստ միոջէ, որք մասունք են ենթադատութեան:

---

2 DhG *Աղբեւր*
2 ABCDF *հանճառեղ*
2 A *արարից*
2 C *գիւտ*
4 A *կորվորութիւն*
4 A *է գիտ* DE *է գիւտ* փխ *եգիտ*
4 B *ուսմնասիրաց*
5 AF *զխօս*
6 G *մեղկ ճառաբանութիւն*
6-7 BDG *զմիջակութեանն*
9 ABCDEFG *յոլորակի*
10 A *սէռ*
12 A *ծանեաւթ*
13 F *ազգաց*
14 ABCDE *տարայկուսեսցի*
16 h [91] *տեղ*
18-19 h [91] *չիմ՝ նախադասելով սորա զոլորակն, քանզի ոլորակն մարդկայինս բարբառոյ է*
19 F *մարդկայինան*
22 F *պարուկուն*
22-23 F *յեղեղումն*
23 B *բաղկանա*
23 F *ձային*
23 B *վերա*
25 C *ասացուածին*

նախ ոլորակին ունել զկարգ, եւ ապա՝ կիտին, որպէս աւդասլից երամոցն:

Եւ քանզի ասէ, եթէ ոլորակ է բացագանչութիւն պատկանաւոր ձայնի եւ թէ զի՞նչ աւրինակ· քանզի արդարեւ իսկ ըստ երիցս այսոցիկ յաւդի ձայն բանաւոր կենդանեացս· ‹ա› չեչտ՝ որ է սուր, եւ ‹բ› բութ՝ որ է կարճ կամ ծանր, եւ ‹գ› պարոյկ՝ որ է չրջումն վերուստ ի վայր եւ բեկումն ձայնի, եւ բթիլ ի սրութենէն, յորոց յետ այսորիկ ցուցանէ զաւրինակ յառոգանութեանցն ճառի:

Եւ դարձեալ՝ «յաւդաւոր ձայն» ասի մերս սակս տառիցն զանազանութեան եւ բաբախման եւ երիւրման ի գոչման ձայնին մերոյ: Իսկ անասնոցն ոչ զանազանի տառիցն խառնմամբ, այլ մերկ յայսցանէ է:

Եւ արդ, յերիսս յայսոսիկ զանազանի ձայնս մեր՝ ի չեչտ, ի բութ եւ ի պարոյկ: Իսկ արդ՝ասելն, եթէ «ըստ վերսաստութեան»՝ շեշտիւն»,— այսինքն՝ եթէ ըստ վերատրութեան[163] իցէ վանգն, սա «չեչտ» ասի: Եւ լինի վերատրութիւն ըստ բազում յեղանակս, նախ՝ բնութեամբ վերատրութիւն: Եւ չեչտք են ձայնաւորք այսոքիկ՝ ա, ե, ի· եւ ասին սոքա չեչտք վասն յորդելոյ ձայնին, որ եւ «վերասաստ» ասի:

Դարձեալ եւ առնելով սոքա ընդ ինքեանս ձայնորդսն, որք ոչ նեղեն զբերանն եւ զձայնն, ասին եւ այս[ք] «յորդ է»: Եւ ե՛ն այս[ոքիկ]՝ ա՛գ, ա՛դ, ա՛զ, ա՛ծ, եւ կամ՝ գա՛գ, դա՛դ, զա՛զ, ծա՛ծ, լա՛լ, խա՛խ, կա՛կ, հա՛հ, ղա՛ղ, ձա՛ձ, շա՛շ, չա՛չ, ա՛ռ, ա՛ր: Եւ այսոցիկ աստէ եւ անտի դնէ ձայնաւորացս եւ կամ յանգի միայն վանգացն, որ ասին միայն փաղառութիւնք,— յորդ եւ սուր է ձայն վանգացն այնոցիկ:

Իսկ լինի դարձեալ ձայն յորդելոյ յո՛ր եւ իցէ ձայնաւորս եւ ի հեգս ըստ ենթադատութեան տեղւոյն ի բողոքելն ինչ կամ ի սաստելն, կամ ի հրամայելն, կամ ի թչնամանելն, կամ յողոքելն, կամ ի գովելն, կամ մի ըստ միոջէ, որք մասունք են ենթադատութեան:

1-2 ACDEFG *երամոց*
3 F *պատանաւոր*
4 A *ինչ* փխ *իսկ*
5 ACDEF *աւր* փխ *սուր*
7 A *ի սրութենէ*
7 A *յոր* h [194] *գորոց*
7 F *եւ*
9 ABCDEFG *տառիւքն· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [194]:
11 F *մեր* փխ *մերկ*
13 ACDEFh *չիմ՝ եւ*
13 C *թէ*
14 B *վանկն*
14 E *չեչտի* [*ասի*]
15 F *վերադրութիւն*
15-16 G *վերատրութեամբ*
16 C *չեչտ*
16 C *ձայնաւորքս*
17 h [195] *չեչտ*
17 A *որ ի վերայ սաստ* BCDFh *վերասաստ* E *վերայսաստ*
18 h [195] *առնլոյ*
18 ACDEFG *զայնձայնորդսն* B *զանձայնորդսն*
19 ABE *զձայն*
19 A *յայս*
20 D *գադ* փխ *գագ*
20 C *կահ* B *խաղ*
21 A *գաղ* փխ *զաղ*
21 ACDF *չաչ* փխ *չաչ*
21 B *ցաստի եւ անգի*
22 DF *ձայնաւորացս*
22 B *յանկի*
24 C *յորդէլակ*
24 AC *ձայնաւուրս*
25 F *ըստ ենթադրութեան*
25 AB *տեղոյն*
26 F *թնամանելն*
26 C *յողոգելն*
27 ADEFG *մասունքն*
27 CEG *ենթադատութեանն* F *ենթադրութեանն*

Իսկ ասելն, թէ «ըստ հարթութեան՝ բթիւն», այսինքն՝ որ հարթաձայնք են, եւ ո՛չ՝ յորդք եւ սուրք, այլ՝ «բութ» ասին: Եւ լինի հարթ եւ բութ ձայն. նախ՝ առաջին ձայնաւորաքս այսոքիւք՝ ըեքիւ, ոյիւ, ւիւնիւ, զի ըստ նեղութեան շրթանցն ձայնքն սոցա նեղ[ք] եւ տկարք են. իսկ դարձեալ եւ ի փաղառութեանն[164] նոյն զաւրութիւն է յամենեսին:

Դարձեալ ասելն, թէ «ըստ պարբեկութեան՝ պարուկաւն», այսինքն է՝ թէ ըստ չրջաբեկութեանն չրջակաւն ասին նոքա ասացեալք: Եւ այսպէս լինի չրջաբեկութիւն վասն յորդ եւ բարձրացեալ ձայնի նուազման. եւ լինի յորդ եւ նուազ ի միում հեգի այսպէս՝ Պա՞ւղոս. քանզի յելանել ձայնին ի վերայ այրին՝ յորդ ել, իսկ անցանելովն ընդ այրդ ի հիւնն՝ նեղացեալ չրթունքն, տկարացեալ ի վայր նստուցանեն:

Եւ արդ՝ պարուկանայ ձայն ըստ այսքան յեղանակս. նախ՝ բնութեամբ պարոյկ են՝ է եւ ով: Եւ վասն այսորիկ են պարոյկ, քանզի յընթ խոնարհին երկոցունցն վախճանք եւ ելուզանեն զյորդ ձայնն, վասն սորին եւ երկարք ասին, վասն զի զերկուց ձայնաւորաց զտեղի ունին մի մի սոքա:

Իսկ երկրորդ անգամ պատահմամբ պարուկին ամենայն երկբարբառք, որ են այսք՝ աւ, եւ, էւ, իւ, ու, ով, աի, եի, էի, ոի՝ վասն բեկանելոյ զձայնն:

Իսկ երրորդ անգամ պարուկանայ ձայնն ի սուր ձայնորդս՝ յա, յե, յի: Այսպէս, յորժամ բաղաձայնքն դնին ի վերայ սոցա ի հեգսն[165], որ զչրթունսն նեղեն եւ զձայնն՝ եթէ՛ մի գիր դիցի, եթէ՛ երկու, եթէ՛ երեք՝ պարոյկք են:

1-2 ABDEF *հարթաձայնքն* h *հարթ ձայնքն*
2 ABCDEF *այն* փխ *այլ*
2 A *փութք*
3 A *յառաջին*
7 E *ձայնաւորքս*
3 B *բիւ*
4 B *ւիւ* ACDEF *իւնիւ*
4 BCF *ձայնք*
4 F *սոցայ*
5 F *ի փաղառութեան* h *ի փառադութիւնն*
5-6 BCEFG *եւ յամենայնան* D *յաման*
7 FG *ասեն*
8 h [196] *չիմ՝ է*
9 F *ձային* ABCDE *ձայնին*
11 F *ի վերա*
11 F *յորդորել* փխ *յորդ ել*
11 E *ընդ այր*
12 B *գնատուցանեն*
13 ACDEF *պարունակայ* փխ *պարուկանայ*
13 F *ձայիւ*
14 F *պարսկարան* փխ *պարոյկ* G *պարուկին* փխ *պարոյկ են*
14 F *զի* փխ *քանզի*
14 B *յեթն* C *յեթ* h [196] *յեթն*
15 h [196] *վազճանք*
15 ABCDEF *յելուզանեն*
16 AB *երկուց* E *երկոց*
17 BCF *սոքայ*
18 ABCDF *պարոյկ են* փխ *պարուկին*
18 A *յերկրորդ*
18-19 A *երկբառարբք*
19 F *ասք* փխ *այսք*
19 B *չիմ՝ եւ*
19 B *ովի* փխ *ոի*
21 B *պարուկանա*
21 ABCDEFG *եւ [ի]. հանումբ՝ ըստ հ–ի* [196]:
21 h [196] *ձայնաւորսդ*
22 B *յէ*
22 BF *ի վերա*
22 AC *զչրթունք*
23 ACDEh *դիցէ* F *ից* փխ *դիցի*

Իսկ չորրորդ անգամ պարուկանայ ձայնն ի զաւրութենէ ենթադատութեանն ըստ բազում մասանց. այսպէս՝ կա՛մ յաղերսելն, կա՛մ ի մխիթարելն, կա՛մ ի փաղաքչելն, [կա՛մ] ի քնցատելն, կա՛մ ի խանդադատելն, կա՛մ յաւաղելն, կա՛մ յաչխարելն: Արդ՝ այս այսքան:

Համառ 5 *Արդ, զի ոլորակացդ երեք են զանազանութիւնք. մինն՝ սուր եւ վերսաստեալ, եւ միւսն՝ ենթակացեալ, եւ միւսումն՝ վերանաւեալ եւ գիջեալ: Եւ ցուցից զաւրինակ սոցա ի բան եւ յանուն, որ է մասն բանի:*

Եւ անունն է այսպէս. զի շեշտն յանգի անուան ունի զոլորակն, եւ յարաշեշտն՝[166] *նախ եզով անգիւն*[167] *ունի զոլորակն, եւ նախայարաշեշտն՝*[168] *[նախ] երկու նանգէն ունի զոլորակն: Հանգիտաբար նմին եւ պարուկին նոյնք ստորոգին: Եւ զի դիւրահաս լիցի՝ գիտասջի՛ր, զի անուն, որ իր վերջի վանդն ունի զոլորակն՝ չեչտ է, եւ թէ յերկրորդումն՝ յարաչեչտ: Ի վերջէ յառաջակոյս թուէ. չեչտ՝ Սահա՛կ, բութ՝ Ղո՛ւկաս, պարոյկ՝ Երակլէ՞ս: Իսկ ի բանս չեչտ ասի՝ «Ո՛չ այսպէս են ամբարիշտքն», եւ «Ո՛չ այսպէս» ի վեր ունել զչեչտն, կամ այսպէս՝ «Ո՛չ չունք, ո՛չ գողք» եւ այլքն:*

Ըստ հարթութեան բթիւն՝ հարթիկ ունելով զձայնն. «Ես խոնարհ եղէ, եւ Տէր կեցո՛յց զիս»: Եւ թէ՝ «Արդ՝ գամք զհետ քո», եւ թէ՝ «Կամք հաւատո՛վք եւ պարծիմք առ Աստուածծ»:

Պարուկաւն՝ «Կացոյց զոտս իմ ի վերայ պարանոցի թշնամւոյն եւ հանգեա՞յ արագ արագ»:

Վասն որոյ երեք են զանազանութիւնք սոցա, զի ոլորակն քատակ է ձեւով եւ ձայնիւ զհամբարձումն. իսկ բութն ըստ փոխաբերութեան բեռնակրաց[ն], որք վասն սաստիկ ծանրութեանն մեղմագոյն առնեն զգնացս, եւ սա նմանապէս մեղմագոյն զիջմամբ հարթէ զբանն:

---

1 A *չորրորդս*
1 B *պարուկանա* C *պարոյկանայ*
1-2 E *ենթադատութեան*
2 F *յադերսնելն*
3 F *չիմ՝ կամ ի փաղաքչելն, [կամ] ի քնցատելն*
3-4 DE *խանդադատելն* F *խանդախատելն*
5 F *յոլորակացդ*
6 F *միւսն* փխ *միւսն*
6 C *միւսն* փխ *միւսումն* F *միուսումն*
6 ABDEFhG *վերանաւել*
7 ABEF *ցուցիչ*
7 ABCDEF *բանին*
8 F *անուան [է]* ABCDE *անուն* h [254] *անունան [ունի]*
9 h [254] *եգելով*
9 F *զոլորական*
9-10 h [254] *չիմ՝ եւ նախայարաչեչտն՝ [նախ] երկու նանգէն ունի զոլորակն*
10 ABCDEF *երկուն*
10 A *նանգեն*
10 F *զոլորականն*
11 ACD *գիարդ* փխ *զի*
12 F *վագն*
13 E *յերկրորդումն*
13 F *նախարաչեչտ* ABCDE *նախայարաչեչտ* փխ *յարաչեչտ*
13 F *վերջ*
13 ACDEFG *յառաջ կոյս*
13 F *չեչտն*
14 A *երակլէ*
15 AF *ամպարիչտքն*
15 C *ունելով*
15 E *գչեչտ*
17 F *բուիթիւն*
18 E *եթէ*
19 C *հաւատով*
20 B *ի վերա*
20 ABCEF *թշնամոյն*
21 BC *հանգեա* F *հանգոյց*
22 A *ճարակ* h [255] *քատակէ*
23 A *ըստ փոխաբերութեանն*
24 F *բռնակարաց*
24 E *ծանրութեան*

Ստեփ

Իսկ արդ ասելն, եթէ «կէտք են երեք· կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ»,– վասն տրոհութեանցն ասէ: Եւ վասն այնորիկ ասէ զփոփոխմունս զայս, զի դժուարահաս մեզ արասցէ զգրեալսն իւր, վասն սորին փոփոխէ զտեղի բանին: Այլ ո՛չ է պարտ զսկիզբն հետագայ բանիս մատնել, այլ առանձնակի յիշել զկէտս եւ դնել զգանազանութիւն եւ զգաւրութիւն սոցա:

Վասն զի կէտ առաջին այս սահման լսի, որ են տունք: Եւ «երեք» վասն այնորիկ ասէ, զի արդարեւ իսկ երեք կիտիւք կատարի ամենայն ենթադատութիւն:

«Իսկ ստորակէտ, *ասէ*, զսկիզբն բանին զառաջին տունն, իսկ միջակ՝ զմիջինն, իսկ աւարտեալ՝ զկատարումն խորհրդոյն, եւ վերջին տունն՝ զկատարումն ենթադատութեանն»:

Իսկ զվերջինն յառաջին վասն խարելոյ զմեզ դնէ, զի աչխատութեամբ զայսոսիկ գոցուք· քանզի ամենայն քրտամբք ստացեալն թուի քաղցր, եւ վասն սորին եւ անկորուստ ի ստացողէն եղիցի:

Մագիստր

Արդ, արար յաղագս ոլորակի, եւ չեչտի, եւ բթի, եւ պարուկի, որպէս վերագոյնդ ասացան· արհեստք սոցա եւ տրամախոհութեան նշանակք՝ բաւական է:

Եւ դարձեալ հանդերձեալ եմք ուսանել յառաջիկայումն առոգանութեանցն ճառի եւ զարուեստն իսկ եւ զնշանակութիւնսն եւ զապացոյցս: Իսկ եթէ պարտ է ասել յայսմ փութէ զմերս վեհերոտ ազգի՝ ոչ ըստ տրամախոհութեան զսա ուղղապէս վարեցեալ յազգիս: Քանզի ի վախճանելն մերոց թագաւորացն եւ ի սպառել[ն] ազգին Արշակունեացն գտաւ գիրս Արամեան[169]: Եւ թէպէտեւ հզաւր գոլով մերոց թարգմանչացն ամենայն լեզուաց եւ իմաստութեանց, սակս ոչ լինելոյ քաղաքականութիւնս եւ արքունական ապարանս եւ մանկակրթութիւնս

---

1 h [196] չիք՝ *արդ*
1 ACEF *կետք [են]* B *կէտքն փխ կէտք են*
1 AEF *կետ [աւ·]*
1 F *աւորտեալ*
1-2 AB *ստորակետ*
2-3 A *զփոփմունս* F *զփոփոխումնս*
3 F *դուժուորահաս*
4 B *զտեղին*
4 ACDEFG *ոչ էր*
4 F *զսկիսրն*
4 B *հետագա* F *հետագայր*
5 ABE *զկետս* D *րզկէտս*
7 A *յառաջին*
7 ABCF *կետ*
8 h [197] *երիւքն փխ երեք կիտիւք*
8 A *կետիւք* DG *կէտիւք* F *կէտիւ*
10 AB *ստորակետ*
10 h [197] *տուն*
11 ABD *վերջինն*
13 CG *առաջին* F *առաջինն*
14 B *քրտամբ*
16 ACDEFG *չիք՝ արար*
16 F *չիք՝ եւ չեչտի*
17 ACDEFG *տրոհութեան փխ տրամախոհութեան*
17-18 ACDEF *նշանակ*
19 C *յուսանել*
19-20 ADEF *առոգանութեանց*
22 F *ըստ տրամահխոհութեան*
22-23 F *ի վաղճանելն*
23 B *ի սպառեալ*
23 G *չիք՝ ազգին*
23-24 A *Արշագունեացն* F *Արշակունիացն*
24 F *գիս փխ գիրս*
24 F *թէպէտ*
24-25 C *թարքմանչացն* F *թարգմանչաց*
25 F *լեզվաց*

եւ խնդիրս այսպիսի բարձրագոյն գիւտի՝ կրաւնաւորաց միայն եղեւ փոյթ յանձին ունել սակաւուց իբրեւ զաւանդութիւն հաւատոյ պահել, եւ ոչ վարել սոքաւք զդպրութիւն մերոյ լեզուիս յայսմ պատճառէ· եթէ ոչ որք այսմ հետեւեցին՝ ոչ երբէք սխալեցին:

‹Դ› ԾԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

Մագիստր
Ստեփանոս

Կէտ է պատճառ գծի՝ ո՛չ ունելով երկայնութիւն, եւ ո՛չ լայնութիւն, եւ ո՛չ խորութիւն:

Իսկ ասելն՝ եթէ «կէտ է տրամախոհութեան անգեցելոյ նշան»[170],– զայս զաւարտեալ կիտէն ասէ՝ զվախճան ենթադատութեանն:

«Իսկ միջակ՝ նշան ոգի սակս ընդունելոյ»·– *քանզի արդարեւ իսկ որպէս ոգի ի սմա առնու ընթերցաւղն՝ ի կախ ունելով զձայնն, եւ ո՛չ ի հանգիստ իջուցանելով, զի այս ի վախճանին եղիցի:*

Իսկ ասելն՝ թէ «ստորակէտ [է] տրամախոհիւն չեւ եւս անգեցելոյ, այլ ա՛յլ եւս կարաւտացելոյ»·– *զայս զառաջին կիտէն ասէ: Իսկ* «տրամախոհիւն չեւ եւս անգեցելոյ», *այսինքն՝ աստ խորհրդոյն չեւ եւս կատարեալ, որ է ենթադատութիւնն, այլ բազում կարաւտութիւն ունի առ ի վախճանել զերկուս եւս հետագայ կէտս:*

Իսկ ասելն՝ «ի՞ւ առանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ,– ամանակաւ»՝ զայս զմիջին կիտէն ասէ, վասն զի զատուցանէ ի միմեանց զվերինն եւ զստորին կէտն: Եւ սոյն ասի ամանակ, զի եթէ քթթումն մի ական ժամանակ ասի, ո՞րչափ եւս առաւել արտաբերութիւն բանին լեզուաւն:

---

1 F *այսպիսխս*
2 ABD *անձին ունել*
2 B *իբր*
2 ABF *զաւանդութիւնն*
3 A *վայրել*
3 D *այսմ [պատճառի]*
4 F *ոք*
4 F *հետեւեսցին*
4 D *երբեք*
6 ABF *կետ*
6 A *առնելով փխ ունելով*
6 A *երկայնութեան*
8 ABC *կետ*
8 C *անկեցելոյ*
9 F *աւարտեալ*
9 ABCE *կետն* DF *կէտն*
9 Ah *ենթադատութեան* C *թադատութեանն*
10 ABCDEFG *յոգի*
11 Bh [197] *ընթերցողն*
12 A *ի վաղճանին*
13 ABDF *ստորակետ*
13 C *անկեցելոյ*
14-15 F *տրամախոհ ինչ փխ տրամախոհին*
15 C *անկեցելոյ*
15 ABCD *ըստ փխ աստ*
16 BEF *ենթադատութիւն*
17 ABD *հետագա*
17 ABC *կետս*
18 ABC *առանձնանա*
18 AB *կետ*
19 C *միջին*
20 ABF *կետն*
20 h [198] *քթիթ*
21 h [198] *եւ փխ եւս*

Իսկ ասելն՝ «զի ի կիտէն կարի յոյժ մեծ է բացատն[171]*, իսկ ի ստորա-*
կիտէն՝ ամենեւին նուազ». «բացատ», ասէ, զմիջին կէտն, իսկ կէտ՝
զաւարտեալն, որ լինի ի չարագրութեան բանիդ այսպէս. յաւարտանէ
խորհրդոյն կարի յոյժ հեռի է ստորակիտին բան վասն միջակ սահմա-
նին, եւ ինքնըստինքեան ոչ կարէ յայտնել ստորակէտն զխորհուրդն,
քանզի յաւարտեալ կէտն հասանելով ի կարգի չարամանեալ լինի բացե-
րեւութիւն[172] *բանին:*

Արդ, եդից զաւրինակն նոցա. ստորակէտն՝ նախերգան է, իսկ մի-
ջակն՝ պատճառ, իսկ աւարտն՝ խոստումն կամ վճիռ:

Արդ՝ յայտնի ցուցից զասացեալս. ստորակէտ՝ «ժողովուրդ իմ»,
«հարկահանք ձեր»՝ միջակ, «ճռաքաղ առնեն զձեզ»՝ աւարտ, իսկ
«պահանջաւղք տիրեն ձեզ»՝ այլ աւարտ. քանզի այսպէս վարին կէտք՝
երբեմն մի դնելով զկէտն կատարէ զխորհուրդն, երբեմն երկուս եր-
կուս, երբեմն երիս երիս կամ չորս չորս եւ կամ այլ աւելի:

Մովսէս *Սոյնպէս եւ կէտ եւ որոշումն փաղանուանաբար զնոյն նշանակեն,*
եւ սոքա աւարտեալ լինին ի կատարման խորհրդոյն, եւ միջակն՝ ըստ
անուանն երեւի առ ստորինն, եւ կատարեալն ի միջոցին գոլով՝ ի հա-
սարակել ճանապարհին հանգուցանել զհնչումն ասացուածին:

Անանուն *Եւ զի՞ ասաց եւ անուանեաց զիւրաքանչիւր ոք ի կիտից,– զոմն*
տրամախոհութեան անգեցելոյ նշան, եւ զոմն՝ միջակէտ: Պարտ է
գիտել, թէ ստորակէտ է, որ տրամախոհութեանն չեւ եւս անգեցելոյ
դնի, այսինքն՝ մտածութեանն, որպէս յառաջակայումն տաղի՝ «փո-

---

1 ABCDFG չիf՝ *իսկ [ի ստոր·]*
1 ABCE *ի ստորակետէն*
2 ACEF *ասել*
2 ABEG *զի [զմիջին]*
2 A *կետ*
3 B *ի չարագրութենէ*
4 A *ստորակիտէն*
5 ABDF *ստորակետն*
6 ACE *կետն*
6 h [198] *չարաման*
8 A *եթից*
8 D *զաւրինակ*
8 A *ստորակետն*
10 A *զասացեալ*
10 AB *ստորակետ*
10 C *ժողովուրդք* F *ժողովուրդն*
11 G *ձեր [ճռ·]*
11 h չիf՝ *ձեզ* G չիf՝ *զձեզ*
11 A *զմեզ* փխ *զձեզ*
12 B *պահանջողք*
13 B *տիրենն*
13 ABDEF *ձեզ [այլ]*
13 AB *կետք*
13 AB *զկետն*
13 h [198] *կատարէն*
13-14 h [198] *երկուս* փխ *երկուս երկուս*
14 h [198] *եւս* փխ *այլ*
15 h [161] չիf՝ *սոյնպէս եւ*
15 AB *կետ*
16 h [161] *են [սոքա]*
16 h [161] չիf՝ *լինին*
16 C *աւարտեալք*
16 B չիf՝ *լինին ի կատարման խորհըր-*
դոյն
18 AEF *հանգուցել*
19 h [161] *ասիցն*
19 A *զիւրաքանչիւրոյ* փխ *զիւրաքանչիւր*
ոք C *իւրաքանչիւր ոք*
20 C *անկեցելոյ* F *անգեցելո*
20 AB *միջակետ*
21 E *ստորակետ*
21 h [130] *տրամախոհութեան*
21 C *անկացելոյ*
22 A *յառաջակայումն* B *յառաջա-*
կաումն h [130] *յառաջիկայումս*

զատեցին ի Պարսս», եւ դնէ զկէտն, որ կոչի ստորակէտ, որ ունի
տկարութիւն յանգման մտածութեանն. զի յորժամ ի վերայ ածէ՝ «զմա-
րային թագաւորութիւնն»՝ աւարտեալ լինի տրամախոհութիւնն եւ դնի
մեծակէտն[173] *եւ կոչի տրամախոհութեան անգեցելոյ նշան: Իսկ միջա-*
կէտն կոչի «նշան ոգի սակս ընդունելոյ»:

Բայց ծանուցանէ զիւրաքանչիւր ոք ի կիտից, նախ՝ սահմանաւ,
եւ ապա՝ տեղեաւ. զի ի ձեռն սահմանին եւ տեղւոյն զաւարտեալ կէտն
որպէս թագաւոր ցուցցէ, իսկ զայլ եւս երկուսն՝ որպէս սպասաւորս:

Բայց գիտելի է, թէ ոչինչ ստորակէտ բացարձակ ձայնիւ ասի, այլ
խոնարհեցուցանէ եւ յերկարէ՝ առ ի վերայ ածելոյ զկատարեալ տրա-
մախոհութիւնն:

Դաւթի *Քանզի հարկաւոր է յասացուածին, նախ՝ ոլորակին, եւ ապա՝ կիտին*
ունել զկարգն:

Իսկ զի՞ ասաց՝ «զիւրաքանչիւր ոք ի կիտից յառաջագոյն արուես-
տիւն»:– Նախ, զի սահմանաւ զիւրաքանչիւրոց բնութիւնն ծանուսցէ.
երկրորդ՝ զի տեղեաւն եւ ձայնիւ[ն]՝ զաւարտեալ կէտն իբրեւ զարքայ,
իսկ զերկուսն՝ իբրեւ զծառայս նորին, աւրինակ իմն զնուազեալն եւ
զառաւելեալն այնոքիւք նշանակութեամբք, իսկ զչափաւորսն՝ յստակ:

Եւ ե՛ն հանգամանք բնակիտիս[174]*, մի՝ ըստ բացարձակ ձայնի, որ-*
պէս՝ «ո՛չ չունք» եւ որ ի կարգին, եւ միւսն՝ յորժամ ի միջին կիտին
հանգիստ առնուցու՝ երթեալ ի ստորակիտէն, ուստի պատրաստական
ի կէտն ելանիցէ ըստ առակի ճանապարհորդութեան:

Եւ ի ստորակիտիս է եւ այս. առաջին՝ ունել զբացարձակն եւ
սմա, որպիսի՝ «Ոչ ապաքէն առաքեալ եմ», երկրորդ՝ յորժամ պատաս-
խանւոյ ինչ կարաւտանայ բանն, ըստ այնմ՝ «ինձ պիտոյ է ի քէն մկրտիլ,
եւ դո՞ւ առ իս գաս»:

Համամ *Իսկ կէտքն՝ զի՞ երեք ունի[ն] զանազանութիւն. աւարտեալ է՝ յոր-*
ժամ չափովքն եւ խորհրդովքն աւարտի. յորժամ ասես՝ «Պաւղոս, ծա-
ռայ Յիսուսի Քրիստոսի կոչեցեալ առաքեալ»: Իսկ միջակ՝ հանգէտ իմն

---

1 ABCDE *փողադեղեցին* F *փոխաստեղ-*
ծեցին h [130] *փողատեղիցին*
1 AB *կետն*
1 AB *ստորակետ*
2 BC *յանկման*
2 F *մտածութեան*
2 B *ի վերա*
2-3 F *զամարային* փխ *զմարային*
3 h [130] *թագաւորութիւն*
3 F *տրամախոհութիւն*
3 CD *դինի* AB *դնէ*
4 ABE *մեծակետն*
4 C *լինի* փխ *կոչի*
4 AE *տրամախոհութեանն [անգ·]*
4 C *անկեցելոյ*
4-5 ABE *միջակետն*
6 h [130] *նախասահմանաւ*
7 A *տեղոյն* փխ *տեղւոյն*
7 ABE *կետն*
9 ABC *ստորակետ*
9 A *բայցարձակ*
10 B *ի վերա*
14-15 C *յարուեստիւն*
15 h [191] *զիւրաքանչիւրոցն բնութիւն*
16 F *ձայիւ*
16 ABE *կետն*
16 B *զարքա*
17 F *զծառայն*
18 ABE *նշանակութեամբ*
20 F *միւսն*
20 ABC *կետն*
23 AF *Զստորակիտիս* փխ *եւ ի ստորա-*
կիտիս
23 ABCDEFG չիf՝ *առաջին. համագրու-*
մը՝ ըստ h-*ի* [92]
24 D *երորդ*
24-25 ABC *պատասխանոյ*
25 B *կարաւտանա*
26 ABCDEF *գետքն*
29 A *հանգետ* BC *հանկետ*

ոգի սակս ընդունելոյ: Իսկ միջակն, յորժամ ասես՝ «Աւրհնեալ է Աստուած եւ հայր Տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի, հայր գթութեանց եւ Աստուած ամենայն մխիթարութեանց»,– որ փոքր ոլորակովն լուր զոգին ոք ի մէջ տանն միջակաւն խառնէ եւ զոճն իմաստիցն բաղադրէ: Իսկ ստորակէտ, եթէ՝ «ինձ պարտ է քարոզել զբանն Աստուծոյ», եւ թէ՝ «զԱյս պատուիրեմ քեզ, որդեակ իմ Տիմոթէոս»:

‹ե› ՑԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Դաւթի

Ցետ որոյ զհագնեւրգութիւն ասելի է, զի ո՛չ թէ ի հարկաւորացն է մասանց արուեստիս, որպէս եւ այլքն,ա՛յլ՝ առ ի կրթութիւն մանկանց:

Վասն զի հագնեւրգութիւն ըստ հոռոմին լսի «գաւազանեւրգութիւն», վասն զի սարդենի գաւազանաւ, զոր փոխանակ սուգելոյ կուսին, որպէս ասեն, բուսոյց երկիր, պար գալով Ապողոնի[175] երգեն զհոմերական քերթածն՝ վասն խնդրելոյ չնորհին, որ ի Հոմերոսէ ասացեալ քերթածացն, որ զանխլացեալ յաղագս միայարութեանն բաժանումն գործեցաւ, յաղագս ուսման մանկանց դիւրաւ յերկուս գիրս՝ յԻլիականն եւ յՈդիսականն ի քսանեւչորս ճառս: Քանզի մանկանց է խրոխտելն եւ սրտմտելն բարւոք, այլ ո՛չ զբարւոք նախանձն ախտանան եւ զբանական ունել հզաւր զաւրութիւն խորհրդոցն: Վասն այնորիկ բաժանմամբ ճառիցն, զի բժշկեսցին միտքն առ ի յամբողջ պատասխանելոյ առ հարցուածսն ասել՝ յորո՛ւմ ճառի է, եւ մի՛ վհատեալ պատահեսցէ ի քաղցր ճաշակէ ուսումնասիրութեան անգիտանալովն:

Մագիստր

Իսկ հագնեւրգութիւն, ըստ որում ասէ՝ «ի հագնելոյ կարկատուն բանս»· կարկատուն բանիւք յարմարին չարամանեալ ամենայն մրմունջք

---

1 h [255] *առնելոյ* փխ *ընդունելոյ*
4 AB *զոքին*
4 A *զոմն* փխ *զոճն*
4 E *իմաստից* F *իմաստնիցն*
5 AB *ստորակետ*
5 F *եւ թէ* փխ *եթէ*
6 F *զքեզ*
6 BD *Տիմաւթէոս* F *Տիմոթէոս*
8 CDEFG *եթէ*
10 B *ըստ հոռովմին* F *ըստ հոռմին*
11 A *ուղղելոյ* փխ *սուգելոյ*
12 h [92] *գոլով*
12 ACF *Ապազոնի*
13 B *քերդածան* E *գերթածան*
13 ABDEFhG *ի Հոմերոնէ*
14 B *քերդածացն* F *քերթածեացն*
14 A *միարութեանն*
15 h [22] *յաղագս դիւր ուսման*
15 F *մանկտոյ մանկանց*
15-16 ACDEF *եղլիական* B *յելիական* G *յելլիական*
16 A *յՈրդեսիական* BDFG *յՈդեսիական* C *յՈրդէսիական* E *յՈդէսիական*
17 ABCDF *սրտմտել*
17 CDEF *ըստ զբարւոք*
18 AE *հզոր* F *հզօ*
19 A *միաք*
19 E *առ ի ամբողջ*
20 AE *որում*
21 AB *ուսումնասիրութեանն*
22 ACD *ի հանգնելոյ*
23 ABCDEFG *բանիւ· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [231]

եւ երգք գուսանութեան, քանզի բազում բանից պէտք են կարկատել եւ աւարտել զսա, զոր այժմ ի հայումս առաւել, քան ի յունականին գտանեմք: Քանզի չափ եւ կշիռ բանի արուեստաւորեալ ներգործեն զայսոսիկ յոյժ չքնաղ եւ գժուարագիւտ եւ հրաշալի առասութիւնս: Քանզի աւարտեն միով գծիւ բազում բանս՝ եթէ՛ գովասանութիւն [եւ] եթէ՛ պարսաւ, երբեմն երիս գիրս յաւարտին ունելով զմիմեանս բախելով, եւ երբեմն՝ երկուս: Եւ այսպէս ոտանաւորս ստեղծանեն վեցոտանիս եւ քառոտանիս:

Եւ եթէ ուստի՞ այսմ արուեստի եղաք տեղեակ· յիսմայելականացն գտեալ զսա՝ բազում ջանիւ կրթեցաք· նախ՝ գրոյն եւ լեզուին, եւ ապա՝ արուեստին: Քանզի թէպէտեւ յոյնք զոտանաւորսն ստեղծանեն գիտելով զչափն, այլ ո՛չ զկշիռն: Իսկ նոքա հմուտ գոլով արուեստին ամենայն՝ գրեթէ բոլորն Արաբիայ սովաւ վարին: Եւ եթէ ոչ մանկունք նոցա ստեղծանեն նորագոյնս ինչ եւ կատարեալս պատկանաւոր չարամանութեամբ զչափն եւ զկշիռ՝ ոչ նոցա հրամայեն տալ ամուսին: Եւ այսպիսի բազմաց գրելով ճառս ներբողականս եւ ոչ յայլ ինչ պարապեն, քան եթէ զայնոսիկ յարմարել նկատեն:

Եւ բազում խնդիր եւ պատուասիրութիւն առ նոսա ցուցանեն թագաւորք եւ պետք նոցա, որ եւ ասեն իսկ՝ թէ միով ներբողենի առաւել, քան զհնգետասան հազար դենարի տալով ձիր արքային Բաբելոնի: Եւ այս ի մերում ժամանակի սակաւ ինչ յառաջ եղեալ, որում անուն արքային կոչի Իպնի Խոսրով, իսկ պուետիկոսին՝ Մուքթանափի: Եւ այս ոչ մի կամ հարիւր կամ հազարից չափ եղեալ, քանզի եւ նոքա իմաստասիրութեան եւ ամենայն արուեստից բոլորի հզաւր գոլով՝ թուականու-

---

1 F *եր փխ երգք*
1 AEF *պետք*
1 B *կարկատեալ*
2 B *աւարտեալ* F *չիք՝ աւարտել*
2 E *յայժմ*
2 C *չիք՝ ի |յուն·|*
2 E *քան զհունականին*
3 F *կիշիռ*
3 ACD *առոսեստաւորեալ*
3 ABD *ներգործեալ*
4 C *չգնաղ*
4 F *գուժժարնդիւտ*
7 F *ասպէս*
7 C *աւտանաւոր* F *ոտնաւորս*
9 C *եւ թէ*
9 CDG *եղեաք* F *եղեալք*
9 B *յիսմաելականացն* C *յիսմայէլականացն*
10 F *գիտեալ*
10 AD *գլեզուին*
11 AEF *թեպէտեւ*
11 C *զատանաւորսն*
12 F *գկիշիռն*
13 CE *գրէթէ*
13 BC *Արաբիա*
13 ABDEFG *եւ թէ*
13 ACDE *մանկունքն*
15 EF *զչափ*
15 F *գկիշիռ*
16 AD *ներբողականք* F *ներբողանս*
16 E *այլ*
17 ABCDEFG *յարմարեալ*
18 F *ցուցան*
19 B *ներբողինի*
20 ABDF *հնգետասան* G *գհնգետասան*
20 F *Բաբելովնի*
21 F *սակօ*
21 AD *էլեալ*
21 C *յորում*
21-22 h [232] *արքային անուն*
22 F *Իպն* h [23] *Բեն–ի–Խոսրով*
22 ADEFG *պւետիկոսին*
23-24 A *իմաստասիրութեանն* C *յիմաստասիրութեան*
24 ABCDEFG *արհեստից*

թեան, երաժշտականութեան, երկրաչափութեան, աստեղաբաշխութեան. եւ ոչ միայն այսոցիկ, այլեւ մանկանց բոլոր պարառեալ արուեստից՝ բժշկութեան, ոստայնանկութեան: Քանզի յայսմ միայն են պարապեալ [եւ] ոչ ունելով այլ ինչ հոգեւոր ընթերցմունս եւ երգս կամ առաքինութիւնս, այլ միայն՝ զոր վերագոյն յիշեցաք:

Եւ եթէ ուստի՞ եւ կամ գի՞նչ պատճառանաւք զսա գտին.– Սահլ ոմն, որդի Շահապոյ, քաղդէացի, եւ Ահարոն քահանայ, սոքա թարգմանիչք եւ յոյժ տեղեակք յունական լեզուին եւ արաբացւոց, թարգմանեցին նախ զբժշկականն: Եւ իբրեւ ոչ եղեն հասու Ասկլեպեա[յ][176] եւ Հիպոկրատայ[177] բառից, հարկ եղեւ նոցա զքերականութիւն նախ թարգմանել եւ զճարտասանութիւն, եւ զկնի այնորիկ՝ զիմաստասիրութիւն, եւ ապա՝ մի ըստ միոջէ: Եւ զի քաղաքականք էին եւ հարստութիւն իսմայելական ազգին տակաւին բազում, փոյթ յանձին կալեալ, մինչ զի այսպէս գրեալ ի մատեանս իւրեանց ստուգութեամբ, թէ որչափ թուղթս թարգմանեալ ցուցանէին արքային, յոսկւոյն յարաբացւոց յազնուէն պարածածկեալ լինէին: Նոյնպէս եւ ի վարժարանսն եւ ի դպրոցսն ի բազում տեղիս, զոր եւ այժմ մերոյս սակաւ ինչ խափանեալ, յունաց ասեմ եւ մերոյս ազգի, եթէ՛ ի ծուլութենէ եւ եթէ՛ յառաջնորդաց մերոց քամահելոյ յարուեստիցս յայսցանէ. կաղացեալ եմք յաստեղաբաշխութենէն՝ որ քաղդէացւոցն էր գիւտ, եւ յերկրաչափութենէն՝ որ եգիպտացւոցն,– քանզի եւ նոցա այժմ տիրեն նոքա,– այսպէս եւ՝ բժշկութեան: Բայց զարմանամ, թէ զի՞րդ յերաժշտականէն ամենեւին պակասեալ գտանին, զոր ի Թրակիայ գտեալ, եւ միայն զթուականութիւնն պահեալ յաղագս գանձուցն արքունի:

---

1 C եւ [երկր·]
1 ABF աստեղաբաշխութեանն
2 A պարարեալ
2 ABDEFG արհեստից C յարուեստից
3 C ոստայնանգութեան
3 ACDEG յայս F այս
3-4 ABDEF պարապել
5 A զորագոյն փխ զոր վերագոյն F զոր ի վերագոյն
6-7 AF Սահլումն փխ Սահլ ոմն
7 ACDEhG Շապհոյ F Շապահոյ
7 A քադդեացի F քադդիացի
7 B քահանա
7 F սոքայ
8 A արաբացոց F արաբիացւոց
9 B Ասկլեպիա
10 ChG Հիպոկրատեայ
10 F նոցան
10-11 F թարգմանել
12-13 Ch իսմայէլական
13 F անձին կալեալ h [233] կալեալ յանձին
14 ACE թուխթս
15 AB յոսկոյն
15 A յարաբացոց F արարացւոց
15 F յազուէն
17 F չիմ՝ եւ [այժմ]
17 B այժմն
17-18 A չիմ՝ մերոյս սակաւ ինչ խափանեալ, յունաց ասեմ եւ
17 BC մերոյ սակաւ
18 F թէ [յառաջ·]
18 C արաջնորդաց
18 ABCDEFG յայս փխ յայսցանէ. ուղղումը՝ ըստ h–ի [233]:
20 AD քաղդէացոցն CE քաղդէացիւոցն
20 ACDEF երկրաչափութենէն
20 E [որ] է
20-21 A եգիպտացոցն
21 B այժմն
21-22 h [233] բժշկականութեանն
22 C նոքայ
22 C երաժշտականէն
22 E ամէնեւին
23 BC ի Թրակիա
23 ABCDEFG թուականութեանն
24 B պահել

Ի չորիցն յայնք միոյն մնացեալ ամբողջ, զոր առ եթէովպացիսն գիւտի քերականութեանն վասն գրչութեան եւ ճարտասանութեանն [եւ] վասն դատողութեան, զոր մեր բազում փոյթ յանձին կալեալ ի պարսկականէն եւ յիսմայելականացն ժողովեալ զսա, եւ մերոցն ծերոցն արծարծեցաք վերստին:

Անանուն

Ա՛րդ, ասելն «հագներգութիւն»՝ ի յայսմ հագներգութեան մանկունքն յունաց, որք ոչ զայլսն հզաւրագոյն գիտէին, գործարանս երաժշտականութեան առեալ մահակս սարդենի, որ է դափնի, ելեալ յուս միմեանց եւ երկուս գաւազանաւքն բախեն, կալով ի վերայ ուսոցն եւ երգեն զհոմերական տաղսն:

Եւ եթէ է՞ր աղագաւ զդափնին առնուն,– սակս անթառամութեանն եւ կանաչութեանն եւ հոտոցն, քանզի սա միշտ անթառամ գոյ, իբրու թէ զայս գուշակելով նոցա միշտ լինել ուրախ:

Մովսէս

Եւ է՛ հագներգութիւն ելք չնչոյ հագագին, զոր երաժշտականութեամբ նուագէին ի տաղս պարանցիկ երգոցն ըստ հաճ եւ դիւրագիւտ բանիցն, զոր[ս] ձայնիւք իւրաքանչիւրոցն սովորեալ էին մեծաջանպէս յարմարել ձայնս իբր փողարական գոչմամբ [առ լսելեացն հեչտութիւն]:

---

1 AD այնց
1 CE առ եթիովպացիսն F առ եթիովպացիսն h [233] առ եթիոպացիսն
2 A քերականութեան
2 A ճարտասանութեանն
3 A չիմ՝ վասն [դատ·]
3 F զորմէ փխ զոր մեր
4 C յիսմայէլականացն
4 ABCDEFG ժողովել
4 ACDFh ծերոց
6 A հագներկութիւն [ի յայսմ]
8 B զարնի C տափնի
8-9 AB յերկուս
9 B ի վերա
9 F բուսուցն
10 A տաղսն
11 AB է՞ր [ապ·]
11 ABC յաղագաւ
11 A զչափնին BD զզարնին C զտափնին
11 A անթարամութեան CDEFG անթառամութեան
12 F սայ
12 A անթարամ քոյ F անթառամագոյն է
13 F ուրախութիւն
14 h [161] հագներգութիւն է ելք [շարադաս·]
14-15 h [161] երաժշտականաւն
15 ACDEFG նուագին
15 C ըստ ձայնիւք խաժ G ըստ խաժ փխ ըստ հաճ
16-17 ADEFG մեծաջան ձայնապէս
17 ACDE զձայնս
17 ADEF փողորական
17-18 ABCDEFG չիմ՝ առ լսելեացն հեչտութիւն. համագրումը՝ ըստ h–ի [161]

‹Զ› ԾԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

Դաւթի *Արդ, մինչեւ ցայս վայր սկիզբն արարեալ արուեստաւորիս քերականութեան, քննեաց զմասունս եւ զմասանց մասունս: Իսկ այժմ բուռն հարեալ զնիւթոյն, զի առ փոքր ելցէ ի վերին կատարելագոյնն:*

Եւ զի՞ ասէ յաղագս տառի, եւ բուռն հարկանէ զգրոյ:– Քանզի տառդ անմարմին է՝ իբր թէ բանի նշանակ, զի գիտելի կացուցանէ գրովն զբանն, որպէս այբիւն՝ զայբն, որպէս յորժամ ասես զանուն այբին երեք գրով՝ այբ, յի, բեն, եւ հեգ սորին՝ այբ:

այլ *Եւ այս անմարմին ձայնս, որ ի գրոյն տառ կոչի, որ ի բարբախմանէ լեզուին եւ շրթանցն յայլեւայլ տեղիս հանելոյ զանազան ձայնս՝ ծնանի զբանն:*

Դաւթի *Իսկ զի՞ նախադասեաց զտառ՝ աւրինակ իմն ըստ պատուոյ, իբրեւ ոգի անմարմին քան զմարմին նիւթական՝ լաւագոյն:*

Մովսէս *Եւ զի՞ սկիզբն արարեալ զտառէ՝ պատմէ գգրոյ:– Զի տարաժամ համարեցաւ զկատարելագոյն եւ զմեծ արուեստ իմաստութեանն ի տակաւինէ արկանել լսելիս, զի զիմանալիսն նախկին քան զտեսանելիս[ն] վերաբերեալ դասեաց, այսինքն զիմանալի՝ ձայնն, քանզի զտեսանելի՝ գիրն: Եւ նշանակ է գիրն եւ ձայնն, գիրն՝ մարմնոյ կենդանեաց, եւ ձայնն՝ նոցին ձայնից:*

---

2 A *արուեսեւրիան*
2-3 h [93] չիմ՝ *քերականութեան*
3 ADF *քնեաց*
5 A *տարդ*
6 Bh չիմ՝ *է*
6 ABCDEFG *բանին* փխ *բանի*
6 AE [*գիտելի*] *է*
7-8 h [93] չիմ՝ *որպէս յորժամ ասես զանուն այբին երեք գրով՝ այբ, յի, բեն, եւ հեգ սորին՝ այբ:*
7 ACF *ասեն*
7 ACD *երէք*
8 BC *հեգս*
8 ACDF չիմ՝ [*սորին*] *այբ*
9 B *բախբախմանէ*
10 DEFG *յայլեւյայլ*
10 ACDEFG *տեղիսս*
10 C *եւ* [*ծն·*]
10 F *ծանիր* փխ *ծնանի*
12 h [93] *Իսկ նախադասեալ եղեւ* փխ *երգնկացու՝ «Իսկ զի նախադասեաց» ընթերցման:*
12 h [93] *զտառիս*
12 AF *ըստ պատուոյ*
12 ABCDEG *հոգի*
13 h [193] չիմ՝ *անմարմին*
13 h [193] չիմ՝ *նիւթական*
14 h [161] չիմ՝ *եւ զի՞*
14 A *սկզբն*
14 C *եւ* [*պատմէ*]
14 A *զգրոց*
15 F *իմաստութենէ* h [161] *իմաստութեան*
15-16 A *տկարակունիցն*
16 A *արկանջ* փխ *արկանել* B չիմ՝ *արկանել*
17 A *այլինքն* փխ *այսինքն*
17 CG *քան*
18 F *տեսանելի*
18-19 ABCDE *կենդանեացն*

Մովսէս *Վասն որոյ ընդ տեսակս ձայնիցն ոչ կամեցաւ անցանել, որ ըստ երեւելոյս, ի կենդանիս եւ յանկենդանս. այլ երեք՝ աճեցականք եւ նուազելիք եւ մի, որ է անչուէչ, ազդեցմամբ ունի զհնչումն եւ եղծանելի եւ ընդ նովաւ այլք: Եւ բանաւորն՝ ըստ երից բաժանեալ որոչի. անհատ, անսկիզբն եւ սկսեալ. է՛, որ ի մարմնի, եւ այլք՝ արտաքոյ ի նիւթականէ:*

Դաւթի *Եւ զի՞ ասէ՝ գիր է ԼԶ (36): Ընդէ՞ր բազմութիւն գրոյս քան զայլոց ազգաց:– Մի՝ զի անարուեստ խաւսք եւ բարբարիկոն լեզու[178], եւ երկրորդ՝ վասն թաւուածեան զնոյնս պարտ էր կարգել ի գրին, որք ըստ խաւսիցն յարմարին. ըստ որում ի գրոչմածի երից տասանց եւ միոյ*
Մովսէս *եւ հնգեկի. է՛, որ ըստ զաւրութեան, եւ է՛, որ ըստ անուան, եւ է՛, որ ըստ ձեւոյ, եւ է՛, որ ըստ դասու եւ այլք ընդ սոքաւք: Զի դաս ունի այբն՝ նախկին գոլով եւ ըստ նմանէքն, եւ տեսակ դասելոյն յայլս զատուցեալ՝ տանի, հանէ ի բանախաւսութիւն:*

Դաւթի *Եւ գիր ասի, վասն զի քերելով իմն գաղափարի. այսինքն՝ գիրդ է ի քերելոյ եւ ի գծելոյ ըստ հաստատուն յարացուցին, որ ի Հոմերոսէ կոչի, հարկանելով նետիւ զգարշապարն Դիոմիդեա[յ][179] Պարիսի[180]:*

Անանուն *Եւ է՛ պատմութիւն սորա այսպէս. Պարիս տրոյացի, ընդ գիրկս մտեալ ի պատերազմի, եհար զգարշապարն Դիոմիդեայ, եւ նորա ի բաց կորզեալ յաղջկանց՝ «Նետք, ասէ, ոչինչ ստնանեն»: Իսկ նորա պատասխանի արարեալ՝ «մակագրեալ իմ այժմ զոտին քո գարշապար, ունա՛յնս պանծաս»:*

---

1 h [162] *Եւ փխ Վասն որոյ*
1 A *ընդ տեսական*
1 C *յանցանել*
1-2 ADF *ըստ երեւելոյս* C *ըստ երեւելոյս*
2 ABCDE *յանկենդանիս* F չիմ՝ *եւ յանկենդանս*
2 AD *երէք*
3 B *հնչումն*
3 ACDEF չիմ՝ [*որ*] *է*
3-4 F *կեղծանելի*
6 A *ի նիւթականէն*
7 h [93] չիմ՝ *Եւ զի՞ ասէ՝ գիր է ԼԶ* [36]
7 h [93] *Բայց* փխ *Ընդէ՞ր*
7-8 h [93] չիմ՝ *քան զայլոց ազգաց*
8 CDEF *բարբառիկոն*
8 CF չիմ՝ *եւ* [*երկր·*]
9 A *պատկեր* փխ *պարտ էր* h [93] չիմ՝ *պարտ էր*
10 F *տասուն*ց
10 h [162] *իսկ* փխ *ըստ որում*
10 h [162] *տասնեկաց*
10 B *հնկեկի*
11-12 F *եւ է, որ ըստ ձայնոյ եւ ըստ ձեւոյ, եւ է, որ ըստ դասու*
12 ADE *զոր* [*ըստ դասու*]
12 AB *այլն* FG *այլքն*
13 h [162] *գոլոյ*
13 ABDEFG *ի յայլս*
14 G չիմ՝ *ի*
14 ABCDEFG *բնախօսութիւն· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [162]:
16 h [93] *ի Հոմերոսէ*
A *կոչին*
17 h [93] *նետիւն*
17 B *Դէոմիդեա*
18 h [132] *սորա պատմութիւն* [*շարադաս·*]
18 F *տրովկացի*
18 A *ընդ գիրս*
19 F չիմ՝ *ի* [*պատ·*] ABCDEFG *ի պատերազմին*
19 AB *է հար*
19 B *զգարշապարն*
19 B *Դէոմիդեա* CDEFG *Դիոմիդեա*
20 B *կորզել*
20 ABCDEF *նետք*
20 h [132] չիմ՝ *ասէ*
20 h [132] *ոչ* փխ *ոչինչ*
20 E *ստնանէն* F *ստանանեն*
21 G *եւ* [*մակ·*]
21 F *ի* փխ *իմ*
21 E *յունայնս*
22 BD *պանծաս* F *պանծանս*

Համամ

Վասն այնորիկ ասի գիր՝ որպէս թէ քերելով իմն գաղափարի, այսինքն աւրինակի ըստ վկայութեան Հոմերոսի գրոյ գտաւղի: Իսկ ըստ մերում ստուգելոյ եւ վկայութեան աստուածային գրոց՝ գիր ասի, վասն զի գծելով իմն կշռի, զի քերելդ՝ ջնջել եւ ապականել ասի, իսկ գծելդ՝ դրոշմել եւ քանդակել, որպէս ի թիթեղանն կամ յականս պատուականս ասացաւ զգծեալն եւ զքանդակեալն գրել, որպէս եւ կնիք մատանւոյ զգծեալ գիրն ընդունի մոմն եւ ցուցանէ զգիրն, որպէս Երեմիայիւ[181] ասաց Աստուած՝ «Տա՛ց զաւրէնս իմ ի միտս նոցա եւ ի սիրտս նոցա գրեցից զնոսա»:

«Նաեւ ցոյնի իսկ տառ կոչին, զի ունին տարրումն իմն եւ դասութիւն»:

Դաւթի

Եւ զի կրկին յիշեաց գտաւս՝ ցուցանէ գտարրումն եւ զմիաբանութիւն գրոյ եւ ձայնի հանգոյն տարերց [ընդ] երկրի եւ ընդ կենդանիս միաւորութեան եւ դասութեան, զի երբեմն յար ասի, եւ երբեմն այր՝ միոյն յին եւ միւսոյն այրն նախադասելով, որով յայտ արար[182], թէ որպէս տարերքդ նիւթ են ամենայն մարմնոյ, այսպէս եւ գիր տարր եւ նիւթ է ամենայն խաւսից, զի ստուգաբանեալ «գտաւս» լինի տարր, վասն զի ոչն զերկուց րէից գտեղի ունի, վասն այնորիկ տարր ձայնս այս, որք խառնին եւ միաւորին ընդ միմեանս առ ի չինումն գրոյ եւ հեգի եւ բառի:

Անցում Ստեփ

Դաւթի

Եւ ապա որոշէ զձայնաւորս ի բաղաձայնից իբրի պատուականս եւ պատճառս ձայնի յարմարման, զի եւ ըստ ինքեանց եւ [ըստ] զայլսն խառնելոյ բաւականանայ հնչումն կամ բան յաւդաւոր պատկանաւորել:

Եւ ասէ՝ «սոցա ձայնաւորք են ութ՝ ա, ե, է, ը, ի, ո, ւ, ով»:

---

1 F *գաղափար*
2 ABCDG *ըստ վկայութեանն*
2 E *գրո*
2 BC *գտոդի* F *գիտոդի*
3 B *աստուածային*
4 F *կիչիո*
5 D չիՓ՝ *եւ [քանդ·]*
6 C *ասացեալ*
6 B *գրեալ*
6 AB *մատանոյ* F *մատանւոյն*
7 A *իմն* F *մ* փխ *մոմն*
7 F *էրէմիայիւ*
8 F չիՓ՝ *աստուած*
10 AB *նայեւ*
10 F չիՓ՝ *իսկ*
10 ABC *տառ*
10 h [93] *վասն զի* փխ *զի*
12 h [93] *Եւ զի ասաց կրկնարանելով գտաւս* փխ «*Եւ զի կրկին յիշեաց գտաւս*» *երգնկացու ընթերցման:*
13 h [94] *ձայնի անգոյ տարերց հանգոյն*
13-14 h [94] *միայարութեան* փխ *միաւորութեան*
14 h [94] *դասութիւն*
14 C *յերբեմն [յար]*
14 h [94] *այր* փխ *յար*
14 h [94] *յար* փխ *յար*
15 F *միուսոյն*
16 A *տարերդք*
17 B *ստուգաբանել*
18 h [199] *ունի գտեղի [շարադաս·]*
18 h [199] *վասն այնորիկ*
18 F *ասեն* փխ *այս*
18-19 h [199] *վասն զի ունին խառնումն եւ միաւորութիւն* փխ *երգնկացու՝ «որք խառնին եւ միաւորին» ընթերցման:*
19 E *միմիանս*
20 h [94] *զձայնաւորան*
20 h [94] *որոշելով*
20 F *պարունակս* փխ *պատուականս*
21 «*Ըստ*» *բառի համադրումը՝ համաձայն* h–*ի* [94]
22 B *բաւականանա* h [94] *բաւակա[նա]ան*
23 h [199] *իսկ ասելն եթէ*
23 B *[ոմ]* ω *[յուն·]*

Ստեփ

Իսկ ձայնաւորքս են որպէս զգայութիւնք կամ հոգի կենդանական ի մարմնի, վասն զի սոքա իսկ կարեն արտաբերել ի դուրս զբանն եւ զձայնն առանց խառնման յայլս[ն]: Իսկ այլքն չաւչափիւն միայն առնեն ի բերանն, առանց սոցա խառնմանն եւ ոչ կարեն արտայայտել զձայնն: Իսկ ապա յորժամ ընդ իւր բնական չարժումն յառաջ անցանէ, իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ եւ անկանի ի սոսա՝ լինի ձայն, որպէս՝ բ, գ, դ, զ, ք, ժ եւ այլքն ամենեքեան մի ըստ միոջէքն. ումն·այբիւն ձայնաւորի, եւ ումն՝ այլովքն:

Մովսես

Վասն որոյ ասէ՝ «ձայնաւորք ասին, վասն զի ձայնս յինքեանս անպակաս ելուզանեն»,– որպէս զգայութիւնքն ի մարմնի ընդունի զգայութիւն զգալեացն, նոյնպէս ձայնաւորն ինքն ձայն ընդունի յինքենէ, որպէս ըստ մասին լսականն՝ ընդունիլ ազդմանց, եւ զուգամասն արեգականայինցն, եւ ընդունիլ որակութեան հոտոց, եւ զրան խորհրդանշին ելք աւդոյն. զի որպէս զգայարանք ազդեցուցիչ է մարմնոյն, նոյնպէս եւ ձայնաւորն չարաձայնին[183], զի նա առ մարմին հաւասարի մարդոյն ըստ չարունակութեան քանակին, եւ ձայնն՝ առ միտս տարորոշելով, որ յութիցն սպասաւորի որպէս թագաւոր, եւ ի գոյգս զարձեալ գրոյ անմարմին սեռականագոյն: Վասն որոյ ասէ ձայնաւորք են ութ: Եւ թէ զիա՞րդ ութիւքս կարգեցաւ մակագրութիւն գծի ձայնաւորաց ոչ միայն մերս, այլեւ բոլոր բանականաց՝ ամենեցուն յայտնի է, որպէս ա՝

Մագիստր

---

1 E [*իսկ*] *ձայնաւորք ասեն որպէս…*
1 h [199] չիՓ՝ *իսկ ձայնաւորքս են որպէս զգայութիւնք*
1 A *զգայութիւնս*
1 h [199] *այսինքն որպէս* փխ *կամ*
2 h [199] *այսոքիկ* փխ *սոքա*
3 h [199] չիՓ՝ *Իսկ*
3 F *զձայն*
3 B *այլն*
3 E *չաւչափին*
4 AC *յայտայայտել*
5 ABE *յանցանէ*
6 ABCDF *ձայնն*
7 h [199] չիՓ՝ *թ, ժ*
7 ABCDEFG *ամենայն* փխ *ամենեքեան. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [199]:
8 B *այլաքն*
9-10 h [199] չիՓ՝ *Վասն որոյ… ելուզանեն*
9 F *ձայն*
9 F *ինքեանս*
10 h [162] *Ձայնաւորն իբրեւ զգայական իմն* փխ *երգնկացու՝ «որպէս զգայութիւնքն ի մարմնի զգայութիւն զգալեացն» ընթերցման:*
10-11 DE *զգգայութիւն [զգալեացն]*
11 h [162] *զի* փխ *նոյնպէս ձայնաւորն*
11 E *յինքենէ*
12 h [162] *[լսականն] այն*
12 A *ազդմամբ* G *ազդման*
12-13 AB *արեգականայինն*
13 A *ընդունից [որակ·]*
13 ABCDEFG *զրական* փխ *զրան· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [162]:
13 h [162] *որակութեանց*
14 AG *եւ գրոյն* փխ *աւդոյն* F *օդոյնրոյն*
14 h [162] *[որպէս] սա զգացուցիչ* փխ *երգնկացու՝ «զգայարանք ազդեցուցիչ» ընթերցման:*
15 FG *խորչաձայնին* փխ *չարաձայնին*
15 A *նայ*
16 h [162] *մարդոյ*
16 F *ըստ չարունակութեան*
16 h [162] *ձայն*
17 h [162] *եւ չեւթիցն* փխ *երգնկացու՝ «որ յութիցն» ընթերցման:*
17 A չիՓ՝ *ի [գոյգս]* F *ի գուգս*
18 A չիՓ՝ *գրոյ անմարմին սեռականագոյն: Վասն որոյ*
18 h [162] չիՓ՝ *Վասն որոյ ասէ ձայնաւորք են ութ*
18 B *ձայնաւորքն*
19 A *Եւ եթէ*
19 A *ութիւնքս*
20 ABCDEFG *այր* փխ *ա*

այբբիւ, ե՝ եչիւն, է՝ էիւն, ը՝ ըեթիւն, ի՝ ինիւն, ո՝ ոյիւն, ւ՝ իւնիւն, ով՝ ովիւն:

Եւ ահա ոչ յոլթիցս յայսցանէ գոցէ ոք արտաքոյ ի բանականացս սկսեալ կամ յանգեալ մինչեւ ցքան մի եւ ցքայ: Քանզի ուխտիւքս այսքիւք ամենայն բան պատկանեալ չարաղասի, եւ ոչ գործարան աղեաց ըստ Եւրիպիդեա[յ][184], եւ ոչ այլ ինչ արուեստ երաժշտականաց յասպարիսէ աստի արտաքոյ մղիլ կարասցէ, քանզի որք մղինն, որպէս ասէ Եւրիպիդէս, թէ «ինձ պատուեալ լիցի ուխտերեակն», որ քուեայ առաջին զսա անուանէ յաղագս ուղղանկեանցն, քանզի յերկուց քառանկիւնից եւ ի չորից լծորդաց է բաղկացեալ ուխտեակն: Եւ զի ոչ արական է ուխտեակն, քանզի յերկուս ճեղքեալ իգական է, եւ ի մի հաւաքեալ դարձեալ՝ ոչ արու, վասն որոյ խանդաղատական եւ փաղաքչական նուագերգուխիւնք են, ըստ որում ասէր նախասականս այս՝ եթէ «որ արտաքոյ ուխտերեկիս անցանէ՝ զբոլորն ապականէ»:

Ա ճառ ում *Եւ յետ բաժանելոյ զձիր ի ձայնաւորս եւ ի բաղաձայնս, դարձեալ զձայնաւորսն բաժանէ յերիս՝ յերկար, ի սուղ եւ յերկամանակս, ասելով՝ թէ «ի ձայնաւորացն երկայնիք են երկու՝ է եւ ով»:*

Երկայնուխիւն է-ին առ այլոցն ասի կարճուխիւն ձայնաւորացն, բնուխեամբ երկար գոլով նոցա[185], յորս թէ խառնի եւ թէ ոչ՝ ձայնաւոր ոչ երբէք ամփոփեն զիւրեանց ձայնս: Նոյնպէս գեչն եւ գոն եւ գւիւնն բնուխեամբ սուղ եցոյց, որ ոչ երբէք թողուն զիւրեանց չափն: Եւ մի-

---

1 ADE *էջ՝ էջիւն* CG *եջ՝ եջուն* F *իջ՝ իջիւն* h [234] *եջիւն*
1 ADEF *եթ* փխ *ը* G *ըեթ*
1 B *եթիւ* h [234] *ըթիւ* G *ըեթիւն*
1 ACDEG *իւն* փխ *ի* F *իւն*
1 ACDEFG *ոյ* փխ *ո*
1 ABCDEFhG *ոյիւ* փխ *ոյիւն*
1 ACDEG *ւիւն* փխ *ւ* F *իւն*
1 F *իւնիւն* h [234] [*հ*]*ւնիւ*
2 B *ω* փխ *ով*
2 h [234] *ովիւ*
3 ADE *յոլթից*
3 h [234] *ի բանականաց*
4 F *յանդգնեալ*
4 ABDEFh *մինչ*
4 ABCDEF *բան* փխ *ցքան. ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [234]:
4-5 B *այսոքիկ*
5-6 A *ասպարիզէ*
7 A *արտաքոյ*
7 h [234] *ասէր*
8 B *Իւրիպիդէս* F *Եւիպիդէս*
8 h [234] *ուխտերեակն*
8 G [*որ*] *եւ*
8 B *քու է սա* փխ *քուեայ* G *քուեա*
9 A *յուղղանգեանց* CDEF *ուղղանգեանց* E *ուղղանգեացն* G *ուղղանեանցն*
9-10 ACDEFG *քառանգիւնից*
10 ACDEFG *չորից* փխ *ի չորից*
10 ABDE *արկանէ* փխ *արական է*
11 AE *երկու* BCDF *յերկու* F *խանդաղական*
12 C *փաղաչական*
14 B *արտաքո*
15-17 h [*բաղաձայնս*] *եւ զձայնաւորսն դարձեալ ի յերկարս եւ ի սուղս եւ յերկամանակս, աստուստ դարձեալ բաժանումն առնէ ձայնաւորացն՝ առաջադիրս եւ ստորադիրս: Եւ առաջադիրք են այսոքիկ, ա, ե, ը, ի, ո եւ ստորադիրք՝ ի, ւ փխ երգնկացու՝ «դարձեալ... է եւ ով» ընթերցման:*
16 B *յերկուս* փխ *յերիս*
16 B *չիք՝ յերկար*
17 B *չիք՝ եւ*
19-4 h [163] *չիք՝ «բնուխեամբ... գիտելի է եւ այս» ընթերցումը:*
19 F *յոր*
20 D *երբեք*
20 ABCDEG *անփոփեն*
20 AD *գէչն* C *գեչն*
20 B *գոյն*
20 ACDEG *գւիւն* F *գիւն*
21 F *բնուխեամբն*
21 G *երբեք*

ջակս զատուցեալ զերկամանակսն՝ զայր եւ զբեր եւ զիւն, որք ի ձգելն երկարիցն՝ հաւասարին, եւ յամփոփելն՝ սղին:

Մովս *Արդ, զերիցս սոցա զզանազանուխիւն կամելով քննել. նախ՝ զէ-իւն եւ զով-իւն իմասցուք զերկարուխիւն: Վասն որոյ գիտելի է եւ այս. զի ամենայն նիւթ վեցիւ բոլորի ձեւով՝ ի վեր եւ ի խոնարհ, ի դէմս եւ ի թիկունս, յաջ եւ յահեակ: Իսկ ի տեսակս իմանալեաց երկարահնչումն եւ սուղ ասել սովորուխիւն է յաւգական խաւսից, որ ընդ գրոյն չարադրեալ լինի: Բայց է-ն առանձնացեալ ըստ ինքեան կատարեալ լինի: Եւ եթէ ոչ լիաձայնապէս, այլ ըստ խաւսից ոմանց եչ զնոյն լնու զտեղի փաղանունաբար[186]:*

Ստեփ Մագիստր *Սակայն զմերոյս պարտ է զպատճառս[187] իմանալ, թէ է°ր աղագաւ յաղագս է-ի որոշիմք ի յունականէն, իսկ ով-իւ համեմատիմք միմեանց: Ցերաժշտականէ ումեմնէ [է] ուսեալ մեր, սակս այնր զայն բերեալ մեզ երկայնագոյն. քանզի թէպէտեւ ռայ-ն յերկուց աւարտեալ բէ-ից բաղկացեալ է, սակայն սակաւաբարբառ ի մերս, քան զրէ-ն եղեալ է սա: Այսպէս բազում պէտս է-ին ի մերս լեզու ունել, այսպէս եւ պարսկականին, յորմէ զայս ուսեալ ասեմք: Քանզի այլոցն զծից ձայնաւորաց աւարտեալ երիւք եւ երկրորդիւ յաւգաւորիւ յանգին, որպէս՝ այբ, եչ, իւն, եըբ, ոյ, ւիւն:*

Իսկ է-ն առանձին պարունակէ եւ ո՛չ զոք, ո՛չ սկսեալ յումեքէ եւ ո՛չ աւարտեալ, որպէս եըբ ի սկիզբն ունելով, եւ ւիւն եւ այլքն՝ յաւարտի: Վասն որոյ սուղ սոքա անուանին իբրեւ երասանակաւք ուրուք եւ վարչաւք յառաջ բերեալք: Իսկ որ յաւարտսն բախին՝ իբրեւ զրան դիպելոյ փակեալ կամ հոլովելոյ վիմի եւ պատահեալ զարի նահանջի: Իսկ սորա ոչ ունելով սկիզբն եւ միջուխիւն եւ կատարած՝ երկայն է: Քանզի թիւս այս եւթնեակ ասի կոյս, եւ ծնեալ զսա ասեն յուղղոյն Արամազդա[յ], զոր եւ ոմանք զԱթենայ անուանեն, եւ ի բազմաց պատուեալ եղեւ ի հեթանոսականաց[ն] կոյսս: Եւ յաստեղաբաչխականն յաղագս եւթն վարչացն, եւ ըստ հրէականին՝ եւթն ամն պատուեալ: Եւ մերս

---

1 B *զեթ*
1 C *որ*
2 ABCDEG *յանփոփելն* F *ամփոփոխելն*
4 h [163] *բայց* փխ *զի*
7 F *ասելով*
8 ABCDEFG [*Բայց*] *նա*
8 h [163] *չիք՝ էն*
8 E *յինքեան*
8 h [163] *կատարէ բան* փխ *երգնկացու՝ «կատարեալ լինի» ընթերցման:*
9 A *լինձայնապէս*
9 h [163] *եւ* [*է*]
10 E *փաղանուաբար*
12 AF *յաղագաւ յաղագս*
14 h [235] *երկարագոյն*
14 A *երկուց*
15 F *չիք՝ քան*
15 A *զրեն* F *զրե*
16 A *պետս*
16 BF *էիւն* h [235] *է-ն*
17 C *ձայնաւորացն*
18 A *երկիւք* փխ *երիւք*
18 A *երրորդիւ* փխ *երկրորդիւ*
19 B *եթ*
20 F *սկեալ*
20 E *յումէքէ* F *յումմէքէ*
21 ABE *ի սկզբն*
21 B *հւն* C *հիւն*
21 C *յայլքն*
21 h [235] *յաւարտն*
24 F *հոլովելով*
24 AG *նհանջի* C *նըհանջի*
26-27 ADEFG *Արամազդեա* h [236] *Արամազդայ*
27 BCDEFG *զԱթենա* h [236] *Աթենա*

տուչութիւն գծի ո՛չ ճարտարութեամբ. [թէպէտեւ] աշխատութեամբ ջան տարեալ եղեն, բայց ոչ գտեալ հնար մինչեւ յաստուածուստ երեւեալ, այսպիսի դասաւորութեամբ զսա գտեալ: Քանզի պարտ էր է–ին երկայնութիւն, քանզի ոչ արու զսա եւ ոչ էգ ըստ թուոյ սահմանեմք, այլ՝ չէզոք, վասն որոյ եւ յաստուածայինս[ն] իսկ դասաւորի անուանակոչութեամբ, քանզի է՛ միշտ:

Իսկ յաղագս ով–ին զարմանամ զոչ ստեղծանելն զնա իբրեւ զայլսն զերեսուն եւ զվեցսն, քանզի ով ստեղծեալ անուանեն աւ: Քանզի յունաց երկուս ունելով n փոքր, եւ ապա՝ յերկուց n–ից կացուցանեն ով մեծ. ոչ գիտեմ եթէ յաղագս բազմութեա՞նգծիցն ոչ յաւելին եւ եթէ ըստ յունացն երկու գծիւ սովորեցան ստեղծանել, քանզի ի քերականութիւնս ով մեծ n–յիւ եւ վեւով սովորեցան անուանել, իսկ ի չարագրութիւնսն՝ այր–իւ եւ ւիւն–իւ, որպէս՝ աւրիճեալ, կրաւնաւոր: Բայց միայն յանուանս հնագունիցն չարաղասեաց զոյ եւ զվեւ, որպիսի՝ Մովսէս, Ահարովն: Բայց ինձ թուի, թէ առանձինն պատկեր գրոյդ ստեղծեալ էին՝ ոչ ունելով եւ դա սկիզբն յումեքէ եւ ոչ աւարտ յանգական. քանզի ահա ըստ բառիս ոչ ունի վախճանական եւ արգելակ բթացուցանել զսա. եւ ահա է՛ սա երկայն:

Արդ, ի յունականին ո՛չ է է–ն երկայն ըստ մերումս, այլ ի–ն. եւ ոչ նոցա միայն ի–ն առանձին է, այլեւ նուազագոյն քան զնա ունելով գիծ, որ իաւտա[յ] անուանի[188]*: Եւ է՛ պատկեր գծին այնմ գիծ մի սոսկ եւ յատուկ առանց նկատման (I). եւ զարձեալ՝ գրեալ է մերձ առ գծիս այս եւ այլս ստեղծանին: Բայց զսոսա ոչ մերձ առ ձայնաւորսն չարաղասեն, այլ է նոցա ի–ն երկուս գիծս պատկանեալ մերձ առ միմեանս, եւ լծեալ գծիւ զնոսա՝ զայնմանէ անուանեալ գոլ երկայն, ասեն՝ սակս [յ]երկուց բաղկացելոցն իաւտայիցն (H):*

---

1 ABCDEF *«թէպէտեւ» բառի համադրութ՝ բաս* h–*ի* [236]:
1 ABCDEF *աշխատութեան. ուղղումը՝ բաս* h–*ի* [236]
5 DG *չեզոք*
5 B *յաստուածայինս* F *աստուածայինս*
9 A *երկուց* [*ոյից*]
9 C *ոից*
10 ADEF *թէ* փխ *եթէ*
10-11 F *բաս յունակացն* h [236] *իբրեւ զյունացն*
11 ACDEF *չիմ՝ ի* [*քեր·*]
12 B *ոիւ*
12 Bh *վեվիւ*
13 Bh *հիւնիւ*
14 F *հնագնուցն*
14 h *չարագասեն*
14 B *զո*
15 B *ստեղծել*
16 E *զայ*
16 AE *յումէքէ*
17 ACDEF *եւ ասա* փխ *բաս*
17 A *բարիս*
18 ABCDEF *չիմ՝ եւ* [*ահա*]
20 A *առանձինն*
20 F *նուազագոյն*
20 D I փխ *գիծ* F *գրիծ*
21 C *սոսք*
22 D *Նկարտման*
22 ABCDEF *գծեալ* փխ *գրեալ. ուղղումը՝ բաս* h–*ի* [237]:
22 D *ձախ լուսանցքում՝ յն.* I
23 A *յայլս* [*ստեղծ·*]
23 AF *զոսոայ*
23 E *ձայնաւոր*
24 ABCDEFG *են* փխ *է. ուղղումը՝ բաս* h–*ի* [237]:
24 ADEF *գծիս* h [237] *գիծ* փխ *գիծս*
25 h [237] *ասեն երկայն գոլ* [*շարադաս·*]
26 B *իովսայիցն*

Ստեփ *Իսկ սուղք՝*[189] *երեք. ե, ո, ւ: Ընդդէմ են երկարացն, զի է եւ ով երկարք են, զի յերք խոնարհին ձայնիւդ, որ եւ նա ձայնաւոր է*[190]:

Մովսէս *Իսկ սուղդ ասին կարճ, զի ոչ ոք խոնարհի ի ձայնս նոցա*[191]*: Ըստ որում եւ ընդ այլսն դասեալ ձայնաւորս սուղք ասին, զի որ հնչէ գործարանաւ առ գրոյն միաւորութիւն՝ եցոյց զաղաճայնութիւն երից, որոշելով հոմանունս ըստ երից նշանակութեան[ց]՝ անուան եւ ձեւոյ եւ ձայնի, որոց համանունապէս ասին ձայնաւորք: Եւ զարձեալ բաժանին ըստ սահմանադրութեան կարգին իւրեանց՝ առանձնացուցանելով ըստ անհատանելի բաժանողութեան:*

Դաւթի *Իսկ վասն երկամանակացդ*[192] *միջակք են սոքա երկարացն եւ սղից, որք ի ձգտելն երկարիցն՝ հաւասարին, եւ յամփոփելն՝ սղից[ի]ն, որպէս՝ տուն եւ տան: Այսպէս աւրինակ սոցա:*

Բայց ոմանց հակառակել դէպ եղեւ եռամանակս[193]*, իսկ ոչ կալաւ զտեղի, վասն զի ոչ համանգամայն երեքին ամանակք ասին, այլ երբեմն մի եւ երբեմն երկուս:*

Մովս *Եւ երկամանակ[ք]ս այս կրկին կրեն կիրս: է՛ ուրեք, ուր առաւելու եւ [է՛] զարձեալ [ուր] նուազէ, զի հարստութեամբն լինի երկամանակ, եւ աղքատանալովն միաժամանակ, զոր առաջինքն ոչ ասացին երեք ժամանակս վասն ոչ միանգամայն ունելոյ զաւրութիւն:*

1-2 h [200] *չիմ՝ ընդդէմ են երկարացն··· ձայնաւոր է:*
2 B *յեթն*
3-5 h [203] *յաղագս այլոցն գտեալ եղեն ձայնաւորաց՝ ե, ո, ւ. հնչագործարանաւն փխ ըստ որում··· հնչէ գործարանաւ:*
3 h [200] *չիմ՝ իսկ սուղդդ*
4 F *սուղ*
6 B *որով* փխ *որոշելով*
6 ABCDEFG *հոմանուն այսպէս*
7-8 h [163] *բաժանի*
10-11 h [94] *Եւ այնուհետեւ կամեցեալ զանազանել եւ զայլսն, ի ձայնաւոր որոշմունս գծայրսն զատանել զին եւ զովն, զրնութեամբ երկարան, յորս թէ խառնի եւ թէ ոչ ձայնորդ, ոչ երբեք ամփոփեն զիւրեանց ձայնսն: Նոյնպէս զեչն եւ զոն եւ զիւնն բնութեամբ սուղ եցոյց որ ոչ երբեք թողուն զիւրեանց չափն: Եւ միջակս զատուցեալ սոցա զերկամանակսն, զայր եւ զեք եւ զիւ, որք ի ձգելն երկարիցն հաւասարք փխ երգնկացու՝ «Իսկ վասն երկամանակացդ··· հաւասարին» ընթերցման:*
11 ACDG *յանփոփել* B *յանփոփելն* E *յանփոփին* F *ամփոփել*
12 h [94] *չիմ՝ Այսպէս աւրինակ սոցա*
13 ABCDEFG *ի հակառակել*
13 h [94] [*եղեւ*] *եւ ասել*
13 AC *եւ մանակս փխ եռամանակս*
14 ACDEF *զի փխ վասն զի*
14 F *համայնգամայն*
15 B *մին*
15 h *երկուն*
16 C *երկամանակք*
16 h [163] *Երկամանակքս այս, որք են ա, ը, ի, միջակս իմն երեւեցուցանեն ընդ երկարան եւ ընդ սուղն, զի փխ երգնկացու՝ «Եւ երկամանակ[քս] այս կրկին կրեն կիրս»:*
16 A *կրէն*
16 F *ուրէք*
17 h [163] *հարստութեամբ*
18 h [163] *աղքատանալով*
18-19 h [163] *բայց երեք ժամանակ ոչ ասացին առաջինքն* [*շարադաս·*]
18 A *յառաջինքն*
18 A *երէք*
19 ACDEFG *ունել*
19 C *զաւրութիւնս*

Անցանուց *Աստուստ դարձեալ բաժանումն առնէ ձայնաւորացն՝ յառաջադիրս եւ [ի] ստորադիրս: Եւ ասէ՝ «Առաջադիրք ձայնաւորք են վեց· ա, ե, է, ը, ի, ո, եւ ստորադիրք երկու՝ ի, ւ»:*

Մովս *Արդ, առաջին ըստ նախկին ունի մասանց՝ է՛, որ ըստ գոյութեան,*
5 *եւ է՛, որ ըստ պատուոյ, եւ այլ՝ ըստ վայելչութեան կամ ըստ զաւրութեան, այլեւ ըստ երագութեան եւ ըստ այլ տեսակաց: Բայց վեցեքեան*
Անցանուց *սոքա ոչ միայն բաղաձայնիցն առաջադրին, այլեւ ձայնաւորացն,–*
Մովս *քանզի բաղաձայնիցն ամենայն ձայնաւորքն առաջադրին,– այլ նոցին իսկ ձայնաւորացն առաջադրին, որպէս եւ առաջադրեալ լինին քան*
10 *զինն եւ զւինն յանուան եւ ի բայի· վեց սոքա հրաշալի առ բանին ծանաւթութիւն անսխալ ցուցեալ դաստավարժ կրթութեանցն: Իսկ սոքա*
Դաւթ *սոցա ոչ կարեն լինել նախադիրք: Վասն· որոյ ասէ՝ «նախադասելով զինիւն եւ զւինիւ չաղաչարս կատարեն[194], որպէս՝ աւ, եւ, էւ, ըւ,*
Համամ *իւ, ուս»: Նոյնպէս եւ ինդ ւինիդ կարէ լինել նախադիր ըստ ասացելումն*
15 *աւրինակիդ, որ ասէ՝ «Ստորադասք են երկու, այսինքն՝ ներքեւադասք, վասն զի յանգի անուանն դնին ւիւն[դ] ուղղականին՝ որպէս եղջեւրու, եւ ընդ սեռականին, որպէս՝ եղջեւրուի:*

Դաւթի *Իսկ ասելն՝ թէ «ինդ է՛ ուրեք, որ վաղադասական է քան զւիւնդ, որպէս՝ յիմաստութիւնդ եւ յարդիւնդ»· քանզի յորժամ առ միմեանս*
20 *պատկանին ինդ եւ ւիւնդ յուղղական անուանդ, միշտ ինդ առաջի դնի*

---

1 ABCDEF *առաջադիրս*
2 ADE *յԱռաջադիր* CF *առաջադիր*
2-3 h [132] *Եւ առաջադիրք են այսոքիկ* փխ *Երգնկացու՝ «Եւ ասէ՝ «Առաջադիրք ձայնաւորք են վեց» ընթերցման:*
3 h [132] *չիմ՝ երկու*
4 h [164] *Իսկ առաջին ըստ նախկնի ցուցանի սահման, է որ* փխ *Երգնկացու՝ «Արդ, առաջին ըստ նախկին ունի մասանց՝ է, որ» ընթերցման:*
4 A *յառաջին*
4 h [164] *գոյացութեան*
5 EF *ըստ պատուոյ*
5 B *ըստ վայելչութեան,*
7-9 h [164] *չիմ՝ ոչ միայն բաղաձայնիցն... առաջադրեալ լինին:*
7 A *յառաջադրին*
8 A *յառաջադրին*
9 ACD *յառաջադրին*
9 A *յառաջադրեալ* F *առաջադրեալն*
9-11 h [164] *քան զհիւնն եւ զին յառաջացեալ գոյան ըստ յարմարութեան ձայնի հեչտալի առ բանին ծանաւթիւն անսղալ ցուցեալ դաստավարժ կրթականացս* փխ *Երգնկացու՝ «քան զին եւ զւիւնն... կրթութեանցն» ընթերցման:*
11 B *անսղալ*
11-14 h [94-95] *Իսկ առաջադիրքն ոչ առ բաղաձայնան են քան եթէ առ ձայնաւորսն, քանզի այլ ձայնաւորքն կարեն ինդիդ եւ հիւնիդ առաջադիր լինել, իսկ դոքա ոչ եւս* փխ *Երգնկացու՝ «Իսկ սոքա... իւ, ուս» ընթերցման:*
12 C *նախադիրք լինել [շրջուն]*
13 B *զհիւն* D *իւդ*
13 B *չաղաչար*
14 B *չիմ՝ ու*
14 ACDE *ւինդ* փխ *եւ ինդ*
14 C *իւնիդ*
15 A *սա է* փխ *ասէ*
15 ACE *Սգորադասք*
16 B *յանկի*
16 E *անուան*
16 A *դինին*
16 ACF *ուղականին*
16 DEG *եղջիւրու* ABC *եղջեւրու*
17 ABC *եղջիւրուի* DEF *եղջեւրուի*
18 E *դէ* փխ *թէ*
18 D *ուրէք*
18 F *վաղադասական*
18 B *զհիւնդ* h [256] *ւիւնդ*
19 AF *զիմաստութիւնդ* B *յիմաստութիւնսդ*
19 B *յարդիւնսդ*
20 CE *ուղղական*
20 ACD *յառաջի*

վերջին վանգին, որպէս՝ յիմաստութիւնդ եւ յարդիւնդ:

Իսկ ասելն՝ թէ «երկբարբառք[195] են բունք հինգ», զի երկու ձայնաւոր[ք] ի միասին լեալք, երկու նշանակ[ս] ձայնի ցուցանեն: Եւ ասին
5 *երկձայնք, զի ի միում հեգի սոքա պատահեալք յանուան կամ ի բայի՝*
երկձայն ասի հեգն այն:
Մովս *Բայց երկբարբառս այս յատկաւորագոյն է ըստ ասացուածիս՝ միոյ անձին երկու ելք հնչման լինել: Բայց սա ըստ քանակութեան յերկուց մի ազդեցութիւն ունի ձայնի, որպէս՝ եւ, կամ ըւ, կամ ուս· բայց յարմարեալ լիցի ըստ չորից՝ իմացականաւն եւ գործովն նորին, եւ զոյգ*
10 *ձայնաւորաւք: Այլ որպէս կարծեմ ըստ առանձնային ձայնիցն դատեցան այսպէս· եւ բռնաբարբառք[196] են երեք՝ է, ը, ի:*

Բռնաբարբառս այս ունի տարակուսանս ի հարստահարութենէ ոմանց: Բայց է՛ սա հոմանուն բազմանշանակապէս, որպէս մի՝ որ ի տեսակս կենդանւոյս առ ոմանս մարդս ընկալաւ, զորակս մարմնոյն հոսման
15 *եւ զելս չնչոյն հողմացուցեալ յաւդոյն այլայլել առնէ զբառն ծանաւթութեան: Եւ յարծաթագործական հատածս սակաւ[ա]մխածն նուազ[ա]հնչումն լինի, եւ ի գրումս բռնաբարբառքն նոյնպէս՝ է, ը, ի: Եւ սոքա ըստ անուան միայն հասարակութիւն, այլ ո՛չ ըստ սահմանի, որ ասացան բռնաբարբառք: Եւ այսոքիկ՝ յաղագս ձայնաւորաց:*

Անցանուց 20 *Ըստ որում գիտելի է եւ զբաղաձայնիցն[197] հանգամանս, որ ասէ՝ «Բաղաձայնք են ԻՋ (26)»[198], եւ սոքա իւրեանց առանձին ձայնս ոչ ու-*

---

1 E *չիմ՝ վերջի*
1 AB *յիմաստութիւն*
1 E *յարդիւն*
2 h [95] *Նաեւ* փխ *իսկ ասելն՝ թէ*
2 h [95] *չիմ՝ են բունք հինգ, զի*
3 ABCDEFG *լինել· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [95]:
3 A BCDEF *ցուցանէ*
4 A *չիմ՝ ի [միում]*
4 AD *հեգի*
6 h [164] *չիմ՝ բայց*
6 AE *երկբառբարս*
6 ABCDEFG *յարմարագոյն* փխ *յատկաւորագոյն. ուղղումը ըստ* h–*ի* [164]:
6 ABCDEF *մերում. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [164]:
7 h [164] *չնչման* փխ *հնչման*
8 h [164] *որպէս՝ եւ կամ իւ. չիմ՝ կամ ու*
9 ADEFG *գործեաւ* C *գործեաւ*
9 F *զուգ*
11 ADF *յիւ* փխ *իւ*
12-19 h [164] *չիմ՝ Բռնաբարբառս այս... ձայնաւորաց* G *Բռնաբառութիւնս* փխ *Բռնաբարբառս այս*
14 AB *կենդանոյս*
14 D *մարմնոյս*
14 ABCDEFG *խաւսման* փխ *հոսման*
15 ABCDEFG *նեղացուցեալ ցաւոյն* փխ *հողմացուցեալ*
15 E *յաւդոյն*
16 ACDEFG *յարծաթագործականութեան*
16 ACDEF *հատուած* G *հատուածս*
16 A *սակաւմխածն*
17 ADF *եւ* փխ *է*
17-18 F *չիմ՝ եւ սոքա ըստ անուան միայն հասարակութիւն*
18 ADG *սոքայ*
19 ABDEFG *բռնաբարբար*
20-21 h [133] *եւ բաղաձայնք են իզ· բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, ձ, ղ, ճ, մ, ն, շ, չ, պ, ջ, ռ, ս, տ, ւ, փ, ց, փ, ք* փխ *որում գիտելի է... բաղաձայնք են ԻՋ [26]» Երգնկացու ընթերցման:*
20 A *հանգամայնս*
20 F *չիմ՝ եւ զբաղաձայնիցն հանգամանս*
21 F *իւրեանայ հ[իւրեանց] ինչ*
21 h [133] *ձայն*

նին, այլ զուգելով եւ չարամանելով ընդ ձայնաւորս՝ ձայն բացակատարեն:

Եւ միջակք[199] են ընդ ձայաւորսն եւ ընդ բաղաձայնսն երեք՝ հ, յ, վ:

Հ բաղաձայնն յանգ եւ հուպ ի հիւնն, եւ յ բաղաձայն՝ յանգէ ի ի,
5 եւ վ բաղաձայն՝ յանգէ ի ովն երկբարբառն:

Դաւթի Իսկ բաղաձայնքն ոմանք նուրբք[200] են եւ ոմանք ստուարք[201], ոմանք միջակք: Աւրինակ իմն դիցի առաջի. միտք մարդոյ՝ տաւի, եւ զգայութիւնք՝ ձայնաւորաց, եւ այլ անդամք մարմնոյ՝ բաղաձայնիցն:

Արդ, որպէս ոմանք յանդամոցն առաւել աւգնականութիւն տան զգայութեանցն, եւ այլք՝ դուզնաքեա[յ], եւ կէսք՝ զմիջինն, նոյնպէս եւ բաղաձայնքն. նուրբքն՝ առաւել աւգնեն քաջաձայնութեանցն, իսկ ստուարքն՝ նուազ, եւ միջակքն՝ զհասարակն երկոցունց:

«Եւ են լերկք[202] տասն՝ պ, կ, տ, ց, ն, ծ, շ, մ, ս, ր· եւ թաւք[203] իննն՝ փ, ֆ, խ, ք, լ, ց, չ, ջ, ռ· եւ միջակք եւթն՝ բ, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ»:

Մովսէս Իսկ լերկքն ի թաւութենէ ոմանց երեւեցաւ, զի առինչունակք են, այլ ոչ ոք նախկին ի սոցանէ ասի գոլ, զի համանգամայնք են, այլեւ հոմանունք, զուգանուներութեամբ եւ առանձնական գոյացութեամբ բանին· այլ որ ըստ գրոյն է՝ զհետ երթալով ձայնին ընտրութեան հարթութեամբ հակառակաւն:

Միջակ[ք] դատեալ եղեն յարուեստաւորէն զձայնս կշռելով՝ առ ոմանս առաւել ունել զհնչումն, եւ առ այլսն՝ նուազս, ըստ աւրինակի չէզոքին, յորս միջակք ասացին, որ են եւթն ի մէջ բարակացն[204] եւ յոյրիցն[205], որքան զնուրբսն թաւք են եւ քան զթաւսն նուրբք, զորոց զբարբառս նոցա կշռելով առ միմեանս այսպէս անուանեաց, զի ոմանք ստուարաձայնք են, եւ ոմանք նրբաձայնք, եւ ոմանք հաւասարք, զոր եւ միջակս ասէ:

---

1 F ձայնաւոր h [133] ձայնաւորան
3 h [133] բաղաձայն
3 Bh չիմ՝ հ, յ, վ
4 h [133] Հոյ F չիմ՝ Հոյ
4 ABEFG բաղաձայն
4 D յանգ է [եւ հուպ]
4 ABCDEFG ւիւն
4 h [133] յանկի յին
5 E վեւ h [133] վեվ փխ վ
5 h [133] վեւ բաղաձայն է եւ հուպ ի յովն փխ վ· բաղաձայն՝ յանգէ ի ովն երկբարբառն:
5 F եկբարբառն
6 h [133] ի բաղաձայնան
6 h [133] չիմ՝ են
7 h [95] Քանդի [աւրինակ]
7 A յառաջի
8 h [95] բաղաձայնից
10 AE կեսք
12 E զհասարակականն
12 ADF երկոցուց Bh երկուցունց
14 C ք, փ, խ [շրջուն]
14 C եաւթն
15 h [165] լերկս այս փխ երգնկացու՝ «իսկ լերկքն» ընթերցման:
15 F առինչունականք h [165] առինչունակք սոքա ասին փխ առինչունակք են
16 F համայնգամայնք
16 h [165] երեւի փխ ասի
17 A զուգանուներեամբ
20 h [165] Միջակքս այս
20 A յարուեստաւորեն
20 h [165] զձայնն
20 A կշռելոյ
21 h [165] այլս՝ նուազ
22 ACDFhG չէզոքին
22-26 h [165] չիմ՝ որ են եւթն ի մէջ բարակացն... միջակս ասէ:
22 A բարակացան
24 F անուանեցաւ
24-25 E չիմ՝ զի ոմանք ստուարաձայնք են

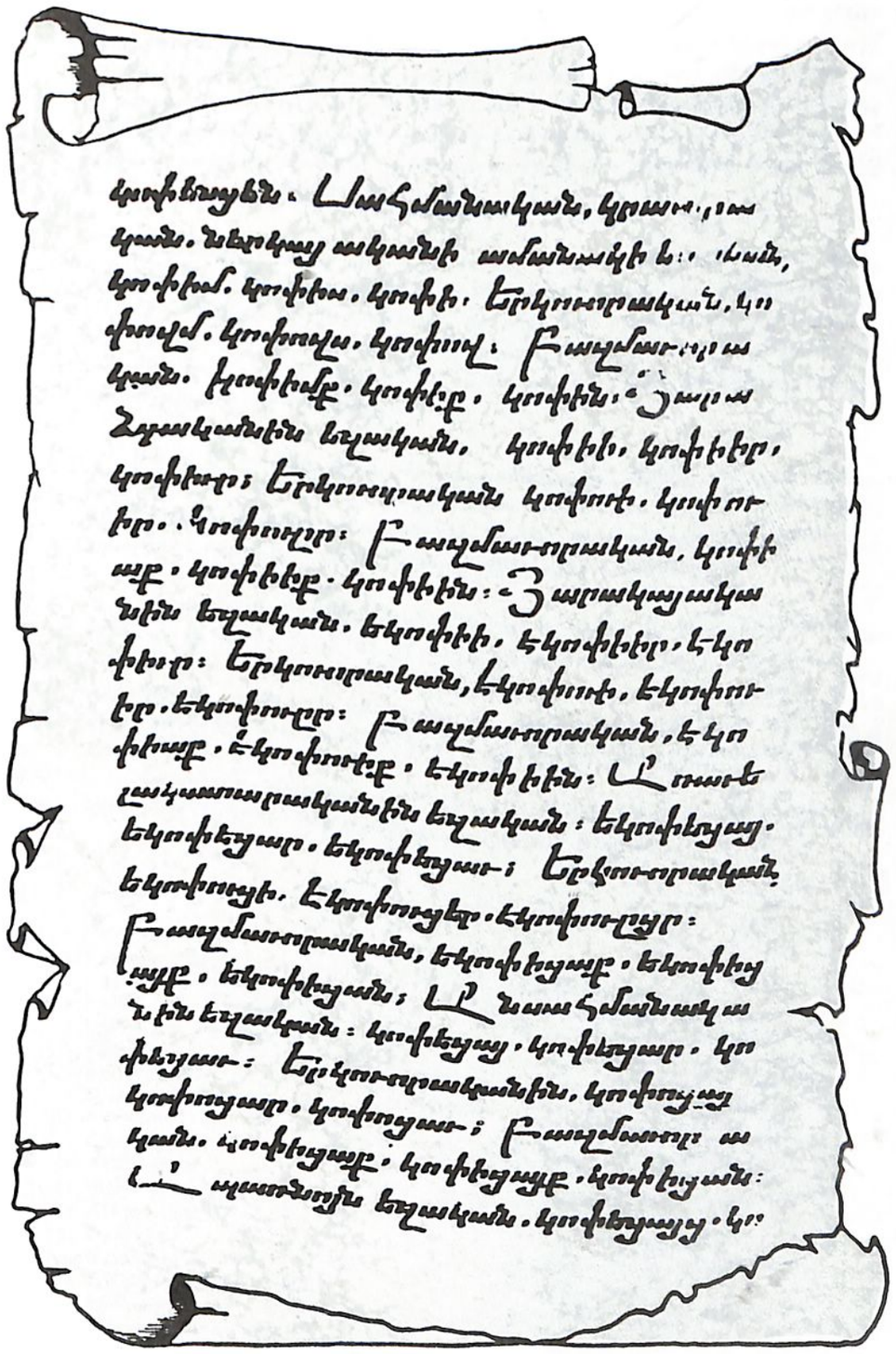

Ձեռագրանմուշ

Ստեփ *Իսկ ասելն՝ թէ բեռն ի մէջ մեռնի, պէի եւ փիւրի, զայս՝ զբարբառակիցսն եւ զքմակիցսն բաղդատէ առ միմեանս եւ զձայնս նոցա ցուցանէ մեզ, զի բեռն քան զմեռն եւ քան զպէ՝ ստուար է, եւ քան զփիւր՝ բարակ: Եւ արդարեւ այսպէս է, զի մեռն եւ պէ ասելով հանդարտիկ ի միմեանս իջանեն շրթունքն եւ թոյլ եւ նուազ եւ կակուղ հանեն զձայնն: Իսկ բեռն ասելով բախիւն ելանէ ի շրթանցն եւ յուժգին բախմանէ նոցա ձայնք նոցա ստուար եւ թանձր մեզ լսին:*

Մագիստր *Զայսոսիկ զընտրութիւն զրոյս յերաժշտականէ անտի ուսեալ եղաք զբախիւն եւ զթնդիւն: Եւ թէ ո՞րք են ի տառէ աստի, զոր ծայրիւ լեզուին ասեմք, եւ ո՞րք են, որ միջովն, եւ ո՞յք են, որ համամբ շրթանցն, եւ ո՞ր՝ այլք: Քանզի երաժիշտք[ն] զձայն[ս] ստեղծանեն յայնցանէ, որ բախեն զշրթունս եւ հպին, իսկ զստեղունսն եւ զկողմունսն յայնցանէ, որ ծայրիւ լեզուին բաղկացեալ են:*

Մովս *Բայց է՛ տեսակ թաւութեանն յանզգայից՝ երկիր, եւ յըզգայականաց՝ անբան կենդանին անմիասահմանապէս: Եւ լերկին բաժանողութիւն յանկենդանեաց անախտածին նիւթն, եւ ի չնչաւորաց՝ ախտախտնաւածինն այնմ զլուղական եւ որ ի մէջ սոցին համեմատին:*

Մովս *«Եւ անձայնք[206] են իննն՝ բ, գ, դ, պ, կ, տ, ք, փ, ֆ: Եւ կիսաձայնք[207] ութ՝ զ, ջ, ճ, ծ, շ, մ, ս, ր»: – Եւ անձայնութիւն սոցա ի ձայնաւորաց ոմանց երեւեցաւ: Այլ թէեւ բաղաձայնն նախ անուանեալ եղեւ վասն զմիանգամ ասացեալն երկրորդել ոչ կամելով, բայց սոցա քննութիւն վասն չարաձայնութեան[ն][208] եղեւ. զի խոչորութիւն ինչ ի նոսա ծանուցեալ եղեւ առ վարժասէրս:*

Դաւթի *Վասն որոյ վատաձայնք[209] են ըստ [առակի] ողբերգակին, զի հարկաւորապէս արուեստս զքաջաձայնութիւն[210] խնդրէ:*

1-2 F *բարբառակիցսն*
2 F *չիք՝ եւ զձայնս*
3 h [200] *բեռն*
3 h [200] *չիք՝ քան [զպէ]*
5 F *թոյլ*
5 h [200] *իջանին*
5 D *[իսկ բեռն] եւ փիւր*
6 F *ուժգին*
8 C *երաժշտականէ*
8 ADG *եղեալք*
11 F *երաժշտականք*
11 AD *զստեղունս*
13 F *լեզվին*
14 h [165] *չիք՝ է*
14 h [165] *թաւութեան*
14 E *անզգայից*
14-15 B *յըզգաականաց* h [165] *ի զգայականաց*
15 h [165] *կենդանի*
15 A *անմիասահմանինապէս*
17 F *զլուզական* h [165] *զլաւզական*
17 h [165] *համեմատեն*
18-19 h [165] *Իսկ անձայն գիրն ունի այսպէս. քանզի փխ երգնկացու՝ «Եւ անձայնք են իննն՝ բ, գ, դ, պ, կ, տ, ք, խ, ֆ: Եւ կիսաձայնք ութ՝ զ, ջ, ն, ծ, շ, մ, ս, ր» ընթերցման:*
18 F *այնձայնք*
18 h [165] *չիք՝ Եւ [անձ.]*
19 h [165] *ի ձայնաւորութենէ*
20 h [165] *իմացեալ եղեւ փխ երեւեցաւ*
21 E *երկրորդելն*
21 ABD *սոքա փխ սոցա*
22 A *[վասն] նոցա* CDEF *սոցա*
23 A *վարժասերս*
24 h [95] *Եւ այլք փխ վասն որոյ*
24 h [95] *չիք՝ են*
24 ABCDEF *չիք՝ առակի. համաղրումբ՝ ըստ* h–*ի* [96]
24 C *ըստ ողբերգականին*
25 F *արուեստ*

Մովս *Իսկ կիսաձայնքն, քանզի կիսաձայնութիւն սոցա ի խոչորաձայնից երեւեցաւ, եւ ո՛չ յայլոցն, զի ամենայն, որ անձամբ ոչ զաւրացեալ լինի, այլոց աւգնականութեան կարաւտանայ· կէս՝ ըստինքեան բնութեամբ, եւ ոչ՝ լիագոյն: Բայց սոքա ոչ հանապազ[ա]պակասք, այլ քաջեան ինչ սակաւութեամբ ի յերգս ընդ ձայնաւորսն, ի սուլմունս եւ ի մրմունջս:*

«Եւ կրկնակք են ութ՝ գ, լ, խ, շ, չ, ջ, ռ, ց»:

Կրկնակիս տեսակք յայտնի են, զի եւ երկրորդութիւն ճանապարհի են եւ բանից, եւ այլ ինչ այսպիսիք յոլովք: Բայց համանգամայն
10 *գայ-ն եւ սէ-ն եւ դայ-ն ինչ զնոյն նշանակեալ ոչ եղեն, այլ ըստ զաւրութեան· վասն այնորիկ ոչ ասին չարաղրական[ք]: Բայց ձեւողացն ողջն այլ աւրինակ գտանին սոքա եւ որք ոչ զնոյն ինչ, այլ ըստ խաւսից առանձնութեամբ այլ ինչ ունէին իմացմունս, չէր պարտ ի հասարակացն ընդունել աւրինակ, այլ թողացուցանել վասն չափոյն:*
Դաւթի 15 *Այլ կրկնակացն հանգամանք այսպիսիք են· յորժամ մի զիր բաւական լիցի ունել զերկուք տեղի, քանզի աստուածազգե[ա]ց եւ աստուածազգեստ՝ մին զերկուց, եւ երկուն զմիոյ լնլով զտեղի:*

Տի՛նա եւ նայ ի բնութիւն իմանի՝ իբր թէ խոնաւագոյն· եւ արուեստ ունի զհամբառնալն եւ զնուաստանալն, իբր թէ ի հողմոյ, եղեգան:

Մովսէս 20 *Եւ ըստ յունին նայք[211] ի խոնարհմունս բային երեւին, իսկ ի*

---

1 h [166] չիմ՝ *Իսկ կիսաձայնքն, քանզի*
1-2 E *ի խոչորաձայնից*
2 CDEG *յոչ*
2 A *այլոցն*
3 ABCFG *այլ՝ փխ այլոց*
3 ABCDEF *աւգնականութեամբ· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [166]:
3 B *կարաւտանա*
3 A *կէս* h [*կէս*] *է*
3-4 ABCDEFG *բնութեան· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [166]
4 ABCDEFG *լաւագոյն փխ լիագոյն*
4 A *սոքայ*
4 C *հանապազապակի*
4 h [166] *այլեւ*
5 h [166] *սակաւուք*
5 B *ի սուլմունս*
5-6 h [166] չիմ՝ *ի սուլմունս եւ ի մրմունջս*
7 ACDEF *կրկնաք*
h [166] չիմ՝ *Եւ կրկնակք ութ՝ գ, լ, խ, շ, չ, ջ, ռ, ց*
7 D *ու փխ ռ*
8 h [166] *կրկնակաց փխ կրկնակիս*
8 ABCDE [*ճանապարհի*] *է*
9 C *յայսպիսիք*
9-10 h [166] *Բայց զի ոչ համանգամայն գայն եւ սէն եւ դայն· զնոյն ինչ նշանակեալ եղեն փխ երգնկացու՝ «Բայց համանգամայն գայն եւ սէն եւ դայն ինչ զնոյն նշանակեալ ոչ եղեն» ընթերցման:*
10 E *գան*
10 B *նշանակել*
12 C *յաւրինակ*
13 D *ունեին* F *ունիս*
13 A *չեր*
15 h [96] *Նաեւ փխ Այլ*
15 h [96] *կրկնակացդ*
15 ABDEFh *այսպիսի*
17 B չիմ՝ *զերկուց* C *երկու*
17 h [96] *լնու* A *գմիո ընլով*
18 A *Մի նայ փխ Տի նա* h [96] *նայի*
19 h [96] *զհամբառանալն*
19 E *զնուազտանալն*
19 F *եղեգեան*
19 A *ի հողմո*
20 h [166] *Բայց նայ[ք]ս ըստ խոնաւութեան եւ ըստ ցամաքութեան համանգամայնք են եւ եղծագործիչք միմեանց: Բայց ըստ յունին ի խոնարհումն փխ երգնկացու՝ «եւ ըստ յունին... երեւին» ընթերցման:*
A *նայնք*

հայումս ի հոլովումն անուանց՝ յորժամ միով բաղաձայնիւ յանգի, որպէս՝ արեգակն՝ արեգական, առն՝ առին, վագր՝ վագեր, աւր՝ աւուր, անգղ՝ անգեղ, զի յանգմունս անուանց ունելով զնուն եւ զրէ[ն] եւ զդատն՝ զնոյն յանգմունս եւ սեռականին պահեալ: Բայց
5 *մեծս դժուարագիւտ յանուանս: Իսկ որ ասէ՝ թէ «վախճանականիճ անուանց[212] են»,- կամեցեալ արուեստաւորին եւ ոչ մի ինչ առանց քննութեան թողուլ· բայց [սա] ըստ յունին զսեռն ցուցանէ, որով արական եւ իգական եւ անյայտ նշանակութիւն սովաւ իմն երեւեալ լինի: Իսկ ի հայումս, բացի հնգից ասացելոց, յամենայն գիր ունի զվախճանա-*
10 *կան անուանց անորիչ եւ անբաւս անկեալ: Եւ բազմաւորականք յանգականք անուանց՝ այր եւ էկ, որպէս՝ խաղաff եւ պարիսպ, սոխա, ճոխա: Դիցես եւ կեն, որպէս մարդիկ: Զվախճանական անուանց զտառսդ, զորոյ եղեալ է զաւրինակ իմաստասիրիս զանուանս բանաւորաց եւ անբանից, կենդանեաց եւ անկենդանեաց, յիշել պարտ է յաճումն մտաց*
15 *ուսումնասիրաց.*

Համամ *Ողր՝ բեռն է բաղազանել ի դէպ:*
Ագգ՝ գիմն է, սեռաւորել զազգս:
Մարդ՝ գայն է· սեռաւորել զհասարակացն զձայն:
Բոզ՝ գայն է լուտականացն ի դէպ:

---

1 h [166] *եւ ըստ հայումս ի հոլովման փխ երգնկացու՝ Իսկ ի հայումս... յանգի» ընթերցման:*
2 h [166-7] չիմ՝ *առն՝ առին, վագր՝ վագեր*
2 E *արէգակն*
2 F *վարգ փխ վագր*
3-4 h [167] չիմ՝ *զի յանգմունս անուանց ունելով զնուն եւ զրէ[ն] եւ զդատն՝ զնոյն յանգմունս եւ սեռականին պահեալ*
5 C *դժոխագիւտ*
5 h [167] [*յանուանս*] *քանզի նա ի եղեալ լինի*
5 h [167] չիմ՝ *Իսկ որ ասէ՝ թէ*
6 h [167] չիմ՝ *են*
7 A *թողով*
7 ABCDEF չիմ՝ *սա· համադրումը՝ ըստ* h-*ի* [167]
7 AEF *ըստ ունին*
7 C *զըսէրն* h *զսերն*
7 F *որ*
7 ACDEG *արականն* F *ուականն փխ արական*
8-10 h [167] *ըստ հայումս եւ այլս առնու վայճան փխ «ի հայումս, բացի հնգից ասացելոց, յամենայն գիր ունի զվախճանական անուանց անորիչ եւ անբաւս անկեալ»՝ երգնկացու ընթերցման:*
9 B *բայց ի փխ բացի*
9 F *գրի*
9 EF *ունին*
10 F *անուացն*
10 DEFG *յանբաւս*
10 B *անգեալ*
10-11 h [167] *Եւ բազմաւորականս այս փխ երգնկացու՝ «Եւ բազմաւորականք յանգականք անուանց» ընթերցման:*
10-11 E *յանկագանք*
11 ABCDFG *քաղաք*
11-12 h [167] *որպէս թէ սոքա, նոքա, քաղաքք, պարիսպք* [*շարադաս·*]
12 F չիմ՝ *դիցես եւ կեն, որպէս մարդիկ*
12 B *անուանցդ*
13 C *ի իմաստաւորիս*
14 ADF *յաճումն*
16 ABCDEF *բեն*
17 A *ազգս* [*գիմն*]
18 A *սարաւորելով* B *սեռաւոր* C *սերաւորել* h [256] G *սեռաւորելով*
C *սերաւորել*

Բազէ՝ էն է ի պայծառական կենդանւոյն:
Բաղբ՝ թոյն է, թուլագոյն եւ տխուր:
Վարժ՝ ժեն է, հոմերոսեան խոկացս գործի:
Բարի՝ ինն է, աւրինակելով զբարս բարուց:
Տալ՝ լիւնն է, լիանուն չնորհականն իմաստնոց:
Խրոխ՝ խեն է, խրոխտականն պարուց:
Ինծ՝ ծայն է, տարբերաւղն ծննդական կենդանւոյն:
Տունկ՝ կենն է, երկրադատ բուսական տեսակին:
Մահ՝ հոյն է, համբաւելի բաւթք մահուց:
Հանդերձ՝ ձայն է ձեւական զգեստն զարդուց:
Մանուէղ՝ դատն է, վեհական Աստուծոյ տիպ կոչման:
Կինճ՝ ճեն է, ճահաւոր եւ ընդդէմ ախտի եւ սատանայի:
Որմ՝ մեննէ, մեկնազարդ չինողաց:
Խոյ՝ յին է, յարագրական արական կենդանւոյն:
Տարաւճ՝ նուն է, նախադիր անուան եւ գաւառի:
Ուշ՝ չայն է, չարունակաւղ ուշայինն մտաց:
Ունչ՝ չայն է, անուանական մասն անդամոց:
Ամպ՝ պեն է, պայծառ էջք հոգւոյն ի վերուստ:
Որջ՝ ջէն է ջատագովին աւանքն մեղաց երկրի:
Կուռ՝ ռայն է, ռատ ներկռելոցն քերթողացն ի դէպ անուն կամ ձայն:
Հիւս՝ սէն է ստորաբերաւղ ջայլակոծելոցն աւդաբերական ձայնից:
Խոսրով՝ վեւն է, վառագոչական անուն մարդոյ:
Կոյտ՝ տիւնն է, տառաժողովական հոյլք կուտելոցն թէովնականաց:
Այր՝ րէն է, բարունականացն դէմք, հասարակական անուն ի հոմերոսէ ասացեալ:
Ոյց՝ ցոյն է, ցուցանողական հարցականին. ոյց՝ սոցա կամ նոցա ի Պիթագորէ[214] ասացեալ:
Իրաւ՝ ւիւնն է, գերազարդ կռելոցն յԱրիստոտելէ զիրաւն ներգործողին առնելով:

---

1 ABF էն փխ էն
1 ABCF կենդանոյն
2 A թողագոյն BF թոյլագոյն
3 D ժէն
4 AC ին փխ ինն
5 E լիւն h [256] տիւնն փխ լիւնն
6 CDE խէն
6 E խրոխտական
7 C ծնդական
7 ABCDEF կենդանոյն
8 C կեն
8 ABEFG կրագատ փխ երկրագատ
11 A մանուելլ
11 h [256] վերական փխ վեհական
12 h [257] կենճ
12 E ճագաւոր
12 CDG ճէն
12 BC ագտի
13 E չինաւղաց
14 ABC կենդանոյն
16 B չարունակող
16 E ուշաինն
18 A պէն CD պէն
18 A հոգոյն
19 ABCF ջեն
19 A անուանան C անուանքն
20 ACEF նէրկռելոցն
20 Bh քերդողացն
21 ABCDEF հեւս փխ հիւս. ուղղումը՝ ըստ h-ի [99]
21 ABCDEF սեռ
23 ACF տիւն
23 h [257] տառաժողովականն
23 h [257] թեովնականաց
24 G Ածր փխ Այր
24 ABCDEF րեն
24-25 A ի Հոմէրոսէ
26 A ցուցողական
27 C ի Պիդագորէ
28 AC ւիւն
28 C յԱրիստոտէ

Թուփ՝ փիւրն է, փառացական տունկ ի վայրէ, ըստ սարդենի մահակն Ապողոնի առակեալ:
Կնիճ՝ քէն է, քմականաց կնիքն ի Պղատոնէ[215] դրմանով անկեալ, երկդիր սեռաւորացն գործի իսկաւորական, սահմանաւ աւարտեալ զբոլորս հետեւելոցն ի գիրս:

‹է› ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

Դաւթի

Արդ, իբրեւ եգիտ արուեստաւորս զնիւթն եւ եցոյց զհանգամանս ձայնաւորաց[ն] եւ բաղաձայնիցն, կամի ի սմանէ այլ եւս մեծագոյն յարմարել չինուածս, որ է վանգ:

Իսկ զի՞ ճառէ զվանգէ եւ բուռն հարկանէ զփաղառուքենէ.– զեկուցանելոյ աղագաւ զբնուքիւն երկոցունց. զվանգի՝ իբր թէ ի միոջէ կողմանէ ձայնաւորն վանգեալ իցէ ի ձայնորդաց՝ յառաջոյ կամ ի վերջոյ, իսկ փաղառուքիւն՝ որ է հեգ, չուրջանակի պատեալ ունի զձայնաւորն կամ զձայնաւորսն. զձայնաւորն, որգոն՝ կար կամ սէր, եւ զձայնաւորսն, որպէս՝ գութ, սուրբ: Իսկապէսն է ընդ ձայնորդսն փաղե[ա]լն ընդ միում կամ ընդ երկուս: Իսկ պիտակն՝ սոսկ ա, ւ:

Եւ յորժամ ծանոյց[216] զվանգին բնուքիւն, զեկուցանէ այժմ եւ զքանիաւնուքիւն երկարիցն եղելոց՝ զբնուքեամբն եւ զդրուքեամբն միանգամայն, թէ ո՛ր քան զո՛ր ունի երիցագոյն աստիճան:

‹1› Արդ, սկիզբն բնուքեամբ երկարն է՝ ինքնաբաւն եւ անկաբաւտ լծակցուքեան ձայնորդի, սակս որոյ եւ առաջին տեղւոյ հասաւ:

‹2› Իսկ երկամանակքն՝ վասն երկայնիցն եւ սղիցն գոլոյ պատճառ, երկրորդ նորա ցուցաւ:

---

3 ABE քեն
3 E զրամանով
3 B անգեալ
4 C սերաւորացն
4 E գործիս
4 D իսակաւորական
5 F ի գիր B [ի գիրս] ցիչեա զեղկելիս [գրչի կողմից – Լ.Խ.]
7 A արուեստաւուրս
8 ABCEF կամ փխ կամի
8 C ի այլեւս
10 AF զփաղարուքենէ
11 ABE յաղագս
11 A զվանգիս
12 h [96] չիճ՝ յառաջոյ կամ ի վերջոյ
13 A բաղառուքիւն
13 h [96] չիճ՝ որ է հեգ
14-15 h [96] չիճ՝ պատեալ ունի... սուրբ
15 E ընդ ձայնորդ ABCDFG ընդ ձայնորդն
16 ADEFG փաղեղն
17 ADEF զերկուցանէ
19 ABDE իրացագոյն
20 ADEF [Արդ] զի
20 ACF ինքնաբուն
21 F ձայնորդից
21 A յառաջին
21 AB տեղոյ
21 E հասեաւ F հատաւ
22 ABCDEF վասն զի
22 h [97] երկայնից
22 ABDEFh սղից
22 ABDEFG գոլով
23 B յերրորդին E երկրորդին

‹3› Այլ երկբարբառդ յերկուց խառնուածոց պատուականութեամբ, թէպէտեւ ոչ գերազանցեալ քան զերկամանակսն, համայն յերկրորդին դասեցաւ, զկնի նոցա դրութեամբն.

‹ա› որոյ առաջինն՝ աղց իբրեւ զմիամաւր ոք զերկուս ձայնորդսն ձգելով զինքեամբ դասեցաւ, թէպէտեւ ոչ հանգոյն առաջնոյն, սակայն առաւելեալ ձգեր զկնիսն.

‹բ› որում ընդդէմ է տատրակն, զի որպէս յաղցին զցոյն եւ զդատն յառաջկոյս ամփոփեաց այբն, իսկ ի տատրակին զտիւնն եւ զրէն առ վերջին այբն. այսպէս, զի մինն առաջադիր կարէ լինել, տիւնն՝ րէին, աւրինակ իմն՝ տրգալ. եւ ուր այսպէս դիպիցի՝ հարկաւոր է կիտիւն զտիւնն եւ զրէն վերջնում ձայնաւորին տալ:

Իսկ զի՞ սուղդ եւ աղացեալ ասի. մի՝ զի սուղ է այբն եւ ըստ երկամանակի սղանայ ի տեղւոջ:

‹2› Երկիր՝ զի հաւասար մատուցանէ զբաժանումն զաւրէն եղբարց՝ եչիդ եւ ինիդ ի ձայնորդաց պատճառաւ, զի ոչ կարէ րէդ կենիդ առաջի դասիլ ընդդէմ աղցին եւ տատրակին. միւսմն՝ զի յառաջկոյս ամփոփեաց զբաղաձայնսն, եւ միւսումն՝ զի ի վերջ, զի պարզ ձայնորդ է կենդ:

‹3› Նոյնպէս կրկին ձայնորդք միմեանց ընդդէմք են, հեզիկն՝ հեզ·իկն, զի զաւրութեամբ զայն եչին ետ ձեռն, իսկ կիտիւն, ինիդ:

‹4› Բայց աջդ՝ ե՛ւ զաւրութեամբ, ե՛ւ կիտիւ ջեդ այբին, այսպէս դնելով երկայնս եւ սուղս:

---

2 G *գերազանցեաց*
4 A *յառաջինն*
5 A *յառաջնոյն*
6 ADEFG *գեր փխ ձգէր*
8 ADEFG *անփոփեաց*
8 F *տիւնն*
9 ACDEF *մին*
9 C *յառաջադիր*
9 AC *լինել*
9 h [97] *տիւն*
10 A *դիպիցէ* h [97] *դիպեսցի*
10 B *կետիւն*
11 FG *վերջումն*
12 C *ասէ*
13 B *սղանա*
13 A *ի տեղոջ*
14 ACDEFG *երրորդն* B *երրորդ*
15 B *էջիդ*
15 C *ի ձայնորդացդ*
15 A *րեզ*
16 ABCEF *աղացին*
17 E *ամբոփեաց*
17 B *զբաղաձայնն*
17 F *միուսումն*
17 C *ի վերջն*
19 E *ձայնորդքն*
21 ABDEF *ջեդ*

‹Ը› ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

«Երկար փաղաւրթիւն լինի ըստ յեղանակս ուր. բնութեամբ՝ երեք, եւ դրութեամբ՝ հինգ»: Եւ բնութեամբ՝

Անանուն

‹1› յորժամ երկար տառիւքն արտաբերիցի, որպէս՝ Մովսէս: Յառաջադոյն ասացաք ի բաժանման ձայնաւորացն, թէ ոմանք [բնութեամբ] երկարք են, որպէս՝ է եւ ով, եւ ոմանք սուղք, որպէս՝ ե, ո, ւ. այլ յորժամ երկար ձայնորդք փաղառին՝ կոչին բնութեամբ:

‹2› Դարձեալ բնութեամբ՝ յորժամ զմի ոք յերկամանակաց առեալ ունի ըստ երկարման, որպիսի՝ սիրով:

‹3› Դարձեալ բնութեամբ՝ յորժամ երկբարբառովն փաղառիցի, որպիսի՝ հաւուկ:

Իսկ դրութեամբ լինի, ‹1› յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որկէն՝ աղց.

‹2› կամ յորժամ սղի եւ սղացելոյ վերաբերին երկու բաղաձայնք, որպիսի՝ տատրակ.

‹3› կամ յորժամ ի պարզ ձայնորդ յանգեսցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, որպիսի՝ երկիր. վասն զի րէ–ն պարզ գոլով եւ ոչ ի կրկնակաց, զկէնն առնլով զերկրորդ ձայնորդն սկիզբն երկրորդի փաղառութեան, երկարացոյց զինն.

‹4› Եւ կամ յորժամ կրկին ձայնակիցն վերաբերիցի, որպիսի՝ հեզիկ. վասն զի զայն կրկնակ գոլով զերկուց բաղաձայնիցն ոյժ ունի: Եւ է՛ զայն կրկնակ ոչ ըստ հայումս, այլ՝ ըստ յունին, ի սէէ եւ ի դայէ բաղկացեալ:

---

2 AD *փաղարութիւն*
3 h [135] *չիք՝ Եւ*
3 C [*բնութեամբ*] *է*
4 h [135] *կամ* [*յորժամ*]
4 C *տառիւք*
4 A *առատ բերիցի փխ արտաբերիցի*
C *արտաբերցի*
4-5 E *Առաջագոյն*
5 B *ձայնորդացն փխ ձայնաւորացն*
5 ABCDEFG *չիք՝ բնութեամբ . Համադրումբ՝ ըստ* h–*ի* [135]:
6 F *երկար*
6 A *չիք՝ է*, Bh *ով եւ է* [*շրջուած*]
7 E *երկարաձայնորդք* h [135] *ձայնորդդ*
7 A *փաղարին*
7 BCEFh *կոչի*
8 F *զի մի ոք*
8 F *առաւել փխ առեալ*
9 ABCDFG *յերկարման*
10 F *երկարբառովն*
13 A *որկէն*
14 h [135] *կամ փխ եւ* [*սղաց·*]
14 E *վերաբերեն*
16 C *ձայնորդս*
17 AF *րեն* B *էն փխ րէն*
18 ACDEF *ի կրկնակացն*
19 A *փաղարութեան*
21 ABCDF *բաղաձայնից*
21 G *ուժ*
22 E *ըստ ունին*

‹5› Եւ կամ յորժամ ի կրկին ձայնորդ[217] յանգեսցի միով փաղաոութեամբ, որպիսի՝ աջ· վասն զի ջէն կրկնակ գոլով՝ ի ճէէ եւ ի ձայէ երկարացոյց զայբն:

Մովս Երկարութիւն ութից այսոցիկ զառաւելութիւն ունի ըստ երկայնից եւ ամփոփման երկամանակաց եւ երկբարբառից· այլ բնականապէս եւ ըստ պատուոյ դասեալ սոքա, որպէս՝ Մովսէս, սիրով, հաւուկ: Եւ դրութեամբ՝ աղց, տատրակ, երկիր, հեզիկ, աջ:

Համամ Ծանի՛ր եւ զայս վասն երկար վանգիս, զի սակս այնորիկ ասի երկար, զի զտարմս յոլովակի գրոյն ի ներքս փակէ յեղանակս ութ, զի յութ ձեւս եւ ձայնս եւ զգնացս ասի· բնութեամբ, զի վաղ[ա]ժամանակեան է՝ ե՛ւ զներկայս, ե՛ւ զապառնին յինքն բերէ· դրութեամբ կոչէ զբնակաւոր արուեստաւորին զարուեստն ի բնութիւն գոյիցն, զհնգիցն կերպս առ ինքն բերելով ղեղանակաւ իբր ներկուռ հանճարով գոլ ծանաւթ նոցա:

‹թ› ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

Դաւթի Իբրեւ զծայրսն քննեաց[218], եկն եւ ի մէջոցն: Եւ կամի արդ զսուղ վանգիդ վերաբերել հանգամանս, ասելով՝ «Սուղ փաղաոութիւն լինի

Անցուց ըստ երկուս եղանակս»: Եւ ցուցանէ[219] զնախկինս ի բուն սղիցն յեչէ եւ

---

1 F կան փխ կամ
2 F ի ձայնէ
4 h [167] *որ բնութեամբ երեք եւ դրութեամբ հինգ· երկարութիւն ութից…*
4 ABCDEFG չիք՝ *ունի*· համագրումը՝ *ըստ* h–*ի* [167]:
5 AG *անփոփման* F *անփոփոխման*
5 AG *երկբարբառից* h [167] *երկբարբառոցն*
5-6 A *բնականքն այսպէս* B *բնական այսպէս* փխ *բնականապէս*
6 E *ըստ պատուոյ*
9 E *ի ներքս*
10 AC *ձայնքս*
10-11 A *վաղժամանակեայն*
11 E *ինքն*
13 C *վերբերելով*
13 E *եղանակաւ*
13 A *հանճառով*
16-18 h [98] չիք՝ *իբրեւ զծայրսն քննեաց… եղանակս*
16 AE *ի մէջոցն*
17 ADE *վանգից*
17 A *վերաբերելով* B *վերաբերեալ*
18 ABCDEFG *յեղանակս*
17-13 h [136-7] *Սուղ փաղաոութիւն լինի ըստ երկու յեղանակս· ‹1› յորժամ ունիցի եզ ինչ ի բնէ աղաւտիցն, հիզան նետող: Ասաց եթե երեք են բնութեամբ սուղ· ե, ո, է: Արդ իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ յորժամ ի մի մի բաղաձայն յանգի, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղաոութիւն բացակատարէ: Սուղ փաղաոութիւն լինի ըստ երկրորդ յեղանակի, ‹2› յորժամ երկամանակ գոլով ըստ ամփոփման առեալ լինի, որզան աղաւտ: Ասացաք յառաջագոյն եթե երկամանակք են երեք· ա, ը, ի: Արդ, յորժամ կամի ոք զիւրաքանչիւր ոք ի դոցանէ ի մի բաղաձայն յանգել, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղաոութիւն բաղաձայն յանգել, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղաոութիւն առնէ փխ երզնկացու՝ «Եւ ցուցանէ զնախկինս… լինի սուղ» ընթերցման:*
18 AD *ի բան փխ ի բուն*
18 ADEFG *յեչէ* B *յէչէ*

յոյէ եւ ի ւիւնէ: Քանզի ասացաւ, թէ երեք են բնութեամբ սուղք՝ ե, ո, է: Արդ, իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ յորժամ ի մի բաղաձայն յանգի, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղաոութիւն բացակատարէ, հիզան՝ նետող: Եւ լինի սուղ փաղաոութիւն ըստ երկրորդ եղանակի, ‹2› յորժամ երկամանակ գոլով ըստ ամփոփման առեալ լինի, որզան՝ աղաւտ[220]. զի երկամանակքն են երեք՝ ա, ը, ի:

Արդ, յորժամ կամի ոք զիւրաքանչիւր ոք ի դոցանէ ի մի բաղաձայն յանգել, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղաոութիւն առնէ: Եւ այսպէս սուղ վանգ ասի սակաւաձայնն, յորժամ ունիցի զմի ինչ ի բնէ աղաւտիցն, այսինքն՝ ի բնակաւոր նուազիցն: Եւ սուղքս այս երեքեան[221] երկուս առնեն եղանակս· ‹1› սուղ եւ մի բաղաձայն ընդ սոսա, որ ոչ է կրկնակ, որպէս նետող: ‹2› Եւ ըստ ամփոփման երկամանակացն՝ աղաւտ· քան զայս երկոսեան աւելի այլ ո՛չ լինի սուղ:

‹ժ› ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ[222]

այլ *Ցետ ուսուցանելոյ զվանգ եւ զփաղաոութիւն՝ ցուցանէ եւ յաղագս հասարակ չաղաչարաց, որ ասի զուգաչարաց, այսինքն՝ չարեցելոցն ի հասարակաց խաւսս զրուցատրութեան եւ բանից պատմութեան:*

Դաւթի Եւ դարձեալ՝ զի առհասարակապէս ըստ չափոյ երկայնից եւ սղիցն *ըստ խորհրդոյն մատուցանէ ի տեղիս աւժանդակութիւն, որ վասն զիւրութեան գտեալ եղեւ ի Հոմերոնէ, զի մի՛ միտք ինչ բանի զանխլացեալ ի դժուարին չափոցն ծածկիցին: Եւ լինի այս ըստ երիս եղանակս, զորոյ դնէ զաւրինակս ի Հոմերոսէ տաղիցն:*

‹1› Եւ է՛ առաջնոյ եղանակիս հանգամանք այսպիսի· «Ինձ, բնաւ, ես ոչ, դու, իրիճ պատճառ, արեւ, այլ աստուածիցն»:

---

1 C *յոյէ*
1 B *Զի* փխ *Քանզի*
1 ABDEFG *սուղ*
4 ABCDFG *յեղանակի*
4-5 CE *երկամանակք*
9 E *վանգի*
11 ABCDE *յեղանակս*
11 A *ընդ սոքա* C *ընդ սոսայ*
12 AG *ըստ անփոփման* C *ըստ այսմ ամփոփման*
13 B *երկուսեան*
15 ACE չիք՝ *եւ*
16 E *հասարակաց*
17 B *զրուցատրութիւն*
18-22 h [98-99] *Ցետ որոյ եւ հասարակ լինի ըստ երիս յեղանակս վասն զիւրութեան իմն գտեալ ի Հոմերոնէ, զի մի միտք ինչ բանի զանխլացեալ ի դժուարին չափոցն ծածկիցին, որ հասարակապէս ըստ չափոյ երկայնից եւ սղիցն մատուցանէ ի տեղիս աւժանդակութեան փխ երզնկացու՝ «Եւ դարձեալ… ի Հոմերոսի տաղիցն» ընթերցման:*
17 C *աւժանդակութեան*
21 C *ի դժարին*
21 ACDFG *յեղանակս*
22 AG *ի Հոմերոսի*
23 C *յառաջնոյ*
23 BCDFG *յեղանակին* A *յեղանակիս*
23 ADEG *հանգամանգ*
24 AF *պատճառք*

Արդ, առաջին վանգիդ տեղի ի բնաւ իսկ տաղս եթէ՛ բնութեամբ եւ եթէ՛ դրութեամբ միշտ զերկայնն եւեթ խնդրել, իսկ երկրորդ վանգդ, զի ի ձայնաւոր երկայն յանգեցաւ, երկբարբառ [է] եւ ի դիմի յարուցեալ եչն՝ խորտակելով զդա եւ արգելլով սաստկաբար, աւրինակ իմն զալիս ծովու վէմ պատահեալ՝ իշխանութիւն ետ առնել սուղ, որ է ստեղն:

<2> *Իսկ երկրորդն՝* «Պատրոկղէ, ինձ՝ հիբիս, կարի յոյժ սիրեցեալ անձին»:– *Վասն զի սովորութիւն է նային զաւրէն մոմոյ երբեմն կակղանալ եւ երբեմն խստանալ: Արդ, առաջին վանգիդ կակղանալով՝ ըէդ թոյլ ետ գերազանցել ձայնին, զի արասցէ երկայն: Իսկ յերկրորդում վանգիդ խստանալով զատն հանգոյն ցուրտ մոմոյ արգել զվատաձայնն՝ առնելով սուղ, որ է ստեղն:*

Եւ յորժամ կամի սղացուցանել ըստ այսմ աւրինակի զվանգն, ձայնաւորի պէտք են կամ աղաւտի, եւ ըստ սղի ասացելոյդ եւ կամ ըստ երկամանակի զգուշանալով յայլոց ձայնաւորաց՝ ե՛ւ զնային, ե՛ւ զվատաձայնի զնոյն պահել խորութիւն:

<3> *Իսկ երրորդն՝* «զնեստոր ոչ խաբեաց խաւշիւն, թէպէտեւ յումպ էր»:– *Յորժամ յերկրորդ վանգին ձայնաւոր սուղ դիպիցի միով բաղաձայնիւ, եւ բանն երկուք վանգիւք միայն զկատարումն առնուցու, եւ յայլորդ վանգն ի ձայնաւորէ հաւիցի, իշխանութիւն է քեզ առնել համբոյր՝ թէպէտեւ սուղ է ըստ այլումն կարծեաց, եւ հաստատի այս: Զի ամենայն խնդիր, թէպէտեւ փոքր ինչ է, կատարելութիւն է այսոցիկ չաղաչարաց: Ցայտնեն եւ պատմութիւնքն առաջնոցն.* «Պրիամոս տրովացի, զորոյ զկինն յափշտակեալ էր հելլենացւոցն, որդի նորա Պարիս[223], բննելով զի վերայ եկելոցն զգործն, ասելով ցաղջիկն՝ «Ե՛կ այսր· արդ, զի ո՛չ ես դու այսմ պատճառ»:

Իսկ երկրորդին՝ Աքիլլեւս հելլենացի եւ Պատրոկղէ դայեկորդի

---

1 A *յառաջին*
2 A *եւ եթէ* փխ *եւեթ*
4 A *յարգելով* C *արգելով* F *կարգելով*
4 C *զաղի*
6 h [199] *երկրորդ*
6 h [99] *հիքէս*
7 B *նաին*
8 ACDFG *յառաջին* E *յառաջիդ*
8 BC չիխ՝ *ըէդ*
9 ACDEFG *գերազանցեալ*
9 ACDFG *յերկրորդումն* E *երկրորդումն*
10 F *խոստանալով*
10 B չիխ՝ *դատն*
10 F *վատաձայն* ABCDEG *վատաձայնն*
12 h [99] *յեղուցանել* փխ *սղացուցանել*
13 ABCE *պետք են*
14-15 A *զվաստաձայնի* F *զվատաձայնին*
16 ADF *խաւչին*
17 F *յումպ էր յըմպել էր*
17 AC *երկրորդ*
17 h [100] *եգով* փխ *մրով*
18 C *վանկիւք*
19 ABCDEFG *վանգին* փխ *վանգն· ուղղումը ըստ* h–*ի* [100]:
19 C *ի ձայնաւորէն*
21 E *յամենայն*
22 BCEG *ցայտ են*
22 AB *յառաջնոցն*
22 ABCDEFG *Պրիամոս*
23 A *հելլենացոցն* C *հելենացւոցն*
23-24 ABCDEFG *Պրիամոս* փխ *Պարիս*
24 B *վերա* EF *ի վերա*
24 h [100] *զգործս*
25 ABCF *պատճառի*
26 BF *զայեակ որդի* C *դաեկորդի* h *դայեկորդին*

նորա: Եւ իբրեւ ետես Աքիլլեւս զՊատրոկղէ[224] մեռեալ հանդերձ քաջութեամբ, լալով զհարճն Աքիլլեա[յ],ասէ, թէ՝ «զՔեզ յամուսնութիւն տամ Ախիլլեայ»· *ասէ՝* «Ինձ հիբիս՝ կարի յոյժ սիրեցեալ անձին»:

Իսկ յերրորդումն՝ « Նեստոր[225] ոմն ծեր, հմուտ պատերազմի, զոր տուեալ ցՄախաոն[226] ոմն բժիշկ, վիրաւորեալ, զի դարմանեսցէ»· *որոյ զարմանելով զվէրսն՝ տայր նմա հաց եւ սեաւ գինի: Բայց իբրեւ յոյժ ամբոխէր գործ պատերազմին, ոչ սիրելի լինէր նմա ըմպումն գինւոյն, քան թէ երթալ ի գործ պատերազմին:*

Այլ

Այս պատմութիւն ըստ Մեկնութեանն Դաւթի այսպէս եղեալ է: Այլ Մագիստրոս, որ զՄեկնութիւն քերականին չարադրեաց առ միմեանս, այսպէս եղեալ է, թէ տայր նմա ըմպել ի խաչելոյ իրի ջուր, զոր ասէր, թէ սեաւ գինի է: Իսկ նորա ըմպեալ՝ ծանեաւ, թէ ոչ է գինի, այլ խաչոյ: Վասն որոյ ասէ, թէ՝ «զնեստոր ոչ խաբեաց խաշիւն, թէպէտեւ յումպ էր»:

Անճաուն

Իսկ ըստ այլումն մեկնութեան այլ աւրինակաւ յայտարարութիւն հասարակաց վանգի, որ լինի ըստ յեղանակս երիս. <1> յորժամ ի ձայնաւոր երկայն յանգեսցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ, որզան՝ «այլեւ ի յաշխարհաժողովութենէն անդր եթէ ոք հասանիցէ», *զոր ի Մագիստրոսէն այսպէս եղեալ է՝* «Այլեւ ի նաշխարհաժաոհութենէն անդ եթէ ոք հասանիցէ»: <2> *Եւ կամ յորժամ աղաւտի կամ աղաւտացելոյ վերաբերիցին երկու ձայնորդք, որոց երկրորդն նայ է, իսկ առաջնորդն ըստ եզաձայն, հիզան՝* «բոլոր իր եւ փոխրագոյն ի տէրութեանն ընդ Արեգական էանց»:

<3> *Եւ կամ յորժամ սուղ իցէ եւ եզերիցի ի մասն բանի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ, որպիսի՝* «ի տրամաբանելն ընդհանուր երկրի ածողեալ գնա»:

---

2 ABEF չիխ՝ *ասէ*
2 h [100] *Աքիլլեւս*
2 C *ամուսնութիւն*
3 ABDEFhG [*տամ*] *Աքիլլեա*
5 ABCDEG *ցՄաքսան ոմն*
6 A *դառմանելով*
6 A *զվերսն*
7 E *նմայ*
7-8 AB *գինոյն*
8 B *եթէ*
8 A *երթեալ*
9 ACDEFG *մեկնութեան*
9 C *եղեալ էր*
9-14 h [100] չիխ՝ *Այս պատմութիւն... թէպէտ եւ յումպ էր:*
11 ADEFG *ըմբել*
12 B *ըմբել*
13 ABDEFG *խաչոյն* C *խաչիւոյն*
14 BC *յումբ էր*
15-20 h [137] *Հասարակ վանգ լինի ըստ յեղանակս երիս. <1> յորժամ ի ձայնաւոր երկայն յանգիցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ որզան «այլ եւ ի նաշխահաժահութենէն անդ եթե ոք հասանիցէ» փխ երզնկացու՝ «Իսկ ըստ այլումն մեկնութեան... ի նաշխարհաժահութենէն եթէ ոք հասանիցէ» ընթերցման:*
15 E *այլումն*
16 F *յանդգնեսցի*
17 G *յաշխարհաժողովութենէնէն*
19 C [*զոր*] *եւ*
19 CEF *ի Մագիստրոսին*
19 E *եթեալ*
19-20 G *նաշխարհաժահութենէն*
21 A *յաղօտացելոյ*
21 A *վերաբերիցին*
22 C *ձայնորդք*
22 B *նա*
22 A *յառաջնորդն*
23 C *ի տէրութեանն*
23 AD *ըստ*
23 F *հացն*
24 A *եզերիցէ*
25 A *ի տրումաբանելն*

Դաւթի

Այլ զի՞ ասաց, եթէ հասարակ վանգ լինի ըստ եղանակս երիս.– հասարակութիւնս այս[227] *ըստ երկուց իմն ունի նշանակութիւնս՝ ըստ ձիոյ եւ [ըստ] չանն, որ ի յանուան[ն] մասին է, որ[ով] առանձնանայ էգն ձայնիւ ինչ յարուէն, նոյնպէս եւ արուն փաղանունապէս ինչ ի նմանէ այլ ինչ կոչմամբ զնոյն նշանակեալ: Նոյնպէս եւ երեքեան սոքա, զի առաջինն երկբարբառով[ն] աւարտեալ եւ եչն առ նմին հանդիպեալ փոխէ զբնութիւնն սղացուցանելով եւ առնէ ստեղն զհաւեղն: Իսկ երկրորդ նային, որ թողացուցանէ զվատաձայնն երկայնել եւ յաջորդ վանգին նայն արգելու զչարաձայնն չուրջ զինքեամբ եւ մեղկացուցանէ զհնչումն: Եւ երրորդն՝ յորժամ նախկինն երկայն լինի եւ ըստ նմանէն սուղ միով բաղաձայնիւ, եւ բանն զկատարումն առնուցու. եւ միւսն եւս [դարձեալ] ի ձայնաւորէ սկսեալ լինի՝ իշխանութիւն ետ առնել համբոյր: Եւ այսչափ ցոյց աւրինակի յաղագս հասարակ չաղաչարացդ:*

— Դարձեալ՝ միահամուռ յաղագս վանգի եւ փաղառութեան եւ
— հեգի եւ հասարակ շաղաշարաց եւ բառի ասացեալ [սուրբ
— հաւրն Գէորգեայ] եւ խրատ կիտիւ բաժանման հեգիցն:

Գէորգ

Երեսունեւվեց գիրս բովանդակ նիւթ ամենայն խաւսից, որք ի ձայնաւորաց եւ յանձայնից կցկցելով առ միմեանս, եւ սոքա ստեղծանեն նախ հեգս կիսակատարս, որ ասի վանգ *եւ փաղառութիւն: Վանգ ասի՝ յորժամ ձայնաւորն ի միոջէ կողմանէ ի ձայնորդացն վանգեալ իցէ՝ յառաջոյ կամ ի վերջոյ, իսկ փաղառութիւն՝ որ չուրջանակի պատեալ է ձայնաւորն ի ձայնորդաց: Եւ ապա այսպիսի հեգիցս ընդ միմեանս զուգեալ՝ ասի «բառ»:*

Եւ բառ *ասի ի վերայ ութ մասանց բանին՝ անուան եւ բայի եւ այլոցն: Եւ ի հիւսուածոյ բառիցն լինի* բան *ի հասարակ չաղաչարաց, այսինքն՝ ի հասարակաց խաւսս զրուցատրութեան բանից:*

Եւ դարձեալ ասի «հասարակ», զի յերկայնից եւ ի սղից հասարակապէս չարին, որպէս եղաւ աւրինակն սոցա: Եւ այսպէս ամենայն երկար բանք բաղկանան ի բառից չարադրութենէ, իսկ բառն՝ ի հեգից, եւ հեգն՝ ի տառից:

Եւ արդ՝ այսպէ՛ս իմաստիր զարուեստ հեգիցն կապելոյ եւ զբաժանումն տառիցն ի չինել զհեգսն, զի յորժամ անունն կամ բայն կամ այլքն բազում հեգիւք բաղկանան՝ մարթասցես բաժանել զգիրսն անձայնս ի վերայ ձայնաւորացն. զի յորժամ մի բառ երկու ձայնաւոր գիր ունիցի եւ ի մէջ երկուցն մի անձայն, որգոն՝ ապա, արա, արի,– զառաջին ձայնաւորն միայն արա հեգ,, եւ անձայնն վերջին ձայնաւորին տուր. այսպէս՝ ա·պա, ա·րա, ա·րի:

Իսկ եթէ երկու անձայնք իցեն ի մէջ երկուց ձայնաւորացն, զառաջինն՝ առաջնոյ ձայնաւորին տուր, եւ զերկրորդն՝ վերջնոյն. այսպէս՝ աւ·սա, աւ·ցո:

Իսկ եթէ երեքհեգեան իցէ բառն եւ երեք կամ չորք իցեն անձայնքն ի մէջ առաջնոյն եւ երկրորդ ձայնաւորացն, առաջոյ ձայնաւորին տուր զերկու կամ զերիս անձայնսն եւ զմի մնացեալ անձայնն երկրորդ ձայնաւորին սկիզբն տուր. այսպէս՝ իմբա·կալ, ըմբո·ւաւղ: Այսպէս եւ թէ անձայն իցէ առաջին գիր բառին եւ ձայնաւոր զկնի, եւ ի մէջոցին դարձեալ անձայնք, եւ ապա՝ ա՛յլ ձայնաւոր, եւ երկու կամ երեք հեգով բառն կատարի՝ զմիջոցացն անձայնսն ի վերայ ձայնաւորացն բաժանեա եւ միշտ վերջին հեգին՝ թէ ի մէջ բառին իցէ եւ թէ ի վերջն, անձայն գիր գիր իւր սկիզբն՝ որչափ հնար իցէ: Այսպէս՝ թարգ·մա·նու·թիւն, շշն·ջիւն, տրտն·ջիւն, չխա·ւոր·ութիւն:

---

1 h [168] չիմ՝ *Այլ զի ասաց, եթէ հասարակ վանգ լինի ըստ եղանակս երիս*
1 C *թէ*
1 ABCEFG *յեղանակս*
2 F չիմ՝ *ըստ երկուց իմն ունի նշանակութիւնս*
3 D *յանուննն*
3 DE *մասինն*
3 B *առանձնանա*
4 ACD *եգն* E *եգն* F *էգիա փխ էգն*
5 E [*այլ*] *ինչ*
5 h *սոյնպէս*
5 ACDEFG *երեք փխ երեքեան*
6 A *յառաջինն*
7 B *զբնութիւն*
7 h [168] չիմ՝ *Իսկ*
8 ABCDEG *տալին* F *տեղին փխ նային*
9 ABCDEFG *տաղն փխ նայն*
9 ADEFG *չարաձայնն*
10 A *երրորդ* C *երկրորդն փխ երրորդն*
10 E *ըստ նմանեն* h [168] *ըստ նմանէ*
11 ABCD *եւ* [*առնուցու*]
11 F *միուսն*
12 A *իշխանութենէ* G *իշխանութիւն է փխ իշխանութիւն ետ*
13 h [168] չիմ՝ *եւ այսչափ ցոյց աւրինակի յաղագս հասարակ չաղաչարացդ*
13 F [*գրչի յիշատակութիւնը*]. *Ով եղբայր, ի Գէորգայ վարդապետին խրատուցն վասն արուեստի գրագրութեան յայսմ տեղւոջ եղեալ էր յօրինակս. ես աւելորդ համարեցայ գրել, զի յառաջդ գրած է այլ հարուստ քան զնոյնս զոր գտցես զկնի վճարման Առաստակէսին եւ զգրոցս զսէր Արստակա յիշեա ի տէր»* [*Ձեռ.* F *թթ.* 137*ա–բ.* չիմ՝ *տող* 13–*ից մինչեւ էջ* 188–*ի* 14–*րդ տողը ներառեալ*]:
14 A *միահամար*
14 ADF *վանկ*
15 A *բարի*
15-16 «*սուրբ հաւրն Գէորգեայ*» *բառակապակցութեան համագրումը ըստ* i–*ի* [371]:
16 A *կետիւք* CDE *կէտիւք*
17 E [*նիւթ*] *է*
17 A *որ*
18 C *յանձայնիցն* E *անձայնից*
19 A]*վանգ*] *ունի փխ ասի*
19 A *ձայնաւորէ*

4 ADE *բառս* [*ասի*]
4 E *ի վերա*
7 A *երկայնից*
8 E *չարի*
9 A *փառքն* BCDEF *բառքն*
9 AC *ի հեգիցն*
11 A *մարդ փխ եւ արդ*
11 E *հէգիցն*
12 A *զհեգն*
14 i չիմ՝ *վերայ* [371]
14 AD *յերկու*
15 A *յերկուցն*
19 A *յառաջնոյ* [*ձայն·*] h [372] չիմ՝ *առաջնոյ*
19 E *վերջնոցն*
21 A *երէքհեգեան*
21 A *երէք* [*կամ*]
21 AC *անձայնք*
22 AC *յառաջնոյն*
22 A *յերկրորդ*
22 A *յառաջնոյ*
23 A *գերէք* CDEi *զերեք*
25 A *այնձայնից փխ անձայն իցէ*
25 A *յառաջին*
27 A *անձայնք*
30 AE *չըն·չիւն*

Իսկ յորժամ մի ձայնաւոր կայցէ ի բառն՝ թէ յառաջն, թէ ի մէջն, թէ ի վերջն, ինքն առնու զանձայնսն որչափ եւ իցեն, եւ կատարէ նոքաւք զբառն: Այսպէս է արուեստ հեգիցն կազմութեան:

Աստի ուսցիս եւ զարուեստ գրագարձին[228] ի յարուեստ գրչութեան. զի յորժամ ի սպառուած տողին կատարի բառն եւ կամ բանն իսկ բովանդակի ի միւս տողին սկիզբն, անկասկած դնելի է զհետագայ բանին սկիզբն՝ թէ ձայնաւոր իցէ առաջին գիրն եւ թէ անձայն. զի բառին եւ բանին սկիզբն տիրապէս լինի եւ տողի սկիզբն:

Իսկ եթէ մաւտ ի սպառուած տողին կատարի բառ եւ մնայ երկու կամ երեք գրոյ տեղի, եւ զոր գրելոց է բառն՝ երկու կամ երեք կամ եւս աւելի հեգովք իցէ, եւ յոլովք են տառքն՝ այսպէս կշռել պարտ է. զի առաջին ձայնաւորին տացէ յանձայնից որչափ բառն հրամայէ, գրով մի եւ երկուք՝ թէ հարկ լիցի, կամ գրով եւ կիսով ելանել քան զչափ տողին ի դուրս՝ մինչեւ կապի հեգ, եւ միւս տողին սկիզբն անձայն գիր մի՛ դիցես սկիզբն հեգի եւ զձայնաւորն զհետ նորին անմիջոց:

Եւ ի կարճոյ այսպէ՛ս իմա. ամենայն գիր, որ սկիզբն իցէ հեգի՝ թէ ի սկիզբն բառին եւ թէ ի միջոցին, թէ ի վերջին հեգն՝ նա՛ կարէ ի մէջ բառին լինել այլոյ տողի սկիզբն, յորժամ ի սպառուած տողին թերի մնայցէ բառն: Վասն այնորիկ վերագոյն զարուեստ հեգիցն ցուցի որպէս ի քերթողացն եւ յիմաստասիրացն է աւանդեալ, եւ ո՛չ՝ որպէս այժմ առնեն անարուեստաբար, այլ ըստ իմաստնոցն աւանդելոյ, զոր եւ ազգն յունաց ունին հաստատուն զարուեստ հեգիցս: Վասն որոյ պարտ է զգոյշ լինել եւ զմիաւոր գիր ի բառէ կամ ի հեգէ ոչ առաջին տողին սպառուածն դնել, այսինքն զհետագայ բանին առաջին գիրն, եւ ոչ երկրորդ տողին սկիզբն զթերի բառին կամ հեգին մնացեալ մի գիրն, մանաւա՛նդ զանձայն գիրսն նկատեսցես՝ զգուշութեամբ չդնել:

Իսկ եթէ բանին առաջին գիրն ձայնաւոր իցէ եւ ինքն միայն կապէ հեգ, որպէս՝ ա,պաշ,խար,ութիւն, կամ՝ ե,րա,նու,թիւն, կամ՝ ո,ղոր,մու,թիւն, ի սոցա հանդիպելն թէ ի վերջս տողիցն երկու գրոյ տեղի կայցէ՝ պարտ է բացատ թողուլ եւ զմի գիրն միայն դնել, որ ինքն միայն է հեգ, զի միւս այլ հեգին սկիզբն լիցի միւս այլ տողին սկիզբն: իսկ եթէ երկու գրոյ եւ կիսոյ տեղի կայցէ, եւ հեգն երեք կամ չորք՝ կա՛մ գրէ կուռ, կա՛մ դիր ի վերայ գլխոյն, կա՛մ ել ընդ տողն ի դուրս: Բայց յորժամ մի ձայնաւոր, որ ինքն միայն է հեգ, դիցի ի վերջս տողին, պարտ է կիսենթամնայ[229] դնել ի ներքոյ, զի իմացեալ ընթերցուղն՝ փութասցի զառնալ միւս տողն կցել զհեգն եւ կազմել զբանն:

Եւ է՛ աւրինակ եւ ձեւ կիսենթամնային, զոր պարտ է ի ներքոյ դնել միաւոր ձայնեղ հեգին, յորժամ ի սպառուած տողին դիցի, այս[պէս]՝ առաւաւտ: Եւ այսպէս կիսենթամնայս զառան ի հեգսն կցէ, որպէս

կատարեալ ենթամնայն զկատարեալ բառն:

Իսկ վասն ըսեթի՝ թէ որպէ՞ս պարտ իցէ դնել.– կա՛մ ի վերջոյ տողին դնելի է զկնի անձայն գրին, որ սկիզբն է հեգին, կա՛մ յառաջն տողին՝ նախքան զանձայն գիրն, որ սկիզբն է բառի. իսկ ի միջոցս տողին ոչ պիտոյանայ բնաւ ըսեթի: Եւ է աւրինակն այս այսպէս, յորժամ այսպիսի[ք] լիցին բառքն՝ բնու–թիւն, գթու–թիւն, կամ՝ դսրով–աւիճ, կամ՝ զգու–շութիւն: Եւ եթէ նեղ է տեղին եւ ոչ տանի զհեգն՝ զառաջին գիր հեգին միայն դիր եւ զըսեթն առընթեր, որ է այսպիսի աւրինակաւ՝

---

1 AC *կացցէ*
2 E *զայնձայնսն*
3 ACDE *արհեստ*
4 CDG *յարհեստ*
6 G *սկիզբնն [անկ·]*
7 CDEG *սկիզբնն [թէ]*
7 A *յառաջին*
7 A *բարին*
8 EG *սկիզբնն [տիր·]*
8 AE *կամ փխ եւ*
9 AE *մնա*
10 A *երէք*
12 AC *յառաջին*
13 A *յելանել*
14 A *ի դուրպ*
15 ADEG *դիցէ*
16 A *իցեն*
17 AC *չիք՝ ի [սկիզբն]*
C *կիզբըն*
18 i [372] *առին փխ բառին*
18 C *այլո*
19 C *մնասցէ*
19 DEi *վասն այսորիկ*
21 i [373] *այժմն*
22 AE *յազգն*
23-24 ACDEG *յառաջին*
24 ACG *յառաջին*

---

1 AC *յոչ*
1 ACDEG *յերկրորդ*
1 C *եւ փխ կամ*
4 C *թէ*
4 A *յառաջին*
4 E *կապի*
5 AD *ապաշ,խա,րութեան*
5 E *չիք՝ կամ՝ երա,նու,թիւն*
6 G *հանդիպիլն*
7 A *թողով*
10 CDE *գիր է փխ գրէ*
11 A *եւն*
12 E *կիսենթամնայն*
12 A *զիմացեալ փխ զի իմացեալ*
16 AD *այս այս [կրկն·] փխ· այսպէս*
17 C *զկիսենթամնայս*
17 C *կատարեալ*
17 i [373] *բառն*
20 ADE *ի միջոց*
21 A *ոչ պիտոյանա*
21 A *եթէ* CDE *եթի*
21-22 D *յայսպիսի*
22 i [373] *լինիցին*
22 A *զարոյվանկ* C *զսրովանգ*
23 C *եւ [զառ·]*
24 CE *զեթն*

բընութիւն: *Այսպէս եւ զայլսն յարմարեսցես՝* գբնութիւն, *զի մի՛ կարի ելցէ գիրն քան զտողն, եւ զի ձեռն տացէ ընթերցողին ձգտել զձայնն ըստ իւրում մինչեւ դարձցի ի միւս տողն եւ կցեսցէ զհեգն եւ կազմեսցէ զբանն: Եւ յորժամ երկու կամ երեք կամ չորք ձայնաւոր գիր ի մի բառ հանդիպին, որպէս՝* յա-ւիտեանդ *եւ ի* յառաւ-ելդ *եւ* յառաւ-աւտդ *եւ այլ այսպիսիք:*

Արդ, յայսպիսիսն հիւնն լինի սկիզբն միջի վանգին՝ զկնի առաջնոյ հեգիցն կամ երկրորդին, եւ դնել զհիւնն սկիզբն տողի, թէպէտեւ ձայնաւոր է, յորժամ տեղին հրամայէ· եւ այս է աւրինակն՝ յա-ւի-տեաց, ա-ռա-ւաւտ,– *բայց ո՛չ անձայնին, ա՛յլ՝ ձայնաւորին նախադասի եւ լինի սկիզբն հեգի եւ տողի: Իսկ է եւ ո եւ իւ յորժամ իւրեանք միայն հեգ լինին՝ կիսանթամնայով դնելի է: Իսկ յորժամ տիրապէս հեգ լինին՝ դնելի է, որպէս՝* «ո՛ դարձոյց», «է՛ Քրիստոս ի վերայ ամենայնի», «ի հնգետասաներորդի» *եւ այլ այսպիսիք:*

‹ԺԱ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

Բառ է մասն դուզնաքեա[յ]:

Հիմն արկանէ արդ բանի զբառս, որպէս նաւի զողնափայտն:

Դաւթ *Եւ* բառ *կոչէ զնոյն վանգս. եւ փոխեաց զանունն յաղագս ծածկելոյ ի մէնջ:*

Ստեփ 20 Դաւթ *Եւ լսի բառ «ասացուածծ[ն]» կամ «ասումն», որ է ըստ միում վանգի կամ [ըստ] երկուց եւ կամ [ըստ] երից՝ նշանակդ մի է: Իսկ մասնիդ սեռ է· զի ունի ընդ ինքեամբ տեսակս, եւ «դուզնաքեա[յ]» ասի առ բանն, որ է մեծագոյն քան զդա:*

---

1 AE *բնութիւն*
1 AE *զթութիւն*
2 C *ընդերցողին*
2 A *զձայն*
3 G *եթիւն*
5 E *առաւաւտդ*
6 C *[այսպիսիք] իսկ յայլ իսկապէս օրինակն այսպէս է*
7 ADE *այսպիսիսն*
7 C *չլինի*
7 E *միջին*
7-8 AE *յառաջնոյ*
8 C *մի դներ* փխ *եւ դնել*
8 A *հոդի* փխ *տողի*
14 A *ի հնգէտասաներորդի*
16 AC *դուզնաքեա*
21 *«ըստ» բառի համադրումը՝ համաձայն* h–*ի* [101]:
21 A *սէռ*
21-22 h *ասէ սեռ* փխ *«սեռ է» ընթերցման:*
22 h [101] *առ բան ասի* փխ *«ասի առ բանն» ընթերցման:*
23 AG *զդայ*

Ստեփ *Եւ դարձեալ «դուզնաքեա[յ]» ասի, այսինքն հեգ փոքրիկ, որ է վանդ, զոր խորհելով ի մէնջ իմաստասէրս՝ «բառ» ասաց: Իսկ «դուզնաքեա[յ]» ասելով, այսինքն «նուազ», զի ո՛չ է կատարեալ բառ, այսինքն «նուազ բան», ա՛յլ՝ է հեգ փոքր: Եւ թէպէտ փոքր է, այլ զմեծի*
Դաւթ 5 *ունի զաւրութիւն, ըստ որում եւ բաղդասութիւն բանի, իբր բաղեալ իմն կարգաւորութեամբ եւ անդամ լեալ բառդ բանի: Իսկ «բաղն» ասելով նախդիր միայն է, որով ճոխացոյց զբանն: Իսկ «դասութիւն բանին» ասելով՝ զհեգն ասէ, յորժամ դասես ընդ միմեանս չարամանելով՝ լինի այնուհետեւ բան, այսպէս՝*ար·ա·յութիւն:– *Այսոքիկ առանձնա-*
10 *պէս յատկացեալք ոչինչ ունին խորհուրդ, իսկ դասելով ընդ միմեանս*
այլ *լինի* ար,ա,յու,թիւն: *Նոյնպէս յորժամ ասես՝* ան·դու·թիւն, *կամ* աան·կու·թիւն, *կամ* զաւ·րու·թիւն,– *զի այսոքիկ վանգս մասն են բառի, զոր ասէ՝ «ըստ բաղդասութեան բանի», այսինքն է բառ՝ ի չարադրութեան բանի մասն է չարադրութեան, վասն զի բառ չարադրութիւն է*
15 *փաղաքութեանց, որպէս յորժամ չարադրիցէ ոք* զԴաւ *եւ* զիթ, *եւ առնէ բառ՝* զԴաւիթ: *Եւ դարձեալ չարադրէ* զԲա *եւ* զկուր, *եւ առնէ բառ՝* զԲակուր:

Իսկ բան չարադասութիւն է բառի՝ յորժամ ոք չարադրէ[230] զԴաւիթ *եւ* զշարադրեացն *եւ* զպատերազմն *եւ* զմարացն *եւ* զհայոցն, *որ*
20 *է բան: Արդ,* Դաւիթ՝ *առանձին բառ է, եւ պատերազմն՝ առանձին բառ եւ այլն, իսկ չարադրութիւն նոցա բան լսի, որ կատարէ զմտածութիւնն յինքենէ, որպէս եւ ցուցանի յառաջիկայդ:*

1-13 h [201] *Արդ ասէն թէ բառ է մասն դուզնաքեայ ըստ բաղդասութեան բանի: Քանզի արդարեւ իսկ հեգքն կցկցելով ի միմեանս առնեն զբանն, որպէս արքայութիւն կամ նզութիւն եւ ամենայն այսպիսիք կցեալք յերկարից եւ ի սղից եւ ի հասարակականին: Քանզի բառն նախադասի անհոլովապէս, որ առ դոյզն իմն նշանակութիւն ունի ըստ միահեգութեանն, որպէս զաւրեւ-ու-եւ-թիւն, որ է զաւրութիւն զի որոշողութեամբ երեքս այս մասն բառի եւ զոյգ բառ եւ յութամասանցն բանի մի առ կատարելն լինել բանի խորհրդոցն կառավար կամ հեծեալ, այլեւ սղալութեանց ինչ ուղղիչ անդատաւոր ըստ վեց մասանց լաւագունին յամենեցունց արուեստական ասիցն փխ երգնկացու՝ «եւ դարձեալ «դուզնաքեայ» ասի... մասն է չարադասութեան» ընթերցման:*
2 F *ի մէջ*
4 D *դուզնաքեալ*
DE չիխ՝ *նուազ [բան]*
5 ACDEF *ըստ որում*
5 F *բաղդասութիւն*
7 F *բանն* փխ *գրանն*
10 AF *յատկացեալ*
10 ACF *դատելով*
12 ACDEFG *վանգս*
12 ADEF *մաս*
12 A *բարի* B *բանի* փխ *բառի*
13 A *բարի* փխ *բառի*
14 BCDE [*մասն է*] *չարադասութեան* փխ *չարադրութեան*
14 A չիխ՝ *բանի մասն է չարադրութեան:*
15 A *փաղարութեանց*
15 h [137] *չարագրէ*
16 A *զկուրս*
18 ABCDEF [*իսկ*] *բառ* փխ *բան· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [138]:
18-19 AB *զԴաւիթ*
19 A *զչարագրացն* F *չարադրութիւն*
19 D *պատերազմն (եւ)*
20 ACDEF *պատերազմ (առ·)*
20 ACDEG *առանձինն*
21 F չիխ՝ *նոցա*

‹ԺԲ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

Դաւիթ Ստեփ

Պարտ է իմանալ զայն, զի ամենայն արուեստաւոր ի կամել իրս արկանել առաջի՝ ոչ առանց նիւթոյ գիւտի մտաբերէ, որպէս եւ այս յոգնիմաստ արուեստաւորս յառաջ եդիտ զնիւթն՝ զմանրկութիւն մասանց գրոյ՝ ե՛ւ զփաղառուԹեան, ե՛ւ զհագագի, ե՛ւ զվանգի, զոր բառ եւ բայ ասեմք, եւ չարակածեալ զվերծանուԹիւն չաղկապիցն եւ ելեալ ընդ աստիճանան եւ հասոյց մինչեւ ի բան:

Եւ արդ՝ կամի ցուցանել որքա՞ն ի սմանէ բաժանմունք մասանց եւ այլ եւս պաշտեցեալ լինին կիրք, վասն որոյ ասէ՝ «բան է հետեւակ բառի»: «Հետեւել» ասելով զդա իբրեւ Թէ զհետ անկեալ բառիցն համեմատ իմն չարագրացն, զորս ի մանրամասն գործոյն իւրեանց ասացին հետեւակս, իսկ զքերթաւղան՝ հեծեալս, որ եւ հետեւի[ն]՝ քաղելով յինքն եւ անդամս գործելով:

Անանուն

Եւ հետեւակ ասաց զո՛չ ներչափականն, այսինքն՝ յորժամ ո՛չ բացորոշեալ զտեղիս ցուցանէ սղից եւ երկարաց հեգենայից, այլ հետեւանայ ընդ բառն ցիր եւ ցան եւ չարադրէ առ միմեանս զաւտարսն ածել յենթադատուԹիւն միմեանց եւ առնել բան ըստ չարադրուԹեան, այսինքն՝ զի բան ի չարադրուԹենէ բառիցն լինի, որպէս եւ բառն ի փաղառուԹեանց եւ ի վանգից: Որպէս յորժամ չարադրէ ոք զբար եւ զկու եւ զքիւն եւ առնէ բառ՝ զբարկուքիւն, նոյնպէս եւ զբառան չարադրելով

այլ

2-7 h [101] *առ որով իմանալի է եւ զայն, զի ամենայն արուեստաւոր ի կամել իրս առաջի արկանել ոչ առանց նիւթոյ գիւտի մտաբերէ որպէս եւ այս արուեստաւորս յառաջ եդիտ զնիւթն, որով ընդ աստիճանն եւ մինչեւ ի բանն փխ երգնկացու՝ «Պարտ է իմանալ… մինչեւ ի բան» ընթերցման:*
2-3 AF չիխ՝ *արկանել*
3 A *յառաջի*
3 A *զնիւթն*
5 A *զփաղարուԹիւն* G *զփաղառուԹիւն*
5 h [202] *զոր բայ եւ բառ* [շարադաս·]
6 h [202] *անուանեմք փխ ասեմք*
6 ACF *եւ* [*զվերծ·*]
6-7 C *ընդ աշտիճանան*
9 A *լինի*
9 h [101] չիխ՝ *վասն որոյ ասէ*
10 h [101] *Եւ հետեւեալդ*
10 ACDEFG *զդայ*
10 A *իբրեւ զՔէ*
10 D *անգեալ*
11 h [101] *չարագրոցն*
11 AEF *գծոյն*
12 h [101] *զքերդողս*
12 C *հետեւակ փխ հետեւի*[*ն*]
14 C *զոր ոչ փխ զոչ*
14 h [138] չիխ՝ *այսինքն*
15 B *բացորոշել*
15 C *այլեւ*
16 B *հետեւանա*
15 h [202] *քանզի հետեւանայ հոլովելով զբառան եւ ածեալ յենթադատուԹիւն միմեանց փխ երգնկացու՝ «այլ հետեւանայ… զտրամախոհուԹիւն ինքնակատար յայտնելով» ընթերցման:*
16 F *չարագրէ*
17 F *յենթադրուԹիւն*
18-18 A *ի փաղարուԹեանց*
18-19 A չիխ՝ *ի*
20 A *զՔի*
20 A *զբառն*

Դաւիթ

առնէ բան՝ կցելով ընդ միմեանս, որպէս յորժամ ասէ՝ «Դաւիթ չինեաց զՍիոն եւ զամրոցս նորա», զի Դաւիթն առանձին բառ է, նոյնպէս եւ այլքդ, եւ ի չարադրելն լինի բան՝ զտրամախոհուԹիւն ինքնակատար յայտնելով: Վասն զի բան ինքնակատար երեւի եւ զհանգամանս մտացն եւ զփոփոխմունս գլխոցն ըստ տրամախոհուԹեան բաւականաբար յայտնիցէ, [եւ] ո՛չ ընդ տարակուսուԹեամբ՝ զաւրէն վանգին եւ

Ստեփ

կամ նոյն ինքն բառիս ինքնըստինքեան յանգեալ: Այլ սա յայտնիչ է տրամախոհուԹեան, որպէս ասէ՝ «զՏրամախոհուքիւն ինքնակատար յայտնելով», այսինքն՝ հաստատախոհ կատարումն յինքեան ցուցանէ մեզ ցան եւ տարած բառիցն, որպէս՝ ար·բա·յու·թիւն, ևե·դու·թիւն եւ խն·դու·թիւն, եւ որ[ք] այսպիսիք:

Բայց ասի՝ «տրամախոհուքիւնդ եւ փոխադրուքիւն»[231], քանզի արդարեւ իսկ փոփոխի խորհուրդ մտացն յայլեւայլս, եւ սոյնպէս ծնանի[ն] եւ զբանս զանազանս ի միմեանց այլեւայլ բառիւքն:

Եւ լինի բան ի բառից եւ ի բայէ ըստ երից եղանակաց՝ կոփէի, կոփեմ, կոփեցից: Եւ ըստ երից Թուոց՝ եզական, երկական, յոգնական, որով պատմուքիւն եւ խաւսք յաւրինին՝ գովական, եպերական եւ այլքն:

Եւ բանի մասունք են ութ, ոմանք եւ զառասուքիւն յաւելլով՝ ասացին ինն:

Դաւթի

Իսկ իմաստասէրք զանուան մասունս ընդ անուան դասելով եւ զբային ընդ բային, ածելով առ նոսա եւ զչաղկապն եւ զյաւդն եւ զնախադրուքիւնն՝ ասացին հինգ: Այլ սա զառասուքիւն իբրեւ զտեսակ դասելով ընդ անուամբ՝ ասաց ութ: Իսկ Արիստոտէլէս զատորասուԹիւն[232] եւ զբացասուքիւն[233] եւ զբացերեւուքիւն ընդ անուան եւ ընդ բային ասաց հինգ գոլ:

---

2 G *զՍիովն*
4 h [101] *որով եւ փխ երգնկացու՝ «Վասնզի բան» ընթերցման:*
4 F *զհանգամանան*
5 F *զփոփոխմունան*
5 G *տրամախոհուԹեանն*
7 ABCDEFG *անկեալ· ուղղումբ՝ ըստ h–ի* [102]:
8 h [202] *Իսկ ասէն եթէ փխ երգնկացու՝ «որպէս ասէ» ընթերցման:*
9 F [*այսինքն*] *անկատար յայտնելով այսինքն…*
9 AF *ինքեան* h [202] *յինքեանց*
10 F *արքայուքիւնն*
11 h [202] *անճկուքիւն փխ երգնկացու՝ «խնդուքիւն» ընթերցման*
11 F չիխ՝ *որք*
11 F *այսպիսիքս*
12 F *տրամախոհուքիւն*
12 F չիխ՝ *եւ փոխադրուքիւն*
12-13 F *արդեւ*
13 ACDEFG *այլեւայլս*
14 ABC *ի միմեանս*
15-17 h (202) չիխ՝ *Եւ լինի բան ի բառից… եպերական եւ այլք:*
15 ABCDFG *յեզանակաց*
15 A *կոխէի փխ կոփէի*
15-16 B չիխ՝ *կոփէի, կոփեմ, կոփեցից*
16 B չիխ՝ *եզական*
16 B չիխ՝ *յոգնական* ADEG *յոքնական*
17 F *եպրական*
19-20 h [202] *բայց զմասունս բանի եւ զառասուքիւնս եւս յաւելլով ասացին ինն*
19 A *ոմանք*
19 A *յաւելով*
20 C *ասցին*
21 h [102] *զանուանն* [*մաս·*]
22 A *զօքնBCF զաւդն*
22-23 ACDE *զնախադրուքիւն* F *զնախադրուքիւն փխ զնախդիրն*
23 F *զառաքինուքիւն փխ զառասուքիւն*
24 C *Արիստոտէլէս* E *Առիստոտէլէս* F *Արիստոտելս*
25 F *զբացասուքիւնն*

Բայց «մասն» ասելով աստանաւր, եւ ո՛չ «տեսակ»՝ երիցացոյց զմասն, զի ոչ յամենայնի ի վեր է տեսակ քան զմասն, որպէս եւ ի վեցն ի սկզբան արուեստիս· քանզի [եւ] զնոսա թէ ոչ զվեցեսին ունիցին՝ ո՛չ են կատարեալ քերթաւղք:

Իսկ ճարտասանն՝ միով միով: Այլեւ յայսմ վայրի, զի զաւրէն սեռի զայլ եւ զայլ մասունս կարէ գոյացուցանել, որպիսի՛ ինչ անուն՝ զնո՛յն հետեւեալսն[234], եւ զնո՛յն զուգապատիւս, ո՛չ երէց եւ ո՛չ կրսեր: Այլ տեսակն՝ թէ ունիցի մասունս, որպէս առեներականն՝ զամբաստանելն եւ զպատասխանելն, երէց եւ կրսեր, զի նախ ամբաստանելն լինի եւ ապա պատասխանի առնելն: Նոյնպէս եւ այլքն, յորոց գիտելի է եւ զայս· զի է՛ տեսակ, որ զաւրէն սեռի բաժանի ի մասունս, եւ ոչ ինքն մնայ, որպէս՝ մարդ· եւ է՛, որ բաժանի եւ ինքն մնայ, որպէս ծառ՝ ի պտուղ, ի յոստս եւ ի տերեւ:

Ստեփ *Վասն որոյ ասէ՝ «մասունք են բանի ութ, զի բան ասէ զյայտնեալ*
եւ զկատարեալ խորհուրդն, որ զտրամախոհութիւնն յինքն ցուցանէ,
Ստեփ *այսինքն է զաւարտումն խորհրդոյն, որ ստորակիտաւն եւ միջակիտաւն եւ աւարտելովն յայտնի եւ դադարէ խորհուրդն: Այլ ոչ եթէ բազմութիւնք անուանց ոչ միայն եզավանդքն ո՛չ են եւ ո՛չ ասին բանք, որպէս՝ մարդ եւ հաց եւ ջուր, այլեւ ո՛չ երկավանդքն, եւ եռավանդքն, եւ քառավանդքն եւ մի ըստ միոջէքն:*

Եւ արդ՝ զայսոսիկ, ասէ, «ութամասնեան գոլ», զորոց ասէ եւ
այլ *զանուանն՝ անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւդ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, չաղկապ, զորոց պարտ է համառաւտ զանուանս մասանց եւ զզաւրութիւն բացայայտել: Վասն զի անուն զգոյացութեան սահման ունի, առաջին կարգէ եւ առընթեր ղնէ զբայն յիրաւի, զի զանուանն գներգործութիւն պատմէ, որպէս թէ այս անուն գնաց, կամ ասաց զայս ինչ, կամ գործեաց: Վասն որոյ ասի անունդ անըմբռնելի, վասն զի արդարեւ իսկ անտեղի եւ անժամանակ է:*

---

1 ABCDEF [*բայց*] «*մասունս*» փխ «*մասն*»· *ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [102]:
1 ABCDEFG *իրիցացոյց, ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [102]:
2 A *ասի* փխ *յամենայնի*
2 ACDEFG *ի վեցս*
3 B *քերդողք*
5 F *ճարտարասանն*
5 A *այսմ վայր*
6 G *զոյն* [*զուգ·*] փխ *գնոյն*
7 A *կրսէրս* BCDEF *կրսերս· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [102]:
9 ABF *երեց*
9 A *կրտսէր* CDF *կրտսեր* E *էրէց*
10 B *առնուլն*
10 F *որոց*
12 E *մնա*
14 h [202] *Իսկ ասելն եթե* փխ *Երգնկացու՝ «վասն որոյ ասէ» ընթերցման:*
14 h [202] *չիք՝ զի*
15-16 h [202] *չիք՝ որ զտրամախոհութիւնն յինքն ցուցանէ, այսինքն է զաւարտումն խորհրդոյն*
17-18 A *բազմութիւնս* B *բազմութիւն*
18 A *եզավանդն*
19 F *եւ այլ ոչ երկար վանգք են* փխ *այլեւ ոչ երկավանդքն*
19 B *եռավանկքն* h [202] *չիք՝ եւ եռավանդքն*
19 ACDF *քառվանգքն*
21 B *ութմասնեան* F *ութամսնեան*
23 h [202] *անուանս*
23 B *մակբա*
23-27 h [202] *չիք՝ զորոց պարտ է… կամ գործեաց*
24 ACDE *մասանցն*
25 AC *յառաջին*
27 h [203] *Եւ* փխ *Վասն որոյ*

Իսկ բայդ ասի «ասումն», վասն զի արդարեւ իսկ յայտնելով զտեղի, ժամանակ, զթիւ, զդէմ եւ զայլ եւս պատահս:

Իսկ ընդունելութիւնդ «ունելութիւն» ասի, քանզի բառս այս ունի խառնումն յանուանէ եւ ի բայէ· եթէ անունն վայելչական կրիւք է ունակացեալ, գովեալ եւ երանեալ, իսկ եթէ անվայելչականագունիւքն՝ պարսաւեալ եւ եպերեալ:

Իսկ յաւդդ ասի արդարեւ իսկ յաւդ, որ է կցումն գրոյ յանգի անուանն եւ բայի, որ ցուցանէ զմերձաւորն կամ զհեռաւորն, որպէս յորժամ ասես մարդս՝ զսէն յաւդելով յանգի անուանն, զմերձաւորն գոլ եցոյց լինել մարդոյն, եւ զնուն դնելով՝ զհեռաւորն:

Իսկ դերանունդ «թերանուն» ասի, կամ «տիրանուն» կամ «փոխանուն», որպէս յորժամ թողլով զանուանսն՝ ես, դու, նա ասեմք:

Իսկ նախադրութիւն «առաջադրութիւն» ասի, վասն զի են վանգք ինչ, որ ըստինքեան ոչինչ նշանակեն, բայց դնին նախերգանք այլոց մասանց, զի յորժամ զբանն ճոխացուցանել կամիմք, հեգ ինչ փոքրիկ նախ առաջին դասեմք, որպէս յորժամ ասեմք՝ արտաձայնեալ· ձայնեալն բան է, եւ արտն՝ հեգ միայն, որ ոչինչ ունի խորհուրդ, բայց միայն դժոխալուր առնել զբանն, որպէս յորժամ ասեմք շարայարեալ, շարամանեալ՝ շարդ նախդիր միայն է:

Ստեփ *Իսկ մակբայդ «կրկնաբայ» ասի կամ «վերնաբայ», զի ունի սոսկ ինչ նշան ժամանակի եւ այլոց, զի մակբայն վերբերական բան է, որպէս եւ՝ իւրաքանչիւր, միանգամայն եւ այսպիսիքս:*

Իսկ չաղկապն «զուգակապ» ասի, զի ամրութիւն նշանակէ, որպէս միտս ընդ միտս, բան ընդ բան, ձայն ընդ ձայն:

---

1 A *ուսումն* փխ *ասումն*
3 AEF *քան* փխ *քանզի*
4 E *վայելչական*
4-6 h [203] *չիք՝ եթէ անունն վայելչական… եպերեալ*
5 B *անվայելչականիւք*
6 B *չիք՝ եւ* [*եպեր·*]
8-10 h [203] *չիք՝ որ ցուցանէ… զհեռաւորն:*
10 B *մարդւոյն*
12 F *անունան*
12 h [203] *չիք՝ որպէս յորժամ թողլով զանուանսն՝ ես, դու, նա ասեմք:*
13 A *յառաջադրութիւն*
13 ABCDEF *չիք՝ վասն զի են վանգք ինչ· համարումը՝ ի–ի* [203] *ձեռագրական ընթերցումներից:*
14 E *ըստ յինքեան*
14 A *դնի*
15-19 h [203] *չիք՝ զի յորժամ զբանն ճոխացուցանել կամիմք… նախդիր միայն է:*
16 A *յառաջին* G *առաջի*
16 A *յարտաձայնեալ*
19 B *չար* փխ *չարդ*
20 AD *կրկնայբայ* BE *կրկնաբա*
20 AF *վերնայբայ* BE *վերնաբա*
21-22 h [203] *չիք՝ զի մակբայն… եւ այսպիսիքս*
23-5 h [203] *չիք՝ զի ամրութիւն… ներճաոելիք են:*

Արդ՝ ա՛յս են զաւրութիւնք ութ մասանց բանին: Իսկ բաւանդակ բացատրութիւնք սոցին ի կրթական հարցականութիւնսն լինին, յորժամ հարցանէ՝ այս ինչ ո՞ր մասն է բանի, զորոյ զհետ գան հինգ հետեւանքն՝ կերպ, ձեւ, թիւք, տեսակք, հոլովք, որ յոյժ ընդարձակատարր բանիւք ներճառելիք են: Եւ այսօքիկ՝ այսքան, զոր եւ այժմ մի ըստ միոջէ տեսցուք զմասունս բանի:

‹ԺԳ› ՅԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

Դաւթի

«Անուն է մասն բանի հոլովական»:– *Նախակարգէ զանուն ամենայն մասանց բանին, զոր իմանալ պարտ է[235] զեղեալն վէճ անուան եւ բայի: Քանզի ոմանք կամեցան նախադասել զբայ, իբր թէ ի շինելոյ շինելն եւ ի ճաւելոյ ճաւելն: Իսկ այլք՝ ո՛չ նմանապէս. այլ զանուն ասացին նշանակիչ գոյացութեան, եւ զբայ՝ պատահման:*

Մաքր է խառնած մեկնիչներն

Եւ զի՞ այսպէս է. նախ՝ յառաջանալ ի դէպ էր գոյացութեանն, քան զպատահումն, յայտ է թէ անուան՝ քան զբայի: Զի ըստ Արիստոտելի՝ պարունակագոյն է անուն քան զբայ, զի որպէս ինքն կամի, եւ նոքին իսկ բայքն անուանք իմն աւրինակեն, այլ ոմն՝ ըստ իսկութեան, իսկ ոմն՝ պիտակաբար: Եւ որպէս ըստ իսկութեանն պատուականագոյն է քան զպիտակաբարն, սոյնպէս եւ անունն քան զբայ, ապա ուրեմն անուան արժան էր նախակարգիլ ըստ բնութեան եւ ըստ պատուականութեան, զի սեռականագոյն է քան զայլ մասունս, եւ որպէս իշխանական եւ ճոխ, եւ ամենայն գոյքս իմանալիք եւ զգալիք անուամբ նշանակին, եւ որ ո՛չ անուանի՝ ո՛չ ասի գոյ:

1 ACDEFG *այն* փխ *այս*
4-5 A *ընդյարձակատարր*
5-6 h [203] *Այսօքիկ են մասունք բանի* փխ *երգնկացու՝ «եւ այսօքիկ այսքան, զոր եւ այժմ մի ըստ միոջէ տեսցուք զմասունս բանի» ընթերցման:*
5 E *յայժմ*
6 A *ունի* փխ *բանի*
8-3 h [203] *Անուն է մասն բանի հոլովական, մարմին կամ իր նշանակելով. մարմին, որգան քար, եւ իր, որպէս խրատ: Ասացաք եթէ զանուն ասացին նշանակիչ գոյացութեան եւ զբայ՝ պատահման: Եւ զի այսպէս է՝ նախ յառաջանալ ի դէպ է գոյնն քան պատահման, յայտ է՝ անուան քան բայի* փխ *երգնկացու՝ «Անուն է մասն բանի հոլովական... անուն է մասն բանի» ընթերցման:*
8 AC *անուն [ամ.]*
10 BE *զբա*
10 E *ի շինելոյք* F *շինելոյ*
10 B *շիննալն* փխ *շիննէլն*
11 B *նաւեալն* փխ *նաւելն*
12 BE *զբա*
13 A *առաջանալ*
14-15 CE *Արիստոտէլի*
15 F *անուան* փխ *անուն*
15 E *զբա [զի]*
18 F *նոյնպէս*
18 F *անուանն [քան]*
18-19 A *չիմ՝ քան զբայ, ապա ուրեմն անուան*
18 BE *զբա*
18 F *ապայ*
19 AE *նախակարգել*
20 F *սեռականայգոյն*
21 ACD *չիմ՝ եւ զգալիք*

Դաւթի

Եւ վասն այնորիկ երիցագոյն դասի, զի ամենայն գոյից ցուցաւղ է, եւ այլ մասունքն ի սմանէ սկսեալ յառաջ խաղան: Վասն որոյ ասէ՝ «անուն է մասն բանի»: Իսկ մասնդ է սեռ. զի յոլովք եւ բազում տեսակք են անուանց: «Հոլովականաւ»՝ իբր սահմանաւ զատոյց ի բայէն:

«Հոլովական», *այսինքն՝ թաւալական, զի անուն ընդունակ է հոլովից. մարմին կամ իր նշանակելով՝ որոշեաց զնա ի ղերանուներ, իբր զմարմին՝ որ չաւչափի եւ ըմբռնի, եւ իր՝ որ ի մտաց յառաջ թենէ, իբր զմարմին՝ որ չաւչափի եւ ըմբռնի: Բայց եւ զիրս աստանաւր գայ եւ միայն լսելեաց լսի, անըմբռնելի: Բայց եւ զիրս աստանաւր պարտ էր ասել անմարմին, քան թէ իր, զոր եւ բաժանեսցուք այսպէս. անմարմին եւ մարմին, եւ իրք նոցա: Անմարմին՝ որպէս հրեշտակք եւ հոգիք. եւ մարմին՝ որպէս երկին եւ երկիր. եւ իրք՝ որպէս գիտութիւն եւ խրատ:*

Անանուն

Զի ամենայն որ ընդ տեսութեամբ անկանի եւ ընդ չաւչափմամբ՝ մարմին կոչի: Իսկ որ ընդ տեսութեամբ ոչ անկանի եւ ընդ չաւչափմամբ, այլ մտաւք միայն իմանի, որպէս իմաստութիւն եւ խրատ, նա «իր» կոչի: Արդ, ասէ, թէ անուն կամ զգալի իր նշանակէ, որպէս քար, որ կոչի մարմին: Արդ՝ քար ասելով զամենայն մարմին նշանակէ, իսկ իր՝ զխրատն ասէ: Այս զգալի անմարմինսն ասէ՝ զհուր, զջուր, զաւդ, զլոյս, զխաւար, զխաղաղութիւն, զխռովութիւն, զարքայութիւն եւ զայլսն նմանապէս, որ եւ բաժանի առ յիմանալիսն, քանզի իմանալի իր են վերին զաւրքն եւ եւս վերագոյն պատճառն: Վասն որոյ անուն յերկուս բաժանի՝ ի տեսանելիս եւ յիմանալիս. այլ երեքն անյայտք են եւ զոյգ սահմանով, երկուսն յայտնի ըստ հոմանունութեան, եւ ո՛չ՝ ըստ բանի միաւորութեան:

Ստեփ

Մովս

3 A *սեռն*
3-4 h [103] *չիմ՝ զի յոլովք եւ բազում տեսակք են անուանց*
4 ABCDEFG *հոլովական. ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [103]:
5-6 h [103] *չիմ՝ Հոլովական, այսինքն՝ թաւալական, զի անուն ընդունակ է հոլովից:*
6 h [103] *մարմին եւ իր ասելով նշանակել*
6-7 F *ի ղերանուանութենէ*
7 F *իրրեւ*
8 B *գա*
8 h [103] *լսելեաց լինի ըմբռնելի*
9-12 h [103] *չիմ՝ զոր եւ բաժանեսցուք... Զի*
11 A *հրեշտակքս*
11 AD *կիրք* F *եւ երկիրք* փխ *եւ իրք*
13-14 F [*ընդ չաւչափմամբ*] *ընդ տեսութեամբ*
14 *անկանի, մարմին կոչի*
B *անգանի*
14 A *որպէս* փխ *որ*
13-14 F *ընդ տեսութեամբն* h [139] *իսկ որ ընդ չաւչափմամբ եւ ընդ տեսութեամբ ոչ անկանի* [*շարադաս.*]
17 ABD *զմարմին*
17 h [204] *նշանակեաց*
18 ABCDEF *ասել. ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [204]:
18 B *զգալի*
20 h [204] *չիմ՝ նմանապէս, որ*
20 BEF *սա* փխ *առ*
20 F *քան* փխ *քանզի*
20 E [*քանզի*] *յիմանալի*
21 h [204] *զաւրութիւնքն*
21 h [121] *չիմ՝ վասն որոյ*
22 h [169] *ի տեսանելի եւ յիմանալի*
22 AE [*երեքն*] *այն*
23 AF *բան* փխ *երկուսն* h [169] *երկուքն*
23 G [*եւ*] *եթէ*
23 B *անյայտք են* փխ *յայտնի*

Ածանուն

Հասարակաբար եւ յատկապէս. *ամենայն անուն կա՛մ ընդհանուր իրս նշանակէ, որ կոչի հասարակաբար, եւ կա՛մ՝ մասնական իր նշանակէ, որ կոչի յատկապէս, որպէս ասէ հասարակաբար՝ մարդ, եւ յատկապէս՝ Պաւղոս:*

Ստեփ

Զի հասարակ՝ զազգական անունն[236] *ասէ, որպէս* հրեշտակ, մարդ, *ձի, արջառ եւ այլքն, եւ զյատկականն՝ որ է ինքնուրոյն, որպէս՝* Գաբրիէլ, Մովսէս, *եզն, խոյ, ճակ եւ այլքն:*

Դաւթի

Զի հասարակութիւն՝ «ընդհանուր» է եւ ո՛չ մասնական: Եւ յատուկ՝ ըստ անհատի եւ ո՛չ ըստ յոլովից:

«Եւ հետեւին անուան հինգ՝ սերբ, տեսակ, ձեւ, թիւ, հոլովք»:

Իսկ սերբ *ոչ ի գոյութենէ վերակոչին, զի ո՛չ էր զբնութիւն քննել, ա՛յլ՝ զձայնի նշանակս յայտնել: Ա՛րդ՝ ասեն ոմանք, եթէ ի հոռոմին*[237] *լիով արական եւ իգական եւ չէզոքական՝ ի՛ւ եւ կամիցի ոք յայտնել,- ըստ երիցունց կարողութիւն է յայտնել:*

Մագիստր

Իսկ յաղագս մերոյ լեզուոյ եթէ ոչ է ի սոսա արական եւ իգական եւ չէզոք չարաղասեալ, որպէս ի յունականին եւ յոմանց նշանակե[ա]լ ունել մեզ: Բայց զայս ոչ իբրու պարսաւանս եղեալ մեզ վարկցիս, զի է՛ եւ մեր սովորաբար բարբառ, զի եւ ոչ առ նոսա է մի արականն եւ իգականն: Քանզի այսօրիկ են արականք յունաց, որք ունին ի սկզբունս բանի՝ ով, որպէս ասէլն՝ ով այիովս ապաւստովլաւս[238]*, այսինքն՝ «սուրբ առաքեալք», եւ է՛ արական: Իսկ ասէլն՝ ի այէ այէ աւդաւկաւս*[239]*, որ է անուն իգական, եւ որք միանգամ ի սկզբունս ունի ի՝ նոքա՛ են իգականք: Իսկ որք ունին ի սկզբունս* տաւ fսալա[240]*, եւ ամենա՛յն՝ որ ի սկզբունս ունին* տաւ[241]*, նոքա չէզոք են: Եւ ե՛ն այլ եւս, որք ի վախճանին ունին զնշանակութիւնս զայսոսիկ. իմաստասիրելով զսոսա, տրոհեալ զմարդս փոքր աչխարհ, որպէս եւ է՛ իսկ: Զի որպէս երկիր բուսուցանէ եւ սնուցանէ արականս եւ իգականս եւ չէզոքս, սոյնպէս եւ մարդկայինս բուսոյ եւ պտղոյ բանականութեանս խնդրի:*

Իսկ մերս յորժամ ասեմք՝ «ա՛յ այս անուն»,- իգական է. ի սկզբունսն՝ «ա՛յ դուք»,- իգական է, եւ ա՛յս սկզբանց[ն] նշանակութիւնք: Եւ ասէլն՝ «ընդ քեզ եմ»,- արական է: Իսկ ասէլն՝ «Աղէ՛, լսեա՛»,- չէզոք: Իսկ ի յանգին [ով], որպէս՝ Խոսրով,- արական, [ին, որպէս] Խոսրովուին՝ իգական, Խոսրովիդուխտ՝ չէզոք: Եւ այսոքիկ թէ զմտաւ ածցէ ոք՝ յանհունս վարեսցի: Արդ՝ այսոքիկ մարդոյն բաւականասցի յարացոյց, որպէս վերոյ գրեալ է:

Իսկ չորքոտանեացդ ստուգաբար իմացեալ եմք, թէ մերոյս բաղդատութիւն եւ նշանակութիւն արականաց եւ իգականաց եւ չէզոքաց յոգնադոյն է, քան զյունացն, զոր եւ յայտ արարից ըստ իւրաքանչիւր ընդունելութեան՝ առն, խոյ, գոնչակ, վիդոն, դուար, մալ:- Այսոքիկ արականք ի վերայ հաւտից ասացեալ[ք] են նշանակութեամբք, եւ ա՛յլք այսպիսիք. քանզի ուր հանդիպեսցի հոյ ընդ ինի յաւարտի՝ իգական է, եւ ուր հանդիպեսցի ընթ ընդ նուի՝ արական է, կամ այբ ընդ րէի կամ ոյ ընդ յիի:

Արդ՝ որպէս սեռաբար չորքոտանեաց վայրենեաց մաքրագունից արու *է սեռաբար երէ, իսկ յատուկ ի նոցունց՝* շիկերիա: *Եւ այս անուանեալ է սեռաբար երէ, իսկ յատուկ ի նոցունց՝ շիկերիա: Եւ այս անուանեալ է սեռաբար երէ, միայն նշանակեաց աւդիս գոլ, եւ ո՛չ եղունք թէպէտեւ զատաւ ի սեռէ, միայն նշանակեաց աւդիս գոլ, եւ ո՛չ եղունք կամ այծեմունք, կամ կրկիտք, կամ այլքն:*

*Արդ՝ յորժամ ասեմք ըստ մերում բարբառոյս եւ ուիին ըստ անուանցդ՝ է՛ անուն չորքոտանեաց հասարակաբար ի կերակուրս տուեալ եւ ոչ ի գործ հերկի եւ ոչ ի գործ կառաց եւ ոչ ի գործ ուրուք ինչ, եւ ոչ ի գործ ուրուք ինչ, եւ ոչ ի գործ ուրուք ինչ,

լոց, այլ ո՛չ յատուկ նշանակի նեռ՝ իբրու զարջառս. իբրու զարջառն ո՛չ նշանակեաց զարականն եւ զիգականն եւ զէգոքն, թէ ոչ ասեմք՝ եզն *եւ* կով *եւ* մոզի:

Այսպէս եւ ըստ մերում լեզուի երիցս այսոցիկ՝ աւդեաց, այծից եւ խոյից սեռաբար անուն է պատրուճակ, քանզի յորժամ ասեմք՝ «երթիցե՛ս, բերցե՛ս պատրուճակ եւ գենցե՛ս»,– զերիս զայսոսիկ նշանակէ անյայտաբար, այլ ո՛չ ի զատ արջառոց երկբայեսցի կրաւորականն: Եւ այս՝ այսպէս:

Իսկ հասարակաբար *նորա, որպիսի ընտանի՝* ոչխար, *եւ վայրենի՝* շիկերիա,– *այսոքիկ աւդեաց արական: Իսկ այլ եւս այծից, արական՝* ֆաւշ, ֆաղ, ճոխազ, pգաf·– *այսպէս եւ որք սոցայս են յանգի արականք՝ յանգին ունելով լծեալ այր ընդ զատի, ոյ ընդ չայի, այր ընդ զայի եւ այր ընդ քէի:*

Իսկ արականք արջառոց հասարակաբար՝ արջառ· *եւ է՛ անունդ արական լծեալ այր ընդ ռայի: Իսկ արականք, որպիսի՝* եզն, եղջերու, խաչեճակ, խոյ *եւ այլ այսպիսիք· քանզի նուդ աւարտ միշտ եւ ոյդ եւ ակ՝ արականք են: Եւ ձիոց՝* յով[ա]տակ, ճժոյգ, փաhի, երիվար, գեղագատ:– *Այսոքիկ արականք են, եւ որ ի սոցանէ սկզբունք:*

Իսկ հաւականք հասարակաբար հաւորսաց կամ որսական թռչնոց արականք· կանդ՝ որ նշանակէ միայն զարու արծուի, կամ վարուժական՝ եւ ո՛չ զայլ ոք ի թռչնոցն· եւ կանդն՝ արու· եւ բազէի արական՝ ճուռակ, *որպէս ի յովատակ է՛* ակն *արական: Իսկ* շահեճի *եւ* գաւազի՝ ֆուպիճ *եւ յայտնի նշանակութիւն, զի ոչ ուրուք այլոց հաւուց լինի* ֆուպիճ *անուն:*

---

1 AC *զառջարս*
1 ABCDE *արջառն*
2 F *զչէզոքն*
4 C *ըստ մերումս*
5 E *չիhՙ եւ*
5 ACDEF *խոզից* փխ *խոյից* h [240] *խոչից*
5 F *սեռաբան*
6 G *զերիս*
7 E *անյայտնաբար*
9 B *ընդանի*
10 B *չիկերա* ACDEF *չիկերեա· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [240]:
11 ABF *քաչ*
12 F *յանգի* [*ունելով*]
14 ABCDEFG *անուն· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [240]:
15 F *արականքն*
15 B *եղջեւրու* ACDEFG *եղջիւրու· ուղղումը ըստ* h–*ի* [240]:
16 Bh *խաչեննեակ*
16 ABCDEFG *փոյ* փխ *խոյ· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [240]:
16 ABF *որպիսիք* փխ *այսպիսիք*
16 G *չիhՙ ակ*
17 FG *նժոյդ* h [240] *նոյդ*
17 ABCDEF *յովտակք· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [240]:
17 D *փահդ*
17 F *գիղապատ*
18 AF *սկիզբունք*
21 F *ու* փխ *արու*
22 A *ճուրակ*
22 ACDEFG *ի յովտակ*
22 A *գառազի*
23 E *այտնի*
23 ABCDEFG *հաւոց· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [240]:

Եւ արդ՝ զայսոսիկ պարտ է մեզ ասել զիգականսն, յորոց սկսայ՝ մաhի, որոջ, այծ, թալասմեղ: *Եւ ե՛ն այսոքիկ իգականք յայտնապէս հասարակաց՝ յաղագս հարկի ծանուցեալ: Իսկ չէզոքն՝* ալոջ *եւ* բուծ:

Իսկ արջառոցն իգականք՝ կով, եղն, երինջ *եւ այլքն. իսկ չէզոքն, որպիսի՝* մոզի *եւ որ այսպիսիք: Իսկ ձիոցն իգականքն՝* մատեաճ, զամբիկ, ճայիկ, *զոր* ճակ *անուանեն: Եւ չէզոքն, որպիսի՝* fուռակ, բաշահատ մատաղածի, խեշակ, դզի, բոչոյ[241]*, անդրավար, փալանիկ:

Եւ թռչնոցն, որպիսի՝ բարովդրոf· *եւ այս՝ այսքան:*

Քանզի մերս հմտութիւն լեզուի ընդ կատարմանն սովորեալ են յանգել, որպէս նախքան զմեզ յիշատակեալ սահմանեցին զանուն արականացն այսպէս՝ ի մեննˊ, յեղն, յիթն, ի գեննˊ, յեննˊ, յակն· եւ ոչ եթէ սոքա միայն արականք են եւ կամ սոքա միայն անուանին: Իսկ սովորութիւն է քերթողացն սակաւուք նշանակել զտարացոյցն:

Իսկ իգականացն՝ ի ննˊ, յուշն, նուրիիննˊ, յոցն,– *այսոքիկ իգականք:*

Եւ չէզոքացն, որպիսի՝ մաննուկ, զաւակ, փրզունդ, ժառանգորդ, հարազատ:

Այսպէս, եթէ հարկ էր ինչ մեզ զսա յարդարել՝ ոչինչ դժուարադատ լինէաք· զի եւ նոյն նշանակութեամբ զամենայն անուն ի մէնջ սահմանել յերիս յայսոսիկ կարող էաք, որպէս ակն արական է, ունիմք սովաւ առնել զրամբակ՝ արական. թէպէտեւ ակն յերկուս բարբառս յանգին՝ նշանակէ մատակ, ճակ, յով[ա]տակ, սակայն ի մեննˊ սկսեալ· վասն այնորիկ առնէ իգական, քանզի թիւն այն ոչ զարականսն յանգեալ՝ վեցիւքն կարէ արականս առնել: Իսկ յիդ, քանզի արական է եւ կոճատ, սակս այնորիկ լծորդեալ ընդ այլսն առնէ արական: Այսպէս, կարող էաք ասել զխնձորիկն՝ իգական, եւ զտանձիկն՝ իգական, եւ զդեղձուկն՝

---

1 B *սկսա*
2 h [241] *զայսոցիկ*
2 ABDEFh *իգական*
3 G *չեզոքն*
3 A *բուճ*
4 A *արջարոցն*
4 ABF *չեզոք* DG *չեզոքն*
5 ACDEFG *ձիուն* B *ձիոյն· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [241]:
5 ABF *իգականք*
5 E *մատեն*
6 DEG *չեզոքն*
6 A *քառակ* F *քոռակ*
7 A *դժի* F *դիզ*
7 F *անդրավայր*
7 F *փայլանիկ*
8 h [241] *չիhՙ եւ այս՝ այսքան*
9 B *սովորել*
10 F *զանուան*
11 ACDEFG *ի յեննˊ* փխ *ի մեննˊ*
11 B *թէ*
12-13 A *սովորութենէ*
13 Bh *քերդողաց*
13 h [141] *զտարեցոյցն*
14 ACDEF *նիննˊ* փխ *ի ննննˊ*
16 DFG *չեզոքացն*
16 h [241] *փրզանդ* B *փրզունտ*
17 ACEF *հարկ էր* [CEF *եր*] *մեզ ինչ զսա յարդարել* [շարադաս·]
18 F *զսայ*
18 ACF *ոչ են* փխ *ոչինչ*
18-19 A *դժուարադատ*
19 A *լինեաք*
19 h [241] *եւ մի եւ նոյն* փխ *զի եւ նոյն*
20 h [241] *յերիս*
20 ABE *յայս* FhG *յայս* փխ *յայսոսիկ*
20 F *յակն*
21 C *երկուս*
22 B *նշանական*
23 AD *իգականս*
23 A *ոյն* փխ *այն*
23 B *յանկեալ*
24 ABCDEFG *յիտ*
25 ADEFG *կարաւղք* B *կարողք*
26 BEh *զխնձորիկն*
26 A *զտանջիկն* B *զտանձիկն*

չէզոք· որպէս եւ ի մէնջ նշանակեալ ծաւալ՝ արական, եւ բալա՝ իգական, եւ գաւակ՝ չէզոք· քանզի ո՛չ նշանակէ սա, թէ արակո՞ն է, թէ՞ իգական, որպէս մանկանց նշանակութիւն եւ աննշանակութիւնն՝ տղայ, դիեցիկ, ստնդեայ, տարրա, խորշ,– այս ո՛չ ունի նշանակութիւնս, թէ արակո՞նք են, թէ՞ իգականք: Եւ ահա են աննշանակք:

Իսկ նշանակեալքն արականացն՝ համբակ, կտրիճ, ուստր:

Իսկ իգականացն ի նոցունց՝ դուստր, աղջիկ, ճաւակեք· *եւ այսոքիկ՝ իգականք առ նորագոյնն եւ խակագոյնն տիւք արականս եւ իգականս եւ չէզոք[ս]· եւ դարձեալ աննշանակութիւն ի սոսա ասել: Իսկ եպերական՝* մոլի, պղծագործ, վիրագ,– *այս արանց արական նշանակութիւնք են՝ առնամոլեացն եւ անաստուածիցն:*

Եւ ե՛ն դարձեալ շիտիտի, տապղէ՝ անուն իգացելոցն եւ կանացեացն եւ անարական պղծիցն: Իսկ վաւաշ, բորբորիտոն, կաթոտ, բոզ,– *այսոքիկ իգականացն անուանադրութիւնք: Այսպէս եւ յամենեսեան, որ ինչ միանգամ էակքն են, նշանակութիւնք են նախքան զանունն գովասանութեամբն կամ պարսաւանաւքն ճանաչել, որպէս սակաւուք յայտնեցից: Ո՛չ ասեմք նախ ծառ, սակայն գովասանութեամբ ծանուցանեմք որպիսի՛՝ առո՞յգ, սաղարթացեա՞լ, գեղեցկուղէ՞չ: Սոյնպէս բուսոց՝ դալարավա՞յր, կանաչացեա՞լ, ծաղկաւէ՞տ. եւ ջուրց՝ քաղցրաճաշա՞կ, կարկաջասա՞հ, ականակի՞տ: – Եւ ահա ոչ նշանակելոյ նախ անուանց՝ ծանուցեալ եղեւ յորմէ բանն: Սակայն ծառն անուն սեռաբար արական է, թէպէտեւ աննշանակութիւն յինքեան ունի, թէ որպէ՞ս:*

Իսկ յատուկն բաժանի յարական եւ յիգական եւ ի չէզոք: Իսկ ջուր անուն արական է ըստ մերումս· իսկ խոտ եւ խաւարտ եւ բանճար՝
25 *չէզոք:*

Գաւթի *Եւ եթէ ոք չան տարցի՝ զսա ուղղապէս գոցէ տրամախոհութեամբ: Բայց յաւելլով ոմանց զհասարակն եւ զմակաւասարն[242], ո՛չ զինքն, ա՛յլ զայլ զեկուցանէ արուեստաւորս այսմ պատճառ:*

---

1 DEFG *չէզոք*
1 AD *քողա* փխ *քալա*
2 ABCDEFG *չէզոք՝ գաւակ [շարադաս·]· ուղղումը ըստ* h–*ի* [241]:
2 DF *չէզոք*
2 F *սայ*
3 D *աննշանակութիւն*
4 A *անդիաց* փխ *ստնդեայ* BFG *ստնդիաց* E *ստնդիեաց*
4 ABCDEF *խորջ*
5 ABEF *աննշանականք*
7 E *իգականաց*
7 F *ճառակեթ*
9 DG *չէզոք*
11 ABCDEFG *նշանակութիւն*
12 B *չտիտի*
12 BG *տապղէ*
13 AE *գաւաշ* E *վավաշ*
13 C *եւ [կաթ·]*
13 A *բուշ*
14 C *Այս* փխ *Այսպէս*
14 A *ամենիսեան* DEFG *յամենիսեան*
18 E *առոյգ*
18 AF *կեղեցկուղէչ* E *գեղեցկուղեղ*
19 D *ծաղկաւետ*
20 ACDEhG *կարկաչասահ*
23 ADFG *ի չեզոք*
25 ADFG *չեզոք*
26 ABCDEF *զտրամախոհութեամբ*
27 AD *աւելլով*
27 C *մակաւասարն*

Եւ հասարակ այսպիսի· քանզի ձի եւ շուն հասարակ կոչին երկոքումբք ձայնիւքն: Իսկ մակաւասարն ո՛չ եւս, այլ ի վեր քան զհաւասար:

Իգական եւեթ անուն՝ ծիծառն եւ աիս: Նոյնպէս արականին առանձինն՝ արծուի եւ առիւծ, *քանզի այն միայն հանդիպի:*

Մագիստր *Սակս մակաւասարիդ ո՛չ այսպէս ի յունականին սահմանեալ եղեւ եւ ո՛չ հոմանունութեամբ, քանզի նոքա ասեն մակաւասար՝ յաւելեալ ոմանց արծուի, ծիծառն, իսկ մերս՝ ծիծառն, աիս, եւ ո՛չ ունին սոքա պէտս առաւել քան զվերագոյնդ ասացեալ թարգմանութեամբ: Քանզի եռակի տարորոշութեամբ զամենայն կենդան եւ զանկենդան, եւ զաճանս եւ զանաճս, նաեւ զվերնայինն իսկ եւ զիմանալիսն երիւքս այսոքիւք սահմանին՝ արական եւ իգական եւ չէզոք:*

Իսկ մակաւասարն ի վեր քան զհաւասար[ն] յաւելեալ ոմանց, ոչ գիտեմ զիա՞րդ ոչ զգտիչ կամ ստեղծաւղ յայտ առնել, եթէ խորթ ուրուք զսա ստեղծեալ եւ եթէ ի հարկէ իմեմնէ ոչ համարձակեալ: Քանզի եւ այսպէս ստոյգ ի յունականին մակագրեալ է, ըստ մերումս Բնաբանական[ի][243] եւ թարգմանութեան, որ ոչինչ յայտնապէս նշանակէ:

Իսկ մեր գտեալ ի պարսկական դիւանս այսպէս· ըստ մերումս սահմանի ծիծառն եւ աիս եւ այլ ինչ ամենայն, որ հարթ եւ հաւասար դաշտացեալ է եւ դիւրին տեսականին եւ թեւակոխութեան, իսկ անհոծն եւ անհարթն դիւրաւ արգելեալ լինի ուղղապէս տեսութեան, սակս որոյ ասէ՝ «ի վեր քան զհաւասար»: Եւ որում ոչ հաւասարել կարիցէ եւ ոչ ի կատարսն ելանել՝ զիա՞րդ դատեսցի, քանզի արականքդ եւ իգականքդ եւ չէզոքդ սահմանեալ եւ հարթեալ վաղնջուց արուեստաւորին: Իսկ որպէս վերագոյն գրեցաք՝ ընթերցաք հզաւրի ումեմն յելլադայ իմաստնոյ լեալ հարցաքննութիւն, եւ ի հակառակել նոցա ասէ իմաստասէրն այն· «Գիտեմ, զի յոյժ հմտացեալ էք գիտութեամբ, քերականութեամբ, այլ լուայ ես, եթէ ե՛ն կենդանիք, յորս ո՛չ նշանակութիւն ինչ է արուի կամ իգի, եւ ո՛չ են չէզոք· զի՞նչ վասն նոցա իմաստասիրեսցուք»: Եւ հարցեալ զի՞նչ, եւ ասէ՝ «Որպէս արծուի, ծիծառն»: Եւ ոչ կարացին: Եւ հարցեալ զնա բազում ջանիւ, ոչինչ պատասխանեաց,

---

1 C *հասարակք*
1-2 ABDEFG *երկոքումք*
2 AB *մաքաւասարն* F *մակաւասարն*
4 A *առիծ* DEFG *առիւծ*
5 ACDE *այդպէս*
6 h [243] *հոմանունութիւն*
7 h [243] *ծիծեառն*
7 C *սոքայ*
8 A *պետս*
10 C *այսոքիկ*
11 G *սահմաննն*
12 G *չեզոք*
13 A *ըստգտից* FG *ըստ գիտիչ* BDE *ըստգտիչ*
14 ABCDEFG *ումեմնէ· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [243]:
15-16 G *բնաբանականս*
16 ABCDE *թարգմանութիւն*
17 F *գիտել*
18 ABCDEFG *այս ինչ ամենայն, ամենայն ինչ· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [243]:
19 F *դիւրեաւ*
20 ACDEF *արգելեալ*
23 ADFG *չեզոքդ* C *չեզոքդ*
24 B *վերագոյնն*
24 C *յընթերցաք*
24 BC *յելլադա*
25 A *հարցաբանութիւն*
27 AC [*լուայ*] *այլ եւս*
28 DFG *չեզոք*
28 C *նոցայ*
29 h [243] *ծիծեառն*

այլ միայն այսչափ՝ եթէ «ի սեռս այս ոչ արական յայտնի եւ ոչ իգական, եւ ասեն զառնէն եթէովպացի գոլ եւ անուն նմա անուանեն Սիճա: Ոչ գիտեմ որպիսի՛ յաղագաւ զարծուի համեմատեաց ծիծառաձ, թէեւ ոչ ի նոսա երեւի նչանակութիւն աճապաղաց կամ մարեաց, որպէս եւ յայլսդ հոյլս հաւուց, սակայն ըմբռնեալ ի նոցունց բոյնսն ճանաչեմք, զի մեծն եւ յաղթանդամ[ն] արու է, բայց ո՛չ զծիծառն ամենեւին:

Ա՛րդ, եթէ յաղագս դաշտականութեանն եւ ոչ լինելոյ անձաւս եւ բարձրագոյն վէմս՝ ո՛չ լինելոյ արծուիս առ եթէովպացիսն եւ բոյնս նոցա, եւ թռուցեալ զնոսա՝ ոչ արտադատեսցէ աչք, յաղագս որոյ փոխանակեալ մերոցս իմաստասիրաց՝ աբիս փոխանակ արծուոյ եդաւ, զի անհնարին է ի նոցունց[ն] զարուսն եւ զէգսն սահմանել, զի ո՛չ ունին նչանակութիւնս յայսցանէ. եւ ո՛չ զմիոյ եւ ո՛չ բնաւ ճանաչի նոցա արու լինել կամ էգ: Եւ ահա բնութեանն եղեւ խնդիր արտադրութեանն, եւ ո՛չ անուանակրութեան, քանզի ըստ յունականին արծուի արական է անուն յայտնապէս, եւ ծիծառն՝ իգական: Եւ զիա՞րդ ի նոցունց լինէր դժոխագատ անուն արականաց եւ իգականաց եւ չէզոքաց կամ ի վեր քան զհաւասար սահմանեալ լինին: Այսպէս եւ ի մերումս աբիս փոխանակ արծուոյ առեալ եղեւ, եւ է՛ սա անուն արական, իսկ ծիծառն՝ իգական: Եւ ահա յայտ է թէ ոչ՝ տարակուսանաց այս յաղագս անուան պատահման է, այլ ենթակայ բնութեանն արտադրութիւն եւ իբրու ոչ վերահասու ոք լիցի, տիրապէս ի վեր քան զհաւասար է նա:

այլ

Արդ՝ յետ երկար բանիւք ցուցանելոյդ Մագիստրոսի վասն այսոցիկ եղից եւ զսակաւս զայս, զի յետ ասելոյ արուեստաւորիս վասն արականին եւ իգականին եւ չէզոքին՝ ցուցանէ եւ զայլս ոմանս, որ

1 ABCF *ի սէրս* DhG *ի սերս*
1 C *յարական*
1 ACDEFG *յայտնեն*
2 C *եթովպացի* DEG *եթիովպացի* h [244] *եթեոպացի*
3 CEF *ազագաւ*
3 ABCDEFG *հաւասարեաց* փխ *համեմատեաց· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [244]:
3 ABDEFG *ծիծառան*
3 C *թէ*
4 ADEFG *մարաց*
4 B չիf՝ *եւ* [*յայսդ*]
5 ACDEF *հոյլսդ*
5 Bh *բոյն*
6 h [244] *զծիծեռան*
7 ABC *դաշտականութեան*
8 F *արծուինս*
8 DG *եթեովպացիան*
9 A *որոյ որոյ* [կրկն.]
9-10 ACDEFG *փոխանակել*
10 ABCDEFG *մերոյս· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [244]:
11 A *զեգան* C *զէքսըն*
12 B *արոյ*
13 BDE *բնութիւն*
13 C *խնդիր եղեւ* [շրջուն]
13 F *արտագրութեան*
15 h [244] *ծիծեռան*
16 E *յանուն*
16 DFG *եւ չեզոքաց*
18 ABF *չիf՝ եւ* [*է*]
18 B *ծիծառս* h [244] *ծիծառնս*
20 h [244] *ի պատահմանէ*
20 B *ենթակա*
20 F *բնութեամբն*
21 AF *ի վերայ*
21-3 h *չիf՝ Արդ՝ յետ երկար բանիւք··· ի լսողէն*
22 F *եւս*
22-23 B *ասացելոցս* փխ *երկար բանիւք ցուցանելոյդ Մագիստրոսի վասն այսոցիկ*
22 F *Մագիստրոսի*
22-23 A *վասն այնոցիկ*
23 B *եւ զսակաւս զայս եդ*
24 ABDEG *չեզոքին*

յաւելին զհասարակն եւ զմակաւասարն: Եւ է՛ հասարակն՝ ձի, շուն, զի հասարակաբար ասի արուին եւ իգին. նոյնպէս եւ մարդն անուն, վասն որոյ անգիտելի մնայ ի լսողէն:

Համամ

Իսկ մակաւասարն, որ է ի վեր քան զհաւասար՝ ծիծառն, աբիս, որ իգական են անուն ի տեսողացն անգիտելի արուն եւ էգն, որպէս աղաւնին եւ տատրակն, իգական անուն, իսկ առիւծ, արծուի՝ արական: Նաեւ ի ծաղիկս՝ զվարդ, զմերուշան, զասպուզան արական ասացին, եւ զշուշան, եւ զմանիշակն՝ իգական: Եւ ձեւք սոցա ի բնութիւնս մեր տեսանի արական՝ պնդութիւն ի ձեւ վարդի, եւ իգական՝ լուծութիւն, ըստ մանիշակին եւ շուշանին:

«Եւ տեսակք են երկու՝ նախագաղափար[244] եւ ածանցական»:

Անանուն

Նախագաղափար կոչի առաջինն, որ է նախատիպ, որպէս՝ մարդ, երկին, երկիր, ծով եւ որ ինչ միանգամ անուն է ուղղական նչանակիչ մարմնոյ: Իսկ ածանցական է, որ չէն ունի զգոյութիւնն, որպէս ի մարդոյ՝ մարդկային, ի ծովէ՝ ծովային, վասն զի մարդն եւ ծովն նախագաղափարք են. իսկ մարդկայինն եւ ծովայինն՝ ածանցական են:

Դաւթի

Զի նախագաղափարք իմանալի է նախաւրինակ ինչ, յորմէ ածանցին, իբրեւ յերկրէ՝ բոյսք եւ կենդանիքն, ըստ նմին լոյս՝ յարեգակնէ, հոտք՝ ի ծաղկանց, որդի՝ ի հաւրէ, եւ բան՝ ի մարդոյ, եւ բերք՝ ի սերմանց պտղոց եւ տնկոց:

Մովս

Այլեւ ըստ մարդումն՝ մակացութիւնք, եւ զգայական՝ յըզգայականի, եւ զգալի՝ զգայութեան, եւ թռչնոյ՝ թռչ[ն]այինն թեւ, եւ ըստ իւրաքանչիւր որակութեան չարժուն:

1 B *հասարակ* փխ *հասարակն*
2 B *հասարակ անուամբ* փխ *հասարակաբար*
2 B *մարդկան*
3 BF *մնա*
4 B չիf՝ *մակաւասարն, որ է ի վեր քան զհաւասար*
4 B չիf՝ *որ*
5 A *իգականէն* փխ *իգական են*
5 ABCDEF *եւ* փխ *ի· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [258]:
5 C *տեսանողացն*
5 B *արուս*
5 AD *եգն*
6 B *աղաւնի*
6 B *տատրակ*
6 B չիf՝ *անուն*
6 A *արեւծ* DEFG *առեւծ* C *արիւծ*
7 B *Եւ* փխ *Նաեւ* [*ի ծաղիկս*]
7 B *վարդ* C *զվարդս*
7 B *մերուշան* C *զմերուժանս*
7 B *ասպուզան* DE *զասպուզան*
7 B չիf՝ *ասացին*
8 B չուշան C զչուշանն
8 B *մանուշակ*
9 ACDFhG *պնդութիւնքն* E *պնտութիւնքն*
9 B չիf՝ *իգական*
9 B *լուծական թուլութիւն*
10 BF *մանուշակին*
11 C *նախագաղաբար* [*եւ*]
12 B *որ* [*կոչի*]
12 A *յառաջինն*
14 F *զգիտութիւնն* փխ *զգոյութիւնն*
15 ACDEFG *ծովն եւ մարդն* [շրջուն]
17 h [104] *Եւ* փխ *Զի*
17 A *նախագաղափառն* h *նախագաղափար*
17 B *նախագափարն*
17 C *նախայաբրինակ*
18 F *կենդանիքն*
18-19 h [104] չիf՝ *լոյս՝ յարեգակնէ, հոտք՝ ի ծաղկանց, որդի՝ ի հաւրէ*
18 F *լուսոյ*
18 ABD *արեգակնէ* F *արեգական է*
21 h [170] *մակացութիւն*
22 AB *թեեւ*

Եւ ըստ եւթերեկի տեսութեանս այսորիկ, զոր եւ ասէ՝ «Տեսակի ես ածանցացն եւթն»:

Դաւթի

Եւ տեսակք ասին, զի որպէս ասացեալքս ածանցին իբրեւ յաղբեւրէ վտակք, այսպէս յանուանէ իւրաքանչիւր ոք: Եւ զի տեսակք ածանցացն յոյժ անհուն եւ անբաւ են, թողլով զայլոցն յատուկ, զբանականէս բուռն եհար առաջնորդութեամբ յայտնել, ասելով նախ՝ զհայրանունականսն[245]. եւ հայրանուն ստոյգ ասի ըստ հարազատութեան զաւակին յառաջակայ, նոյնպէս եւ զանունն դնել՝ իբր թէ Արտաւազդեան, Վարդանեան: Իսկ պիտակապէս ի նախնեացն. զի ճշմարիտ հայրանունական այն կոչի, որ ի հաւրէն գոյացեալ է, որպիսի՝ ի Համազասպա[յ]՝ Համազասպեան:

Անանուն

Իսկ պիտակապէս է, որ ոչ է ի հաւրէ, այլ ի նախնեաց ունի զածանցական անունն, որպիսի՝ ի Տիգրանայ հաւրէ Համազասպ որդին՝ Համազասպեայ, ո՛չ Համազասպեան, ա՛յլ՝ Տիգրանեան անուանեմք: Այսպէս, ի Գրիգորէ՝ Գրիգորեան, ի Սահակայ՝ Սահակեան,– այս հայրանունական է ստոյգ: Իսկ պիտակապէս՝ Խոսրով՝ ո՛չ Խոսրովեան, ա՛յլ՝ Տրդատեան:

Եւ գաղափարք[246] են հայրանունացն արականացն վեց, որպէս ասէ. եւ այսպէս ծանի՛ր զգաղափարսն, որպէս թէ անուն որդւոյն զառաջին վանգն ի հաւրն անուանէն ունիցի, իբր ի Բաբայ՝ Բաբգէն, ի Սամա[յ]՝ Սամեան, եւ զայլսդ նոյնպէս: Եւ Գորգայիցն[247] ինքեանց գաղափար

1 ACDEFG *եւթնեկի*
3 h [104] *բայց* փխ *Եւ [տես.]*
3 h [104] *չիք՝ ասացեալքս*
3 F *ածանիցին*
3 ABDEFG *յաղբիւրէ* C *ազբեւրէ. ուղղումը՝ ըստ* h*-ի [104]:*
4 h [104] *ի յունակէն իւրաքանչիւրք* փխ *յանուանէ իւրաքանչիւր ոք*
4 ABCDEF *ոքն*
4 h [104] *[ոք] երկին եւ երկնային, երկիր եւ երկրային, ջուր եւ ջրային*
4 h [104] *իսկ* փխ *Եւ [զի]*
5 h [104] *ածանցացն տեսակք զի [շըրջուն]*
5 ABCDEFG *զբանաւորիս* փխ *զբանականս. ուղղումը՝ ըստ* h*-ի [104]:*
6-7 ADE *զհայրանուանականն*
7 C *եւ հայրանունս*
7 F *ստուգ*
8 B *յառաջակա*
12-13 h [140] *ունի հետեւեալ ընթերցումը. «Իսկ ըստ պիտոյից հայրանունական կոչի, որ ոչ ի հաւրէ, այլ ի նախնեացն ունի զածանցական անունն» փխ երզընկացու՝ «իսկ պիտակապէս... զածանցական անունն» ընթերցման:*
12 C *չիք՝ [ոչ] է*
13 h [140] *որպէս*
13 B *ի Տիգրանա*
13 G *զորդին*
14 B *Համազասպեա* փխ *Համազասպեայ*
15 h [170] *չիք՝ Այսպէս, ի Գրիգորէ՝ Գրիգորեան*
15 h [170] *ի հաւրէ [Սահակայ]*
15-16 h [170] *չիք՝ այս հայրանունական է ստոյգ*
15 ABCDEFG *ի Սահակա*
16 h [170] *Եւ ըստ պիտոյիցն* փխ *իսկ պիտակապէս*
17 h [170] *[Տրդատեան] եւ ըստ Գորգայիցն Մանայճ, զի զորդիս քաջացն այսպես անուանեին*
18-19 h [104] *եւ գաղափարք հայրանուանցն, որպէս թէ անուն որդւոյն* փխ *երզնկացու՝ «եւ գաղափարք են հայրանուանցն արականացն վեց, որպէս ասէ. եւ այսպէս ծանիր զգաղափարսն, որպէս թէ անուն որդւոյն...» ընթերցման:*
18 BCEF *քաղափարք*
19 F *զառաջինն*
20 ACDEF *Բաբգեան*
20 B *ի Բաբա*
21 ACDEFG *զայլդ*
21 E *Քորգայիցն*
21 E *քաղափար*
21-4 h [105] *ըստ որում եւ Գորգայիցն գաղափար է, զի որպէս դոքա ծեքելով ի հոմանուն լեզուէ ի խաւսս, նմանապէս եւ ի հոռոմին՝ գովրացի իմն անուանեալ լեզու* փխ *երզնկացու՝ «եւ գայլսդ նոյնպէս... յօրջորջէին» ընթերցման:*

Դաւիթ Անանուն. Մովս խաոն են

յայտական, որպիսի՝ Մանայն: Եւ ըստ որում Գորգայիցն գաղափար է, զի դոքա որպէս ծեքելով ի հոմանուն լեզուէ ի խաւսս, նմանապէս եւ ի հոռոմին գորացի իմն անուանեալ լեզու, որպէս եւ Գորգայիցն: Զի զորդիս քաջացն այդուիկ միայն ածանցականիս յորջորջէին եւ նովին ձեւով ըստ հայրանուանցն իգականացն երեւի. գաղափար կոչեցեալ ի հարցն, ի Մանա[յ]՝ Մանանոյշ, [ի Տրդատա]՝ Տրդատուհի: Եւ զորս ցուցանէ իմաստասէրդ, որոց թէպետեւ ոչ իրաւ համարեցաւ Հոմերոս առնել զգաղափար իւր անարժան յիւրն հզաւր եւ պայծառ արարուածս խառնել զտկար եւ զնուաստ բնութեան անուանս, այլ զկնի եկեալքն արժանաւորս վարկան ըստ ամենայն կարեկցութեան նոցա եւ յայսմ ոչ զատուցանել զնոսա:

այլ

Եւ ոչ ըստ ումանց, թէ ի մարցն ոչ եղ Հոմերոս զիգականացն անուն, այլ ի հարցն, այլ ոչ ի հարցն կոչել արժան համարեցաւ, վասն որոյ չորքս այսոքիկ գաղափար եդեալ նորավարժիցն է եւ ո՛չ վարժապետին Հոմերեա[յ]:

Նաեւ ստացականդ է՝ իբր թէ պար առեալ զինքեամբ ստացուածոյն զստացողին անուն, առինչունակաբար[248] կոչեցեալ ի նմանէ գիրք կամ այլ ինչ կենցաղաւգուտ ստացուած[ք] եւ ածանցական անուամբ ի նմա նէ անուանեալ չրջափակի, որպէս «Դաւթեան երիվարն» եւ այլդ զոր ասէ, որ զստացիչն երեւեցուցանէ:

Եւ բաղդատականացն են ձեւք երկու՝ անզոյգ եւ զոյգ, որ հասարակութիւն ունի եզ առ մու, այսինքն մի ոմն առ միւս ոմն. նմանասեր՝ ի նմին ազգէ էին քաջք երկոքին՝ Դաւիթ եւ Սաուղ, կամ միոյ առ բազումս՝ այլասեր, որպէս նուազք ընդ առաւելի,

Դաւթի եւ այլն խաոն

1 B *Գորգաիցն*
3 ACDEF *չիք՝ ի [հոռ.]*
4 ACDEFG *այսուիկ*
6 C *Մանուչ*
6 *«ի Տրդատայ» լրացումը ըստ* h*-ի [105]:*
6-7 h [105] *չիք՝ եւ զորս ցուցանէ իմաստասէրդ*
10 G *կարէկցութեան*
12-15 h [105] *չիք՝ «Եւ ոչ ըստ ումանց... Հոմերեայ» ընթերցումը:*
13 ACDEF *այլեւ ոչ*
13 ACDEF *հարմարեցաւ*
14 E *վարժապետի*
16 B *ստացական* h *ստացական դնէ* CDE *ստացականք*
16 ADEF *պար արեալ*
19 F *անուան եղեալ* փխ *անուանեալ*
19 ACDEFh *երիւարն*
20 F *աէ* փխ *ասէ*
19-20 h [141] *դաւթեան երիւարն, արքունի պատմուճանն, Պաւղոսական գիրքն. այսոքիկ յաղագս ստացականին* փխ *երզնկացու՝ Դաւթեան երիվարն... երեւեցուցանէ» ընթերցման:*
21-23 h [105] *չիք՝ որ հասարակութիւն ունի եզ առ մու, այսինքն մի ոմն առ միւս ոմն. նմանասէր՝ ի նմին ազգէ*
22 F *միուսն* փխ *մի ոմն*
22 A *միւսումն* F *միուսումն* փխ *միւս ոմն*
22 ABCDF *նմանասէր*
23 h [105] *որպէս ի միում*
23 A *յազգէ [էին]*
23 B *երկուքին*
24 h [105] *չիք՝ միոյ առ բազումն՝ այլասեր, որպէս*
24 ABCDEF *այլասէր*
24 F *բազում*

որպէս գեթացիքն ընդ Դաւթի, որ թէ ընդդէմ թուեսցի ոմանց, զի գեթացիքն բազում են բժշկի այնու, զի ոչ համեմատեաց զզաւրութիւն բազմացն առ Դաւթին, որով նուազ[ք] գտան: Նոյնպէս նմանասեր Մովսէս առաւել քան զԱհարոն: Եւ առ նմանս յոլովս առաւելութիւն միոյ· Սամսոն առաւելագոյն, քան զայլազգիսն:

Եւ աւրինակք երկու· բարձրագոյն *եւ* խոնարհագոյն, ուժգին *եւ* անուժգին:

Եւ գաղափարք բազդատականացն են յորժամ յերկուց ընթացողացն ասիցի՝ ոմն քան զոմն արագ, սակաւ նչանակեալ· ապա թէ արագագոյն *գոլ՝ ամենայն իրաւք առաւելուլն իմանի· նոյնպէս* սաստկագին, ուժգին:

Դաւթի Անճաճուճ

Իսկ գերադրականն[249] *ամենեւին առանց բազդատութեան իմանի՝* ծայրից ծայրքն, բարին *եւ ընդդիմակն նորա· յորժամ ասիցի* սճանչելի՝ *զբնաւիւք գերազանչէ զարմանալեաւք, նոյնպէս եւ հակառակ նորին· զի գերագրական է, որ յոյժ առաւելութեամբ է ածանցեալ, որպէս յարագն գոլոյ՝* արագեղն, *եւ ի յամր գոլոյ՝ եւս առաւել* յամրեղն:

Մովս

Եւ է՛ գերագրականն՝ միոյ առ բազումս անբազդատութեամբ ըստ երկուց աւրինակաց՝ արագեղ, յամրեղ, *առինչունակ*[250] *յանբաւելի ինչ իրս:*

Մովս

Երկուս՝ ըստ իմանալեաց, երկուս՝ ըստ տեսանելեաց, եւ ըստ միոյ՝ յերկուց զգալեաց· այլ ի կենդանութենէ չորք են, որ չարժին, եւ երկու են կենդանիք գնայունք, որ ոչ անկիզըն առ սկսեալն երեւին ի բանէս, եւ ջրոյ՝ առ հողմոյ արագութիւն: Նաեւ միւս ոմն հաճելի եւ անհաճելի, որ ոչ էութիւն ինչ երեւեալ՝ ցուցաւ տեսականացն, այլ անյայտ մնացեալ ցուցաւ ի խնդրողէն:

Դաւթի

«Այլ փաղաբշական է աղջկականն»[251]. *զի ոչ ասացաւ ի մերումս վասն պատկառանաց, վասնզի անպիտանացն բնութիւն սովորեաց ըստ*

---

1 ABC *ընդէմ [թուեսցի]*
2 Bh չիֆ՝ *են*
2 F *բժշկին*
2 ACDEF *զաւրութիւն*
3 C *առ Դաւթիւն*
3-7 h [105] չիֆ՝ *Նոյնպէս... անուժգին*
3 ABDE *նմանասէր*
4 ADEFG *զԱհարովն*
5 ACDEFG *Սամփսովն*
8 h [105] չիֆ՝ *Եւ [գաղ·]*
8 A *քաղափարք*
8 A *բաղտակականացն*
8 ABCF *երկուցն* DE *յերկուցն*
8 Bh *ընթացողաց*
9 h [106] *նթե*
10 A *առաւելովն*
15 h [141] չիֆ՝ *զի*
15 h [141] *գերագրականն*
15 F *յորժամ* փխ *որ յոյժ* h [141] *յոյժ*
16 ABCDEFG *արագելն· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [141]:
16-17 ABCDEFG *յամրելն· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [141]:
18 h [171] չիֆ՝ *է*
18 F *անբազդատութիւնդ*
19 AB *յամբաւելի*
21 A *ըստ տեսանելեաց [ըստ իմանալ·]*
A *տեսանելաց*
23 ACDEFG *կենդանիքն*
23 B չիֆ՝ *երեւին*
25 ACD *[ոչ] է*
27 AEF չիֆ՝ *[փաղաբչ·] է*
27 A *աղջականն*

անկատարութեան տիոցն եւ զխաւսն անկատար ասել, այլ ի փաղաբչելն վասն աւգտի հարկաւոր է զծանուննն եւ զպատուականն առնուլ ի մէջ անուանս թախանձանաց, որպէս զի դիպեսցի խնդրոյն, այլ մի՛ վնասակարին ի գծուծ կոչեցելոցն հանդիպեսցի:

Մովս Անճաճուճ

Է՛ եւ փաղաբչականն մաւր առ որդի գորովով զթոյ կոչումն՝ ձագիկ, գառնիկ, լուսիկ: *Այլեւ զնուազութիւն գաղափարին առանց բազդատելոյ յայտնէ՝ որգոն՝* այրիկ, խարիկ, ծովիկ, *զի ի բառիցն յայտ լինի նուազութիւն իրին:*

Դաւթի Մովս Անճաճ

Յարանուն[252] *է յառաքինութենէ՝* առաքինի, *եւ ի խրախամտութենէ՝* խրախճան, *յիշխանութենէ՝* իշխան, *յաջողութենէ՝* աջող, *ի զաւրութենէ՝* զաւրաւոր, *ի մեծութենէ՝* մեծ:

Մովս

Բայածական[253] *է, որ ի բայէ ածանցուցեալ է՝* սիրուն, իմաստուն, մարթուն, *այսինքն, ի սիրելոյ՝* սիրուն, *յիմաստութենէ՝* իմաստուն, *ի մարթելոյ՝* մարթուն, *ի հաստատելոյ՝* հաստատուն:

Եւ բայածական ասի, զի յորժամ սիրեմ *ասի՝ բայ է, իսկ* սէր՝ *անուն: Արդ, ածանցելով ի սիրոյ անուի՝* սիրուն *հաստատի, եւ ի չինանուն: Արդ, ածանցելով ի սիրոյ անուի՝* սիրուն *հաստատի, եւ ի չինանուն: Արդ, ածանցելով ի սիրոյ անուի՝* սիրուն *հաստատի, եւ ի չինութենէ՝* շինաւղ, *ի բերածոց՝* բերաւղ, *ի գրելոյ՝* գրաւղ, *ի կոփելոյ՝* կոփաւղ:

Մովս

Դարձեալ՝ զձեւս[254] *անուան իմանալ արժան է, զի ձեւքս այս միանունաբար յոլովանչան ցուցանի գոլ եւ ըստինքեան առանձնանայ ի սահմանի: Այլ անթուելի սորայս են տեսակք· զի քառանկիւնն ըստ անկեանցն ոչ է լիագոյն, այլ ձեւ բոլորակին լիապէս յամենայնում ըստ*

---

1 h [106] *անկարութեան*
4 h [106] *գձուձ*
5-7 h [171] *Եւ փաղաբչական է գորովով գթոյ կոչումն մաւր առ որդի կամ գնուազութիւնն ցուցանելով, այրուկն ասելով փխ երզնկացու՝«է եւ փաղաբչականն... այրիկ» ընթերցման:*
5 E *կոչում*
6 A *գաղափառին*
6-8 h [141] *Եւ փաղաբչական է որ գնուազութիւն նախագաղափարին անբազդատակի յայտնէ: Հինգերորդ տեսակ ածանցացն փաղաբչականն, զոր ասացաք գոլ աղջկականն եւ ոդոքական, որ գնուազութիւն նախագաղափարին յայտ առնէ առանց համեմատութեան. որգոն այրիկ, քարիկ, ծովիկ փխ երզընկացու՝ «Այլեւ գնուազութիւն գաղափարին... նուազութիւն իրին» ընթերցման:*
CDEF *[բազդ·] եւ համեմատելոյ*
7 AB չիֆ՝ *քարիկ*
7 ADE *յայտնի լինի*
7-8 A չիֆ՝ *Յարանուն է յառաքինութենէ՝*
9 *առաքինի*
10 A *իշխանութենէ*
13 F *ի սիրէրոյ* G *ի սիրերոյ* փխ *սիրելոյ*
13 E *սիրոյն* փխ *սիրուն*
13 CE *իմաստութենէ*
14 A *մարդուն*
15 B *բայասական*
15 ACDEF *ասէ*
15 DG *սեր*
16 ABCDE *ածանելոյ*
16 ABCDE *անդի*
17 B *չինող*
17 F *իբր ածեաց* փխ *ի բերածոց*
17 B *բերող*
17 C *ի գերելոյ*
18 AF *կոփող* DE *կոփօղ*
19 h [171] չիֆ՝ *Դարձեալ՝ զձեւս անուան իմանալ արժան է*
19 AC *զմեւս* փխ *զձեւս*
20 B *առանձնանա* E *առանձնանալ*
21 ABCDEFG *քառանգիւնն*
21-22 BC *ըստ անգեանցն*
22 E *բոլորալիապէս*
22 A *յամենայնում*
22-1 BC *ըստ գնտաձեւութեան*

գնդաճեւութեան երկնից կամ ըստ ճառագայթափայլ տուընջենային իշխեցողին բոլորակութեան, որպէս առաջինքն ասացին զայս: Եւ ասացեալս է այսպէս.

Դաւթի

Պարգն[255] *իբրեւ զմեկնակ ինչ անուն, ի նոյն յաւելեալ. միւսն՝* 5 բարդ[256] *ճանաչի, որ է չարագրեալ:*

Եւ յարաբարդ[257] *անուն լի եւ սուղ ինչ յինքեան ունելով:*

Եւ յարաբարդ ասի, զի ի պարգէն զաս, եւ հուպ՝ ի բարդն մասամբ,
Մովս *այլ ոչ նոյնպէս իմանալի է: Դարձեալ՝ պարգ՝ Լեւոն, բարդ՝ բաջ*
Լեւոն, եւ յարաբարդ՝ բաջ Լեւոնեան:
Ստեփ 10 *Եւ արդ՝ յայտ է, զի պարզ ասէ զմեկնակ անունն, բարդ՝ զերկուս*
կցեալս յիրեարս, յարաբարդ՝ զերիս միաւորեալս, որպէս եւ դնէ զաւ-
րինակն: Եւ ա՛րդ, ամենայն այսպիսի անուանք նոյնպիսիք կոչին:

Եւ գտանի սա յոլովագոյն ի Պարսից եւ յԱղուանից[258] *եւ ի Սիւնեաց*
լեզուսն, զի երկանունք եւ եռանունք են յոլովք, որպէս Նիւ–դաստ,
15 Նիւ–Խոսրով, Ջուան–Խոսրով, Վարազ–Խոսրով, Վարազ–Տրդատ *եւ*
որք այսպիսիք:

Անցանուց

«Եւ բարդիցն գարմանագանութիւնք են չորք»:— *Այսինքն՝ չա-*
րադրեցելոց անուանցն այլեւայլութիւնք են չորք[259]*, զի կամ ըստ եր-*
կուց կատարելոցն, որպէս Նոր–այր, *եւ զոյգ անկատարութեամբ՝*
20 իմաստնապատում, *եւ լի եւ թերի՝* մարդիք, *եւ սակաւ եւ բովանդակ՝*
սիրամարգ:

Դաւթի

Վասն զի անհնար է անուան իմիք առանց այսոցիկ լինել զարմա-
նագանութեանց կամ թէ յերկուց լիոց կամ թէ յերկուց պակասից: Եւ
դարձեալ՝ նախագասեալ զլին եւ զպակասն ի հետ բերելով, եւ կամ առա-
Ստեփ 25 *զի զպակասն, եւ զլին՝ ի վերջ: Եւ լինի յերկուց կատարելոց, որպիսի՝*
Նորայր, կորայր, ազատայր, խուլայր, գագտուր, Վարազ–Տրդատ *եւ*
որք այսպիսիք:

2-3 h [171] չիմ՝ *Եւ ասացեալս է այսպէս*
4 h [106] *Դարձեալ զձեւս անուան [պարզն իբրեւ]*
4 A *ասել* փս *յաւելեալ* BEFG *յաւել* D *յաւեալ*
5 A *չադրեալ*
5 h [106] չիմ՝ *որ է չարադրեալ*
7 ADE *պարզէքն* փս *ի պարզէն*
8 h [172] չիմ՝ *իմանալի է: Դարձեալ*
8 h [172] *Եւ [պարզն]*
8 B *Լէոն* h *Ղեւոն*
8-9 B *քաջ Լէոն* h [172] *քաջ Ղեւոն*
9 h [172] *քաջ Ղեւոնեան*
10 h [205] *Եւ ձեւք անուանց, ասէ, երեք· պարզ, բարդ, յարաբարդ* փս *երզնկացու՝ «Եւ արդ յայտ է, զի» ընթերցման:*
11 ABCDEG *յիրարս* F *յիրատ· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [205]:
11 ACF *զիրիս* փս *զերիս*
12 AC *այնպիսի* h [205] *այսպիսիքն*
12 h [205] *սոյնպիսիքն* փս *նոյնպիսիք*
13 A *յԱղաւանից*
14 ABCDFG *լեզուն* E *լեզուին*
14 BE *նիւթ* ACDF *Նիւ–դաստ* G *Նիւդ դաստ· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [205]:
15 E *Վարազ–Տրդատ, Ջուան–Խոսրով, Վարազ–Խոսրով* [շարադաս·]
18-21 h [142] չիմ՝ «*այլեւայլութիւնք··· սիրամարգ*» *ընթերցումը:*
22 F *անուններն*
23 A *երկուց*
24-25 AE *յառաջի*
25 h [205] *յերկուց կատարելոց եղանի անուանցն* փս *երզնկացու՝ «Եւ լինի յերկուց կատարելոց» ընթերցման:*
26 ABCDEFG *կոյրայր* փս *կորայր· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [205]:
26 ABCDEF *խոզայր* փս *խուլայր· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [205]:

Իսկ ոմանք յանկատարից երկուց, որպիսի՝ իմաստնապատում, կուրապատում, ուղղապատում, ծռապատում, հիապատում, հիասացութիւն, ահագնութիւն, Մանայե, Տիրիճան *եւ որք այսպիսիք:*

Իսկ ոմանք յանկատարէ եւ ի կատարելոյ, որպիսի՝ սիրամարգ,
5 տիրասպան, տիրաեր, տիրաշատ, գունագեղ, վանաշէն, Տիրախոսրով, Տիրատուր, սիգատուր *եւ այլք:*

Իսկ ոմանք ի կատարելոյ եւ յանկատարէ, որպիսի՝ մարդիք, մարդոտ, մարդոց, մարդուտ, մարդեղ, հայրիկ, մայրիկ, Դաւթեան, Պաւդոսեան, մայրական, հայրական, եղբայրական, Բագրատունի, Գրի-
10 գորեան, Գրիգորիս, Դաւթուկ *եւ որք այսպիսիք:*

Դաւթի

Բայց յայն սակս կարես զայսոսիկ զփորձ[ն] առնուլ, զորոց ծանրացես զորպիսութիւն՝ մի՛ գուցէ յաւտարոտիսն աճապարեսցես:

Դաւթ

Եւ թիւք են երեք. թիւ աստանաւր չափ իմանի, իբր թէ՝ առանց յա-
ւելլոյ եւ նուազութեան չափեալ լինի. եզականդ՝ ի մի, եւ յոգնականդ՝
15 *յանբաւս. եզական՝ մարդ, երկական՝ մարդք, յոգնական՝ մարդիկ:*
Անցանուց Ստեփ *Այլ ի յունական եւ ի հռոմայական լեզուին զմիաւորականն եւ զերկ-*
ուորականն եւ զյոգնականն՝ զերեքեանն յայտնի նշանակեն, որպէս թէ՝
Պետրոս, Պետրու, Պետրոսք: *Իսկ ի հայումս զեզականն եւ զբազումս*
միայն կարեն նշանակել անուանք, որպէս՝ Պետրոս *եւ* Պետրոսք,
20 մարդ *եւ* մարդիկ, աստուած *եւ* աստուածք *եւ ամենայն այսպիսիքս,*

---

1 C *իմաստնապատում*
2 B *կուրապատումն*
3 ABCDF *Տիրաճան* E *Տրաճան· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [206]:
4-6 B չիմ՝ *սիրամարգ··· սիգատուր եւ այլք*
5 F *տիրսէր*
5 C *սիրաշատ* փս *տիրաշատ*
5 E *վանաշեն*
5 DE *Տիրախաւսրով*
6 E *սիգատար*
6 h [206] *եւ որք այսպիսիք* փս *եւ այլք*
7 B չիմ՝ *Իսկ ոմանք ի կատարելոց եւ յանկատարէ* F *անկատարէ*
7 h [206] *որպէս*
7 AD *մարդիտ*
8 A *մարդուց* փս *մարդուտ* h [206] *մարդոց, մարդեղ, մարդուտ* [շարադաս·]
8-9 F չիմ՝ *Պաւդոսեան, մայրական, հայրական*
9 ABCF *Բարատունի*
11 h [206] *բայց ի*
11 AF *այն սակս*
11 ABCDF *զայսոցիկ*
11 C *յաւտորինս* F *յօտարյօտիսն*
11 ABCDEF *աճապարիցես* G *աճապարիցես· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [205]:
13 h [107] *Բայց* փս *Եւ* F չիմ՝ *Եւ*
13-14 F *աւելլոյ*
13 B *չափել*
15 h [107] *ի յանբաւսն*
15 h [142] «*Ցետ զձեւս անուանելոյ եւ զթիւս նորին ասէ եթէ թիւք են երեք· եզական, որպէս մարդ, երկական, որպէս մարդք, յոգնական, որպէս մարդիկ*» փս *երզնկացու՝ «եզական՝ մարդ, երկական՝ մարդք, յոգնական՝ մարդիկ» ընթերցման:*
15 ABCDEF *մարդիկք· ուղղումը՝ ըստ* h-*ի* [142]:
16 h [206] *Նշանակին եւ թիւք երեք ի յունական* փս *երզնկացու՝ «Այլ ի յունական» ընթերցման:*
16 B *հռոմայական* F *հռոմական*
16 h [206] *զմիաւորական եւ զերկուորական* G *զբազմաւորական*
16-17 F չիմ՝ *եւ զերկուորական եւ զյոգնականն* C *զոգնականն*
17 F *նշանկեն*
17 h [206] չիմ՝ *զերեքեանն յայտնի նշանակեն*
18 h [206] *զեզական*
20 A *յամենայն*
20 A *յայսպիսիքս* CD *այսպիսիք*

զոր եւ պարտ է գիտել, թէ երկուորականն ըստ լեզուոյ ոչ է, այլ ըստ հարստութեան աթենացւոցն եւ նոցին քերթողացն: Իսկ բազմաւորականին է այսպէս. քանզի կեն եւ էէ եւ ցոյ գոլով ի յանգի անուանն՝ զբազումս նշանակեն: Բայց կայ ուրեք յանուան միաւորական նշանակ ի վերայ բազմաց եղեալ առանց ցոյի եւ էէի. որպէս՝ տոհմ, պար, ամբոխ, հաւտ, անդեա⟨յ⟩, ջոլիր, երամ, պարտակ, գունդ, սպա⟨յ⟩, զաւր, գեհ, մայրի, այգի, արտ, մարգ, դրախտ եւ որք այսպիսիք:

Եւ զարձեալ՝ ե՛ն եւ յոգնական նշանակք ի յանգի ոմանց եզականաց անուանց եւ երկականաց, որք են միաւորականք անուանք այսցիկ՝ Խոյարաւնք, կալ⟨ք⟩, ներքնոց, վարտիք, Ենովք, Սերուխ, Ղամէք եւ որք այսպիսիք են. քանզի ամենեքեան սոքա մի մի են, իսկ գոլով էէդ ի վերայ սոցա՝ զբազումս նշանակեաց: Իսկ նշանակեն զարձեալ եւ զերկուընս իբրեւ զբազումս. այսպէս՝ երկու ընտերք, ոտք, ձեռք, աչք, ականջք, բարձք, ծունկք, սրունք, թաթք, բոյթք, ֆիթք, ճկոյթք, կաւշիկք, մուճակք եւ որ⟨ք⟩ այսպիսիք, զի ամենեքին սոքա երկուս երկուս են. իսկ էէդ ի վերայ գոլով՝ զբազումս նշանակեաց: Վասն որոյ ասէ[260].

Դաւիթ

«Են ոմանք եզական գծածք ի վերայ յոգնականաց ասացեալք, եւ յոգնականք՝ ի վերայ եզականաց եւ երկականաց»:– Զի երբեմն եզականիդ գիծք յանգնականի բերէ նշանակ, որպէս պար ասելով եւ տոհմ եւ զայլոդ, որպէս ասացաւ: Նոյնպէս եւ յոգնականին՝ զեզականի, որպէս՝ Խոյարաւնքն եւ զերկուսն:

---

1 h [142] չիք՝ *զոր*
1 F *երկորականն*
1-2 A *ըստ ահաստահարութեան* E *ըստ հարստահարութենէ* F *ըստ հարստահարութեանն* փխ *ըստ հարստութեան. ուղղումը՝ համաձայն* h–*ի* [142]:
2 ABCDEF *աթենացոցն*
2 h [142] *քերդողաց*
3 h [206] չիք՝ *իսկ բազմաւորականին է այսպէս*
3 F *քեն*
4 A *զբազումս*
4 B *կա*
4 ACEF *ուրէք*
5 B *ի վերա*
6 h [206] *բարտակ*
6 AD *ապա*
8 E *յոքնական*
8 A *նշանակքն*
8-9 ABCDEF *եզանակաց* փխ *եզականաց. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [206]:
9 C *երկակաց*
9 h [206] *միաւորական*
9 ABCDEF *անուն* փխ *անուանք. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [206]:
10 A *վարթիկ* h [207] *վարդիկ*
10 ACDF *ենոք*
10 A *Սէրուք*
10 F *քան զամենեսեան* C *ամենէքեան* F *ամէնէքեան*
12 F *ոլով* փխ *գոլով*
12 A *քեզ*
12 B *ի վերա*
13 A *ընտէրք* F *ընտրէք*
14 C *ականջ*
15 AE *էր* փխ *որք*
15 G *ամենեքեան*
16 A *քեզ*
16 h [207] *երկու երկու*
16 B *ի վերա*
18 E *յոքնականաց*
17-19 h [207] չիք՝ *վասն որոյ ասէ... երկականաց*
19-20 h [107] *Այլ է երբէք, զի եզականիդ գիծք գյոգնականի բերէ նշանակս*
20 C *գոգնականի* F *յոգնակի*
21 C *զայլդ*
21 h [107] չիք՝ *եւ զայլոդ, որպէս ասացաւ*
22 CDG *որ* փխ *որպէս*
22 ABCDEFG *զեզականին*
22 ADF *Խոյարաննօքն*

Իսկ թիւք ըստ ունելութեան չորք են. երկու՝ ըստ ահեկեան կրկնուածոյ մտաց, եւ երկու՝ ըստ աջոյն:

«Հոլովք անուանց վեց՝ ուղղական, սեռական եւ այլքն»:

Իսկ ասելն նախ հոլովս, եւ ապա՝ ուղղական, երեւեցաւ ոմանց ընդդիմութիւն ի տեզուջդ, որպէս թէ ուղղականն եւ կամ հոլովականն պարտ էր անուանիլ: Բայց բժշկեցաւ այսպէս, թէեւ բոլորից ընդ արեգակամբ լինելութեանց անուանք կոչեցան չորհիւն Աստուծոյ [եւ] կամ զորս նա զաւրացոյց: Արդ, ըստ վերուստ դրութեան անուն անկումն ասի եւ նոյն ինքն ուղղական, աւրինակ իմն գրչի ի վերայ կանուղ իրիք նիւթոյ նկարմամբ ուղիղ կացուցելոյ, եւ անդուստ ապա հոլովումն առնուլ ի սեռականն եւ ի տրականն, եւ որ ի կարգին:

Եւ զի՞ «անուանական» ասի ուղղականդ, իբրեւ սկիզբն իմն եւ պատուականագոյն, իսկ «պարզ» եւ «մեկնակ» անչարադիր, յաղագս որոյ նախագասեալ եղեւ:

Բայց զարձեալ՝ զի տարակուսեցան[264] ոմանք, թէ զի՞րդ զուղղականն ի համար դասեաց հոլովիցն: Վասն որոյ ասեմք, թէ երեք նշանակութիւնք են՝ ընդհանրական եւ հասարակական եւ յատկական. եւ ընդհանրականն զերկուսն պարունակեալ ունի: Արդ, ասելով զուղղականն հասարակականին եւ յատկականին ի հոլովս, յայտ արար, թէ ո՛չ միայն երկու նշանակութիւնք են անուանն, ա՛յլեւ՝ ընդհանրական անուն պարփակաւղ նոցին, ուստի հոլովեցան, եւ հոլովեալ ի նմանէ ուղղորդապէս կառեան: Ապա ուրեմն բարւոք զուղղականն հասարակականին եւ յատկականին հոլովս անուանեաց:

Եւ սեռականիդ՝ դասականդ ըստ ինքեան հանդիպեալ ստացուածոյ կամ հայրենեաց:

---

1 F *տունելութեան*
1 E *ըստ ազեկեան*
1-3 h [107] չիք՝ *Իսկ թիւք ըստ ունելութեան... սեռական եւ այլքն:*
6 AB *ի տեղոջդ*
7 B *եւ* փխ *թէեւ*
8 A չիք՝ *արեգակամբ* BCDEG *ընդ արեգական* F *ընդ արեգականն*
8 ABCDEFG *լինելութեամբ* փխ *լինելութեանց. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [107]:
9 ABCDEFG *զրութեանն*
9-10 ABCDEFG *անգումն*
10 B *ի վերա*
11 B *կացելոյ*
12 F *առնելով*
12 h [107] *զրականն*
13 ABC *զսկիզբն*
14 ACEF *անչարագիր*
15-17 h [143] *Բայց տարակուսելի է թէ ընդէր զուղղականն ի համար դասեաց*
17 ABD *երէք*
18 ABCDEFG *հանրական* [*եւ*] փխ *ընդհանրական. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [143]:
18 ABEFG *հասարական*
19 ACDEFG *ընթանրականն* [*գերկ·*]
20 A *յականին*
21 h [143] *անուան*
21-22 ACDEFG *ընթանրական*
22 B *եւ հոլովել*
23 ABDEG *կառեաւն*
23 ABCDEFG *բարիոք*
24 ABCDEFG չիք՝ *եւ յատկականին. լրացումը՝ ըստ* h–*ի* [143]:

Բայց տրականդ լինի թղթական եւ ցուցական՝ ո՛չ ի հայս, ա՛յլ՝ ի հոռոմին՝ յումեմնէ ումեք առաքեալ գրոյց:

Դաւթի *Իսկ առաքականդ*[262] *ըստ երկուց դիմաց· յորժամ առաքիցի ոք ուրեք յումեքէ՝ զհեռաւորն նշանաւոր բանիւ ցուցանել, եւ զմաւտաւորն եւ որ երեւին տեսութեամբն:*

Իսկ հայցականդ, որ ըստ հելլենացւոց լեզուին պատճառական է այս, քանզի յորժամ ի չար ինչ կամ ի բարի կոչեսցի ոք, ընդ ձայնին զեկուցանէ զպատճառն:

Նաեւ կոչականդ յայտնի առ հասարակական, զի ովդ՝ որ է հասարակականի նշանակ, հաւասարապէս եղեալ լինի ի վերայ դիմաց եւ իրաց, բարեաց եւ հակառակին: Եւ եղից քեզ աւրինակ սոցա. Աստուած՝ ուղղական, Աստուծոյ՝ սեռական, Աստուծում՝ տրական, Աստուծով՝ առաքական, զԱստուած՝ հարցական, ո՛վ Աստուած՝ հոչական:

Դարձեալ՝ ըստ մարդոյս. մարդ՝ ուղղական, մարդոյ՝ սեռական, մարդում՝ տրական, մարդով՝ առաքական[262]*, զմարդ՝ հարցական, ո՛վ մարդ՝ հոչական*[263]*:*

Տեսցո՛ւք եւ զյատուկն անուն: Ըստ առաջնոցն վեց են հոլովք[264]*, բայց ի հայումս միով պակաս· յայլայլմունս երեւի [գոլ], զի ուղղականն զգոյացութիւնն միայն ցուցանելով անհատապէս՝ Գրիգոր, եւ սեռականն եւ տրականն՝ Գրիգորի կամ Գրիգորոյ, որոյ տեսակ գոլ որդին է, եւ կամ պատուէր ինչ առ նա եղեալ իրաց: [Այլեւ] առաքականն՝ Գրիգորով, որ ոչ միայն այս, այլեւ սխալանաց եւ պատուոյ նշանակիչ, ըստ որում՝ «մահ մարդով եւ յարուքիւն» գրէ առաքեալ, որ ո՛չ է առաքական, ա՛յլ՝ ներգործական: Եւ հայցականն՝ զԳրիգոր, որ հետեւանայ ըստ մեր աշխարհաց եւ զաղերսականն: Այլեւ հոչա-*

1 h [108] *Եւ ցուցական իսկ առաքականդ*
1 ACDEF *չիմ՝ եւ ցուցական*
1-2 Bh *չիմ՝ ոչ ի հայս, այլ ի հոռոմին՝ յումեմնէ ումեք առաքեալ*
3 ABDF *ուրէք*
4 A *յումէքէ* E *ումեքէ*
4 B *զհեռեւորն*
4 F *զմտաւորն*
6 F *հարցական է փխ հայցականդ*
6 F *չիմ՝ որ ըստ հելլենացւոց լեզուին պատճառական է*
6 ABF *բստ հելլենացոց* E *ըստ հելենացւոց*
7 h [108] *բարի*
9 F *կոչականքդ*
9 B *ովտ*
9-10 AB [*որ է*] *հասարականականին* C *հասարակապէս*
10 ACDF *երթալ* BEG *երթեալ փխ եղեալ· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [108]*:*
10 B *ի վերա*
11 ACDEF *չիմ՝ եւ*
11-17 h [108] *չիմ՝ Եւ եղից քեզ··· ըստ առաջնոցն*
14 AEF *սէռական*
17 AD *ըստ առաջնոյն*
17 h [172] *Հոլովք վեց են* [շրջուն]
18 «*գոլ*» *լրացումը՝ ըստ* h–*ի* [172]*:*
18-19 h [172] *չիմ՝ զի ուղղականն զգոյացութիւնն միայն ցուցանելով*
21 «*Այլեւ*» *լրացումը՝ ըստ* h–*ի* [172]*:*
22 BC *սղականաց*
22 F *պատու*
23 F *առաքեալն*
23 h [172] [*առաք·*] *արտայայտէ*
24 h [172] [*գԳր·*] *ունի*
25 B *հետեւանա*
25-1 C *յոշականն*

կանն է կամ առ ինքն կոչումն ընծայեցուցանէ այսիւ աւգանուագ հնչմամբ: Իսկ առասական՝ մակդիր, առինչունակ եւ այլք որ ի կարգի:

Անանուն *Ցետ ուսուցանելոյ զհետեւմունս ընդհանուր անուան՝ բուռն հարկանէ զներքոյ անկելոցն նախագաղափար եւ ածանցական տեսակաւքն*
5 *անուան· եւ ասէ զքանիաւնութի՞ւն[ն] եւ զի՞նչ են իւրաքանչիւրքն,*
Դաւթի *զոր եւ ասէ՝ «ենթանկաւ անուամբ», այսինքն՝ ընդ անուամբ անկեալ եւ այսք, որք եւ սոքա տեսակք կոչին: Եւ առաջիկայ մասունքս, զոր[ս] ասացեալ է տեսակս, ո՛չ իբրեւ ի սեռէ բաժանեալս, ա՛յլ՝ միայն ձայնիդ նշանակաւ հասարակաւոր անուամբ վարի ի տեղւոջդ:*

10 *Եւ սկիզբն արարեալ* <1>*յիսկէն*[265]*, որ եւ վասն իսկիդ եւ առասականիդ*[266] *հակառակութիւն եղեւ յոմանս: Պղատոն զառասականդ ասաց առաջին՝ իբրեւ թէ ի տեսակաց ոմանց տիրական գաղափարաւ ըստ ժամանակի: Իսկ Արիստոտէլէս զիսկդ այսպիսի՝ թէ տեսանել հաստատուն է քան զլուր, որպէս զարեգակն ոչ ոք կարէ ժխտել, իսկ*
15 *զանհերեւելի ինչ՝ բազումք, վասն որոյ [եւ] նախագասեցաւ տիրականս՝ Մարկոս, քան զառասականն՝ մարդ:*

Անանուն *Եւ սկիզբն արար յիսկէն՝ ասելով, թէ ամենայն անուն, որ զինքեան գոյացութիւնն առաջիկայ յատկական իրին յայտ առնէ, այսպիսի անուն իսկ կոչի, որպէս՝ Տիգրան:*

20 <2> *Իսկ որ զհասարական գոյացութիւն յայտ առնէ, որպէս մարդ,– առասական կոչի:*

1 ACDEF *այսիւ*
1 AB *աւգանուագ*
2 B *այլդ*
3 h [143] *ենթակայ անուամբ եւ այսք, որք եւ սոքա տեսակք կոչին· իսկդ, առասականդ ասելով մինչեւ ցբացարձակն յայտ արար: Ցետ ուսուցանելոյ զհետեւմունս···*
3 A *զհետեւմունք*
3 ACDEFG *ընթանուր*
3 ABCDEFG *անուանց փխ անուան· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [143]*:*
4 B *անգելոցն*
4 A *նախագաղափառ*
6 h [108] *չիմ՝ զոր եւ ասէ՝ «ենթ անկաւ անուամբ», այսինքն*
6 F *չիմ՝ ասէ*
6 B *ենթակաւ*
6-7 h [108] *ենթանկեալ ընդ անուամբ եւ այսք* [*շարադաս·*]
7 A *այսոք փխ այսք*
7-8 h [108] *Իսկ ենթակայ անուան, որպէս ընդ անուամբ անկեալ եւ առաջակայ մասունք փխ որք եւ սոքա տեսակք կոչին: Եւ առաջիկայ մասունքս*
7 B *որ*
7 A *յառաջիկայ* BCDEG *առաջիկա* F *յառաջիկա*
9 A *ի տեղոջդ*
10 AF *յիսկէն*
10-11 CD *առասկանիդ*
11 ACDEF *ոմանս*
12 A *յառաջին*
12 h [108] *իբր թէ*
13 ABCE *Արիստոտէլէս* F *Արիստոտէլս*
14 F *զարեգականն*
15 B *բազում*
15 C *Նախ դասեցաւ*
15 ABCDEFG *տիրականն· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [108]*:*
16 A *զարասականն* F *զառականն*
17 C *ըկիզբն*
17 ACDEF *զամենայն*
18 A *գոյացութիւն*
18 AE *յառաջիկայ* FG *առաջիկա*

Ստեփ *Եւ այսպէս մի անուն, որ ոչ հատանի յայլ ոմն, որք ի նմանէն բաժանին կամ ծնանին, ամենեքեան սոքա իսկ ասին: Եւ են այսոքիկ՝* Ադամ, Սէթ, Ենովս, Կայինան, Մաղաղիէլ, Յարէթ, Ենովք, Մաթուսաղայ, Ղամէք, Նոյ: *Եւ ամենայն սոքա մի ըստ միոջէ,– որք ընդհանուր մարդիկ մինչեւ ցայսաւր, սոյնպէս եւ այլ կենդանիք՝ եւ աճականք, եւ անաճք, անհատք[ն] ի նոցանէ իսկ ասին:*

Իսկ առասական է, *այսինքն տեսակաւոր անուն, որ զհասարակական ինչ էութիւն ասէ, որպէս՝* մարդ *կամ* ձի, ոչխար *կամ* արջառ *եւ այսպիսիք ամենայն ազգ կենդանեաց, աճականաց եւ անաճից: Եւ վասն այնորիկ հասարակական ասէ զայսոսիկ, զի ի սոցանէ բաժանի անհատ մի մի գոյացութիւն՝* Մարկոս, Ադամ, հայր, որդի, թոռն, խնճորի, տանձի, մանուշակ, շուշան, տլփին, սոդոմ, դալն, լոխ, բիլն, կապոյտն, ովկի[ա]ն:

Իսկ սեռականաւ իմն այս ի բազումս կոտորի[267]*, որք են առասականք: Եւ այսք են սեռքն,* կենդանի՝ տունկ, բոյս, ոչ-կենդանի՝ անաճ, աճական՝ ցամաքային, ջրային, երկնային, հրային, աւդային, թեւաւոր՝ թռչուն, գազան՝ չորքոտանի, սողուն՝ լուղակ, գետուն, խոտաբուտ՝ ձեռնըմդել, վայրենի·– *քանզի ամենեքեան սոքա ի բազում տեսակս բաժանին, զորս առասական ասէ:*

Անաճուն <3> «Մակադրական[268] է, *որ ի վերայ իսկիցն կամ առասականացն եդեալ է եւ յայտնէ գով կամ պարսաւ ինչ»:*

Եւ գով[դ] եւ պարսաւ[դ] առնուն յերից իրաց՝ կա՛մ ի մարմնոյ, որպէս՝ տկար *կամ* հզաւր, *եւ կամ յոգւոյ, որպէս՝* ողջախոհ, բղջախոհ *եւ կամ յարտաքնոցն, որպէս՝* փարթամ, աղֆատ:

---

1 h [207] չիմ՝ *Եւ այսպէս*
1 E *յայլում յայլումն* F *ի յայլ ոմն փխ յայլ ոմն*
3 AF *Սեթ*
3 F *Մաղաղիէլին*
3 ABCDFG *Յարեթ*
3-4 B *Մաթուսադա* C *Մաթուղա*
4-5 ACDEFG *ընծանուր*
5 ACDEFG չիմ՝ *եւ* [ա֊]
6 B *անհատքն* F *անհատք անհատք* [կրկն֊]
7 F *զոր փխ որ*
10 h [208] *ասէ հասարակական* [շրջուն]
10-11 h [208] *բաժանին մի մի անհատ գոյացութիւնք* [շարադաս֊]
11 BE *խնծորի*
12 ABCDEFG *մանիշակ֊ ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [208]
12 B *տլֆին*
12 AF *չոքն փխ լոքն*
12 A *բիլ*
15 F *այսքան փխ այսք են*
15 B *տունգ*
15-16 h [208] *ոչ կենդանի՝ աճական, անաճ*
17 F *չորքոյտանի*
17 A *լուչակ* F *լողական*
18 F *ձեռընդել* h [208] *ձեռնրնդեղ*
18 DG *սոքայ*
20 B *մակդրական*
20 B *ի վերա*
20 F *զոր փխ որ*
21 Bh *յայտ է*
21 C *եւ փխ կամ*
22 B *առնու*
22 A *ի մարմնոց*
23 A *յոգոյ*
23 A *յողջախոհ*
23-24 A *բղջախոհք*
24 A չիմ՝ *եւ* [*կամ յարտ֊*]
24 BCE *արտաքնոցն*

Ստեփ Դաւթ *Եւ է՛ ոգւոյն մեծ քան զմարմնոյն, եւ մարմնոյն՝ քան զարտաքնոցն· երկաքանչիւրքն՝ գովութիւն եւ կամ հակառակն: Եւ զի յերից է մարդն, յերից առնու գովն եւ կամ պարսաւն· ըստ մարմնոյ*[269]*, որպէս՝* արագ, հեղգ, բաջամարմին *կամ* վատամարմին, բարձր *կամ* խոնարհ, խարտեաշ *կամ* թուխ *եւ որք այսպիսիք:*

Իսկ ըստ հոգւոյ՝ ողջախոհ *կամ* բղջախոհ, իմաստուն *կամ* անմիտ, ամբարտաւան *կամ* հեզ, պարկեշտ *կամ* գեխեալ *եւ որք այսպիսիք: Իսկ յարտաքին պատահմանց՝* ընչեղ *կամ* աղֆատ, առատ *կամ* ռիշտ, բազմորդի *կամ* անորդի:

<4> «Առինչուցակ՝ *իբրեւ* հայր, ուստր, սիրելի, աջող»:

Անաճուն *Բայց պարտ է գիտել, թէ զի՞նչ առինչք*[270] *է:– Առինչ ասի այն, յորժամ ոք յասելն գնա եւ յանուանելն հարկաւորաբար յանուանն տայ իմանալ եւ զայլ ինչ, որպէս թէ ասիցէ* աջող՝ *հարկաւորաբար տայ իմանալ եւ զգալի ինչ, զոր ասելն գնա եւ զգախողն, զարձեալ յասելն սիրելի՝ հարկաւորաբար իմանի առեւ*լին:

Դաւթի <5> *Իսկ իբրառինչուցակ*[271] *անուն է, որ ճշմարտապէս առինչ ոչ է, այլ նման է նորին, որպէս՝* տիւ *եւ* գիշեր: *Ապա ուրեմն առինչուցակ է, որ ի միմեանց հակադարձին եւ զմիմեանս բառնան՝* տէր՝ *նակ ստոյգ, որ ի միմեանց հակադարձին նման սմին, այլ ո՛չ* զծառայ, հայր՝ զորդի: *Իսկ իբրառինչուցակզ նման սմին, այլ ո՛չ նոյն· վասն զի բառնան զմիմեանս* տէր *եւ* ծառայ, *իսկ* տիւ *եւ* գիշեր՝ *ո՛չ եւս: Եւ է՛ն սոքա իբրառինչուցակք, զորս սակաւուք աճեցուշեր՝ ո՛չ եւս: Եւ է՛ն սոքա իբրառինչուցակք, զորս սակաւուք աճեցուցանելով զաւրինակ սոցա վասն զիւրահաս լինելոյ· զի առինչուցակ է*

Ստեփ *ցանելով զաւրինակ սոցա վասն զիւրահաս լինելոյ· զի առինչուցակ է* հայր՝ որդի, մայր՝ դուստր, եղբայր՝ *f*ոյր, թոռն՝ հաւ, փեսայ՝ աներ, հարսն՝ սկեսուր, տալ՝ նու, դառն՝ բաղցր, բթու, ցուրտ՝ ջերմ, անոյշ՝ գէշ, դիւր՝ դժուար, տէր՝ ծառայ, տիկին՝ աղախին, կէս՝ կրկնա-

---

1 AF *ոգոյն*
1-2 AE *զարտակնոցն*
2 h [109] *իւրաքանչիւրքն*
2 DFG *գովութիւնն*
2 F *հակառական*
2 E *երից* [*է*]
3 E *ընդ մարմնոյ*
4 BE *հեղք*
4-5 h [208] չիմ՝ *բարձր կամ խոնարհ*
5 B *խարտէշ*
5 h [208] [*որք*] *են*
6 A *հոգոյ*
7 h [208] *կամ* [*ամբ֊*]
7 A *ամպարտաւան*
7 B *կամ* [*պարկեշտ*]
8 BEF *արտաքին*
8 B *պատահմանցն*
10 h [144] *իսկ* [*առինչ֊*]
10 h [144] *իբր*
12 CE *ասելն*
12 ADEG *տա*
13 ABCDEF *այլ փխ զայլ֊ ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [144]:
13 F չիմ՝ *ասիցէ աջող՝ հարկաւորաբար տայ իմանալ*
13 ADEG *տա*
14 G *եւ* [*զարձ֊*]
14-15 F [*զձախ֊*] *եւ զարձեալ յասելն սիրելի՝ հարկաւորաբար տայ իմանալ եւ զգախողն: Եւ զարձեալ յասելն սիրելի՝ հարկաւորաբար իմանի առելին:*
14 A *ասելն*
17 h [109] չիմ՝ *Ապա ուրեմն*
17-18 h [109] *առինչուցակն*
19 B *զծառա*
19 F *իբրեւ առինչուցակզ*
21 C *զոր*
21-22 h [208] չիմ՝ *զորս սակաւուք··· լինելոյ*
23 C *եղբայրն* E *եղբաւր*
23 C *քոյրն*
23 B *փեսա*
25 ACDEF *գէշ*
25 B *ազախին*
25 AE *կես*

պատիկ, մեծ՝ փոքր, նաւսր՝ թանձր, ստուար՝ նուրբ *եւ որք այսպիսիք*:

Իսկ իրրառինչունակ է իրրեւ տիւ՝ գիշեր, լոյս՝ խաւար, դալար՝ չոր, լեառն՝ դաշտ, գարուն՝ ամառն, աշուն՝ ձմեռն *եւ որք այսպիսիք, ամենայն գոյնք երանգոց իրրառինչունակ*:

Դաւթի <6> *Եւ* հոմանուն[272] *լինի ըստ պատահման եւ [ըստ] մտածութեան. պատահմամբ՝ յորժամ երկուց իրաց նոյնպիսի դիպեսցի. անուն տիրական եւ առաջական,* արծուի՝ *թռչուն, եւ* արծուի՝ *չինուած փայտից,* ալի՝ *ծովու, եւ* ալի՝ *մարդոյ*:

Իսկ մտածութեամբ՝ ըստ պատուոյ, ըստ յուսոյ, ըստ աղաւթից, եւ այլն եւս, զի հոմանուն է[273]*, որ ի վերայ բազմաց եղեալ է մի անուն, ի վերայ իսկիցն եւ ոմն մարդոյն, որպէս՝* ի Յովհաննէս Զաքարեան *եւ* Յովհաննէս Զեբեդեան, Սիմոն Յունանու *եւ* Սիմոն Կանանացի, Տիգրան Երուանդեան *եւ* Տիգրան Արտաշիսեան *եւ այլք, որք պատահին ի մարդկանէ ունել զայսպիսի անուն: Իսկ ի վերայ առաջականացն եւ ազգականացն միանունութիւն՝* մուկն *ասի ցամաքային եւ ջրային, եւ* շուն՝ *ցամաքային եւ ջրային,* խեցգետին՝ *ջրային եւ երկնային, եւ* ցուլ, *եւ* խոյ՝ *երկնային եւ երկրային,* ակն՝ *աչից եւ աղբիւր, եւ* ակն՝ *քարի պատուականի եւ այլք այսպիսիք, որոց անուանք մի, եւ բնութիւն եւ գոյութիւն՝ բաժանելք եւ զանազանելք, որպէս հայր՝ երկնային եւ երկրային*:

Դաւթի <7> «Փաղանուն[274] *ըստ քերթողացն ասի բազմանուն», իբրու թէ իրն զբազում անուանս ունի զիւրեաւ բարդեալ: Իսկ ըստ իմաստասիրացն է փաղանուն, զի կենդանին զբազում բնութեանց անուանս փաղեաց*:

Անանուն 5 *Այլ զքերթողացն տեսցուք աստ*[275]*, զի փաղանուն ասի, որ անուամբ այլեւայլ, եւ բնութեամբ՝ մի. եւ մի իր գոլով՝ բազում անուամբ*
Ստեփ *անուանի, որպէս՝* սուսեր, *զի կոչի «խարբ», «դալապր», «մարտացու», «վաղակաւոր», «սուսեր»: Եւ այլ եւս՝* անիւ *եւ* ճղուղ, առեղ *եւ* աւարտ, հեւաւ *եւ* դանդան, կունտռ *եւ* ականց, հեց *եւ* բոյթ, կապերտ *եւ* գորգ, ձի *եւ* դզի, երամակապան *եւ* կոյտապան, բիր *եւ* մահակ, *որոց բնութիւն մի, եւ անուանք՝ այլք*:

Դաւթի այլ Ստեփ <8> «Բերանուն[276] *կոչի յիրացն բերմանէ». ի* գաղթէ՝ գաղթայր, *եւ ի* վանմանէ՝ վանեալ, *եւ որ ի պատահմանէ իրացն եղեալ է: Իսկաբար՝ որ է վարձ Մովսէսի ջրոյ հանեալ, եւ այլ ամենայն՝ որ յախտէն բերի անունն, այսինքն ի կրից, որպէս* մարտիրոս, ճգնաւոր, ուրախացեալ, արբեալ, *եւ ըստ այլ ինչ պատահմանց՝* մեծասուգ, աշխատեալ, տառապեալ, չարչարեալ, կապանաւոր, զնդանարգել, գունչ, *քարձ,* արբեալ, *բաղցեալ եւ այլ այսպիսիքն*:

«Բերանուն» *ասին, քանզի յոգնագոյն որակութիւնք ի ներքոյ բերանունութեանդ պարփակեալ են՝ սեռաբար անուն զդա ունելով, այլ ո՛չ որակութիւն զսա կամ իր անուանեմք*:

---

1 h [208] *անաւսր*
3 AC *իրրառաջինունակ* B *իրրառնչունակ*
3 h [209] [*տիւ*] *եւ*
5 C *գունք* h [209] *գոյնքն*
5 A *երանգացն* DEFG *երանգոցն*
6 «*ըստ*» *լրացումը՝ համաձայն* h–*ի* [109]:
7 F *յերկուց*
7 h [109] *նոյն*
9 h [109] *չիմ՝ ալի՝ ծովու, եւ ալի՝ մարդոյ*
10 F *ըստ պատու*
10 F *ըստ յաղօթից*
11 h [109] *այլոցն եւս*
11-12 h *Իսկ հոմանուն, այս ինչ մի անուն, որ ի վերայ բազմաց մի անուն եղեալ ի վերայ իսկիցն եւ ոմն մարդոյն փխ երզնկացու՝ «զի հոմանուն է... մարդոյն» ընթերցման:*
11 B *ի վերա*
12 B *ի վերա*
12 B *մարդուոյն*
12 A *ի ծովանէս* CG *ի Ովաննէս* D *ի ծովաննէս*
12 F *Զաքարիեայն*
13 A *ի ծովանէս* B *ի Ովնանէս* CD *ի Ովաննէս*
13 ADE *Զեբեդեան*
13 CDhG *Սիմովն* [*ծունանու*]
13 B *չիմ՝ եւ* [*Սիմ·*]
13 Ch *Սիմովն* [*կան·*]
13 A *կանանցի*
14 h [209] *չիմ՝ Տիգրան Երուանդեան եւ Տիգրան Արտաշիսեան*
14 F *Տիգրան Երուանդեան, Տիգրան Երուանդեան* [*կրկն·*]:
14 AC *այլ*
15 BE *ի վերա*
16 h [*ասի*] *եւ*
17 ABCDEhG *խեցգետի*
17 h [209] *երկրային եւ երկնային*
18-19 h [209] *չիմ՝ ակն՝ աչից... պատուականի*
18 CDEFG *աղբեր*
19-20 h [209] *բնութիւնք եւ գոյացութիւնք*
20 ABCDEFG *զանազանք փխ զանազանելք· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [209]:
20-21 h [209] *չիմ՝ որպէս հայր՝ երկնային եւ երկրային*

---

1 h [109] *Զանգի* [*փաղ·*]
1 Bh *ըստ քերդողացն*
2 F *ազում փխ զբազում* h [109] *բազում*
2 ACDEFG *ընդ իւրեաւ*
2 A *բարթեալ*
2 B *չիմ՝ ըստ*
2-3 F *ըստ իմաստնասիրացն*
3 F *զբազմութեանց փխ զբազում բնութեանց*
3 C *անուններս*
4 CDEFG *փաղղեաց*
5 B *զքերդողացն*
7 A *սուսէր*
8 h [209] *իսկ փաղանունք ասին, որ են գոյգ անուանք փխ երզնկացու՝ «եւ այլ եւս» ընթերցման:*
8 A *ասեղ*
8 h [*առեղ*] *եւ*
9 ABCDEFG *զանտան* h [209] *զանզանք*
9 h [209] *կունդք*
9 A *բայթ փխ բոյթ*
10 h [209] *կոյտապան*
12 F *բերանէ*
13-15 h [209] *Իսկ բերանուն ասի, որ վասն պատահման ինչ ուրեք ասի, որպէս վանեալ փխ երզնկացու՝ «եւ որ ի պատահմանէ... որպէս» ընթերցման:*
14 A *եւաքար փխ Իսաքար*
15-18 h [209] *չարչարեալ, ճգնաւոր, մարտիրոս, կապանաւոր, զնդանարգել, գունչ, քարց...*
16 E *մեծասուք* F *մեծ զուգ*
17 ACDEFG *զնտանարգել*
18 ACDEF *քարց*
18 C *փաղցեալ*
18 B *չիմ՝ այլ*
19 E *յոքնագոյն*
20 F *չիմ՝ պարփակեալ են՝ սեռաբար անուն*
21 ACF *կարմիր փխ կամ իր*

Դաւթի

Արդ, եթէ ումեք կոչեսցի կեփաս միայն, ո՛չ անդրադարձի հարկաւորապէս նմին եւ Պետրոս, որպէս ջրոյ խոնաւ գոլ հարկաւոր է, եւ հրոյ՝ ջերմն, զի երկանուն է:

Անանուն

Անուանք երկու եղեալ ի վերայ միոյ մարդոյ, որգոն՝ Եղիազարոս Աւարեան· *սակայն ոչ անդրադարձի բանս, քանզի ոչ եթէ որ* Եղիազարոս՝ *նոյն եւ* Աւարեան *կարէ կոչիլ: Եւ ա՛յս է երկանունս եւ որ ըստ ամին՝* Յովսէփ, Մատաթե[յ] *եւ* Յովհաննէս, Մարկոս, Յակովբ *եւ* Իսրայէլ:

Ստեփ

<10>«Մականուն[278] *է, որ*[279] [*եւ*] *երկանուն կոչի, որ հանդերձ այլով իսկիւ ի վերայ եղեալ է մարդոյ, որգոն՝* Բաներթգէս Իովաննէս *եւ Ձայն կոչման Իովաննէս*»: *Եւ այս երկակի*[280]*. զի կա՛մ յառաքինութենէ[ն], կա՛մ յընդդիմակէն ասի մականուն, այսինքն՝ ի վերայ անուան այլ անուն, իբրեւ Յովհաննու՝ «որդի որոտման», զի զաւրէն որոտման հնչեցոյց զաւետարանական քարոզութիւնն:*

Դաւթի Ստեփ

<11> Ազգական[281] *է, որ միոյ ազգի մարդ ինքեամբ յատուկ կարող է զբովանդակն յայտնել· ա՛զգ՝ յորմէ ազգէ եւ լեզուէ իցէ, որպէս՝* ասորի, վրացի, հայ, տաճիկ, յոյն, լատինացի *եւ այլ բոլոր ազգք:*

<12> Հարցական[282] *է՝ յորժամ*[283] *խուզէ քննաւղն զայլ գործեցեալ իրս, որպիսի՞ ինչ, որքա՞ն է, եւ որ այսպիսիք:*

---

1 ABEF *ումէք*
2 ABDEFG *ջերմ*
3 AE *երկու անուն* F *երկնաւոր փխ երկանուն* h [145] *երկանուն է, որպէս անուանք*
4 B *ի վերա*
4 ACDEFG *մարդոյ միոյ* [շարադաս·]
5 F *ոչ անդարձի*
5 A *բանս*
6 E *կար*
6-7 h [209] *երկանուն է՝ անուանք երկու ի վերայ միոյ անձին եղեալ, եղիազարոս Աւարան, եւ Սիմովն Պետրոս, եւ Յովսեփ Մատաթիա, եւ Յովհաննէս Մարկոս եւ ոքք մի անգամ այսպիսիք երկու անունք ասին փխ երզնկացու՝ «եւ այս է երկանունս… Իսրայէլ» ընթերցման:*
6 A *երկայնունա*
7 ACE *Մաթաւսեա* BF *Մատաթիա*
7 G *Յոհաննէս*
9 C *երկու անուն*
10 A *Բանեռէգէս* C *Բանեռէգես*
11-14 h [110] *Բայց մականուն հանդերձ այլով անուամբ կամ յառաքինութենէ կամ յընդդիմակէն ասի, իբրեւ Յո[վ]հաննու որդի որոտման, զի զաւրէն որոտման հնչեցոյց զաւետարանական քարոզութիւնն փխ երզնկացու՝ «եւ այս երկակի… քարոզութիւնն» ընթերցման:*
11 C *առաքինութենէ* F *յառաքինութենէ*
12 F *ընդդիմակէն*
12-13 BE *ի վերա* E *անուն*
13 ABDEFG *Յոհաննու* C *Ովհաննու*
14 AF *հընչեցոյ*
14 ADEFG *զաւետարական*
14 E *քարոզութիւն*
15 h [110] *միում*
15 ACDEF *մարդոյ*
16 B *զբաւանդակն*
16-17 h [210] *իսկ ազգականք ասին, որ ազգի եւ լեզուաց յատկական է, որպէս ասորի, վրացի, հայ, տաճիկ, յոյն, լատինացի եւ այլ բոլոր ազգք» փխ երզնկացու՝ «ազգ՝ յորմէ ազգէ… բոլոր ազգք» ընթերցման:*
16 F *ազգք* [*յորմէ*]
16 F *լեզու*
17 F *բազում ազգ բոլոր* C *ազգ*
18-19 h [210] *չիք՝ Հարցական է… այսպիսիք*
18 B *քննողն*
19 AE *որպէսի՞*

Դաւթի

Եւ լինի հարցականն ըստ երից դիմաց· մի՝ իբրեւ զոլորակն առաջի դնելով հարցանէ զիրն, ապա զորպիսութենէն, եւ զարձեալ՝ զորչափութենէն, սոյնպէս եւ զդիմացն բնութիւն քննել՝ եւ որպիսի՞, եւ որչա՞փ, սոյնպէս եւ զդիմացն բնութիւն քննել՝ եւ որպիսի՞, եւ որչա՞փ:

<13> Անորիշ[284] *է այսպէս· իսկ եթէ անպատեհ իցէ ասելն զայնցանէ ընկենուլ ի յապա զխնդիրն, յայնժամ անորիշ եցոյց՝ իբր անյայտ զխնդիրն ի բազմաց:*

<14> [Վերաբերական է]: *Այլ զարձեալ ի վերայ բերելով եւ նմանեցուցանելով՝ եւ հատուցանէ զխնդրելին բանիւ,– այնպէս յայտնէ իրրեւ այսպիսի, այսչափ, այսքան:*

Ստեփ

Եւ զարձեալ՝ անորիշ է, որ հարցականին հակառակ ասի, որպէս թէ պատասխանի նմա խրոխտական ձայնիւ, որք են այսոքիկ՝ որպիսի՛ ոք եմ, որա՛ն եմ, որչա՛փ կարեմ, որչա՛փ բաւեմ, *եւ սոքա այսպիսիք:*

այլ

Է՛ եւ այսպէս ներհակ հարցականին պատասխանել՝ երկաքանչիւր, իւրաքանչիւր, միահաղոյն *եւ որք այսպիսիք:*

Իսկ «վերբերականն[285]*՝ որ եւ նմանական եւ դերհատուցական եւ ցուցական կոչի՝ նմանութիւն իմն ցուցանելով, որպէս՝* այսաւակ, այսպիսի, այսչափ, այսքան»: *Արդ, սոքա եւ ամենայն այսպիսիք ի դերանուանն [են], եւ լինին սոքա ըստ երից ամանակաց եւ ըստ երից դիմաց եւ ըստ երից թուոց:*

Դաւթի

<15> *Իսկ* բագձածական[286] *լսի բակառականն*[287]*, որ եզական թուով եւ միաւոր անուամբ զբազումս նշանակէ, որպէս՝* տոհմ, պար, հոյլ, ջոկ, գրոհ, գեհ, անդեա[յ], պառակ, երամ, կոյտ, գումար, խումբ:

<16> *Իսկ* մակբաշխ[288] *է*[289]*, այսինքն՝ վերաբաշխ կամ կրկնաբաշխ կամ երկուց, որպէս՝* երկաքանչիւր, իւրաքանչիւր, ամենից,

---

1 h [110] *Հարցական է ըստ երից դիմաց փխ երզնկացու՝ «եւ լինի հարցականն ըստ երից դիմաց» ընթերցման:*
1 F *զոլորական*
1 AB *յառաջի*
2 ABDEF *զորպէսութենէն*
3 F *բնութիւնք*
6 G *չիք՝ Անորիշ է այսպէս*
6-7 F *զանցանէ*
9 h [110] *ի վեր բերելով* G *ի վերայ բերելով*
12 h [210] *իսկ անորիշ, այսինքն անյայտ փխ երզնկացու՝ «եւ զարձեալ անորիշ է» ընթերցման:*
13 ACE *խորոխտական*
13 ABDEF *որ*
14 C *որք են փխ ոք են*
14 A *բաւէն*
15 C *պատասխանեալ*
17 ABCDEG *վերբերական* h [210] *վերբերական է, որ…*
17-18 h [210] *չիք՝ եւ ցուցական*
19 E *այսքանակ*
19 E *այսպիսի* h [210] *այսպիսիքս*
20 F *դերանուանս*
20 E *լինել*
20 F *սոքայ* [*եւ*]
21 A *դիմաց*
22 C *բագձագական* h [210] *չիք՝ բագձածական լսի*
23 F *զբազումն*
24-25 h [210] *չիք՝ գումար, խումբ*

ընդ ամենայն[սն], ամենեցուն, յոմուն, բազմաց, հաւասար, գոյգ, հարթ, ճիշդ *եւ որք այսպիսիք*:

Եւ լինի այս՝ եթէ յիշխանէ բան հրամայի կամ ինչս պարգեւիցի երկաքանչիւրոցն [եւ] կամ իւրաքանչիւրոցն կամ բազմաց[ն], որում տացին եւ հրամայիցին, ի վերայ նորին երթայ վերբերութիւն[ն]:

Անաւուն Ստեփ

<17> Պարուսակ[290] է, *որ երեւեցուցանէ*[291] *ինչ յինքեանս պարփակեալ տեղեաւն*, կուսաստան՝ գկոյսսն, *եւ* ընկուզուտն՝ գընկուզիսն· *նոյնպէս եւ գայլսն՝* որթոց, կուսաստան, ընկուզուտ, մարդաստան, բաղաբ, կթոց, այգի, պարտէզ, ծաղկոց, դրախտ, անտառ, մորի, ճաղաց, արտ, մարգ *եւ այլ այսպիսիքն*:

Դաւթի

Եւ ցուցանէ որթոցն[292] *զծնունդս արջառոցն, կամ զփայտի որթոյ ամբարումն, եւ կթոցն՝ զընդունելութիւն պտղոյն*:

<18> *Իսկ* բերքեալ[293] է՝ *որ ըստ հնչման յայտնութեան նմանակի ասացեալ է: Եւ է՛ այս որակարար բնութիւնն, զի որպէս ի քաղցրութենէն առնի քաղցրութիւն եւ ի դառնութենէն առնի դառնութիւն, նոյնպէս եւ Հոմերոս իբրեւ ետես զնոսա յիւրում պատերազմին խուճապեալս, ասաց՝* խազմ *եւ* վրդով *եւ* յոյգ: *Այլեւ ամենայն այսպիսի պաճուճեալ բան խռովական կամ խաղաղական, նման ասացեալ է կամ յառաջնոցն, կամ ի մէնջ, որք են այս.* խազմ, վրդով, յոյգ, ամբոխ, աղմուկ, դղրդումն, բոմբիւն, դոփիւն, որոտ, բաբախիւն, գանչիւն *եւ այլ այսպիսիք, որ ոչ կարեն զիրս[ն] ստոյգ ասել*:

այլ

Դարձեալ բերքեալ կոչի, *որ ըստ արուեստական հնչմանն յարմարին, որպէս՝* փողոմ, կտնդոցմ, բնարբ, տաւիղ, սրինգք *եւ այսպիսիքս*:

---

1 A *յոքունչ* Eh *յոգունց*
2 Bh *ճիչտ* A *ճիշգ*
3 h [110] *իսկ մակբաչիս փխ երգնկացու՝ «Եւ լինի այս» ընթերցման*:
3 AE *իշխանէ*
3 h [110] չիմ՝ *հրամայի*
3 h [110] *կամ այլ ինչ պարգեւ իցէ*
4 h [110] *երկաքանչիւրոց*
4 A *իւրաքանչիւրոյն* h [110] *իւրաքանչիւրոց*
4 h [110] չիմ՝ *կամ բազմաց[ն]*
5 ACDEF *տայիին*
5 h [110] չիմ՝ *եւ հրամայիցին*
5 B *երթա*
6 h [210] *իսկ [պար·]*
6 h [210] *յինքեան*
7 A *տեղաւն*
7 A *կուսաստան* F *կորուսաստանն* G *կուսաստանն*
7 C *ընդուզուտն* E *զընկուզուտն*
7-10 h [210] չիմ՝ *տեղեաւն գկոյսսն, մարդաստան, ճաղագ, այլ*
8 G *որթոցն*
9 A *զրախ*
10 CDEF *այսպիսիքս*
11-12 h [210] չիմ՝ *եւ ցուցանէ որթոցն··· պտղոյն*
12 A *ամպարումն*
13 B *Իսկքն*
13 Bh *քերդեալ*
13 C *յայտնութեանն*
14-17 h [210] չիմ՝ *«եւ է այս որակարար··· այլեւ ամենայն» ընթերցումը*:
15 F *առի*
15 CD *դառնութիւնն*
16 ACDEF *գնա* F *գնոսայ*
16 A *իւրումն* BCDFG *յիւրումն*
16-17 E *խուճապալս*
17 h *այսինքն փխ այսպիսի*
21 Eh [211] *չկարեն փխ ոչ կարեն*
21 F *զիրար փխ զիրս[ն]*
21 AEF *ասէլն*
22 B *քերդեալ*
23 AG *կընդոցք* B *կնդոցք* F *կընդոցք*
23 ABDE *սրինկք* C *սրինք* F *սինկք*

Դաւթի

<19> Սեռական[294], *թէպէտեւ բազում ուրեք ասացաւ հաւաստեաւ, եւ աստանաւր ասացուք, զի կենդանիին զբազում տեսակս կենդանեաց ունի յինքեան, նոյնպէս տունկն՝ գծառսն, այսպէս բանականն՝ շնչաւորն*:

<20> *Իսկ* յատկական[295] է, *կենդանւոյն՝* եզն, *եւ տնկոյն՝* ձիթենին: *Այսպէս անհատելով զիւրաքանչիւր բնութիւնն եւ ի միմեանս անխառն, եւ լինի անհատ մին ըստ կարծրութեան՝ որպէս* ադամանդ, *եւ միւսն ըստ մանրութեան՝ որպէս* հիւղէ *ի չող, երրորդն ըստ անխառնութեան՝ ճիոյն, յարջառոյն տեսակ*:

<21> Դասական *եւ* <22> բուական *զանազանութիւն ունին առ միմեանս, քանզի դաս ասի՝ յորում կարգաւորութիւնն ընտրի ըստ աստիճանի. զի դասական է այս՝* առաջին, երկրորդ, երրորդ, *եւ որ ի կարգին դասեալ է մի ըստ միոջէ*:

Ստեփ

Եւ դարձեալ եւ այսք՝ ներքին, միջին, վերջին, աստի, անտի, ի վերջոյ, յառաջոյ, ի կողմանէ, յաջմէ, յահեկէ, ի սնարից, յաներից, *եւ* թէ այլ ինչ այսպիսի

Դաւթի

<22> *Իսկ* բիւ *թէպէտ ստորուստ ի վեր եւ կամ ի վերուստ ի խոնարհ սկսցի, անհակառակ է՝* ա, բ, գ *եւ այլն*:

<23> *Իսկ* բացարձակ[296] անուն է, *որ առանձինն իմանի, այսինքն՝ անմարմինք եւ անըմբռնելիք, որք բացարձակք ասին, որպէս՝* Աստուած, հրեշտակ, հոգի, շունչ, միտ, բան, խորհուրդ, իմացումն *իրիք իրի: Իսկ զի՞ բացարձակ ասէ զԱստուծոյ բանն.– զյառաջադոյն*

---

1 ABEF *ուրէք*
2 E *կենդանի փխ կենդանին*
3 A *ինքեանս* F *յինքեանս*
3 F *տունկական*
3-4 h [111] չիմ՝ *այսպէս բանականն՝ չընչաւորն*
5 ABF *կենդանոյն*
6 AEFh *բնութիւն*
7 F *ըստ կարճութեան*
7 ABF *անդամանդ*
8 F *միուսն*
8 B *երկրորդն փխ երրորդն*
9 F *յառջառոյն*
9 F *տեսական*
10-11 h [110] *Զանազանի իմն դաս եւ թիւ փխ «դասական եւ թուական զանազանութիւն ունին առ միմեանս» ընթերցման*:
11 ACDE *ընդրի* F *ընտիր*
12-16 h [211] *Իսկ դասական անուն է, այսինքն, կարգական, որ գկարգաւորութեանց ինչ ասէ, որք են այսոքիկ· առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ եւ մի ըստ միոջէ. սոքա եւ դարձեալ այսք. ներքին, միջին, վերջին, աստի, անտի, ի վերջոյ, յառաջոյ, ի կողմանէ, յաջմէ, յահեկէ, ի սնարից, յաներից, եւ եթե այլ ինչ այսպիսի փխ երգնկացու՝ «զի դասական է··· այսպիսիքս» ընթերցման*:
12 AB *յառաջին*
14 ACDEFG *անդի*
15 F *յառաջնոյ*
17 ACD *ստորուստ ի վեր թէպէտ [շաբադաս·]*
17 h [111] *Եւ փխ Իսկ*
17 F չիմ՝ *թէպէտ*
18 B *սկսիցի*
18 h [111] չիմ՝ ա, բ, գ, *եւ այլն*
19 C *անուանէ փխ անուն է*
20 F *բացարձակքն*
22 h [111] *բացարձակն ասելով զԱստուած, բան[ն] փխ երգնկացու՝ «Իսկ զի՞ բացարձակ ասէ զԱստուծոյ բանն» ընթերցման*:
22-1 BCF *զառաջագոյն*

ջագոյն զսխալանան իւր բժշկեաց. եւ է՛ բացարձակն մի ըստ այնմ, զի ոչ տեսանի գոյութեամբ, եւ ի քննելն ոչ ըմբռնի արարչական զաւրութիւնն. բայց ի հեռուստ հաւատով իմանի առ իւրաքանչիւր ումեք: Եւ միւս բացարձակն ձայնիւ լսի համառաւտ ի բաց տուեալ, որպէս ի պտուղս հոգւոյ՝ զսէր, զխնդութիւն, զխաղաղութիւն եւ որ ի կարգին է:

Ստեփ *Իսկ ասէլն, թէ անուան հաստատագրութիւնք[297] են երկու, այսինքն՝ ըստ երկու եղանակս է անուանակոչութիւն ամենից՝ ներգործական եւ կամ կրաւորական, որպէս եւ ինքն իսկ դնէ զաւրինակն իմաստասէրս, զի երկոքումբք հարկաւոր է վարիլ անուանն:*

Դաւթի *Եւ զի՞ ասաց, թէ անուան հաստատագրութիւնք են երկու. վասն զի յերկարեաց զմասունս ճառիս, յիշատակէ վերստին զանունն, զի ծանիցեն, թէ սորա են ասացեալքս ամենայն:*

Ստեփ *Իսկ ներգործական ասէ գտիրողական անուանն, որ ի վերայ այլոցն՝ դատաւոր, ընտրաւղ, տէր, իշխան, թագաւոր, սպարապետ, գնդապետ, հազարապետ, հարիւրապետ, յ|ի|սնապետ, տասնապետ եւ այլք ի պատուոց, եւ արարիչ, եւ ստեղծից, եւ կեցուցիչ, եւ նորոգիչ եւ այլ անուանք՝ որ զգերագոյն նշան ունին:*

Իսկ կիր՝ դատեալ, հարեալ, վարեալ, ընտրեալ, տէրունի, իշխան, թագաւորական, սպայ, գունդ, հազարք, հարիւրք, յիսունք, տասունք, ծագք, արարածք, եղականք: Եւ ոչ այսք միայն, այլեւ ամենայն անուանք նոյնպէս ստուգաբանին:

Որք հմուտ եւ տեղեակ իսկ էք առաջնոյ աւրինակին, որ յաղագս

---

1 B *աղալանս* C *գաղխալանս* F *գաղալանս* G *գսխալանս*
1 F *չիք՝ իւր*
1 F *բացարձական*
2 E *ինքնելն փխ ի քննելն*
2-3 E *գաւրութիւն*
4 F *միուս*
4 E *ձայիւ*
5 ABF *հոգոյ*
6 ADEF *հաստատագրութիւնք* C *հաստատպրութիւնք*
6 C *յերկու*
7 ABCDEG *յեղանակս*
7 ABCDEFG *հաստատութիւն փխ անուանակոչութիւն. ուղղումբ՝ ըստ* h–*ի* |216|:
7 AD *ամենից* C *ամենայնից*
8-9 F *իմաստնասէրս* h [211] *որպէս եւ ինքն իսկ իմաստասէրս գնէ գաւրինակն այսոցիկ* |շարադաս·|
9 ABDEF *երկոքումբ*
9 h [211] *չիք՝ զի երկոքումբք հարկաւոր է վարիլ անուանն*
10 h [111] *չիք՝ ասաց, թէ անուան հաստատագրութիւնք են երկու. վասն զի*
11 G *ճառից*
12 AC *ասացեալք*
12 h [111] *ծանիցի*
13 h [211] *չիք՝ իսկ*
13 h [211] |*ասէ*| *այսինքն*
13 h [211] *տիրողական*
13 F *ի վերա*
14 B *ընտրող*
14 F *յիշխան*
15 F *յսանապետ*
16 E *ի պատուոց*
17 F *նչանաւորին*
18 E *հարկեալ*
18 C *ընդրեալ*
18-19 CEhG *իշխանի*
19 B *սպը*
19 h [211] *գունդք*
20 ABCDEF *եղանակք փխ եղականք*
22-5 h [211] *չիք՝ Որք հմուտ... զչորս տողս բանիս*
22 F *եղանակ փխ տեղեակ*
22 E *աղագս*

անուանն ճառի եւ այժմ տեսանէք միայար եւ ըստ կարգի, զորս երեք եւ չորք կրկին էր եղեալ, կարծեմ եւ յուսամ, թէ զիւրութեամբ եւ հեշտարար յրնթեռնուլն եւ յաւգտիլն յիշէք զսակաւ աշխատանս մեր: Ո՛հ, ազաչեմ, զգրող սորին յիշեա: Աւրինակողք գրոյս գրեցէ՛ք զչորս տողս բանիս:

Համամ *Բայց ա՛րդ՝ գառնամ միւս եւս յենթանկեալ տեսակաց խաղացմունս եւ զեւս պատճառն ի մաւտոյ պարզիկ իմն առնում, ըստ յիս առելոցս քերթելով բան ազգողականաց, ըստ որում մարդս ասեմ, եւ ըստ* <1> *իսկին բանական եւ ոմն անուանական պարզ:*

<2> *Եւ ըստ առասականին՝ յընդհանրական եղելոցն զհասարակաց կենդանին մակաւասար ի նոսա հրաշափառ իմն հաղորդիմ եւ ասիմ կենդանի եւ գերագրիմ ի վերինն:*

<3> *Եւ ըստ մակ|ա|դրին՝ զպարսաւն կրեմ եւ գովողաւքն ծածկիմ ունակութեամբ:*

<4> *Եւ ըստ առինչունակին՝ տիրեմ կամ ծառայեմ, կամ յերկուց ներհակացն զոյգ ազատիմ:*

<5> *Եւ ըստ իրրառինչունակին՝ մարմին եմ անձնաւոր եւ չարաբերեմ գեղեցիկ զմիջական:*

<6> *Եւ հոմանուն եմ ի ծնաւղաց եւ լաւ մտածութեամբք գովիմ կամ դարովիմ յետոյ:*

<7> *Եւ փաղանուն եմ ի յոլովակի բաղադրելոցն, որ յիս փաղինն, իմացմանցն ձեւք:*

<8> *Եւ բերանուն ասեմ յառաքելութենէ՝ առաքեալ, կամ ի քերականութենէ՝ բերքաւղ, կամ ի քաջութենէ՝ քաջ:*

---

1 ACDEF *անուանս*
1 F *տեսանեմք*
1 F *միայր*
2 F *չորեքկին*
2 F *յուսումն փխ յուսամ*
3 F *յընթեռնուլ*
3 C *յիչեցէք*
4 F *զանկաւ փխ զսակաւ*
4 C *յաչխատանս*
4-5 B *չիք՝ ոհ, ազաչեմ... տողս բանիս»* DE «*Ոհ, ազաչեմ... յիշեա» ընթեցցումբ տեղափոխուած է «տողս բանիս» բառակապակցութիւնից յետոյ՝ վերջում:*
4 C |*ազաչեմ*| *յիշել զանհեթեթ գրոցս ի բարի, զի թէպէտեւ գիրս վատթար է եւ յոռի, սակայն աւրինակս ընդիր է*
5 *եւ կարի պիտանի*
5 AEF *տող*
F |*բանիս*| *գմեղօղ հոգացեալ զսէր*
6 *Արիստակէսն*
6 E *այց փխ Բայց*
6 A *բառնամ փխ գառնամ*
6 B *յենթանգեալ*
7 F *խաղացմասունս*
7 F *յիսն*
7-8 F *առնելոցս*
8 Bh *քերգելով*
8 F *ազգողականաց*
8 E *ըստ յորում*
8 BCEFhG *ասիմ*
10 ADEFG *յընթանրական* BC *յընթհանրական*
12 F *գերադիմի*
13 B *գովողդքն*
15 BCDEF *ըստ իրրառինչունակին*
17 A *ըստ իրրառինչունակիմ*
17 Dh *անձաւոր*
18 B *զմիջակս*
19 BC *ի ծնողաց*
20 ACDEFG *ի յետոյ*
21 B *բաղադրելոց* G *բաղադրոցն*
22 G *ասիմ*
23 A *առաքել*
23 B *քերդող* h [259] *քերդաւղ*

‹9› Եւ երկաւուն *դրութեամբ եմ՝ ընդ այլում այլ ոք նոյն կոչմամբ, այլ հանճարով եւ ունակութեամբ յաղթեմ նմա կամ յաղթիմ ես ի նմանէ:*

‹10› Եւ մականուն՝ *ըստ որում պատկեր եմ պատկերի եւ նմանութիւն նմանոյն կենդանի եւ բանաւոր, եւ երկուց կոչմանցն տէր եւ առաքեր լուծողացն:*

‹11› Եւ ազգական, *մարմնով՝ կենդանւոյն, եւ հոգւով՝ բանականիս պայծառական:*

‹12› Եւ հարցական՝ *ըստ որում հարցական իմս, թէ քերթաւղ եմ կամ ունակ, կամ երաժիշտ:*

‹13› *Իսկ* անորիշ՝ *ըստ հիմնաւորելոյ գոյացութիւն կամ մարդ:*

‹14› Եւ վերբերական՝ *զի վեհս եմ հոգւով եւ երկնախոհ դէտ ական:*

Եւ նմանականն՝ հրեչտակի:

Եւ ցուցականն՝ Աստուծոյ:

Եւ դերհատուցականն՝ ընտրաւղ բարւոյն եւ չարին եղեալ եմ եւ ասիմ:

‹15› Եւ բակաճական[ն]՝ *ըստ կրկին հանճարոյն, առաձեռն լինի նախ եւ պակասն, յետոյ ի կրից:*

‹16› Եւ մակբաշխն՝ *որում յերկուցն բաղկացեալ եւ ի մի համոզեալ բաղազանելով:*

‹17› Եւ պարունակ՝ *զի ըստ երկնի եւ երկրի զտեսանելին եւ զիմանալին լիով իսկ պարունակեալ ունիմ չուրջ ունողաւքս:*

‹18› Եւ Քերթելով՝ *զինաւս ըստ իմոյ անձին առնում զձեւս զուդիցն հրաշ:*

‹19› Եւ սեռական *եմ ըստ բանականին եւ կենդանի ըստ անմահիցն վեհական:*

‹20› Եւ յատուկ՝ *որպէս ծիծաղականն եւ լալականն: Եւ մահկանացուն լուծաւղ:*

‹21› Եւ դասական՝ *յետ Աստուծոյ եւ հրեչտակաց եւս բանական եւ սպասաւոր եւ ազատ:*

‹22› Եւ թուական՝ *ըստ բաղկացելոցն քառիցս:*

‹23› Եւ բացարձակ՝ *ըստ յուսոյ, յորում զաստուածանալն փառաւք մաքրողական գործքն հրաշաճայնեցին:*

---

1 F չիք՝ *եւ*
2 F *նմայ*
4 F *իմ փխ եմ*
5 C *նմանուոյն*
5 E *կոդմանց*
7 ABCF *կենդանոյն*
7 AF *հոգով*
9 A *չիք՝ ըստ որում* E *ըստ յորում*
9 F *հարցան [իմս]*
9 h [259] *քերդաւղ*
10 F *իմ փխ եմ*
10 F *ունական*
12 A *հոգով*
12 ABC *դէտ*
16 ACDE *ընդրսղ*
16 B *բարոյն*
16 E *յիմ փխ եմ*
17 C *բազձական*
20 C *երկուցն*
23 F *չուրջուն*
24 B *քերդելով*
26 A *ըստ բանականիմ*
28-29 F *մահկանացուն լուծողականն եւ լալականն եւ մահկանացուն լուծողն*
29 [խաոն] B *լուծող*
30 E *եւ* G *ես փխ եւս*
33 ABCEF *որում*
34 F *հրաշաճայնիցին*

Ըստ անուանն հաստատադրեալ է յերկնից սարասոյ ներգործութիւն կամ կիրն. ներգործիմ հոգւովն սրբով ի սուրբս հրաշաբերելով պարզ: Եւ կրիմ որականաւքս ի մարմնոյ զպատեհսն եւ զանպատեհսն: Եւ ներբերին յիս դատողական ընտրութիւնք սեռին եւ երկրաւոր իմն ես, որպէս դատեալ իմաստիւք:

Եւ դարձեալ ի քերթաւղս բառնամ զտեսակացն դիրս անհատ իմն յիս ժողովեալ զենթանկեալսն ի պարունակիս բովանդակ:

Դարձեալ՝ կրկին մեկնութիւն տեսակացն անուան գեղեցիկ իմն արուեստախօսութեան բանիւ.

‹1› Իսկն՝ *Աստուծոյ:*
‹2› *Եւ առասականն՝ աստուածայնոյ:*
‹3› Մակդիրն՝ *հոգեանց:*
‹4› Առինչունակն՝ *չափուց:*
‹5› *Եւ իրրառինչունակն՝ սահմանականաց:*
‹6› Հոմանունն՝ *բանականիս:*
‹7› *Եւ փաղանունն՝ հասարակաց:*
‹8› Բերանունն՝ *քերթաւղաց:*
‹9› Երկանունն՝ *սրբոց:*
‹10› Մականունն՝ *դիպաւորաց:*
‹11› Ազգականն՝ *ճոխաց:*
‹12› Հարցականն՝ *խոկաց:*
‹13› Անորիշն՝ *ճեմականաց:*
‹14› Վերբերականն՝ *հրեչտակաց, եւ նմանականն՝ հոգւոց, եւ ցուցականն՝ մարդկան, դերհատուցականն՝ դիւաց:*
‹15› Բագձականն՝ *ունակաց:*
‹16› Մակբաշխն՝ *դատողաց:*
‹17› Պարունակն՝ *բոլորից:*
‹18› Քերթելն՝ *տեսակին:*
‹19› Սեռականն՝ *կենդանւոյն:*
‹20› Յատուկն՝ *ինձ:*
‹21› Դասականն՝ *այլոց:*
‹22› Թուականն՝ *բազմաց:*
‹23› Բացարձակն՝ *գոյապետին անճառին Աստուծոյ:*

---

2 F *հոգովն*
2 ABDF *ի սուրբ*
5 ACDE *պատեալ փխ դատեալ*
6 B *ի քերդողս* h [260] *ի քերդաւղս*
7 B *զենթանկեալսն*
7 B *բաւանդակ*
8 BCDE *տեսակաց* F *տեսականացն*
8 E *անուանն*
9 F *արուեստախօսութեամբ*
11 F *առատականն*
11 ACDE *աստուածայնոց*
13 F *առինչունական*
13 ACDEFG *չափոց*
15 F *Հոմանուն*
16 A *բաղանունն* h *փաղանուն*
18 Bh *քերդողաց* CDG *քերթողաց*
21 A *եկաց փխ խոկաց*
22 A *Անորիչին* h *Անորիշն*
23 A *հոգոց*
25 F *բագձականն* h [261] *բակձականննն*
26 A *Պարունական*
27 Bh *քերդեալն*
28 F *տեսականին*
29 ABC *կենդանոյն*
30 ADEFG *ճատուկ*
33 AE *Աստուած*

‹ԺԴ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՅԻ

Նախադասեալ եղեւ անուն քան զբայ, որպէս եւ ցուցաւ իսկ նորին պատճառն: Զի անուն զգոյութեան ունի զտեղի, եւ ո՛չ՝ զներգործութեան: Իսկ բայ ազդման եւ ներգործութեան, ըստ որում բայի
Դաւթի Անանուն *արժանաւոր էր երկրորդիս հասանել դասու եւ սկսմամբ: Զի նախ գոյացութիւն է եւ ապա ներգործութիւն, զոր յարադրէ մեզ յաղագս բայի եւ զհետեւումն նորին, ասելով՝ թէ «բայ է բառ անհոլով»: Վասն որոյ խնդրելի է, թէ զիա՞րդ ասաց՝ «բայ է բառ» եւ ոչ ասաց, թէ «բայ է մասն բանի խոնարհական», որպէս եւ անդ յաղագս անուան, թէ անուն է մասն բանի հոլովական:– Ասեմք, թէ վասն ստոյգ առնելոյ զվարդապետութիւնն[ն] բայի ի հետեւողաց եւ յանհետեւողաց զնա բացատրէ: Եւ զի՞ մասն բանի չասաց· զի յառաջագոյն անդ ի վեր ասաց, թէ բանի մասունք են ութ՝ անուն, բայ, ընդունելութիւն եւ որ ի կարգին է:*

Արդ, զմի անգամ ասացեալն եւ զնոյն ի վերայ անուան կրկնելով ոչ կամեցաւ ի վերայ բայի ասել, զի մի՛ թախանձեցուսցէ զլսաւդն. եւ վասն այնորիկ ասաց, թէ բայ է բառ անհոլով, այսինքն՝ ոչ թաԴաւթի ւալի որպէս զանուն. եւ «անհոլով» ասելով զատուցաւ յայլոցն բառդ զաւրէն սեռի անհոլովիւ որոշի յանուանէ. եւ զի կայր խառն եւս ընդ այլսն՝ էած յոլովս ի վերայ որպէս ի վերայ Սոկրատայն, զի ի բոլորից զատուսցէ: Ըստ որում ասէ՝ «ընդունակ ամաւակաց, դիմաց եւ թուոց»:

---

1 B *զբա*
2-5 h *Բայց թէ որպէս նախադասեցաւ անուն քան զբայ, յայտ է ցուցանելովն, իսկ բայի արժանաւորն իսկ էր երկրորդիս հասանել դասու եւ սկսմամբ փխ երզրնկացու՝ «նախադասեալ եղեւ անուն... եւ սկսմամբ» ընթերցման:*
3 B *պատճառ*
3 A *անանուն*
4 B *զբա*
5 C *է փխ էր*
5-6 h *չիմ՝ Զի նախ գոյացութիւն է եւ ապա ներգործութիւն, զոր*
6 A *արատրէ* BCDEFG *յարատրէ*
7 B *բա*
7 h *[անհոլով] ընդունակ ամանակաց*
7 B *բա է բառ*
9-10 A *չիմ՝ անուան, թէ անուն է մասն բանի հոլովական*
10 BDEF *չիմ՝ է*
10 A *առնելով*
11 F *զվարպետութիւն*
11 E *անհետեւողաց*
12 F *անդ ի վերայ*
13 B *բա*
13 F *ընդունելութիւնք*
16 F *բայի*
16 B *մի թազանձեցուսցէ*
17 B *բա*
16-17 h *Իսկ սահմանեալ զատուցաւ յայլոցն փխ երզրնկացու՝ «այսինքն՝ ոչ թաւալի... զատուցաւ յայլոցն» ընթերցման:*
18 D *բառնդ*
19 B *զաւրէնս*
19 C *յորոշի*
19 AE *անուանէ*
19 h *եւ փխ եւս*
20 B *յայլսն*
20 F *է Աստուած փխ էած*
20 Ch *հոլովս*
20 B *ի վերա*
21 h *չիմ՝ ըստ որում ասէ... թուոց*

Անանուն *Եւ դարձեալ՝ «անհոլովական» ասաց· զի ոմանք տարակուսեցան՝ ասելով, թէ ինքն իսկ բայ անուն է· յորժամ ասեմք, թէ «Դաւիթ գրէ»,– Դաւիթ–ն անուն է, եւ գրէ–ն՝ ազդումն է Դաւթին, եւ անուանն ազդումն՝ գրէ:*

Արդ, զի՞ յայտ արասցէ, թէ չէ ճշմարիտ անուն բայ, այլ նշանակիչ միայն ազդմանն ասաց անհոլովական: Վասն զի ճշմարիտ անուն[ն], որ ի վերայ իրի դնի՝ հոլովական է, իսկ բայ անհոլով է, վասն զի ոչ
Ստեփ *մարթի ասել՝ թէ «գրեմ» եւ «գրեմիւ»: Զի է՛ բայ ըստ բանիս մեկնութեան, որ է ասութիւն մեր զգործոց մերոց, զոր ասեմք՝ կա՛մ զանճանց մերոց, թէ գայս ինչ գործեցի, կա՛մ գործեաց, կա՛մ գործեցին: Վասն որոյ ասէ, թէ «բայ է բառ անհոլով, եւ այս՝ յանհետեւելեացն»: Իսկ ի հետեւելեացն բացատրէ զնա ասելով՝ «ընդունակ ամաւակաց, դիմաց, եւ թուոց, որ ներգործութիւն եւ կամ կիր յարկացոցէ»: Ճանզի յորժամ*
Անանուն *ասեն «գրեա՛»՝ զներկայ ժամանակս ընդունի, եւ է ներգործական: Իսկ յորժամ ասեն «գրեցի»՝ զանցեալն ընդունի ժամանակ եւ նոյնպէս ներգործական է: Իսկ յորժամ ասեն «գրեցից»՝ զապառնի ժամանակն ընդունի, նոյնպէս ըստ ներգործութեան: Իսկ յորժամ [ասեն] «գրիմ»՝ ի ներկայումս ժամանակի եւ կրաւորականին, իսկ «գրեցայն»՝ նոյնպէս կրաւորական է ըստ անցեալ ժամանակին. իսկ «գրեցայց[ն]»՝*
Մովս *կրաւորական է ըստ ապառնւոյն:*

Եւ ստոյգ բայ է ներկայն, իսկ անցեալն եւ ապառնին՝ հոլովմունք ազդման եւ առաւել ծանաւթագոյն մասն բանի, զի անյայտք ի յայտնոցն փայլին, իմացմունք եւ տեսանելիք անտարակուսելիք քան զանյայտսն, այլեւ լսելութիւնք անհաւատարմագոյն առ բազումս քան զտեսութիւն:

---

1 h *իսկ փխ երզնկացու՝ «եւ դարձեալ» ընթերցման:*
2 ABE *ասենք*
3 F *անուան [է]*
3 F *անուան փխ անուանն*
3 h *է [Դաւթին]*
3-4 ACDEF *ազդմամբն [գրէ] չիմ՝*
5 A *յայդ փխ յայտ*
5 B *բա*
6 ACDEF *ասացաք հոլովական*
7 B *ի վերա*
8 h *Դարձեալ զի ասէ թէ բայ անհոլով մասն է բանի, այսինքն ոչ թաւալի որպէս անուն: Եւ է բայ փխ երզնկացու՝ «Զի է բայ» ընթերցման:*
8 B *բա*
8 ACF *ընդ փխ ըստ*
10 h *միմեանց փխ երզնկացու՝ «մերոց» ընթերցման:*
10 ACDEF *չիմ՝ թէ*
11 h *չիմ՝ վասն որոյ ասէ, թէ «բայ է բառ անհոլով*
11 A *այնհետեւելեացն* E *անհետեւելեացն*
12 A *բացադրէ* F *պարտ է փխ բացատրէ*
13 AD *յարկացուցէ*
16 ABCDEF *զերեաց կազապարն ի ժամանակն փխ «գրեցից»՝ զապառնի ժամանակն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [146]:
17 ABCDEFG *կրաւորական ի ներկայումս ժամանակի փխ ի ներկայումս ժամանակի եւ կրաւորականին. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [146]:
19 h [146] *գրեցայն*
20 ABCDEG *ըստ ապառնոյն*
21 E *էն փխ է*
21 F *առնին փխ ապառնին*
22 F *ազդմանէ*
22 ABCDE *յանյայտք*
23 ABCDEF *ի յայտնոյն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [174]:
23 E *փայլէն* ABCDEFG *փայլեն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [174]:
23 ABDEF *իմացունք*
23 A *անտառակուսելիք*
24 E *զանյայտն*
24 F *անհաւատարմայգոյն*

Անաւուն

Իսկ «դիմաց եւ թուոց» ասաց· զի յորժամ ասեն «գրեմ»՝ զառաջին դէմն յայտ արար եւ զեզական թիւն: Իսկ յորժամ «գրես» եւ կամ «գրէ»՝ զերկրորդն կամ զերրորդն, նոյնպէս ըստ եզական թուոյն: Դարձեալ յորժամ ասեմք «գրեմք» կամ «գրէք» կամ «գրեն»՝ զյոգնականն յայտ արար՝ զառաջին եւ զերկրորդ եւ զերրորդ դէմսն, զի յոգնականք են:

Ստեփ

«Եւ յարեւանայ բայի ութ», *այսինքն զհետ երթայ, զի հետեւանք են բայի ութ: Եւ [զի՞] ըստ այսքան եղանակս ունի բայ զասուածիւն եւ զցուցումն:*

Դաւթի

Եւ ե՛ն հետեւանք ութ այսոքիկ՝ խոնարհութիւնք, տրամադրութիւնք, տեսակք, ձեւք, թիւք, դէմք, ամանակ[ք], լծորդք: *Բայց զի՞ նախ զխոնարհութիւն ասաց քան զամանակ[ս].– զի խոնարհութիւնք են բերաւղ ամանակաց եւ յայտ ի խոնարհմանցն է:*

Եւ խոնարհութիւնք են հինգ, զոր ասէ, վասն զի ի հինգ դէմս յանգի բայն. ի սահմանական, յաներեւոյթ, ի հրամանեաց, ի յըղձական, ի ստորադասական:

Ստեփ

Եւ սահմանական է, յորժամ ասեմք՝ կոփէ, կոփեմ, գործեա *կամ* գործեմ,– *իբր սահմանաւ եցոյց զդէպ, [զ]ժամանակն եւ զդէմն*[298]:

Համամ

Աներեւոյթ՝[299] գործել, կոփել, գրել,– *դէմն ո՛չ է ի միջի, ա՛յլ՝ սահման դիմին եւ ամանակի[ն] ըստ մտածման:*

---

1 ACDEF *թիւոց*
1 ACDEF չիք՝ *ասաց*
2 E *դէմ* փխ *դէմն*
2 C չիք՝ *կամ*
3 ABCDEFG *գրեն* փխ *գրէ· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [146]:
3 A *յեզական*
4 F *կամ* [*գրեմք*]
4 A *գիրէք* փխ *գրէք*
5 ABCDEFG *դմի, գերկուս* փխ *զառաջին գերկրորդ գերրորդ· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [146]:
5 C *դէմս*
5-6 B *յոքնականք*
7-8 h [212] *Եւ յարեւանայ բայի, այսինքն հետեւանք են բայի ութ* փխ *երգնկացու՝ «Եւ յարեւանայ… հետեւանք են բայի ութ» ընթերցման:*
7-12 h [112] *Եւ զի յարեւանայ՝ զհետ երթայ բայի: Բայց զի նախ…*
7 B *յարեւանա*
7 B *զհետ երթա*
8 ABCDFG *յեզանակս*
11 B *դէմ*
11 ABCEF *լծորդ* h [212] *լծորդութիւնք*
13 B *բերող*
13 F *ի խոնարհմանց*
13 h չիք՝ *զոր ասէ*
14 A *դէման* փխ *դէմս*
15 C *յանկի*
15 C չիք՝ *ի [սահմ.]*
15 A *ի սահմանակ*
15-16 ABF *ի յղձական*
17-18 h [212] *Եւ է սահմանականդ, որպէս կոփեմ, իսկ աներեւոյթ՝ կոփել, իսկ հրամանեանն՝ կոփեա, իսկ ըղձականն՝ կոփիցեմ, իսկ ստորադասականն՝ կոփիցիւ* փխ *երգնկացու՝ «Եւ սահմանական է… զդէմն» ընթերցման:*
18 F *զդէպ* փխ *զի դէպ*
18 ABDF *զդէմ*
19 AC *զդեմն*
20 H [261] *ժամանակին*

Հրամանեան՝ գործեա՛, գրեա՛, *որպէս ի Տեառն հրամանէ կամ յումեքէ:*

Ըղձական՝ գործիցե՞մ *արդեաւք, որպէս մեծաւ ցանկութեամբ գործելով զրնաւսն:*

Ստորադասական՝ կոփեմ, գործեմ, *որպէս թէ յետ այլոցն եւ ես գործեմ:*

Դաւթի

Եւ տրամադրութիւնք[300] *են երեք·* տրամադրութիւնք *են տարափոխութիւնք եւ ոչ ի վերայ հաստատութեան, այլ ի վերայ փոփոխման:*

Եւ է՛ բուն եւ ստոյգ ներգործութիւն՝ գանեմն, *եւ կիր՝* գանիմն, *եւ միջին՝* մոռացայ զոր *կամ* մոռացեալ եղէ: *Բայց յայլ վայրս, որպէս կորճայգդ վարին կրականին ո՛չ հմտաբար, ա՛յլ՝ ըստ սովորութեան անուանց, ըստ որում տրամադրութիւնք ասին փոխադրութիւնք:*

Ստեփ

Եւ է՛ ներգործականն իշխանական առ այլս եւ զաւրութիւն ի վերայ ուրուք՝ յորժամ ես ի յայլս ազդեմ, որպէս՝ գանեմ, կոփեմ, կտրեմ, ծամեմ, վարեմ, խլեմ *եւ որք այսպիսիք:*

Իսկ կիր, որպէս՝ պարտիլ ինչ յումեքէ եւ կամ ծառայիլ եւ նուաճիլ ընդ հարկաւ, յորժամ ես յայլոց ազդիմ. եւ է՛ այս՝ գանիմ, մեռանիմ, խլիմ, աւերիմ, տնկիմ, վարիմ, հալածիմ, ծամիմ, սպանանիմ *եւ որք այսպիսիք, որք զայլ ոմն ցուցանեն իւրեանց գործող բարւոյ եւ չարի:*

Անաւուն

Իսկ միջին[301] *բայք են այսոքիկ*[302]*, որ երբեմն ներգործութիւն եւ երբեմն կիր ցուցանեն նովին վանգիւ, յորժամ լինի ձայնն կրաւորական եւ իրքն ներգործական, որպէս՝* տանիմ, *եւ կամ յորժամ ձայնն եւ իրքն կրաւորական, որպէս՝* զգենում:

---

1 F համանեան փխ հրամանեան
1 F չիք՝ *ի [տեառն]* E *ի տեառնէ*
3 F *գործեմ*
3 BC *ցանգութեամբ*
5 C *եւս* փխ *ես*
7-8 h [112] *Տրամադրութիւնք են տրամախոհութիւնք եւ ոչ ի վերայ հաստատութեան* փխ *երգնկացու՝ «եւ տրամադրութիւնք… ի վերայ փոփոխման» ընթերցման:*
7 A *գ [տար·]*
8 B *ի վերա*
8 F *փոխման*
9 F *ստուգ*
10 F *գանեմն* փխ *գանեմն*
10 B *մոռացա*
11 F *ի յայլ*
11 E *կոճայգդ*
12 F *կրակային*
h [112] չիք՝ *անուանց, ըստ որում տրամադրութիւնք ասին փոխադրութիւնք*
13 h [212] *ներգործականդ*
13 ACDE *իշխանականն*
13 h [212] չիք՝ *իշխանական առ այլս եւ*
13-14 B *ի վերա*
14 ADE *ազդեմ*
14 h [212] չիք՝ *յորժամ ես ի յայլս ազդեմ*
15 h [212] [*խլեմ*] *սպանանեմ*
15 F *այսպիսիքս*
16 B *պատրիլ*
16 AB *յումէքէ* E *ումեքէ*
16 ABCDEFG *ծառայել· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [212]
16-17 A *նուաճել*
h [212] չիք՝ *ընդ հարկաւ, յորժամ ես*
19 *յայլոց ազդիմ*
C *ցուցանին*
22 B *լինին*
23-24 h [213] չիք՝ *եւ իրքն… զգենում*
24 ACDEF *գձայնն ներգործական*

Ստեփ *Եւ այսպէս, յորժամ ասէ՝ մեռանիմ, տանիմ, խորհիմ, սփածայ, մոռացայ, քանզի* մեռանիմդ՝ *կիր, իսկ* տանիմդ՝ *ներգործութիւն, եւ* խորհիմդ՝ *նոյն. իսկ* սփածայն՝ *ներգործութիւն եւ կիր: Եւ ամենայն այսպիսիքն միջակք ասին, որք վերջին վանգիւն զկրիցն ասեն, եւ ի սկզբանն՝ զներգործութեանց:*

«Եւ տեսակք են բայի երկուս՝ նախագաղափար եւ ածանցական»:

Եւ է՛ նախագաղափարն, որպիսի՝ ոռոգեմ, վարեմ, կտրեմ, պատառեմ *եւ այսպիսիքն: Եւ ածանցեալն ի սմանէ որ անց յառաջ քան զսա: Եւ է՛ այս՝* ոռոգանեմ, վարոտեմ, կտրատեմ, պատառոտեմ, կարոտեմ, բեկոտեմ *եւ որ այսպիսիք: Եւ զայս ըստ անուանն կարգի:*

Անանուն Դաւիթ *Եւ պարտ է գիտել, թէ ըստ մերումս բարբառոյ նախագաղափարացուդ վարին կորճայքդ միայն, նախագաղափարիցն անուամբ զբուննն եւ զանցեալն նշանակելով: Իսկ սա սոսկակի ի վերայ ձայնի միով վանգիւ ածանցեալ:*

Համամ *Եւ է՛ նախագաղափար եւ ածանցական, որպէս՝* ոռոգաւղն *եւ* ոռոգեալն, ոռոգանաւղն, բերքաւղն *կամ* չարագիրն, *եւ* ոռոգեալք, ոռոգանալն, աւգտեալքն *ի նոցունց: Նոյնպէս տե՛ս եւ զայլսդ:*

Ստեփ *Եւ ձեւքն*[303] *բայի նոյն ըստ անուանն երեք՝* պարզ, բարդ, յարաբարդ:

Եւ է՛ պարզ [բայ] ամենայն նախագաղափարն, որպէս՝ գիտեմ, կոփեմ, կտրեմ: *Իսկ բարդ՝* ֆաջ գիտեմ, գիտոտեմ, կոփոտեմ, կտրատեմ: *Իսկ յարաբարդ՝* կարի ֆաջ գիտեմ, աստուածաբանեմ: *Որպէս եւ ասէ. պարզ՝* գիտեմ, *բարդ՝* ըստգիտեմ, *յարաբարդ՝* վարդապետեմ, սահմանաբանեմ: *Վասն զի ամենայն գիտութիւն ըստ երից յեղանակի ձեւանայ՝ պարզին եւ անպարզին եւ չարադրելոյն. պարզ՝* մարդ, *որ է հասարակաց, ըստ անպարզին՝* գեղեցիկ մարդ. *եւ չարադրեալն՝* գեղեցիկ մարդ Պաւղոս, *որ է ոմն մարդ:*

---

1 h [213] *որպէս փխ երգնկացու՝ «Եւ այսպէս յորժամ ասէ» ընթերցման:*
1 h [213] *մեռանեմ*
2 B *մոռացա*
3 B *սփածայ*
4 BEhG *այսպիսիքս*
4 B *վանկիւն*
6 B չիմ՝ *երկուս*
7 E *նախագաղաբար*
7 h [213] *կարեմ*
8 F *զսայ*
9 A *կառոտեմ*
12 E *կորճեայքդ*
12 E *նախագաղափարից*
13 A *ոսկակի* BCDEF *սոսկակի. ուղղումը ըստ* h–*ի* [112]:
13 B *ի վերա*
14 A *որոգօղն* B *ոռոգօղն* E *ոռոգաւղ* F *եւ ոռոգանաւղն եւ ոռոգեալն*
16 A *ոռոգօղ* B *ոռոգող* C *ոռոգաւղն* F *ոռոգօղն* G *ոռոգաւղ փխ ոռոգանաւղն*
16 B *քերդողն*
16 E *ոռոքեալք*
18 h [213] *Իսկ ձեւք բայի, որպէս նոյն ըստ անուանն երեւի*
18 ABCDEF *պարզս. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [213]:
20 *«բայ» բառի համագրումը ըստ* h–*ի* [213]:
20-21 h [213] *կամ գիտոտեմ. կամ կտրատեմ* չիմ՝ *կոփոտեմ*
22-23 h [147] *Ձեւք երեք փխ երգնկացու՝ «Իսկ յարաբարդ՝ կարի քաջ գիտեմ, աստուածաբանեմ: Որպէս եւ ասէ» ընթերցման:*
23 F *վարպետեմ*
25 B *ձեւանա*
25 C *ըստ յանպարզին*
25 F *չարագրելոյն*
26 F *եր փխ եւ*
27 E *Պաւղոս*

Դաւիթ Ստեփ *Եւ թիւք բայի են երեք, որպէս յանուանն. եզական, երկական եւ յոգնական: Եզականն՝ միոյ նշանակիչ, եւ երկուորական մեր չիք. յոգնականն՝ յանբաւս: Բայց դիցուք զաւրինակ սոցա. եւ է՛ եզական բայ, որպիսի՝* գանեմ, կոփեմ, կարեմ *եւ այսպիսիքն: Իսկ երկուորական բայք, որպիսի՝* գանում, կոփում, կտրում: *Իսկ բազմաւորական բայք են այսք՝* գանեմք, կոփեմք, կտրեմք *եւ այսպիսիքն:*

Անանուն *Դէմք երեք. նախ՝ յորմէ՞ բանն. երկրորդ՝ առ ո՞վ բանն, երրորդ՝ յաղագս ո՞յր բանն: Աստուստ գիտասցես, թէ զպատճառն ուսուցանէ քանիաւնութիւն դիմաց, որպէս ուրուք հարցեալ՝ վասն է՞ր երեք են դէմք եւ ո՛չ չորք կամ երկու, ասէ՝ թէ զի ամենայն պէտք բանաւորաց երիւքս այսոքիւք կատարին եւ լնուն՝ «յորմէ՞», «առ ո՞վ» եւ «վասն ո՞յր»: Եւ առնէ «յորմէն» զառաջին դէմն, իսկ «առ ովն» զերկրորդն, իսկ «վասն ոյրն»՝ զերրորդն: Զի նախ՝ որ ասացն, երկրորդ՝ «առ ով» խաւսեցաւն, երրորդ՝ «վասն ո՞յր» ճառեացն:*

Դաւիթ *Եւ դէմք, ասին, ո՛չ գիրացդ, ա՛յլ՝ զդիմացդ, զի էառ երեսս եւ միտս առ անձնաւորութիւն բայի: Եւ երեք է՝ իբր թէ նախ յառաջնմէն բանն, երկիր՝ առ մաւտաւորն, երիր՝ առ եւս հեռագոյնն:*

Եւ այսպէս իմասցիս զերիս դէմսն: Նախ՝ որ ասէ զբանն, որպէս թէ՝ կոփեմ *եւ կամ՝ այլ ինչ. իսկ երկրորդ դէմք ընկերին՝ որպէս թէ* կոփես, *իսկ երրորդ դէմք՝ յորժամ զհեռաւոր ընկերէն ընդ մերձաւորին ասիցէ, որպէս՝* կոփէ, վարէ, հնձէ, կասու, աղա, ժողովէ *եւ ամենայն այսպիսիք:*

Դաւիթ Անանուն *Ամանակք հաւաստեաւ երեք՝* ներկայ, անցեալ, ապառնի: *Եւ*

---

1 E *բային*
1 h [213] *միական փխ եզական*
2 ABCDFh չիմ՝ *եւ*
2 F չիմ՝ *յոգնական*
2 E *երկուորականն* F *եւ երկորակն* h [113]
2-3 չիմ՝ *եւ երկուորական մեր չիք*
3 AF *յանբաւ*
3 h [113] չիմ՝ *Բայց դիցուք զաւրինակ սոցա*
4 E *կտրեմ փխ կարեմ*
5 F *երկորակն*
5 F *որպիսիք*
6 F *այսոքիկ փխ այսք*
7 E *որմէ*
7 F *երկորդ փխ երկրորդ*
9 F *քանիանօրէնութիւն*
9 ABC *երէք*
10 F չիմ՝ *դէմ*
10 ACE *պետք*
10 C *բանաւորացս*
11 E *երեուքս*
11 E *այսաւքիւք*
11 A *յորմեն*
12 B *զառաջի*
12 ABD *առ ով*
13 ABC *զերէքն* DEF *զերէքն փխ զերրորդն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [147]:
15-16 h [113] *զդիմացն իսկ, իբր թէ նախ յառաջնմէն բան փխ երգնկացու՝ «զդիմաց, զի էառ երեսս եւ միտս առ անձնաւորութիւն բայի: Եւ երեք է՝ իբր թէ նախ յառաջնմէն բանն» ընթերցման:*
16 A *յառաջընմեն* F *յառաջնմէնն*
17 ABDEF *առ մաւտաւորնն*
19 E *կոփիմ*
19 ADEFG *ընդրին* B *ընտրին փխ ընկերին. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [213]:
20 ADF չիմ՝ *իսկ*
20 A *ընկերեն*
20-21 ACDEFG *մերձաւորիս*
21 h [213] *ապայ*
22 h [213] *այսպիսիքս*
23 E *Ամանակ*
23 B *ներկա*
23 B *անցեալն*

զիա՞րդ են երեք. վասն զի ամենայն ազգմունք եւ կիրք կամ տակաւին եւս լինին եւ նշանակեն զներկայ ժամանակն, եւ կամ կատարեալք են եւ նշանակեն զանցեալն, եւ կամ կատարելոց են եւ նշանակեն զապառնին, իբր թէ լեալ էիր, լինիս, լինելոց ես:

Համամ

Եւ կոչի ներկայ՝ որ այժմ կայ, եւ դէմք, եւ գործն՝ որ ի սմա ցուցանի: Իսկ անցեալն՝ որ չէ ի միջի, եւ ո՛չ դէմք եւ գործք նոցա, այլ որպէս երազ ընդ մոռացմամբ եւ որպէս գիծք գրոյ ի վերայ ձեան եւ աւազոյ, եւ ձեան եւ աւազին կուտելոյ վազիւն չէ ի միջոյ: Ապառնի՝ զառաջիկայն ասէ, որ յոտով զգործս ըղձիցն ունի յինքն, որպէս եւ հանդիպին չար կամ բարի, փառս կամ անփառութիւն:

Եւ աւրինակ երից ժամանակաց բայի այսպէս. ներկայ՝ որ է մերձակայ. եւ ե՛ն բայքս այս՝ կոփեմ, գանեմ, ուտեմ, ննստիմ, յառնեմ, խաւսիմ եւ ամենայն այսպիսիքս: Ցուցանէ եւ զանցեալ ժամանակս այսպէս՝ կոփէի կամ կոփեցի, գանէի, ուտէի, ըմպէի, ննստէի, յառնէի եւ ամենայն այսպիսիքս: Եւ նշանակէ բայ եւ զապառնի ժամանակն, որ է ապագայ. այսպէս՝ կոփեցից, գանեցից, կտրեցից, կերայց, արբից, վարեցից, խաւսեցայց եւ ամենայն այսպիսիքս: Այլ ասացին ոմանք զներկայն երիցագոյն վասն անցանելոյն ընդ նա երկուցն եւս. եւ այլք զանցեալն՝ յաղագս յառաջ անցանելոյն ըստ նախադասութեան:

Դաւիթ

Դարձեալ հարցաւ յոմանց, թէ գի՞նչ է ժամանակն՝ ի գոյի՞ց, թէ՞ յոչ գոյից: Ոյք ի գոյից[ն] ասացին՝ զայս աւրինակ, թէ լուսաւորաց չարժմունք եւ բնաւին լինելութեանս աճմունք եւ յարմարութիւնք աշխարհի ի ժամանակի կատարին: Իսկ Արիստոտէլէս ասաց՝ յո՛չ գոյից, որպէս յուշկապարկացն համբաւ անուամբ միայն, եւ ո՛չ ճշմարտութեամբ. զանցեալն այսպէս ազարտէ, որպէս զի էանց [եւ] ապականեցաւ. զապառնին, զի չէ իսկ ի միջի. զներկայն՝ աներեւութաբար իմն, զոր աւրինակ եթէ ի քուն ոք իցէ եւ կամ յայլ զբաւսանս ինչ, նա զիւրն կատարէ զընթացս ըստ նմանութեան ջրոյ իջելոյ ի խո-

---

1 h [148] *Եւ զիարդ իցեն երեք ամանակքն փխ երգնկացու՝ «Եւ զիա՞րդ են երեք» ընթերցման:*
2 B *զներկա*
5 B *Ներկա*
5 BCEFh *այժմս*
5 B *կա*
5 C *գործքն* h [262] *գործք*
5 F *ի սմայ*
6 ABDF *ոչ է* փխ *որ չէ* Ch *որ [ոչ դէմք]*
7 B *ի վերա*
8 A *աւազայ* փխ *աւազոյ*
8 F *ի մի լեր* փխ *ի միջոյ*
11 B *Ներկա*
11-12 B *մերձակա*
12 F *Նատեմ*
14 B *բմբէի*
16 C *որպէս* փխ *որ է*
16 ABCDEG *ապագա*
16 A *կոպեցից*
17 ADE *այսպիսիք*
18 F *ընդ ներկայն* փխ *ընդ նա*
19 A *այլս*
19 A *զանձեալն* C *զանցեալսն*
19 ABCDEFG *յառաջանալոյն* փխ *յառաջ անցանելոյն. ուղղումը՝ ըստ* h*-ի* [113]:
21 h [113] *իցէ* փխ *է*
22 AC *ոչ գոյից*
22 E *լուսաւորեաց*
24 ACE *Արիստոտէլէս* B *Արիստոտիլէս*
24-25 F *ոչ գոյից*
25 h [113] *որպիսի*
27 C *ինչ* փխ *իսկ*
27-28 B *աներեւոյթաբար* E *աներեւոյթարար*
28 E *այլ*
28-29 h [113] *չիմ՝ ինչ, նա զիւրն կատարէ զընթացս*

ղովակէ յաւազին տեղիս, իջանէ յաւազն եւ ոչ երեւի, եւ ընդ իջանելն ծորի: Եւ ի սոցանէ անցեալն բայ, որ անցելոյ ժամանակին է նշանակ: Ունի զանազանութիւնս չորս, որ են այսոքիկ՝ յարաճգական[304], յարակայ[305], գերակատար[306], աւորիշ[307]: Ըստ չորից այսց զզանազանութիւնս ազգմանցն ունի:

Ստեփ

Այլ

Եւ նշանակէ յարաճգականն զմասն ինչ ներկային, յորմէ մասն ինչ արարեալ է յիրացն եւ մասն ինչ առնելոյ կայ, յորում ասէ, թէ դեռ առնէի, եւ նշանակէ զյարաճգականն, որ ոչ է բովանդակեալ, այլ ըստ լեզուոյ ոմանց նշանակէ ունել ինչ ի ներկային ըստ մասին:

Անանուն

Իսկ յարակայն նշանակէ զերկուց աւուրց անցելոց ազգումն կամ զամսոյ միոյ, կամ զտարւոյ՝ իբր թէ եգործէի, էկոփէի:

Եւ գերակատարն զքսան ամաց կամ զերեսնից, որգունակ՝ թէ եգործեցի, էկոփեցի:

Եւ անորիշն, որպէս անունդ իսկ յայտ առնէ անորոշաբար զամենայն ժամանակս նշանակէ,– զյարաճգականն եւ զյարակայն եւ զգերակատարն, որոց բաղազանութիւնք[308] երեք, այսինքն՝ ազգակցութիւնք կամ միաբանութիւնք ներկային ընդ յարաճգին, զի մասն ինչ արարեալ է եւ մասն ինչ առնելոյ կայ: Վասն այնորիկ ունի միաբանութիւն ներկայն առ յարաճգականն, յարակայն ընդ գերակատարն, զի որպէս ներկայն հուպ է ի յարաճգականն, այսպէս յարակայն՝ ի գերակատարն. նմանապէս եւ անորիշն ընդ ապառնւոյն միաբանութիւն ունի, զի յետ գործելոյն զհետ գայ եւ զոր առնելոց է:

Ստեփ

Եւ բայք, որք նշանակեն զչորից զանազանութիւնք՝ են այսոքիկ·

---

2 E *յանցելոյ*
2 h [214] *նչան*
3-4 B *յարակա*
4 AD *այս* CF *այսոց*
4-5 h [214] *չիմ՝ ըստ չորից այսց զզանազանութիւնս ազգմանցն ունի*
7 B *չիմ՝ ինչ [առնելոյ]*
7 ADG *կա*
7 E *որում*
8 B *բաւանդակել*
9 E *ի ներկայէն*
11 B *զտարոյ*
12 AF *ամացն*
12 F *[գերեսնից] որ գործեցի թէ գունակ կոփեցի*
13 ABCDEFG *գործեցի, կոփեցի. ուղղումը՝ ըստ* h*-ի* [214]:
15-16 AE *զգերակատարնս*
16 A *որոյ*
17 B *արաճգին*
18 EFG *կա*
18 ACDEFG *միաբանի* փխ *ունի միաբանութիւն*
21 B *ըստ տարոյ* ADEFG *ըստ տաբւոյ. իմաստը մթագնում է՝ յաւելագրութիւն լինելու պատճառով. քննական տեքստից հանումը ըստ* h*-ի* [148]:
21 ABC *ընդ ապառնոյն* D *ըստ ապառնւոյն*
21 A *միաբանութեամբ*
22 ABCDG *զհետ գա* E *զհետագա*
22 C *առնէոց*
22 h [148] *չիմ՝ զի յետ գործելոյն զհետ գայ եւ զոր առնելոց է:*
25 h [214] *Եւ ի սոցանէ անցեալն բայ, որ անցելոյ ժամանակին է նչան, ունի նա զանազանութիւնս չորս, որ են այսոքիկ. յարաճգական, գերակատար, անորիշ* փխ *երգնկացու՝ «Եւ բայք, որք նշանակեն զչորից զանազանութիւնք՝ են այսոքիկ» ընթերցման:*
25 ABCDFG *զչորից*
25 ABF *զանազանութիւն*

յարաձգականն է այսպիսի՝ կոփէի, տաշէի, հալէի, բերէի, բանդէի, նկարէի: *Իսկ յարակայն այսոքիկ*՝ էկոփէի, էտաշէի, էհալէի, էբերէի, էբանդէի, էնկարէի, էուտէի, էրմպէի: *Իսկ գերակատարն այսպիսի*՝ էկոփեցի, էհանի, էհատի, էտաշեցի, էհալեցի, էբանդեցի, էնկարեցի, էկոտորեցի, էսպանի *եւ այլ այսպիսիք*:

Անորիշ այսպիսիքս՝ կոփեցի, տաշեցի, բերեցի, հալեցի, նկարեցի *եւ այսպիսիք*:

Համառ

Եւ թէ ըստ գրոց կամիցիս առնուլ տարացոյցս չորից զանազանութեան ամանակաց՝ յարաձգականն, *որ յԱդամայ եւ ի դարս Նոյի, եւ ի ժամանակս Փաղեկի եւ յԱբրահամէ եւ այսր գործեցան իրք*:

Եւ յարակայն, *որ ի Մովսիսէ Աւրինաւքն եւ մարգարէիւքն հրաշագործեցան*:

Եւ գերակատարն՝ *ելք աւրինացն եւ մուտք չնորհացն, որք ի վեց դարուս, որ սկսեալ ի ծննդենէն Քրիստոսի ըստ տարեւոր եղանակացն չորից տնաւրինութեանն կատարումն*:

Իսկ անորիշն՝ *երկրորդ գալուստն Քրիստոսի եւ անժուժելի աւր երեւմանն, ըստ իմաստնոյն «երիւք չարժի երկիր, եւ չորրորդին ո՛չ կարէ հանդարտել»: երեք գժամանակս ասէ անցաւորս, յորում տարբերիմքս, եւ ի չորրորդումն չժուժկալեալ ասէ ըստ այնմ՝ «ահ մեծ է անկանել ի ձեռս Աստուծոյ կենդանւոյ»: «Դաւի՛թ, դու ահաւոր ես եւ ո՞ կարէ կալ առաջի քո»: Եւ այս ամենայն ըստ չորից եղանակաց հասանին յաւուրս կատարման, որպէս գարուն, որ ի սկզբանէ մինչ ի մեզ հրաշաբանեցին զծնունդն Քրիստոսի ճեմականքն Սիոնի, մար-*

1 h [124] *իսկ յարաձգականն այսպիսի*
1 A *կոեփէի*
1 A *հալիէ*
1 E *քէրէի*
1 F *քանտէի*
1-2 h [214] *կոփեի, տաշեի, հալեի, քերեի, քանդեի, նկարեի*
2 C *էհալեցի* փխ *էհալէի*
2 A *էքեռէի* E *էքէրէի*
3 C *էկուտէի* փխ *էուտէի*
3 B *էրմբէի*
4 ABCDEFG *եկոփեցի*
4 ABCDEFG *եհանի*
4 ADEFG *եհատի*
4 A *չիթ՝ հատչեցի* EF *եատչեցի* G *եատչեցի*
4 ADEFG *եհալեցի*
4 ADEFG *եքանդեցի*
4 ADEFG *ենկարեցի*
5 ADEFG *կոտորեցի*
5 ADEFG *եսպանի*
5 F *այսպիսիքս*
6 Gh [214] *իսկ* [*անորիշ*]
6 C *հալեցի*
7 ACDEF *այսպիսիքս*
8 A *տառացոյցս*
8-9 F *զանազանութիւն*
9 B *յԱդամա*
11 B *Մովսէսէ*
13 A *կերակատարն* B *գերակատար*
13 A *էլք*
14 ACDEFG *որք* [*սկ·*]
14 *A ըստ տարեւորք*
14-15 ABCDEFG *յեղանակացն*
15 ABCDF *անօրէնութեան* E *անօրէնութեանն*
16 C *յերկիր* փխ *երկրորդ*
17 F *չորորդին*
19 F *չուժկալել*
20 ACDEF *չիթ՝ է*
20 C *անգանել*
20 F *ի ձեռնատ* փխ *ի ձեռս Աստուծոյ*
20 AB *կենդանոյ*
21 ADF *որ* փխ *ո*
21 E *կեալ*
21-22 G *յեղանակաց*
23 B *գծնունդն Քրիստոսի հրաշարանեցին* [*շարադաս·*]
24 ABDEFhG *Սիովնի*

գարէքն սուրբք: Ամառն, *որ պարգեւք չնորհաց եւ հեղմունք բարեաց, առաքելագունդ փիլիսոփայքն ստորոգելով տրոհեցին զբազմաբեր պտուղս*: Աշնանային եղանակ՝ *գերակատար հունձք տէրունի ագարակին ի քալ գործաւորաց այգւոյն, զբերս պտղոցն ժողովեցին*: Իսկ ձմեռն *խիստ, անփախուստ եւ անհանդուրժելի, զգալատեանն Քրիստոսի աւր ստորագիրք սրբոյն զեկուցին*:

‹ԺԵ› ՅԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ[309]

Անառուն եւ Դաւիթ

Յաղագս լծորդութեան բազում ինչ ունիմք իմանալ պիտանացուս ի սմանէ, զի գտեալ եղեւ լծորդութիւն[310] *ի տաղաչափական կշռոց ուսմունսվարժից ոմանց, որք ի մակացութեան դեգերանս կացին հանապազ, զի զսահմանաչափութիւն բանի լծորդովն*[311] *չինէին տեղի: Եւ լծորդութիւն կոչի ձայնակցաց տառից ելանել յիւրաքանչիւր տողս դիրն չարուց՝ տեղի տալով ընկերին մտանել ի լուծ առ յարմարութիւն բանին, որպէս իր եւ գործ բացակատարելով: Եւ այսպէս ասի լծորդութիւն, զի ելեալ մինն ի լծոյն՝ մտանէ ընկերակիցն, բառնալով զլուծն, որպէս բեռն՝ զմենի, եւ կամ մենն՝ զպէի, նոյնպէս եւ այլքն:*

Եւ կարգաւոր, *զի ոչ այլ ընդ այլոյ, այլ յանցնիւր կարգի մտանիցեն, յորոց լծորդաւքն առնուն զոլորակն, յորժամ սոսկ ասիցի* բերիմ, *իսկ յաւդեալ*՝ գայս ինչ բերիմ, *ոչ եւս*:

1 F *սուրբ*
3 A *եզական* փխ *եղանակ*
3 Dh *տերունի*
3-4 A *ագւոյն* B *արգոյն*
5 A *ձմերն*
5 A *գանփախուստ* փխ *անփախուստ*
5 E *գքալստեանն*
9 E *ազագս*
9 A *իմանալի*
9 C *պիտանացոյցս* F *պիտանացուցս*
9-10 h [149] *չիթ՝ Յաղագս լծորդութեան... զի:*
10 h [148] *լծորդութիւն գտեալ եղեւ* [*շարադաս·*]
10 ABCDF *ուսմնավարժից*
10 A *դէգէրանս*
11-14 h [114] *Ա՛ռ սոսկ ասելի է լծորդութիւնս, զի խառնուած է սա բայի, ձեռն տալով սառագարանութեան* փխ *երգընկացու՝ «եւ լծորդութիւն կոչի ձայնակցաց տառից... բացակատարելով» ընթերցման:*
12 E *յիւրաքանչիւր* F *իւրաքանչիւր*
12-13 ADF *տաւղադիրն* E *տուղադրին*
15 F *բացակատարել*
14-15 h [114] *եւ լծորդութիւն ասի, յորժամ* փխ *երգնկացու՝ «եւ այսպէս ասի լծորդութիւն, զի» ընթերցման*
15 ACEF *եղեալ*
15 C *մին*
15 A *ի լծովն*
16 F [*գլուծն*] *տեառն*
16 F *բէնն*
16 F *գմէնի*
16 ABDEG *մէն* F *մէն* [*գպէի*]
18 h [114] *չիթ՝ եւ*
18 ADF *անցնիւր* CE *անձնիւր* h [114] *յանձիւր*
19 E *լծորդաւն* F *լծորդակն* h [114] *լծորդաւքդ*
19 F *ասեցի*
19 B [*ասիցի*] *բերիմ*
20 h [114] *յաւելեալ* փխ *յաւդեալ*

Համամ Անաճուց

Եւ զի՞ ասէ «կարգաւոր խոնարհութիւն շեշտոլոր բայից»։– Վասն զի խառնուած է սա բայի։

Եւ շեշտոլոր՝[312] *այսինքն վերացեալ ձայն գերազարդ պայծառութեամբ, յենթակայի ունելով զդէմս բանից ութիցն, զոր տեսանեմք ի կարգի։ Եւ է՛ լծորդութիւնս պիտանացու ըստ այսքանոյ իրի. առաջինն՝ ի տաղաչափութիւնս յարմարութեան բանի, եւ երկրորդ՝ ձեռնտու ի գիւտս ստուգաբանութեան՝ փոփոխելով զլծորդն մինչեւ հանդիպեսցի ստուգութեան անուանն, եւ երրորդ՝ երեւի ի տեսակս խաւսից յայնցանէ, որք ոչն գիտեն ուղղախաւսել, մի մի ի լծորդացն լինի նոցա փոխանորդ եւ լցցէ զտեղի բանին, որպէս ասել՝ բազուկ, պազուկ, փազուկ։ Նոյնպէս գոցես եւ զայլսդ. չորրորդ՝ զի լծորդք զմի տան ազդումն բանի այլեւայլ բառիւք. հինգերորդ՝ երեւի ի գեղեցկութիւն բանի յարուեստս զրչաց. եւ վեցերորդ՝ ցուցանի պայծառութիւն խաւսից ի բարբառս բանի եւ զրուցատրութեան։*

Արդ, աւրինակ երիցդ ցուցաւ յառաջագոյն ըստ տաղաչափութեանն եւ ի ստուգաբանութիւնս անուանց եւ ի տեսակս խաւսից՝ փոխանորդ լինելով ի բառս։

Համամ

Իսկ չորրորդ գլուխն է այսպէս. առաջինն՝ բեմիւ, մեմիւ, պէիւ, փիւրիւ։ *Բեննն ի միջակացն, եւ զմեննն եւ զպէն՝ իբր ամոլք ի լերկիցն. իսկ զփիւրն՝ ի թաւացն չարայարելով ի մի լծակցութիւն, որք զմի տան ազդումն զաւրութեան բանին, որպէս եւ ասէ՝* ջամբեմ, *որպէս թէ զիմաստիցն կերակուր զբանս անուանականին։* Ծամեմ՝ *որպէս թէ ծաս-*

---

1 h [263] չիֆ՝ *Եւ զի՞ ասէ «կարգաւոր խոնարհութիւն շեշտոլոր բայից»*
1-2 h [114] *Առ սովաւ ասելի է զլծորդութիւնս, զի խառնուած է սա բայի փխ երգնկացու՝ «Վասն զի խառնուած է սա բայի» ընթերցման։*
2 F *խառնուածս եւս բայի*
2 AF *սայ*
3 F *անշեշտոլոր*
5 ACDEF |*Եւ է*] *այլ*
5 ABF *ըստ քանոյ* CE *ըստ այսքանուոյ*
6 ABC *յառաջին* F *առաջի*
6 F չիֆ՝ *ի* |*տաղ·*]
6 AC *ի տաղաչափութիւն*
7 ACDEF չիֆ՝ *գիւտս*
7 ACDEFG *զլծորդսն*
7 AC |*հանդիպ·*] *ստուգութեամբ* F *ստուգաբանութեան*
9 ABCDE *խօսից*
9 F *գիտել*
10 F *նոցայ*
12 ACDEF *լծորդքն*
12 A *հինկերորդ* F *հինգերրորդ*
13 ADE *յարուեստ*
13 ACDEFG չիֆ՝ *եւ* |*վեց·*]
13 F *վեցերրորդ*
15 C *յաւրինակ*
15 EF *ըստ տաղաչափութեան*
18 F *չորորդ*
18 F *բէնիւ*
19 BF *զմէնն* C *զըմենն*
19 F *զպէնն*
19 F *ի յերկիցն*
20 F *ի թուացն*
20 A *չարաարելով*
21 D *այս է փխ ասէ*
21-22 F *զի մի իմաստիցն փխ զիմաստիցն*
22 F *կերակուրն*
22 ABCEF չիֆ՝ *թէ*
22-1 F *ծակելով*

կելով իջանի ցխոհականաց հանճարս։ Ըմպեմ՝ զտարմն ձայնականին, որպէս զջուր ուխից գբերթաձս լաւացն։ Զափեմ՝ ընդդէմ անուսումնութեանն զանձնաւորական կերակրոյն զչափ։ Եւ թէ հաճոյ |է] *քեզ ըստ մարմնոյ կերակուրս՝ վարժէ՛ զբանս։*

Իսկ երկրորդն՝ գիմիւ, կեմիւ, ֆէիւ, խէիւ։ Կարգեմ՝ ի չարաղրելոցն իմաստիցն ի մերս կարգելով ի միտս։ Փակեմ՝ խոհականին չրթամբք ընդդէմ ներհակին։ Կնբեմ զմիտս նորա զարգիցն ուսմամբ։ Ա|ղ||խեմ *փակաղակաւք ի խոր սրտին։*

Այլեւ չորք սոքա զմի գիտաւորութիւն ունին՝ կարգել, փակել, կնբել, ա|ղ||խել։ *«Իբր սահման ի հրամանի գնելով, ըստ այնմ հրաման կարգեաց զերեսաւք ջուրց». «Եւ թէ փակեցի գծով զրամբք՝ եղեալ փականս եւ զրունս, եւ ասացի՝ ցայդ վայր եկեսցես». «Եւ Ցունան տեսանէր զնիգան, որ էին* ա|ղ||խ *յաւիտենից»։*

Եւ ի սովորական բառս զդրան տանց՝ կարգել, փակել, կնբել, ա|ղ||խել *փաղանունաբար զմի զգուշական ամրութիւն ասեն։*

Համամ

Իսկ երրորդն՝ դայիւ, տիւնիւ, բոյիւ. ագդեմ, աւարտեմ, յաղթեմ. դայիւն՝ *զառաքինութիւնսն չորս ի մասունս հոգւոյ։*

Աւարտեմ՝ *զիմաստսն գծովք հաստատութեամբ կակղութեամբ* տիւնիւն։

Յաղթեմ *բնաւ հոլովիցն տառից։*

Ագդելն *առ ոք եւ* աւարտել *զիւր կամս եւ* յաղթել *զաւրելով յուսմունսն։ Սոքա երեք բառքս զմի գործ ցուցանեն։*

Իսկ չորրորդն՝ գայիւ, սէիւ, ձայիւ, ցոյիւ. կորգեմ՝ *իբր զէն յիս կորգեմ զվեց մասունս քերականութեանն։* Ասեմ՝ սէիւն *զսահման գրական արուեստին։* Փորձեմ՝ *կրթելով զձայնս բանի ձայնիւն, որով տաղքն զարդարին։* Հայցեմ *զցնծութիւն*[ն]*, որ վեց հազարեակ թուով ցոյին ի հոլովսն զմիտսն խմբելով։ Եւ սոքա չորքս զմի իրս նշանակեն, որպէս թէ կորզել զմիտս ուրուք՝* ասելով, փորձելով, հայցելով։

---

1 B *գհանճարս*
1 B *ըմբեմ*
2 F *ուխից*
2 B *գբերդածս*
2 A *լաւացն* F *լուացն*
2-3 F *անուսումնութեան*
3 F *կերակրացն*
4 B *մասնոյ* փխ *մարմնոյ*
5 B *երկրորդ*
5 B *գեմիւ*
5 F *կէնիւ*
6 B *չրթամբք* F *չըրթամբք*
7 A *կնբիմ*
7 A *գմինոս* փխ *գմիտս*
7 F *նորայ*
9 F *սոքայ*
10 F *կրնկել*
10 F *ըստ հըրամանի* փխ *ի հրամանի*
12 F *ցուսան*
12-13 F *տեսանէին*
13 F *գնիքսն*
15 ABDEF *գուչական*
16 A չիֆ՝ *ցոյիւ*
16 F *ագթեմ*
17 A *իմաստուն*F *ի մասունսն*
17 A *հոգոյ*
18 ACE *գործովք* փխ *գծովք*
19 B *տոյնին*
20 C *յոլովիցն*
21 C *աւարտելն*
21-22 AB *յուսմունս*
22 F *Սոքայ*
22 F *բառքն*
22 B *գործեն* փխ *գործ ցուցանեն* E *ցուցանին*
23 B չիֆ՝ *ձայիւ*
24 A *քեռականութեան* F *քերականութեան*
26 BD *ցնծութիւնն*
27 C *խըրելով*
27 F *սոքայ*

Հինգերորդ՝ ժէիւ, շայիւ, չայիւ: Շարժեմ՝ ժէիւն զտասնեակ զգայութիւնդ յախորժումն ուսմանցն: Մաշեմ ի հմտութենէ տգիտական մասանցն եւ շինեմ չնորհաւք: Կոչեմ ի լաւացն հանդէս: Եւ սոքա առ մի իրս ասին. զի նախ շարժել յայնմանէ, յոր հաստատեալ է եւ առ փոքր-փոքր մաշել զխամութիւն մտացն եւ կոչել ի կարգս վարժեցելոցն:

Վեցերորդն՝ լիւնիւ, դատիւ, նուիւ: Ծալեմ՝ լիւնիւն զլայնատարած ճապաղեալ խորհուրդդ: Մաղեմ խիտ իմն քննութեամբ զորակս մասանց հոգւոյդ: Մանեմ՝ նուիւն մեկնողաւրէն մանուածովք արհեստից հիւսեալ զպատկս հրաշից, որ ի մեզ բաղդատեն ներքին:

Իսկ եւթներորդն՝ ծայիւ, ջէիւ, ճէիւ. կարծեմ, տանջեմ, կարճեմ: Կարծաւղ միտք. տանջանաւք բնաւորեալ է. ի կարճել զվատթարսն զիւրսն եւ կամ զայլոցն: Սոյնպէս եւ երեք լծորդ գիրս ներգործեն:

Ութերորդ՝ երկուորական յատուկքն: Բերեմ բախական բարուներից զարհեստ: Վառեմ ի լաւս ոռոգելոցն հազարաւոր լուսոյ փայլմունս:

Իններորդ՝ հոյիւ, կահեմ զկարգս կահաւորելոցս:

Դաւիթ

Արդ, ծախելով զբոլոր բաղաձայնս ի լծորդսն, կամի եւ զձայնաւորսն ընդ լծորդս դասել. եչդ՝ որ նշանակէ զգովեմն եւ զդիեմն՝ ասեմ լծորդ: Իսկ զի յատուկ է՝ ո՛չ անուանի լծորդութիւն: Բայց եւ ասէ՝ տասն[երորդ] մաքուր եչիւն'[313] դիեմ, գովեմ: Դիեմ ինձ, կամ գովեմ բնազարդ եչիւն պայծառ: Եւ «մաքուր» ասէ, զի միայնակ եւ յատակ ի ձայնս:

Պարոյկ [բայից] լծորդ երեք, որպէս սեռն եւ տեսակ եւ կենդանին, որոց առաջինն արտարբերի յառաջին եւ յերկրորդ դէմս, որ է կենդանին այրիւ երկայնիւ, որպիսի՝ գա̄մ, գա̄ս, գա̄յ: Գա̄մ-ն՝ որպէս յաւժարական ի հոլովս անուանցն, եւ գա̄ս-ն՝ որպէս ի քերթողականացն լուծս. իսկ գա̄յ-ն՝ որպէս զինքնակամ տրոհուածս ի պարոյկս բային կահաւորելով:

Եւ յերկրորդումն ոյիւ երկրարբառով. առնում զմիտս արուեստին, առնուս դու առաւել, որ քոյն է եւ կիրթ յառնուլ զբոլորս լծորդացն: Եւ երրորդն՝ եչիւ եւ այրիւ՝ գեա̄մ, գեա̄ս: Մեքսական է բառս ըստ մերումն լեզուաց: Ոյիւ եւ եչիւ՝ գո̄մ եւ յոո̄մ. գո̄մ՝ որպէս խիտ իմաստիւք ընդ լծովն գալ, որ են քերթութիւնք չափուց: Եւ յոոմ-ն առաքողական դիմաւք: Բայց ըստ հայական լեզուիս եւ այլ ինչ երեւի, որ ոչ է եղեալ գիւտ առաջնոցն վասն անծանաւթութեան լեզուաց, իբր սոցա, նոցա, որ ոչ միայն յառաջիդ ասեցելումն, այլեւ յերկրորդիս խոնարհման, որպէս կոփեմ, կոփես:

Դաւիթ Անանուն

Մովսէս

Այլ զանազանապէս եւ ոչ անբաժանաբար է անուն լծորդութեանս, որպէս ի զգայութիւնս է զուգաստեսութիւն տեսանելեաց[ն] եւ ձայն ազդեցականին ընդունաւղ առերեսն մտաց եւ յերկրագործ տեսակ կենդանւոյն հաւասարապէս զուգիցն իմաստասիրել առ ի գիւտ կերակրոցն: Բայց որ բանին գեղեցկութիւն եւ խաւսից պայծառութիւն երեւի այսպէս, որ եւ եղից զլծորդսն եւ զսոցին բառսն սակաւուք սակս յարացուցի, զի ուղղակի եւ յիւրում տեղւոջն մտանելով ի լուծ գեղեցկութիւն առնէ ի բանս եւ ի գիրս, եւ անընտրողաբար փոխանակելն զերկոսին անարուեստ ցուցանէ:

---

1 B *Հինկերրորդ* F *Հնգերրորդ*
1 ACDE *զտասնեակն* F *զտասնակ*
2 F *ախորժումն*
2 E *յուսմանցն*
2-3 A *չիմ՝ Մաշեմ ի հմտուտենէ տգիտական*
3 A *լինեմ* B *չինէի* փխ *չինեմ*
3 F *ի լօացն*
3 F *սոքայ*
4 C *որ* փխ *յոր*
6 EF *Վեցերրորդն*
6 ACDEF *նոյիւ*
7 F *խորհուրդ*
7 E *գօրակս*
8 A *հոգովդ*
8 A *նոյիւն* h *նոյիւ* C *նուիւս* B *մէնիւն* փխ *նուիւն*
8 F *մէկնողաւրէն*
9 BCDF *բաղդատեն*
10 ACE *եաւթներորդն* F *եւթներրորդ*
10 F *տանճեմ*
11 F *տանճանաւք*
11 B *բնաւորիլ* փխ *բնաւորեալ է* F *բնաւորեալ*
11 ADE *ի կարծել* փխ *ի կարճել*
12 B *գայլոց*
12 A *Այնպէս*
12 A *ներգործական են* փխ *ներգործեն*
13 BF *Ութերրորդ*
15 F *իններորդն*
15 ACDEG *հոիւ*
15 B *կահաւորելոցն* CDEFG *կահաւորելոց* h *կահաւորելոյ*
16 h [114] *[կամի] արդ*
16-17 Bh [114] *զձայնաւորսդ*
17 h [114] *ի նմին դասու լծորդաց դասել* փխ *երգնկացու՝ «ընդ լծորդս դասել» ընթերցման:*
17 BCD *ընդ լծորդսդ*
17 ACDFG *եչդ* E *էչդ*
19 AF *էչիւն* CDEG *եչիւն*
20 ACDEFG *եչիւն*
21 AF *ստակ* C *յսկակ*

---

2 F *յառաջինն*
2 E *երկրորդ*
4-5 B *ի քերդողականացն* C *քերթաւղականացն*
5 ABCD *չիմ՝ [գայն] որպէս*
5 A *տրօհօղս* BF *տրոհողս*
5 G *ի պարոյկ*
6 F *կահօորելով*
7 CE *երկրորդումն*
7 F *երկրարբառով*
8 F *կիրիթ*
8 A *լծորդայն* F *լծորդոյն*
9 ACDEFG *չիմ՝ եւ [երր·]*
9 A *երրորդ*
10 ACDG *եչիւ* B *էչիւ* F *էչիւ*
10 F *գամ*
10 B *ոիւ*
10 ACDEG *եչիւ* BF *էչիւ* B *ոիւ*
10 A *օղոմ*
10 F *խիստ*
11 B *քերդութիւնք*
11 B *յղումն*
12 h [149] *ըստ մերումս* փխ *երգնկացու՝ «ըստ հայական» ընթերցման* F *ըստ հայրական*
12 h [149] *ինչ է* փխ *երգնկացու՝ «ինչ երեւի» ընթերցման:*
13 F *յառաջնոցն*
14 F *սոցայ*
14 F *նոցայ*
14 ABCDEFG *ասելումն*
16 h [174] *չիմ՝ անուն լծորդութեանս*
17 h [174] *զուգաստեսութիւնսն*
18 h [174] *ազդեցական*
18 B *ընդունող*
19 A *կենդանոյն*
19-20 ACDEFG *կերակրոյն*
21 F *եչից* փխ *եղից*
21 F *սակօուք*
22 AF *տեղոջն* B *տեղւոջն*
22 B *մտանելովն*

Եւ ա՛յս են առաջին լծորդութիւն՝ բեն, մեն, պէ, փիւր: *Եւ սոքա ի բառից բենին*՝ ամբիծ, ամբարտաւան: *Եւ թէ հաճոյ է՝ նու դիր փոխանակ մենի, որպէս*՝ անբիծն, Ամբակում, համբարանոց, թարովր: *Եւ բառք պէի*՝ ամպ, ամպիովանաւոր *եւ* ցաւղաւոր, ամպարհաւաճ, ամպարիշտ:

Ե՛ն, որ ստուգաբանելով եւ աստ զմեն ի նու փոխեն՝ ապաստան, ամպրոպ:

Իսկ բառք փիւրի՝ խափանել, խափանաւք, եփրատայ, թափուր:

Արդ, եթէ փոխանակ բենի փիւր լծես, այլայլէ զտեսութիւն իրին. զի թաբովրն՝ *«ընտրեալ», բենիւ, եւ* թափուրն՝ *«ունայն», փիւրիւ. եւ* խաբանաւքն՝ *«զխաբէութիւն»* նշանակէ, *իսկ* խափանաւքն՝ *«զխափանումն» իրի կամ գործոյ: Նոյնպէս փիւրիւ ասելն* փլիք՝ *«զփլիթ՝ զթոյլ եւ զանարի մարդ»* նշանակէ, *եւ բենիւ ասելն*՝ «զբլիք հացի» *եւ կամ զայլ իրի նշանակէ: Եւ այսպէս ի բազում բառս այլայլութիւն գործի:*

Եւ երկրորդ լծորդութիւն է՝ գիմ, կեն, էէ, խէ, *զոր թէ անգիտաբար դիցես ի լծի եւ զքէի բառսն կենիւ ասես, որպէս ցուցից* Աղեքսանդր՝ Աղեկսանդրեայ, *թէ ի տեղի քէիս կեն դնես՝ «զգեղեցիկ սանդր» նշանակէ եւ «զգեղեցիկ սանդրել»: Նոյն եւ յայլ բառս քէի*՝ թարքման, թաքթաքուրք *չըլէսցին*, թաքեաւ *ի նոցանէ: Թէ գիմ լծես, նա «զթագաւորի թագ» նշանակէ: Իսկ ի գիմով բառսն*՝ ըղընգունք, գայթակղել, խունգ, խորամանգ, անգոսնեաց, ժանգ, ժառանգ, կնգուղ, խանգարել, ցանգ, ցանգք, ցանգոյն: *Թէ փոխանակ գիմի կեն դիցես՝ զրագում բառս ի տեսութեանցն աւտարացուսցէ.* զժառանգն՝ անկ *ասէ, որ է «կոճղ», եւ* զկնգուղն՝ կնկուղ, *եւ* զխանգարելն՝ խանկարել, *որ «զկարուակէ» նշանակէ: Եւ այսպէս թիւր լծորդութիւն կորուսանէ զստուգաբանութիւն եւ լինի ձայնին խոչորութիւն եւ տեսութեանցն աւտարութիւն:*

Իսկ բառք կենի՝ անկանիմք, անկեալ, անկողին, անկիւն, ընկոյզ, ընկեցեալ, ընկղմեալ, ընկլուզեալ, ցանկութիւն, ցանկանալով, ցանկացայ:

Ի բառքս կենի գիմ մի՛ լծեր. զի անգանիմքն *նշանակէ, թէ «անդանիմք», «բան կամ գործ իմն անգանեցաւ». եւ* անգողինն՝ *«զգողէ» ցուցանէ, եւ կենիւ ասելն*՝ ցանկալ, ցանկութիւն. *այս զփափագ եւ զտենչումն ըղձից նշանակէ, իսկ գիմիւ ասել*՝ ցանգ *եւ* ցանգութիւն,– *այս «զպատ» եւ «զպատուար» եւ «զցանգ այգւոյ» նշանակէ. եւ զաւետարանին բառն այսպէս իմացիր՝ «ցանգ կայիք ընդ իս»,– գիմ եւ կեն պիտոյ է:*

Երրորդ լծորդութիւն՝ դայ, տիւն, թոյ: *Բառք դայի*՝ անդ, անդ է, չէ անդ, անդաստան, անդորր, անդունդ, անդրանիկ, աւանդ, ծնունդ, սկնդուկ, ընդ ամենայն կունդ, մարդ, բանդ, բանդ հաւր, աւդ, աւդոց:

Իսկ բառք, որ տիւնիւ ասի՝ ա՛յս են. բանտ, բանտարգել, եփրատ, ժանտ, ժանտաց, Կոստանտին, Կոստանտիանոս, Կոստանտինուպաւլիս, զՊոնտոս, պոնտացի, կնտրուկ, ընտրեալ, կունտն, մարտ:

Արդ, եթէ զտիւն եւ զդա փոխանորդես՝ այլայլի, զոր աւրինակաւ ցուցից. բանդ *յորժամ դայիւ ասես՝ կամ զմարդոյ խաւսից բան նշա-*

---

1 AB *յառաջին*
1 ACDEFG *լծորդութիւնք*
1 B *բ, մ, պ, փ*
1 F *մէն*
1 F *սոքայ*
2 ACDEF *բանին* փխ *բենին*
2 F *անբիծ*
2 B *ամբարիշտ* փխ *ամբարտաւան* F *ամբարտօան*
2 F *են* փխ *է*
3 F *մէնի*
3 ABDG *յամբիծն* C *յանբիծն* E *յարիծն*
3 E *Աբակում*
3 E *հաբարանոց*
4 E *ցողաւոր*
4 F *անբարհաւաճ*
5 B *ամբարտաւան* փխ *ամպարիշտ* F *անբարիշտ*
6 B *անպաստան*
7 E *բառքն*
8 ADEFG *եփրաթայ* B *երաթեա*
8 C *թափոյր*
10 E *թափովն*
10 F *բնտեալ*
10 G *ասի (բենիւ)*
10 F *բէնիւ*
11 BDE *խարանաւքն* F *խարանօքն*
12 A *փլիք՝զփլիկ*
14 Ci *այսպիսի* փխ *այսպէս ի*
16 B *գ, կ, ք, խ*
16 F *կէն*
17 ABC *զբարսն*
17 F *կէնիւ*
17-18 E *Աղէքսանդր* F *Աղէսանտր*
18 A *Աղէքսանդրիա* B *Աղեկսանդրիա* C *Աղէքսանդրիա* D *Աղեքսանդրիա* F *Աղեքսանտրիա*
18 B *դնեն*
18 CDEFiG *սանտր*
19 B *զաղէկ սանդրել* ADEFG *սանտրել* E *աղէք սանտրիա*
19 I [366] *Նոյնպէս* փխ *Նոյն*
19 ACDEF *այլ*
19-20 CE *թարգման*
20 F *նայ*
21 i [366] *զթագի թագ* փխ *զթագաւորի թագ*
21 i [366] *չիի՝ ի*
21 F *բառնան* փխ *բառսն*
21-22 ACF *գայթակղել*
22 i [366] *կանգուն* փխ *կնգուղ*
22 F *խունկ*

---

1 AF *ցանկ* փխ *ցանգ*
2 A *ի տեսութեանց* F *ի տեսութեանցս*
2 E *չիի՝ անկ ասէ* F *ժանկ* փխ *անկ*
3 F *խանգարել* փխ *խանկարել*
4 i [366] *թեւր*
5 AC *զժայնին*
5-6 i [366] *չիի՝ եւ տեսութեանցն աւտարութիւն*
7 F *կէնի*
7 F *բնկուգ*
8 i [366] *|բնկլուգ·| խունկ*
8 BC *ցանկալով*
10 F *կէնի*
10 DEi *մի լծել*
11 ACF *իմք* BDEiG *իմքն* փխ *իմն*
11 ABCDEFG *անագանեցաւ* փխ *անգանեցաւ*
12 F *կէնիւ*
12 A *գփանփակ* Bi *գփափաք*
13 C *բղծից*
13 E *ասե*
13 AF *ցանկութիւն*
14 F *զցանկ*
14 AB *այգոյ* E *այգւոյն*
15 F *կէն*
17 B *գ, տ, թ*
19 F *սկբնտուկ*
19 i [367] *ընդամէն*
19 F *կունտ*
20 A *եփրաւտ* C *եփրատ* i [367] *Եւփրատ*
21 F *կոստանդիանոս*
21-22 F *կոստանտիանուպաւլիս* i [367] *կոստանդինուպօլիս, ստնտու, ստնտի*
22 B *գտոյն* C *գտիւնն*
23 ACDEF *զգայ*
23 ACF *զօր*
23 E *որժամ*
23 F *բանն* փխ *բան*

նակէ, կամ զգործոյ, կամ ընդ Աստուած հայր ասես՝ «զբանդ առաքեցեր», կամ ընդ որդի, քէ «բանդ հաւր»: Իսկ այն, որ միւն գրես կամ ասես բանտ՝ *զննառանէ եւ զկապանաց բանտէ նշանակէ: Նոյնպէս յորժամ դայիւ ասես* կունդ՝ «*զկունդ գլխոյ*» *նշանակէ. եւ յորժամ միւն ասես՝* կունտն *ջաղցաց կամ սայլի կամ զդուլապի նշանակեցեր: Նոյնպէս եւ մարդ անուն յորժամ դայիւ ասես՝ «պատկեր Աստուծոյ» նշանակէ, եւ մարտ ասել՝ «կռիւ մարտի» ցուցանէ:*

Է՛ եւ այլ միտս, զի երեք գիր են, որ յաւդ կոչին, որ զնշանաւորն ցուցանէ, որ է սէ եւ դա եւ նու, որպէս յորժամ ասես՝ մարդս, մարդդ, մարդն. *այն որ դային է տեղի՝ միւն մի՛ ասել եւ կամ գրել, յորժամ ասես՝* Աստուածդ, տէրդ, որդիդ, հոգիդ, սուրբդ, դուռնդ, գառնդ, հացդ, – *այս նշանակին ցուցական յաւդ է՝ դա պիտի եւ ոչ միւն:*

Իսկ բառք Քոյի այսոքիկ՝ Բեթփաբէ, Բեթանիա, Բեթղէէմ, Բեթէլ, Աբիաթար, Եփրաթա[յ]: *Արդ՝ ընդ սոցա դա մի՛ լծեր կամ միւն, զի Քոյիւ* Եփրաթա[յ]՝ *ա՛յլ խորհուրդ ունի, եւ* Եփրատ՝ «*գԵփրատ գետոյ*» *ծանուցանէ: Նոյնպէս եւ դայն ի տեղի Քոյի այլայլէ, զի յորժամ ասես* խորբբ՝ *զայն, որ հարազատ որդիք չեն՝ գնոսա՛ նշանակեցեր: Իսկ դայիւ ասել* խորդբ՝ «*զերամս կռունկ Քոչնոց*» *նշանակէ: Եւ յորժամ դայիւ ասես* զաւդ՝ *որ մի ի չորից տարերցս նշանակէ. եւ աւդոց՝ զբարեխառն կամ զդաժան աւդոց ցուցանէ: Իսկ Քոյիւ ասել* աւբ՝ «*զաւբեվանելն ի տեղւոջ*» *նշանակէ. «Աւբեվանս կալաք». եւ աւբոց՝ «զճորճոց» նշանակէ. «Զգեցար զլոյս որպէս զաւքոց»:*

Զորրորդ լծորդութիւն՝ զա, սէ, ձա, ցոյ:

Զայի բառք՝ անզգամ, անզգայ, զգայուն, զգացուցեր, զգացեր,– *այս «զզգալն», «զիմացնելն» եւ «զիմանալն» նշանակէ: Իսկ սէյին՝*

1 AC *բանդ*
2 F *տոյն*
3 ABCDEF *բանդ* [*զննառանէ*]
3 ACi [367] *զննդանէ*
3 AC *զկապանացն*
4 ACDEF *չիմ՝ զկունդ* [*գլխոյ*]
4 B *տոյն*
5 B *կունան* i [367] *կուտն*
6 C *ասեմ*
8 F *կոչեն*
9 ACDEFG *դայ*
10 ABCDEFG *այլ* փխ *այն. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [367]:
10 B *գաին*
10 B *տոյն*
11 AF *գուռնդ*
12 B *տոյն* F *տիւ*
13 F *Բևեթղէն*
13 F *եթէլ* փխ *Բեթէլ*
14 A *Երրաթա* BDEF *Եփրաթա* C *Եփաթա*
14 ABDEG *մի՛ լծել*
14 F [*գի*] *թէ*
15 C *Եփաթա*
15 i [367] *Եւփրատ՝ գԵւփրատ*
17 ACDEF *որդի*
18 F *այդի* փխ *դայիւ*
18 ACDEFG *զերամակս* փխ *զերամս*
18 ACDEiG *կռունդ*
20 ABDEF *զբարէխառն*
21 C *զօթեւանելն*
21 A *ի տեղոջ*
21 A *Օթէվանս*
23 B *գ, ս, ձ, ց*
24 B *անզգա*
25 BC *զգալն*

սգաւոր, սգացաւ, սգացաւդ՝ *այս զտրտմական եւ զլալոյ սուգ նշանակէ: Եւ է՛* սգալն *մասնաւոր, եւ* զգալն՝ *ընդհանուր յամենայն իրս իմաստութեան: Սէյիւ ասել* բարտէս՝ «*զքուղքն*» *նշանակէ, եւ զայիւ* բարտէզ *ասել՝ «զզրամ» ցուցանէ:*

Իսկ բառքն ձայի՝ խանձարուր, նախանձ, հունձ, հնձաւդ, պղինձ, հանդերձ, ինձ:

Իսկ ծայի՝ ընծայ, նորընծայ, ինձ:

Արդ, եթէ զձայ ցոյի փոխես՝ մինն աւձ ասէ, որ է քունաւոր, եւ միւսն՝ աւցտել, որ է կտրատել: Նոյնպէս քէ զձայ՝ ծայի, զծայ՝ ձայի – այլայլի բառն եւ տեսութիւն:

Հինգերորդ լծորդութիւն՝ ժէ, շայ, չայ: *Ժէյիւ ասել՝* խոժոռ, *եւ չայիւ՝* խոշոր, *որ է յարմար, քան ժէյիւ: Եւ զնոյն գոցես եւ յայլ բառս:*

Վեցերորդ լծորդութիւն՝ լիւն, ղատ, նու: *Յաղագս այսմ լծորդաց այսպէս իմացիր. լիւնդ յայտնի է ի բազում իրս: Բայց ղատն երկու գրի տեղի լնու. մին զիւրն, եւ մին՝ որ յիւրմէն եւ ի լիւնէ դուն ելանէ: Եւ է՛ լիւնն քանձր, եւ դուն նաւսր ի ձայնաւորութիւնս, զի լիւնով յորժամ ասես՝* լաւ է եւ լաւագոյն,– *այդ ուղիղ է, եւ քէ դիւնով ասես՝ կարի անհամ լինի:*

Եւ այս են բառք դիւնի՝ էղի, էղի՝ *այս գեղեցիկ է, եւ լիւնով քէ ասես՝ անհեթեթ յոյժ եւ չաղփաղփ՝* էլի, էլի, *որ ոչ ունի ուղիղ զմիտս. զի ասէ՝* էլի էլի, *եւ չէ ի քերի: Վասն որոյ որոշել պարտ է զլիւնն, որ երեսուն է ի քիւս համարոյ, եւ զդիւնն, որ զատն է, որ է իննսուն*

1 B *չիմ՝ այս*
1 C *զտրտմականն*
2 ABCDEFG *ընթանուր. ուղղումը ըստ* i–*ի* [368]:
3 i [368] *քարտէս* փխ *քարտէզ*
4 F *զտրամ*
5 AE *բառք*
5 F *ձայնի* փխ *ձայի*
5 F *խանձահունձ* փխ *նախանձ*
7 F *հունձ* փխ *Իսկ ծայի՝ ընծայ*
7 B *ընծա*
7 B *նորընծա*
8 A *գծայ* փխ *զձայ* B *գձա*
8 B *զի* [*մինն*]
8 B *աւցն*
8 B *քիւնաւորն*
9 F *միւսն*
9 i [368] *կարել*
9 ABCDEF [*նոյնպէս*] *եւ. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [368]:
9 B *գձա՝ ծաի* F *ձայ* փխ *գձայ*
9 C փխ *գծայ*
11 B *Հինկերրորդ*
11 B *ժէ, ժ, չ, չ* i [368] *չա, չա*
11 ABCDEFG *աեն. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [368]:
11 C *գժէյիւ*
14 B *Վեցերրորդ*
14 ABCDE *լծորգք* փխ *լծորդութիւն. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [368]: F *լծորդ*
14 B *լ, գ, ն*
16 C *գրոյ* փխ *գրի*
16 C *որոյ իւրմէն*
16 ABDEF *չիմ՝ ի* i [368] *չիմ՝ եւ ի լիւնէ* i [368] [է] *լիւն*
17 B *ի ձայնաորութիւնա* i [368] *ի ձայնաորութիւն*
19 B *գինի*
20 AEF *էղի* փխ *էղի էղի*
20 C *լիւնիւ*
21 F *չաղփաղփ*
21 ABC *էլի էլի*
21 E *միտս*
22 C *ելի ելի*
22 ABCD *ի քէրի*
22 E *եւ* [*որ*]
23 ABCDEF *լիւնն* [*երեսուն*]. *հանուումը՝ ըստ* i–*ի* [368]:
23 E *երեսուն*
23 C *գդիւն*
23 F *չիմ՝* [*զատն*] *է*
23 B *նսուն*

համարոյ: կէտ դիր ի վերայ գլխոյն, որ դիւն եղաւ, որ է կէս լիւնին, երբ նրբի ձայն ի սորա. եւ որ սոքաւք խաւսի՝ է՛ ի դատինացի ձայնատուութիւն. ղատինացի, Իսրայէղ, Ղամա Սափաբաանի, ղեղի, կիղիկէ, ղեղակ եւ այլս բազումս, որպէս այն, որ յանմատուեցնէ զղեղին զեղի ասեն: Եւ է՛ ղեղին կարի դառն, եւ ղեղին՝ անոյշ իւղ: Եւ քէ վասն է՞ր ի թարգմանչացն դիւնն զատի գլխով է սահմանած. զի որ յայլ ազգ դիւնով է՝ ի մերս դատով ասի, զի ձայնակից են, որպէս մեք ասեմք՝ Ղուկաս, Ղազար, դամբար, իսկ նոքա դիւնով՝ Ղուկաս, Ղազար, ղամբար, ապա որոշելն զսոսա յոյժ գործ քերականի է, եւ անտեղի լծելն՝ անիմաստ, որպէս յորժամ լիւնիւ ասես՝ լալ, որ է լացումն արտասուաց, եւ դիւնիւ ղաղ՝ որ է ակն մեծագին եւ կամ անուն մարդոյ Ղաղ:–Եւ այս՝ յաղագս այսմ լծորդաց:

Եւթներորդ լծորդութիւն՝ չա, ես, չէ:

Ջէի բառք՝ անուրջ, գեղջ, գեղջացիք, լուրջ, որ է գոյն կապոյտ: Եւ զսոսա փոխեն, զջէ՝ չա ասելով, եւ զչա՝ ջէ, որպէս՝ վայելուչ, վայելչապէս՝ չա է, եւ ոչ՝ ջէ: Եւ զճէ եւ զջէ փոխեն, գաղջիկն՝ աղիկ ասելով, եւ զվախճանն՝ վաղջան, որ ի բազում տեղիս թիւրէ զտեսութիւն, որպէս այս՝ խնճոյից. խնճոյս՝ «զամբոխ» նշանակէ, եւ ջէիւ ասել՝ ախտաւոր եւ կնաս բերէ տեսութիւն:

1 ABC *կետ*
1 CDEFG *դրեր* AB *դրէր. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [368]:
1 B *ի վերա*
2 ACEG *ներբնձայնի* BDF *նրբաձայն փխ երբ նրբի. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [368]:
2 F *սորայ*
2 B *չիք՝ ի*
2-3 BC *ձայնատուութիւն*
3 C *Ղամասապաքթանի* F *Ղամասփաքթանի*
3-4 ABCF *կիղկէ*
4 A *դեղալ փխ ղեղակ*
4 A *յայլս*
4 E *անմատուեցնէ* F *անմատուութիւն է*
4 ACDEF *է լեղին*
4 F *դեղիւնն*
5 A *անոյշեալ փխ անոյշ իւղ* B *անոյշ եղ* E *անոյշ եուղ* FG *անոյշ եւղ*
6 AG *ի թարգմանչացն*
6 E *զմէն փխ դիւնն [դատի]*
7 ACE *ասէ*
7 ADEFi *ասել*
11 B *արտասուց*
11 F *ական*
13 B *եւթներորդ* E *էւթներորդ*
13 ACDEFG *ձայ փխ չա. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [369]:
13 B *ծ, ճ, ջ*
15 ACDEFG *չայ [ասել.]*
15 ABCDEFG *ասել փխ ասելով. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [369]:
15 A *եա [գչա] փխ եւ*
15 D *է գչայ [ջէ]*
16 AG *չայ [է] F չիք՝ չա*
16 AF *զջէն փխ զջէ*
16 A *աղջիկն փխ գաղջիկն*
17 E *զվաղճանն [վախճան]*
17 ABCDEF *ասել. ուղղումը՝ ըստ* i–*ի* [369]:
17 A *վաղճան [որ]* BC *վախջան*
18 E *խնճուց*
18 F *զամպոխ*

Ութերորդ լծորդութիւն՝ րէ եւ ոայ, որ լծին փոխանակ միմեանց, որպէս յեբրայականն՝ Սարրա, ի հայս՝ Սառա, զի ի մերս ոայն զերկու րէի տեղի լնու:

Նոյնպէս լծորդին շա եւ սէ, որպէս՝ անգոսնեաց եւ անգուշեաց՝ մի բառ է, չայն ասորի, եւ սեն՝ հայեցի. որպէս՝ թարշիշ նոցա, եւ մեզ՝ թարսիս: Եւ ստոյգն այն է, յորժամ ասես «զան նաւք թարշսի», –զերկոսին ասել:

Նոյնպէս փոխանակեն զխէ եւ զդատ, եւ յասելն սխալեաց՝ սղալեաց. եւ խիւ ասելն քերական է քան դատիւ: Այլ յորժամ ասես բղխեալ *կամ* բղխումն՝ *զերկոսին ի մի առ:*

Իններորդ լծորդ[ութիւն] հոյիւ ասէ, զսա եւ զիւնն փոխան լծեն ի տեղի ուրեք:

Տասներորդ լծորդ[ութիւն]՝ այր, եչ եւ ոյիւ երկբարբառաւ: Զոյն երկբարբառ ասէ, զի ընդ իւնի լծի ի բազում տեղիս, որպէս ուրախ, բազում, փրկութիւն եւ այլ ի բազումս:

Իսկ ե, ա ի միասին լծին ի յոլով տեղիս, զոր քէ զմի ոք պակասեցուսցես՝ սխալէ զտեսութիւն բանին, որպէս յորժամ ասես՝ կա[յ], կայր, կամ, կաս՝ այս այր միայն է, որ նշանակէ, քէ կա[յ], կամ քէ կայր այն իրքն ի տեղն՝ մարդ եւ քէ այլ իրք: Իսկ յորժամ ե եւ այր լծես, ասելով՝ կեայր, կեայ՝ այս «կեցցէի» խորհուրդն է եւ «կենդանութեան», քէ կենդանի է եւ կեայ, ըստ առաքելոյ՝ «եթէ կեամք՝ Տեառն կեամք, եւ քէ մեռանիմք՝ Տեառն մեռանիմք» եւ այլն: Եւ յայլ բազում իրս ի պակասել այրի այլայլի եւ՛ զաւրութիւն, ե՛ւ մտածութիւն բանին, որպէս՝ ել եւ եալ. ելն՝ զլինելոյ իրս նշանակէ, եւ եալն՝ զեղեալն եւ զկատարեալն: Որպէս յորժամ ասես շինել, գրել, գործել՝ որ դեռեւս լինելոց է. իսկ շինեալ, գրեալ, գործեալ՝ սոքա զվախճանն եւ

1 B *Ութերրորդ*
1 B *ո*
2 F *երբայականն*
2 B *Սառ փխ Սարրա*
2 A *ի մեռս*
2 B *ո փխ ոայն*
3 F *իրին փխ րէի*
3 F *տեղն*
4 B *չ եւ ս*
4 ACDEF *անգոսնեացն*
4 F *անգուշեացն*
5 F *բառն*
5 B *ասորիւ*
5 ABDEF *սէ*
6 B *ստոյքն* F *ստուգն*
6 A *գան նօքն* E *գան նաւքն*
7 B *ի յասելն*
8 ABCDEFG *սղալեաց, սխալեաց [շըրջուն]:*
9 CF *զդատիւ*
10 ABCDF *զերկուսին*
10 A *բառ փխ առ*
11 B *եւ իններրորդ*
11 B *զիւն*
12 ABCDEF *ուրէք*
13 B *Տասներրորդ*
13 B *ա, ե* ACDEG *եչ* F *եի փխ եչ*
13 ACDF *երկբառբառ*
16 CE *մի ոք*
16-17 i [369] *պակասցուսցես*
18 i [369] *էր*
19 E *ի տեղին*
19 B *ա փխ այր*
20 B *կեա*
20 ACDEF *եւ [այս]*
21 B *կեա*
22 AFi *այլ փխ յայլ*
24-25 i [369] *գեղեալ*
25 ABDE *կատարեալն*
26 i [369] *զվախճան* E *զվաղճանն*

զկատարումն են առեալ,– այս առանձինն այրին է: Եւ է՛, որ զեղ եւ զայր ի միասին պարտ է գրել եւ ասել, որպէս՝ զաւրութեամբ, աւգնութեամբ, բաղցրութեամբ, տեարք եւ տեառն: Ի սոյն եւ ի սոցունց նմանս ոմանք զեղ քողուն եւ տառն ասեն, որ «զտառ գրոյ» նշանակէ, եւ ոմանք զայր քողուն, որ անպարկեշտ բանս ծնանի: Իսկ երկոքումբք ուղիղ է՝ ե՛ւ քերական, ե՛ւ սրբարանեալ:

Ե՛ն եւ այլ երեք փաղառութիւնք, զոր անուղղաբար եւ անպատշաճ առնուն յընթեռնուլ եւ ի գրել, որ են այս՝ -թիւն, -թէն|է| եւ -թեան: Եւ սոքա զանազան ունին տեսութիւն. -թիւնն՝ զիրն նշանակէ, եւ -թեանն՝ որ յաղագս նորա այլ ինչ լինի, եւ -թեն|էն|՝ի հոլովսն եւ ի չրջումն բանին երեւի, որպէս ասելն արդարութիւն՝ զինքն զիրն նշանակէ՝ «զարդարութիւնն». իսկ ասելն արդարութեան՝ այս «վասն արդարութեան» այլ իրս նշանակէ, որպէս թէ ասել՝ «վասն արդարութեան քո արա զայս ինչ»,– եւ այսպէս զբովանդակն իմասցիս:

Իսկ -թեն|է|ն ի հոլովն երեւի՝ ի զաւրութենէ, յարդարութենէ, ի բաղցրութենէ,– սոքա հոլովելով ի նախագաղափարէն զածանցականն նշանակեն: Եւ այսոցիկ համանալով քո՝ գիտասցես, թէ միոյ տառի ձայնաւորի յաւելուլն կամ պակասելն զյոլովս ի տեսութեանց աւտար ի ճչմարտութենէն ցուցանէ: Եւ զայս յԱբրաամու ուսցիս յաւելուլ տառին ի գիր անուանն, զի Աբրամ, որ էր երկավանդ անուն, թարգմանէր՝ «հայր վերամբարձ», զի յաստեղս էր ամբարձումն հայեցուածոյ նորա: Իսկ զայրն պարգեւեալ նմա Աստուծոյ՝ արար եռավանդ, որ թարգմանի «հայր ընտրեալ հնչման»: Զի որպէս միտք ի յոգւոջ առ Աստուած քննութեամբ ամբառնայ, եւ նա ամենայն մարդկութեանս եղեալ իբրեւ միտք ի մարմնի յաստուածայինն ելեալ իմաստութիւն: Եւ այսչափ՝ սակս ապացուցի: Եթէ ոչ տաղտկասցիս յաղագս երկուց պատճառաց՝ բազում ի լծորդացս աւգտութիւն ծանիցես:

---

1 ACDEFG *զեջ*
2 A *միասին*
2 C *յաւգնութեամբ*
4 ACDEFG *զեջ*
5 ACD *երկուքումբք* B *երկուքումք*
7 A *անուղղաբար* F *անուղղափար*
8 CF *յընթեռնուլն*
8 C *ի գրելն*
9 F *գտեսութիւն*
10 C *յայլ*
10 F *ի հոլովանն*
11-12 F *չիմ՝ գինքն գիրն նշանակէ՝ «զարդարութիւնն»*
12 ABE *զարդարութիւնն* F *չիմ՝ այս «վասն արդարութեան»* B *արդարութեանն*
13 ACDEF *քոյ*
16 A *ի նախագաղափարեն* E *ի նախաքադափարէն*
18 F *ձայնաւոր*
19 A *Աբրաամու* C *յԱբրահամու*
20 F |*գի*| *Աբրահամ*
20 D *երկավանք* F *երկար վանգ*
20-21 ADFiG *թարգմանէր*
21 A *աստեղս* F *այստեղս*
22 D *պարգեւել*
23 ABF *թարգմանի*
23 C *ընդրեալ*
23 A *յոգոջ*
24 ABDEG *ամբառնա* C *համբառնայ*
25 F *ի* |*միտք*|
25 AD *աստուածայինն*
25 E *եղեալ*
25 F *իմաստութեան*
26 A *եւ թէ* փխ *եթէ*
27 i [370] *ի լծորդս*

Եւ ե՛ն հոմանունութեամբ լծեալ այլեւայլ միտք բանի ի մի բառ, յորոց զսակաւս յիշեցից:

Ասելն կետ եւ կէտ. զի է՛ կետ գրոց եւ է՛ կէտ մեծ ձուկն, որպէս Լեւիաթան կամ որ եկուլ զՅովնան: Ասի կէտ եւ չափմունք կենցաղոյս, ըստ այնմ՝ ընթանալ ի կէտ կոչմանս այսորիկ, եւ այլ այսպիսի|ք|: Ասի՝ կէտ գարնանային, ամառնային եւ այլն:

Դարձեալ ասել՝ կապանիֆ, որ է հոմանունութեամբ լծեալ, զի է՛ կապանք երկաթի եւ բանտից, եւ է՛ կապանիֆ քարեա|յ|, որ ասի կիրճս ճանապարհի: Ասի կռածոյ՝ է՛, որ՛ ի հեղեղատէ, եւ է՛ կռածոյ, որ ի կռանէ. որպէս ասի՝ թէ «ո՛չ է ձուլածոյ, այլ կռանահարութեամբ գործեալ»: Որպէս յորժամ ասես խոյս՝ նշանակես «զխոյս ոչխարաց», եւ խոյս՝ «ալիւրի», եւ խոյս՝ «տեղի տալոյ», ըստ այնմ՝ «խո՛յս ետ Ցիսուս» եւ «խո՛յս տուր ժողովուրդ իմ»:

Եւ ասի՝ ղաւղել՝ է՛, որ ասի ի ջուրս ղուղակք, եւ է՛, որ ղաւղել զառանիս. եւ այսու զանազանք ղաւղել եւ ղուղել:

Նոյնպէս զփւն եւ զյի՝ թէ ոչ լծես ուղղակի. զի մին լուծ ասէ, եւ մին՝ լոյծ, որպէս՝ «լո՛յծ գկնճիռն», «լո՛յծ գաւշիկս», «եւ լո՛յծ գաւրէնս բնութեան»:

Իսկ ւրւնիւ՝ «լուծեաց լուծումն դժուար բանից»: Սոքա զանազան միտս ցուցանեն ըստ տեղւոյն, զի ի ձգելն զիրս՝ «լուծեա» ասել, եւ զկապեալս|ն| արձակելոյ՝ «լո՛յծ» ասեն, եւ հոտեալ իրաց ասեն՝ «լուծեալ է», եւ զգիրս մեկնելոյ՝ «լուծումն» ասի: Եւ թէ իմաստութեամբ քննես զանազան բանքս զմի ունին տեսութիւն, զի մինն՝ յըմբռնմանէ, եւ մինն ի կապանաց, եւ միւսն՝ ի պնդութենէ, եւ միւսն՝ ի խրթին զժուարութենէ լուծանին: Եւ զասացեալս սիրով ընկալջիք իբրեւ զբանալի դրանց ստուգաբանութեան իմաստից, որ ի ձեռն լծորդացս:

---

1 ACD *չիմ՝ եւ* |*ձն*| iG [370] *են եւ*
1 |*շրջուն*|
3 DEF *կէտ եւ կէտ*
4 E *Լէեւիաթեան*
4 ABCDEFG *զՅունան. ուղղումը՝ ըստ i–ի* [370]:
4 A *կետ* |*եւ*|
5 A *ի կետ*
5-6 ACDEF *այսպիսի* B *այսպիսիս*
6 ACD *կետ*
6 F *գարնանին*
6 F *ամառանին*
6 AF *եւ այլ* փխ *եւ այլն*
7 E *է որ* |*շրջուն*|
10 E *կռանայհարութեամբ*
11 B *գործել* G *ղուղել* փխ *ղաւղել*
14 A *դուղել* |*է*| BE *դուղել* փխ *ղաւղել*
14 A *դուղակօք* F *լողականք*
14 B *է որ լաւղել*
14 AG *դուղել* փխ *զաւղել*
15 F *զառնիսն* փխ *զառանիս*
15 E *յայսու*
15 F *ղօղել* փխ *դուղել*
16 A *զփւնիւ*
16 A *զայի* փխ *զյի* BDF *յի*
16 B *մինն*
17 B *մինն*
17 F *եւլուծ*
19 F *դժար*
20 A *ըստ տեղղոյն*
21 C *գկապեալսն*
23 A *քննեա*
23 F *զանազանս*
23 ACDEFG *մին*
23-24 C *յըմբռնմանէ* E *յըմբռնմանէ*
24 C *միւսն* F *միուսն*
24 E *ի պնտութենէ*
25 B *ընգալջիք*
26 D *իրր*
26 E *բանալի*
26 F *դրացն*

‹ԺԶ› ՅԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ[315]

Դաւիթ Անյաղթ

Ընդունելութիւն *ասի, զի հասարակ ասի գոյանալ յանուանէ եւ ի բայէ, եւ յերկոցունց ունի զիւրն էութիւն եւ լինի մասն յուխտիցն: Եւ թէ կատարեալ ունէր զերկոսեան, ապա նախագահ դասէր քան զերկուսն: Իսկ զի մասն ինչ ի միոջէն ունի, եւ մասն ինչ ի միւսմէն, այնր աղագաւ ոչ քան զնոսա նախկին, բայց ըստ նոցանէն կարգեցաւ:*

Այլ զէմք ոչ երեւին սորա, վասն որոյ ասէ՝ թարց դիմաց, այսինքն առանց դիմաց, զի զդէմն ոչ յայտնէ: Եւ այլքն ամենայն ըստ գործնականին, զի որպէս դերանուն եւ մակբայ ընդ գոյացականին ազդեալ լինին, նոյնպէս եւ սա ընդ ազդեցութեանն:

Համամ

Իսկ զի՞ ասէ յարեւանայ՝ իբր զհետ երթայ ընդունելութեան, որք եւ բային անկք, բայց զդէմն ոչ յայտնէ եւ ոչ խոնարհմունս ունի, զի ոչ ունի հոլովս որպէս զանուն, եւ ոչ զանազանի ի խոնարհմունս որպէս զբայն, որ ի հինգ խոնարհի, այլ ունի յերկուցն եւ կայ [յ]իւր առանձնութիւն, որպէս թէ ոք ասէ՝ մարդկութիւն *կամ* ձիաւորութիւն, *իսկ զմարդն կամ զձին ոչ նշանակէ:*

Այսպէս ընդունելութիւն ոչ զդէմս եւ ոչ զբնութիւն իրիք նշանակէ, որպէս յորժամ ասես շինեալ, տարեալ, բերեալ, գրեալ՝ *ոչ յայտնէ զդէմս, [թէ] յորմէ՞ արդեաւք իցէ շինեալ, բերեալ կամ տարեալ: Եւ* Դաւիթ Անյաղթ *բառդ ի սմա սեռ է: Բայց հոլովումն ըստ առաջին մասին բանի, որպէս՝* արարեալ, արարելոյ, արարելում, արարելով, զարարեալ, է արարեալ

1 AC *ստուգաբանութիւն* F *ստուգաբանութեամբ*
2 E *նդունելութիւն* h [114] *վասն ընդունելութեան* փխ *երգնկացու՝ «ընդունելութիւն ասի» ընթերցման:*
2-3 h [114] *ի բայէ եւ յանուանէ* [շարադաս·]
3 E *երկոցունց*
3 E *ութիցն*
4 F *զերկոսեանն* [ապա]
4-5 h [115] *զերկոսեան* փխ *զերկուսն*
5 C *ի միւսէն* F *ի միւսէն*
6 A *յաղագաւ*
7-8 h [149] *չիմ՝ վասն որոյ ասէ՝ թարց դիմաց, այսինքն առանց դիմաց, զի զդէմն ոչ յայտնէ*
8 F *դէմն*
8 E *այլք* h [149] *այլն*
8-9 h [149] *գործականին*
9 B *մակբա*
9 D *ըստ գոյացականին*
10 Ah [149] *ընդ ազդեցութեամբ* E *ըստ ազդեցութեանն*
11 EF *յարեւանա*
11 EF *իրրեւ*
12 AC *խոնարհմունք*
12 h [115] *չիմ՝ ունի*
14 F *յերկոցունցն*
14 FG *կա*
14 C *յիւրն*
15 A *առանձնութեան*
15 E *մարդկութիւնս*
17 ABC *ընդունելութեան*
20 AD *բառդ*
20 A *ի* [հոլ·] B *ժողովումն* փխ *հոլովումն*
20 A *առջին*
21 C *յարարելում*
21 h [149] *չիմ՝ արարելով, զարարեալ, է արարեալ*

Մովս

եւ այլն ամենայն: Նոյնպէս՝ շինեալ, բերեալ, կերեալ, տարեալ,– այս ամենայն եւ սոյնպիսիք հոլովք անուան եւ ընդունելութեան գոն:

Այլ ընդունի եւ տեսակ կենդանւոյ զհոմախոհս յինքեան եւ զերկինս աստեղք եւ նիւթ[ք] ախտականիս զմարդիկ, նաեւ զայլս ոմանս որոշողականն զուգանունապէս կոչմամբ, զի առանձնացելոյն միութեամբ, մանաւանդ թէ միացելոյն առանձնաւորութեամբ:

այլ

Իսկ թէ զի՞նչ է ընդունելութիւն,– ինքնըստինքեան անունդ յայտնէ: Իսկ զի՞ զսոցա աւրինակս բնաբանն ոչ յայտնէ, եւ մեկնիչքն նուրբ չաւղաւք բառիցն միայն ցուցին զաւրութիւնս: Այլ ես պարզ ցուցից զսմանէ եւ զսորին պիտանացուէն, զի յանուանէ է սա եւ ի բայէ, որպէս յորժամ ասես՝ շինեալ կամ արարեալ, երկու իրս ընդունի՝ անուն եւ բայ: Շինեալ բայ է, իսկ շինողին անուն գոյ, բայց ոչ յայտնէ զդէմն, այլ զայսպիսի բառս յորժամ լսես՝ իմացի՛ր, եթէ ի վերայ եղեալ իրաց է եւ անցելոյ ժամանակին եւ յումեքէ, որոյ անուն գոյ՝ է՛ շինեալ կամ արարեալ կամ գրեալ, տարեալ, բերեալ: Եւ այս փոքր բառս յայտնէ զժամանակն եւ զկատարեալ իրս եւ զնորուն կատարուէն: Նոյնպէս եւ զայլսն, որ ի բային է, ցուցանէ:

3 F *ընդունելի* փխ *ընդունի*
3 AB *կենդանոյ*
4 ABC *նախ* փխ *նաեւ* EF *նաեւ նախ*
4 F *ախտականինս*
4 A *զայլում* փխ *զայլս ոմանս* E *ոմանսն*
5 F *զուգանուանապէս*
5 AB *առանձնացելոցն*
5-6 h [175] *զառանձնացելոյն միութիւն, մանաւանդ թէ միացելոյն առանձնաւորութիւն*
8 F *չիմ՝ զի՞*
8 F *ո* փխ *ոչ*
9 A *բարիցն*
9 C *զզաւրութիւն*
10 A *յԵսայ* փխ *է սա*
10 A *չիմ՝ ի*
11 ACDEFG *ասել*
12 B [*եւ*] *բա*
13 A *բարս*
13 B *ի վերա*
14 A *յումէքէ*
15 B *բառ*
17 B *բաին* F *բային* փխ *ի բային*

‹ԺԷ› ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՒԴԻ[316]

Դաւիթ Յաւդ է *մասն բանի հոլովական՝ նախադասեալ [եւ ստորադասեալ] ներխոնարհութեան եւ անուանց: Յաւդդ որպէս ի հոռոմին եւ ի մերումս ոչ եւս նշանակէ, այլ սուղ ինչ մասն: Եւ է՛ յաւդդ որպէս սոսկ բան յաւդեալ իմն բարդած, որ պատկանաւոր եւ յարդարուն գործիցէ: Եւ ունի ի հոռոմին ի սկզբան բանին, որպէս թէ* ո՛վ Պետրոս:

Եւ ե՛ն զանազանեալք արականի եւ իգականի եւ չէզոքի, սոյնպէս եզականին եւ յոգնականին: Այլեւ այս իսկ ի հայումս ի վախճանի ըստ երիցս այսոցիկ աւրինապէս իբր թէ ձին, *կամ* ձիդ, *կամ* ձիս, *որ նշանակիչ է յայտնի իրաց· զի թէ ասիցես՝* ձի եկն,– *ոչինչ նշանակեցեր, իսկ դնելով ի վերայ զյաւդն, իբր թէ ասիցես՝* ձին եկն,– *անդէն ծանուցեր:*

Բայց այլ ամենայն նշանակ յաւդիդ ո՛չ միայն ոչ գտանի ի հայումս, ա՛յլ՝ եղեալ է զտեղիսն լնլոյ, վասն զի սակաւ[317] ինչ ի մերս նշանակէ, զի հոլովք եւ թիւք միայն լինին, բայց ըստ սերոցն ոչինչ նշանակի: Եւ է՛ ի չրջաբերութեանն[318] այսպէս· այս, այսմ, այսիւ, գայսով: *Եւ ըստ համարականումն միապէս[ն]՝* եսն, *եւ երկուորաբար[ն]՝* դուն, *եւ բազմաւորաբար[ն]՝* դուքն, *որ յամենայն մասունս գտանի, բացի նախադրէ եւ ի չաղկապէ:*

Մագիստր 20 *Բայց յաղագս յաւդիս եւ այլ եւս հաստատագոյն ծանիցես, վասն զի յաւդ հաղորդեալ անուան կցորդաբար ի բազումս հոլովի, իբրու*

---

2 E *Աւդ*
2 ACDEF [*հոլով·*] *եւ*
3 E *ներխոնարհութեանն*
3 E *Աւդդ*
7 DF *չեզոքի*
8 CG *յոգնականին*
8 AD *ի վազճանի* F *ի վախճանել*
9 F *ի ձիս*
10 ACDEFh [115] G *նշանակիչ յայտնի իրաց է* [*շարադաս·*]
10 h [115] *ասիցիս*
11 B *ի վերա*
11 ABCDFG *զաւդն*
11 F *ձի*
14-15 h [175] *այլ ի մերումս սակաւ փխ երգնկացու՝ «զի սակաւ ինչ ի մերս նշանակէ» ընթերցման: F չիf՝ վասն զի սակաւ ինչ ի մերս նշանակէ, զի հո*[*լովք*]
15 E *ըստ սեռոցն* F *ըստ երոցն* h [175] *զսերոցն*
16 F *ի չրջաբերութեան* h [175] *չրջաբերութիւն*
16-17 h [177] [*այսմ*] *այսու, գայս, ով գայս փխ այսիւ, գայսով*
17 A *ըստ համա… ումն փխ ըստ համարականումն*
17 A *միայպէս*
17-18 h [175] *երկուորապէսն*
18 B *բազմաբար*
18 F *դունքն*
19 CF *բայց ի փխ բացի*
20 ABCDE [*Բայց*] *եւ*
20-21 h [246] *չիf՝ Բայց յաղագս յաւդիս եւ այլ եւս հաստատագոյն ծանիցես, վասնզի*
21 h [246] *յաւդդ*

զդաստակ ինչ սրոյ, որ ի գործ արկանէ: Եւ է՛ ըստ յունականին ի բազումս նախադասեալ, որպէս վերագոյն գրեցաք ի մակաւասարութեանն առասպութիւնս· քանզի յորժամ կամին ասել անուն արական զառնէ ումեմնէ, այսպէս զ[յ]աւդդ նախադասեն՝ Ո՛ Կոստանդիանոս, ո՛ Գրիգորիոս: Եւ այս՝ արական յաւդեալ ոյիւ նախադասեալ: Այս եւ այլ բազումք ի նախադասութենէ յաւդին ծանուցեալ:

Եւ ըստ մերս նախադասելով յաւդ՝ ո՛չ եմք սովորեալ բազմաւորական յաճախ զսա վարեցեալ, բայց միայն ասեմք՝ ո՛վ Գէորգ, ո՛վ Գրիգոր, ո՛վ Տրդատ,– *եւ ահա նախադասեալ եղեւ* ո՛վդ *առանձին արական:*

Իսկ ասեմք՝ ո՛ Համունի, ո՛ Մանի, ո՛ Նունի *եւ այլքն· քանզի* ո՛վդ *արական եւ երկարացեալ է յաւդ, իսկ* ո՛ *փաղաքչական իմն եւ մանկական: Սակայն յաւարտս յաւդեալ զսա ունիմք յոգնագոյն՝ իբրու* ծովային, երկնային, ցամաքային, արքայական, իշխանական, տէրունեան *եւ այսպիսիքս:*

Այլ թէ ո՞ր աղագաւ յոյնք սովորեալ են յաճախ վարիլ նախագադափարաւն·– սակս երագուխեան[ն] եւ փոյթ վերահասու լինելոյն, քանզի փոխանակեն զգիծ նախադասեալն: Եւ եթէ ո՞ր աղագաւ հոլովք ստորադասական ի մեզ յոգնագոյն եւ ուղղական չարամանեալ յանգին, իսկ նախադասականն սակաւ, քանզի յառաւտութենէ լեզուի մերոյ եւ ի գրոյ յոգնագոյն՝ ո՛չ այսմ կարաւտանան զժոխադատուխեան, զի յորժամ ասեմք նախադասելով ինի եւ զայի եւ այբի, այսպէս՝ զՊղատոն,– *այս հայցական է, իսկ* զՊղատոնոյ՝ *սեռական, առ Պղատոնով՝ արական,* ո՛վ Պղատոն՝ *հոչական: Ա՛յս են հոլովք հինգ եզականի, եւ այսպէս յայլսն վարեցեալ ըստ քումդ ներկուռ կրթութեան, քանզի գտցես եւ յայլսդ զթարգմանութիւնն ըստ իւրաքանչիւր հոլովից, քանզի գրեալ է ի պատճէնն, որ յաղագս անուանն, եւ ըստ այսմ աւրինակի նախադասեսցես:*

---

1 F *ին փխ ինչ*
1 F *ականէ*
2 ACDEFG *ի մակաւասարութեան*
3 E *կամիմ*
4 ABDEFG *Կոստանտիանոս*
5 A *օգեալ*
5 B *ոիւ*
5 C *այլս*
6 C *ի նախադասութեանն է*
7-8 A *բազում արական փխ բազմաւորական*
8 ABCD *ով Գիորգ* h [246] *Գէորգ*
8-9 F *ով Գրիգոր, ով Գրիգոր* [*կրկն·*]
9 A *ովնգ փխ ովդ*
11 A *Համ մանիուն ունի* CD *ո Համամ ունի ի մանի այ անունի փխ ո Համունի, ո Մանի, ո Նունի*
12 C *յաւդդ*
13 h [246] *յաւդել*
14 F *արքաական*
14-15 F *տէրունական* h [246] G *տերունեան*
15 ACDEG *այսպիսիք*
16 ACD *յաղագաւ*
17 F *չիf՝ սակս*
17 F *լինելոյ*
18 ACDEFG *զի փխ քանզի*
18 AD *յաղագաւ*
19-20 G *յանգի*
20 F *յառաւտութիւնէ* h [246] *յառաւտութենէ*
20 F *լեզվի*
20 A *մերո*
21 D *յոքնագոյն*
21 F [*այսմ*] *ի*
22 B *զի փխ զայի*
23 C *հարցական փխ հայցական*
25 F *ուդ փխ քումդ*
26 F *գիտասցես փխ գտցես*
26 AG *թարքմանութիւնն* F *զթարքմանութիւն*
26 A *քան փխ քանզի* h [246] *չիf՝ քանզի*
27 F *ան փխ անուանն*
28 F *նախադասեսցիս*

Իսկ ստորադասականքդ յաւգեն այսպիսի ինչ. ուղղական եզականի՝ Պղատոն, *սեռական՝* Պղատոնոյ, *տրական եւ առաքական՝* Պղատոնով, *հայցական՝* զՊղատոն, *հոչական՝* ո՛վ Պղատոն: *Ցոգնական, ուղղական՝* Պղատոնիք, *սեռական՝* առ Պղատոնոնց, *տրական եւ առաքական՝* Պղատոնաւիք,*հոչական՝* ո՛վ Պղատոնու[ի]: *Իգականի եզական՝* ա՛յ Պղատոնուհի, *սեռական՝* Պղատոնուհ[ւ]oյ, *տրական եւ առաքական՝* Պղատոնուհւով, *հայցական՝* զՊղատոնուհի, *հոչական՝* ո՛վ Պղատոնուհի. *երկուորեակի ուղղական՝* ընդ Պղատոնուհոյ, *տրական եւ առաքական՝* Պղատոնուհով, *հայցականն՝* զՊղատոնուհի, *հոչականն՝* ո՛վ Պղատոնուհի: *Ցոգնականի ուղղական՝* Պղատոնուհիք, *սեռական՝* Պղատոնուհեանց, *տրական եւ առաքական՝* Պղատոնուհաւք, *հոչական՝* ո՛վ Պղատոնուհիք:

Չէզոք անուան եզականի ուղղական՝ Պղատոնուկ, *սեռական՝* Պղատոնկոյ, *տրական եւ առաքական՝* Պղատոնկաւ, *հայցական՝* զՊղատոնկէ, *հոչական՝* ո՛վ Պղատոնիկ:

Երկուորականի ուղղական՝ առ Պղատոնկոյ:

Ցոգնականի [ուղղական՝ Պղատոնուկք, *սեռական՝* Պղատոնկաց], *տրական եւ առաքական՝* Պղատոնկաւք, *հայցականն՝* զՊղատոնուկք, *հոչականն՝* ո՛վ Պղատոնուկք: *Եւ յաղագս ոչ ունելոյ մեզ յոգնագոյն զնախադասականդ յաւգ, որպէս ասացաւ վերագոյն, եւ մի՛ յայսոսիկ ճախանճանս հասցէ հաւանելոցն յայսպիսի բարի մոլորութիւնս:*

1 ACDEF *ստորականք* h [246] *ստորադականք*
1 E *յաւգէն* h [247] *յաւգին*
1 E *ուղական*
1 A *եղանակի փխ եզականի*
2 B *զՊղատովն*
3 ABCDEF *հարցական, . ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [247]:
3 F *չիք՝ հոչական՝ ով Պղատոն*
4 F *սեռականք*
4 A *առ Պղատոնոցն* C *առ Պղատոնունց* h [247] *առ Պղատոնեանց*
4 E *տրականն*
4 ABCDEFG *առաքականն*
5 ABCDF *հոչականն*
6-7 DEFG *Պղատոնուհով*
7 ABCDEF *հարցական. ուղղումը ըստ* h–*ի* [247]:
8 AD *չիք՝ երկուորականի ուղղական՝ ընդ Պղատոնուհոյ*
8 ABCDE *առաքականն*
9 ABCE *Պղատոնոհով* F *Պղատոնհով*
9 D *հարցական* F *հայցականն*
9 CD *հայցականն՝ Պղատոնուհի*
9-10 BD *[ով Պղատոնուհի] երկուորականի ուղղական՝ Պղատոնուհոյ, տրականն եւ առաքականն՝ Պղատոնուհեան. հայցականն՝ զՊղատոնուհի, հոչական՝ ով Պղատոնուհոյ*
10 AG *Ցոգնականի*
10 E *ուղղականն*
11-12 E *ով Պղատոնոհիք*
13 ABCDEFG *Չեզոքական փխ Չէզոք անուան. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [247]:
14-16 F *չիք՝ տրական եւ առաքական... առ Պղատոնկոյ*
14 G *հարցական*
14-15 E *չիք՝ հայցական՝ զՊղատոնկէ*
16 E *ուղղականի*
17 B *Ցոգնական* DEFG *Ցոքնականի*
18 ABCDEFG *հարցականն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [247]:
19 F *չիք՝ եւ*
19 A *յոգնակիոյն* DEF *յոքնագոյն*
20 EF *այսոսիկ*
21 h [247] *ճախանճայնս*
21 C *յայսպի*
21 ABCDEF *մոլութիւնս. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [247]:

Քանզի ՔԷպէտեւ յունաց սովորաբար եւ իմայելացւոցն նախադասեալ է, բայց ոչ մինչեւ յաւարտ յանգեսցի, նշանակէ ուղղապէս եւ այսմ երկուց տրամախոհութեանց ունել պէտս նոցա:

Իսկ մերս միով յանգիւ նշանակէ անկարաւտաբար զբոլորն՝ զոր եւ կարեւոր են մեզ, քանզի որք ոչ են ուսեալ ՔուԷլ յարաբարդելով ի վերայ տասնեկին՝ իբրու ՔԷ հնգետասան, նախադասելով զհինգն ասեն տասնեւհինգ: Այսպէս եւ որք ոչն ասեն երկոտասան[երորդ], ասեն տասներորդ երկրորդ, եւ ահա զնոյն նշանակէ: Այսպէս, ՔԷ ասեմք, ըստ հայումս Պղատոնեից՝ նշանակէ առ Պղատոնեից: *Բազմաւորական՝ կա՛մ աշակերտս, կա՛մ գիրս, կա՛մ այլ ինչ ածանցական: Իսկ ՔԷ ասեմք՝* ցՊղատոն, *զնոցն նախադասեցից –ց, ոչ ուղղախաւսի, այլ մանաւանդ լինի ի ստոցն, եւ ոչ ի կարծեաւք կրողացն, քանզի կարծիք ՔԷպէտեւ ոչ նշանակէ, այլ յերկբայս զմեզ կացուցանէ խուզմանն:*

Արդ, յունականին բնականագոյն բանականուԷեան իւրում, նաեւ ՔուԷ ինձ, ՔԷ ի բաժանել լեզուացն սահման նախադասականիս այս տուեալ եղեւ ի վերայ յոքունց, որպէս եւ մեր ստորադասական: Եւ այս՝ այսքան:

Համամ *Բայց զոր ի բնաբանիդ յիշէ, նոքաւք յայտնեցից զզաւրուԷիւն յաւդին: Զի յաւդ ցուցանէ զմերձն եւ զհեռին, զչատն եւ զսակաւն. մերձն՝ որպէս զսեռն, եւ զհեռի[ն]՝ որպէս զընդհանրական կենդանին, չատն՝ որպէս զբոլոր տեսակս, սակաւն՝ որպէս զմասնաւորն կամ զոմն մարդ: Նաեւ ամենայն ասելով գա[յ] ի վերայ սեռականի մարդոյն, որպէս ՔԷ մարդոյ, որ է հասարակականն, եւ մարդն՝ որպէս ոմն յատուկ մարդ. իսկ մարդիս՝ զյոլովս մերձակայիցն ի պարս, իսկ մարդիցն՝ զԷ՛ւս բազմաւորականն ի հեռաստանէ նշանակելով: Բայց*

1 A *իմայելացոցն*
1-2 F *նախագասեալ*
3 A *պետս*
4 F *զբոլոր*
4 F *չիք՝ զոր*
5 F *զկարեւոր*
5 C *յարաբադելով*
6 B *ի վերա*
6 C *տասեկին*
6 ADF *հնգէտասան* B *հնկետասան* C *հինգետասան*
6 B *զհինկն*
7 B *տասնեւհինկ*
7 BF *երկոյտասան* C *երկոյտասանց*
8 ABEF *տասներրորդ*
9 AC *այսմք*
9 B *հայում*
9 A *Պղատոնիցն [նչ.], BCDEFG Պղատոնինց. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [248]:
9 F *առ Պղատոնիցն ABCDE առ Պղատոնինց. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [248]:
11 B *ևՔէ*
11 ABCDEFG *զինցն փխ զենցն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [248]:
12 ABEF *երկբայս*
15 F *ունականին*
15 B *բնականագոյ* F *բանականագոյն*
17 B *ոքունց* h [248] *յոգունց*
17 ACDEFG *մերձ*
21 ADEFG *զընթանրական*
22 C *տեսական*
23 B *մարդն*
23 A *Նայեւ*
23 D *ամենայնն*
23 B *ի վերա*
25 C *զոլովս*
26 F *մարդիկքն փխ մարդքն*

ի յունականին յոլովք են սորա տեսակք, իսկ ի մերս ի թարգմանչացն փոքր մի առումն զհարկաւոր պիտոյիցն:

«Եւ նախադասական է այս, որգոն՝ n°, որ է հարցական, եւ ստորադասական՝ n°r»:

Եւ ե՛ն սեռք, որգոն՝ արարաւղ, որպէս չինաւղ տան եւ տնկիչ բուրաստանի, կամ թէ՝ ոք արարաւղ բարւոյ եւ չարի, որպէս իշխանական: Արարած՝ որպէս արարեալ յումեքէ, ըստ որում եւ մարդն՝ յԱստուծոյ· «ձեռք քո արարին եւ ստեղծին զիս»: Արարուած, որպէս՝ «ի մէնջ արարուածք գործոց ի մեզ են կարգեալք՝ լաւին եւ վատթարին, որ ի յետոյ ունին զյայտնութիւնն»:

«Թիւք երեք: Եզականն՝ այս»: Թէ՝ «Այս է, զոր խնդրեսն» եւ «Այս է գոյնն մթին կամ պայծառ»:

Իսկ երկուորականն ոչ է ի մերս պարզ, այլ ասելովն՝ այս, այսու, այսով, թէ՝ «Այս է բանն խնդրոյ», կամ՝ «Այսու ձեւով», «Այս էր աղբիւրն կամ տունն», կամ թէ՝ «Այսով աւրինակաւ անցին ընդ ծովն» եւ «Այսու զաւրութեամբ փրկեցան»:

Յոգնականն՝ այսf, այդf, այնf: Որպէս թէ՝ «Այսմ լերին այսf ժողովք են», կամ՝ «յԱյդ քաղաքի այսf իշխանք», կամ՝ «յԱյսմ հովտի այսf ծաղիկք»:

Իսկ հոլովք՝ այս, այսր, այսմ· որպէս թէ ասես՝ «Այս գործ Աստուծոյ է գործ», կամ՝ «Այ՛սր եկ եւ տե՛ս զաքանչելիս նորա», կամ թէ՝ «Այսմ գիտակից է Դաւիթ»: Այսու՝ «Այսու աւրինակաւ դու մարտեար, եւ ե՛ս մարտնչիմ»: Զայսով, որպէս թէ՝ «զԱյսո՛վ կարասցէ գիտել», որպէս թէ՝ «Զի՞ խոր է», կամ թէ՝ «զԱյսով պատմիցէ եւ ի վերայ ածէ», թէ՝ «զԱյս ինքն տէր պատմեսցէ»: Այս եզականացն են դէմք:

Երկուորական՝ այսու· թէ՝ «Այսու աւրինակաւ բազում ժամանակս կեցցես»:

Ըստ յոգնականին՝ այսf· որպէս թէ՝ «Այսf յառաջեցին», կամ՝ «Այսf մտին,փութասցո՛ւք եւ մեք ընդ նոսին մտանել ի հանգիստն»:

Իսկ ի հոլովսն՝ «Այս հանդէսք են Աստուծոյ»: «Այսր աշխարհի լոյս ծագեցաւ Քրոստոս», «Այսմ գործոյ տեղեակ եւ քննիչ է հոգին սուրբ»:

---

1 ABCDFG *թարգմանչացն*
2 F *առնուման*
5 B *չինող*
5 B *անգիչ*
7 E *ըստ յորում*
8 F *Արարած* փխ *Արարուած*
9 ACDEFG *արարուած*
9 C *ի մեզն*
10 CDEFG *զյայտնութիւնն*
13 B *երկուորականն*
14 E *բանիդ*
14 F *այու* փխ *Այսու [ձեւով]*
14-15 B *աղբեւրն*
15 F *այու* փխ *Այսով*
15 F *անցանին*
17 F *չիf՝ այդք, այնք: Որպէս թէ՝ «յԱյսմ լերին այսք*
18 B *յԱյս* E *Այդ* փխ *յԱյդ*
21 E *զքանչելիս*
22 C *յաւրինակաւ*
23 h [266] *մարտնչեմ*
23 ABCDF *Այսով [կար·]* փխ *զԱյսով*
25 F *դեմք*
26 ACDEFh *չիf՝ Այսու աւրինակաւ*
27 ACDEFG *Ըստ յոքնականին*
27 C *առաջեցին*
31 ACF *Այժմ* փխ *Այսմ*
31 B *գործոց*
31 D *հոգի*

Եւ այս քննութիւն մասանց յաւդիս ըստ իւրում ցուցելոյ բնաբանին մասանց սերոցն, եւ թուոցն, եւ հոլովիցն:

‹ԺԸ› ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

Դաւթի

Դերանուն գիտելի է, զի որպէս անուն նախադասեցաւ քան զբայ, սոյնպէս եւ սա քան զմակբայ:

Եւ է՛ դերանունութիւն ըստ երից· զի ասէ փոխանունութիւն եւ թերանուն եւ հասարակ անուն· մինդ՝ իբր փոխանակ տիրականին, եւ միւսդ՝ զի ոչ գիտացանէ զիսկն իբր զանուն, վասն որոյ թերի ասէ, եւ երրորդն՝ հաւասարապէս ի վերայ արուի եւ իգի, եւ կատարելումն

Ստեփ *եւ մանկան առեալ լինի բառդ զաւրէն սեռի, որ փոխանակ անուան առեալ լինի ի վերայ ամենայն էակացս:*

Եւ ե՛ն բառքն այսոքիկ· ես, դու, սա, դա, նա: Եւ յոգնականք են այս՝ մեf, դուf, սոfա, դոfա, նոfա· իմ, fո, սորա, դորա, նորա եւ մեր, ձեր, սոցա, դոցա, նոցա· եւ այս, այդ, այն, եւ այսf, այդf, այնf: Եւ ամենայն այսպիսիք, որ զդէմս ուրումն յայտնեն յասելն՝

Դաւիթ *ես, դու, նա՝ ո՛չ զանյայտէ, որքա՛ն՝ զյայտնոյ ասէ: Բայց նախ՝ թէ զգեկուցանէ գհեառւորէն, այլ զայնմանէ, որ ծանաւթացեալ լինի դէմքն:*

Ստեփ *Եւ ե՛ն ի սոցունց, որք զդէմս ուրումն յայտնեն յասելն, այլ զիրն ոչ յայտնեն՝ եթէ՛ զմարդոյ զումեքէ ասեն եւ եթէ՛ զայլ ուրուք յէակացս:*

Եւ արդարեւ իսկ են սոքա թերանունք վասն անյայտ դիմացդ, թէ զում[մ]է՞ յանհատ գոյացութեանց ասին այսf կամ այդf՝ զմարդո՞ց, թէ՞ զայլոյ ուրուք:

---

2 F *մերոցն* փխ *սերոցն*
2 E *հոլովեցին*
3 E ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆՆ
4 B *զբա* C *զբայն*
5 B *զմակբա*
6 h [116] *չիf՝ ըստ երից· զի ասէ*
6 D *ասի*
7 E *դերանուն*
8 F *միուսդ*
8 h [116] *իբրեւ*
8 A *վասն որ* h [116] *չիf՝ վասն որոյ թերի ասէ*
9 B *ի վերա*
9 A *յարութիւն* փխ *արուի*
10 h [116] *[բառդ] զի ասէ*
11 B *ի վերա*
12 ACDG *յոքնականքն* EF *յոքնականք*
15-16 h [116] *բայց յայտնէ զորոշումն դիմացդ իբր թէ՝ ես եւ դու եւ նա* փխ *երզնկացու՝ «որ զդէմս ուրումն յայտնեն յասելն՝ ես, դու, նա» ընթերցման:*
16 AEF *զայնյայտնէ* փխ *զանյայտէ*
16 C *զյայտնուոյ* փխ *զյայտնոյ*
17 h [116] *չինին զէմք*
18 h [215] *չիf՝ եւ են ի սոցունց*
19 B *զմարդու*
19 A *զումէքէ*
20 AC *թէրանունք* E *դերանունք*
20 CE *անհատ* փխ *անյայտ*
21 AF *գոյացութեանդ* CDG *գոյացութեանցդ*
21 B *այտք*
21 F *այլք* փխ *այդք*
21 ACDEG *զմարդո՞յ* h [215] *զմարդոյն*

Այլ արդարեւ իսկ են եւ տիրանունք, վասն զի սոքա նախադրին բանք, քան զՊետրոս, եւ զՌուբէն եւ զամենեսին՝ զՄովսէս եւ զՊաւղոս:

Եւ դարձեալ վասն յայտնի զդէմս որոշելոյ զմերձաւորին կամ զհեռաւորին, քանզի ստոյգ եւ անխախտելի կա[յ] այսդ ի վերայ դորա եւ այլք այսպիսիք: Իսկ Պետրոս եւ Պաւղոս եւ Մովսէս եւ Աբրահամ եւ ամենեքին սոքա ոչ կարեն յանեղացն յաւդիլ, քանզի անժամանակ, անդէմ եւ անտեղի է անուն: Արդ՝ վասն այսորիկ տիրանուիճ ասին այդոքիկ, վասն որոյ եւ ասէ, թէ որոշեալ դիմաց յայտնաւղ:

Եւ հետեւին տիրանուանն եղանակք վեց՝ դէմք, սերք, թիւք, հոլովք, ձեւք, տեսակք, քանզի ըստ այսքան եղանակս ձեւանայ դերանուն: Եւ ե'ն եղանակքս ըստ հետեւանաց անուանն, վասն զի կամի զանուան նմանուիճիւն յինքեան բերել:

Դաւիթ Ստեփ *Եւ ե'ն նախագաղափար դէմք այսք եւ այսպիսիք՝* bս, դու, սա, դա, ննա:

Եւ ածանցացն [նախա]գաղափար՝ իմ, fո, սորա, դորա, ննորա:

Դաւիթ Անանուն *Եւ ե'ն սոքա ածանցեալք ի դիմաց, տեղւոյ կամ այլ իր ստացուած ոչ իբր զարարչէ, այլ ի ստացողէն: Իսկ սերք ի վերայ արականի եւ իգականի եւ չէզոքի ձայնիւք ոչ նշանակին, եւ ոչ այլափոխի[ն] ձայնիւ, այլ լրուիճեամբ եւ անուամբ նշանակի[ն] իճ՛ արք եւ [իճ՛] կանայք եւ մանկունք, զի ի մերում լեզուիս սերք դերանուանս ոչ ունին յայտնուիճիւնս:*

Դաւիթ *Իսկ յանուանն ասացեալ է, զի կատարելուիճեան նշանակ ունի: Եւ իճուականն նախագաղափարն.*

Ստեփ 25 *Եզական՝* bս, դու, սա, դա, ննա:
Իսկ երկուորականն՝ իննեւ, fեւ, սովաւ, դովաւ, ննովաւ:
Իսկ յոգնական[ն]՝ մեf, դուf, սոfա, դոfա, ննոfա:
Եւ զոր ունի ինչ իճուել ըստ առանձնաւորուիճեան՝ իմ, fո, ննորա:

---

1 ACDE *տիրականք* փխ *տիրանունք*
2 ABDF *զՌոբէն*
4 h [215] [*զմերժ.*] *եւ* փխ *կամ*
5 B *ի վերա*
5 E *դորայ*
6 ACDE *Աբրաամ* B *Աբրամ*
7 G *ամենեքեան*
8 h [215] *եւ* [*անդէմ*]
8 A *վասն այնորիկ*
9 ABF *յայտնող*
10 F *տիրանունն* h [215] *տիրանուան*
10 ABDFG *յեղանակք* C *յեղանակ*
10 AF *սէրք*
11 ABCDEFG *յեղանակս*
11 B *ձեւանա*
12 AF *չիf՝ եւ* [*ևն*]
12 ABCDEFG *յեղանակքս*
12 F *հետեւացն*
12-13 h [215] *չիf՝ վասն զի կամի զանուան նմանուիճիւն յինքեան բերել*
14 E *նախագաղաբար*
14 h [216] [*նա*] *եւ այսպիսիքն*
17 AB *տեղոյ* F *տեղւոյդ*
18 AF *սէրք* E *սեռք*
18 B *ի վերա*
19 ADFG *չեզոքի*
21 F *չիf՝ եւ* [*մանկ.*]
21 E *սեռք*
23 F *անուանն*
24 ADEG *իճուական*
24 ADE *նախագաղափառն*
27 AG *յոգնական* F *յոգնականն*
27 B *չիf՝ նոքա*

Եւ չարադրի զուգիցն իմն եւ fոյն, եւ սորայն, դորայն եւ ննորայն, եւ յոլովապէս՝ մերն եւ ձերն եւ ննցայն:

Դաւիթ *Բայց հոլովք յաւէտ քան զանուանն աստ ունին զկարգ, զի անդ, որպէս ասացեալ եղեւ, չատ անգամ այլ այլոյ բերէ զձեւ, որոյ զանխլացեալ լինի յաներեւուիճենէ՝ իբր իճ տրականն զսեռականին եւ հայցականն զուղղականին եւ առաքականն զկոչականին:*

Մովս Ստեփ Անանուն *Եւ ե'ն հոլովք դերանուանս նախագաղափարացն, ուղղական՝* bս, դու, սա, դա, ննա: *Սեռականն՝ որ է բաժանականին, եւ ստացական՝* իմոյ, fոյոյ *եւ* ննորայոյ: *Եւ պատուիրականն՝* իննձ, fեզ, ննմա: *Եւ երթալոյն՝* իննեւ, fեւ, ննովաւ. *իճ՝ «Քեւ կամ ննովաւ եկի այսր»: Եւ աղերսականն՝* զիս, զfեզ, զննա: *Եւ կոչականն՝* դու *եւ* ննոfայfն: *Իսկ ածանցացն՝* իմ, fո, ննորա, իմոյն, fոյոյն, ննորայոյն, իմումն, fոյումն, ննորայումն, իմովն, fոյովն, ննորայովն, զիմ, զfո, զննորա:

Դաւիթ *Իսկ ձեւքն յայտնի է ի բնաբանն, ըստ նմանուիճեան անուանն ունի աստ: Բայց ի հոլովեցուցանելն պարտ է նախ յուղղականէն առնել սկիզբն, իբր իճ՝ անձն իմ, անձն fո, անձն ննորա եւ ապա ի կարգին. զբարդն՝ անձին իմոյ, անձին fոյ, անձին ննորա:*

Եւ տեսակք, զի ոմանք են նախագաղափարք, եւ վասն զի նախագաղափարն կրկնեաց ոչ իճ վասն երկայնաբանուիճեան ինչ, այլ կամեցաւ դովաւ զերկդիմի բնուիճիւն ածանցից ցուցանել. աւրինակ իմն, իճ ասիցես՝ «Իմոյ այգւոյ բերք» եւ եթէ այլ ինչ նոյնպիսի, միով ձայնիւ զինքն եւ զստացուածն զեկուցանէ, վասն որոյ տեսակս յոլովս զանա-

Անանուն *«Իսկ ձեւքն յայտնի է ի բնաբանն, ըստ նմանուիճեան անուանն ունի աստ» ընթերցման:*

---

3 ABDEFh *յանուանն*
3 E *զի արդ փխ զի անդ*
4 E *էդեւ*
4 h [117] *բերել*
4 h [117] *որով*
5 F *տիրականն* h [117] *տրական*
6 C *հարցականն* h [117] *հայցական*
6 h [117] *առաքական*
6 ABDhG *զկոչնականին* F *զոչականին*
10 C *եւ* [*կամ*]
11 ACDEF *կոչականքն*
12 B *քումն փխ քոյումն*
12-13 A *նոցոյն փխ նորայոյն*
12 E *իմումն*
13 A *չիf՝ քոյովն*
15 A *նորովն փխ նորայովն*
13 F *զքոյ*
13 ABE *նորա*
14-15 h [117] *Զնոյն նմանուիճիւն անուան ունի եւ աստ ձեւքն փխ երգնկացու՝*
14 F *անուան*
15 C *ուղղակէն*
16 EF *նորայ*
18-19 h [117] *եւ գնախագաղափարն զի կրկնեաց փխ երգնկացու՝ «Եւ տեսակք, զի ոմանք են նախագաղափարք, եւ վասն զի նախագաղափարն կրկնեաց» ընթերցման:*
18-19 G *նախագաղափարս*
18-19 A *չիf՝ եւ վասն զի նախագաղափարն կրկնեաց ոչ իճ*
19 A *եւ* [*վասն*]
20 h [117] *ածանցիդ*
20 ACDEF [*ցուցանել*] *այլ*
20 C *յաւրինակ*
21 CG *այգոյ*
22 AB *զերկուցանէ*

զանձին: Նախագաղափար՝ ես, դու, նա· ածանցացն՝ յիմոյն, ի ֆոյոյն, ի նորայոյն, ի սորայոյն, ի դորայոյն· եւ յոլովիցն՝ ի մերոցն, ի ձերոցն, ի սոցայոցն, ի դոցայոցն, ի նոցայոցն:

Եւ առանց իրիք՝ ես, եւ իրաւք՝ իմս:

Գաւիթ 5 *Բաղյաւղք իմացան սխալանս արուեստաւորիս, զի հանգամանք են յաւղի, զոր ասացեալ է յիւրում տեղւոջն: Եւ եթէ զի՞նչ է· անբաղյաւղք է՝ պարզ բառ, իսկ բաղյաւղք՝ յաւելուած ունելով ի պարզն:*

‹ԺԹ› ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ[319]

Գաւիթ *Իսկ* նախադրութեան *անուն եւ տեղի հակառակութիւն ունին առ*
10 *իրեարս, զի անունդ նշանակութիւն ունի նախագահուածեան եւ ի տեղի նուաստի դասեալ: Եւ եթէ սխալանք էին այս՝ ոչ վարէին սովաւ մինչեւ*
Մովսէս *ցայժմ, այլ զի ճշմարիտ է՝ հաստատի այսպէս. նախադիր ասի այնր աղագաւ, զի նախ եղեալ լինի քան զանուն եւ զբայ եւ քան զբնաւ տեղիս իբրեւ զսպասաւոր:*

---

1 A *նախագաղափառ*
1 B *ի քոյն*
2 F *ի նորայնոյն*
2 F *ի սորայնոյն*
2 F *ի դորայնոյն*
3 B *եւ [ի սոց·]*
3 F *ի սոցայնոցն*
3 B *ի դոցաոցն* F չիմ՝ *ի դոցայոցն*
3 B չիմ՝ *ի նոցայոցն*
4 AEF *եւս* փխ *ես*
5 h [117] *Բաղաւղդ*
6 A *իւրում*
6 A *տեղոջն*
7-8 h [117] *անբաղաւղք, բաւագք*
7 BCDEF [*պարզն*] *Դերանունս խիստ անյայտ եւ խառնակ էր ի մեկնչացն, այլեւ զոր հնար էր* [B *կարծեմ թէ*] *բան կարի մերում* [B չիմ՝ *կարի մերում*] *պարզեալ եղեւ: Ի հմտանալն քում իմաստիցս, ո՛վ իմաստասէրդ, ազաչե՛մ* [B չիմ՝ *իմաստասէրդ* BCDEF *ի համտանալն··· ազաչեմ*] *ընթերցումր* | *աշխատասցես ի սմա* [F չիմ՝ *ի սմա*] | *գՅովհաննէս վարդապետն եգնկացի* [BFG չիմ՝ *եգնկացի*], B *եթէ ծանիցես յիշեսջիր զաչխատող սորա* |*այլ գրչով՝ «գՅով· վրդ»*|:

Այս ընդհանուր տեքստից յետոյ՝ չաբագրանքր CDEF *Ձեռագրերի իբրանչիւր գրիչը իւրովի ներկայացնում է՝ բացայայտելով իր ինքնութիւնը: Այսպէս·* C «*եւ գմեզաւոր գրաւոս գՎարգերեսս Լեհրցի* |*Թ·133*| DG «*ըզդ նմին եւ գմեզաւք զառածեալ անձնս զգրող սորին գԹորոս Կլայ եւ զաչակերտ վարդապետիս Ցոհաննիսի, եւ որք յիշէք՝ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ*» |*Թ· 261բ*|: E «*Ընդ նմին եւ գմեզօք անձնս զգրող սորին գԳրիգոր Խլովցին, եւ որք յիշէք՝ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ, ամէն*» |*Թ· 166բ*|: F «*Ընդ նմին եւ գմեզօ գհոգացեալ եւ զառաւապեալ զգրոցս սորին գԱբրիստակէս երէցն եւ գծնողն իմ եւ զամենայն զարեան գմերձաւորսն իմ, յիշատակ ի ձեռն քաչ բարուեսպետին Գրիգոր վարդապետին յիշատակ ննջեցելոց մերոց*» |*Թ· 168բ*|: G |*լուսանցքում*|՝ *Գրեա՛ զյիշատակիկս:*

9 E *սկ* փխ *իսկ*
9 ABCDEF *ի* |*նախ·*|· *ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [117]:
10 B չիմ՝ *ի* |*տեղի*|
11 Bh [117] *թէեւ* փխ *եւ թէ*
11 F *սպասնք*
13 B *գրա*
14 E *սպասաւոր*

Իսկ զի՞ ոչ է քան զսոսա պատուական, աստանաւր անցեալ ունի զխոնարհ տեղի՝ նմանութեամբ իմն կարապետի թէեւ յառաջ եկեալ, այլ ո՛չ զպատիւ թագաւորին կամ զանուն նորա կարացեալ բերել:

Բառդ ի սմա իբրեւ սեռ է, բարդութիւնդ ի սակաւաբանութեան
5 *վերայ՝ իբր թէ վաշխտուր: Իսկ յորժամ զխնդիրն* [*եւս*] *ի վերայ սորա յաւելեալ ասասցես, ի վերայ սորա բաղդասեցեր:*

Եւ սա ի հոռոմին, ութեւտասն՝ պարզք, եւ երկոտասան՝ բարդք: Իսկ ի մերումս ըստ երկայնութեան լեզուիս յանբաւս հատեալք:

Իսկ ստորադասդ՝ մինդ ե՛ւ նախադիր կարէ լինել, ե՛ւ ստորադիր,
10 *յորժամ ասիցես՝ սակս ֆո եւ ֆո սակս: Իսկ եւս թէ ստորադիրք՝ իբր գրկակից կամ հաղորդակից:*

Բայց զի՞ սա նախադասեցաւ քան զմակբայ:– Ջի մասն է սա բանի իբրեւ զայլսն. նախադիրս առ ի զարդ գեղեցկութեան յաւրինեալ արուեստախաւսից, այլ ո՛չ առանց տեսակաց: Եւ որոշեալն սահմանաւ
15 *հասարակ անուամբ զանազանի, զի թէ ըստ մասին խնդրես, ելս մեր յաչխարհէ ո՛չ է առաջին, այլեւ հաւր վերջոյ է որդի: Նաեւ ի յերկս աչխատասիրաց սերմանի նախքան հնձի, եւ իմացեալն յետոյ ազգի բանիւ եւ գեղեցկապաճոյճ բանաստեղծաց ութ, ընդ քեզ* [*եւ*] *ի հետեւեալսն եւ այլ այսպիսիք:*

Համամ 20 *Այլ ըստ իւրաքանչիւր բառիցն հետեւման դիցուք եւ բանս լուծման՝ գտանելով ի սովորաբար ասիցելոց·*

---

1 EF *առաջ*
4 A *ի սակաւ բռնութեան փխ ի սակաւարանութեան*
5 BDEF *վերա*
5 EG *վաղ տուր* ABCDF *վաչ տուր· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [118]:
5 F *զխնդիրս*
5 AB *ի վերա*
5 ABCDEF չիմ՝ *եւս· համադրումը՝ ըստ* h–*ի* [118]:
6 F *սորայ*
6 F *աւելեալ*
7 F *հռոմին*
7 B *ԻԸ* C *ԺԸ փխ ութեւտասն*
7 B *երկոյտասան* C *երկոտասանք*
9 E *ստորադասք*
12 F *գմակարայ*
12-14 F *Գիտելի է, զի նախգիրս փխ «Ջի մասն է սա··· այլ» ընթերցումը: F Ձեռագրի 168բ–169ա էջերի ներքեւի լուսանցքներում կայ գրչի հետեւեալ ծանօթագրութիւնը· «Վարդապե՛տ, զպաման գի՛տ, որ թափեալ էր, չկա, եւ գրեայ, որ լմանայ»: Եւ մի այլ գրիչ՝ Ջաքարիա վարդապետը, 1632 թուականին գրած իր յիշատակարանում պարզաբանում է· «···այլեւ զոէր Ստեփաննոս քահանայն՝ զաչակերտն մեր, որ զքերականիս յետին Բ տետր նա՛յ գրեաց ի Ցովհաննէս Մորձորեցի օրինակէն» |*Ձեռ. F Թ· 184բ*|: Եւ իրօք, սկսած մեր այս քննական տեքստի 259 էջի 18–րդ տողի «*ընդ քեզ*» բառակապակցութիւնից մինչեւ տեքստի վերջը ընդօրինակումը կատարուած է Ցովհաննէս Մորձորեցու, եւ ո՛չ թէ Պլուզի, աչխատութիւնից: Ստացուել է՝ տեքստային խառնակութիւն···
17 h [176] *սահմանի սերմանիչն նախ քան հնձիչն* փխ *Երզնկացու՝ «սերմանի նախքան հնձի» ընթերցման:*
19 h [176] *յայլ այսպիսի*
20-21 B չիմ՝ *«Այլ ըստ իւրաքանչիւր··· զվեցան յանճառից» բառերը ներառեալ:*
20 A *բարիցն*
20 C *զբանս*

Ներ· *որպէս*՝ ներգործել, ներուիլ, ներձայնել։

Արտ· [*որպէս*]՝ արտակացեալ, արտաբերեալ, արտախուզեալ։

Ատր· [*որպէս*]՝ ատրախաւսիմ, ատրադատիմ, ատրահաւանիմ *դիմաց եւ իրին*։

Ապ· [*որպէս*]՝ ապաւառ, ապաֆիւնիմ, ապաֆ, *յորում գոմս*։

Բաց· [*որպէս*]՝ բացատրել, բացափայլել *աստի կամ անտի ի վերուստ*։

Նը· [*որպէս*] ընդասեմ, ընւիրեմ, ընբոլորիմ *ի գոլս կամ յանգոլս*։

Ընդ· [*որպէս*]՝ ընդ ինեւ *կայք*, ընդ ինեւ *չաղապատին*։

Բար· [*որպէս*]՝ բարեւորեալ, բարեգաւեալ, բարառնութեամբ *քերթիմ կամ քերթեմ*։

Բաղ· [*որպէս*]՝ բաղադրել, բաղազանել, բաղարկոցել *զիր առ իր*։

Շաղ· [*որպէս*]՝ շաղապատել, շաղամանել։

Շար· [*որպէս*]՝ շարաբերեմ, շարադրիմ, շարագործեմ *ի դէպ իմն, ի դէմս եւ ի հոլովս*։

Մուշտ· [*որպէս*]՝ մուշտակեալ *ասի*, մուշտ, *կամ հաւել ի հոյլս կամաւ ի ջոկս աւանաց*։

Ջով· [*որպէս*]՝ զո՛վ *ոք ասեն զինէն*, զո՛վ *ոք ասէք դուք*։

Ջոկ· [*որպէս*]՝ ջոկամանեալ *ի խումբս*, ջոկի *վերնոցն չուրջ կան զնովաւ*։

Պար· [*որպէս*]՝ պարագրաւղն *վերնոց*, պարի *սրբոցն*։

Նախ· [*որպէս*]՝ նախնական *զաւրութեամբ հիմնեցաւ աչխարհս, նախկին լոյս, նախաստեղծին պատուիրանն*։

Կան· [*որպէս*]՝ կանխաւ *խաւսեցաւ Աստուած*, կանխաւ *սահման եղ ծովու*։

Ուխ· [*որպէս*]՝ ուխտս *դիք*, ուխտեաց *Աստուած Աբրահամու*։

Վաղ· [*որպէս*]՝ վաղվաղակի *ածէք զեզն պարարակ*։

Առ· [*որպէս*]՝ առաջին *աւուրքն*, առաջին *դասք*, առ[աջին] *մարդ*։

Արդ· [*որպէս*]՝ ա՛րդ՝ *ես ինձէն իսկ եկից*, ա՛րդ՝ *եւ դուք մարդիկ իցէք*։

Վեր· [*որպէս*]՝ վերին *զաւրք*, վերնական *փառք*։

Ըստ· [*որպէս*]՝ ըստ *նա գրելոյն զմեզ Աստուծոյ*, ըստ *նորայոցն խորհել զմեզ եւ առնել*։

Ընդ· [*որպէս*]՝ ընդ *նմա եղէք· ասէ տէր*՝ ընդ *ձե՛զ եմ*։

Ստոր· [*որպէս*]՝ ստորաբերել, ստորանկեալ[320]։

Խոն· [*որպէս*]՝ խոնաւուտ, խոնարհեցաք։

---

6 h [267] *բացափայել*
8 D *նուիրիմ փխ նբւիրեմ*
8 C *նբոլորիմ*
12 ACDEG *քերդիմ* h [267] *քերդեմ կամ քերդիմ*
12 ACDEh *քերդեմ*
19 h [267] *յինէն*
20 C *ի խումպս*
20 ADE *են փխ կան*
22 ACDG *հիմնացաւ* E *հիմնացօ· ուղղումբ՝ բստ* h–*ի* [268]։
23 C *յաչխարհս*
25 h [268] *չիք՝ խաւսեցաւ Աստուած*
25 A *իդ փխ եդ*
28 E *գէգն*
28 ADG *պար փխ պարարակ*
29 AD [*առ*] *դասք*
33 G *բսան* [*նա*]
33 G *մեզ*
34 E *բստ նորայնոցն*
36 C *ստորանգեալ*

Զկնի· [*որպէս*]՝ զկնիւ *սուրբ ընկալաք*, զկնի *տեառն մերոյ գնացաք*։

Յետ· [*որպէս*]՝ յետնապէս, յետ *նոցին եւ մեք կոչեցաք ի հանդէս*։

Տար· [*որպէս*]՝ տարան *զիս յարքունիս*, տարուբերիմ։

Մատ· [*որպէս*]՝ մատնեցաք *մեք*, մատնեցաւ *տէրն*։

Յար· [*որպէս*]՝ յարուցողին, յարատեւիմբ։

Ֆող· [*որպէս*]՝ ֆողածեւելով, ֆողախնդրելով *զքերթողացն բազդատելով*, զֆողարկութիւն *կրիցն*։

Գաւ· [*որպէս*]՝ գաւառականաւբ, գաւիթ *սրբութեան*։

Թափ· [*որպէս*]՝ թափանցիկ *լոյս*, թափանցիկ *բանն Աստուծոյ*։

Պար· [*որպէս*]՝ պարունակեալ, պարաւորացն *հանդէսք առաջի կան Քրիստոսի*։

Կար· [*որպէս*]՝ կարաւորբ, կար *զաւրութեան իմոյ չէ՛ ընդ ինեւ*։

Փար· [*որպէս*]՝ փարագրողին, փարիմբ *հոգւով չուրջ զնովաւ*։

Բակ· [*որպէս*]՝ բակառեալբ *ի բանիս*, բակականաւբ բակձածեալ։

Հիռն· [*որպէս*]՝ հիռականագունաւբն, հիռալ *կամ* հիռ գալ։

Թեռ· [*որպէս*]՝ թեռադատաւորէն, թեռաւորական *Թորումն*։

Հակ· [*որպէս*]՝ հակասարար, հակառակ *իմ ես*։

Դեր· [*որպէս*]՝ դերեւականաւբ *խմբից*, դերեւս *հաննեալ*, դերաբրիտոս *ասի Նեռն*։

Փոխ· [*որպէս*]՝ փոխանակ *քո զՄիոն արարից*, փոխհատոյց, փոխանակ *տալոց եմ քեզ*։

Մակ· [*որպէս*]՝ մակաիրաշական է *բանս*· մակերեւութանայ *մի ոք* [*ի*] *քերթողացն*։

Քան· [*որպէս*]՝ քանզի *դու ես մեր դէմ*· քանզի *քեզ նուիրեմբ*· քանակաւոր է *չարադրութիւնն*։

Գեր· [*որպէս*]՝ գերազարդական է *խորհուրդս*, գերապայծառբ *ասիմբ ի հոլովս բանին*։

Աւել· [*որպէս*]՝ աւելագոյն *իմն խորհրդոյն հասի*· աւելի *չարաբերիմբ*· աւելագոյն էին *հոյլք բանիցս*։

Վասն· [*որպէս*]՝ վասն այնորիկ *եկի ի ժամս*,– *այս չատ կայ*։

Ցաղագս· [*որպէս*]՝ յաղագս *Ադամայ եմուտ մահ*· յաղագս *Քրիստոսի կեանք*։

Այս ըստ յիսնիցն բան առ բան, զի մի՛ ամենեւին դատարկ իցէ բնաբանին չարադրութեամբ կերպի եւ դիմի բերողացն։

ալլ *Իսկ զի՞ ասէ, թէ ըստ բարգութեան եւ ըստ բազդասութեան*։ *Ինձ այսպէս թուի, թէ յասացելոց բառիցս ոմանք բարգեալ միայն են ընդ*

---

3 A *յայտնապէս*
3 AE *յետ Նոյին*
4 E *արքունիս*
7 DG *զքերդողացն*
8 h [268] G *քողարկութիւն*
11 BC *յառաջի*
17 AC *թեւ, թեւազատաւորէն, թեւաւորական*
17 ACD *թոպումն փխ թորումն*
19 A *դերաս փխ դերաքրիստոս*
21 G *փոխահատոյց*
23 AG *մակերեւութանա*
25 CDG *նուիրիմբ*
27 ADE *զեռապայծառք*
29 CDhG *խորհրդոցն*
32 C *յԱդամայ*
34 ADE *Ծ–իցն փխ յիսնիցն*
36 ACDE *բազդասութեան*
37 E *ասացելոց*

անուան կամ ընդ բայի իբր զաւելորդ ի զարդ միայն, եւ ո՛չ՝ ի լրումն ՃԵրուՃեան: Իսկ ոմանք բաղդատեալ են, այսինքն՝ ի չարն եւ ի դաս եւ ի կարգ բանիցն պիտանացու առ ի լրումն:

Համամ

Իսկ ստորադասքն երեք՝ սակս, կից, որդ: Սակս այսորիկ զդէպս արուեստից գտի. սակս այսորիկ Պղատոնական ասեմ. սակս ամենայն մասանց է նախադիրս բազմաՃիւ:

Կից՝ յոգնաձեւ իմն է եւ սա: Կիցք ասին ածմունքն մեր ի չարս. կից է եւ վերծանելն ծանուՃից:

Որդն. որդն լի ասի անուն եւ կէս գայ ի բանիս, յորժամ իսկաւրեմք զկցորդն: Կիցն դրական ասի, եւ որդն՝ անուանական, առ որս եւ ասի՝ որդն եմ եւ ո՛չ մարդ, որդն անքուն տանջողական, եւ այլ այսպիսիք յոլովք:

Եւ ՃէՔ ընդէ՞ր Ծ (50) եղ զքանակուՃիւն սորին. զի իմաստասիրացն բանք եւ պրակք սահմանեալն եւ չափեալն գեղեցիկ ՃուԻն, որպէս քառեակն եւ ուՃեակն պիՃագորականացն[321], եւ պղատոնականացն վեցեակն եւ զերկեակն ի բազմաւորականսն առնլով[322], եւ Ճէովնականացն երկից եւՃնեակն գլուխ ճարտասանուՃեան[323], եւ արիստոտելականքն զհիմնացեալ զտասունսն[324], եւ Հոմերոս զքսան եւ երկեակն[325], եւ ուՃք ի նոցանէ ասին մասունք բանի, որպէս կրկին քառիւքն որ ի մեզն բազադրին բնուՃիւնք խառնիցն: Սապէս հնգից տասնեակ բազադանելով զյիսնեակն ի նոյն ձեւ, ի խորհուրդ խորին զրուՃեանցդ, որ ի քեզ կշռելով սահման: Նախդիրս ծննդագործէ բան եւ զծնելոցն չափսն ներառնու եւ ինքնագիր առածուՃեամբ զարդարեալ ունի զկամաւորն խոկաց:

Այսոքիկ եղիցի ի մեզ առոգմանս գործի եւ քննուՃեանց զէն եւ քերՃողուՃեանցն զգեստք, եւ նախակրՃուՃեանցն սեղան, եւ խոկացն բաժակ, եւ կարողացն ճոխուՃիւն, եւ ճեմականացն իմացական սանձք, եւ սիրնականացն հետեւումն ազնիւ, եւ եկեղեցականաց վանք լիաբոլոր սեղանականաւք, եւ աստուածաբանականացն մեկնոց փոքր, եւ համբակացն վայելուչ զարդ, եւ մեզ ստորապայծառ պատմուճանք անգին ի ԴաւԻՃ եւ ի Պաւղոսէ հրաշացան եւ որ ի տէրունականն ի պսակ ի Քրիստոսէ ունիմք զվեցսն յանճառից:

---

2 G *բաղադասեալ*
3 A *ի կարք*
4 ADEG *Սակս սակս* [կրկն.]
7 ADEG *յոգնաձեւ*
7 ADEG *ածմունք*
7 C *յոլովք*
12 ADE *զանակուՃիւն* փխ *զքանակուՃիւն*
12 G [*սորին*] *ՃուԻոց*
12 C *արիստոտէլականքն*
17 ADEhG *բաղդատին* փխ *բաղադրին*
19-20 h [270] *զյիսնակն*
21 E [*ձեւ*] *եւ*
21 ABDEFG *զրուՃեանսդ*
24 ABEF *ոռոգմանս*
24 A *եւ եւ* [կրկն.]
25 A *քերՃուՃեանցն* h [270] *քերդողուՃեանցն*
25 A *նախակրուՃեանցն*
26 A *սանձս*
27 C *սիրվնականացն*
27 ACDEhG *վանգ*
28 A *սեղանականասակաւք*
28 C *աստուածաբանականցն*
30 h [270] *ի տէրունական*

‹Ի› ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՑԻ[326]

Դաւիթ

Իսկ մակբայդ ՔէպէՏեւ մեծ է եւ ի բազում ինչ բաւականուՃիւն ունի. զոր աւրինակ, եԹԷ իշխանի ուրուք ծառայ հարուստ իցէ, եւ այլ ոք ազատ՝ աղքատ, ոչ կարէ ծառայն քան զազատն նախագահուՃիւն ունել:

Ա՛րդ, «անխաղաց» յայն սակս ասի մակբայ, զի ոչ ունի խոնարհմունս իբրեւ զբայ: Իսկ ի ստոր բայէ, ի մակբայէ՝ այսպէ՛ս իմասցիս զդա. իբր ՔէՏ զա՛յս շինեմ կամ շինեմ զա՛յս:

Եւ քանզի ասել ցորքան հանգամանս բաժանեալ լինի մակբայդ. զպարզդ իմասցես որպէս զմեկնակ՝ վաղ, նախ. իսկ զՀոկադիրդ[327] իբրեւ զպարզն կրկնելով առնէ ջոկս՝ վաղվաղ, նախավաղ:

‹1› *Նաեւ ամանակաց յայտնիչ է. այժմդ ասելով՝ զներկայս, յայնժամ՝ զանցեալն, հանդերձեալն՝ զապառնին: Զսոսա իբրեւ զսեռս՝ զսերկ եւ զվաղիւ տեսակս:*

‹2› *Այլ զբարիոքն՝ յատկապէս, իբր արականաց եւ իգականաց: Եւ միջակ, զի հասարակ՝ ես եւ կինն ասեմք, գովելոցն՝ բարւոք:*

‹3› *Եւ քերՃուՃիւնն[328], որպիսի՝ մուրցացի, ծղացի. աճացիդ յայտնի է. իսկ ողկուզաւրէնդ եւ տարմաբար[դ]՝ զոր քերՃեալ է ի խառուՃենէ պատերազմիկ զաւրուն երՃալոյ, իբր ՔէՏ՝ տարմաբար երՃայիին եւ ողկուզաւրէն:*

Անանուն

Նաեւ մակբայս ՔէպէՏեւ ըստ երկրորդիս ինչ ձեւանայ, այլ սակայն զանուան ունի զտեղի. եւ զի ոչ զանազանի ըստ խոնարհման բայի մասին, վասն այնր ասի «անխաղաց»: Բայց է՛ եւ ստորին, եւ է՛ առաջին, որպէս ՔէՏ՝ բերեմ զայս կամ զայս բերեմ:

Եւ ըստ պարզուՃեան՝ վաղ կամ նախ, եւ ի ջոկս միուՃեան՝ վաղվաղ, նախավաղ:

‹1› *Եւ որ զժամանակի ունի ցուցումն եւ ընդ ինքեամբք երեւեցուցանեն ի տեսակս՝ զսեռի ունելոյ հատուածն, իբր ՔէՏ այժմ, յայնժամ:*

---

2 B *չիմ՝ եւ* [*ի*]
3 ACDE *ՔէՏ*
4 E *գոգատն* փխ *գագատն*
6 h [119] *յայնս*
6 ABCDEG *մակբայս. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [119]
7 B *ստորբայ*
7 B *ի մակրակ* h [119] *ի մակրայի* փխ *ի մակրայէ*
9 h [119] *ասելի*
10 E *ջոկադիք* h [119] *ջոկադիրք*
13 ABCDEh *դարձեալ* փխ *հանդերձեալ. ուղղումը՝ ըստ Մագիստրոսի երկի, էջ 102:*
14 h [119] *զսերկս*
15 h [119] *զյատկապէս*
16 h [119] *չիմ՝ եւ* [*միջ.*]
16 ACDEG *հասարակապէս*
17 B *քերդուՃիւնն* h [119] *քերդուՃեանն*
18-19 AB *ի խառուՃենէ* E *ի խառուՃէնէ*
21 BE *ձեւանա*
28 E *ժամանակի*
28 C *զհատումն*
28 E *այնժամ*

Եւ սոցա ստորակայք ըստ յարակայումն՝ սերկ *եւ* վադիւն, ցայս, ցայն, ցայսման, ցայնման, միւնչեւ:

‹2› *Եւ միջակութեանն*[329]*, որ ըստ մերոյ ի չերգս գերկոսեան ունի զիմացումն՝* բարիոք, յայտնապէս, բնաւ, ամենեւին, համաւրէն *յաջողեցաւ*:

‹3› *Նոյնպէս եւ գայլգ իմացի՛ր նմանաբանութեամբ՝* մուրցացի, բազկացի, աճացի, ողկուզաւրէն, տարմաբար:

‹4› *Եւ չափաւորական[ն]՝* բազում անգամ, սակաւ անգամ:

‹5› *Եւ ըստ համարոզութեանն*[330] երկիցս, երիցս, բառորդս:

‹6› *Եւ ըստ կայի*[331] *ի տանէ ի դուրս գայ, ի ներքս երթա[յ]*:

‹7› *Եւ ըղձիցն*[332] իցի՛ւ, *կամ* ա՛ւշ, *կամ* յէ՛:

‹8› *Եւ խրոխտականն*[333] ի՛շտ:

‹9› *Եւ սպառնականն*[334] ահա՛: *Բոզոք ա՛ւն եւ ա՛ւն լիցի՝ տի՛ր տի՛ր*:

‹10› *Եւ դիւրականն*[335] վա՛շ, յա՛յ:

‹11› *Եւ չնորհակալոյն*[336] դէն, արբէն:

‹12› *Եւ ողոքելոյն*[337] փոխան, փարելի:

‹13› *Եւ անչնորհակալոյն*[338] ձառ *անչնորհ եղէ*:

‹14› *Եւ աւազականն կամ ապաչաւելոյն*[339] ո՛հ:

‹15› *Եւ եղկականն*[340] վա՛յ, եղո՛ւկ:

‹16› *Եւ հրաչականն*[341] ի՛հ:

‹17› *Հեգնականն*[342] վա՛հ:

‹18› *Եւ ուրացութեանն կամ ապերեւութեանն*[343] չէ՛, ո՛չ իւիք, ո՛չ միով իւիք:

‹19› *Եւ յանձնառութեանն*[344] այո՛:

‹20› *Եւ հրաժարականն*[345] չէ՛, մի՛, մի՛ իւիք:

‹21› *Եւ զգուշացուցանելոյն*[346] զգոյշ, գուցէ:

‹22› *Եւ մերձակայ ճչմարտութեանն*[347] որպէս, զիարդ:

‹23› *Եւ դիպուածոյն*[348] թերեւս, ինձ թուի, ի դէպ:

‹24› *Եւ դասականն*[349] յետ այսորիկ, զկնի այսորիկ:

‹25› *Եւ ժողովոյն*[350] խումբ:

‹26› *Եւ մատհրամանոյն*[351] թո՛ղ, ա՛ծ, բե՛ր:

---

3 B *ի [միջ·]*
3 AB *է [բան]*
3 A *բան մերոցն* C *բան մերոյ սեռոցն*
3 D *բան սերոցն* փխ *բան մերոյ*
4 C *բարւոք*
4 C *ամենեւին*
4-5 G *աջողեցաւ*
6 ABCDE *գայլ գիմացդ իրի* փխ *գայլգ իմացիր· ուղղումը՝ բան* h–*ի* [152]:
8 E *արքացի*
9 A *բան համարոզութեան*
9 Bh *քառորդ*
10 ABDG *գա*
10 D *ի ներգս*
11 E *յաւչ*
14 A *գիտականն* փխ *դիւրականն*
11 B *չնորհակալին* C *չնորհակալուն*
15 F *գէն* h [153] *դիւր* փխ *գէն*
17 h *անչնորհակալուն*
17 A *ձառ անչնորհելի* փխ *ձառ անչնորհ եղէ* B *ձառոյ*
18-19 C *չիհ՝ կամ ապաչաւելոյն՝ ոհ: Եւ եղկականն*
22 h [153] [*չէ*] *ոչ, ոչ իւիք*
23 ACD *ոչ միով իւիք*
24 h [153] *յանձնառութեան*
24 D *յայոյ* ABCEFG *այոյ· ուղղումը՝ բան* h–*ի* [153]:
26 Ch *գոյչ*
27 ACDEG *մերձակա*
30 C *խումպ*
31 ABCDEG *մուիհրամանոյն*

‹27› *Եւ բազդատութեանն*[352] առաւել, նուազ:

‹28› *Եւ հարցականն*[353] ո՞ւստ, ե՞րբ:

‹29› *Եւ սաստկութեանն*[354] յորդ, յոյժ:

‹30› *Եւ [ապ]երդմնականն*[355] փա՛ւ:

‹31› *Եւ խաներդմնականն*[356] հա՛:

‹32› *Եւ հաստատութեանն*[357] յայտ:

‹33› *Եւ դրութեանն*[358] *կարգ ինչ դնելով, թէ առնելի է*:

‹34› *Եւ մոլո[րո]ւթեանն*[359] է՛հ, ը՛հ, ե՛ը, ի՛ը, ըհը՛:

Մակերեւութիւն[360] վերծանութեան գլխոց, որ ի մակրայէ գլխակարգեալքն այս են.

Այլուստ

Պարգն՝ իբրու թէ վաղ, *բաջ, եւ ջոկագիրն՝ իբրեւ թէ* վաղվաղակի:

‹1› *Եւ ամանակի յայտականն ներկայի՝ իբրու թէ* այժմ *տեսանեմ. եւ անցելոյն՝ իբրու թէ «Յայնժամ մինչ ոչն գիտէիք». եւ ապառնոյն՝ իբրու թէ «Յայնժամ գիտացից»: Եւ ամանակացն տեսակք՝ իբրու թէ* այսաւր *եւ* վաղիւ:

‹2› *Եւ միջակութեանն՝ իբրու «գրէ ե՛ք ամենայն քաղաքն ժողովեցաւ»:*

‹3› *Եւ քերթութեանն՝ իբրու թէ «Խազայր Դաւիթ առաջի տապանակին»:*

‹4› *Եւ քանակութեան[ն]՝ բազմաւորականն, իբրու «Բազում անգամ գրեցի»: Եւ սակաւուցն, իբրու՝* սակաւուք:

‹5› *Եւ թուոց յայտականն՝ իբրու «երկու կամ երեք վկայիւք»:*

‹6› *Եւ ներտեղականն՝ իբրու թէ «նստի յերկինս յերկնից»:*

‹7› *Եւ ըղձիցն նշանակք՝ իբրու թէ «Երանի՛ եթէ մաւտակաւր լինէին»:*

‹8› *Եւ խրոխտականն՝ իբրու թէ «Ընդէ՞ր խոտորեցան հեթանոսք»:*

‹9› *Եւ սպառնականն՝ իբրու թէ «Սո՛ւր կերիցէ զձեզ»:*

‹10› *Եւ հեչտականն՝ իբրու թէ «վա՛շ, զի ջեռայ եւ տեսի զկրակ»:*

‹11› *Եւ չնորհակալոյն՝ իբրու թէ «Շնորհ ունիմ այնմիկ»:*

‹12› *Եւ ողոքականն՝ իբրու թէ «Աղաչե՛մ զձեզ»:*

‹13› *Եւ ապաչնորհականն՝ իբրու թէ «Ծառայ չար»:*

‹14› *Եւ աւազականն՝ իբրու թէ «Ո՛հ որոց թողեալ իցեն գուսումն մանկութեան»:*

---

5 B *խաներդմնական*
5 ACDEG *հաստատութեան*
7 B *ւ մոլութեան*
8 B *իր* փխ *իւ*
12 B *յատականն*
13 ABCDEF *գիակք*
14 E *Յանժամ*
16 G *գրեմ*
18 B *քերդութեանն* E *քերթութեան*
18-19 ABD *տապականին*
22 E *վկայուք*
23 E *ներտազականն*
22 E *երկնից* փխ *յերկնից*
23 B *ջեռա* C *ջեռեայ*
29 ABG *չնորհակալուն*
31 B [*չար*] *եւ վատ*
32 E *աւազական*
32 ACDEG *իցէ*

‹15› *Եւ եղկականն՝ իբրու թէ «Վա՛յ է նոցա»։*
‹16› *Եւ հրաչականն՝ իբրու թէ «Ո՛ւր խորք մեծութեան»։*
‹17› *Եւ հեգնականն՝ իբրու թէ «Վա՛հ»։*
‹18› *Եւ ուրացութեանն՝ իբրու «ո՛չ գիտեմ զայն»։*
‹19› *Եւ ապերեւութեանն՝ իբր թէ «ո՛չ գիտեմ զայրն»։*
‹20› *Եւ բաղաստորադրութեանն՝ իբր «Եղիցին այոյն՝ այո՛յ»։*
‹21› *Եւ ապաստութեանն՝*[361] *իբր «Մի՛ եւ մի՛ իւիք տացէք պատճառս»։*
‹22› *Եւ զգուշականն՝ իբր թէ «Զգո՛յշ կացէք ի չար մշակաց անտի»։*
‹23› *Եւ մարտ[ա]կաց[ն] եւ կամ ճչգրտութեանն՝ իբր «Յունան եղեւ ի փոր կիտին զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս»։*
‹24› *Եւ դիպուածոյն՝ իբր «Ինձ այսպէս թուի, թէ ո՛չ են արժանի ի չարչար[անս]։*
‹25› *Եւ դասականն՝ իբր «Զորս եղ Աստուած յեկեղեցւոջ՝ ա՛յս են. նախ զառաք[եալս]։*
‹26› *Եւ ժողովոյն՝ իբր «Ժողովեսցէ՛ զընտրեալս»։*
‹27› *Եւ մատհրամանոյն՝ իբր «Ե՛կ զկնի իմ»։*
‹28› *Եւ բաղդատականն՝ իբր «Պաշտաւնեայք Քրիստոսի իցեն եւ ես»։*
‹29› *Եւ հարցականն՝ իբր «Զի՞նչ ասէ Գիր»։*
‹30› *Եւ սաստկութեանն՝ իբր «Սաստիկ են սպառնալիք իմ ի վերայ մեղաւորաց»։*
‹31› *Եւ ապերդմնականն՝ թէ «Ահաւասիկ առաջի Աստուծոյ ո՛չ ստեմ»։*
‹32› *Եւ խուներդմնականն՝ իբր «Այս այնչափ գնոց է»։*
‹33› *Եւ հաստատութեանն՝ յայտ, իբրու՝ «Ցայտնի խաւսեցաւ Պետրոս, թէ դո՛ւ ես Քրիստոս, որդին Աստուծոյ»։*
‹34› *Եւ հրամանադրութեան[ն]՝ իբր «Գնացէ՛ք աշակերտեցէք», եւ աստուածաբարութեան աքանչելութիւն՝ իբր «Ո՛հ, կորեաք, ո՛վ կին, զի զԱստուած տեսաք»։*

---

4 ACDE *ուրացութեան*
5 ACDEG *ապերեւութեան*
5 ACDE *իբրու թէ*
6 B *բաղաստրութեան* ADEG *բաղստորադրութեան*
6 ACDE *իբրու*
7 ACDEG *սպաստութեան*
7 ACDEG *տայցէք*
8 C *իբրու թէ*
8 C *Զգուշ*
8 ABDEG *չիք՝ անտի*
9 B *մատակաց* CE *մատկաց*
9 ACDEG *ճչգրտութեան*
10 B *զեր փխ զերիս*
10 B *չիք՝ գիշերս* EG *գիշ"*
12 ACDEG *չիք՝ ի*
12 B *չարչ*
14 B *գառ* C *զառաքեա* D *զառաքի*
15 A *չիք՝ եւ [ժող.]*
15 B *չիք՝ եւ ժողովոյն՝ իբր «ժողովեսցէ զընտրեալս»*
15 C *զընդրեալս* E *զնտրեալս*
16 ACDEG *մաթհրամանուոյն* B *մաթրամանոյն*
20 ABCE *սաստկութեան*
21 B *մեզաւ*
22 C *Ահավասիկ*
24 B *չիք՝ է*
27 A *Գնեցէք*
27 AE *աշակերտիցէք*
27 ACDEG *[աշակ.] զամենեսեան*
28 ACDEG *զի փխ եւ [աստ.]*
28 B *կորաք*

Համամ

Մակրայ՝ որ է կրկնարայ, որ է բայ ի վերայ բայի ասացեալ։ Եւ «անխաղաց» ասի, զի ո՛չ հոլովս ունի, որպէս զանուն, եւ ո՛չ խոնարհմունս, որպէս բայ։

Ստոր բայի ասացեալ կամ մակասացեալ բայի[362]*, զի երբեմն ստորբայն տրամադրի եւ երբեմն մակրայն, այսինքն՝ ի վերայ եղեալ լինի եւ ի ներքոյ։*

Ոմանք՝ պարզք, եւ ոմանք՝ ջոկամանք, որպէս եւ յանուանն պարզ է՝ «ոմն մարդ» կամ «ոմն անասուն». եւ բաղազանեալ սեռականն՝ որպէս կենդանիին, նոյնպէս եւ ասա։ Պարզ՝ վաղ, նախ, զի վաղն ասացողական է, եւ նախն՝ յիշողական։ Եւ «պարզք» ասին, զի մեկին են. վաղն՝ որպէս թէ «Վաղ ուրեմն եկի եւ նախան զքեզ»։ Իսկ ջոկամանքն՝ վաղվաղ, նախաւաղ, թէ՝ «Վաղվաղակի սկսայ գործել»։ Նախավաղն ամանակի յայտնիչք, որպէս՝ «Նախաւաղ ուրեմն եւ ես ուսայ», եւ թէ՝ «նախավաղ ատացայ զայս ինչ, զէն կամ զի՛նչ եւ իցէ»։

‹1› *Իսկ* ամանակի *յայտնիչք՝* յայնժամ, այժմ. յայնժամն *անցելոյն եւ ապառնւոյն զուգապէս ասին, թէ՛ զնոյէ եւ թէ՛ զքրիստոսի գերկրորդն։ Այժմ՝ յորում եմքս ի միջի։*

Եւ դարձեալ ընդ սոքաւք իբր տեսակ դասելի է ամանական յատկական եւ յարակայական ասացելոցս։

Տեսակք են սոքա՝ որպէս սերկ, վաղիւ, էգուց, ցայս, ցայն, ցայսգան, ցայնգան, ցայդգան, մինչեւ։ «Այսաւր *եղեւ փրկութիւն տանս այսմիկ», «ի վաղիւն տեսանէ զՅիսուս, զի գայ, զոր գոհհիկքն յէգուց ասեն՝ «էգուց գառնամք»։*

Իսկ այսչափ անտարորոշ ասի քանակի. «Այսչափ ժամանակս ընդ ձեզ եմ եւ ո՛չ ծանեար»։ Նոյնպէս եւ՝ ցայսգան, ցայնգան *աւուրս կամ չարաթս. մինչ ի վաղն կամ կիրակի աւր կամ ո՛րեւիցէ։*

‹2› *Եւ միջակաւոր է, որ ի նոյն ժամանակացն միջոցն իրս իմն առնեն. ո՛ր ոք եւ իցէ, որ առնէ ի ժամանական, որպէս՝ «Բարիոք արար Աստուած զաչխարհ. ի սկզբանէ բարւոք են, զոր արար»։*

Իսկ յատկապէսն, *որպէս միաւորականաւքն խորհի յատուկ զաչխարհն վերին կամ զդրախտն յատուկ, կամ զծառն ի միջակին։*

Իսկ բնաւն *զյայտնիսն ցուցանէ. իսկ* ամենեւինն *զյայտնիս եւ զանյայտնիս, որպէս զգալիս եւ զիմանալիս, որպէս յորժամ ասես՝ «Ամենեւին լոյս էր մարդն, ամենեւին անմահ եւ անապական»։ Իսկ* համաւ-

---

5 ACDE *մակրայ*
5-6 AB *ի վերա*
9-10 BCE *առէին փխ ասացողական*
12 ABDE *սկսա*
13 B *ուսա* E *յուսայ*
13 ABDEG *եթէ*
14 B *ատացա*
16 B *սպառնոյն*
17 A *որուժ*
18-19 C *յայտկական*
19 A *յարայկական*
20 ABDEhG *յեգուց*
22 B *գՔրիստոս փխ գՅիսուս*
22 ABCDEG *գա*
23 ACDEhG *եգուց փխ յէգուց*
23 ACDEhG *եգուց [գառ.]*
25 ABDE *չիք՝ եւ [ցայսքան]*
26 ACDE *բազում փխ կամ [չար.]*
26 B *կիւրակէ*
27 B *ժամանակակացն*
28 ACDE *որք փխ ո ոք*
28 C *բարւոք փխ բարիոք*
29 C *գաչխարս*
29 E *ի սկզբան*
32 BhG *[ամենեւինն] զյայտնիսն*
33 BCh *զգալիս*

բէն՝ *ի վերայ ընդհանուր սեռիցն. «Համաւրէն գոյացան սեռքս ընդհանուր», «Համաւրէն մեռանիմք մեք»,«Համաւրէն յառնեմք»:*

‹3› *Եւ բերբութեանն՝ որպէս վայելուչ եղանակաւք զայս բերեալսն ցուցանէ պարզ յարացուցիւք. մուրցացի, ծղացի, աֆացի, ողկուզաւրէն եւ տարմաբար: Մուրցացի, այսինքն՝ «մրցելն», «հարկանելն չարաչար». ծղացի, բռնցի, բազկացի, աֆացի՝ առ ոտս արկանելոյ ասի: Ողկուզաւրէն՝ որպէս ողկոյզք ի հնձան, այնպէս առ ոտն կոխել զՔրիստոսին: Տարմաբար՝ գուգահաւասար տարմիցն ի վերայ մարախոյ, ա՛յնպէս սատակեաց զԽոռովիչսն:*

‹4› *Եւ բանակութեան՝ որգոն՝* «բազում անգամ» *կամ* «սակաւ անգամ», *որ համարք եւ թիւք յայտնեն. մակբայն զայն ցուցանէ: Բազումն՝ զհազար կամ զբիւր նշանակէ, եւ սակաւն՝ զհարիւրաւորսն ի տասունս: «Բազումք են, որ մարտնչին ընդ իս, բազումք՝ որ հալածեն եւ նեղեն զիս»: «Սակաւագոյնք են կեանք մեր»: «Ահա չափով եղեր զաւուրս իմ»:*

‹5› *Եւ բուոց յայտականն՝* երկիցս, երիցս, բառորդս,– *սոքա յայտնիք են:*

‹6› *Եւ ետեղականն՝ որ զտեղին նշանակէ, որպէս* վերին, ստորին, *որոց կալք երեք. յերկուս բաժանէ զտեղին, եւ երիս կարգս ասի ունել նոցա. վերին՝ երկին, ստորին՝ երկիր: Եւ յերիս բաժանէ զկալն ի տեղի, զի ‹ա› կամ ի տուն է, եւ թէ ‹բ› ի տան է եւ գայ, եւ թէ ‹գ› ի տուն երթայ: Տեղի՝ երկին եւ երկնից երկին: «Աստուած մեր յերկինս» կամ «յերկնից նայեցաւ եւ նստի յերկինս». տեղի «դրախտն». «Զմարդն ի դրախտն եդ, ի դրախտէն ել, ի դրախտն դարձոյց» եւ որ ըստ այսմ: Տեղի ասի Աստուծոյ՝ Սիովն, Երուսաղէմ. տուն իմանի աչխարհս, տունք ասին տաճարք սրբոցն, տուն գերեզմանն. վարժէ՛ զբանդ ի սոցունց վերայ:*

‹7› Եւ ըղձից նշանակք՝ իցի՛ւ, ա՛ւշ, գո՛ւշ, մարտա՛ն[363]: *Իղձն մակբայ է, որ նշանակէ զցանկութիւն ցանկալեացն. իցի՛ւ յորժամ ասէ, թէ լինիցի այդ: «Իցէ՛ թէ տեսանեմ», «Իցէ՛ թէ առնում զպատուականն*

---

1 B *ի վերա*
1 ADEG *ընթանուր*
2 E *առնիմք*
3 ACDG *քերթութիւն* B *քերդողութեանն* E *քերթութիւնք*
3 ABDEhG *յեղանակաւք*
4 A *յարացուցիք*
4-5 B *ողկոյզաւրէն*
5 AD *մերցելն*
6 A *բռնձի*
7 B *ողկոյզաւրէն* C *ողկուզք*
7 ACE *սոյնպէս*
8 A *տառմիցն*
8 B *ի վերա*
10 A *որքոն*
12 A *թիւօք*
12 ABDE *մակբայ*
12-13 AB *Բազում*
12 A *զբեւր*
12 B *սակաւ*
13 h [271] *մարտնչեն*
14 E *Սակաւագոյն*
18 C *տեղականն* E *էտեղականն*
21 ABEG *զա*
22 ABD *երթա*
24 B *ըստ այսմն*
25 C *յաչխարհս*
26 AB *տաճառք*
26 E *չարժէ* փխ *վարժէ*
27 A *վերաց* B *վերա*

զայն»: Իսկ ա՛ւշն, որ երանութեամբ ցանկայ ըղձալոյն՝ «Ա՛ւշ թէ լինէր ինձ այս ինչ տեսանել կամ գործել», «Ա՛ւշ թէ յաջողեալ էին ինձ ճանապարհք»: Իսկ գուշն եւ մարտ|ն, որ է ինքնախոհ ցանկութեանցն հարկաւոր ածմունք՝ գուշ «գուցէ» լսի, ըստ այնմ՝ «Գուցէ մոլորիմք ի ճանապարհացն Աստուծոյ», «Գուցէ մեռանիմք ի մեզս», «Գուցէ զրկիցիմք ի Տեառնէ Աստուծոյ»: Իսկ մարտ|ն՝ «յորդորական» լսի. «Մարտիցո՛ւք ընդ չարին հաւատոյն զինուք», «Մարտիցո՛ւք զրարիոք մարտն ի դէպ ժամանակի, զի հանգիցուք յայլում ժամանակի»:

‹8› Խրոխտականն՝ ի՛շտ: *Խրոխտականն անձնահաճական ասէ կամ սէգ անձն, որ ինքզինքն գերամբառնայ, եւ զոր ինչ որ է՝ ասի ունել կարծեաւք: Դարով նազականն վրիպաւղ. «Ի՛շտ, ա՞յդպէս եղեւ», «Ի՛շտ, ինչ գունակ գործեցեր»: Եւ այսպիսիս Աստուծոյ վայել է, որպէս եւ ասէ՝ «Ո՞ւր են դիքն ձեր», եւ թէ՝ «Զարմացեալ եմ ընդ ամբարչտութիւն տանդ Յուդայ»: «Եւ ահա ես ինձէն խորտակեցից զկուռս ձեր եւ բարձից զձեզ յերեսաց իմոց եւ կորուսից զյիշատակն ձեր յերկրէ», եւ որ սոցին նման է՝ խրոխտական ասի:*

‹9› Սպառնականն՝ տի՛ր, տի՛, *որպէս ոք ասէ վնասակարին, որ է՝ «տի՛րն, կա՛ց, մնա՛, զի ահա այսպէս առնեմ գործողիդ զչար կամ արարի, որպէս եւ տէրն ինքն սպառնայ». «Փոխանակ զի ոչ լուար ինձ, ասէ՝ ածի՛ց ի վերայ քո սով եւ սուր եւ մահ՝ սատակել զմնացորդս քո»:*

‹10› *Իսկ* հեշտականն՝ *որ դիւրին ասէ. «Վա՛շ ինձ, զեղեցիկդ ինձ», «Վա՛շ քաջիդ», «Վա՛շ, վայելուչ ես դու ինձ եւ Աստուծոյ» եւ այլս այսպիսիս: Իսկ յա՛յ՝ որ է յանձնառական, թէ ահա ստուգես, թէ «յա՛յ ճչմարիտ ես», «յա՛յ ահաւոր ես Տէր ամենակալ»:*

‹11› Շնորհակալոյն՝ *զոր չնորհակալութեամբ ասեն, դէն, արբէն, դրուատ: Դէնն՝ «արդէն» է, եւ արբէնն՝ ի սէր քո, որպէս թէ ասէ՝ «Արդէն ի սէր քո առնեմ զայս», «Արբէն վասն քո արարի զՍիոն», «Արբէն չինեմ զերուսաղէմ եւ զՍամարիա»:*

---

1 ABCDG *ցանկա*
1 C *ըղձալոյն*
2 B *առնուլ* փխ *գործել*
2 E *աջողեալ*
4 h [272] *հարկանել*
4 A *ածմունս*
6 ACDEh *զրկիմք*
8 BC *զբարւոք*
8 E *այլում*
10 ABCDEG *սիգ* փխ *սէգ. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [272]:
10 B *գերամբառնա*
11 B *վրիպող*
11 E *Իշդ* [*այդպէս*]
13-14 ADEG *ամպարշտութիւն*
14 B *Ցուգա*
15 ABDhG *գյիչատակ* E *գյիչատակս*
18 E *մնայ*
18 ACDEh *այդպէս*
19 ABDEh *տէր*
19 ABDEG *սպառնա*
20 B *ի վերա*
24 AB *այսպիսի*
26 A *գեն* B *դէն*
26-27 AC *արդեն*
27 AC *արքենն*
27 A *ի սեր*
27 ABDEG *զՍիոն*
28 E *զԱմարիա*

Իսկ դրուատն «գով» ասի, ըստ այնմ՝ «Գովեա՛, երուսաղէմ, զՏէր», «Գովեմք զքեզ միածինդ հաւր», «Գովելի են եւ սուրբք քո, առաջի քո, ի բանս քո»:

‹12› *Իսկ ողոքականն՝ փոխան, փարելի· որպէս ունիք ասէ ոք՝ «Առ իս ե՛կ եւ երանելի լինիս, փոխանակելով զիմս առ քոյդ», «Փոխանակ այսմ տալ քեզ զարժանն», «Փոխան քո այլ ո՛չ գոյ ոք առաջի իմ»: Իսկ փարելի՝ «Յորժամ փարելով ոք գիրկս արկանէ զմեծաւ կամ զփոքու կամ զԱստուծով կամ զհոգւով, եւ գոյգ բարբառի ըստ այնմ»:*

‹13› *Եւ ապաշնորհեցին՝ դժմիտ, ձառադէմ, ապաժամանց, որպէս նախատելով թշնամանաբար ասէ ունիք՝ դժմիտ, զաժանին եւ վատին եւ յոռւոյն. ձառադէմ կոչէ զխեռաբարոյսն եւ զհակառակն եւ զանխոհս, եւ ապադէմն՝ զվատն եւ զվհատեալն. իսկ ապաժամանց՝ զանժամանսն եւ զներգեւեալսն, որ ընդ մեզ իմն առնուլ զտեսակս չորից բաղկացելոցն նորա կայից: Դժմիտ ասեմք զմարմնոյս սողոսկուտ բնութիւնս, իսկ ձառադէմ՝ զինեցելոց մեզ ներհակացն զիջային յածմունք· իսկ ապադէմ, որ է անբան ցանկութեանցն հոլովումն խիստ եւ ասստիկ զիմակաւք, իսկ ապաժամանցն՝ իշխանական առաջնորդական զէմք, որ առ չարս եւ առ բարին զոյգ է երագմունք: Եւ դժմիտքն՝ կրաբերին ի չարէն. եւ ձառադէմն՝ ոտն առնու ի հաղբս արտաքս. եւ ապադէմն զիմաւորի ընդ խաւար. եւ ապաժամանցն՝ պարապորդ է հասուլ վտանգին, միւսն՝ հրոյ, եւ միւսն՝ ջրոյ, իսկ միւսն՝ հողոյ, եւ միւսն՝ աւդոյ ի նոյն վտանգաւորացն է, ապաշնորհելոյս է տեսակք:*

‹14› *Իսկ աւաղականն, զորս ի նոյն խոչորացն ասին, որ է՝* ուխն *եւ* ուհն, վախ[ն] *եւ* վահն *ըստ չորից կերպադրութեանս*[364] *եղականս, որ է մասունս զրկելոց, որ է* ուխն *ի մտաց անդի զվհատելոցն*

---

2 E *միածնիդ*
4 AB *ումէք*
8 ABC *գհոգով*
10 C *թիւնամարար*
10 AE *ումէք*
11 ABDG *յոռոյն*
11 A *ձեռագէմ*
11 A *զխեւաբարոյսն* E *զխեռաբարոյնս*
12 ACE *անխոհս*
12 A *ապադեմ*
12 A *զվատան*
13 A *զներկեւեալսն*
13 BCEhG *ըստ մեզ*
14 G *բաղկացելոց*
14 C *նորագայից փխ նորա կայից*
15 ABD *գիճային*
16 C *ցանգութեանցն*
17-18 A *յառաջնորդական*
20 A *առտաքս*
21 B *հաստղ*
22 b *աւգից* E *յաւգոյ*
22 E *ի սոյն*
24 h [274] *ասեն*
25 ABDE *չիք՝ եւ [վահն]*
25 ABE *վահ*
25 AE *ընդ չորից*
25 E *կերպագրութեանն*
26 ABEG *գնկելոց*
26 BDE *ուհն փխ ուխն*

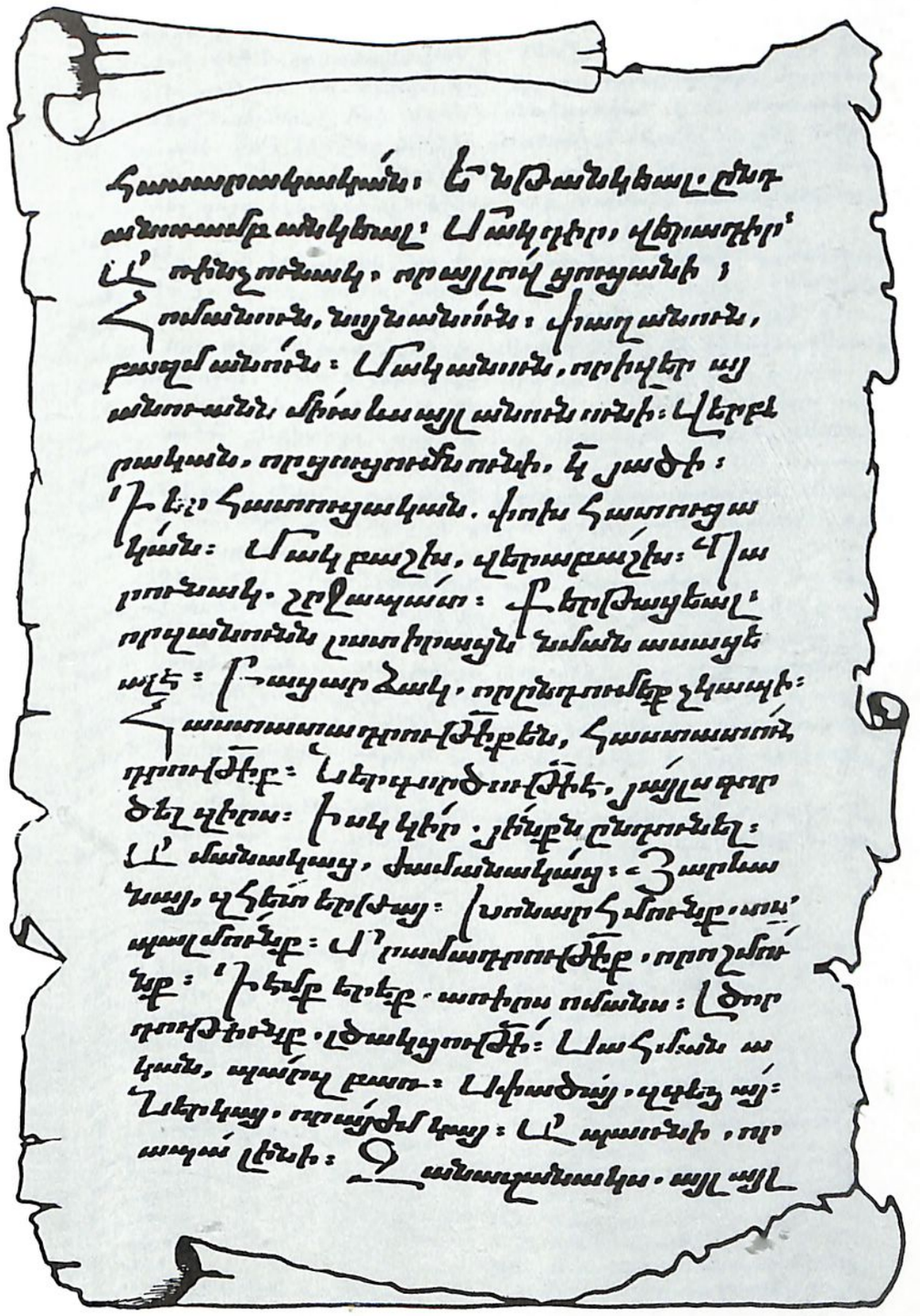

Մի էջ Վենետիկի Սբ. Ղազար Մխիթարեան Միաբանութեան Ձեռագրատան «Յովգ» գրչագրից:

գրանսն ի դէպ ածելով: եւ ուհն կորուսելոցն եւ անիրաւին: «Ո՛ւհ, ասէ, պիղծ է սա, վատ ոմն է սա», «Ո՛ւհ, ասէ, զի հանդիպեր այս նման»: Իսկ վախն դիմաձայնական է. «Վա՛խ՝ որ այսպէս ասէիր դու, եւ արդ այսպէս զի՞ ես. ուա՛խ, դո՞ւ էիր հարուստն եւ արդ մուրանաս եղկականդ անձամբ»: Իսկ վահն ոտնահարական է եւ մորոսական. «Վա՛հ, ասէ, դո՞ւ էիր, որ քակէիր գտաճարն». «Վա՛հ, որ ընդ երկինս խորհէիր, արդ ի դժոխս իջեր»: «Վա՛հ, որ ըմբռնեալդ ես կարծաւղդ եւ որ ինչ զոյգ եղկականացն են սարասք յուզմանց վատնելոցն, որ ի մեզս են մուտք, գերիչք եւ կորուսիչք բնակաւորին:

‹15› Իսկ եղկականն, որ է զառանցանք ի վերայ կամակորաց ասել՝ վա՛յ, աւա՛ղ, աղէ՛տ, եղո՛ւկ. «Վա՛յ քեզ քորազին», «Վա՛յ քեզ Բեղսայիդա», «Վա՛յ քեզ Ծուր եւ Ծայդան»[365], «Վա՛յ ազգի մեղաւորի»: Իսկ աւա՛ղն խռովական է. «Աւա՛ղ թէ ոչ էի ծնեալ»: «Աւա՛ղ ինձ միայնոյս», «Աւա՛ղ հերքելոյս, զիա՛րդ կարացից կեալ ի յիրէս »: Իսկ աղէտն սրտմտաւղ է եւ տամկացական. «Աղէտն ի քէն եղեւ չարեացն, ասէ». «Աղիտիցն, ասէ, մուտք պատրողին ի դէմ», «Աղէտիցն վճարեցան կամ վճարին սաստկապէս», ասէ: Իսկ եղուկն աչխարական իմն է բան. «Եղո՛ւկ այս անուն քաղաքի, որ պաշարեալ է», «Եղո՛ւկ ես կամ դու, եթէ ըմբռնիմք ի պարսս գողին կամ չնացելոյն՝ եթէ՛ աստ, եթէ՛ այլուր»:

‹16›, ‹17› Իսկ հրաշական, ասէ, պաքարական ասի, որ հրաչանալով ասի. «Պաքարելոցն վեհից. բէ՛ ասէ, չէ՛ ասէ», «Բէ՛, այսպէս գեղեցիկ էր սկիզբն», «Բէ՛, այնպէս պայծառ եւ հրաշականք». Բէ՛ֆն յինքեան անբաւ իմն խորքն Աստուածոյ, իսկ չէ՛ֆն խրախճանագոյն լսի կամ գաւրագուարճ. «Չէ՛ֆն, այնքան գեղեցիկ էր պսակն». «Չէ՛, պայծառ իմն է լոյսն», «Չէ՛, անճառականք եւ աստուածայինքն եւ հրեչտակք»: բեքիցն աւանք եւ չէքիցն խումբք սոսկականք են եւ գեղուղէչք:

‹18› Իսկ հեգնականն՝ ուա՛հ, որ նախատական է կամ որպէս հեգնականաւքն, որ ասէ՝ «Ուա՛հ, արդ՝ նի՛ստ ի գետնի», «Ուա՛հ, ահա

---

1 ABCDE *ածելով* փխ *ածելով. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [274]
1 ABCDE *ահն* փխ *ուհն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [274]:
2 ACDEhG չի՛ *պիղծ է սա, ու* h *ասէ, վատ ոմն է սա, Ուհ ասէ*
2 B *զսայ*
4 AC *մուրանան*
5-6 A չի՛ *ոտնահարական է եւ մորոսական, «Վահ*
5 BE *մորուսական*
6 C *յերկինս*
7 B *կարծողդ*
8 B *է* փխ *են*
10 E չի՛ *է*
12 A *Բերսաիդա* C *Բեթսաիդա* DEG *Բեղսաիդա* h [274] *Բեթսայիդա*
12 A *ծուրն ծայդան* C *ծոյր եւ ծայդան*
13 ABCDE *խռովականի* փխ *խռովական. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [274]
14 C *ի յիրէն* h [274] *ի յիրէ*
15 B *սրտմտող*
16 B *Աղէտիցն*
16 B *Աղետքն*
17-18 CE *աչխարհական* B *բանն*
21 B *հրական* փխ *հրաչական*
22 CD *Պայքարելոցն* E *Պագարելոցն*
23 E *հրեչտակ*
24 ABDEh *յինքեան*
24 C *գէգքն*
24-25 B *բախճանագոյն*
25 ACDE *այսքան*
26-27 B *աստուածոյքն* փխ *աստուածայինքն*
27 A *բեքից նաեւանք* փխ *բեքիցն աւանք*
28 AD *գեղուղեչք* h [275] *գեղագեչք*
30 B *ոժ* փխ *որ* [*ասէ*]
30 A *նիսդ*

Աղամ եղեւ իբրեւ զմի ի մէնջ», «Ուա՛հ, ես ասէի, թէ աստուածք իցէք, դուք ահաւասիկ», որ է զաւրեղականին հեգնականքն ի դէպ:

<19> *Իսկ որ ասէ* ուրացութեանն *կամ* ապերեւութեանն, *որ է հաւաստի ուրանալն եւ ապերախտին սուտ քան զճշմարիտն ասացեալ՝ չէ՛, ո՛չ, ո՛չ իւիք, ո՛չ եզով իւիք: Ուրանալոյն իրք չէ՛ այդպէս. «Ձէ՛ քո սուտն, այլ ի՛մն է», «Ձէ՛ զոր կարծեսն»: Իսկ ո՛չն՝ «Ո՛չ գիտեմ զձեզ՝ ուստի՞ էք», «Ո՛չ էք դուք յիմոցն», «Ո՛չ լսեմ ձեզ»: Իսկ ո՛չ իւիքն՝ «Ո՛չ իւիք նման իցէք նմա», «Ո՛չ իւիք գիտեմ զայդ», «Ո՛չ իւիք ունիմ զորս խնդրես յինէն, ո՛վ այր դու»: Իսկ ո՛չ եզով իւիք՝ «Ո՛չ մի ինչ վնաս գոյ ի դմա», «Ո՛չ մի ինչ բարի կրի ի նմա», «Ո՛չ մի ինչ մխիթարութիւն է ինձ ի մասինդ այդ»: Իսկ ո՛չ իւիքն բնաւ անյանձնառողին է՝ «Ո՛չ իւիք գիտեմ զայդ», «Ո՛չ իւիք իմանամ զասացումնդ քո», եւ «ո՛չ ինչ բնաւ քերթութեանցդ է խորք» ուրացականք լոկանան ի բանիս, ապերախտքն՝ անհլուք:*

<20> *Իսկ* բաղասացութեանն՝[366] *գեղեցիկ դիւրասաւղութիւն*[367], *որ քերթեննն՝ այո՛յ, հայո՛յ. «Այո՛յ, խոստանամ, զոր հայցեսդ՝ առ իս է», «Այո՛յ, տեսի զնոյնդ», «Այո՛յ, զճշմարիտն ասեմ, արդարեւ ճշմարիտ ես դու»: Իսկ հայո՛յն՝ «Հա՛, դու միայն ես բարձր», «Հա՛, եւ դու տէր, գիտես, զի քո եմ», «Հա՛, աւասիկ մերձանամ գալ առ քեզ, նուիրական ուխտիւք զկամացն խուզել զձեւս»:*

<21> *Իսկ* ապաստութեանն, *որ յընդդիմադրականն հաւասար է ասել՝ մի՛, մի՛ իւիք, մի՛ եզով իւիք, մի՛ եւ մի՛ իւիք տայցէք պատճառս չարին, մի՛ ստէք, մի՛ սպանանէք:*

Իսկ մի՛ իւիքն՝ «Մի՛ իւիք մոլորիք», «Մի՛ իւիք խաբէք», «Մի՛ իւիք յայսպիսիդ խորհիք»: Իսկ մի՛ եզով իւիք՝ «Մի՛ զով [ո]ք կարծէք զիս, տէր», «Մի՛ զի ես նոյն եմ, որ էն»: Զի մի՛ն անուանական է եւ մակբայ, իսկ զովն նախդիր է եւ հարցական. «Զո՞ ոք ասեն զինէն մարդիկն, թէ իցեմ», «Զո՞ ոք ասէք եւ դուք», «Զո՞վ ոք խնդրէք», «Ասէ. եթէ զիս՝ ահաւասիկ եմ ես»:

---

2 BCE *ահաւադիկ*
2 E *հեգնականք*
3 ACDEG *ուրացութեան*
3 ACDEhG *ապերեւութեան*
4 AD *հաւասար* փխ *հաւաստի*
6 G *իմ*
10 E *քո* փխ *գոյ*
10-11 A *մխիթարութենէ* փխ *մխիթարութիւն է* B [*մխ·*] *էին*
11 ABCDG *յայդ*
12 C *գասացումն*
12-13 ABDE *որ ինչ* փխ *ոչ ինչ*
13 ABDE *քերթութեանցն*
15 B *եւ դիւրասաղութեանն*
16 E *որք*
16 B *քերդնէն*
18 B *հայ* [*դու*]
19 BE *հայ* A *Ահաւասիկ* D *հաւասիկ* փխ *Հա, աւասիկ*
21 ACE *ապուսութեան* A *ապուսութեանն*
21 AB *բնդդիմադրականն*
21 B *հակասարար* փխ *հաւասար*
22 B *տացէք*
24 A *իւիք իւիք* [*կրկն·*] *խարէք* ABCDE *խարիք* փխ *խարէք· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [276]
25 AC *եզով* փխ *եգով*
26 A *է նա* փխ *էն*
27 C *նախադիր*
27 B *Զո՞յ ոք*
28 B *Զո՞յ ոք*
29 C *ահաւասիկ ես եմ* [*շրջուն*]

<22> *Իսկ* զգուշական՝ *որ զգուշացելոցն պատուիրէ՝ զգոյշ, գուցէ, որ է զգոյշն, գուցէն նոյն մի պարզ հոմանունքն՝ զգուշացողին ասելով զդէպն. «Գուցէ մեռանիս», «Գուցէ մոլորիս», «Գուցէ եկեալ գտանիցէ զքեզ տէր անպատրաստ, որ ասաց՝ արթո՛ւն կացէք», որ է զգոյչն. «Գուցէ ոչ գիտասջիք զաւրն Տեառն»:*

<23> *Իսկ որ ասէ, թէ* մարտկացն *կամ* ճշգրտութեանցն:

Մարտկացն՝ *հարցական լսի, իսկ ճշգրտութեանցն, որ զեւս ստուգագոյնս հարցմամբ ոք կամի ուսանել եւ ասէ՝* որպէ՞ս, զի՞պէս, զի՞արդ, ըստ որո՞յ, որգո՞ն. «Որպէ՞ս էր ուղին այն», «Որպիսի՞ է տուն չինեալ», *որպէս եւ չինուղին ասի: Իսկ զի՞պէսն՝ նոյն եղանակովն հարցողին: Իսկ զի՞արդն՝ իսկն եղթանկեալ անուանէ, իսկ զին՝ մակբայ, եւ արդն՝ նախդիր. եւ ցուցականք են պարզ՝ «Զիա՞րդ լուիցես», «Զիա՞րդ այսպէս խորհիս», «Զիա՞րդ կամ այս անուն կամ այն»: Իսկ ըստ որո՞յ՝ «Ըստ որո՞յ զաւրութեան»: Իսկ որգո՞ն՝ որպէ՞ս է կամ ի՞րր. «Ի՞րր է քաղաք», «Ի՞րր են բնակիչքն», «Ի՞րր է չահին առուտուրքն վաճառացն նորա»:*

<24> *Իսկ որ ասեն, թէ* դիպուածոյն, *որ է ստոյգ դէպ հարցականին զդիպուածոյն զպատասխանիսն տալ. «Թերեւս ինձ թուի, ի դէպ», «Թերեւս այս ինչ գործ էր իմ», «Թերեւս հասի անդր», «Թերեւս լո՛ւր ինձ եւ զճշմարիտն ասացից»: Իսկ* թուին՝ *«Ի դէպ ինձ թուի, թէ անքնին են խորքն Աստուծոյ», «Ինձ թուի, թէ գեղեցիկ էր մարդն ի սկզբանէ եւ անմահ». «Եւ դու ասես, թէեւ ինձ թուի, թէ այդ այդպէս իցէ», որ զբնաւս հարցողին լնու* զդէպսն:

<25> *Իսկ* դասականն՝ *որպէս դասութիւն եւ թիւ չարամանեալ, ասելով՝* յետ այսորիկ, զկնի սորա, ըստ որմէ, զատ, առանձինն, *որ է՝ «Յետ այսորիկ եկն Յիսուս ի Հրէաստան», «Յետ այսորիկ խաւսեցաւ ընդ նոսա առակաւք», «Յետ այսորիկ աղաչէ զՊիղատոս Յովսէփ»:*

Իսկ զկնի *սորա ասելով՝ «Զկնի սորա եկայք ուղղակի մինչեւ ցայսաւր», «Զկնի սորա գնացուք ուր եւ երթիցէ»:*

Իսկ ըստ որմէն՝ «Ըստ որմէ *ասիմք»*, «Ըստ որմէ *խաւսիմք»*, «*Ըստ որմէ գործեմ»*:

---

2 B *է գգուչն*
4 ADE *գմեզ* փխ *զքեզ*
5 BE *զգուչն*
6 A *մարակացն* BCDE *մարկացն* [*կամ*] փխ *մարտկացն. ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [276]:
9 B *որգովն*
11 B *իսկ ընթանկեալ*
11 B *զի*
12 h [276] *լուիցիս*
14 B *իսկ ըստ որ*
14 B *որգովն*
16 ACDEh [276] *վաճառաց*
17 E [*եթէ*] *դիպուածոյ*
17 B *ատոյքն*
18 h [276] *չիք՝ տալ*
18-20 E *թերեւս* [*ինձ*] E *թէրեւս* [*այս*]
20 E *ճչմարիտն*
21 ABCDEh [277] G *անքննին*
27 E *ապաչանաց*
30 E *Իսկ ըստ յորմէն*

Բայց ի հարցանելն ուրուք ըստ ո՞րն՝ նախդիր է եւ մակբայ, յորմէն՝ բայ: Իսկ զատն եւ առանձինն հոմանունք ասին, եւ մի է յատուկ դրութեամբ: Զատանելն որոշելոյն ասի՝ «Զատեալ ի յոլովից՝ եթէ ըստ չարի[ն] եւ եթէ ըստ բարւոյն պատահմունան առնուն»: Իսկ զատելոյն ասեն առանձինն է, որպէս հնութեամբ Աստուած առանձինն եւ իսկապէս զատեալ իմն է անճառելեաւք յայժմէ սեռից կենդանեաց, որպէս եւ գրեալ է՝ մարդն եւ կենդանին, բանականն եւ մահկանացուն, եւ յատուկ սեռ՝ կենդանի, որ ինքն վեհից վեհապետ:

<26> *Իսկ որ ժողովոյն ասի «միանգամայն» բազդատեալն. միանգամայն ասելովն՝ «խումբ», «համուռ», «հօլլ», որ եզական անուամբ զբոլոր տեսակն սեռիւքն համոզէ: Ի դէպ ասել՝ «Միանգամայն գումարեցան բիւրք», «Միանգամայն թուեցան կաճառք անմարմնոցն»: Իսկ խումբն՝ «Խմբեցան բոլորքն Իսրայելի», «Խմբեցան այլազգիքն ընդդէմ նոցա»: Իսկ Համուռն՝ «միաբանեցին, եկին» լսի, «Համուռ կուտեցին», «Համուռ հասին»: Իսկ հոյլն՝ «անբաւք» լսին, որպէս է իմն՝ «Հոյլիցն աստեղաց» կամ «հոյլ հրեշտակաց»:*

<27> *Իսկ մատուհրամանին, որ է ստոյգ կամ պարզ հրամանին ասել՝ թո՛ղ, ա՛ծ, ե՛կ, բե՛ր. «Թո՛ղ, ա՛ծ առ իս զորդին քո», «Թո՛ղ, ա՛ծ ինձ վկայ զայս անուն», «Ա՛ծ առ իս զվեհան Քրիստոսի սիրելիսն»: Իսկ եկն կոչական է. «Ե՛կ առ իս եւ ուսի՛ր», «Ե՛կ առ իս եւ կեցցես», «Ե՛կ առ իս եւ տա՛ց քեզ զիմս ամենայն առաձեռն ելով»: Իսկ բերն խընդրական է՝ «Բերէ՛ք ինձ զիրսդ զայդոսիկ», «Բերէ՛ք ինձ զդահեկան հարկիդ», «Բերէ՛ք ինձ եզն զենական մեծին՝ զմեծն նուիրականս»:*

<28> *Իսկ բաղդատական ասէ, որ է կշռական չափուց բայանուանական սարասոց՝ առաւել եւ նուազ ասելով. «Առաւել է Աստուած քան զհրեշտակս», «Առաւել է հրեշտակ քան զմարդ սակս անմահութեան», «Առաւել եւս է մարդ քան զանասուն՝ բանական իմաստիւք եւ հանճարով»:*

---

2 B *բա*
3 A *զաւանելնփխ զատանելն*
3 C *զագատեալ* փխ *զատեալ*
3 C *ի հոլովից*
4 ABCDE չիմ՝ *եթէ բաս չարի[ն] եւ*
4 B *բարոյն*
4 Bh [277] G *պատահմունքն*
6 E *անճառելաւք*
9 A *վհհապէս*
10 G *անվլովն*
11 A *տեսական* B *տեսակն* h [277] *գտեսական*
11 AE *հասել* փխ *ասել*
12 E *փիւրք*
13 C *իմնեան*
15 ABCDh *յանդաւք*
16 ACDE *աստեղացն*
16 E *հոյլքն [հրեշ·]*
16 C *հրեշտակացն*
17 G *մուտհրամանին*
18 h [277] *Աստուած [ինձ]* փխ *աձ*
19 ABCD *զվհհս*
20 ABCDh [277] G *կոչնական*
20 AD չիմ՝ *եկ առ իս եւ ուսիր*
22 A *զիրսդրա*
22 A *զայթոսիկ*
22 A *զտահեկան*
23 ACDEhG *հարկին*
23 h [278] *զինական*
23 ABCE *նիւրականս*
24 ABCDE չիմ՝ *է*
25 A *կրդրական*
25-26 B *բանուանական*

Իսկ նուազն՝ «Նուազ է լուսին քան զարեգակն», «Նուազ է եւ աստղ քան զլուսին», «Նուազ է Արայն քան զԱրուսեակն գեղեցիկ»:

<29> *Իսկ հարցականն պարզ իմն զրուցատուական է՝ ո՞ւստ, ե՞րբ, գի՞արդ, ի՞րբ, հիզա՞ն, որ է՝ «Ուստի՞ գաս», «Ուստի՞ են դոքա, որ ընդ քեզդ», «Ուստի՞ ածեր զայս»: Իսկ ե՞րբն ժամանակ իմն ասի՝ «Ե՞րբ էր այն այր՝ զոր ասես», «Ե՞րբ չինեցաւ», «Ե՞րբ սկսաւ այսինչ կամ այնինչ դիմակք ձեւոց»:*

Իսկ գիա՞րդն ո՞նանաւական նախդիր է՝ «Զիա՞րդ արդեաւք իմանամ», «Զիա՞րդ ես կապեալ», «Զիա՞րդ լուծար եւ կամ յումէ՞»:

<30> *Իսկ յորդութեանն ասէ՝ «յորդ, յոյժ, կարի շատ, [սաստիկ, յաւէտ, մանաւանդ], որ է յորդն», յոգնականագոյն՝ «Ցորդ են զաւրքն» «Ցորդ են ջուրքն», «Ցորդ են եկեղեցիքն»: Իսկ յոյժն բոլորական իմն է եւ ի յոլորտան անցանէ. «Ցոյժ խոր է խորհուրդքն Աստուծոյ», «Ցոյժ անբաւ են միտք իրիդ», «Ցոյժ հեռի եմք մեք յերկնէ յերկիրս»: Իսկ կարի շատն, որ առաւել քան զչափուցն անբաւքն անցանեն. «կարի շատ է գիրքն անսահմանականացն բառիցն Արիստոտելի», «Կարի շատ են առաւաւտքն քերթողաց», «Կարի շատ են առասպելացն գիրք»:*

Իսկ սաստիկն պակուցանողական իմն է՝ «Սաստիկ են սպառնալիքն Աստուծոյ», «Սաստիկ եւ այրեցանեալ նեթք, որ ի կաղնւոյ կայծականաց մխեալ», «Սաստիկ եւ հնձաւղքն ագարակին հրեշտակք առ մարդկային բոյսս առակեալ»:

Իսկ յաւէտն առաւելագոյն է եւ ազդաւղ. «Ցաւէտ մեծութեամբ է», «Ցաւէտ զաւրութեամբ», «Ցաւէտ ունակութեամբ կամ փառաք»:

Իսկ մանաւա՛նդն յանգական է եւ աւարտական. «Մանաւա՛նդ Աստուծոյն գործ», «Մանաւա՛նդ տիեզերական հարաւք», «Մանաւա՛նդ հրեշտականն կաճառք»:

<31> *Իսկ որ ասէ, թէ [ապ]երդմնականն, որ է հաստատական*

---

2 B *եւ [Արայն]*
2 B *զԱրաւսեակն*
6 ACD *էր* փխ *էր*
6 h [278] *գորա*
7 ABCDE չիմ՝ *կամ այնինչ*
7 C *ձեւոցն*
10 ACDh [278] G *յորդութիւնն* E *յորդութիւն*
11 ADG *յոքնականագոյն*
12 E *յեկեղեցիկն*
13 C [*խորհ·*] *հրեշտակաց կամ*
14-15 ACDEhG *յերկրիս* B *յերկրիւ* փխ *յերկիրս*
15 E *անփօքն* փխ *անբաւքն*
16 CE *Արիստոտէլի*
17 B *քերդողաց*
17 B չիմ՝ *են*
17 ABCDEG *առասպելեացն*
20 B *այրեցանող* C *արեցանող*
20 ABDEG *ի կաղնոյ*
21 C *կայծանց* ABDE *կայծականց*
21 ABCDE *մխալ*
21 B *ագարակի*
22 C *յաւուելական*
23 BCD *յաւէտ [առաւ·]*
23 A *ցաւետ [մեծ·]*
24 AE *յաւուքեամբ* փխ *զաւրութեամբ*
25-26 ACE *այնմ* փխ *Աստուծոյն*
27 B *հրեշտակական*

‹ԻԱ› ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

Դաւիթ

Վասն շաղկապիդ՝ զի՞ ի վերջէ դասեցաւ, գիտելի է այսպէ՛ս. զի ո՛չ ամենայն վերջադասեալքն պատուականք են, եւ ո՛չ բնաւ անարգք. զի տեսանես զկառավարն ի վերջէ մտեալ, թէպէտեւ տեղին զայն խնդրիցէ հրամանատարութեան աղագաւ, այլեւ վասն պատուոյ: Իսկ սա ոչ պատուոյ, քան թէ պիտոյից, առակ իմն՝ յորժամ նիւթ ի միջի կայցէ, ապա պիտի կապն. սոյնպէս եւ սա՝ բայի եւ անուան եւ այլոց[ն] եւս եկելոց ի մէջ:

Անանուն

Այլ շաղկապ ասի ի շաղելոյ իմն եւ ի կապելոյ ի կարգի զբառն ընդ բառն, եւ զմիտս ընդ միտս, զի շաղկապն զերկոսեան պնդէ ի միասին զիմաստս, զի միոյ ոչ եղիցի կապ, այլ՝ զումեքէ եւ յորոց: Վասն որոյ[369] ասէ՝ շաղկապն է բառ, որ շաղկապէ զտրամախոհութիւնն ոճով եւ զհաստատագրութիւն խորհրդոցն քննել՝ զանազանելով ընդ միմեանս չարաչարէ ի դէպ:

Ապա եւ մեկնութեամբն երեւի պատշաճապէս եւ արտաբերեալ յայտնեսցի, զոր ասէ զմեկնութեան փեռեկումն յայտնէ[370]:

Դաւիթ

Եւ մեկնութիւն ո՛չ զայն ինչ, որ մեծապէս լուծմանց խնդիրք լինին, այլ՝ զսովորական խաւսից, զոր կապով իմն ժողովէ եւ ի լսելիս բերէ: Եւ բառդ ի սմա զաւրէն սեռի իմանի:

Ա՛րդ, զի՞ ի վերայ բերէ զհանգամանս չաղկապին, [թէ] որքան են.

---

3 ABCDE *վերջոյ դասեալքն*
3 CE *անարգ*
4 C *գկառաւարն*
4 h [120] *խնդրեսցէ*
5 E *պատուոյ*
7 E *այլոյ*
9 E *զբարն [ընդ]*
10 h [120] *[ընդ] զմիտս*
10 ADE *զերկուսեան*
10 h [154] *Շաղկապս այս զերկոսին պնդէ ի միասին փխ երզընկացու՝ «զի չաղկապն զերկոսեան պնդէ ի միասին» ընթերցման:*
11 h [154] *ոչ եղանի*
11 B *պնտէ*
11 C *[եւ] որոց*
12 A *ածէ փխ ասէ*
12-14 h [154] *չիք՝ Վասն որոյ ··· ի դէպ:*
12 C *ոջով*
14 A *չարէչարէ*
15-16 h [120] *որպէս զի զմեկնութիւն բանին պատշաճապէս արտաբերեալ յայտնեսցէս փխ երզնկացու՝ «Ապա եւ զմեկնութեանն երեւի պատշաճապէս եւ արտաբերեալ յայտնեսցի» ընթերցման:*
16 h [120] *չիք՝ զոր ասէ զմեկնութեան փեռեկումն յայտնէ*
16 BF *զմեկնութեանն*
18 h [120] *չիք՝ զոր կապով իմն ժողովէ եւ ի լսելիս բերէ*
18-19 h *զմեկնութիւն [փեռ·]*
18 h [120] *լինիցին*
18 CD *կապելով* E *կապօվ*
19 A *սերի*

այլուստ գտի

‹1› *Ջոկամանիք[371] են, այսինքն՝ չարամանեալ, որ ասի ժողով, որ է ոճով, որ ասէ թէ զմեկնութիւնս յանհունս արտաբերեն, որ իմանի ըստ երկուց աւրինակաց, կամ թէ որ ի սկզբանէ աչխարհի լեալ էին իրք մինչեւ ցայժմ, ի մէջ առնուցուս՝ վերաբերելով կամ ի քէն ինչ մտածելով խորհիս: Եւ ջոկամանն իբրեւ զմիաբանութիւն իմն եւ համակամութիւն առ իրեարս դիմացն ցուցելումն աւրինակիդ՝ եւ ասի, եւ յաւդի:*

Եւ ջոկամանք են այսոքիկ, որ են ութ՝ եւ, եւ ոչ, գի, այլ, թէպէտ, աւն, fեաց, իf:

Եւ այսպէս յաւդին եւ միջակեալ շաղկապին. եւն՝ յորժամ ասես՝ «Ե՛կ, ես եւ դու երթանք ճանապարհ»: Եւ զարձեալ՝ «Նա գիտէ եւ դուք գիտէք»: Եւ ո՛չ մի, ա՛յլ՝ երկու: Թէպէտ երեք զուգաւն, այս է՝ աւն, fեաց՝ մաfեաց, իf՝ մաfիf, մարդիf: Այս կարճառաւտ ի վերայ ութեանց, որք ի խաւսս զրուցաց երեւին եւ ճառից գրոց, զոր զարձեալ մի մի յայտնեցից զսոսա ի գրոց:

Համամ

Եւն՝ «Եւ նա՛ արար զմեզ», «երեմիա ե՛ւ մարդ է, ե՛ւ ո ծանիցէ զնա՝ ե՛ւ այլս բազումս»:

Եւ ոչն՝ զայս յառաքելոյ ուսի՛ր. «եւ ո՛չ չունք, եւ ո՛չ գողք», եւ յայլ տեղի՝ «եւ ո՛չ խորութիւնք, եւ ո՛չ բարձրութիւնք» եւ այսպիսիքս:

Գի՝ գիտեմ, գիտես, գիտէ:

Իսկ այլ-ն Եսայի ասէ. «Այլ նոքա կամէին», Դաւիթ՝ «այլ յաւրէնս Տեառն», Պաւղոս՝ «այլ դուք յազատութիւն կոչեցեալ էք» եւ այլ նմանք սոցին:

Իսկ թէպէտն՝ «Թէպէտ տեսի, ո՛չ գիտացի», «Թէպէտ լուայ, ո՛չ իմացայ», «Թէպէտ քննեցի, ո՛չ հասի, զի խորք են անհնարին», «Թէպէտ եւ գնացից ի մէջ ստուերաց, [մահու] ոչ երկեայց»:

այլ

Իսկ այլ երեք մասն՝ աւն, fեացն եւ իfն. սոքա ո՛չ են առեալ ի մեկնչացն, եւ զոր յառաջդ ի կարճոյ յիշեցաւ, այժմ ընդարձակեցից. աւն այսպէս չաղկապի, յորժամ ասես՝ զուգաւն, ընկերաւն, զուգակցաւն, ամուսնաւն, որդեկաւն, քաղաքաւն, իմաստասիրաւն արար զայս ինչ կամ գործեաց կամ խորհեցաւ:

Իսկ միւսն, որ ասէ fեաց՝ մաfեաց, հաւաfեաց, առաfեաց եւ այս չաղկապին այլք ընդ այլս:

Իսկ որ ասէ իf, այսինքն՝ մաfիf, մարդիf, հոգիf, գեղացիf, քաղաքացիf, ասորիf, հնդի[կ]f, պարսի[կ]f եւ այսպիսիքս:

1-2 h [122] *Ջոկամանքդ՝ իմանալի զանհուն իմն ըստ երկուց աւրինակաց փխ երզնկացու՝ «Ջոկամանք են, այսինքն չարամանեալ ··· որ իմանի ըստ երկուց աւրինակացն» ընթերցման:*
2 ACDEG *զմեկնութիւն*
2 C *յաւրինակաց*
5 Bh *խորին*
5-6 h [121] *չիք՝ եւ համակամութիւն*
6 A *իրերս*
7 h [121] *[յաւդի], իբր թէ ես եւ դու*
8 B *է փխ ութ*
13 C *մարդիկք*
13-14 B *ի վերա*
14 BG *եաւութեանցն* E *ութեայնցն փխ ութեանց*
16 C *չիք՝ եւ [մարդ]*
16 ABD *չիք՝ ո*
21 B *Եսաի*
21 C *եւ այլն*
24-25 B *ոչ իմացա*
26 B *ոչ երկեաց*
27-28 ACDE *ի մեկնողացն*
28 AD *յառաջքն* E *առաջդ*
33 ACDEG *այլ փխ այլք*
34 AE *գեղեցիկ*
35 ACDE *հնդիք*
35 ADE *պարսիկ*

Եւ սոքա երեքեանս ստորադաս չաղկապք են, զի որպէս ինձ թուի՝ յերիս բաժանին,– յառաջադիրս, ի միջակս, ի ստորադիրս: Եւ չորքն ի սոցունց ոչ էր առեալ՝ գի, աւն, բեաց, իբ· այլ այսչափ երկնեցի:

‹2› *Իսկ որ ասէ «անջատականք»*[372]*, որ ասին առանձնականք, եւ ե՛ն ընտրողականք հաւասար քերթողաց ընդդէմ ջոկամանին զյատուկսն որոշելով զիմաց, այլ ո՛չ մտաց, զի զմիտս իրին ոչ բաժանէ, այլ զդէմս զատանէ ըստ աւրինակի, յորժամ ասէ՝ արա՛ կամ առնեմ. զի այս են երեք՝ կամ, եւ կամ, եւ կամ թէ:*

Եւ կոչին անջատականք, զի այսպէս նախադրի եւ միջակի. կա՛մ դու, կա՛մ ես, եւ կա՛մ ևա, եւ կա՛մ դու, եւ կա՛մ թէ ես, եւ կա՛մ թէ ևա. զոր ասէ, որ եզ անգամ զայլս մակչաղկապեն, այսինքն՝ մի անգամ զայլ դէմք ընդ այլոյ մակչաղկապեն ի մի դիտաւորութիւն գործոյն: Էր եղեալ եւ այսպէս զայս մակչաղկապեն· ընտրեսցե՛ս զհաճելին:

Համամ *Իսկ որ ասէ՝ [յ]իրէ յիր խորոցին, այսինքն է՝ ի խորհրդենէ իրին ի խորհուրդս ինչ խորոցին՝ դնելով զկամն: Եւ ա՛յս են ասացեալքն՝ կամ, եւ կամ, եւ կամ թէ: «Տէրն ասէր՝ կա՛մ արարէք զծառն բարի եւ զպտուղ նորա բարի, եւ կա՛մ արարէք զծառն չար եւ զպտուղն նորա չար»: «Եւ կամ թէ ի ցոր ասէ», «եւ կամ թէ քո առեալ զհողն կաւ, ստեղծեր կենդանի», «եւ կամ թէ քո բացեալ իցէ զպատրուակ Հայկին», «եւ կամ թէ դու ագուցեր ճիոյ զաւրութիւն» եւ այլ[ն], որ սոցին նման խորական քննութիւնք են:*

‹3› *Ցետ այսորիկ է* բաղմատդ[373]*, որ ասի ժողով. մատ՝ որ ասէ թէ գոյութիւն ոչ յայտնեն, այլ ոճ իմն նշանակեն, որպէս առակաւ սերմանն, որ ի վերայ ճանապարհին, որ նշանակէր հաստատուն իրաց* Դաւիթ *վարդապետութիւն բանին, որ ի ժամանակի սերմանելոյն, որ վերաբերի ճանապարհն ի հերձուածաւոր կոխան եղեալս, եւ կամ յորժամ ասես՝ «լուսաւորեա՛», թէպէտ զգոյութիւնն ոչ ցուցեր, այլ ոճ իմն նշանակէ, զի զարեգակն ողջ նշանակեցեր զգոյութիւն՝ ո՛չ եւս լեալ նորա ընդ ամպով:*

Անանուն *Եւ ե՛ն այսոքիկ՝* թէ, զի թէ, զի թէպէտ: *Եւ սոքա ոչ գոյութիւն, այլ գործ ինչ յայտնեն, որպէս յորժամ ասի, «Թէ երկինք եղեն ի սկզբանէ»,*

---

1 B *երեքեանն*
2 G *յերեք*
5 B *քերդողաց*
7 C *յաւրինակի*
13 A *ընտրեցես*
17 ABDEh *զպտուղ*
18 ADG *չիխ՝ [նորա] չար*
19 ABCD *Հայկինն. ուղղումը՝ ըստ* h*-ի [281]:*
22-27 h [121] *Ցետ այսորիկ եւ բաղմատդ է, որ [ոչ] ի վերայ ճանապարհի հաստատուն իրաց, այլ զճանապարհաւն ի վեր ըստ առակի սերմանն որ ի վերայ բերէ ի հերձուածողն: Նոյն եւ բաղմատիս հանգամանք, յորժամ ասիցիս փխ երընկացու՝ «Ցետ այսորիկ է բաղմատդ... եւ կամ յորժամ ասես» ընթերցման:*
22 B [է] *եւ*
24 ACD *նշանակեր*
25-26 A *վերայբերի* E *ի վերայ բերի*
26 C *չիխ՝ ի*
26 ABE *ի հերձուածողս* D *ի հերձուծողս*
27-28 h [121] *չիխ՝ թէպէտ զգոյութիւնն ոչ ցուցեր, այլ ոճ իմն նշանակէ, զի*
27 G *թեպէտ*
28 E *զգոյութիւն*
28 h [121] *ի լինելոյ փխ լեալ*
30 h [121] *չիխ՝ Եւ են այսոքիկ՝ թէ, զի թէ, թէպէտ, զի թէպէտ*
30 G *թեպէտ, զի թեպէտ*
30 h [154] *Եւ բաղմատք, որ փխ Եւ սոքա*
30 h [154] *չիխ՝ որպէս յորժամ ասի*

«Զի թէ կամիմ հասու լինել՝ ոչ կարեմ, թէպէտ բազում անգամ ջանացայց», «Զի թէպէտ զիս տկար կարծեն, չէ՛ ոք հզաւր»:

Դարձեալ եւ այսպէս իմացի՛ր[374] *զբաղմատն, որ գոյութիւն ոչ յայտնէ, այլ ոճ իմն նշանակէ. նմանապէս նախդրի եւ միջակի՝* թէ սա, թէ ևա, զի թէ սա, զի թէ ևա· թէպէտ սա, թէպէտ ևա, զի թէպէտ սա, զի թէպէտ ևա: *Եւ այսոքիկ չաղկապ ի խաւսս երեւին եւ ի գիրս սուրբս, դիւրաւ ճանաչին եւ յիմաստնոցն խաւսեցեալ ճառս:*

Դաւիթ ‹4› *Իսկ* տարբաղմատն[375] *ընդդէմ է բաղմատին ոչ ըստ առակի ճանապարհին, այլ ի վերայ նորին իբրեւ զգոյութիւն եւ զոճ զոյգ յայտնէ: Եւ է՛ այսպիսի ինչ, որպէս յորժամ ասեն՝ «Ուրախ արարեր դու զիս, ուրախ արարից եւ ես զքեզ»:*

Համամ *Եւ ե՛ն ասացեալքն այսոքիկ՝* բան, բանզի, վասն զի:

Եւ է՛ բան*-ն քանակաւորին թուոց.* բանզի՝ *վերաբերաւղ եւ պարզ.* վասն զի՝ *հանդիպական եւ կշռական: Եւ երեւի այսպէս, յորժամ ասես՝ «Բանիցս է գիտութիւն մարդոյ», «Բանզի մարդ զինքն ոչ գիտէ», «Բանզի վերջամուտ է յաչխարհ», «Վասն զի յառաջ այլք գոյացեալք եղեն»:*

‹5› *Եւ փաստրանականք*[376] *են, որք ի բացատրութեան սակս բազայց յարաւռոցին*[377]*, այսինքն՝ պատճառաբանականք, որք բացատրեն սակս բազայց, որ է պատճառաց, որ եղելոց իրին առնուն ի դէպս:*

Եւ ե՛ն այսոքիկ՝ զի՞, որպէ՞ս, եթէ, արդ, վասն, յաղագս, վասն որոյ, վասն զի, վասն ոյր, ըստ որոց, ըստ որբան, որ բանի անգամ:

Դաւիթ *Եւ վարժեսցուք*[378] *զփաստրանականդ այսպէս. յորժամ եկեալ ոք ի ճանապարհէ եւ զյամելոյն կամիցիս գիտել զպատճառս եւ քննէ,* թէ է՞ր աղագաւ *յամե[ա]ց, նախադրեալ չաղկապի այսպէս. «Զի՞ եղեւ քեզ», «որպէ՞ս եղեւ», «եթէ զի՞նչ պատահեաց»: Արդ՝* եթէ է՞ր, վասն ո՞յր, յաղագս ո՞ւմ, վասն որո՞յ իրի, վասն զի՞, զի՞նչ, վասն ո՞յր են, ըստ որո՞ց իրաց, ըստ որբա՞ն չափոյ:

‹6› *Իսկ զկնի փաստրանականին է՛* տարակուսանն[379]*, որ ասէ՝ «Տա-*

---

1 G *թեպէտ*
1 G *Զի թեպէտ*
2 BC *չիխ՝ անգամ*
4 ACDE *նախադրի*
5 h [281] *չիխ՝ զի թէ սա*
5-6 B *չիխ՝ զի թէպէտ նա* E *զթէպէտ նա* D *զի թէպէտ նա, զի թէպէտ սա [շարադաս·]*
5-6 G *թեպէտ սա, թեպէտ նա, զի թեպէտ սա, զի թեպէտ նա*
6 B *սուրբ*
8 h *չիխ՝ Իսկ*
8 h [122] *տարբաղմատդ*
8 h [122] *չիխ՝ է*
8 h [122] *սմին փխ բաղմատին*
8-9 h [122] *առ ճանապարհաւ փխ ըստ առակի ճանապարհին*
9 A *զոչ փխ զոճ*
10 h [122] *չիխ՝ է*
10 h [122] *չիխ՝ որպէս յորժամ ասեն*
13 B *վերաբերող*
19 ACDE *ոյք փխ որք*
19 h [282] *բացատրին փխ բացատրեն*
20 ABE *անուն* C *ունի փխ առնուն*
20 CD *չիխ՝ ի դէպս*
22 D *ըստ որգան*
25 A *յաղագաւ*
29-7 h [122] *Ահա ընդդէմ տարակուսանս, զի ահա հարցեր զպատճառաւ յամելն եւ պատասխանի առեր· իսկ աստ զկարծիս ի մէջ առեալ զյամելոյն տարակուսիս ասելով՝ արդեաւք զի՞ եղեւ փխ երգնկացու՝ «Իսկ զկնի փաստրանականին է տարակուսանս... ի բնաբանիդ զգրեալսդ» ընթերցման:*

բակուսանք են, որք տարակուսեալ յերկբայս սովորեցաք չաղկապել», որ է ընդդէմ փաստբանականին. զի անդ հարց[ան]էր պատճառաւ իմն զասելն եւ պատասխանի առ[ն]էր, իսկ աստ զկարծիս ի մէջ առեալ յամէ-
լոյն տարակուսիս վասն ճանապարհորդին:

Եւ ե՛ն այսոքիկ՝ արդեա՞ւ, ապա՞, ապաէ՞ն, ապա՞ ուրեմն, իսկ ընդէ՞ր, էրո՞ւմ, զմէ՞: *Եւ ի տարակուսելն ասես՝* «Արդեաւ զի՞ *եղեւ»:*
Եւ ըստ այսմ մտաց յարմարեսցես ի բնաբանիդ զգրեալսդ:

Դարձեալ եւ ըստ այլ ճանապարհի իմաստիս զփաստբանականդ եւ զտարակուսականդ ի ստեղծումն մարդոյն: Եւ է՛ փաստբանական քննելն, եթէ «որպէս եղեւն», «եթէ արդ[եաւթ] սա վերջինս այլոցն իշխէ», «եթէ յաղագս սորա է», «վասն որոյ այս գործեցաւ», «վասն զի իմաստուն», «վասն որոյ խոնարհի», «վասն որոյ խաբի», «ըստ որեան ցանկայ», «որեան անգամ ճաշակեաց»: Եւ տարակուսանք՝ ըստ երկբայութեանն. «Արդեաւ ի մեծ սխալանս յառնէր ոք», «Ապա արդ զի՞նչ է», «Ապաէ՞ն պատուղ էր», «Ապա՞ ուրեմն թէ հանել կամէր»: «Իսկ ընդէ՞ր, էրո՞ւմ, զմէ՞ արար զայն:

<7> *Եւ* բաղբանական՝[380] *ի վերայ եկեալ ինչ յայտնութեամբ. «Արդեաւք զիտաց. ուրեմն ա՞յս էր մահու մեռանիցիսն»: «Այլ այժմ ծանեաւ», «Այլ սակայն յայս բերէր զիմացումն», «Այսուհետեւ չէ ծածուկ», «վասն որոյ ծանեաք», «յաղագս որոյ ասացն»:*

Եւ յայլ միտս վարժեսցուք զասացեալ չաղկապիս մասունք, որ զպատճառս իրին յայտնէ հասարակաբար յամենայն իրս, եւ ո՛չ հարցական միայն:

Զի յորժամ ասէ. «Զի դու, տէր մեր, զի դու, հայր, զի դու, դաստաւոր մեր»:

Իսկ որպէսն՝ *«Որպէս փափագէ եղջերու», «Որպէս սիրելի[ք] են յարկք քո, տէր»:*

Իսկ արդ-ն՝ *«Արդ՝ լո՛ւր ինձ ցակովբ», «Արդ՝ ո՞ւր են դիքն ձեր»:*

Իսկ եթէ-ն *դարձողական է. «Եթէ քո բացեալ իցէ զպատրուակ Հայկին», «Եթէ ի քումմէ իմաստութենէդ եկաց բազէ տարածեալ»:*

Իսկ վասն *կոչական է. «Վասն որոյ լո՛ւր ինձ, որդեա՛կ», «Վասն որոյ ուսի՛ր զիմաստութիւն», «Վասն զի ոսկի խնճոր է ընդ սարդիոնի յեռեալ իմաստութիւն առ լսաւղս»:*

Իսկ յաղագս՝ *նմանական է. «Ի տեառնէ Աստուծոյ յաղագս քո արարի ես զՍիոն», «Ցաղագս Երուսաղէմի երդուայ. աջով իմով»:*

---

1 ABD *յերկբայ*
2 ACEG *հարցեր* D *հարցէր*
3 ABDG *առեր*
5 B *արդիւք*
8-10 h [155] *Փաստբանականք. զի, որպէս եղեւն* փխ *Երգնկացու՝ «Դարձեալ եւ... որպէ՞ս եղեւն» ընթերցումը*
9 B *զտարակուսականն*
12 h [155] *վասն ո՞յր [խոն.]*
12 ABCDEG *որքան մի* h [155] *որ քանի*
13 B *ցանկա*
13-14 ACDE *երկարութեան* G *երկբայութեան*
14 B *Արդիւք*
15 B *Ապա ուր* փխ *Ապա ուրեմն*
18 B *Արդիւք*
18 A *մեռանիձիան*
20 h [155] *ծանեայ*
26 ABDEhG *փափաքէ*
26 ABDG *եղջիւրու* E *եղջուրու*
29-30 ACDEh *Հայկինն*
30 ABD *ի քումէ*
32 BE *խնձոր*
34 B *լսողս*
36 ACDEhG *զՍիովն*
36 BC *երդուա*

Իսկ ըստ որոյ-ն՝ *ստորբայ ի պղատոնէ:*

Իսկ որեան-ն՝ *դիմառական է ի գոյիցն Արիստոտելեան. «Որքա՞ն զփաղանուն տեսակն», «Որքա՞ն զորակութիւնսն»:*

Իսկ միանգամ-ն՝ *համառաւտական է ի Հոմերոսէ. «Միանգամ առաջադրութիւն տաղիցս», «Միանգամ արականացն տեսակ[ն]»: Միանգամ անուան եւ բային եւ նոցին մասանց բանին ի կարգի:*

Արդ՝ տեսցո՛ւք եւ ըստ այլ աւրինակի առանց ձանձրութեան ի գիւտս իմաստից ճեպելով:- Վեց տարակուսական չաղկապաւքս, որ ի մեզէն դիրք ձեւիցն կարծաւղ ներառնու Հոմերոս ի չաղկապիս:

«Ապա կենդանի է», «Ապա եւ ես կենդանի եմ», «Ապա եւ այլք գոն կենդանիք»:

Իսկ ապաէն՝ *«Ապաէն մարմինք եմք», «Ապաէն մարմին եմ», «Ապաէն եւ այլք գոն մարմինք»:*

Իսկ ապա ուրեմն *ժամանակին՝ «Ապա ուրեմն բանականքն», «Ապա ուրեմն գեղեցիկ եւ ես բանականս», «Ապա ուրեմն բանականք են եւ էքն»:*

Իսկ ընդէ՞ր-ն *հարցականացն՝ «Ընդէ՞ր ծիծաղականքն», «Ընդէ՞ր յիս ծաղր գոյական իմն ասի», «Ընդէ՞ր միայն բանականիս է յարագոյ ծաղրականն եւ լալականն»:*

Իսկ էրո՞ւմ-ն՝ *սաստկական է. «Էրո՞ւմն ցանկականքն», «Էրո՞ւմ ցանկանամս յոլովակի», «Էրո՞ւմ եւ չարին ցանկամ»:*

Իսկ զմէ՞-ն *քննական է՝ «Զմէ՞ մեռանելն», «Զմէ՞ եւ փոյթս մեռանիմ ես», «Զմէ՞ եւ յոլովք են անմահքն»:*

Արդ՝ զվեցից չաղկապիս առցուք վերստին, որ ըստ առաջնոյն կենդանի եւ գոյացեալ, ըստ երկրորդին՝ բանական, ըստ երրորդին՝ մտաց եւ մակացութեան ընդունակ եմ, ըստ քառիցն՝ զուգադրեալ եմ ի չորից, ըստ հնգիցն կարգեալ եմ առ բարին, կամ առ չարն ի դէպ, ըստ վեցիցն՝ տարակուսական ասի ի մեռանելն եւ յոչ կեալն: Իսկ եւթն[երորդ] մասն է, որ էր արդեաւքն, որ է առաջին, այլ մեր թողեալ անդ ի վերջոյ զնա պատշաճեալ ասացաք:

Արդեաւքն, *որ է եղկական, որպէս պակ յետ զգեստիցն դնիցի ի գլուխ ուրուք զարդ զարդարեցելումն եւ անդրէ[ն] պաճուճանին գերակայ պայծառն: «Արդեաւք զիտացա՞ք քերթեալ». «Արդեաւք հասցուք ի*

---

2 E *առիստոտելեան*
3 ACDE *տեսակք* B *տեսական*
4-5 A *յառաջադրութիւն*
5 ABG *տաղից* CD *տաղիցս* E *տաղիցտ* h [283] *տաղիցդ*
5 G *տեսակք*
6 ACDE *մասանցն*
7 ABDEh *Այլ [տեսց.]* փխ *Արդ*
8-9 B *ի մեզն*
9 E *ձեւիցս*
9 B *կարծող*
14 h [283] *բանականաւքն*
15 B *գեղեցիկք*
16 ACD *էքն* փխ *էքն*
20 C *ցանդան*
24 A *արցուք*
25-26 G *չիմ՝ բանական, ըստ երրորդին*
27 AE *չիմ՝ ի [չորից]*
27 B *ըստ հնգիցն*
29 A *յեաւթն*
29 B *արդիւքն*
29 C *էր*
30 E *գնայ*
31 B *Արդեւքն*
31 C *յեղկական*
31 ADE *սգեստիցն*
32 E *անդ է* փխ *անդրէն*
32-33 B *գերակա*
33 B *քերդեալ*
33 A *հասուցաք* փխ *հասցուք*

ծայրան խմբիցն», «Արդեաւք ձայն տացուք կռելոցն եւ կոփելոցն հոմերոսեան քերթածիցս»:

Իսկ բաղբանականս ի նոյնչափ տարակուսականին զմասունս ունի: Եւ ե'ն այսոքիկ՝ արդեաւք, ուրեմն, այլ, այլ սակայն, այսուհետեւ, վասն որոյ, յաղագս որոյ:

Եւ ի' բաղբանականդ այսպէս. իբր թէ բազում ինչ բաղբաղեալ բանիւ[381] ի վերայ եկեալ առակաւք եւ այլ եւս հաստատութեամբ հանգէտ սմին արտադրի. «Արդեաւք այս է», «Ուրեմն այս է», «Այլ այս է», «Այլ սակայն զսմանէ», «Այսուհետեւ ո՛չ զոք», «Վասն ո՞յր ասա», «Վասն ո՞յր գա[յ]», «Ցաղագս որո՞յ իրի»,– զոր դիւրին է եւ զարմանալով ասել այսպիսի ինչ՝ «Ուրեմն ա՛յս էին երազքն Ցովսեփայ»: Բայց ուրեմն–դ ի տարակուսանս ասացան, որ են անհաստատ իրք: Որպէս սովորութիւն է անուան զուղղականն ասել եւ ի սեռականն խոնարհել, սոյնպէս բառի զանյայտն եւ հաստատուն[ն] նշանակէ իրս:

Վարեսցիս եւ այսպէս բանիւ՝ «Արդեաւք քաղաքաւորիմք», «Արդեաւք վեհագրիմք եւ ի լոյս առնումք»:

Իսկ ուրեմն *ուղղական է. «Ուրեմն ազատ էի», «Ուրեմն անմահ», «Ուրեմն ճոխ»:*

Իսկ այլ–ն *սեռական է. «Այլ ումն ես դու, մա՛րդ», «Այլ ումն ես, քերթա՛ւղ», «Այլ ումն եւ նա՝ բանական եւ բժիշկ»:*

Իսկ այսուհետեւ–ն *տրական է. «Այսուհետեւ առաքեալ եմ». «Այսուհետեւ կողոպտեմ»:*

Իսկ վասն որոյ–ն *եւ կրկին* վասն որոյ–ն՝*զառաքականն եւ զհարցականն զոյգ ունի. «Վասն որոյ արտաքս առաքեցայ», «Վասն որոյ զխաւարին առնուլ զկողմն»:*

Իսկ յաղագս որոյ–ն *հոչական իմն է. «Ցաղագս անլաւիցն կոչեցեալոցն զիս», «Ցաղագս որոյ նախատիմ եւ դատիմ», «Ցաղագս որոյ տուժիմ ի ծածուկս կրիցս»: Եւ որ ընդ իս զուգաշարեցան թիւք է–ից՝ կամ ի բարին ջոկամանելով, կամ առ չարն զուգակապելով, երկարի*

1 C *ի ծայրս*
1 CD *իմաստիցն փխ խմբիցն*
1 B *Արդիւք*
1 AD *ձայնասցուք փխ ձայն տացուք*
1 h [284] *կռոցն*
2 B *քերդածիցս*
3 ACDEhG *նոյնչափք*
3 E *զմասունս*
6-7 h [284] *չիմ՝ Եւ է բաղբանականդ··· հաստատութեամբ*
7 CB *ի վերա*
7 A *հանդէս փխ հանդէտ*
8 AD *Արդեւք*
8 C [*ուրեմն*] *սայ* ABDEh [284] [*ուրեմն*] *սա է*
8 h [284] *չիմ՝ Այլ այս է*
10 C *որո*
10 h [284] *չիմ՝ զոր դիւրիւն է··· նշանակէ*
11 AC *յայնպիսի*
11 B *ցովսեփա*
14 CD *բարի*
15 B *Արդիւք* [*քաղ·*]
15 A *գաղաքաւորիմք*
15-16 B *Արդիւք* [*վեհ·*]
20 ACDEG *քերթաւղս* Bh *քերդողս*
22 ABCDEG *կողոպտիմ փխ կողոպտեմ*
24 B *առաքեցա* C *առաքեաց*
28 ACDE *կրից*
28 B *ընդ յիս*

զչաղկապս բերելով ըստ իմանալոյն եւ տեսանելոյս, բաղդատելով ի բանս ներկուս քերթոցիմք:

Դաւիթ <8> *Իսկ* թարմատարդ[382]*, որ ասէ չաղկապիդ, իմանալի է, ո՛չ հարկաւոր իրրեւ զայլսդ, ա՛յլ՝ առակ իմն իրրեւ ճամուկ ի մեկնոցի, զի ոչ զպէտս մեկնոցին վճարէ, այլ՝ զգեղեցկութի՛ւն: Նոյնպէս եւ սա կա՛մ զչափ տաղոյն լնլոյ սակս ի տաղաչափութիւն բանին, կամ վասն զարդու առ ի գեղեցկացուցանել զբանն եւ պայծառացուցանել զմիտս*

Համամ *եղեալ է: Վասն որոյ թարմատարն «պաճուճեալ բանք» ասին:*

Եւ ե'ն այսոքիկ մասունք՝ իգն, մակ, իբր, սիրելի:

Իգն *եւ* մակն *ի մերս փոքունք ասին, այլ* իբր–ն *եւ* սիրելի–ն *պայծառապէս. «Իրրեւ զի գեղեցիկ էր առաջին մարդն ի դրախտին», «Իրրեւ զի գեղեցիկ են ոտք աւետարանչացն»:*

«Իսկ սիրելի՛ *մի՛ ամենայն հոգւոյ հաւատայք», «Սիրելի՛ սիրեսցուք զմիմեանս, զէ սէր յԱստուծոյ է»:*

Համամ Դաւիթ <9> *Բայց* ընդդիմակ[383] *զոմանս յիշեաց: Սովորութիւն է իմաստնոց զհաստատունս[ն] ինքեանց անուամբ ասել, իսկ զկեղակարծեալս[ն], որ ինչ յերկուց ի վերայ [կայ] այլոց, զի եթէ [յանկարծ] պատահարականք ուստեք եկեսցեն, զայլոցն հետ երթիցեն ընդդիմակքն, իբր թէ արարն՝ աւնարարին, եւ հեղգն՝ արագին. յորժամ ասիցէ՝ «Սակայն թէ զաւրաւոր է՝ յաղթեցի», «Համայն թէ արագ էր՝ հասի»:*

<10> *Իսկ* վարանականդ[384] *է, յորժամ ճշմարիտ բարւոյն չհանդիպեսցիս, հարկաւորապէս զերկրորդն ունիցիս, այսպիսի ինչ՝ «Իբր թէ մեկնիչ քաջ չեղէ, գէթ բանիկ ասէի»: Եւ ընտրէ զերկրորդն՝ «Գէթ*

Անաւնուն *ինչ այն չեղեւ, գոնեա*[յ] *ասէն կէի», «Փարթար զայս ոք չհանէր»:*

Համամ *Եւ ե'ն սոքա երեք՝* գէթ, գոնեա, փարթար:

1 ABCDE *տեսանելոյս· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [285]:
2 ACDE *ներկուս*
2 Bh *քերդոցիմք*
3 B *թարմատարտ*
3 B *չիմ՝ է*
4 C *իբր*
4 h [122] *չիմ՝ այլ* [*առակ*]
5 h [122] *գեղեցկութիւն*
6 C *ի տաղաչափութեան*
6-7 H [122] *չիմ՝ ի տաղաչափութիւն բանին կամ վասն զարդու առ ի գեղեցկացուցանել զբանն*
6 h [122] [*եւ*] *կամ*
11 B *առաջի*
14 A *Աստուծոյ*
15 G *չիմ՝ զոմանս*
16 E *յինքեանց*
17 ABDEG *ի յերկուց*
17 ABCDEh «*կայ*» *բառի համադրումը ըստ* h–*ի* [123]:
17 ABCDEG «*յանկարծ*» *բառի համադրումը ըստ* h–*ի* [123]:
18 CG *պատահականք*
18 ABCE *ուստէք*
18-19 h [123] *ասացէ*
20 ADEh *յաղթիցի*
20 ABCDE [*արագ*] *է*
21 ACDEG *հասցի*
22 E *վարանական թէ*
22 ABDEG *բարոյն*
22 ABCDEG *չիմ՝* [*չհանդիպ·*] *հարկաւորապէս զերկրորդն ունիցիս· ուղղումը՝ ըստ* h–*ի* [125]:
24 C *ընդրէի*
24-25 Bh *չիմ՝ Եւ ընտրէ զերկրորդն՝ «Գէթ ինչ այն չեղեւ, գոնեա*[յ] *ասէն կէի», «Փարթար զայս ոք չհանէր»*

Գէթ–ն նուազական է՝ «Գէթ սակաւ ինչ տացես», «Գէթ զոր ունիմս՝ առնուցուս»:

Իսկ գոնէ–ն հաւատական է եւ համբուրական. «Գոնէ դու իցես, որում ցանկայի», «Գոնէ գոմ զքեզ ի պարտիզին առակեալ», «Գոնէ ելանեմ ես ի լեառն զմռսոյ եւ ի բլուրս կնդրկի»: Ի սոյն միտս եւ փարթար–ն:

Այսոքիկ յաղագս չաղկապիս եւ նորին մասանց պարզապէս մեկնութիւն ընդ բանին դրութեան սակս բանասիրաց ծանուցմական հմտութիւն ի մէնջ հասու եղելոցս ընտրութեան իմաստնոցն բանի:

‹ԻԲ› ՅԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ

Դաւիթ

Առոգանութիւն «առաստութիւն» ասի: Եւ «սեռական» վասն այնր ասին երեքգ, զոր պարտ է ասել չորք, զի յառաջիկայս բաժանի ոլորակն ի չե՛չս, ի բո՛ւթ եւ ի պարո՛յկ. ամանակն՝ յերկա՛ր [եւ] ի սո՛ւղ. հագագն՝ ի թա՛ւ եւ ի սո՛սկ. կիրդ՝ յենթամնա[յ], յապաթարց եւ ի ստորատ):

Եւ ենթամնայն եւ ստորատգ[385] հակառակ են միմեանց. ենթամնայգ ի խառնել զբանն, իբր թէ աւրէնսուսոյց: Իսկ ստորատգ՝ ի բաժանել զսոյն. իսկ ապաթարցգ եղեալ լինի ի նշան՝ վասն ունելոյ զձայնաւորն առ ի պարզ ասելոյ զբանն՝ առակ իմն հանեալ զթոյ, որ ընդ այբի եւ դնելոյ զդա ի վերայ տեղւոյն ասացես ապաթարց:

Ստեփ

Իսկ արդ՝ ասելն, եթէ «առոգանութիւնք են տասն»՝ զքանիաւնութիւն սորա յայտնեաց հանդերձ անուամբ: Իսկ զզաւրութիւն սորա է՛ս բացայայտեցից:

---

1 ABE Գէթն [նուազ·]
1 ADh Գէթ [սակ·]
1 ACDEH Գէթ [զոր]
1 h [285] տացիս
4 B առակել
9 C ընդրութեան
10 A ԱՌՈՒԱՆՈՒԹԵԱՆ
11 E ոռգանութիւնդ
11 AD առաստութիւնդ h [123) առաստանութիւն
12 D չիմ՝ ասի
13 C երկար
13 G չիմ՝ եւ [ի պար·]
14 ACD չիմ՝ եւ [ի սոսկ]
14 A կիրգ
14 B յենթամայն փխ յենթամնա[յ] E ենթամնա
14 C ապաթարց
14 ACDE չիմ՝ եւ [ի ստոր·]
16 A եւթենթամնայն փխ եւ ենթամային
16 BD եւ ենթամայն h [123] յենթամայն
16-17 A եւթամնդայդ B ենթամայդ
17 B զբանդ
17 G ստորատն
20 BC ի վերա
20 BC տեղոյն
20 AG ապաղարձց BE ապաղարձ CD ապաղարցձ
21 A առոգանութիւն
22 E սորայ
22 A անուանքն BCDEG անուամբն. ուղղումը՝ ըստ h–ի [217]
23 B բացյայտեցից

Ասի չեչտ՝ սուր, բութգ՝ ծանր, պարոյկդ՝ չուրջառ. երկարդ՝ յերկայն, սուղդ՝ կարճ, թաւդ՝ խոչոր, սոսկդ՝ լերկ կամ [ողորկ]. ապաթարցդ՝ առանց, ենթամնայդ՝ ներքսագրական, ստորատդ՝ ներքեւահատ:

Իսկ ասելն՝ թէ «առոգանութիւնք են սեռականք երեք», այսինքն՝ առովասութիւնի[386], ազգականի:

Եւ «առովասութիւնք» վասն այնորիկ ասէ՝ սակս այսր եւ անդր դառնալոյ բանին եւ զբազումս ամփոփելոյ:

Իսկ «ազգական» վասն այնորիկ ասէ, զի ազգ ի բազումս հատանի՝ յեղբայր, եւ ի քոյր, եւ ի քեռի, եւ կամ որք միանգամ ասին յարենէ քումմէ, այնպէս եւ սոքա:

Եւ բաժանին յերիս տեսակս այսպէս. ոլորակ անունն բաժանի ի չեչտ, ի բութ եւ ի պարոյկ. ամանակն՝ յերկար եւ ի սուղ. հագագն՝ ի թաւ եւ ի սոսկ. իսկ կիրքն՝ յապաթարց, յենթամնայ եւ ի ստորատ:

Եւ արդ՝ է՛ ոլորակդ ոլորակ, իսկ ամանակդ՝ ժամանակ, հագագդ՝ բառ, իսկ կիրդ՝ պատահումն:

Արդ՝ է՛ ոլորակդ, այսինքն դոյն ծնանի զչեչտ, զբութ եւ զպարոյկ: Իսկ ամանակն՝ զկարճն եւ զերկայնս, իսկ հագագդ՝ զխոչորն եւ զողորկն, իսկ պատահումն՝ զբացաբարձումն գրոյ ի միջոյ վանդին կամ կցեալ զդիրն ի յանգի վանդին, եւ կամ ի բաց բառնալ դարձեալ ի վանդէն:

Արդ՝ ոլորակացն աւրինակ ասացաւ ի տեղւոջ իւրում, իսկ զողորկ եւ զխոչոր ի Բառիգրոց թաւացն իմասցիս, յորս թաւքն պատահին ի վանդս, եւ նոքա թաւք ասին:

Իսկ յորս լերկքն՝ նոքա ողորկք: Իսկ յորժամ գիր ինչ յանգի անուան դիցես՝ յաղագս ցուցական զիրն առնելոյ, որպէս՝ մարդս,

---

1 ABDEhG չեչտ
1 ABDEh բութ
1 ABDEh պարոյկ
1 h [217] երկար
2 E աւդ փխ թաւդ
3 B ապաթարց h[217] ապադարձ
3 Bh ենթամայն
3 Bh ստորատ
5 B եթէ
6 B առովասացութիւնք [վասն]
8 ABCDE անփոփելոյ
10 ACE եղբայր
10 ACDE չիմ՝ եւ [կամ]
11 B քումէ
12 h [217] անուն
13 h [217] չիմ՝ եւ [ի պարոյկ]
14 B յենթամայն
16 ACDE կիրքդ
17 C Ապա փխ Արդ
17 ACDEh չիմ՝ է
17 Ch եւ [զբութ]
18 h [217] ժամանակն
18 ACDEG զերկարն
18 A բառ BCDEG բառդ փխ հագագդ· ուղղումը՝ ըստ Մագիստրոսի, էջ 108:
19 ABDE զղորկն
19 ABCDEG զբացբարձումն ուղղումը՝ ըստ h–ի [217]:
23 ABCDEF իմասցիր
24 A թաւգ
25 B լերկք
25 ADEG ըղորկք B ղորկք C ըղոկք
26 ACDE յանուան
26 B մարդս

մարդդ, մարդն, եւ կամ՝ մարդքս, մարդքդ, մարդքն,– այսոքիկ ենթամնականք: Արդ՝ այս քեզ յաղագս տասն առոգանութեանցն:

Եւ զարձեալ եւս ասէ զորպիսութիւն եւ զզանազանութիւն ոլորակացդ ճշմարիտ աւրինակաւք:

Արդ, ասէ, թէ չեչտոլոր անուն է, որ յանգին ունի զոլորակն, որպիսի՝ Սահա՛կ: Այսպէս ամենայն անուանք, որ ի վերջին հեգին ունին զայր կամ զեչ, կամ զին՝ ամենեքեան նոքա յանգաչեչս[387] ասին:

Իսկ ասելն՝ թէ յարաչեչս[ոլոր] անուն է, որ նախ եզով յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի՝ Պե՛տրոս, այսինքն՝ ամենայն անուն, որ միով հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զայր, կամ զեչ, կամ զին՝ ամենեքեան սոքա յարաչեչտք[387] ասին:

Իսկ ասելն՝ եթէ նախայարաչեչտոլոր անուն է, որ նախ երկուք յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի Դի՛կլիկոն, այսինքն ամենայն անուն, որ երկու հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զայր կամ զեչ կամ զին՝ ամենեքեան սոքա նախայարաչեչտք ասին:

Իսկ ապա թէ ոք չորեքհեգեան կամ հինգհեգեան են, եւ յառաջին հեգին ունի զայր, կամ զեչ, կամ զին՝ ամենեքեան սոքա նախայարաչեչտք ասին:

Արդ՝ ասէ եւ յաղագս պարուկին: Եւ արդ ասելն՝ եթէ պարոյկ անուն է, որ յանգին ունի զպարոյկն, որպիսի՝ Հերակլէ՞ս,– այսինքն է ամենայն անուն, որ ի վերջին հեգին ունի զէ կամ զով, ամենեքեան յանգապարոյկք ասին:

Իսկ արդ ասելն՝ թէ յարապարոյկ անուն է, որ նախ եզով յանգէն

4 h [218] [ճշմտ.] եւս
6 C յեգին
7 BC յէջ
7 E ամենէքեան
8 ACDEG յանգին
10 B հեքով
10 ABCDE զվերջի. ուղղումը՝ ըստ h–ի [278]:
10 B զէջ
11 B ամենիքեան E ամենէքեան
11 C յարաչեչտ
12 B անուանք
14 B հէքով
14 ABCDEG զվերջի. ուղղումը՝ ըստ h–ի [218]:
14 G զէջ
15 B ամենիքեան E ամենէքեան
15 ABCDG նախայարաչեչտ
15 G նախայարաչեչտ
16 B չորեքհէքեն
16-18 h [218] չիմ՝ իսկ ապա թէ... ասին
16 B հինգ էն փխ հինգհեգեան են, եւ
17 B զա, կամ զե, կամ զի
17 B ամենիքեան
17-18 B յարաչեչտք
20 ABCDE երակլէս փխ Հերակլէս. ուղղումը՝ ըստ h–ի [215]:
21 ABCDE չիմ՝ է համագրումը՝ ըստ h–ի [215]:
21 ABCDE անուանք. փխ անուն. ուղղումը՝ ըստ h–ի [218]:
21 B հեքին
21 B ամենիքեան E ամենէքեան
22 C անգապարոյկք G յանգապարոյկ
23 ABCDEG հեգով փխ եզով. ուղղումը՝ ըստ Մագիստրոսի, էջ 109:

ունի զպարոյկն, որպիսի՝ Պա՞ւղոս, այսինքն ամենայն անուն, որ միով հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զէ կամ զով, կամ զմի ոք յերկբարբառոցն, ամենեքեան սոքա յարապարոյկք ասին:

Իսկ որք մի անգամ յառաջ քան զվերջինն երկու հեգաւք ասին՝ Յո՞վսէպոս կամ Կղա՞ւդիոս, ամենեքեան սոքա յարապարոյկք ասին:

Իսկ չորեքհեգեան կամ հինգհեգեան անուանք, որ յառաջին հեգին ունի զէ կամ զով, կամ զմի ոք յերկբարբառոցն, ամենեքեան սոքա նախապարոյկ ասին: Եւ այս՝ ցայսվայր:

Իսկ յաղագս բուժ ոլորակին վասն այնորիկ ոչ ետ զաւրինակն, վասն զի դիւրին է գիտութիւն նորա ի սոցանէ, վասն զի ամենայն անուանք, յորս ոչ են չեչտք եւ պարոյկք ձայնաւորք կամ երկբարբառքն, այլ երթիւ, ոյիւ են չինեալ, ամենեքեան նոքա բուժք են: Այսոքիկ են խրատք վերծանութեան:

Գէորգ

Յաղագս առոգանութեանցն ասացաւ՝ է՛, զոր յոլորակին ճառի, եւ է՛, զոր այժմ: Այլ զարձեալ եդից քեզ եւ զյարմարեալն ի Գէորգայ վարդապետին[388] երկասիրութեան վաստակոցն, որով հմտասցիս եւ յարուեստ գրչութեան: Ֆանզի ստուգաբանի առոգանութիւնն առովասութիւն, այսինքն առ ո՛ եւ լինի ասումն, եւ զի ասացի զսա առ ո՛ եւ լինի, այսինքն բանն, զի ի վերայ բազում դիմաց երթայ, մինչ գրեթէ յանբաւս ելանէ, զի բանն զամենայն գոյից խաւսի, կամ ընդ ամենեսեան կամ ի դիմաց ամենից, որգոն՝ զԱստուածոյ կամ ընդ Աստուած կամ յԱստուածոյ, զհրեչտակաց, ի հրեչտակաց կամ ընդ հրեչտակս, եւս զանչնչից՝ ի դիմաց անչնչից կամ ընդ անչունչս:

1 ABD Պաւղոսն
1 ABCDE անուանք փխ անուն. ուղղումը՝ ըստ h–ի [218]:
2 C մի փխ զմի
3 B ամենիքեան E ամենէքեան
4 B զվերջին
4 A հեգեաւք
5 G Յովսիպոս
5 B ամենիքեան
5 AE նախայարապարոյկ BCD նախայարապարոյկք փխ յարապարոյկք. ուղղումը՝ ըստ h–ի [219]:
6 E առաջին
7 ACDE յերկբարբառոցդ
7 B ամենիքեան
8 B նախապարոյկք
9 ABCD վասն այսորիկ
10 E թիւրին
12 BCh եթիւ
12 E չինեալք
12 B ամենիքեան
13 DG վերծանութեանն
14 D չիմ՝ Յաղագս առոգանութեանցն... գլխի վերջը [Սոյն աչխ. էջ 295–ի տ. 8–ը ներառեալ]:
14-17 i[297] չիմ՝ Յաղագս... գրչութեան
15 AD երից փխ եդից
15 ADEG Գէորգեա
16-17 ADE յարհեստ C արհեստ i [297] չիմ՝ Ֆանզի
18 AD [այսինքն] առ ում փխ առ ո
18 ih [297] [ասումն] որ տեսականայ իմն եւ կերպարանի այսու արուեստիւ
18 CDE [զսա] առ ոք
19 AE գրչեթէ
20 C ընդ ամենայնան hi [297] ընդ ամենայնս
22 A Աստուծոյ փխ յԱստուծոյ
22 i [297] կամ ընդ հրեչտակս ի հրեչտակաց [շրջուն]:
22 A չիմ՝ եւս

Արդ, առ ո՛վ եւ իցէ բանն գրեալն ի գիրս՝ թէ զԱստուածոյ, թէ զմարդոյ, առոգանութեամբքս տեսականայ ի գիրս եւ ի բարբառս, զի սոքաւք յայտնեսցին դէմք եւ խորհուրդք գրելոցն՝ թէ խրոխտակա՞ն իցէ, թէ՞ ողոքական, հեգնակա՞ն, թէ՞ հարցական, հրաժարակա՞ն, թէ՞ յանձնառական, թէ՞ այլ ինչեւիցէ, որ ի բազում մասունս բաժանի:

Արդ, որպէս ասացաւ, առոգանութիւք են տասն: Եւ սեռք են ի նոցանէ չորք, որ են այս՝ ոլորակ, ամանակ, հագագ, կիրք:

Արդ, ոլորակ առոգանութիւնս սեռ գոլով ունի երիս տեսակս՝ չեչտ, բութ, պարոյկ: Եւ է՛ ոլորակն վերագանչուումն յաւգաւոր ձայնի: Իսկ յաւգաւոր ձայն է միայն մարդոյս՝ վասն տառիցն բարբառման եւ վասն ոլորակացն արուեստի, զի անչնչից եւ անասնոց մերկ է յայսցանէ:

Արդ, յորժամ սուր եւ յորդելակ հնչմամբ ի վեր փողելով չունչն կալցի զելս ձայնին՝ չեչտոլոր ասի: Եւ լինի բուն չեչտոլորակն՝ թէ՛ յանուանս իցէ եւ թէ՛ ի բայս ի վերայ ա՛յն հեգիցն, որ ունին այր կամ եչ կամ ին, զի յորժամ զսուր ոլորակն սոքա առնուն՝ բնութեամբ չեչտոլորք ասին: Իսկ այլք ի ձայնաւորաց թէ առնուն զչեչտն՝ դրութեամբ եւ պատահմամբ ասին:

Այսպէս եւ բութն՝ յորժամ յայն հեգսն լինի, որ ունին ըեթ կամ ո կամ ւիւն, որգոն՝ ընդ որում ոչ ոք էանց: Այսպիսիքն բնութեամբ բութք ասին, այսինքն՝ կարճ կամ ծանր, զի վասն նեղելոյ չրթանցն ի փողելն ձայնք սոցա նեղք եւ ակարք լինին, վասն որոյ եւ բութ ասին, այսինքն՝ գուլ ընդդէմ չեչտին, որ է սուր:

Արդ՝ չեչտն՝ որ է սուր, եւ բութն՝ որ է ծանր, երկոքին ոլորակք ասին, զի որպէս չեչտ[ն] ի վեր հանելով սրէ, նոյնպէս բութն ի խոնարհ իջուցանելով հարթէ, եւ յերկոցունց ծայրիցն՝ ի չեչտէ եւ ի բթէ բաղկանայ պարոյկն, որպէս ի սեւոյ եւ ի սպիտակէ՝ գորչն:

Եւ է՛ պարոյկն բեկումն ձայնի եւ չրջումն վերուստ ի վայր եւ բթիլ ի սրութենէն, որպէս եւ ձեւն յայտնէ. չեչտ ո՛չ է, զի բթի վերջն. բութ ո՛չ է, զի սուր է սկիզբն: Եւ լինի պարոյկն յայն բառն, որ ունի զբնութեամբ երկարան զէ կամ զով, կամ զմի յերկբարբառոցն կոչեցելոց:

---

3 ACDE *յայտնեսցի*. ուղղումը՝ ըստ i-ի [297]:
3 ADE *խորհուրդ*
4 i [298] *հենգնական*
9 C *որորակն* փխ *ոլորակն*
12 E *յորդելեակ*
13 E *զէլս*
18 ADE *այն*
18 C *ոյ*
19 i [300] *հիւն*
20 C *վասն զի* փխ *զի վասն* |շարադաս.|
20 ACDEFG *բութք*. ուղղումը՝ ըստ i-ի [300]:
22 ACDEG *գուլք*. ուղղումը՝ ըստ i-ի [300]:
26 C *պարուկն*
26 E *ի սպիտակոյ*
26 ADE *գոչն* C *գորչ*
27 C *պարուկն*
28 i [300] *ցուցանէ* փխ *յայտնէ*
29 C *պարուկն*
29 A *սկզբնն* DEG *սկիզբնն*
29 ACDEFG *բառսն*. ուղղումը՝ ըստ i-ի [301]:
30 C *զօ* փխ *զով*
30 i[301] *երկարն*
30 ADE *յերկբառբառոցն* C *երկբարբառոցն* i [301] *յերկբարբառացն*

Եւ ե՛ն երկբարբառքն այսք՝ աւ, եւ, ու, այի, ոյի: Եւ եզից սուղ ինչ զաւրինակ[ն] սոցա, որգոն՝ Եղիշէ՞, Ահարո՞վն, Պաւղո՞ս, եղա՞ւ, արդարե՞ւ, թողո՞ւ, հոգա՞յի, թողո՞ւի: Է նման ձեւոյ պարուկիս եւ այն ձեւն, զոր ի հիացականսն եւ ի հարցականսն դնեմք, որգոն՝ «Այս, այժմիկ, ոսկր, ո՞ւր էիր մինչեւ հիմա»:

Ամանակն սեռ գոլով՝ բաժանի յերկար եւ ի սուղ [ձայնաւորսն]: Եւ այս ձեւքս պիտոյանան ի յերկար եւ ի սուղ ձայնաւորսն, զի ի ձայնաւորս են բնութեամբ երկարք՝ է եւ ով, իսկ դրութեամբ երկարք՝ այր, ին:

Իսկ ըեթ՝ դուն ուրեք, կամ ո՛չ բնաւ: Այլ զայս ասեմ, զի յերկամանակացն է եւ ըեթ ընդ այր եւ ընդ ին ի հաչիւ անկեալ, որք երբեմն ձգտին իբրեւ զերկարս եւ երբեմն զսպին իբրեւ զսուղս, յորժամ յայս եւ կամ յայն բաղաձայնքն աւգնական լինին: Արդ, բնութեամբ երկարքն միշտ երկարք, իսկ երկամանակքն՝ յորժամ զայն ձայնորդսն առնուն լծակից, որ ոչ նեղեն զչրթունսն, եւ նոքա երկարանան. որգոն՝ ծած, գագ, դադ, զազ,– այսոքիկ հեգքն եւ այսպիսիքն երկարք են բնութեամբ, զի հարուստ է ձայն սոցա եւ առաւել՝ յորժամ զերկար առոգանութիւն առնու:

Իսկ սուղն ի վերայ սուղ ձայնաւորացն դնի. եւ ե՛ն բնութեամբ սուղք՝ եւ, ո, ւ: Իսկ ըստ պատահման՝ յորժամ երկամանակքն զայն բաղաձայնսն առնուն, որ զբերանն նեղէ եւ նրբացուցանէ զձայնն՝ բար, ամ, ըմբ, իմ, եւ ուր երկամանակքն սղանան, պիտոյ է սուղն ի վերայ:

Արդ՝ սխալե՛ն, որք զնշանս զայս ի յով-ի նշանակութեան տեղի դնեն ի վերայ, ուր այր եւ ւիւն լինի աւ, որպէս՝ յաւրինելդ կամ զգաւնդ:

Եւ հագագն առոգանութիւն սեռ գոլով բաժանի ի թաւ եւ ի սոսկ. եւ պիտոյ են սոքա ոչ ի ձայնաւորսն, այլ՝ յանձայնսն: Եւ զի ի բաղա-

---

1 ACDE *երկար բառքն* փխ *երկրարբառքն*. ուղղումը՝ ըստ i-ի [301]:
3 E *թողուք* փխ *թողու*
3 i [301] *ի հիացականն*
4 i [301] *ի հարցականն*
4 i [301] *թողոյի* փխ *թողուի*
5 AE *մինչեւ հիմ*" i [301] *մինչեւ հիմունս* CD *մինչ ես հիմ*"
6 «ձայնաւորսն» *բառի համադրումը՝ ըստ* i-ի [301]:
9 C *օ* փխ *ով*
10 i [301] *եթ*
10 AE *ով բնաւ* փխ *ոչ բնաւ*
10-11 C *երկամանակացն*
12 A *այս* փխ *յայս*
16 A *հեգ* CDEFG *հեգս*. ուղղումը՝ ըստ i-ի [302]:
17-18 CDiG *առոգանութիւնն*
22 ACDEG *չիմ՝ իմ*. համադրումը՝ ըստ i-ի [302]:
24 A *սղալեն*
24 A *գնչաննս*
24 G «Նշանակութեան տեղի» *բնթերցուածից յետոյ ընդօրինակութիւնը խախտուած է, ուստի ներքեւի լուսանցքում նշում է արուած՝* «զայլն չրջէ թուղթ մի առաջ»:
25 i [302] *հիւն*
25 A *մեզ գունդ* փխ *կամ զգաւնդ*
26 ACDE |*եւ առոգ.*|. *հանումը՝ ըստ* i-ի [303]:
27 E *անձայնան*

ձայնան, որ են անձայնք, է՛ն, որ խոչորք եւ թաւք են, որպէս՝ թո, փիւր, քէ, եւ է՛ն, որ լերկք, որպէս՝ պէ, կեն, տիւն: Եւ ի տեղիս տեղիս դժուարաւ որոշին սոքա, պէտք եղաւ նշանացս այսոցիկ ի գգուշութիւն ընթերցողին՝ ի խորութիւն սոցա, զի մի՛ չփոթեսցէ զդիրն եւ նովաւ զբառն եւ արասցէ գբարն՝ կար:

Եւ կիրքն առոգանութիւն սեռ գոլով՝ յերիս տեսակս բաժանի[ն]՝ յապաթարց, յենթամնայ, ի ստորատ:

Իսկ ասի տիրապէս ապաթարցն «առանց»՝ յորժամ նախդիր հաշուեմք զապայն: Իսկ ստուգաբանաւրէն ձեւով, [ըստ ոմանց կարծեաց]՝ այրաթարց, որգոն՝ է՛ն տեղիք ինչ ի գիրս, ուր բազում անգամ ի կապել զբառն՝ այր ի ներքս մտանէ, որգոն՝ վերաձստեալ, պարարարձեալ: Իսկ ուրեք-ուրեք ի բաց բառնի այրն, որգոն՝ վեր'տառութիւն, պար'բերութիւն: Ցայսպիսի պատահմունս, [ասեն], նշանակելի է ձեւովս այսու առանց այրի գոլ տեղւոյն: Բայց հարստագոյն է առացն քան զայրաթարցն, զի առացն ոչ միայն զառանց այրի գոլ զբառն ցուցանէ, այլ թէեւ այլ ինչ գրոյ կարծիք կայցէ, պիտոյ գոլ ի բառ ինչ, եւ յայնմ տեղւոջ ոչ պիտոյանայ:

Եւս բազում ուրեք եւ ի պիտակն ասացեալ հեգն միագիրս եւ յոչ պիտակն ի մէջ տողիցն պիտոյանայ, որոյ նշմարանք իմն գոյ մնացեալ ի հին աւրինակս ի տեղիս, ուր n կամ է, կամ ի է հեգն:

Է՛ եւ ենթամնայդ նշան ներքոյ եղեալ գրոյն, եւ պիտոյ է յայն տեղիսն, ուր յերկուց աւարտելոց բառից կապի մի բառ, որգոն՝ ևորընծայ, աւրէնսուսոյց, զի խառնելով ենթամնայն միաբանեսցէ զերկուսն, եւ այսպիսին ասի տիրապէս ենթամնայ: Բայց պատահէ դնանիլ երբէք եւ յորժամ ի լիոյ եւ ի թերւոյ, կամ ի թերւոյ եւ ի լիոյ բառից եւ կիսաբառից կապի բառ, որգոն՝ հրեշտակաց, հրեշտակային, մարդոց, հայրիկ, տիրասպան, պատմագիր եւ այլ այսպիսիք:

Այլեւ ստորակէտս թէպէտեւ ի թիւս տասն առոգանութեանցս մտանէ, սակայն ունի իւր առանձինն վարդապետութիւն եւ ընդ այլ

1 A թօք փխ թաւք
1-2 i [303] թ, փ, ք
2 E լերկ i [303] լեարկք
2 ACD տ փխ տիւն
3 A պետք
7 ACD յայպաթարց
7 A յենթամնամ
8-9 ACDEG հաշուիմք. ուղղումը՝ ըստ i–ի [304]:
9 «ըստ ոմանց կարծեաց» բառակապակցութեան համագրումը՝ ըստ i–ի [304]:
12 i [304] ուրեք երբէք
13 «ասեն» բառի համագրումը՝ ըստ i–ի [304]:
15 ACDE զայրաթարցն
15 A առանձն
17 ACDEG յայն. ուղղումը՝ ըստ i–ի [304]:
18-19 G յոչ պիտակն
22 C երկուց i [304] յերկու
23 i [304-305] միաւորեսցէ
24 CDE այսպէս i [305] այնպէսն G այսպէսն
24 i [305] դնել
24 D երբեք
25 C ի թերոյ, կամ ի թերիոյ
28 E ստորակետս
28 G թեպէտեւ
29 A վարդապետութիւնս

ընկերս իւր գայ ի հաչիւ, այսինքն՝ ընդ միջակէտն եւ ընդ աւարտեալ կէտն: Եւ յայտ է, ահա, զի վարդապետութիւն կիտիս խառն է ընդ առոգանութիւնն, ըստ որում եւ ինքն է յառոգանութեանցն, եւ առանձնանայ դարձեալ ի նոցունց, ըստ որում յայլ դասս ջոկադրի: Սորին վասն եւ ամենայն ուրեք հրաման քերականին խառնէ զսա ընդ ոլորական եւ որոշէ դարձեալ: Եւ յաղագս առոգանութեանցն փոքրս այս ի չատէն իբր զարթուցիչ գուշակ եւ առ կատարեալ փարթամն առաքիչ, առ քերականն ասեմ, եւ նորին խնդիր բաւական է:

‹ԻԳ› ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ[389]

Դաւիթ Ոտք յայն սակս ասին, զի որպէս կենդանին չկարէ առանց ոտից ի հաստատութեան կալ — յայլոց մասանցն՝ իբր թէ յաչաց կամ ի ձեռաց ունիցի ոք կիսամասն, զիա՛րդեւիցէ զհարկաւոր կեանս հայթայթէ, բայց առանց նոցա՝ ո՛չ եւս,– սոյնպէս եւ քերթուածեանս գործի ի սա հաստատեալ ունի գկատարելութիւն:

Պարզք այնր աղագաւ ասին, զի աճմամբ դոքա լինին եւ չարադրեալք պարոյկ[390] առնու նախկի[ն] երկուց վանգից ի մի խառնումն, որպէս՝ Երակլէ՞ս:

Դարձեալ՝ յորժամ մի վանգն բնութեամբ երկայն իցէ, առաջիկայն եւ գկնին սուղ եզերիցի, որպէս՝ Պա՞ւղոս: Եւ միւս՝ յորժամ երկբարբառ յանգեսցի ձայնորդ, որպէս եւ ի կատարածին՝ թարց բաղաձայնին լինելոյ:

Արդ՝ ըստ անուան եւ դերանունութեան եւ ըստ բայի յորժամ առաջիկայ վանգն երկայն իցէ բնութեամբ եւ գկնին սուղ եզերիցի եւ առնու զպարոյկն: Եւ դարձեալ՝ թէ յերկայն վախճանեսցի վանգ առանց բաղաձայնի, ըստ հոլովի տրականն եւ առաքականն առնուն զպարոյկ նշանն:

Ցոհ. Ցաղագս ոտինդ եւ այլ քեզ դիւրահաս արարից զգաւրութիւնն

1 C չիՓ՝ ի [հաչիւ]
2 A է է [կրկն.]
3 E առոգանութեանցն
4 ACDEG Սմին փխ Սորին. ուղղումը՝ ըստ i–ի [305]
5 D ուրէք
6 C փոքր
7 E ի չատեն
7 C զարդուցիչ
11 ACD կեալ
11 E աչաց
12 B գհարկաւորս
12 ADEG գկեանս
13 ADE Աստուծոյ փխ նոցա i[124] սոցա
13 Bi [124] քերդութեանս
15 A Պարզ
18 B վանգ
19 C գկնի
19 B իբրեւ փխ որպէս
23 ADG առաջիկա
25 B սեռականն փխ առաքականն
26 ABDEG գգաւրութիւն

սորա եւ զպիտանացուն առ ի գիտել: Զի թէպէտ ի բնաբանէն յայտնի է իմաստք սորին, եւ թէ յորպիսի՞ իրս տայ զգիտութիւն, այլ ոչ ամենայն եւ կամ ամենայն ումեք յայտնի գոյ: Վասն զի զկարծեցեալսն յոյժ տեղեակ եւ վարժ հմտութեան սորա տեսաք, զի այլ ընդ այլոյ յաղագս ոտինդ տրամաբանէին:

Այլեւ ոմանք յառաջին մեկնողացն ոչ տալով ընդարձակութիւն ըստ տեղւոյն մեկնութեանց եւ կէսք ըստ այլաբանութեան բանս չարադրեցին, յաղագս որոյ զսակաւս զայս գրեցաք սակս պարզութեան, վասն որոյ այսպէս ծանիցես զասացեալսն:

Ոտք են պարզք երկոտասան: Եւ վասն է՞ր «ոտք» ասի: – Զի որպէս ընթացք կենդանեաց ոտինն փոփոխմամբ լինի, որով եւ վճարէ զուղեւորութիւն չափաւոր գնացիւք ոտնադրութեամբն: Եւ ի գնացն՝ է՛, զի բացարձակ քայլեն, եւ է՛, զի մանրաքայլս, եւ է՛, զի արշաւելով, եւ երբեմն՝ հանդարտ գնացիւք, եւ այնպէս ի կէտն հասեալ աւարտեն: Ըստ այսմ եւ աւազագնացքդ չարժին, թռչունք չարժմամբ թեւոցն՝ ըստ ոտին աւրինակի, զաւդն հերձեն, նոյնպէս եւ լուղակք՝ գլուրս: Ի սոյն միտս եւ յոմանց թեւք կոչին, զոր ոտն ասէ ասա:

Արդ՝ ըստ աւրինակի ճանապարհորդաց ընթացմամբ ոտին վճարելոյ զհեռաւոր կամ զմաւտակայ ճանապարհ, այսպէս իմացիս եւ զբանականութեան ընթացս. զի առաջիկայ ումեք զրուցատրութիւն բանի կամ երկար պատմութիւնս կամ բանս կարճառաւտ, նոյնպէս եւ ի չարադրութիւնս ճառից:

Արդ՝ սորա ոտք ընթացից են չափք տաղից, այսինքն՝ վանգք, որ ասի ձայն կամ հնչումն, որ լինի ի ձայնաւոր գրոյն, որ է հեգ մի փոքր, որպէս երա–նեալ է, այր,– զոր կոչէ ոտն, զի սոքաւք քայլէ եւ գնայ ի բանահիւսութիւնն, որ ասէ ի ճառի բանին, թէ «բան է հետեւակ բառի ըստ շարադրութեան՝ զտրամախոհութիւն իմիմնակատար յայտնելով», այսինքն՝ յորժամ բանիւն հետեւիս եւ զոյր եւ զոյն բառսն չարադրես առ միմեանս՝ զերկար եւ զսուղ, զանուն, զբայ, զդերանուն եւ զայլսն, որոց չարադրութիւնն լինի բան, եւ զտրամախոհութիւնն ինքնակատար յայտնէ, այսինքն՝ ոյն եւ ոյր բառիցն չարադրութիւն առ իրեարս միաբանեալ՝ հաստատ խորհուրդ յայտնեն:

---

1 AE *պիտանացուն*
2 G |*յորպիսի՞*| *բառի ընդօրինակման չարունակութեան համար տրուած է ներքեւի լուսանցքի ցուցումը՝ «չրջկ թուղթ մի յառաջ կոյս»:*
2 ABDE *տա*
2-3 D *ոչ ամենայնն*
3 C *յամենայն* |*ումեք*|
3 BCE *ումէք*
4 A *տեսակք*
5 E *յոտինդ*
7 E *ըստ տեղոյն*
7 E *մեկնութեանցն*
7 ACD *կէտք* E *կետք փխ կէսք*
11-12 ABCDE *զուղեւորութիւն*
14 C *աւարտէն*
15 B *աւազագնացդ*
17 E *ոմանց*
17 A *թէ ոք փխ թեւք*
19 B *գմաւտակա*
20 BDE *առաջիկա*
23 BC *վանկք*
26 ABDE *գնա*
26 E *բանահիւսութիւն*
29 AB *սուղ*
29 C *եւ* |*զբայ*|
29 B *զբա*
30 AE *զտրամախոհութիւն*

Արդ՝ զայս բառս, որ ի մանր վանդիցն կցին եւ ի տաղիցն, որ ասին չափք՝ զսոսա ոտն ասէ: Եւ պարզ վասն այնորիկ ասէ, զի յորժամ զբառն զինքնըստինքեան ասես՝ առանց խառնելոյ պարզ կոչի, որպէս յորժամ ասես՝ «Արդ՝ սուրբն Թէոդոս թագաւորն հրամայեաց չինել զԹէոդուպոլիս, եւ վաղվաղակի չինեցաւ քաղաքն»: Արդ՝ այս ութ մասամբք բանին լինի, եւ յորժամ որիչ որիչ եւ առանձինն ասես զսոսա եւ կամ գրես, պարզ կոչի եւ ոչինչ յայտնէ մի մի ի սոցանէ: Իսկ սոցա չարադրութիւնն՝ բան բացակատարէ:

Եւ է՛ այսպէս. Վարդն՝ նախադրութիւն է, որ է վանդ մի. Թէոդոսն անուն է, որ է եռավանդ. թագաւորն անուն է յատկին. հրամայեաց՝ բայ է եւ է՛ եռավանդ. շինելն ընդունելութիւն է, եւ է՛ երկավանդ. եւ–ն չաղկապ է, վաղվաղակին մակբայ է:

Արդ՝ յորժամ զսոսա զամենեսեան կամ լեզուաւ, կամ գրելով չարադրես առ միմեանս՝ կատարեալ բան եղեւ: Եւ այս բառքս, որ լինին երկավանդ կամ եռավանդ կամ քառավանդ՝ ոտք կոչին. զի սոքաւք հասար յաւարտումն բանին: Եւ զի՞ ասէ երկոտասան, զորոց եւ դնէ զնոցունց աւրինակն մի մի անուն:– Գիտասջի՛ր, զի ամենայն բանականութիւնս այսոքիկ երկոտասան ոտք են, զորոց պարտ է գիտել զզանազանութիւնս սոցա: Զի որպէս ամենայն բոլորն երկնից յերկոտասան կենդանակերպս[391] է բաժանեալ, եւ երկայնութիւն եւ լայնութիւն ամենայն երկրի ըստ նոցին չափու յերկոտասան մասունս որոշեալ, եւ մարդ՝ յերկոտասան անդամս: Եւ մասունքն երկրի, եւ անդամք մարդոյն՝ ըստ երկնային կենդանակերպիցն թուոյ անուանին: Նոյնպէս եւ զամենայն բանականութիւնս երկոտասան ոտիւք է չափեալ, որ են ութ մասունս բանին, զի կամ անուն է, եւ կամ՝ բայ, եւ կամ՝ յայլոցն մասանց: Եւ զի մեծ քան զամենայնն անունն է, վասն այնորիկ յանուանցն ղնէ զաւրինակն:

---

1 B *բառքս*
3 E *զփառն*
3 AD *առանց խառնել*
7 A *զսոսաս*
8 ADE *չարադրութիւն*
10 ACDE *եւ է* |*վանգ*| *փխ որ է*
10 E *յաւդին*
12 B *վաղվաղակի*
13 B *գրելաւ*
16 E *հաւասար փխ հասար*
16 AE *զի զի* |*կրկն·*| *փխ եւ զի՞*
16 B *երկոյտասան*
18 B *երկոյտասան*
19-20 C *երկոտասան* |*կենդ·*|
21 B *երկոյտասան* C *երկոտասան* |*մաս·*|
21 ABCE *ամենայն* D *զամենայնն*
22 B *երկոյտասան*
25 A *որ էն*
25 ABDE *յութ*
26 AD *զամենայն*
26 C *անուն* |*է*|
27 C *անուանցն* |*դնէ*|

Եւ է՛ն ոտքն երկոտասանք այսպէս. չորքն՝ երկչարաւանգք են, այսինքն երկու վանգք են չարադրեալք առ միմեանս, եւ ութն՝ եռավանգք են, զի յերից վանգից են չարադրեալք: Եւ ի սոցանէ են, որ երկայն գիր ի ձայնաւորացն պատահէ ի վանգն, եւ է՛, որ սուղ: Արդ՝ ուր երկայն գիրն լինի՝ երկու ամանակ լինի, եւ ի սուղ գրոյ ձայնաւորէ՝ մի ամանակ: Եւ այսպէս յանուանցդ, որ եղեալ է ի բնաբանիդ, դիւրին է քեզ հմտանալ, զի ցուցանէ զզանազան անուանցն երկոտասանից, որ է չափ գնացից ամենայն բանականութեանս: Եւ այսոքիկ իմաստնոցդ բաւական է ի պատճառս ընդարձակութեան, յորոց հայցեմ աղերսիւ թողութիւն յիմաստնոցդ եւ ընդ աւգտութեանն խնդրել ողորմութիւն յԱստուծոյ:

1 B *երկոյտասանք*
1 E *երկչարաւանգ*
2 E *վանգ*
4 E *ի վանքն*
6 C *անուանցդ*
7-8 B *երկոյտասանիցն*
9 E *ընդարձակութեանն*
9 E *իմաստնոց*
10 ACDE *ընդ աւգտութեան*
11 A *Աստուծոյ*
11 B *յԱստուծոյ* | *Իսկ որ վասն խոնարհման բային է, զոր իբրեւ անչահ եւ անաւգուտ համարելով կորեալ են ոմանք եւ ոչ եղեալ ի բնարանին զաստացեալսն, բաւական համարեցա* | *ըստ կարի ուղղել եւ դնել ըստ կարգի ընդ բնարանին, զի որք ոչն ձանձրանան, բազումս գտանեն աւգտութիւն եւ զայն, զոր կոփել է եղած, որով վարժեսցիս ի խոնարհմունս գրեալ ասասջիր կամ չինեալ կամ որ բան որ հաճոյ թուի քեզ, եւ զիս յիշեա ի բարի գաչխատողս:*

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐՈՑՍ

Մեծասքանչ եւ զարմանահրաշ բանաւոր կենդանիս այս մարդ, միեւնոյն կազմած եռակի տարորոշմամբ զանազանի: Միտք գոլով իմանալի եւ եռամասնեա | *յ* | *հոգի եւ մարմին զգալի, վասն որոյ եւ բարեացն սորա փարթամութիւն յերիս զանազանի. հոգեկան եւ մարմնական եւ որ չուրջ զմարմնովն:*

Եւ հոգեկանք են իմաստութիւն եւ հանճար աստուածային ումանցն գիտութեան, առաքինութիւնք անկեղծ եւ հաւատք ուղեղ: Իսկ մարմնականք են՝ քաջազգայութիւն եւ առողջութիւն, գեղեցկութիւն եւ զաւրութիւն. իսկ որ չուրջ զմարմնովն՝ իշխանական ճոխութիւն, բարետոհմութիւն ազգի, ստացուածոց փարթամութիւն եւ տոհմաւոր սիրելիք:

Արդ՝ որ զկարգ կազմածին իւր տեսանէ, անտի եւ զիմաստագործ կարգ արարչութեանն Աստուծոյ ծանիցէ եւ զվերնոցն ազգակից միտս սկզբնաւորին բարութեամբն կերպարանեսցէ: Իսկ որք զվերինն առ ներքինն դարձուցանեն, նոքա զհոգւոյ անմարմնութիւն ի մարմնոյ թանձրութիւն յեզափոխել չրջեն: Իսկ որք զվերինն խորհին ըստ Պաւղոսի եւ ելս ի սրտի դնեն ըստ Դաւթի, եւ յոտն կան եւ գնան աստի ըստ Միքիա:

Եւ ա՛ւն յարուցեալ երթիցեն ընդ Յիսուսի կատարելոյն բաղձան բարութեան, եւ զմարմին եւ զմարմնական բարիսն եւ որ չուրջ զմարմնովն են պանծալիք, յանմարմին հոգւոյն փոխեն յաղնուականութիւն եւ զմարմնոյ ծանրութիւն հոգիացուցեալ զարարչականն ճշմարտեն պատկերագործութեանն նմանութիւն:

Արդ, վերնական եւ աստուածային բարեացն ի կերպ կազմածին աստուգապէս պատկերագրաւղն, բարեպաշտութեան եւ իմաստութեան տիրապէս տարփաւորն աստուածասէր Թագաւորն հայոց Հեթում[392]*, որդի Լէոնի բարեպաշտի, որդւոյ իմաստուն արքային Հեթմոյ հաւր եւ մաւր Զապէլի*[393] *սրբոյ թագուհւոյ դստեր առաջին պսակաւորին Լէոնի*[394]*, որդ-*

1 ACDE *Յիշատակարանս*
2 E *Եծասքանչ*
11 C *ստացուած*
11 A *բարէտոհմութիւն* E *բարէհմտութիւն*
13 A *կազմին ած իւր* C *ի կազմուած իւր* D *գկարգդ կազմուածն իւր*
15 CDE *սկզբնատպին փխ սկզբնաւորին*
18-19 A *ըստ Միքա* C *ըստ Միքիեա*
20 AC *առն փխ աւն* E *յաւն*
21 A *բարիւն*
23 C *ճշմարտէն*
24 E *պատկերագործութեան*
29 ADE *Թագուհոյ*
29 A *որդոյ* | *Ստ.* |

ւոյ Սահփաննեա[յ] որդւոյ Լէոնի, որդւոյ Կոստանդեայ՝ որդւոյ Ռոբէնի մեծի իշխանին: Յերկուց թագաւորական ցեղից սերեալ զարմի՝ ի Բագրատունւոյն եւ յԱրծրուն[ւ]ոյն յայսոսիկ թագընկալեաց եւ յիշխանաց բարձրագահից բողբոջ բարեպաշտութեան բուսեալ եւ ծաղիկ գարնանոյ ի ձմերացեալ ժամանակիս երեւեալ սաղարթաւոր եւ բազմոստեան, արքայական տնկւոյն պտուղ քաղցրաճաշակ ի համս եւ ի հոտս հասեալ, հայկական սեռիս եւ արամեանս ազին, բեկելոց եւ խոցոտելոց յայլազգւոյ առանց սպեղանի եւ դեղ դիւրացուցիչ բարեզարդութեան կարգաց եւ կրաւնից եկեղեցւոյ եւ մանկանց նորին դաստուորութեան պայծառացուցիչ, վարժ աստուածային գրոց սրբոց եւ պատուաւոր ու[ու]մնականաց եւ գիտութեան հմտականաց, բարեգութ առ ամենեսեան եւ խնամածու, յորմէ ես նուաստս Յո[վ]հաննէս ե[ր]զնկայեցի բազում խնամ սիրոյ եւ առատութիւն գթոյ վայելեցի:

Եւ զի յոյժ գրասէր եւ ուսումնասէր ունէր բարս բարեմիտ թագաւորն, որ եւ ի դառն ժամանակիս, յորում աշխարհ ամենայն իբրեւ զծով անդնդական խորովք խռովեալ եւ ամբոխեալ ծփէր, եւ աւազանման որդիքն Աբրահամու անաւրէն ազգն իսմայելի եւ աղախնածին որդիքն Հագարու[395] ծանրացեալ ի վայր քարշեալ ծածկէին զաստեղացեալ որդիսն հաւրն հաւատոց վասն պայծառ լուսոյ առաքինութիւնն ի նոսա նուազելոյ: Եւ բռնացեալ նեղէին մաշել սրով եւ գերութեամբ:

Իսկ բարեսէր թագաւորն Հեթում իբրեւ զաստղ նչանաւոր լուսանչոյլ փայլէր եւ զաղքատութիւն եկեղեցւոյ մաւր զարդարեալ ծածկէր: Եւ ոչ գաղարէր ի գիրս ստանալոյ եւ յեկեղեցւոյ գանձս յաւելումն առնելոյ: Վասն որոյ եւ ես նուաստ Յո[վ]հաննէս ե[ր]զնկայեցի բիւր բարեաց պարտականս խոհեմամիտ եւ իմաստութեան պատուոյ արքայի, ընծայեցի զփոքր զայս գրկունք, որ կոչի Քերական առ ի քերել եւ սրբել, պարզել եւ զտել զամենայն բանախաւսութեանն իրագործութիւն վեցեակ կատարելութիւ սորին մասամբքն. կատարելագործել զբանաւորութիւն ի վեցերեկի աւուր ստեղծեալ մարդոյն. զվերծանութիւնն առոգանութեանցն ընթեռնուլ արուեստիւ, զրուցատրութիւնն իմաստապէս եւ ոչ ռամկականացն սովորութեամբ, լեզուաց գաւառաց եւ պատմութեանց ազանց համառաւտ համեզախաւսութեամբ, համեմատութեանցն լծակաւք, գրայիցն եւ զբանիցն ուղղել մէտս կշռոց, զդատումն քննդութեան առնել ի տաղիցն չափոդութիւն եւ ի ճառիցն ուղղամիտ հարազատութիւն. տեղեկանալ եւ տառիցն զանազանութեան եւ բառիցն ի բանան չինդութեան. վերահասու լինել վանդիցն եւ փաղաւութեանցն փոխայեղութեանց բանալի ունել բանին զութեակ մասունս քերթդութեան. առնուլ զիմաստս անուանցն, հասարակաց եւ մասնականաց եւ ընդ նոքումբք անկեալ տեսակացն եւ ի խոնարհմունս բայիցն յաւելոյ եւ չաղկապելոյ եւ այլոց մասանցն արուեստիւ անդամոց մարմնոյ:

Արդ՝ ի յայսմ ժամանակի, որ էր թուականիս հայկազնեան տումարի ՉԽԲ (= 1293), գրեցաւ գրկունքս, որ եւ յայսոսիկ աւուրս ժամանակաց բազում եղեւ աղէտս ողորմանաց եւ զգայական սուգ եւ կսկիծ ազգդոական քրիստոնէից ազգի յանաւրէն սուլտանոյն Եգիպտոսի, զորս պարտ է յիշել կարճառաւտ:

Չի ՉԼԸ (=1289) թուականին սուլտանն Եգիպտոսի Ալֆի անուն առ գՏրապալւիս գերեքպարսպեան ամրութեամբ պատեալն, գեղեցկաչէն քաղաք, անցեալ զաւրաւքն ընդ մուտս ծովուն՝ յաւարի առեալ զանչափ գանձան, որ ամբարեալ կայր առ փարթամացեալ բնակիչսն, աւերեալ յատակեցին զպարիսպ քաղաքին եւ քակեցին զհրաշազարդ եկեղեցիսն:

Իսկ ՉԽ (=1291) թուին որդին Ալֆէ մելիք Աչրաֆ անուն խակամիտ եւ գազանաբարո[յ] առ գմեծահռչակ եւ բազմամբոխ քաղաքն Ջաքայ, զոր ունէին ազգ Ֆրերացն[396] տունն Դամբլուն եւ Ոսպեթալին, անարի եւ թոյլ գտեալ ազգն արիական առաջի անաւրինացն՝ մատնեցաւ քաղաքն ի պաշարումն, եւ առաւ եւ սպառեցան սպանմամբ սրոյ եւ գերութեամբ, զի սուրք աւրինացն զաւազանածին տունկան բանաւոր թաւթափէին զգլուխսն ի մարմնոց իրրեւ զտերեւս ծառոց: Եւ այլքն վարեցան ի գերութիւն իրրեւ զճագս հաւուց ի բունոյ բնակութեանցն իւրեանց եւ ազնուականքն եւ ազատածինք ճոխքն եւ ի փառաւորքն գնացին ի սարկութիւն եւ մնաց քաղաքն բազմորդի իրրեւ զմայր սեւազգեստ ի վերայ մանկանց իւրեանց:

Իսկ ի թուականին ՉԽԱ (=1292) աւելաւ ահ եւ երկեղ, դողումն եւ սասանութիւն յերկիրն Հայոց ի Կիլիկիայ, զի վիշապագլուխն այն որ առ Ջաքայ, դիմեաց ի դարանէ իւրմէ ահագին չրջմամբ եւ

---

1 D *Սահփաննեա*
1 AD *որդւոյ [Կոստ·]*
1 DE *Կոստանդեա*
1 ADE *որդւոյ [Ռոբ·]*
2-3 A *ի Բաքրատունոյն* CDE *ի Բագրատունոյն*
3 AE *թանգալեաց* D *թագընգալեաց*
3-4 ACE *իշխանաց*
5 ADE *ի ձմեռնացեալ*
6 C *անկոցն*
6 C *ի յամս*
9 ADE *եկեղեցոյ*
10 ACD *պայծառացուցիչ*
12 A *յորմէն*
12 CDE *Նուաստ*
12 C *Յոհաննէս*
14 ADE *գթոյն փխ գրասէր*
14 ACDE *ուսմնասէր*
19-20 AE *առաքինութեան*
20 C *նուագելով*
22 ADE *բարէսէր*
22-23 C *լուսանչուլ*
23 C *զաղքատութիւնն*
23 DE *եկեղեցոյ*
24 DE *յեկեղեցոյ*
25 C *Յոհաննէս*
26 E *իմաստութիւն*
27 C *գրքուկ*
27-28 AD *քերթել*
28 E *բանախօսութեան*
19-20 A *գեղեցկաչէն*
21 E *բարթամացեալ*
22 A *գհրուշազարդ*
25 A *ոմն փխ առ*
25 AE *գազանաբարու*
26 A *Ջոքայ*
26-27 A *Ոսբեթալին* E *Ոսպէթալին*
29-30 A *բանաւորա*
37 A *չրչմամբ* E *չնչմամբ*

դղորդելով անհուն զաւրաւք հեծելաւք եւ հետեւակաւք: Ըստ երեմիայի գուժմանն բաւթի՝ եկ առիւծն ի մորոյ իւրմէ[397] սատակել զազգս· խաղաց եւ եկ ի տեղւոջէ իւրմէ առնել զերկիր աւերակ, եւ քաղաքք քակտեսցին առ ի չգոյէ բնակչաց ի նոսա, որոյ ասէր ի վերայ այդորիկ քրձազգածասէր թագաւորին:

Կայաք եւ մնայաք մինչեւ ի թիւս թուականին ՉԽԲ (=1293) եւ վստահայաք յողորմութիւնն Աստուծոյ պարգեւ լինել չինութիւն աշխարհիս յուսոյ եւ սիրոյ թագաւորին, որ յԱստուած եւ ի սուրբս նորա: Իսկ Աստուած, որ ոչ ամաչեցուցանէ զյուսացեալն իւր, ըստ հայցմանն Դաւթի եւ երաշխաւորութեանն Պաւղոսի եւ որպէս փորձի ի բովս ոսկի եւ արծաթ, նոյնպէս ընտրէ զսիրտս Աստուած ըստ Սողոմոնի հայեցեալ ի համբերատար ժուժկալութիւն թագաւորին մերոյ եւ ի նեղութիւնս, զոր կրէր երկիրս Հայոց եւ որ ի ձեռին ունի սիրտս թագաւորաց՝ որպէս սահմանս ջուրց եւ ընդ որ կոյս կամի նայեցուցանել զարձուցանէ զնա եւ որ մինչեւ ցայսվայր թոյլ ետ գոռոզաբարոյ սուլտանին սրտմտական բարկութեամբ իբրեւ զհոսանս գետոց գոռալ հեղեղաբար յարձակմամբ գերել եւ գերփել եւ գազանային ցասմամբ զսպառումն սպառնալ ընդ Նարուգոդոնոսորայն[398] ի վերայ Երուսաղէմի, զարձոյց զսահմանս տրտմութեան նորա եւ նայեցոյց խոհականին վարել ընտրութեամբ եւ գթալ որպէս Կիւրոս[399] առ գերեալսն յերուսաղեմէ [ի] Բաբելոն: Զի ի նոյն թուիս ՉԽԲ (=1293) ի մուտս Յունիս ամսոյ եկին գեսպանք պատուաւորք ի սուլտանէն, եւ բերին աւժիտս մեծագին եւ պատուական զգեստուց զալաթ եւ չիլայ անձին թագաւորին եւ զեղբայր նորա, բերին եւ թուղթս երդման զսուլտանին եւ զմեծամեծ ամիրայից նորա, եւ հաստատեցին զաչինս սիրոյ եւ խաղաղութեան ընդ թագաւորն Հեթում առն եւ ի նմանէ երդումն հաստատութեան ընկալան եւ պատմուճան զարդուց ամենայն եկեալքն ի սուլտանէն: Առաքեաց եւ առատամիտ թագաւորն մեր բազում բեռինս արծաթուց եւ զանազան կտաւս ոսկենկար մետաքսից եւ բազմութիւն ձիոց եւ ջորւոց եւ այլ իրս նորա գիւտս աղերս եւ հարկ սուլտան[ի]: Եւ եղեւ այս սիրոյ եւ խաղաղութեան հաստատութիւն, խնդութիւն մեծ երկրիս Հայոց:

Էր եւ աղերս գթութեանն Աստուծոյ ի մեզ բարերարելոյ յոյս եւ հաւատ եւ սէր եւ ողորմածութիւն թագաւորին, զի որ զդառն ջուրն Մեռոյի արար ըմպելի անուշահամ, զնոյն Իսրայելի զդառնութիւն բարուց սուլտանին քաղցրացոյց ընդդէմ թագաւորին մերոյ եւ եկեղեցւոյ Քրիստոսի:

---

1 A *զաւրաք եւաւք* փխ *զաւրաւք հեծելաւք*
1 A *հետեւաւաւք* փխ *հետեւակաւք*
3 E *աւերեակ*
4 A *առ ի չքոյ*
4 E *ի վերա*
5 AE *քրձազգածասէր*
7 A *վստահան այսք*
8 A *իրոյ* փխ *սիրոյ*
13 A *ի ձերին*
15 AE *գուլլ եւս*
15 AE *գոռոզաբարու*
16 AE *սուլդանին*
16 AE *գորալ*
17 AE *հեղեղաբաւ*
25 E *ամիրայեաց*
25 E *սիրո*
27 A *ի սուլտանեն*
28 A *բազմուամ*
29 AE *ոսկէնկար*
30 AE *ջորաց*
34-35 E *մեռայի* փխ *Մեռոյի*
36 E *եկեղեցո*

Արդ՝ որք ընթեռնոյք զայս բան յիշատակի եւ աւգտիք յարուեստական գրոյս իմաստութենէ, յիշեսջիք բարի յիշմամբ զբարեպաշտ թագաւորն Հեթում, հայցել ի Քրիստոսէ թողութիւն մեղաց եւ խնդրել արքայութիւն անմահական կենաց, յիշել ընդ նմին եւ զսրբասնունդ եւ զբարերարոյ եղբարս նորա, զոր սնուցանէր երկիւղիւ Տեառն եւ ուսմամբ իմաստութեամբ եւ զբարի արմատ ծնաւղք աւրհնութեան զաւակացս, զի եւ դուք գթութեամբ յիշեալ լիջիք, յամէն: Աւրհնեա՛լ յիշումն Աստուծոյ, ամէն, ամէն:

---

5 E *բարերարոյ*
8 A *ամմէն, ամէէն* E [*ամէն*]: *Աւարտեցաւ գիրքս այս ի վայելումն Գրիգոր արեղայի Օգէնտիոսի որդին Իլովային ի թվին Ռկբ* [1613] *հօկ. Իէ* [25], *ի փառս Աստուծոյ, ամէն: Հարմեր* [*թ. 207ա*]:

- SYNOPSIS
- ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
- ԲԱՌԱՐԱՆ
- ՑԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ
- ՑԱՆԿ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԻ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ

SYNOPSIS

This volume is the first publication in Armenology of the work of the eminent thirteenth century Armenian scholar Hovhannes Erzenkatsi, entitled **"Collection of Commentaries [on the Work] of the Grammarian."**

The "grammarian" is understood to be Dionysus of Thrace, the famous Greek author of the second century B.C. The grammatical manual of this Greek scholar, "Τέχνη Γραμματική", comprising fundamental theoretical views and conceptions on the structural components of the Greek language, was employed as the definitive reference for the study of other languages of ancient peoples. This treatise was scrupulously interpreted and ardently commentated on Armenian linguistic matters by Armenian scholars throughout the Middle Ages.

To prepare this volume for publication, we have devoted more than ten years to intensive research at the Institute of Ancient Armenian Manuscripts — the Matenadaran — in Yerevan, capital of Soviet Armenia. In the process of preparing the critical text of this work, we have deciphered, studied, and compared each sentence, expression, and word of seven manuscript specimens, copied in different time periods, and we have examined the published critical texts of the Armenian grammatical commentaries prepared by Professor Nigoghayos Adonts, academician Gevorg Djahukian, and this writer — an additional twenty texts.

This volume engenders an acute interest in studies and research in Armenology. An all-embracing theoretical work, it makes an invaluable contribution to the understanding and interpretation of various issues in Armenian medieval scholarship. Because of its diversified content and its theses on many aspects of ancient Armenian intellectual and cultural life, it holds considerable significance in the Armenian literary heritage. Throughout the Middle Ages, it served as a theoretical encyclopedia, thereby earning an honored place among scientific treatises. By custom, this volume is referred to as a "grammatical commentary," its title never revealing completely its immense scope, from rhetoric, to literary and philological theory, to music, philosophy, and theology.

As the culmination of the study of grammatical science in the Middle Ages, this volume bears exceptional importance in the history of Armenian linguistics. In its trustworthiness, it is unexceeded. It remains the only source to which one may resort without any reservation in every instance to become acquainted with the linguistic,

cultural, and grammatical views and concepts of David the Invincible, Ananun, Movses the Grammarian, Stepanos Sjunetsi, Grigor Magistros, Hamam Areveltsi, and others, whose grammatical commentaries, now lost, are preserved only in this work of Hovhannes Erzenkatsi. Armenian grammatical thought developed and deepened particularly through interpretative grammatical literature, evidence of which rests in this treatise, which embraces all the fundamental achievements of previous interpretative grammatical works, most of which have not survived as separate texts. However, since all parts of the lost texts are presented in their original form, without any intervention by the compiler, who mentions only in the margins the names of his sources, we may conclude that the discipline of Armenian grammar had attained a high stage of development by the end of the thirteenth century.

In order to present to the reader such an intricate text, with its highly developed terminology, expressing specific meanings that are essentially different from current usage, we have divided this scientific Edition into **Three Sections,** as all our previous publications of Armenian grammatical interpretation have done.

In the **First Section,** entitled "Introduction," (pages 15-78),we have attempted to resolve philological and textual problems in this work by evaluating the views of armenologists whose approach and theories do not correspond to the textual realities and therefore differ totally from our perceptions, analyses and conclusions, and by discussing our views and observations in separate paragraphs: "The Author and His Grammatical Commentary," "The Date of the Creation of the Proposed Edition of the Grammatical Monument and the Sources Embraced in It," "The Structure of Erzenkatsi's Work by Elaborating and Compiling the Sources," and "The Compiled Manuscripts and the Circumstances of Editing the Literary Monument."

A study of all the related colophons suggests that Erzenkatsi wrote his treatise over a period of twelve years, from 1281-1293. After returning from a pilgrimage to Jerusalem, he visited the Holy See at Hromkla (Cilicia), the greatest Armenian cultural and educational center of its time, where prominent scholars, philosophers, rhetoricians, musicians, mathematicians, scribes and limners developed their talents during the approximately one and a half century of its existence (from 1147-1293). Because Erzenkatsi was an eminent scholar, philosopher, theologian, astrologer, poet and literary figure, Catholicos Hacob Klayetsi I invited him to give lectures on grammar to the seminarians. Pleased with Erzenkatsi's depth and breadth of knowledge, the Catholicos asked him to compose a new treatise, embracing both his lectures and additional material, which he completed in 1293. It was bestowed as a gift upon Armenian King Hetum II.The treatise which was being used in the thirteenth century was that of the renowned eleventh century scholar and philosopher Grigor Magistros, an expert on hellenistic sciences and culture. But pedagogical approach of the author did not correspond to the new methods of teaching and were narrow in scope.

The most controversial problem concerning this treatise is its relation to a similar work of much smaller size, entitled **"A Brief Theory of the Grammarian."** Its author, who lived from 1283 to 1340, is known in manuscripts by two names, Hovhannes Erzenkatsi, because he was born in Erzenka, and Hovhannes Dzordzoretsi (as he is referred to in colophons), because he served for many years as dean of the Dzordzor monastery in the province of Artaz.

Despite the confusion, there were undoubtedly two distinct authors, the elder of whom lived from 1230 to 1293, and the younger from 1283 to 1340. The elder received his education at the feet of the renowned scholar Vardan Areveltsi, while the younger studied at Gladzor University under rector and philosopher Esayi Nechetsi. By faith and religious tenet, they stood in diametrically opposite positions and propounded their beliefs with deep conviction. The elder defended the independence of the national church and the fundamental principles of Grigor the Illuminator against ecumenical precepts, which urged union with the Catholic Church. The younger, deviating from the nationalistic orientation of his alma mater, where he served briefly as lecturer-professor, became one of the most prominent leaders of the ecumenist movement of that time (the Unitors), ardently promoting union of the Armenian national church with the Catholic Church of Rome. After all, **the independence of any nation during the Middle Ages was closely entwined with the independence of its national church.** The character of the bibliographical heritage of these two authors, by their weight and worth, is substantially different. The elder produced a larger body of scientifically researched work of greater originality and wider scope, while the younger has left a modest literary heritage, consisting exclusively of compilations and translations from Latin into Armenian.

Through the evidence of the manuscripts themselves, we have concluded that these two distinct authors, each of whom wrote grammatical commentaries, were recognized as separate individuals in grammatical interpretative literature, especially by Arakel Sjunetsi, who has cited a bibliography containing all the major grammatical commentaries written before his time. In later centuries, scribes confused these two authors and combined them into a single person, generally Hovhannes Erzenkatsi, assuming that he had acquired during the course of his activities a second name, Hovhannes Dzordzoretsi, and that he had written two interrelated treatises on grammar, a lengthy one and a brief one. This conception found its way into armenological studies and became widespread. Even Professor Nigoghayos Adonts, who attempted to present all of the Armenian grammatical commentaries, even those that had been lost, by reconstructing them from the compilatory literary works of Grigor Magistros and Hovhannes Erzenkatsi (this volume), was convinced that there existed only a single author, who had written two organically interrelated works, the "briefest" and the "largest." In **"The Grammatical and Orthographical Works in Ancient and Medieval Armenia",** Professor Geworg Djahukian provides an extended linguistical and grammatical analysis and he also maintains that the treatises by these two authors are in reality two narrations on grammar by the same person. As a result, all his references and conclusions in relation to Hovhannes Erzenkatsi lack textual proof and he attributes most of the quotations to Hovhannes Dzordzoretsi.

It appears that the textual misunderstandings which are widespread in armenological studies are due to the fact that treatises on grammar in use in the Middle Ages, being by their very nature compilative textbooks, include many views derived from a multitude of sources that are never mentioned by name or place. These have become so intertwined that they have taken on the appearance of being original. Therefore, in order to avoid any misperception or misunderstanding, it is essential to have at hand the critical texts in published form, with textual criticism on every important detail, with mention of the authors and places, and with accurate verification of even the most obscure information circulated in armenological literature. That is what we have attempted to do in this publication.

This volume presents the first textual analysis of the controversial treatise of Hovhannes Erzenkatsi the Elder using this new approach and resulting in conclu-

sions diametrically opposed to the traditional ones. After thoroughly and scrupulously comparing all seven manuscript copies written between the thirteenth and seventeenth centuries, studying them from a linguistico-textological point of view, and preparing for publication the critical text of **Collection of Commentaries on [the Work] of the Grammarian,** we review the analyses of this work by N. Adonts and G. Djahukian. Only then do we present our own conclusions derived exclusively from textual criticism and refute definitively all perceptions based only on subjective views. Our objections and conclusions follow.

1) Hovhannes Erzenkatsi and Hovhannes Dzordzoretsi are two different scholars, who lived and developed their pedagogical and literary products in different periods. In Armenology, their literary heritage was acknowledged but not their linguistico-grammatical treatises. **Collection of Commentaries [on the Work] of the Grammarian** belonging to Hovhannes Erzenkatsi and **A Brief Theory [on the Work] of the Grammarian** to Hovhannes Dzordzoretsi were confused and treated as if they were the product of a single author, Hovhannes Erzenkatsi, who later acquired the second name Dzordzoretsi.

2) From this assertion was derived a more serious misunderstanding, which falsely assumed that the aforementioned treatises are closely linked and represent merely a distinction of external nature, to wit, that one is voluminous and the other brief.

3) It was even asserted that the "brief" compilative work was written earlier than the "voluminous" one, whereas the contrary conforms to textual reality. In order to dispel this misconception and restore veracity, we resorted not only to manuscriptal evidence but also to textual analysis, quoting extensively from both works.

4) In all Armenian grammatical interpretations of a compilative nature, the only work which indicates the sources used is this volume of Hovhannes Erzenkatsi. This work, therefore, has acquired a special historical, literary, and cultural significance, for it reveals the lost grammatical commentaries of David Anhaght (fifth century), Movses Kerthogh (fifth century), the Anonymous Grammarian (sixth century), Barsegh the Interpreter (seventh century), Stepanos Sjunetsi (eighth century), and Hamam Areveltsi (ninth century). Erzenkatsi, as our textual analysis shows, has presented in complete form all of the interpretory sources in an arrangement which substantiates the theories in his treatise, a work different in principal from and significantly more valuable than that of Grigor Magistros and centuries before, entitled **"Commentary [on the Work] of the Grammarian."** A comparison of the sources used by Erzenkatsi confirms the fact that he utilized a rich bibliographical heritage in composing his treatise on grammar, preserving these early works from oblivion. His marginal notations indicating these sources, which are completely lacking in the work of Magistros, give this volume great bibliographical and textological importance. For this reason, its publication provides the opportunity to reconstruct accurately the lost grammatical commentaries that Nigoghayos Adonts had tried, with substantial deficiencies that are now apparent, to deal with in his "Дионисий Фракийский и армянские толкователи", edited in Russian in 1915 in Petersburg and to present a fundamentally different narration about the history of Armenian grammatical thought from that of G. Djahukian in **The Grammatical and Orthographical Works in the Ancient and Middle Ages of Armenia,** printed in Erevan in 1954.

It is difficult to understand why a scholar of such great reputation as Adonts has asserted that Hovhannes Erzenkatsi is wholly in debt to Magistros for his marginal notations of sources when the work of Magistros is entirely devoid of any marginal or textual indication of its sources. Furthermore, Adonts maintains that everything which Erzenkatsi has asserted in his treatise is questionable and doubtful, when it is his own statements and logic which are contradictory.

For the sake of scientific accuracy, we have been obliged in an extensive and exhaustive way to dispel the misconceptions and disprove the views of Professor Adonts by examining the text itself.

First, Adonts's assertion that Erzenkatsi borrowed from the work of Grigor Magistros is completely false. Erzenkatsi had at his disposal all the sources intertwined in his compilative work. This fact is irrefutable because he mentions it unambiguously in an extensive colophon next to the marginal indications. In our textual analysis, we have demonstrated with an abundance of passages that the readings quoted in Erzenkatsi's compilation are decisively different in wording, composition, and structure from those quoted by Magistros. This indicates that these two authors have utilized different reductions of the sources independently. Moreover, Erzenkatsi's compilation includes multiple quotations from the original works which are lacking in that of Magistros. The contradictions and inconsistencies in the readings in the two compilations notwithstanding, Professor Adonts remains convinced that the work of Erzenkatsi is in all aspects dependent on that of Magistros, even in nuances. Yet his assertion cannot be proved. In reality, in a textological sense, the more trustworthy and all-encompassing compilation is that of Erzenkatsi, who declared in his colophon: **"I in my own time had the concern to collect all the Commentaries of the Grammarian, and I found all the composed Interpretations in separate places and put them together in one book."**

Second, in his reconstruction of the lost commentaries of David the Philosopher, Movses Kerthogh, Stepanos Sjunetsi, and Ananun, Professor Adonts attributes many passages to the sources that do not belong to them. He assumes that textual fragments are linked with certain passages without either considering Erzenkatsi's marginal notes on the sources or offering any other proof. It is impossible for Erzenkatsi to have based his compilation on the work of Magistros for all the sources used are so intricately and skillfully entwined in it and have fundamentally different readings from the latter. Magistros cited the passages from the lost interpretations in a haphazard way, with no systematic method of connecting one to another, with neither explanatory narrative nor marginal indications of the sources. However capable a compiler one may be, it is inconceivable that he could fabricate so skillful a work as that of Erzenkatsi on the basis of Magistros' treatise.

Third, in his reconstructions and interpretations, Professor Adonts has neglected scientific accuracy, allowing himself to be influenced not by textological facts and comparisons of the compilations but by whimsical approaches and presumptions. For this reason, many armenological studies of the historical development of grammatical thought in the Middle Ages distort the facts. Only by studying critically the texts of the compilative works is it possible to dispel the misunderstandings apparent even in the serious monograph of Professor Djahukian (mentioned above). His work in the field of linguistico-grammatical analysis often lacks scientific value, inaccurately identifying many quotations that belong to different authors. As a matter of fact, all attempts to present a scientifically invulnerable description of systematic historiography of linguistico-grammatical thought are doomed to failure if they are not based on the examination of the critical texts of the compilative commentaries. Assertions in compilative works, if the sources are not revealed, are de-

ceptive because of the confusion regarding passages that are not precisely attributed to their actual authors. For this reason, the reader can expect a trustworthy narrative of scientific value only after the publication of the critical texts of the works of all the compilers. We believe that the time will soon be ripe to undertake such an important research effort.

The significance of the compilation by Hovhannes Erzenkatsi was appreciated and understood by the author himself, who declared in his colophon: "I am not opening a new fountain of knowledge by my Work, nor am I reaping bunches of wheat in an uncultivated Farm." His only concern in creating his treatise was, as he says, to reopen the "store of knowledge" of the earlier grammarians which was locked due to the disappearance of their treatises from the pedagogical-scientific centers of his time. Thus Erzenkatsi strove to provide for students and teachers alike a "spiritual and scientific nourishment," by "carefully and energetically squeezing the bosoms of rationality and knowledge."

The author's intent was to embrace in his compilation all of the interpretations on grammar, scarce as they may have been, to stir up the thirst for knowledge in his contemporaries. He hoped to create the historical conditions whereby a new atmosphere that might kindle the Armenian scientific mind to grapple with the exceptionally theoretical views and perceptions relating to language and its structural elements (grammar), literature (in the philological sense), the arts, calligraphy, and orthography, among other topics. This eminent scholar contrived to build a bridge between the studies in armenology in earlier times and those of his own. Underscoring the intellectual repercussions of his treatise, Hovhannes Erzenkatsi implores his readers to acquire all the knowledge comprised in the compilation, "the keys for the gates of wisdom," since it is essential for a multilaterally educated person. For this very reason, his treatise is dedicated to those who desire "to be nourished," as it is expressed figuratively, "by the bosom of wisdom," and he expects that it "enlightens the road leading to intellectual brilliance." Therefore, this work is not directed to indolents and sluggards. Erzenkatsi even forbids them categorically to recopy his manuscript, declaring: **"Those who are unfamiliar with the art of writing manuscripts have no right to copy mine, in order not to spoil its integrity, being preserved exclusively for the philologists and intellectuals."**

In the **Second Section** of this volume (pages 81-303) appears the critical text of the treatise of Hovhannes Erzenkatsi, in comparison with seven manuscripts involving the same text and twenty edited critical texts of a grammatical nature which are related to the work of Erzenkatsi. By analyzing all the deviations and variations in wording and sentence structure, we have restored the critical text with the greatest possible precision.

The **Third Section** (pp. 315-388) contains extensive philological, historical, cultural, and terminological commentaries and explanations to help the reader to deal with the obscure, ambiguous passages and formulations that can present confusion. A specific vocabulary of words from the classical period which sometimes cause difficulaty is included, as is a glossary of proper nouns and literary terms.

This volume, which puts into circulation the critical text of the **Collection of Commentaries [on the Work] of the Grammarian** by the thirteenth century scholar, Hovhannes Erzenkatsi, is a monumental work and a precious part of the Armenian literary, cultural, and historical heritage. It may kindle a keen interest not only in armenologists but also in historiographers of the civilization of mankind from ancient times.

Ծանօթագրութիւններ

1. «Քերական» ասելով տուեալ կոնտեքստում երգնկացին նկատի ունի յոյն նշանաւոր հեղինակ Դիոնիսիոս Թրակացու աշխատութիւնը, որը մեկնաբանում են միջնադարի բոլոր հայ քերականները, այդ թւում եւ՝ Յովհաննէս Երգնկացին: Թրակացին ապրել եւ ստեղծագործել է 170–90 թթ. մ.թ.ա.: Աչակերտել է ալեքսանդրեան դպրոցի կարկառուն քերականներից Արիստարքոսին: Մշակոյթի պատմութեան մէջ յայտնի է նա «Τέχνη γραμματική» փոքրածաւալ, բայց մեծարժէք աշխատութեամբ, որը յունարէն լեզուի քերականական, ընդ որում՝ գեղագանգատիկ ձեւաբանական իրողութիւնների ուսումնասիրման համակարգն ստեղծեց: Այն մեծ գարկ տուեց քերականագիտութեան զարգացմանը ինչպէս բիւզանդական աշխարհում, այնպէս եւ քաղաքակիրթ չատ երկրներում, այդ թւում եւ՝ Հայաստանում: Թրակացու աշխատութեանը իրացել են եղել, ինչպէս վկայում են նաեւ հայ մեկնիչները, Ապոլինարը, Հերովդիանոսը, յունա-հռոմէական աշխարհի նշանաւոր քերականները: Ի դէպ, առաջին ծանօթութիւնը Թրակացու երկի մասին մեր դպրութեան մէջ հաղորդում է դեռեւս Դաւիթ Անյաղթը՝ գրելով իր Մեկնութիւնում. «Արդ, այս Դիոնիսիոս Թրակացի, գրեալ զդիրս զայս, որպէս վերագոյն ասացաք, սակայն անոճ եւ անյարմար զնա կարգեալ մինչեւ յարամանեալ չարագրեաց զսա հանդերձ իւրովք գիւտիւք: Եւ ասէ՝ քերականութեամբն լինել հմուտ ամենայն իմաստիւ եւ խորութեամբ մաքրել զրան եւ զրա|յ| եւ զդիր մաքուր եւ վճիտ արտասանութեամբ» (Ձեռ. No. 3217, թ. 29բ–30ա):

Թրակացու սոյն աշխատութիւնը թարգմանուել է բազմաթիւ լեզուներով՝ հիմք ծառայելով դրանց քերականական համակարգերի ուսումնասիրման առաջացմանն ու զարգացմանը: Հայերէն թարգմանութիւնը, ունենալով փոքր-ինչ ազատ փոխադրութեան բնոյթ, ամենահին թարգմանութիւններից է, որն իրականացրել է Դաւիթ Անյաղթը (տե՛ս Գ. Ջահուկեան, «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները Հին եւ Միջնադարեան Հայաստանում», էջ 53–61, մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան», էջ 13, ծան. 18): Ինչպէս յոյն, այնպէս եւ հայ քերական մեկնիչները Թրակացու դրոյթները մէկ առ մէկ քննութեան առնելով՝ համապատասխան լեզուների իրողութիւններով փորձում էին «բացատրել» ու «հիմնաւորել» դրանք՝ նոյնիսկ նաեւ այն բոլոր դէպքերում, երբ Թրակացու քերականական դրոյթները բացառապէս բխել են յունարէնի քերականական կառուցուածքի օրինաչափութիւններից եւ չէին համապատասխանում, ասենք, հայերէնի բնութագրմանը:

Թրակացու յունարէն տեքստը առաջին անգամ Ֆաբրիչիոսը հրատարակում է 1715 թուականին, Համբուրգում. վերջինս, լեզուա-ոճական քննութեան ենթարկելով նաեւ այն հատուածները, որոնք յետագայում վերագրուել են Թրակացուն (առոգանութեան, բայական համակարգի, տաղաչափութեան վերաբերեալ նիւթերը), չի ընդգրկում Թրակացու բնագրում՝ համարելով դրանք «անհարազատ» Թրակացու երկի լեզուա-ոճական առանձնայատկութիւններին (տե՛ս «Վարք երեւելի Արանց», հ. Ա, էջ 200):

Այնուհետեւ Փարիզի Արեւելեան լեզուների Արքունական դպրոցի դասախօս Յակոբ Շահան Ջրպետը Արքունական գրադարանում յայտնաբերելով Թրակացու հայերէն թարգմանութիւնը՝ "Journal Asiatique"-ում տպագրում է այն՝ զուգորդելով դրան յունարէն բնագիրը եւ հայերէնի հետ նաեւ ֆրանսերէն թարգմանութիւնը հետեւեալ վերնագրով. "Grammaire de Denis de Thrace: extraite de deux manuscrits arméniens de la Bibliothèque du Roi, et publiée en Grec, en Arménien et en Français; avec notes et éclaircissements par J. Ch. Cirbied, professeur d'arménien à l'Ecole Speciale et Royale des langues orientales vivantes pres de la Bibliothèque du Roi, etc., a Paris, 1824: Իսկ 1830 թուականին սոյն աշխատութիւնը լոյս է ընծայւում ամրողջական առանձին գրքով, դարձեալ Փարիզում: Այս հեղինակի կարծիքով՝ «Դիոնիսիոս Թրակացու քերականութիւնը... հայերէն (թարգմանութեամբ) առաւել ամրողջական է, քան մեզ հասած յունարէն բնագիրը» (էջ XIII):

Յաջորդ հրատարակութիւնը իրացուել է Լայպցիգում, 1883 թ., Ուհլիգայի կողմից՝ "Dionysis Thracis, Ars Grammatica" (տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ I): Զորրորդ հրատարակութիւնը Թրակացու երկի պատկանում է Ն. Ադոնցին՝ 1915 թ., Ս. Պետերբուրգում, ռուսերէն լեզուով կատարած աշխատասիրութեամբ՝ « Дионисий Фракийский и армянские толкователи » խորագրով, զուգադիր տեքստերով՝ Թրակացու երկի հայերէն թարգմանութեան գիտա-քննական ընթերցումներով եւ յունարէն համապատասխան բնագրով (տե՛ս էջ 1–56): Իսկ հինգերորդ հրատարակութիւնը, որ Փարիզում վերջերս լոյս տեսաւ, Ն. Ադոնցի սոյն աշխատասիրութեան ֆրանսերէն թարգմանութիւնն է՝ "Denys de Thrace et les commentateurs arméniens", traduit du Russe, par René Hotterbeex, Louvaine, 1970.

2. Կիլիկիայի Լեւոն Գ. թագաւորն է, Հեթում Ա.-ի որդին, որն ապրել է 1236–1289 թթ.: Ընտանեկան կապեր հաստատեց Լամբրոնի իշխանի հետ եւ ամուսնացաւ նրա դստեր՝ կեռանի հետ 1262 թ.: Հռչակաւոր մանրանկարիչ Թորոս Ռոսլինը նորապսակներին իր հանճարեղ վրձինով նկարել է գրչագիր մի աւետարանում (տե՛ս Շողակաթ, 201): Լեւոն Գ.-ն գահակալել է 1270 թուականից եւ արքունական նստավայր զարձրել Տարսոնը: Փոթորկալից կեանք է ունեցել ու վարել մի չարք պաշտպանական պատերազմներ մամլուքների եւ Իկոնիայի սուլթանութեան դէմ: Ճանաչուել է իբրեւ խորամանկ ու դիւանագէտ պետական գործիչ: Ելնելով իր հաւասարակարգի վերնաշէնքի ամրապնդման չահերից՝ հովանաւորել է դպրութիւնը եւ բարեգործական ձեռնարկները: 1272 թուականից մեզ հասած աւետարանում պահպանուած են նրա ընտանեկան նկարները (Շողակաթ, էջ 204):

3. Հեթում Ա. թագաւորն է, որը գահակալել է Կիլիկիայում 1226–1270 թթ.: Եղել է կարաորմում 1254 թ. եւ հայ-թաթարական զինակցութիւն հաստատել Մանգո խանի հետ՝ ընդդէմ վերահաս վտանգ ներկայացնող եգիպտական մամլուքների: Հեթում Ա. թագաւորը միացել ուժերով մարտեր է մղել Ասորիքի դէմ, եղել երուսաղէմում: Զառամեալ հասակում թողել է պետական-աշխարհիկ գործերը եւ վանական ճգնաւորական կեանք վարել: Վախճանուել է 1270 թ.:

4. «Կաթողիկոսն Հայոց Տէր Յակոբ»:- երգնկացու քերականական սոյն աշխատութիւնը յանձնարարող պատուիրատուն է. Կիլիկիոյ կաթողիկոսական գահին է նստել 1268 թուականին՝ յաջորդելով Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցի կաթողիկոսին, «Յակոբ Ա. Կլայեցի» յորջորջմամբ: Յայտնի է նաեւ «Մեծքարեցի» անուամբ՝ համանուն հոգեւոր կենտրոնի միաբան եւ ապա առաջնորդ լինելու պատճառով: Ճանաչուած է նաեւ իբրեւ գիտնական, մատենագիր, բանաստեղծ, մեկնիչ, հասարակական ականաւոր գործիչ: Նախքան կաթողիկոս ընտրուելը հանդիսացել է Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցու անմիջական օգնականը՝ տեղապահի հանգամանքով: Իբրեւ կաթողիկոսական նուիրակ Նիկիայում 1240-ական թթ. սկիզբին եւ 1254 թուականի ընթացքում մասնակցել է դաւանաբանական վիճաբանութիւնների ու տարաձայնութիւնների քննարկմանը յոյն պատրիարքներ Գերմանոս Բ.-ի ու Մանուէլի, ինչպէս եւ Յովհաննէս Վադակէս կայսեր հետ: Եռանդուն պաշտպանելով հայ եկեղեցու դիրքերը քաղաքական-դաւանաբանական բանակցութիւններում՝ փայլուն աստուածաբանի ու դիւանագէտի համբաւ է ձեռք բերում: Լեւոն Գ. թագաւորի օծումը իր նախագահութեամբ է իրականացել, ընդ որում առհասարակ գործուն մասնակցութիւն է ունեցել Կիլիկեան հայկական թագաւորութեան արքունիքում՝ քաղաքական կողմնորոշման հարցերում, ինչպէս եւ բարի-դրացիական յարաբերութիւնների հաստատման խնդրում լատին իշխանութիւնների հետ, եւ աջակցել հայ-եգիպտական հաշտութեան յաջողութեամբ պսակուելուն 1282 թուականին: Վախճանուել ու թաղուել է կաթողիկոսանիստ կենտրոնում՝ Հռոմկլայում, 1286 թուականին:

5. Համանուն Յովհաննէս վարդապետը աստուածաբանութեան ուսուցչապետ է եղել Տարօնի Մ. Կարապետ ուսումնագիտական կենտրոնում: Նա, իր հերթին, խրախուսել եւ մշտապէս դրդել է երգնկացուն՝ քերականութեան մեկնութիւն գրելու:

6. Սուրբ Կարապետը Մչոյ Հռչակաւոր Առաքելոց վանքն է, որը, իբրեւ ուսումնագիտական եւ հոգեւոր կենտրոն, կարեւոր դեր է կատարել հայ դպրութեան պատմութեան մէջ:

7. «Ի լեառն... սրբոյն Գրիգորի յանապատն»:- Գտնւում է երգնկայ քաղաքի եւ Կամախի մօտերը, որ մատենագրութեան մէջ նաեւ Սեպուհ լեռ է կոչուել. ըստ աւանդապատումի՝ այն Գրիգոր Լուսաւորչի վերջին հանգստարանն է եղել, որի անուամբ էլ լեռան տարբեր լանջերին վանքեր են կառուցուել (տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, էջ 510):

8. Գրիգոր Մագիստրոսը առաջին աշխարհիկ մատենագիրն է, 11-րդ դարի նշանաւոր իմաստասէր, քերական մեկնիչ եւ ուսուցչապետ: Հիմնադրել եւ զեկավարել է Բջնիի եւ Կեչառոյքի հոգեւոր կենտրոնները, որոնք նրա կառուցած ճարտարապետական յուշարձաններն են: Հելլենիստական դպրութեանը քաջածանօթ լինելով, խորագիտակ էր ոչ միայն աստուածաբանութեան, այլեւ անտիկ գիտութիւնների բնագաւառում: Ժամանակի մտաւորականութեան հետ ծաւալած իր նամակագրութիւնը պարփակում է հայ դպրութեան տեսութեանը վերաբերող հարուստ տեղեկութիւններ ու հարցադրումներ (տե՛ս «Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը, բազում հարուստ տեղեկութիւններով առաջին անգամ ի լոյս ընծայեց Կ. Կոստանեան», 1910, Ալեքսանդրապոլ): Մագիստրոսի մատենագրական ժառանգութեան մէջ կարեւոր տեղ են գրաւում ինչպէս հեղինակային ու բանաքաղային, այնպէս եւ թարգմանական գործերը: Նամականիից յետոյ բանաքաղային արժէքաւոր երկ է նրա քերականական մեկնութիւնը, որին հանգամանօրէն անդրադարձել ենք մեր սոյն երկասիրութեան Առաջաբանութիւնում: Նրա թարգմանական գործերից են՝ Եւկլիդէսի երկրաչափութիւնը (որ ամրողջական չի հասել մեզ), Պղատոնի Տիմոթէոսը, Եւթիփռոն, «Սոկրատայ պատասխանի», Մինովս եւ Օրէնք եւ այլն: Ամենախրթնարան մատենագիրներից լինելով՝ Մագիստրոսի տրամադրութեան տակ՝ փոխարէնը Միջագետքում կալուածքներ ստանալով: Վախճանեց այնտեղ 1059 թուականին:

9. Վասակ Պահլաւունին է՝ Վահրամ Պահլաւունու եղբայրը եւ Գրիգոր Մագիստրոսի հայրը, սպարապետը՝ Բագրատունեաց Սմբատ Բ. թագաւորի. նրա տիրոյթը եղել է Բջնին, կառուցել է «Կայենայ» եւ «Կայծոնոյ» բերդերը: 1020 թուականին սելճուկների դէմ մղած կուռւմ նահատակուում է, այդ իսկ պատճառով «մարտիրոս» համարւում երգնկացու սոյն քերականական Մեկնութեան մէջ (տե՛ս նաեւ Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը, ԺԱ., Ուշ հայեցի, էջ 11–14):

10. Գրիգորիսը վերոյիշեալ Գրիգոր Մագիստրոսի որդին էր, որ կաթողիկոս զարձաւ 1066–1105 թթ.: Մինչ այդ, ըստ մեր պատմիչների հաւաստումների, նրա նախահովուապետական անունը եղել է Վահրամ Պահլաւունի, օծման ժամանակ վերանուանուում է իբրեւ Գրիգորիս Բ. կաթողիկոս (Գրիգոր Լուսաւորչից յետոյ հաշուած), իսկ յետագայում վասն Գրիգորիս Բ. կաթողիկոս աշխարհի տարբեր երկրներից ու լեզուներից ուսում է «Վկայասէր» մակդիրը՝ քրիստոնէական

չական երախտընկալ գործունէութեան՝ բազմալեզու հմտութեամբ. իր նամակներից մէկում նա իր որդուն, իբրեւ աւանդ, կտակում էր. «Փոխարէն հայցեմ ի քէն՝ զաւանդութիւն մեր ո՛չ մոռանալ երբեք... եւ զլոյս ճրագի նախնոյն մերոյ ո՛չ շիջուցանել, գՊարբեւին ասեմ, Բոյոյ հաւուն»: Գրիգորիս կաթողիկոսի (Վահրամ Պահլաւունու) մատենագրական վաստակի քննարկմամբ համոզւում ենք, որ նա իր հօր ակնկալութիւնները լիովին արդարացնում է մեծագոյն սրբութեամբ եւ ինքնամոռաց նուիրումով, ընդ որում իմացախոհական բնդունակութիւններ ու չնորհքներ ժառանգած լինելով նրանից միաժամանակ...: Ներսէս Շնորհալին իր «Վիպասանք»-ում «նմանութեան» գուգահեռ է անցկացնում, թէեւ չափազանցութեան որոշակի զգուշով, մինչեւ իսկ Մեսրոպ Մաշտոցի հետ, համարելով Վկայասէրին, ոչ աւել ոչ պակաս, քան... «երկրորդ Մեսրոպ».

«Երկրորդ Մեսրոպ մեզ երեւեալ,
Զգիրս բազումս թարգմանեալ,
Առ ի ծունգն եւ Ասորւոց
Ճառս սրբոց վերարերեալ»:

(Ներսէս Շնորհալի, Վիպասանութիւն, աշխատասիրութեամբ Մանիկ Մկրտչեանի, Երեւան, 1981, էջ 116-17):

Նախքան հովուապետական առաքելութեան ձեռնամուխ լինելը, Վահրամ Պահլաւունու ուսումնագիտական հարցերի շուրջ ունեցած հետաքրքրասիրութեան եւ մակարդակի մասին է վկայում, անշուշտ, եւ այն փաստը, որ հաղորդում է Կիրակոս Գանձակեցին՝ քերականութեան դասագիրք պատրաստելու վերաբերեալ, իբրեւ հայցող-պատուիրատու, հօրը գիմած լինելու առնչութեամբ. «Ապա աչխարհս Հայոց ժողովեալ ի մի վայր, կացուցանեն յաթոռն հայրապետական զտէր Վահրամ..., զորդին Գրիգորի Մագիստրոսի...: Սա խնդրեաց ի հօրէ իւրմէ մեկնել զարուեստ բերականի, զի էր նա իմաստասէր, եւ մեկնեաց զնա արուեստաւոր բանիւ» (Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Մելիք-Օհանջանեանի, Երեւան, 1961, էջ 95):

Գրիգոր Բ. կաթողիկոսի գործունէութիւնը բնութագրւում է, ըստ մեզ հասած պատմագրական աղբիւրների եւ յիշատակարանային փչրանքների, ա) հովուապետական-կազմակերպչական, բ) ուսուցչապետական-մանկավարժական եւ գ) մատենագրական-թարգմանչական աշխատանքների ծաւալմամբ: Այս երեք ոլորաններն էլ սերտօրէն ազերուում են իրար հետ եւ մասամբ պայմանաւորում մէկը միւսին, որոնք թելադրում էին, ի հարկէ, պատմական անհրաժեշտութեամբ:

Իր ստեղծագործութիւններն են՝ վկայութիւններ, վարքագրութիւններ, ներբողեաններ, չարականներ, թղթեր եւ այլն (աւելի մանրամասն տե՛ս մեր դեռեւս անտիպ մի ուսումնասիրութիւնը՝ «Գրիգոր Բ. Վկայասէր կաթողիկոսը եւ իր մատենագրական ժառանգութիւնը», 75 մեքենագիր էջ):

11. Դաւիթ Անյաղթը հայ զպրութեան տեսական մտքի կարկառուն ներկայացուցիչներից է, որն ապրել է V դարի վերջին երեսնամեակին եւ VI դարի առաջին քառասնամեակին: Մնուել է Հարք գաւառի Հերեթ գիւղում. երկրորդաբար անուանուել է նաեւ «Դաւիթ Ներգինացի»: Նրա աւանդական կենսագրութիւնը, քերթողահայր Մովսէս Խորենացու հետ, պահպանուել է՝ «Ցազգս սրբոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի» վարքում (տե՛ս «Հնոց եւ նորոց», Սրուանձտեանի հրատ., կ. Պոլիս, 1874, էջ 39-87): եղել է Մաշտոցի եւ Սահակի կրտսեր աշակերտներից. ազգակիցն է՝ պատմահայր Մովսէս Խորենացու, վերջինիս քեռորդին: Հայրենի ուսումնառութիւնից յետոյ Կորիւնի, Խորենացու, Մամբրէի եւ ուրիշների հետ միասին, կատարելագործման նպատակով, բարձրագոյն կրթութիւն է ձեռք բերում Ալեքսանդրիայում, ըստ որոշ տուեալների՝ ժամանակի նշանաւոր ուսուցչապետ՝ յոյն պատմագիր Օլիմպիոդորոսի (տե՛ս Գ. Ջահուկեան, նշուած աշխատ., էջ 118), իսկ ըստ ոմանց կարծիքի (Մանանդեան, Ջալոյեան, Արեւշատեան) կրտսեր Օլիմպիոդորոսի մօտ, որը նորպլատոնական փիլիսոփայական ուղղութեան ճանաչուած ներկայացուցիչն էր: Ալեքսանդրիան այս ժամանակաշրջանում, ինչպէս յայտնի է, առաջաւոր գիտութիւնների զարգացման հայրենիքն էր: Ուսումնառութեան ընթացքում, իր փայլուն տաղանդի շնորհիւ, հակաճառութիւններում «անպարտելի» լինելով, Դաւիթը «Անյաղթ» մակդիրն է նուաճում, որով լայն ճանաչում գտնում ամբողջ միջնադարում: Լինելով բազմաթեղուն իմաստասէր, քերական եւ հռետոր, ստեղծագործել, մեկնել ու թարգմանել է բազմաթիւ աշխատութիւններ Արիստոտէլից, Պլատոնից, Պորփիւրից, Փիլոնից եւ ուրիշներից: Հելլենիստական կուլտուրայի մեծ գիտակ եւ անխոնջ պրոպագանդիստ հանդիսանալով՝ մատենագրական հարուստ ժառանգութիւն է թողել, որը մեծապէս նպաստեց հայ զպրութեան տեսական մտքի աննախընթաց զարգացմանը: Նրա ժառանգութեան մնայուն արժէքներից են՝ Սահմանք իմաստասիրութեան, Մեկնութիւն*

ստորոգութեանց Արիստոտէլի, Մեկնութիւն ի Վերլուծական Արիստոտէլի, Պերիարմենիաս գրոց, Վերլուծութիւն Ներածութեան Պորփիւրի, Գիրք հակաց, Ցաղագս բաժանման գոյից, Մեկնութիւն քերականի եւ այլն: Առաքել Սիւնեցին, մեկնելով նրա «Սահմանք իմաստասիրութեան» աշխատութիւնը, յայտնում է, որ Դաւիթ Անյաղթը Ալեքսանդրիայից վերադառնալով Հայաստան, վիրաւորանքների ու անլուր հալածանքների է ենթարկւում գաւառային նեղմիտ հոգեւորականութեան կողմից, ուստի գառնացած հեռանում է գէպի Վրաստան, ուր եւ վախճանւում է: Զնայած դրան, անհերքելի իրողութիւն է, որ Դաւիթ Անյաղթի աշխատութիւնները լայն տարածում են գտել միջնադարեան Հայաստանի ուսումնագիտական կենտրոններում՝ ծառայելով իրրեւ կարեւորագոյն դասագրքեր փիլիսոփայութեան, տրամաբանութեան եւ քերականութեան բնագաւառներում: Դրանք մշտական կիրառութիւն են գտել նաեւ Գլաձորի եւ Տաթեւի համալսարաններում: Միայն Մատենադարանի ձեռագրական ֆոնդում առկայ են չուրջ 300 ձեռագրեր, որոնք պարփակում են Դաւթի աշխատութիւնները (տե՛ս "Давид Анахт, Анализ "Введения" Порфирия" , Ս. Արեւշատեանի աշխատասիրութեամբ, Առաջաբան, էջ V): Նրա աշխատութիւնների մեծ մասը առանձին հատորով լոյս տեսաւ Վենետիկում, 1883 թ.: Առանձին երկեր թարգմանուել են վրացերէն, իսկ վերջին երկու տասնամեակում՝ նաեւ ռուսերէն ("Определения философии", 1960г., "Толкование Аналитики Аристотеля", 1972г., Давид Анахт, Сочинения, Москва, 1975г., "Анализ "Введения" Порфирия", 1976г.:

Դաւթի «Մեկնութիւն քերականին» աշխատութիւնը յայտնաբերեց եւ երեք ձեռագրերի համեմատական քննութեամբ հրատարակեց Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը «Բանբեր Մատենադարանի» տարեգրքի No. 3-ում (1956 թ., էջ 244-264): Փրոֆ. Ն. Ադոնցը, ակադ. Յ. Մանանդեանը եւ ուրիշներ այս աշխատութիւնը վերագրել են մի ուրիշի՝ Դաւիթ Քերականի, որը, իբր, տարբեր է Դաւիթ Անյաղթից (տե՛ս Ն. Ադոնց, Նշուած աշխատ., էջ CLXXXVIII, Յ. Մանանդեան, «Ճառնարան գպրոցի», Վիեննա, 1928, էջ 211-216): Սակայն հարկ է նշել, որ Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի լեզուաբանական եւ բանասիրական ապացուցումներն ու գրանցից բխեցրած եզրակացութիւնները այդ մասին, որ Թրակացու առաջին թարգմանիչը եւ մեկնիչը եղել է Դաւիթ Անյաղթը, գիտականօրէն համոզիչ են (տե՛ս «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում», էջ 53-61): Ըստ որում նրա եզրայանգումները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում», էջ 53-61): Ըստ որում նրա եզրայանգումները չեն հակասում նաեւ մեր մատենագրութեան մէջ պահպանուած աւանդական վերագրումներին, ուր արձանագրուած է. «եւ Դաւիթ [գրեաց] գՍահմանացն գիրսն, զոր էր առեալ ի փիլիսոփայիցն, արար եւ զմեկնութիւն քերականին» («Հնոց եւ նորոց», էջ 86):

*Դաւիթ Անյաղթի աշխատութիւնների լեզուն լինելով յունարան հայերէնի ամենահետաքրքիր երեւոյթներից մէկը, որը բանալի է ծառայել յունարան հայերէնի չերտերը բացայայտելու ուղղութեամբ, իր վրայ է բեւեռել (եւ բեւեռում է) բազմաթիւ հայագէտների ուշադրութիւնը: Ակադ. Յ. Մանանդեանի խորին համոզմամբ՝ Դաւիթ Անյաղթի աշխատութիւնների կարեւորագոյն մասը նախապէս գրուած է եղել յունարէն լեզուով, յետոյ միայն թարգմանուել կարեւորագոյն մասը նախապէս գրուած է եղել յունարէն լեզուով, յետոյ միայն թարգմանուել «Ցանձր

նորոց», էջ 13):

Վարքագրական բնոյթ կրող աւանդական երկում պահպանուած է հետեւեալ փաստը, որ սերտօրէն առնչուում է նրա «քերթողահայր» լինելու բնորոշմանը. «Եւ խնդրեցին ի Մովսէսէ գրով տալ նոցա զպատմութիւն հայոց. իսկ նա սկսեալ գրէր զպատմութեան հայոց պատմագիրն եւ այլ բազում ինչ արար քննութիւն պէսպէս ճառեալ ի տնօրէնութիւն Փրկչին եւ բազում ինչ, արար եւ զիբրակաինն մեկնութիւն...» («Հնոց եւ նորոց», էջ 84–86): Սակայն նկատենք, որ Խորենացուց մեզ հասած քերականական Մեկնութիւնը, իր հեղինակային պատկանելութեամբ ու ստեղծման ժամանակով վիճարկուել է մասնագիտական գրականութեան մէջ:

Այսպէս, Ն. Ադոնցը այս երկի հեղինակ է համարում ոչ թէ պատմահօրը, այլ Ստեփանոս Սիւնեցու ուսուցչին՝ ումն Մովսէս Քերթողի, հետեւաբար եւ՝ քերականական այդ Մեկնութեան ստեղծման ժամանակը համարում է ոչ թէ V, այլ՝ VII դարը: Ելակէտ ունենալով Ստեփանոսին՝ սխալ է որոշում Ն. Ադոնցը նաեւ Դաւիթի եւ Անանունի քերականական մեկնութիւնների ստեղծման ժամանակն ու նրանց հեղինակներին: Այսպէս, նա գրում է. «Ստեփանոսի ժամանակը լաւ յայտնի է: Մովսէսը՝ նրա ուսուցիչը, նրանից վաղ է, իսկ առաւել վաղ են Անանունը եւ Դաւիթը: Սրանով արդէն տեղափոխւում ենք VII դար (sic!), որի սահմաններում հաւանաբար պէտք է ըմբռնուի նշուած քերականների ժամանակը: Բիւզանդական գրականութեան մէջ էլ VII դարը մի պարբերաշրջան է, երբ աւարտւում ու փակւում է քերականական ու փիլիսոփայական մտքի այն փարթամ զարգացումը, որը տեղի ունէր նախորդ VI դարում» (Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ CXCIII): Այս հարցադրումը, ինչպէս իրաւացիօրէն ցոյց է տուել Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը (տե՛ս նրա «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները...», էջ 115), ժամանակավրէպ պնդումների մի խճճում է. Ն. Ադոնցին թուացել է, որ թէ՛ Դաւիթի եւ թէ՛ Անանունի Մեկնութիւնները VII դարի գործեր են, ընդ որում ելնելով Ստեփանոսի ապրած ժամանակից՝ բոլոր երեք (այդ թւում եւ՝ Ստեփանոսի) Մեկնութիւններն էլ մէկը միւսից է բխեցրել ժամանակային սերտութեամբ ու յաջորդականութեամբ, որով անախորժելի պնդում է արւում, թէ հայ քերականական մեկնութիւնը սկիզբ է առել, իբր, միայն VII դարից, որով լռելեայն երթադրւում է, որ V-VI դարերի պարբերաշրջանը պարզապէս ... ամուլ է եղել: Սա, մեզ համ ասած, հակասում է մեր բոլոր սկզբնաղբիւրների թէկուզեւ ժլատ վկայութիւններին եւ անյարիր է հայ գպրութեան զարգացման ու ծագման բուն իսկ իրավիճակին: Ինչպէս ճիշդ է նկատել Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը՝ «չի կարելի Ստեփանոս Սիւնեցու ժամանակի հիման վրայ եզրակացնել նախորդ հեղինակների ժամանակը» (Անդ, էջ 115): Ոչնչով չի արդարացւում նաեւ Ն. Ադոնցի այն պնդումը, թէ, իբր, հայ քերականական մտքի զարգացման սկիզբը պայմանաւորուած է բիւզանդական քերականական մտքի ծագմամբ, այնինչ, իրականում, «հայ քերականական մտքի սկիզբը կապուած է աւելի շուտ բուն յունական կուլտուրայի, նրա հելլենիստական շրջանի նուաճումների հետ» (Գ. Ջահուկեան, նշուած աշխատ., էջ 115): Բանն այն է, որ «Թրակացու աշխատութեան յոյն մեկնիչները, որոնցից Դաւիթն օգտուել է, գերակշռող մեծամասնութեամբ գործել են հելլենիստական շրջանի Յունաստանում, 6-րդ դ. բիւզանդական քերականական մտքի հետ Դաւիթի ունեցած կապի քիչ թէ շատ լուրջ ապացոյցներ չկան» (Գ. Ջահուկեան, անդ):

13. «Եւ զմիւս իմաստնոց՝ որոյ ոչ էր գրեալ աւուն»: – Մասնագիտական գրականութեան մէջ դեռեւս չպարզաբանուած հեղինակ է, այդ իսկ պատճառով ներկայացւում է իբրեւ «Անանուն»: Թէեւ փորձեր արուել են ճշդելու անանուն քերականական Մեկնութեան հեղինակին, սակայն առաջադրուած փաստարկները կա՛մ կռահումների բնոյթ ունեն, կա՛մ էլ՝ չհոմանշելով դրա համար աղբիւրագիտական կամ բանասիրական որեւէ ապերասկցութիւն՝ կռուան կամ վկայութիւն: Մանանդեանը, յենուելով Համամի քերականական Մեկնութեան մի հատուածի «Դաւիթ» եւ «Պաւղոս» անունների յիշեցումների վրայ, իսկոյն ենթադրում է, թէ դրանք հէնց Դաւիթ եւ Անանուն մեկնիչներն են քերականական երկերի: Այսպէս, «Նախադիրի» առնչութեամբ այդ հատուածում ասուած է. «Այսօրիկ եղիցի ի մեզ... աստուածաբանականացն մեկնոց փոքր եւ համբակացն վայելուչ զարդ եւ մեզ ստորապայծառ պատմուճանք անգին ի Դաւիթ եւ ի Պաւղոսէ հրաշացան եւ որ ի տերունական ի պսակ ի Քրիստոսէ ունիմք զվեցան յանճառիցն» (Ն. Ադոնց, էջ 270): Մինչդեռ այստեղ եւ այլուր յիշատակուած «Դաւիթ» եւ «Պաւղոս» անունները բացառապէս աստուածաշնչային անուններ են, որոնք ապացուցւում են նաեւ Համամի հետեւեալ քաղուածքով, որ վերաբերում է «այլ» չարկապին. «Իսկ յայլն՝ եսայի ասէ. «այլ նախ կամէին»: Դաւիթ՝ «այլ յաւրէնս տեսան»: Պաւղոս՝ «այլ դուք յազատութիւն կոչեցեալ էք» (Ադոնց, էջ 281): Այս հատուածում նշուած եսայի, Դաւիթ, Պաւղոս յատուկ անունները իրենց ասոյթներով ոչ թէ պատմական դէմքեր են, այլ՝ աստուածաշնչային, ինչպէս միանգամայն ճիշդ նկատել է Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը (տե՛ս նշուած աշխ., էջ 116–117): Սակայն Յ. Մանանդեանը, չըմբռնելով Համամի աշխատութեան խիստ այլաբանական չեչտագրումը, իր հետեւութեան մէջ վրիպել է, երբ գրել է. «...Դժուար է հաւատալ, թէ ինչ կապ կարող են ունենալ նախադրութիւնների հետ Դաւիթ մարգարէն եւ Պաւղոս առաքեալը» («Յունարան գպրոցը», էջ 213): Հէնց բանն էլ այն է, որ Համամի ամբողջ երկը յագեցած է աստուածաչնչային վկայութիւններով՝ իւրաքանչիւր քերականական իրողութիւն փաստարկելիս կամ մեկնաբանելիս: Այդ իսկ պատճառով նրա երկում «քերականական հասկացութիւնները,– արդարացիօրէն նշում է Գ. Ջահուկեանը,– քննւում են իբրեւ քրիստոնէական աստուածաբանական հասկացութիւնների ու դոգմաների այլաբանութիւններ» (նշուած աշխատ., էջ 117): Աստուածից հետեւում է, որ Յ. Մանանդեանը իր այդ առաջարկութեամբ, այնուամենայնիւ, չի կարողացել բացայայտել Անանուն մեկնիչին: Բայց ոչ էլ Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը կամ որեւէ ուրիշ մէկը առ այսօր դեռեւս յայտնաբերել է Անանուն հեղինակին...: Հետեւելով Յ. Մանանդեանի հիմնագրկի պէտք է համարել նաեւ Հ. Աճառեանի պնդումը, երբ յենուելով Յ. Մանանդեանի վերոբերեալ թիւր կարծիքի վրայ, իր Անձնանունների բառարանում գրել է. «Պօղոս՝ հեղինակ վերոբերեալ թիւր կարծիքի վրայ, իր Անձնանունների բառարանում գրել է. «Պօղոս՝ հեղինակ Մեկնութեան Հին Քերականութեան, յիշուած է Համամ քեր. 270» (Հ. Աճառեան, Անձ. բառ. հ. Դ., էջ 274):

14. «Ուսումնասէր պարոնն Յովհաննէս»:– երգնկայի աշխարհիկ երեւելիներից է, որն օգնել է Յովհաննէս Երգնկացուն՝ իր սկզբնաղբիւրները հայթայթելու գործում:

15. Տէր Սարգիսը «պարոն Յովհաննէսի» հայրն է, երգնկայի հոգեւոր պետը՝ եպիսկոպոսը: Հայր եւ որդի օտար նուաճողների խժդժութիւններին զոհ են դարձել (տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, էջ 510):

16. «Բարսղի Մեկնութիւն»:– Այս հեղինակի եւ նրա աշխատութեան մասին, որ անդրադարձել ենք մեր Առաջարան-ուսումնասիրութիւնում, բացի կռահումներից ու վարկածներից ոչինչ յայտնի չէ հայագիտութեանը: Տարաբախտաբար՝ երգնկացին եւս հազորդական էական տեղեկութիւն չի յայտնում ո՛չ մեկնիչի, ո՛չ էլ նրա աշխատութեան մասին: Նշենք նաեւ, որ հնարաւոր չ որեւէ պատկերացում կազմել մանաւանդ Բարսեղի քերականական Մեկնութեան բնոյթի, բնագրկումների ու միտուածութեան վերաբերեալ՝ նրանից բանաքաղումների իսպառ բացակայութեան պատճառով:

17. «Անապատն Դերջանայ»:– Դեռեւս պատմագրական հնագոյն երկերում հանդիպում է այս տեղանքը. Դերջանը Բարձր Հայքի գաւառներից մէկն է, մերձ՝ Կարինի. նրա բնակչութիւնը, բատ աւանդապատումի, առաջինն է եղել, որ ընդունել է Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզած քրիստոնէական վարդապետութիւնը՝ հրաժարուելով հեթանոսութիւնից: Այս առնչութեամբ Ագաթանգեղոսը գրում է. «Ապա փութացեալ հասանէր (Գրիգոր Լուսաւորիչն – Լ.Խ.) ի գաւառն Դերջան, զի եւ անդ յառաջասցի լնուլ գտսփերական քարոզութեանն զարուեստ մշակութեանն երկովք, եւ գերծուցանել գնոսա ի գարշելի դիւցական սատանայակիր բարուցն ճիւաղութենէ» («Ագաթանգեղոս Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Ստ. Կանայեանց», Տփղիս, 1909, էջ 411): Լինելով բարձրադիր լեռնագաշտ, Դերջանը եզերուած է բարձրաբերձ լեռնապարով. որպէս նոր վարդապետութեան հոգեւոր կենարոններ տեղանքում կառուցուել են նաեւ վանքեր եւ սրբավայրեր:

18. «Համամայ Արեւելից վարդապետի Մեկնութիւնն»:– Խօսքը վերաբերում է IX դարի յայտնի մատենագիր Համամ Արեւելցու քերականական Մեկնութեանը, որից լայն բանաքաղումներ է արել միայն Երգնկացին: Սակայն Համամի Մեկնութիւնը, իրրեւ ամբողջական եւ առանձնակի մատենագրական միաւոր, յետագայ դարերում սուզուել է անյայտութեան մշուշում:

Կենագրական տուեալները չափազանց կցկտուր են մատենագիր Համամ Արեւելցու մասին. այնքանն է յայտնի միայն, որ նա ապրել եւ ստեղծագործել է 9-րդ դարի երկրորդ կէսին, Աշոտ Ա. Բագրատունու գահակալութեան տարիներին: «Արեւելցի» մականունը յուշում է, որ մատենագիրը Ագուանքին միացած հայկական երկրամասից է: Նրա մասին վկայում են Ասողիկն ու Վարդան Արեւելցին: Այսպէս. Ասողիկը հաւաստում է, որ Սմբատի որդի Աշոտ Բագրատունու թագաւորութեան օրօք ապրում էր «Համամ Արեւելցի, որ զվերլուծութիւն Առակացն գրեաց, եւ Այս ո՞վ է դան թարգմանեաց եւ զօրհնութիւնն որ ի գլուխս սաղմոսացն արարեալ ի գիրս մի եւ վերլուծութիւն բերականին» (Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Տիեզերական Պատմութիւն, Փարիզ, 1859, էջ 145): Նոյնը հաստատում է նաեւ Վարդան Արեւելցին՝ գրելով, որ Գէորգ Բ. Գառնեցու կաթողիկոսութեան (877–879) օրօք «էր Համամ, որ գրեաց մեկնութիւն Առակացն եւ զբերականին, եւ զՕրդոյ «Ո՞վ է դայն» թարգմանեաց եւ զաւետարանին որ ի գլուխս սաղմոսացն ասացեալ՝ գիր մի, եւ զամբիծան՝ գիր մի...» (Մեծին Վարդանայ Բարձրբերդեցւոյ «Պատմութիւն տիեզերական», Մոսկուա, 1861, էջ 117): Բա-

նասիրական քննութեամբ վկայւում է նաեւ, որ 856–865 թուականների ընթացքում Համամ Արեւելցին, Աչոտ Բագրատունու առաջադրանքով, գրել է մի Հարցուպատասխանի, որ մատենագրութեան մէջ պահպանուած է «Հարցումն Աչոտոյ» խորագրով՝ յար եւ նման եզնիկի «Հարցումն Արձանայ» գրութեան (տե՛ս Բ. Սարգիսեան, «Սրբոյ Հօրն Եւագրի Պոնտացւոյ», Վենետիկ, 1907 թ., էջ կէ)։

Գ. Զարբհանալեանը եւ Ղ. Ալիշանը պնդում են, որ «ոմանց» կարծիքով՝ Համամ Արեւելցին նաեւ գրել է պատմագրական մի երկ, որը չի հասել մեզ։ «Ի հնոց ոմանք կ'րնծայեն իրեն նաեւ պատմական երկասիրութիւն մի որ հիմա կորսուած կը համարուի»,– գրում է Գ. Զարբհանալեանը (տե՛ս «Պատմութիւն հայ հին դպրութեան», Վենետիկ, 1932, էջ 78)։

Համամի «Մեկնութիւն քերականի» աշխատութեան նկատմամբ մասնաւորելիս մեր խօսքը՝ պէտք է ասել, որ այն բնորոշւում է երեք առանձնայատկութիւններով, որոնք, տարբարար, մեծապէս նուազեցնում են նրա գիտական արժէքը։ Այսպէս, ա) ի հաշիւ քերականագիտական բացատրութիւնների, հեղինակը մեծապէս տուրք է տուել աստուածաբանական դոգմատիկային՝ բոնազբօսիկաբար ճգնելով լեզուա–քերականական իրողութիւնները մեկնաբանել զուտ քրիստոնէական բնագոյական աշխարհայեացքով։ Ինչպէս միանգամայն հիշդ է նկատել Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը, Համամի երկում «քերականական բազմաթիւ հասկացութիւններ վեր են ածւում կղերա–ֆէոդալական բարոյականութեան քարոզի ասպարէզի» (նշուած աշխատ., էջ 200)։ բ) Վերլուծութեան ընոյթը կրելով գերազանցապէս ձեւապաշտական (ֆորմալիստական) միտուածութիւն, այդ իսկ պատճառով Մեկնութեան լեզուա–քերականական բովանդակութիւնը զոհաբերել է արտաքին ձեւին՝ բոնաձիգ զուգահեռների միջոցով ամէն անգամ «ընդհանրութիւններ» ցոյց տալով աստուածաշնչային գրուածքների կամ հրաշապատումների հետ։ Այստեղից էլ՝ նաեւ թուերի խորհրդապաշտութիւնը լեզուա–քերականական իրողութիւնների բնութագրման կամ մեկնարանութեան ժամանակ։ գ) Գերիշխող է լեզուա–քերականական ըմբռնումների ու հասկացութիւնների մեկնաբանման այլաբանական շեշտադրումը, որը զարձեալ բխում է հեղինակի դոգմատիկական նեղ աշխարհայեացքից։ «Համամի «Մեկնութիւնը»,– իրաւացիօրէն նշում է Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը,– այլաբանական բնոյթ ունի եւ ներկայացնում է միջնադարեան կղերա–ֆէոդալական աշխարհայեացքի մի տիպիկ արտայայտութիւն» (անդ, էջ 199)։ Համամի քերականական երկի նման միտուածութիւնը, սակայն, հետեւանք է եկեղեցու վերաբերմունքի· «կղերական տարրերի ուժեղացումը հայ կուլտուրայի այս բնագաւառում,– գրում է Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը,– մասամբ էլ պէտք է համարել պաշտօնական բիւզանդական–ֆէոդալական եկեղեցու ռեակցիայի արդիւնք ընդդէմ աղանդաւորական շարժումների (ընդգծումը իմն է – Լ.Մ.), որոնք ներկայացնում էին գիւղացիութեան պայքարի եւ նրա հակաֆէոդալական գաղափարախօսութեան իւրայատուկ արտայայտութիւններ» (նշուած աշխատ., էջ 199)։ Տեսական կարեւոր հարցի գիտական այս ըմբռնման ու գնահատման հետ ոչ մի առնչութիւն չունի պատմ. գիտ. դոկտոր Աս. Մնացականեանի «Հայ բնաասիրական» եզրակացութիւնը, երբ վերջինս, անհասկանալի ոգեշնչմամբ, յայտարարում է· «Համամը ձգտել է անգամ քերականութիւնը ծառայեցնել երկրի (?!) եւ եկեղեցու շահերին, որն այն ժամանակուայ փոթորկոտ օրերին մեծ դեր պիտի խաղար...» (sic!), (տե՛ս նրա «Ազուանից աշխարհի գրականութեան հարցերի շուրջ» աշխատութիւնը, Երեւան, 1966, էջ 199)։ Նկատենք, որ այս անյարիր պնդումը արդիւնք է հեղինակի թիւր պատկերացման Համամի քերականական երկի բնոյթի եւ դերի նկատմամբ· իրականում՝ ոչ միայն Համամի խիստ կրօնագաւանաբանական չեզոտուածութիւն ունեցող քերականութեամբ, այլեւ առհասարակ միջնադարի քերականական մեկնութիւններով երբեք հնարաւոր չի եղել... ժամանակի խօսակցական հայերէնը սովորել։ Որքան էլ տարօրինակ է, մինչեւ իսկ Համամի կրօնա–գաւանաբանական մեկնութիւնները եւս Աս. Մնացականեանը «հայրենասիրական (sic!) ձեռնարկումների անբաժան մաս» է համարում (էջ 199), որպիսի «գնահատականը» ամենեւին չի կարող ազերուել այդ բնոյթի մատենագրական երկերի գիտական բնորոշումներին։

*Մատենագիր Համամ Արեւելցուն ժամանակակից է համանուն մի այլ պատմական գէմք, որը յայտնի է իբրեւ Ագուանից երկրի հայկական տարածքի թագաւոր։ Այսպէս, Ասողիկի եւ Վարդան Արեւելցու պատմագրական երկերում հանդիպում է նաեւ Բագրատունեաց տոհմից սերած Համամ թագաւորը որպէս մատենագիր Համամ Արեւելցուց տարբեր անձնաւորութիւն, որը 894 թուականին Ափչին ոստիկանի բռնացումներից փրկագնով ազատուց գերի տարուած Գէորգ կաթողիկոսին. «Այս այն Ափչին է,– գրում է Ասողիկը,– որ գՏէր Գէորգ գերի տարաւ, զոր գնեաց Համամ Ագուանից թագաւորն» (Մատենադարանի Տարօնեցւոյ Տիեզերական Պատմութիւն, Փարիզ, 1859, էջ 148, տե՛ս նաեւ «Մեծին Վարդանայ Բարձրբերդեցւոյ Պատմութիւն տիեզերական», Մոսկուա, 1861, էջ 135)։ Այս Համամ թագաւորը, Բուղա ոստիկանի պահպանութեամբ ու հարկադրանքով սպանում է հարազատ եղբօրը թուլամորթաբար, բայց յետագայում զղջալով եղբայրասպան իր այդ ոճիրի համար չարաչար է գրում, առաջացած տարիքում հրաժարւում գահից եւ կրօնական ասկետիկ կեանքի նուիրւում՝ այդուհետեւ «Յովհաննէս» վերանուանուելով։ 19–րդ դարավերջին բանասէր Կ. Կոստանեանցը գրելով չափազանց լղարիկ մի «ուսումնասիրութիւն», չփոթել է համանուն երկու տարբեր անձնաւորութիւններին եւ նոյնացրել իրրեւ պատմական մէկ դէմք (տե՛ս նրա «Համամ Արեւելցի», Վաղարշապատ, 1896, սկզբնապէս լոյս տեսած «Արարատ» ամսագրում, 1896, էջ 169–176)։ Հր. Աճառեանը

ցել ոչ միայն հայ ճեռագրական արուեստի, այլեւ հայ քերականութեան համար. դրանք միաժամանակ եղել են առաջին ինքնուրոյն քերականական աշխատութիւնները միջնադարեան Հայաստանում: (Տե՛ս Գ. Ջահուկեան, Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները..., Լ. Խաչերեան, Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը...):

22. էջ 87, տ. 6–11: «Որք ասէին, եթէ... ստորագրել կամ սահմանել» ընթերցումը նոյն Դաւիթ Անյաղթի մի այլ աշխատութիւնից է, որ միջնադարի մեր դպրութեան մէջ փիլիսոփայութեան դասընթացքի համար օգտագործուած ամենահանրաճանաչ աշխատութիւնն է՝ «Սահմանք իմաստասիրութեան» վերնագրով: Հարկ է նշել, որ բոլոր այն դէպքերում, երբ երգնկացին բանաքաղումներ է անում այս երկից, նշում է աշխատութիւնը համառօտակի՝ «Սահմ» կամ «Դաւիթ Սահմանաց» ձեւով. իսկ նրա քերականական Մեկնութիւնից արած բանաքաղումների դիմաց լուսանցքներում պարզապէս «Դաւիթ» աղբիւրագիտական ցուցումն է անում՝ դրա տակ նկատի ունենալով բացառապէս բերականական Մեկնութիւնը:

23. Ենովսը, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Ադամի թոռն էր՝ Սեթի որդին, որն իր հերթին ճանաչուել էր որպէս Իսրայէլի նահապետներից մէկը: «Ենովս» անունը երբայեցերէն նշանակել է «մարդ»: Ըստ մեր թուագրութեան առաջին դարի հրեայ նշանաւոր պատմիչ Յովսէպոս Փլաբիուսի հաղորդումների, Ենովսը միւս եղբայրների հետ միասին եղել է ճանաչուած աստղաբաշխ. կանխագուշակելով աշխարհի կործանումը երկակի ուժերի՝ ջրհեղեղի եւ հրի միջոցով, կանգնեցնում է երկու սիւն՝ մէկը պղնձից, միւսը կաւից, եւ դրանց վրայ փոքրագրում աշխարհի արարածների եւ երեւոյթների անունները, որ... տուել է Ադամը, հաղորդելով միաժամանակ աշխարհի իրադարձութիւնները: Սեւեռուն նպատակն է եղել՝ յաւերժօրէն պահպանել իրադարձութիւնների պատմութիւնը աշխարհի ինչպէս ջրհեղեղային կործանումից, այնպէս էլ «հրոյ ճարակ աւերածութիւններից» յետոյ: Գրաստեղծման այս գեղեցիկ աւանդապատումը ընդգրկուել է միջնադարի հայ դպրութեան տեսութեան ոլորտում (տե՛ս մեր յօդուածը՝ «Լեզուների առաջացման ու զարգացման տեսութիւնը եւ գրի ու մատենագրութեան սոցիալական նշանակութիւնը ըստ Վարդան Արեւելցու», («Լրաբեր», ամսագիր ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական բաժանմունքի, 1972 թ., No. 2): Փաստօրէն՝ Ենովսը դիտւում է առաջին ժամանակագիրը հնագոյն պատմութեան: (Տե՛ս «Վարք Երեւելի Արանց», հ. Ա., էջ 227, Հ. Աճառ., Հայոց Անձ., հ. Բ., էջ 120–121):

24. Սեթը, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Ադամի եւ Եւայի երրորդ որդին էր. ծնուել էր Աբելի սպանուելուց յետոյ: Երբայեցերէն «Սեթ» նշանակել է «ժառանգ տալ», նաեւ՝ «մխիթարութիւն» եւ «մխիթարութեան գաւակ»՝ ըստ հայ մեկնիչների (Գր. Տաթեւացի)՝ այն նկատառումով, որ Սեթը իրրեւ «մխիթարութիւն» տրուել է Աստծու կողմից ի դիմաց Արկլի վշտի ամոքման: Հրեաները աւանդաբար այն կարծիքն են ունեցել, թէ Սեթը, իբր, տոմարական գրքեր է գրել: Մատենագրութեան մէջ, ըստ Եպիփանի, «Սեթեան» են կոչուել առանձին հերետիկոսներ կամ ազանդաւորներ, որոնք պնդելիս են եղել, որ Սեթը վախճանուելուց յետոյ, իբր, նորից է վերադառնալու աշխարհ, այս անգամ որպէս «Մեսիա» կամ պարզապէս «Ցիսուս Քրիստոս»: Սրա ցեղից է համարւում նաեւ Նոյ նահապետը (տե՛ս Վարք Երեւելի Արանց», հ. Բ., էջ 437, Հր. Աճառ., Անձ. բառ., հ. Դ, էջ 486–487):

25. «Որդիք Կայէնի»:– Նկատի ունի Ենովսին, Ենովքին եւ սրանց միւս հինգ եղբայրներին, որոնք, ըստ աւանդապատումի, յայտնի էին աստղաբաշխութեան խորհրդաւորութեամբ եւ դպրութեան հմտութեամբ:

26. Ենովքը իսրայէլական ցեղերից մէկի նահապետն է եղել, սերունդի յաջորդականութեամբ՝ Ադամից յետոյ եօթներորդը: Սա եւս եղել է, ըստ աւանդապատումի, հռչակաւոր աստղաբաշխ եւ տոմարագէտ: Ենովքը եւս, Ենովսից յետոյ, հնագոյն տարեգիրներից է: Առաջին մարգարէն է համարուել: Երբայեցերէն այդ անունը նշանակել է «նուիրեալ» (տե՛ս «Վարք Երեւելի Արանց», հ. Ա., էջ 227, Հր. Աճառ., Հայոց Անձ. բառ., հ. Բ., էջ 126):

27. «Ցուդայ Ցակոբեան»:– Ըստ աւանդապատումի, Ցակոբ նահապետի չորրորդ որդին, որը փրկեց Յովսէփին եղբայրների որոգայթներից ու վրէժխնդրութիւնից՝ վաճառելով նրան եգիպտացի առեւտրականներին: Վերջինս, պետական նշանակութիւն ունեցող իր «գուշակութիւններից» չնորհիւ, ճանաչւում է իրրեւ եգիպտոսի թագաւոր: Այս Ցուդային չպէտք է չփոթել Քրիստոսի դաւաճան աշակերտի հետ: Իր սերունդի բազմանալով Իսրայէլի թագաւորութիւնը ժառանգում է հէնց Ցուդայ Ցակոբեանը: Ցետագայում ամբողջ հրեայ ժողովուրդը անուանւում է իրրեւ «Ցուդայեանք», որոշ ձեւափոխմամբ՝ «Հահուդի» կոչւում առանձին լեզուներում:

28. Արփաքսաթը, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Սեմի անդրանիկ որդին էր, Սաղայի

հայրը. ծնուել է այսպէս կոչուած ջրհեղեղից յետոյ երկրորդ տարում (տե՛ս Մնդոց, ԺԱ, 10–13):

29. Սեմը Նոյի երեք որդիներից մէկն է եղել, ընդ որում առաջնեկը: Եբրայեցերէն նշանակում է «անուն»: Ըստ աւանդապատումի՝ նրանից են սերուել, իբր, «սեմական ժողովուրդները»:

30. «Քադդէացիք» կոչւում էին ընդհանրապէս բաբելոնացիները. նրանց մօտ աստղաբաշխութիւնը լայն զարգացում էր ապրել, համարւում էին հնագոյն քաղաքակիրթ ժողովուրդ, ստեղծել էին գիր ու դպրութիւն: Նրանց գիտա-մշակութային նուաճումները ամբողջութեամբ փոխանցուել է յոյներին, մասամբ՝ հայերին եւ այլ հին քաղաքակրթութիւն ժառանգած ժողովուրդներին:

31. «Իսկ շինաւորն աշտարակին»:– Նկատի ունի Մնդոց գրքի ԺԱ գլխի (1–9) պատումը բաբելոնեան առասպելական աշտարակաշինութեան մասին, որով սկիզբ է առնում, իբրեւ թէ, մարդկութեան միասնական մէկ լեզուի «խառնակումն» ու մարդկային ցեղի տարածումը աշխարհում՝ որպէս «պատուհաս» Աստծոյ քինախնդրութեան, Աստծուն մերձենալու մարդկային խարհում՝ որպէս «պատուհաս» Աստծոյ քինախնդրութեան, Աստծուն մերձենալու մարդկային յանդգնութիւնը պատժելու դիտաւորութեամբ: Այսպէս, Մնդոց գրքում ասուած է. «Եկայք յանդգնութիւնը պատժելու դիտաւորութեամբ: Այսպէս, Մնդոց գրքում ասուած է. «Եկայք իջցուք եւ խառնակեսցուք անդ զլեզուս նոցա, զի մի՛ լսիցեն իւրաքանչիւր բարբառոյ ընկերի իջցուք եւ խառնակեսցուք անդ զլեզուս նոցա, զի մի՛ լսիցեն իւրաքանչիւր բարբառոյ ընկերի իւրոյ: Եւ սփռեաց զնոսա Տէր Աստուած անտի ընդ երեսս ամենայն երկրի, եւ դադարեցին ի իւրոյ: Եւ սփռեաց զնոսա Տէր Աստուած անտի ընդ երեսս ամենայն երկրի, եւ դադարեցին ի չինելոյ զքաղաքն եւ զաշտարակն: Վասն այնորիկ կոչեցաւ անուն նորա Խառնակութիւն, զի անդ խառնակեաց Տէր Աստուած զլեզուս ամենայն երկրի եւ անտի ցրուեաց զնոսա Տէր Աստուած ընդ երեսս ամենայն երկրի» (ԺԱ., 7–9):

Միջնադարի հայ դպրութեան տեսութիւնը ելակէտ ունենալով այս աւանդապատումը, յանգում է, սակայն, տրամագծօրէն իրարամերժ երկու եզրակացութիւնների. մի դէպքում՝ հաւատարիմ մնալով աստուածաչնչային հարցադրմանը՝ լեզուների առաջացումը գնահատում է իրրեւ նատյրջնութիւն (ռեգրես), միւս դէպքում՝ բարեչրջնութիւն (պրոգրես, էվոլուցիա): Ըստ առաջին հայեցակէտի, «կատարելութիւն» է համարուել այսպէս կոչուած «աստուածատեղծ» առաջին լեզուն՝ նախքան բաբելոնեան աշտարակաշինութիւնը, իսկ յետագայում առաջացած լեզուները դիտուել են իրրեւ արդիւնք սկզբնական միասնական լեզուի ազատման ու խառնակման: Այսպէս, 8–րդ դարի հեղինակ Ստեփանոս Սիւնեցին գրում է. «Վասն զի յանհմտութեան: Այսպէս, 8–րդ դարի հեղինակ Ստեփանոս Սիւնեցին գրում է. «Վասն զի յանհմտութեան եկեալ խաւսից թիւրեալ անուանք եւ բայք ամենից ազգաց, բացի սակաւուց: Եւ աւրինակ թիւրելոյ անուանց եւ բայից ամենից ազգաց, բացի սակաւուց: Եւ աւրինակ թիւրելոյ

յաջորդել է «անլեզուայնութեան (լեզուի բացակայութեան կամ անխօսութեան՝ «անրանութեան») մի ժամանակաշրջան, որի ընթացքում մարդկային միասնական ցեղը բաժանւում է հասարակական խմբաւորումների՝ «ազգերի», այն է՝ ժողովուրդների, որոնցից իւրաքանչիւրը սկսում է խօսել իրեն յատուկ առանձին լեզուով: Այսպէս, Վարդան Արեւելցին իր «Ժղյանք» գիտա-ուսումնական երկում՝ «Լեզուքն որպէ՞ս բաժանեցան աշտարակաշինութեամբն» իր հարցադրմանը պատասխանում է. «Ցառաջ կորեաւ եւ ի վայր անկաւ լեզուն, զոր ունէին, եւ ամենեքին որպէս անբան եղեալ առանձնացան իւրեանց ազգաւն, եւ ապա սկսան խօսել ամենեքեան ազգ առանձին» (Ձեռ. 2544, թ. 167ա, տե՛ս մեր «Լեզուների առաջացման ու զարգացման տեսութիւնը եւ գրի ու մատենագրութեան սոցիալական նշանակութիւնը ըստ Վարդան Արեւելցու» յօդուածը, «Լրաբեր» ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական բաժանումներ, 1972, No. 6): Այս նոյն քաղուածքը մեր մատնանշած ադրիւրի հետ միասին «քննում» է նաեւ Աս. Մնացականեանը եւ «մեկնարանում» չափազանց կամայական ու քմահաճ կերպով. այն դէպքում, երբ Արեւելցին հարց է դնում, թէ ինչպէ՞ս լեզուները բաժանուեցին աշտարակաշինութեան պատճառով» («Լեզուքն որպէ՞ս բաժանեցան աշտարակաշինութեամբն»), Մնացականեանը, չհակառակելով գրաբարեան այս պարզ նախադասութեան իմաստը, ապաւազարար «մեկնարանում» է հետեւեալ կերպ. «այսինքն, աշտարակաշինութեան պատճառով լեզուներն ինչպէ՞ս բաժանուեցին մարդկանց» («Լրաբեր», 1974, No. 10, էջ 101): Սա բոլորովին այլ պնդում է, քան Վարդան Արեւելցու ասածը, ուստի եւ հարցադրումը, իրրեւ մեկնակէտ, հիմնովին փոխւում է. առաջին դէպքում՝ միասնական ընդհանուր լեզուից նորաստեղծ լեզուների առաջացման մասին է խօսքը, երկրորդ դէպքում, Մնացականեանի թիւր ըմբռնմամբ՝ թէ ինչպէս մարդկանց լեզուներ բաշխուեցին:... Իսկ Արեւելցու ամբողջ քաղուածքը այսպէս է «Հասկանում» Մնացականեանը. «Այսինքն, աշտարակաշինութեան պատճառով նախ կորաւ նախկին ընդհանուր միասնական լեզուն, ապա գոյութիւն ունեցած ազգերը (խօսքն իսրայէլի տոհմերի մասին է, որոնք ազգ էին կոչւում) ստանալով նոր լեզուներ խօսեցին զրանցով» անդ): Նկատենք՝ իր տուած այս «բացատրութեան» մէջ Մնացականեանը բաց է թողել «անբան եղեալ» սկզբունքային հարցադրումը (որով ակնարկւում է մարդկութեան անլեզուայնութեան՝ «անխօսութեան» ժամանակաշրջանը աշտարակաշինութիւնից յետոյ), որն իսպառ բացակայում է Աստուածաշնչի պատումում, այնուհետեւ Մնացականեանը անտեսել է՝ «առանձնացան իւրեանց ազգաւն», այն է՝ միասնական ցեղ ներկայացնող մարդկութիւնն «առանձնացել» ճիւղաւորուել է իրրեւ «ազգ» պնդումը, որպիսի ընթերցումը նոյնպէս չունի Աստուածաչունչը: Այսքա՛ն բնագրային աղաւաղումներ ու թերըմբռնումներ՝ ընդամէնը... միայն մէկ փոքրիկ քաղուածքում: Ինչ խօսք, նման «վերլուծական» մեթոդով կարելի է անապացուցանելին ապացուցել եւ անյարիրութիւնները ներկայացնել իրրեւ բացարձակ համապատասխանութիւններ, մինչեւ անգամ «ներդաշնութիւններ, ինչպէս վարւում է Աս. Մնացականեանը՝ գրելով. «Այսպէս է ասում (իմա՝ Վարդան Արեւելցու պէս – Լ.Խ.) ևաեւ... Աստուածաշունչը» (անդ):

Կարեւոր է նշել նաեւ, որ լեզուների առաջացման բարեչրջութեան համաձայն, Վարդան Արեւելցին, ի տարբերութիւն Աստուածաշունչի պնդման, իւրաքանչիւր ժողովրդի յատուկ լեզուն բնութագրում է ե՛ւ իր կառուցուածքով, ե՛ւ իրողութիւնների համակարգով ոչ թէ որպէս «դիպուածային» կամ «խառնակ» ու «չփոթ»՝ յեղյեղուկ վիճակ, այլ իրրեւ կանոնաւոր եւ օրինաչափ կայունութեամբ գործող իրողութիւն, որի պատճառով էլ ժողովուրդները աշտարակաշինութեան ժամանակ միմեանց չէին կարող հասկանալ, քանի որ նրանց լեզուները տարբեր էին: Իսկ այս երեւոյթը Վարդան Արեւելցին համարում է «սքանչելիք», որն սկզբունքային նոր հարցադրում է՝ հապէս անյարիր աստուածաշնչային պատումին. «...եւ այն էին սքանչելիք,– գրում է Արեւելցին,– զի ոչ խառնակ եւ շփոթ ըստ դիպուածոյ խաւսէին, այլ իւրեանց հինաւուրց եւ իւրեանց նորոտերն եւ այն ազգն, որ ի յաշխարհն իւրեանց էին, ամենեքեան առանձին յատուկ առին խաւսս, եւ միմեանց չկարէին լսել ազգերն» (Ձեռ. 2544, թ. 167ա): Բայց ահա նորաստեղծ տարբեր լեզուների առաջացումը «սքանչելիք» համարուած արժէքաւոր այս դրոյթը խեղւում եւ իմաստազրկւում է Մնացականեանի գրչի տակ, երբ վերջինս յայտարարում է. «Դա նորից միանգամայն ճերդաշն է (?!) Աստուածաշնչի... առասպելներին» (անդ): Եւ ապա նոյն թեթեւ գրչով այս բանասէրը չարունակում է՝ առանց խորամուխ լինելու Արեւելցու հարցադրման մէջ. «Միմեանց չկարէին լսել ազգերն» արտայայտութիւնն էլ նկատի ունի Աստծու այն միտքը, թէ «խառնակեսցուք անդ զլեզուս նոցա, զի մի՛ լսիցեն իւրաքանչիւր բարբառոյ ընկերի իւրոյ» (անդ, էջ 102): Այս դէպքում էլ Մնացականեանը Վարդան Արեւելցուց բերուած քաղուածքի եւ Աստուածաշնչի միջեւ արտաքին՝ ձեւական միայն մի ընդհանրութիւն է գտել («չկարէին լսել» եւ... «մի՛ լսիցեն») եւ իսկոյն եզրակացրել, որ ահա դրանք եւս... նոյնական են: Բայց չէ՛ որ առաջին (իմա՝ Վարդան Արեւելցու մօտ) քաղուածքում ասւում է, որ ժողովուրդները առանձին լեզու ունենալով չէին հասկանում իրար, մինչդեռ երկրորդ քաղուածքում՝ բիբլիական պատումում, Աստուած է պատժում մարդկանց՝ խառնելով նրանց միակ լեզուական համակարգը..., հետեւաբար եւ միեւնոյն լեզուով իրար այլեւս չէին հասկանում մարդիկ...: Ինչպէս քաղուածքների առաղրումից ակնբախ է, դրանք իրար տրամագծօրէն

հակադիր՝ անյարիր հարցադրումներ են...: Կոպիտ համահարթմամբ՝ ոչ մի տարբերութիւն չտեսնելով աստուածաչնչային դոգմայի եւ Վարդան Արեւելցու նորովի մեկնաբանութեան միջեւ, ինչպէս եւ չհամաձայնելով վերը նչուած մեր յօդուածում արտայայտած գիտական հետեւութիւնների հետ, Աս. Մնացականեանը իր թերըմբռնման համար նոյնիսկ «կշտամբելով» մեզ՝ փքուն յաւակնոտութեամբ գրում է. «Ահա թէ ինչպէս է աստուածաչնչային դոգման վերածւում «բնապատմական տեսութեան» (անդ, էջ 101): Եւ կամ՝ «...Լ. Խաչերեանը, անչուշտ կարող էր խուսափել այդ մոլորութիւններից (?!), եթէ գիտական լրջութեամբ (sic!) հաչուի առնէր լեզուաբան Գ. Ջահուկեանի ամփոփ ու կուռ եզրակացութիւնը» (անդ, էջ 102): Բայց ոչ այլ ոք, քան Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը, ի հեճուկս Մնացականեանի, հաւաստում է. «...Հակառակ միջին դարերում անառարկելի համարուող աստուածաշնչային դոգմայի, որով տարբեր լեզուների առաջացումը մեկնաբանւում էր որպէս աստուածային պատուհաս, Վարդանը այդ «չատ իճչ բարի է համարում» («Բերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները..., էջ 250, տե՛ս նաեւ նոյնի՝ «Լեզուաբանութեան պատմութիւն», հ. 1, էջ 129):

32. Լեզուների բնութագրմանը վերաբերող այս հատուածի հեղինակային պատկանելութիւնը վիճարկւում է բանասիրութեան մէջ. գրականագիտական եւ լեզուաբանական-քերականական ուսումնասիրութիւններում այն վերագրուել է, հիմնականում, Վարդան Արեւելցուն, քանի որ այդ հատուածը հանդիպում է նրա ինչպէս անտիպ՝ «Մեկնութիւն հնգամատենից» երկում, այնպէս եւ հրատարակուած՝ «Պատմութիւն տիեզերական» աշխատութիւնում (տե՛ս էջ 19. «զի պատճառք իմաստից եւ գեղեցկութեան ի խոչոր լեզուէն առաջնոյ եւ ի կոպտաձեւ փափկագոյն հելլենացուց եւ զասատկագոյն հռովմայեցւոց, հոնն սպառնական...»): Սոյն հատուածը համարեա նոյնութեամբ ներածուած է նաեւ Մխիթար Այրիվանեցու տպագրուած երկում («խառնեաց զլեզուսն 72 ձայնս ի պատճառս իմաստից եւ գեղեցկութեանց... որպէս զի պատճառք իմաստից եւ գեղեցկութեան ի խոչոր լեզուէն առաջնոյ եւ ի կոպտաձեւ փափկագոյն հելլենացուց եւ ասատկագոյն հռովմայեցւոց, հոնն սպառնական...» («Մխիթարայ Այրիվանեցւոյ Պատմութիւն Հայոց, ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Խմին, 1860, էջ 29):

Այսպէս, հայագէտներից Մ. Արեղեանը գրականութեան պատմութեանը նուիրուած իր աշխատութիւնում գրում է, որ Վարդան Արեւելցու «ամենակարեւոր ոչ-կրօնական աշխատութիւնն է վերեւում յիչուած Պատմութիւնը», եւ ապա բերում է, իրրեւ ուշագրաւ հատուած, ի չարս այլոց, նաեւ խնդրոյ առարկայ քաղուածքը (տե՛ս Մ. Արեղեան, երկեր, հ. Դ, Երեւան, 1970, էջ 242): Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը առանձնապէս անդրադառնալով լեզուների բնութագրման այդ վկայութեանը, անվերապահօրէն վերագրում է այդ Արեւելցուն՝ նչելով միաժամանակ հետեւեալը. Վարդան Արեւելցին «աչխարհի զանազան լեզուները դիտում է որպէս գոյների մի գեղեցիկ ներդաշնակութիւն: Ամէն մի լեզու ունի իր տեղը լեզուների մեծ ընտանիքում: Նրանցից չատերը աւելի գեղեցիկ են, քան հէնց առաջին լեզուն. «...ի խոչոր լեզուէն առաջնոյ եւ ի կոպտաձեւ փափկագոյն հելլենացուց եւ սաստկագոյն հռովմայեցուց, հոնն աղաչական...» («Բերականական եւ ուղղագրական աչխատութիւնները...», էջ 250): Ի դէպ, այս հարցադրումը իրաւամբ այնքան արժէքաւոր է համարել Գ. Ջահուկեանը, որ այն առանձին ենթավերնագրի տակ («Լեզուների բազմազանութեան հարցի մեկնաբանութիւնը»)՝ իրրեւ հայ միջնադարեան լեզուաբանութեան կարեւորագոյն նուաճում, նոյնիսկ ներկայացրել է «Լեզուաբանութեան պատմութիւն» իր երկհատոր աչխատութեան մէջ՝ վկայակոչելով դարձեալ այդ նոյն քաղուածքը իրրեւ Արեւելցուն պատկանող միտք. «Նոյն այդ Վարդան Արեւելցին,– գրում է նա,– թողել է լեզուների արտաքին յատկութիւնների դիպուկ նկարագիրը իր «Պատմութիւն տիեզերական» աչխատութեան մէջ: Համեմատելով առաջացած լեզուները նախնականի հետ, նա գրում էր. «...ի խոչոր լեզուէն առաջնոյ եւ ի կոպտաձեւ փափկագոյն հելլենացուց...» (հ. Ա, Երեւան, 1960, էջ 129–30): Մենք եւս լեզուների բնութագրմանը վերաբերող հատուածը վերագրել ենք Վարդան Արեւելցուն՝ հիմնուելով վերջինիս ինչպէս «Պատմութիւն տիեզերական», այնպէս եւ «Մեկնութիւն Հնգամատենից» աչխատութիւնների վրայ (տե՛ս վերը նչուած մեր յօդուածը, «Լրաբեր», 1972, No. 6, էջ 29–30):

Փրոֆ. Լ. Խաչիկեանը, սակայն, առանց փաստարկելու կամ հերքելու հայագիտական գրականութեան մէջ յայտնուած հեղինակային պատկանելութեան մասին այս վերագրումները, վիճարկուող հատուածը պարզապէս յատկացրել է եղիչէին (տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1963, No. 4, էջ 145):

33. Լեզուների բազմազանութիւնը «գեղեցկութիւն» համարելու հարցադրմանը երեւութապէս մերձ է Վարդան Արեւելցու տեսական կարեւոր մի դրոյթը եւս, որը ձեւակերպուած է «Պատմութիւն տիեզերական»-ում այսպէս. «...եւ որպէս ազգի ազգի գոյնիք գեղեցկութիւն առնեն եւ զանազանութիւնք հասակաց, այսպէս եւ լեզուաց զանազանութիւնք մանաւանդեմբ՝ «...եւ ինչպէս բազմազան գոյների եւ հասակների տարբերութիւնները գեղեցկութիւն են առաջացնում, այնպէս էլ՝ լեզուների տարբերութիւնները»: Այս հարցադրումը

լեզուների զարգացման բնապատմական տեսութեան կարեւոր կանխադրոյթներից մէկն է, որ Վարդան Արեւելցին առաջադրել է՝ ի տարբերութիւն աստուածաշնչային դոգմայի (*տե՛ս «Լրաբեր»*, 1972, No. 6, *մեր յօդուածը*)։ *Այստեղ խօսքը վերաբերում է իրօք լեզուների բազմազանութիւնը որպէս գեղեցկութիւն գնահատելուն։ Մինչդեռ երգնկացու սոյն մեկնութիւնում եղիչէին վերագրուած հատուածը, որը ծանօթագրում ենք այժմ, ազերատում է... լեզուների փոխազդեցութեանը, որ բնաւ նոյնական չէ Վարդան Արեւելցու հարցադրման հետ, թէեւ փոխազդեցութիւնների տեսութիւնը հաւասարապէս վերաբերում է նաեւ գոյնեերին, արուեստներին եւ այլն։ Համեմատի՛ր. «Եւ որպէս գոյն առ գունով պայծառանայ, եւ դէմք ի դիմաց, եւ հասակ առ հասակ եւ արուեստ առ արուեստ եւ գործ առ գործով, նոյնպէս եւ լեզու առ լեզուաւ գեղեցկանայ, պիտանացու առ ստուգաբանութիւն, եւ որ կարի խաղտաղուր է՝ օգուտ գտանի»։ Աչխարհաբար թարգմանութեամբ՝ «եւ ինչպէս գոյնը պայծառանում է գոյնի համեմատ, դէմքն էլ՝ դէմքի, հասակն էլ՝ հասակի, արուեստն էլ՝ արուեստի, գործն էլ՝ գործի, այդպէս էլ լեզուն գեղեցկանում է [այլ] լեզուի համեմատ, [որը] օգտակար է ստուգաբանութեան համար, [ընդ սմին՝] ինչքան էլ ծանձրալեզու լինի այն՝ [նրանից] օգուտ կը գտնուի»։ Զուգադրուած այս երկու քաղուածքների միջեւ էլ, իհարկէ, կայ բառերի ու բառակապակցութիւնների ինչ-որ «նմանութիւն» յիչեցնող ընդհանրութիւն, որը եւ գայթակղիչ է... թիւրիմացութիւնների համար։ Հէնց այդպէս է վարուել Աս. Մնացականեանը՝ տեքստային ընթերցումների չփոթմամբ յայտարարելով, թէ Վարդան Արեւելցու հարցադրումը, իբր, նոյնն է, ինչ եղիչէինը...* (*տե՛ս «Լրաբեր»*, 1974 *թ.*, No. 10, *էջ* 104)։

34. «Ագգիճ Ցարեթի»։– *Ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Ցարեթը Նոյի որդիներից էր՝ Սեմի եւ Քամի հետ միասին, բայց՝ վերջիններիս պէս՝ ոչ Ջրհեղեղից առաջ։ Այս յատուկ անուանը ստուգաբանական երկակի իմաստներ են տրուել. Ցարեթ նշանակել է «ընդարձակութիւն» եւ «գեղեցկութիւն»։ «Ցարեթական ազգերը» նրանք են, որոնք սերել են Ցարեթից. նրանք երկրորդաբար նաեւ «թորգոմական ազգեր» են կոչուել հայ մատենագրութեան մէջ։ Մխիթար Այրիվանեցու մօտ կարդում ենք. «[Եհաս որդւոյն] Ցարեթի 15 լեզու եւ 12 բնաչխարհ» («Պատմութիւն Հայոց, Մոսկուա, 1860, էջ 29)։ Մար-Աբասեան աւանդապատումի համաձայն՝ «յարեթական ազգերի» չարքին է պատկանելիս եղել նաեւ հայ ժողովուրդը այն պատճառաբանութեամբ, որ Հայկ Նահապետը նոյնպէս Ցարեթի սերունդից էր։* (*Տե՛ս «Վարք Երեւելի Արանց»*, *հ. Ա, էջ* 875, *Հր. Աճառ., Անձ. բառ., հ. Գ, էջ* 479–480)։ *«Ցարեթական լեզուներ» հասկացութիւնը լեզուաբանութեան մէջ յայտնի է ակադ. Մառի «լեզուի նոր ուսմունքում» քարթվելական, վրացական, մինգրելական, սւաներէն եւ այլ լեզուների բնութագրմամբ։ Դրանց բառային ֆոնդում ազերաակցութիւնը չափազանց զգալի է սեմական լեզուների հետ։*

35. «Ագգիճ Քամայ»։– *Նկատի են ունեցւում Նոյի կրտսեր զաւակ՝ Քամի սերունդից առաջացած ժողովուրդներին։ Մխիթար Այրիվանեցին գրում է, որ «[Եհաս որդւոյն] Քամայ 32 լեզու եւ ի մեծամեծ աչխարհ» («Պատմութիւն Հայոց, Մոսկուա, 1860, էջ 29)։ Լեզուաբանութեան մէջ ընդունուած է նաեւ «Քամեան լեզուաբնտանիք» հասկացութիւնը, որով ըմբռնւում են՝ հին եգիպտերէնը, զպտերէնը, լիվիերէնը եւ այլն։*

36. «Ագգ[ի]ճ Սեմայ»։– *Սեմը, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Նոյի անդրանիկ զաւակն է։ Նրանից են սերուել, իբր, «սեմական ժողովուրդները», որոնց մասին ակնարկում է այստեղ սկզբնաղբիւրը։ Ըստ Մխիթար Այրիվանեցու, «Եհաս որդւոյն Սեմայ 25 լեզու եւ 37 աչխարհ» (անդ)։ «Սեմական լեզուներ» են համարւում՝ աքքադերէնը, փիւնիկերէնը, երբայեցերէնը, արամերէնը, արաբերէնը, հարեչերէնը (տե՛ս է. Բ. Ադայեան, «Լեզուաբանութեան ներածութիւն», Երեւան, 1967, էջ 580–581)։*

37. Երբրը, *ըստ աւանդապատումի, Սաղի որդին էր. եղել է հրէական նահապետներից մէկը, որն, իբր, աչատարակաչինութեան ժամանակ, երբ լեզուները խառնակւում են, միայն ինքն է կարողանում պահպանել անաղարտ վիճակում ադամեան «առաջին» լեզուն։ Ըստ որում նրա անունով էլ հրէական ժողովուրդը յետագայում կոչուել է «Երբրայեցի»։*

38. «Իմաստասէր... Ապոլիմոս»։– *Սկզբնաղբիւրներում տարածում չգտած հեղինակ է, այդ իսկ պատճառով բացակայում են տեղեկութիւնները նրա անձնաւորութեան եւ աչխատութիւնների մասին։*

39. Մովսէսը *Հին կտակարանի կենտրոնական դէմքերից է՝ մեծահամբաւ օրէնսդիր, «Հրաչագործ» մարգարէ։ Ըստ աւանդապատումի, գերեվարուած իր հրեայ ժողովրդին եգիպտոսից հայրենադարձնում է դէպի Խորաչէլ։*

40. Ցեսու *երբայեցերէն նշանակել է՝ «Աստուած է մեծանձն». հայերէն տառադարձուել է նաեւ «Ցիչով» ձեւով՝ ասորերէնից։ Նկատի է առնուած Մովսէսի յաջորդին, որը եղել է հրեաների ռազմական առաջնորդը։ Տաթեւացին այդ յատուկ անունը բացատրել է իբրեւ «Ցեսու՝ փրկիչ եւ Ցիսուան փրկիչ լսի» (տե՛ս Հր. Աճառ., Անձ. բառ., հ. Գ, էջ 526)։ Համանուն մի քանի Ցեսուներ են յիչւում աւանդապատում մատենագրութեան մէջ։ Նրանցից մէկը Սիրաքի որդին է, որը երրայեցերէն լեզուով Աստուածաչնչի մատեաններից «Իմաստութիւն Սիրաքայ» գիրքն է գրել՝ Քրիստոսից ենթադրաբար 234 տարի առաջ։ Հէնց սրա քոռներից մէկը կոչուելիս է եղել նոյն անուամբ. մեկնել է Եգիպտոս, ուր իր ազգակիցների համար թարգմանել է իր պապի վերոյիչեալ աչխատութիւնը յունարէնի, քանի որ իր համերկրացիները երրայեցերէն լեզուն արդէն վաղուց մոռացել էին եւ գիտէին միայն յունարէն։ Երբայեցիները երրայեցերէն լեզուն արդէն վաղուց մոռացել էին եւ գիտէին միայն յունարէն։ Երբայեցերէն բնագիրը կորստեան է մատնուել եւ պահպանուել է միայն յունարէն թարգմանութիւնը, որը հիմք է ծառայել նաեւ 5-րդ դարում հայերէնի փոխադրութեան (տե՛ս «Վարք Երեւելի Արանց», հ. Ա, էջ 889–890)։*

41. Կիկրոփը *աւելի ստոյգ՝ Կեկրոփս (յուն. Κέκροψ), Աթէնքի հիմնադիրն է եւ Ցոյների թագաւորը, որն ապրել է, ըստ աւանդոյթի, 1582 թուականին ն.մ.թ.։ Ազգութեամբ, սակայն, եղել է եգիպտացի. գաղթականների հետ միասին եգիպտոսից մեկնելով գալիս է նախ Ատտիկէ, ամուսնանում տեղւոյն իչխաններից մէկի դստեր հետ եւ այնտեղ, ի նչանաւորումն իր անուան փառքի, քաղաք կառուցում, որը յետագայում վերանուանւում է Աթէնք։ Իր իչխանութեան տակ համախմբելով տեղւոյն բնակիչներին, կեկրոփը վարչական եւ տնտեսական փոփոխութիւնների գծով կազմակերպչական մեծ աչխատանքներ է կատարում, քաղաքական ինստիտուտներ եւ իրաւական նորմեր ներմուծում, ծերակոյտ հիմնադրում։ Կեկրոփն էր նաեւ երկրոյս (յն. Տիփես)՝ կա՛մ բարձրահասակ, կա՛մ էլ երկկեղուեան՝ սին յորջորջել են

միջնադարի ինչպէս արհեստագործութիւնների, այնպէս եւ գեղագիտութիւնների ու գիտակարգերի բնորոշման, դասակարգման ու գնահատումների վերհանման առումով:

Դասական շրջանի հայ մատենագրական երկերում «արուեստ» տերմինի հետեւեալ կիրառութիւնների ենք հանդիպում. բացի «հրաշք», «գերբնական երեւոյթ» հասկացութիւնն արտայայտելուց՝ զասական հայերէնում «արուեստ» տերմինը գործածուել է·

ա) «ուսմունք», «վարդապետութիւն» իմաստով. «Իսկ երանելւոյն վարվառակի գաւետարանական արուեստն ի մէջ առեալ, ձեռն արկանէր զգաւառովն...» (Կորիւն, Վարք Մաշտոցի, 1941, էջ 38):

բ) «Մասնագիտութիւն» նշանակութեամբ. «[Մաշտոցի] ցանկալի եղեալ գիւղաւորական արուեստիւն իւրոց զօրականացն» (անդ, էջ 36):

Ուշագրաւ է այն իրողութիւնը, որ Խորենացին «սեւագործ բանւոր» հասկացութեան համար կիրառել է «անարուեստ», իսկ մասնագիտութիւն ունեցող վարպետի համար՝ «արուեստաւոր» տերմինները· «...հրաման տայ չորից բիւրոց եւ երկուց հազարաց արանց անարուեստից գործաւորաց յԱսորեստանեայց եւ յայլոց իշխեցելոց եւ վեց հազար իւրոց ընտրելոց յամենայն արուեստաւոր գործաւորաց փայտի եւ քարի, պղնձոյ եւ երկաթոյ, որք ամենեւին կատարեալք իցեն յարուեստգիտութեան, ածել անխափան ի փափագեալ տեղին» (Խոր. I, ԺԶ):

Յատկանշական է եւ այն, որ գործնական մասնագիտութիւնները բնորոշելու համար Խորենացին սոյն քաղուածքում կիրառել է «արուեստագիտութիւն» տերմինը: Սակայն այս նոյն տերմինը վաղ շրջանի մեր մատենագրութեան մէջ չրջանառութիւն է գտել նաեւ գիտութիւնները անուանելու համար: Այսպէս, Եզնիկ Կողբացին, արուեստի բնոյթը բացայայտելիս, հետեւեալ տեսական ընդհանրացումն է տալիս նրա էութեան. «Արուեստն ոչ եթէ յընթերակայէ ինչ իմեքէ... առնու զարուեստագիտութիւնն» (Եզնիկ, Եղծ աղանդոց, 1826, էջ 26), կամ՝ «զԱմենայն ճարտարութիւն արուեստագիտութեան ունէր զինքեան» (անդ, էջ 237):

գ) «Երաժշտութեան գործիք» իմաստով. «...եւ առհասարակ թմբկահարք եւ սրնգահարք, քնարահարք եւ փողահարք, իւրաքանչիւր արուեստօք պէսպէս ձայնիւք բարբառեցան» (Փաւստոս Բիւզանդ, էջ ԼԲ):

Նկատենք, որ «արուեստ» տերմինի իմաստային այս բոլոր ընկալումները տեսական մեկնաբանումներում արտացոլում են գտել հիմունքային կամ նախադրեալային նշանակութեամբ: «Արուեստի» տեսութեան ամբողջական ըմբռնման մասին է խօսում եւ այն կարեւոր իրողութիւնը, որ հէնց այս տերմինը մեր մատենագրութեան մէջ կիրառութիւն է գտել բազմազան եւ հարուստ բառաճիւղաւորումներով:

«Արուեստ»-ի ըմբռնման թէորիական մշակումը, սակայն, միջնադարի հայ տեսական մտածողութեան մէջ արձարծուել է ինչպէս ժամանակաշրջանի փիլիսոփայութեան, այնպէս եւ քերականագիտութեան բնագաւառում, ըստ որում դրանցից իւրաքանչիւրում «արուեստ»-ի բովանդակութեան տարբեր կողմերի բացայայտմամբ:

Փիլիսոփայական երկերում, իսկ դրանց հետեւողութեամբ՝ նաեւ քերականական մեկնութիւններում, տրւում է «արուեստի» ըմբռնումը իբրեւ «երեւակայութեամբ գուգորդուող իրողութիւններ կերպաւորելու կարողութիւն»: Այս առնչութեամբ Դաւիթ Անյաղթը իր «Սահմանք իմաստասիրութեան» մէջ գրում է. «...արուեստ է ունակութիւն ճանապարհորդեալ հանդերձ երեւակայութեամբ» (էջ 102): Նշանակում է՝ արուեստի հիմնական տարրը համարւում է «երեւակայութիւնը», առանց որի մանագիտական, գեղագիտական եւ կամ գիտակարգային ոչ մի բնագաւառ կամ ուղղութիւն հնարաւոր չէ ենթադրել: Նման ձեւակերպումը իրօք բացայայտում է նշուած բնագաւառների բովանդակութեան ամենաընդհանուր բնորոշիչ առանձնայատկութիւնը: Սակայն «արուեստը» երեւակայութեան գուգորդմամբ իրողութիւններ առաջացնելու ունակութիւն լինելով հանդերձ նաեւ «գիտութիւն» է՝ համապատասխան ձեւով կերպաւորելով մանագէտի կամ արուեստագէտի մտայղացումները, հաւաստում է Դաւիթը. «Քանզի արուեստ ունակութիւն ոմն է եւ գիտութիւն, այլեւ ճանապարհորդ, այսինքն՝ գամենայն ինչ ըստ կարգի առնէ» (էջ 102):

V դարի հեղինակ Մովսէս Քերթողը, որից առաջ բանաքաղումներ է արել Երզնկացին սոյն քերականական Մեկնութիւնում, բնութագրելով արուեստն առհասարակ, նշում է, որ եւ բանական, եւ գործնական արուեստները վերջին հաշուով զարգանում են մտածողութեան ուժով· ընդսմին՝ նա կարեւոր պնդում է անում այն մասին, որ արուեստների (եւ «բանական», եւ «անբան») առաջացման աղբիւրը միաքն է: Աւելին. նա ճիշդ կերպով հաւաստում է, որ արուեստները, իրենց հերթին, մտաւոր զարգացման ազդակ են հանդիսանում: Այս ուշագրաւ ընդհանրացումը ձեւակերպուած է հետեւեալ սեղմ ու պատկերաւոր բնութագրումով. «Աղբիւր արուեստից միմբ են, խորհուրդ հաճոյարեղ՝ արարիչ արուեստից, եւ արուեստ՝ աճեցուցիչ մտաց» (տե՛ս Սոյն աշխ., էջ 148):

Այս հարցադրման առնչութեամբ Դաւիթը, սակայն, չեչոը դնում է ոչ ամէն մի մտածո-

ղութեան, այլ տեսական մտածողութեան՝ իմաստասիրութեան վրայ, գտնելով, որ իմաստասիրութիւնը, իրրեւ ընդհանրացնող եւ երեւոյթների էութիւնը բացայայտող գիտական ճանաչողութիւն, «սկզբունքներով» օժտում է թէ՛ բանական եւ թէ՛ «անբան» արուեստները: Իսկ նման հաւաստումը կական՝ առանցքային նշանակութիւն ունի, որովհետեւ ակնարկւում եւ ընդգծւում է միաժամանակ արուեստների տեսական բնոյթը: Այս առթիւ Դաւիթ մօտ կարդում ենք. «Եւ պարտ է գիտել, եթէ ոչ միայն բանական արուեստից եւ մակացութեանց տայ զսկզբունս իմաստասիրութիւն, այլեւ անբանից, որպէս զլարն՝ հիւսան, եւ զքարն՝ դարբնութեան» («Սահմանք», էջ 96):

Բայց նկատենք, որ միջնադարի հայ քերական մեկնիչների երկերում նկատելի է որոշակի միտում՝ քերականութեան վերաբերմամբ թրակացու գործածած («արուեստ») տերմինը միայն իրրեւ «գիտութիւն», «գիտակարգ» ընկալելու եւ մեկնելու: Ուստի անյարիր մեկնութիւն է տալիս Փրոֆ. Արշակ Ադամեանը, երբ միջնադարի քերականների երկերում նաբանութիւն հանդիպող «արուեստ» տերմինը եւ նրանով տրուած բնորոշումները ընկալում է իրրեւ искусство («գեղարուեստ»). տե՛ս նրա « Эстетические воззрения средневековой Армении », Երեւան, 1955 թ.):

Ցետագայ ժամանակներում «արուեստ» տերմինը ձգտելով մենիմաստութեան, սկսեց կիրառուել միայն գեղագիտական ուղղութիւնների ու մասնագիտութիւնների բնորոշման համար. իսկ գործնական մասնագիտութիւնների համար ստեղծուեց «արհեստ» տերմինը· գիտակարգերի կամ ուսումնակարգերի համար՝ «գիտութիւն» տերմինը՝ փոխարինելով «մակացութիւն» տերմինին: Ի դէպ՝ նշենք, որ «գիտութիւն» տերմինը թէեւ կար մեր զասական մատենագրութեան մէջ, սակայն այն կիրառւում էր գերազանցապէս «ճանաչողութիւն» իմաստով:

46. «Արուեստ բերականութեան»:– Պատճենումն է յն. Τέχνη γραμματική բառակապակցութեան: Նշանակում է՝ «քերականագիտութիւն» կամ քերականութեան առարկան: Համարժէք է նաեւ «քերական արուեստ» բառակապակցութեանը (տե՛ս էջ 95): Ինչպէս համեմատութիւնից ակներեւ է, յն. τέχνη տերմինը, յն. «արուեստ» տերմինի իմաստային հարժէքն է. նոյնը յն. γραμματική տերմինը, բառակազմական տեսակէտից, առաջացել է γράμματα բառից, որ նշանակում է «գրեր»: Եւ որովհետեւ «գիրը» հնում ընդունուած պրակտիկայի համաձայն կերպաւորւում էր պնակիտի վրայ փորագրութեամբ կամ «քերելով», այստեղից եւ՝ յունարէնում γράφω «քերել», «փորագրել» եւ «գրել», «չարագրել» իմաստները յունարէնում, իսկ հայերէնում՝ «քերականութիւն» տերմինը, որ նշանակում է «քերելու գործընթացը», իրրեւ անուանում «քերելու գաղափարի»: Նոյն հիմունքով են ստեղծուել «քերական» եւ «քերթող» տերմինները:

Պերճախօս վկայութիւն է եւ այն, որ նախքան «քերական» եւ «քերականութիւն» տերմինների բառապատճենմամբ ստեղծումը հայ մատենագրութեան մէջ՝ նաեւ ուղղակի փոխառութիւն է եղել յն. γραμματική բառ-տերմինի. այն երկու ձեւով է տառադարձուել՝ իրրեւ դուամատիկան» եւ «քերթող» տերմինները:

կոս (Ոսկերերան, Սոփերք) եւ գրամատիկոս (տե՛ս Աճառեան, Արմատական Բառարան, հ. 2, էջ 342):

47. «Տիեզերակալ Աղէքսանդրոս»-ը Մակեդոնացին է, որն ապրել է 356–324 թթ. մ.թ.ա.: Եղել է Ցունաստանի Փիլիպպոս թագաւորի նշանաւոր որդին, աչակերտել է «համապարփակ մտածող» Արիստոտէլին: Պատերազմներ մղելով Դարեհի դէմ՝ նուաճել է Պարսկաստանը, պարտութեան մատնել եգիպտացիներին եւ տիրել Եգիպտոսին, իր անուամբ մեծահամբաւ քաղաք հանդիսացող Ալեքսանդրիա), հովանաւորել է արուեստներն ու գիտութիւնները, նուաճել Հնդկաստանը եւ այլն: Վախճանուել է 33-ամեայ հասակում:

48. Աբիլլէսը Տրոյեան պատերազմին մասնակցած յոյն ամենանշանաւոր զօրավարն էր, որն իր մարտունակութեամբ մրցակիցը չունէր: Նրա մայրը՝ աստուածուհի Թետիսը, ըստ յունական դիցարանութեան, նորածին Աքիլլէսին անխոցելի դարձնելու համար ոտքից բռնած սուզում է Ստիգես աղբիւրի մէջ: Եւ Աքիլլէսը, ըստ Հոմերոսի նկարագրութեան, իրօք անխոցելի է դառնում, բացի գարշապարից, որին կախարդական ջուրը չէր հպել՝ մօր ձեռքը այն ծածկած լինելու պատճառով: Այստեղից՝ «աքիլլէսեան գարշապար» արտայայտութիւնը համաշխարհային գրականութեան մէջ՝ որեւէ անձնաւորութեան թոյլ եւ խոցելի տեղը մատնանշելու առումով:

49. Թերսիտէսը Հոմերոսի «Իլիական»-ում բացասական հերոս է մանաւանդ փիզիքական իր թերութիւններով, թէեւ, հոգեկան բարեմասնութիւնների տեսակէտից՝ չափազանց զրական է իրականում. նա արտայայտում է ժողովրդի ցասումը տրոյան անարդարացի պատերազմի դէմ, հակադրւում արքայից արքայ Ագամեմնոսին, պախարակում Աքիլլէսին, համլւում եւ ապա սպանւում իր ազնիւ ըմբոստացումների համար: Ֆիզիկապէս եղել է այլանդակ՝

կուզ, կաղ, չիլ աչքերով եւայլն(տե՛ս Ա. Գ. Առաքելեան, Ցունական գրականութեան պատմութիւն, 1962, էջ 46, 48, 49 եւ այլուր)։

50. էջ 95, տ. 12–21 : «Պատերազմ եղեալ... ի տեղւոջ իւրում» ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Մագիստրոսին (նշուած աշխ., էջ 225, տ. 25, էջ 226, տ. 6) ա՛յն դէպքում, երբ երգնկացին այլ աղբիւր է մատնացոյց անում։

51. Դաւիթ Անյաղթը իր քերականական մեկնութեան մէջ էլ աւելի է զարգացնում եւ ամբողջական դարձնում «բանական» եւ «անբան» արուեստների տեսութիւնը, որն ամբողջ միջնադարում տիրապետող էր մեր դպրութեան մէջ։ Դաւիթը առաջ է քաշում այն հիմնադրոյթը, որ մարդու էութիւնը օժտուած է երկակիութեամբ, այն է՝ մարդը հոգեկանի եւ մարմնականի միասնութիւն է կազմում. «Ցերկուց իմն պատճառաց մարդոյս գոյացեալ հաստատեցաւ բնութիւն՝ յոգւոյ եւ ի մարմնոյ»։ Այս հաւաստումից յետոյ Դաւիթը դիտել է տալիս, որ հոգեկանով եւ մարմնականով համապատասխանաբար առանձին «արուեստներ» են ստեղծուել, որոնք, սակայն, հաւասարապէս ազերսակցութեան մէջ են իրար հետ։ Այստեղից էլ հետեւութիւն է արւում՝ հոգեկան արուեստները բանական բնոյթ ունեն, իսկ մարմնական արուեստները՝ գործնական։ Ընդամին՝ եթէ հոգեկանին վերաբերող արուեստները ուսուցւում են բանականութեամբ, կամ՝ որ նոյնն է՝ տեսական քննութեամբ, ապա մարմնականին վերաբերող արուեստները՝ պրակտիկայով եւ հմտութեամբ։ Այս հարցադրումը առաւել յստակ է ձեւակերպուած եւ սկզբունքօրէն տարբեր է երգնկացու մէջբերած քաղուածքից հէնց Դաւիթ քերականական Մեկնութիւնում, որը եւ առաջադրում ենք ընթերցողին. «Եւ սոցա արուեստս որոշեալ առանձին ըստ ինքեանց, ոգւոյն՝ բանականն, եւ մարմնոյն՝ գործնականն, բայց հաւասարութեամբ առ միմեանս կապակցեալք, մինն՝ մտածաւէն առաջնորդելով, եւ միւսն՝ գնոյն գործով կատարելով» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 3, 1956, էջ 244)։

52. Բանական եւ գործնական արուեստները, իրենց հերթին, նոյնպէս բաժանման են ենթարկւում սուբյեկտիվ հիմունքով. այսինքն՝ նայած կենցաղի կամ հասարակութեան համար նրանց ունեցած օգտակարութեան ու անհրաժեշտութեան չափանիշի՝ արուեստները բնութագրւում են իբրեւ «բարի», «չար» ու «միջակ» բանական եւ գործնական արուեստներ։ Ըստ այդմ՝ բանական արուեստների դասից՝ «բարի» կամ «օգտակար» են համարւում գրիները կամ հոգեւոր երգերը, «չար» կամ անպէտք արուեստներ են դիտւում թովչութիւնները ու կախարդանքները, իսկ «միջակ» (այն է՝ ո՛չ շատ օգտակար, ո՛չ էլ շատ անպէտք) արուեստներ են ճանաչւում «մրմունջները», եւ դրանց նմանները։ Այստեղ ուշագրաւ է դիտել, որ մեր դպրութիւնը չեմքից մերժում է թովչութիւնը, կախարդանքը եւ ամէն տեսակի սնոտիապաշտութիւն իբրեւ վնասակար՝ «չար» արուեստներ։

53. Ըստ դաւթեան հարցադրման, «արուեստները» միմեանց նկատմամբ յատկանշւում են երկու առանձնայատկութիւններով եւս. արուեստների մի մասը «կայուն» է եւ յարատեւ, մի մասն էլ՝ «անկայուն» եւ «անցողիկ»՝ ըստ օբյեկտի բնոյթի եւ նրա յարաբերութեան ժամանակի նկատմամբ (էջ 96)։ Բացի այդ՝ արուեստների մի մասը ընդհանրական բնոյթ ունի, մի մասը՝ մասնակի, ըստ այդմ բանական արուեստի կայուն եւ ընդհանրական դասին է պատկանում գիրքը, անցողական եւ մասնակի բանական «արուեստներին» չարքին՝ մրմունջները եւ ինքնամփոփ մտածողութիւնը. իսկ գործնական կամ «անբան» արուեստներից կայուն եւ ընդհանրական չարքին պատկանում են բերդերը, ջրհորները. մինչդեռ անցողական եւ մասնակի՝ բոլոր աննկատ կամ պրոցեսային աշխատանքները, որոնք հետք չեն թողնում թանձրացական ձեւով։

54. կարեւոր է նշել, որ Դաւիթը քերականութիւնը «բանական արուեստ» համարելիս բացայայտում է միաժամանակ «բանական արուեստի» հինգ պահանջները, որոնցով պարզւում են նաեւ միջնադարի տեսական ըմբռնումները «բանական արուեստի» մասին ընդհանրապէս։ Մեր ծանօթագրած այս հատուածի համաձայն, քերականութիւնը եւս, ինչպէս եւ ամէն մի գիտակարգ, լինելով բանական արուեստ, իր էութեամբ պէտք է մտովի կառուցուող երեւոյթ լինի՝ յար եւ նման ճարտարապետական այն կառոյցին, որպիսին է «տնաշինութիւնը» եւ կամ կանխատես մտածութիւնը. «Իմաստուրութեամբ՝ մտածաւէն իմն ըստ տնաշինութեան առակի եւ միանգամայն առաջատես խոհականութեան» (սոյն աշխատ., էջ 97)։ Գիտակարգի կամ ուսմունքի նման պատկերացումը, պէտք է ասել, ուղղակի գեղեցիկ է, ու, մանաւանդ՝ ճշմարտացի։ Իրօք, իւրաքանչիւր գիտակարգ կամ ուսմունք իր էութեամբ նոյնպէս ճարտարապետական ամբողջական կառոյց է, բայց մեծաւոր բնոյթի, ըստ որում՝ հիմնամասերի, ենթամասերի, անցումների, յենակների, նախագրեալների, հարցադրումների ու մեկնաբանումների նիրզաչնակ համագրումով։ Սա առաջին առանձնայատկութեան բացայայտումն է «բանական արուեստի»։ Իսկ քերականութիւնը հէնց այդպիսի գիտակարգ է։

Երկրորդ առանձնայատկութիւնը, որ պահանջւում է իւրաքանչիւր գիտակարգից կամ ուսմունքից՝ այն է, որ նա լինի միասեռ՝ իր քննարկած հարցադրումներով, եւ ոչ թէ վայրիվերոյ եւ խառնիճաղանճ խնդիրներ արծարծի։ Այստեղից եւ՝ «հարազատութեան» պահանջը հարցերի նկատմամբ։ Սա նոյնպէս խիստ կարեւոր պայման է, որպէսզի այս կամ այն գիտակարգը «բանական արուեստ» նկատուի։ Երգնկացու սոյն երկում Դաւթից բերուած հատուածում անհերքելի որոշակիութեամբ ասուած է. «Իսկ հարազատութեամբ՝ աւտարս ինչ եւ այլեւայլս, քան եթէ համրոյրս եւ հարազատս գաւացուածան առնել» (անդ)։ Այս առումով եւս քերականութիւնը լրացնում է «բանական արուեստի» պահանջը։

Ա՛յնուհետեւ, «բանական արուեստ» համարուելու համար իւրաքանչիւր գիտակարգի երրորդ պահանջն այն է, որ սոսկ իր անուանմամբ կամ վերտառութեամբ արտացոլի գրքի բովանդակութիւնը, որով եւ ընկալելի լինի ընթերցողին առաջին իսկ հայեացքից. դիցուք՝ «Քերականութիւն» անուանումը առարկայի՝ խոկոյնեւեթ ընկալելի է դարձնում այդ գիտակարգը ներկայացնող գրքի բովանդակութիւնը. մեր պատկերացումը այդ դասընթացքի մասին անմիջական է եւ ակնթարթային, որովհետեւ այն ինքնաճանաչողական է. «Այլ վերնագիրն՝ զի բաւական իցէ միով կարգիւն զամենայն գրոցն գիտել զմիտս, որպէս ի Քերականութենէ կամ ի Գործոց Առաքելոցն է յայտ» (տե՛ս անդ)։

«Բանական արուեստ» դիտուելու համար չորրորդ պահանջը գիտակարգի նկատմամբ այն է, որ նա իր արծարծած հարցադրումներով քննարկի տուեալ առարկայի (եւ ո՛չ՝ տարբեր առարկայի կամ առարկաների) իրողութիւնները, նախ՝ իրրեւ բարձր կարգի վերացութիւններ՝ «սեռեր» կամ կատեգորիաներ, այնուհետեւ՝ իրրեւ «տեսակներ» եւ ապա իջնի աստիճանաբար մինչեւ «անհատը»՝ անբաժանելին, եւ այստեղից էլ՝ դարձեալ բարձրանալով հասնի նարտ մինչեւ «սեռերը»՝ բարձրագոյն վերացութիւնները։ Սա ընդգրկումների աստիճանաւորման պահանջն է բուն բաժանման հետազօտական այն մեթոդի, որ ընդունուած էր մեր դպրութեան մէջ։ Ի դէպ՝ պատահական չէ, որ այդ մեթոդը բնութագրւում է իրրեւ «ուսմունքային» կամ մէջ։ Ի դէպ՝ պատահական չէ, որ այդ մեթոդը բնութագրւում է իրրեւ «ուսմունքային» կամ «մանկավարժական» (հին տերմինով՝ «վարդապետական»)։ «Բայց վարդապետականն՝ յերկուս ինն ձեւս,– գրում է Դաւիթը,– որ է կատարելոց գործ՝ կա՛մ զգոյացութենէ բուռն հարկանել եւ իջանել յարարած, աւրինակ իմն ընդ աստիճանս յանհատս տեսակս, եւ կա՛մ՝ աստի դարձեալ անդր ելանել» (սոյն աշխատ., էջ 97–98)։

Հինգերորդ եւ վերջին պահանջը իւրաքանչիւր գիտակարգի «բանական արուեստ» դիտուելու համար այն է, որ նրա ամբողջը՝ հանրագումարը մասերից բաղկացած լինելով հանդերձ ուսուցման ժամանակ պէտք է մատուցուի ունկնդիրներին ծանօթից անծանօթը մեկնելով՝ աստիճանական զարգացումով։ Այս պահանջը անչուշտ սերտօրէն աղերսւում է չորրորդ պահանջին. «Սոյնգունակ եւ ըստ մասին կատարումն, թէպէտ ի քերականութենէ սկիզբն առնիցէ եւ ի վերջին մասն, եւ կամ ի վերջի մասնէն ի գլխաւորագոյն սկիզբն, նելով առաջնորդէ մինչե

խաւութեամբ (περὶ συντάξεως), որն անձանօթ է մնացել, տարաբախտաբար, հայ իրականութեանը: Գրել է նաեւ «Դերանունների», «Շնդկապների», «Մակրայների» եւ «Առոգանութեան մասին» աշխատութիւններ: Դաւիթի յիշեցումը Ապոդինարի մասին, դասելով հաղորդման բնոյթից, աւանդաբար ձեռք բերուած տեղեկութիւն պէտք է համարել: Ապոդինար անուամբ հայր եւ որդի են յիշւում նաեւ վաղնջական շրջանի բնդհանուր մատենագրութեան մէջ, որոնք ապրելիս են եղել, սակայն, 4-րդ դարում՝ Հերովդիանոսից երկու հարիւրամեակ յետոյ: Հայր Ապոդինարը Հերապոլսի «մեծիմաստ» եպիսկոպոսն է եղել: Ունի ջատագովական ճառ քրիստոնէական կրօնին նուիրուած: Որդի Ապոդինարը նոյնպէս եպիսկոպոս է եղել, ասորական Լաւոդիկէ քաղաքում, եւ այդ քաղաքում էլ հռչակ ձեռք բերել իբրեւ քերականութեան ուսուցիչ: Շատ աշխատութիւններ է հեղինակել՝ բանասիրական, իմաստասիրական, աստուածաբանական բնոյթի, ինչպէս արձակ, այնպէս էլ չափածոյ, բայ որում յատկանշական է, որ երեսուն «գրքից» բաղկացած աշխատութիւն է գրել նա իմաստասէր Պորփիւրի դէմ: Հեղինակել է նաեւ ջատագովական եւ մեկնողական բնոյթի երկեր: Դաւանաբանական պայքարում Ապոդինար Որդին նոյնպէս ճանաչուած անձնաւորութիւն է համարւում (տե՛ս «Վարք Երեւելի Արանց», հ. Ա, էջ 59): Հազիւ թէ սրանցից որեւէ մէկը նկատի ունեցուած լինի Դաւիթ երկում:

60. «Գրական արուեստ» բառակապակցութիւնը ներկայ դէպքում նշանակում է «գրաւոր խօսք» առհասարակ՝ ամէն մի գրութիւն հակացութիւնների դրսեւորման համար, «գրաւոր արտայայտութիւն»:

61. Ելնելով գիտական այն ճիշդ հարցադրումից, որ հնչոյթը այլ բան է քան գիրը, այս անյայտ հեղինակը քերականութիւնը նմանեցնում է, պատկերաւոր ձեւով, մարդուն (որպիսի համեմատութիւնը, անշուշտ, պայմանաւորուած է իր ժամանակի մտածողութեամբ) եւ ասում՝ «տառը», իբրեւ հնչոյթ, նման է մարդու հոգուն, իսկ գիրը, իբրեւ հնչոյթի բաւնծրացական արտայայտչաձեւ, նման է մարդու մարմնին: Մեզ թւում է, որ Երզնկացու մատնանշած անյայտ հեղինակի այս մտքերը տառի եւ գրի գիտական տարբերակման մասին՝ պատկերում են Վարդան Արեւելցուն, որին, անհամանալիօրէն, ոչ մի տեղ, ոչ մի անգամ եւ ոչ մի առիթով Երզնկացին չի յիշատակում: Այնտեղ նոյնպէս ասուած է. «Արդ՝ զի՞նչ նմանի քերականութիւնս.- մարդոյ, տառն ի հոգի եւ գիրն ի մարմին...» (տե՛ս մեր հրատարակած «Վարդան Արեւելցի, Մեկնութիւն քերականի», 1972, էջ 85): Նչենք, սակայն, որ տառի (իբրեւ հնչոյթի) եւ գրի վարդանեան այս ըմբռնումը, իր հերթին, զարգացումն ու տեսական ամրողջական ընդհանրացումն է դաւթեան ըմբռնման: Դաւիթն այս մասին գրում է. «Եւ զի ասէ յաղագս տառի եւ բուռն հարկանէ զգրոյ. քանզի տառզ անմարմին, իբր թէ բանի նշանակ, զի գիտելի կացուցանէ գրովն զբանն, որպէս այբուբեն զայբն» (Ն. Ադոնց, նշուած աշխ., էջ 93):

62. Քերդող: – *Պատճէնումն է յուն.* ποιητής *բառի. զրան համապատասխանում է լտ.* poeta *բառը: Նշանակում է՝ 1. «բանաստեղծ», 2. «մատենագէտ», 3. Պատճէնումն է նաեւ յն.* γραμματεύς *բառի, համարժէք է լտ.* litterator, interpres librorum *բառերի. Նշանակում է՝ «թարգմանիչ», «մեկնիչ», «վերծանող»: 4. Պատճէնումն է նաեւ յն.* γραμματικός *բառի, համապատասխանում է լտ.* grammaticus *բառը. Նշանակում է՝ «քերական». տեքստում՝ «բանաստեղծ», «չափածոյ գրող» իմաստով է օգտագործուած:*

63. Շարագիր:– *Պատճէնումն է յն.* συγγραφεύς *«արձակագիր» բառի, համապատասխանում է լտ.* scriptor. *Նշանակում է՝ «մատենագիր», «վիպագիր», «հեղինակ», «գրիչ»: 2. Պատճէնումն է նաեւ յն.* σύγγραμμα եւ γράμμα *բառերի, համապատասխանում է լտ.* littera *եւ* scriptura *բառերին: Նշանակում է՝ «գրուածը», «մատենագրութիւն», «պատմագրութիւն», «գիրք»: 3. Նաեւ՝ «նշանագրեր», «տառեր»: Տեքստում՝ «արձակագիր» իմաստով է օգտագործուած:*

64. էջ 103, տ. 5–14: *«Ա՛ռ որովք նախքան ի սոյն արուեստս...հմտանալի լինիս» ընթերցումը Ադոնցը յատկացրել է Դաւիթին (նշուած աշխ., էջ 83, տ. 16–19): Մինչդեռ Երզնկացին անորոշաբար է նշում աղբիւրը՝ «Այլուստ»: Եթէ Դաւիթին պատկանէր հատուածը՝ Երզնկացին չէր զլանայ այն ցոյց տալու, ինչպէս բոլոր դէպքերում վարուել է:*

65. էջ 106, 1–9 *տողերը, որ Դաւիթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» երկից են ներմուծուածայստեղ, Ադոնցը, ըստ երեւոյթին, գիտակցաբար չի ընդգրկել Դաւիթի քերականական Մեկնութեան բնագրում՝ դրա բաղդրամասը չլինելու պատճառով (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 84): Նոյն ճիշդ մօտեցումն է ունեցել նաեւ համանման միւս դէպքերում:*

66. *Խօսքը ճանաչողութեան չորս հիմնական տեսակների մասին է (էջ 106), որ միջնադարի մեր դպրութեան մէջ տեսական շատ արժէքաւոր հարցադրում է՝ գիտակարգերի բնորոշման ու դասակարգման համար: Ընդ որում կարեւորն այն է, որ այստեղ արւում է մի հետեւութիւն՝*

գիտակարգերի առաջադրմամբ, որն աներկրայօրէն ընդգծում է միաժամանակ հայ տեսական մտածողութեան բարձր մակարդակը: Այսպէս, ուրեմն, գիտութիւնները, ըստ Դաւթի, լինում են կա՛մ ընդհանրական բնոյթի, կա՛մ՝ մասնական, որ եւ նոյնն է՝ պատճառական կամ անպատճառական (ապրիորի): Ըստ այսմ՝ ճանաչողութեան տեսակները բնութագրուում են.

Ճանաչողութեան առաջին տեսակը՝ «Հմտութիւն»-ը մասնակի երեւոյթների անպատճառական (ապրիորի) իմացութիւն է: Դիցուք՝ երբ մէկը իմանալով մի գեղ, կիրառում է այն, ոչ թէ անհրաժեշտ առանց սակայն նրա բուժիչ յատկութիւնների պատճառը հասկանալու, թէ ինչու անհրաժեշտ է օգտագործել այն տուեալ հիւանդութեան համար: Նման ճանաչողութիւնը չափազանց մակերեսային է՝ հիմնուած լինելով եզակի փաստի իմացութեան փորձի վրայ: Սա՝ ընդհանրապէս «Հմտութիւնը» իբրեւ ճանաչողութեան առաջին՝ ստորին մակարդակ ըմբռնումն է: Սակայն հայ քերականները մեկնաբանելով Թրակացու գրոյին այն մասին, որ «քերականութիւն է հմտութիւն», բոլորովին այլ բովանդակութիւն են դնում «Հմտութիւն» տերմինի մէջ՝ փաստօրէն համարժէք դարձնելով այն ճանաչողութեան առաւել բարձր տեսակին՝ «բանական արուեստին»:

Ճանաչողութեան երկրորդ տեսակը, միջնադարի քէորիական ըմբռնողութեան համաձայն, «ներհմտութիւն»-ը (իմա՝ փորձառական հմտութիւնը, որ բառապատճենում է յն. ἐμπειρία տերմինի) ընդհանուր անպատճառական իմացութիւն է: Այն հիմնուում է մարդկային յիշողութեան վրայ՝ համանման երեւոյթների բազմակրկնութեամբ ձեռք բերուած վարժողական ճանաչողութիւն որպէս, առանց, սակայն, պատճառական կապերի ըմբռնման՝ ինչպէս Դաւիթն է ասում. «Իսկ ներհմտութիւն՝ ընդհանուր եւ անպատճառ գիտութիւն, որպէս ներհմտական բժիշկ, որ բազում դեղս գիտելով անգիտանան զպատճառս ներգործութեան դեղոցն» (տե՛ս Երզնկացու սոյն Մեկնութիւնը, էջ 106):

Ճանաչողութեան երրորդ տեսակը արուեստն է, որն առաւել հետաքրքրում է մեզ տուեալ դէպքում՝ քերականութեան բնոյթը որոշելու առումով. Դաւթի ձեւակերպմամբ՝ «արուեստ ընդհանուր գիտութիւն՝ հանդերձ պատճառաւ» (Երզնկացու սոյն Մեկնութիւնը, էջ 106): Իսկ այս նշանակում է, որ իր ճանաչողութեամբ արուեստն ընդգրկում է բոլոր համասեռ երեւոյթները՝ պատճառական ըմբռնմամբ հանդերձ, որով եւ սկզբունքօրէն տարբերւում է հմտութիւնից: Այս առումով էլ՝ պատահական չէ, որ քերականութիւնը գերազանցապէս բնութագրւում է ո՛չ թէ իբրեւ «հմտութիւն», այլ՝ որպէս «արուեստ» միջնադարի մեր բոլոր քերական մեկնիչների կողմից:

Իսկ ճանաչողութեան չորրորդ եւ վերջին տեսակը գիտական իմացութիւնն է (գրաբարեան տերմինով՝ «մակացութիւն»), որը սահմանւում է Դաւթի կողմից իբրեւ «ընդհանուր անսխալ եւ անփոփոխելի գիտութիւն» (Երզնկացու սոյն աշխ., էջ 106): Բանն այն է, բացատրում է նա, որ գիտական ճանաչողութիւնը իր կիզակէտում գտնուող երեւոյթներն ու իրողութիւնները ճանաչում է ո՛չ թէ մակերեսային կամ արտաքնապէս, այլ դրանց էութեամբ. այդ պատճառով էլ նա օժտուած է «անսխալականութեամբ»: Սա շատ կարեւոր եւ խորաքնին ըմբռնում է գիտական ճանաչողութեան, որն իր ուժը պահպանում է նաեւ բոլոր ժամանակների համար: Այս առթիւ Դաւիթը գրում է. «Մակացութիւն է գիտութիւն անսխալ իւրոց ենթակայից իրողութեանց, ըստ որում ունի զրնութիւն, քանզի որպէս ունին զրնութիւն իրողութեանց իրք, այնպէս գիտէ» («Սահմանք իմաստասիրութեան», էջ 104):

Բայց ինչո՞վ է տարբերւում արուեստը՝ գիտական ճանաչողութիւնից: Այս մասին ծաւալուել են հնում երկար վէճեր ու տարաձայնութիւններ: Ոմանք այն տեսակէտն են յայտնել, որ գիտական ճանաչողութիւնը եթէ «անսխալական» է երեւոյթների էութեան բացայայտման իր ներգօրութեամբ, ապա արուեստը իր ճանաչողութեամբ «սխալական» է: Դաւիթը մերժում է նման հարցադրումը՝ գտնելով, որ օբյեկտիվ իրականութեան ճիշդ արտացոլման տեսակէտից ճանաչողութեան այս երկու տեսակներն էլ համարժէք են՝ «անսխալական» են, միայն այն վերապահութեամբ, որ եթէ արուեստը իր բնոյթով կամ էութեամբ «անսխալական» է, ապա իր օբյեկտի ոչ նոյնարժէքութեան պատճառով բուն է «սխալական», խարուսիկական» է, ապա իր օբյեկտի ոչ նոյնարժէքութեան պատճառով բուն է «սխալական», խարուսիկ. «...եւ արուեստ բան իւրում բանին անսխալ է,- գրում է Դաւիթը,- իսկ վասն ենթակային ապականութեան թուի սխալական գոլ» («Սահմանք իմաստասիրութեան», էջ 104): Այլ կերպ ասած՝ արուեստի եւ գիտութեան ճանաչողութեան սկզբունքային տարբերութիւնն այն է, որ առաջինը իր էութեամբ (գիտելիքների հանրագումարով, որպէս օբյեկտիվ իրողութիւնների ու հմտութիւնների արտացոլում) «անսխալական» է, իսկ իր առարկայով՝ «սխալական», քանի որ վերջինս «հոսանուտ» է եւ «ապականուող»՝ այլափոխման ենթարկուող. դիցուք՝ «հիւանդութիւնը» իբրեւ «արուեստ», իր էութեամբ օբյեկտիվ ճշմարտութիւններից առջացած իմացութիւնների հանրագումար է, բայց նրա ենթական (իմա՝ առարկան)՝ փայտը, մօտս չինելիս կարող է անակնկալօրէն ջարդուել եւ «սխալեցուցանել զարուեստն»՝ քանի որ այն «հոսանուտ» բնոյթի է: Մինչդեռ գիտական ճանաչողութիւնը այդպէս չէ: Նա ե՛ւ իր

էութեամբ, իբրեւ օբյեկտիվ իրականութեան հարազատ արտացոլում, եւ՛ իր ենթակայով՝ իբրեւ օբյեկտիվ իրականութեան յարաբերականօրէն կայուն եւ անփոփոխ, «անսխալական» է: Դիցուք, ասում է Դաւիթը, երկրաչափութիւնը եւ իր ենթական՝ երկիրը, աստղագիտութիւնը եւ իր ենթական՝ աստղերը· «Քանզի եւ աստղագիտութիւն անսխալ է, եւ ենթակայն նորին, այսինքն աստեղք» («Սահմանք իմաստասիրութեան», էջ 104):

67· Ի դէպ, վաղ միջնադարի հայ տեսական մտածողութեան ըմբռնմամբ՝ իմաստասիրութիւնը (փիլիսոփայութիւնը ամենալայն առումով) «մայր գիտութիւն» էր դիտւում այն պատճառով, որ նա բացայայտում էր երեւոյթների ամենաընդհանուր օրինաչափութիւնները, ուստի եւ սկզբունքներ էր տրամադրում բոլոր արուեստներին ու գիտակարգերին· «...Իմաստասիրութիւն մայր է իմաստից եւ արուեստից եւ ընդհանուր մակացութեանց,– խորաքննին հաւաստմամբ հետեւութիւն է բխեցնում Դաւիթը,– բանզի ի նմանէ առնուն առաջս եւ սկզբունս ամենայն արուեստ եւ մակացութիւնք» («Սահմանք իմաստասիրութեան, էջ 50): Ի հիմնաւորումն այս ելակէտային դրոյթի, Դաւիթը ապացուցման փաստարկներ է առաջ բերում՝ ասելով, որ եթէ երկրաչափը կիրառում է ինչ-որ երկրաչափական գծապատկեր, ապա նա իրեն պարտաւոր չի համարում ըմբռնելու գծապատկերի էութիւնը որպէս այդպիսին, որովհետեւ դա բնաւ կարեւոր չէ երկրաչափական գործողութիւնների համար: Մինչդեռ գծապատկերի էութեան առանձնայատկութիւնների տեսական բացատրութիւնը կարող է տալ միայն բնափիլիսոփան: Բժիշկը նոյնպէս սոսկ միայն ի հաւաստումն («խոստովանաբար») գիտէ, որ մարմինը բազկացած է «չորս տարրերից» (ըստ այն ժամանակուայ պատկերացման), դրա պատճառական իմացութիւնը յայտնի է դարձեալ բացառապէս բնափիլիսոփային: Եւ կամ քերականը նոյնպէս միայն իրեւ տուեալ կամ հաւաստում գիտէ, որ է–ն եւ ո–ն բնութեամբ երկար ձայնաւորներ են, իսկ դրանց պատճառական իմացութիւնը կարող է յայտնի լինել միայն երաժիշտ փիլիսոփային (տե՛ս «Սահմանք իմաստասիրութեան», էջ 50–52):

68· Թէեւ փորձ է արւում տարբերակելու «բերքութիւն» եւ «բերքողութիւն» տերմինները, բայց չափազանց տարտամ: Հին մատենագրութեան մէջ դրանք համարեա համանիշ են՝ չունենալով նոյնիսկ իմաստային երանգաւորման հակադրութիւն: Երկուսն էլ պատճառներ են յն. ποίησις բառի· վերջինիս լտ. համապատասխանում են poesis եւ poema տերմինները: Ըստ էութեան՝ «չափածոյ ծաւալուն խօսք» է նշանակում վիպական որեւէ թեմայի վերաբերող: Այդ իսկ պատճառով նախապէս «բերթողութիւն» կամ «բերթութիւն» տերմինները յստակ հակադրուած իմաստ են արտայայտել միայն «բերականութիւն» տերմինի նկատմամբ, ինչպէս դա բացորոշ է դառնում նաեւ Ստեփանոս Սիւնեցու ասոյթից· «Բարձրագոյն բերթողութիւն բան զբերականութիւն՝ որչափ ոգի քան զմարմին» (Ն. Ադոնց, նշուած աշխ., էջ 191): Այս նոյն ասոյթը, սակայն, երգնկացու Մեկնութեան մէջ չրջուած ձեւով է ներկայացուած· «վասն զի բարձրագոյն է բերականութիւն բան զբերքութիւն, որքան հոգի քան զմարմին» (տե՛ս Սոյն Մեկնութիւնը, էջ108). «Բերթողութիւն» տերմինը նաեւ ժողովրդական ստուգաբանութեան է ենթարկուել՝ իբրեւ «գիրբողութիւն»՝ այն նկատառումով, որ գիրը ստեղծուել է չափածոյ վիպական պատումները մարմնաւորելու համար, որից եւ՝ «բերթողութիւն»· «Վասն զի յաղագս սորա գոաւ գիր» (տե՛ս Ն. Ադոնց, նշուած աշխ., էջ 196): Սակայն ոչ միջնադարում «բերթողութիւն», «բերթութիւն» եւ «բերականութիւն» տերմինները համարժէք կիրառութիւններ են ունեցել: Միւս կողմից՝ «բերթութիւն է առասպելաւարժութիւն» ձեւակերպումը (տե՛ս սոյն Մեկնութիւնը, էջ 107) նոյնպէս յուշում է, որ բերթութիւնը վիպասանական հնագոյն չափածոյ պատումների իմացութիւն է, համութիւն, եւ միաժամանակ բանաստեղծների դիցարանական ու վիպական պատումներն ինքնին:

Իսկ «շարագրութիւն» տերմինը բառապատճէնումն է յն. σύγγραμμα տերմինի, որին համապատասխանում է լտ. scriptura բառը, որ նշանակում է «արձակ գրութիւն» ընդհանրապէս՝ «պատմութիւն», «գրոյց» եւլն: Տուեալ կոնտեքստում նաեւ «արձակ եւ չափածոյ երկերը կարգալու համութիւն»:

69· Առասպիւն: – Ստեղծուել է յն. προσηγορευτικός տերմինի հիման վրայ՝ նոյն բաղադրիչների հայերէն թարգմանութեամբ. սրան համապատասխանում է լտ. appellativus տերմինը: Նշանակում է՝ 1. կոչական: 2. Պատճէնումն է նաեւ՝ յն. προσηγορικός բառի: Նշանակում է «հասարակ» (անուն)՝ ի տարբերութիւն յատուկ անուան:

70· Ենթադատութիւն:– Ստեղծուել է յն. ὑπόκρισις տերմինի հիման վրայ՝ նոյն բաղադրիչների հայերէն թարգմանութեամբ. համապատասխանում է լտ. simulatio բառին (լտ. pronunciation seu actio oratoris): Նշանակում է՝ հռետորական չարժուձեւերի կիրառումը նաեւ ընթերցանութեան ժամանակ, համաձայն ասոյթի եղանակային երանգաւորման եւ իմաստի:

71· Զրուցատրութիւն: Թրակացու քերականութեան համակարգում երկրորդ մասն է կազմում, որը վերաբերում է հնագոյն տեքստերի ընթերցմանը՝ ամենքային համութեամբ, քերթողական արուեստով, այն է՝ համապատասխան կշռոյթով ու չափով: Ցունարէնում համարժէքն է ἐξήγησις տերմինը. լտ. enarratio եւ explicatio եզրերը: Նշանակում է՝ «մեկնութիւն», «բացատրութիւն» քերականագիտական իմաստով: 2. Նաեւ արտայայտել է՝ «պատմավէպ», «գրոյց», «հեքիաթ» նշանակութիւններն ընդհանրապէս:

72· Այստեղ «քերականութիւնը» լիովին հաւասարեցուել է «քերթողութեանը»՝ ընդելով այս տերմինների միջեւ իմաստային բոլոր հակադրութիւնները· դա, անշուշտ, գերագնահատման արդիւնք լինելով՝ յանգեցրել է սխալ պնդումի:

73· «Գրամարտկութիւն» տերմինը նոյնպէս համարժէք կիրառութիւն է գտել «քերականութիւն» տերմինին· այն ստեղծուել է ժողովրդական ստուգաբանութեան հիման վրայ՝ իմաստային ազերսակցութեամբ, իբրեւ «գրքերի դէմ մարտնչող»· նրա բաղադրամասերն են՝ «գիր» եւ «մարտիկ» բառահիմքերը: Նախապէս ուղղակի փոխառութիւն է եղել յն. γραμματικός բառի՝ «գրամարտիկոս» ձեւով· այնուհետեւ վերահիմաստաւորմամբ՝ չրջանառութեան մէջ են մտել «գրամարտիկ» եւ «նոյնիսկ «գրամարտկոս» բառաձեւերը մեր մատենագրութեան ոլորտում (համմտ. «Արիստարքոս գրամարտիկոս», «քան... զգրամարտիկոսացն» (ՆՀԲ, հ. Ա, էջ 584), «ոչ երբէք ի ստացին վարժելոց գրամարտկոսաց եւ քերդողաց հնացեալ» (Գր. Մագիստրոսի Թղթերը, էջ 9) եւ այլն: «Գրամարտիկ» եւ «գրամարտկոս» բառերից էլ առաջացել է «գրամարտկութիւն» տերմինը:

74· Էջ 108, տ. 22–24: «Եւ այսոցիկ բազում պէտք են... ասացելոցն» ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Ստեփանոսին (տե՛ս Ն. Ադոնց, նշուած աշխ., էջ 185, տ. 4–6):

75· «Բաղխոհականը»–ը ճարտասանական արուեստի երեք բաղկացուցիչ մասերից մէկն է· դա հռետորական ճառի այն տեսակն է, որը գործ է ածւում դատարանում, երբ «փաստաբանը ջատագովում կամ ամբաստանում է որեւէ մէկին կամ որեւէ գործ»: Ըստ Դաւթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» երկի տուած բացատրութեան, «Ատենականն վասն անցելոյ ժամանակին ունի զգոյութիւն, վասն զի ամենայն որ գոաէ, վասն այնոցիկ գոաէ զորս գործեաց» (էջ 146): Բառապատճէնումն է յն. δικαστικός բառից, որին լտ. համապատասխանում է judicialis բառը:

76· Բաղխոհականը ճարտասանական արուեստի երկրորդ տեսակն է, որը գերազանցապէս բարոյա–խրատական բնոյթ ունի, իբրեւ կոչ, յորդոր կամ զգուշացում՝ դիմելու տուեալ օգտակար գործողութեան, կամ խուսափելու՝ տուեալ վնասակար արարքից: Ըստ Դաւթի՝ «բաղխոհականն վասն ապառնոյ ժամանակի ունի զգոյութիւն, վասն զի յորժամ ոք ումեք խորհրդակից գոյ, վասն հանդերձելոյն խորհի» (էջ 146): Բառապատճէնումն է յն. συμβουλευτικός տերմինի, որի լտ. համարժէքն է՝ deliberativus բառը:

77· Կացրդականը ճարտասանական արուեստի երրորդ եւ վերջին տեսակն է՝ ըստ յունահայկական դպրութեան: Հանդէսներում արտասանուող «ջատագովական» կամ «պարսաւական» բնոյթի ճառ է՝ համապատասխան փաստարկներով ու հիմնաւորումներով: Դաւիթը այս առնչութեամբ գրում է· «...կացրդականն յաղագս ներկային գոյանայ, վասն զի ճնումն առընթերակայիցն բարեացն ունի յինքեան» (էջ 146): Բառապատճէնումն է յն. ἐπιδεικτικός տերմինի, որ նշանակում է՝ «ապացուցողական», լտ. համապատասխանում է՝ demonstrativus տերմինը:

78· Ադոնցը սկզբունքային սխալ է թոյլ տուել ճարտասանական արուեստի երեք բաղկացուցիչ տեսակների մասին տեսական հարցադրումը ներկայացնելիս քննական բնագրում «ոչ ունիցի» ժխտական ստորոգեալը առաջադրելով (էջ 117), փոխանակ դրականի («ունիցի»): Ամբողջ հարցադրումը, իրականում, այն մասին է, որ եթէ ճարտասանական արուեստի վերոյիշեալ երեք տեսակներից որեւէ մէկին տիրապետի մէկը, ապա ճարտասան կը համարուի՝ անկախ նրանից, թէ միւս տեսակները լաւ գիտէ, թէ ոչ: Մինչդեռ քերականագէտ դիտուել, եթէ միայն թով այդպիսին չէ: Վերջին դէպքում՝ ոչ ոք չի կարող քերականագէտ դիտուել, քանզի քերականութեան վեց բաղկացուցիչ մասերին էլ հաւասարապէս:

79· Թուերի խորհրդապաշտութիւնը (միստիֆիկացիան) բնորոշ է միջնադարի հայ քերականութեան մեկնիչների (եւ ո՛չ միայն քերական մեկնիչների) աշխատութիւններին· այս կամ այն մեկնիչների (եւ ո՛չ միայն քերական մեկնիչների) աշխատութիւններին· այս կամ այն միաւոր թիւը մեկնիչներն անպայման առնչում են աստուածաչնչական պայմանականութիւններ հետ եւ ճգնում «մեկնաբանել» քերականական կարգերի թուային առանձնայատկութիւնները վերջիններով: Բացի դրանից, տարածուած թիւր պատկերացում է եւ այն, որ թուերը, իբր, օժտուած են «սեռային յատկանիշով»· ըստ այդմ՝ կենդանիները «արու» են, որոնք

«ծննդական» չեն, այսինքն՝ չեն կարող հաւասարապէս բաժանման ենթարկուել, մինչդեռ գոյգերը «էգ» են, ուստի եւ՝ «ծննդական», հաւասար բաժանման ենթարկուելու չնորհիւ. ընդ որում «ծննդական» թուերը նաեւ «կատարեալ» են համարւում: Այդ իսկ պատճառով կոնտեքստում քերականական արուեստի վից բաժիններից բաղկացած լինելը «առաւելութիւն» է դիտւում, քանի որ այն... «ծննդական» թիւ է, եւ ոչ, ասենք՝ կենա, որ «ծննդական» չլինէր...

80. Վերծանութիւն:– *Այս տերմինի կազմութիւնը իմաստային փոխառութեան հիման վրայ է. համապատասխանում է յն.* ἀνάγνωσις, ἀνάγνωσμα *տերմիններին, որոնց լտ. համարժէքներն են՝* lectio, recognitio: *Նշանակում է՝ 1. բարձրաձայն ընթերցանութիւն, կարդալը: 2. կարգալով իմանալը: Միջնադարի քերականական մեկնութիւններում, Թրակացու երկի հետեւողութեամբ, յատուկ ուշադրութիւն է տրւում «Վերծանութեան արուեստին»՝ առանձին գլուխ յատկացնելով դրան (երկրորդ գլուխը): Ըստ այդմ՝ նայած գրաժանրի բնոյթին (ողերգութիւն, կատակերգութիւն, դամբանական, քնարական երգութիւն եւ այլն)՝ ընթերցումը համապատասխանաբար ձայնելիւջային երանգաւորմամբ պէտք է կատարել:*

81. Ներկուս:– *Չմուտ, ներհուն, խորագէտ, վարժ, կիրթ:*

82. Առոգանութիւն:– *1. Եզանակաւոր կամ եւեւէջաւոր ընթերցումն՝ ըստ գրուածքի բովանդակութեան: 2. Ուսմունք ընթերցանութեան կանոնների մասին՝ պայմանաւորուած նիւթի բովանդակութեամբ: Այս տերմինի կազմութիւնը իմաստային փոխառութեան հիման վրայ՝ համապատասխան բաղադրիչների հայերէն թարգմանութեամբ. յն.* προσωδία, *լտ.* prosodia:

83. Նախադասութիւն *տերմինը, տուեալ կոնտեքստում, նշանակում է «առաջադասութիւն» կամ պարզապէս՝ «մի բան սկզբից տեղադրելու» ընդհանուր գաղափար:*

84. Ստորադասութիւն *տերմինը «նախադասութեան» հակառակ երեւոյթն է. նշանակում է՝ «ներքեւում կամ վերջում տեղադրելու» ընդհանուր գաղափար:*

85. Ոլորակ *տերմինը նշանակում է՝ ձայնի եւեւէջում առհասարակ (ինտոնացիա), որն ունի երեք դրսեւորում՝ չեչտ (սուր), բութ (ծանր), պարոյկ (ձայնի շրջարեկում): Ստեղծուել է այս տերմինը յն.* τόνος *բառի դիմաց, որին լտ. համապատասխանում են՝* tenus, tenor *տերմինները: Հարկ է նշել, որ հայերէնում սրանցից եւ ոչ մէկը գործնական նշանակութիւն չունէր «ձայնի ոլորում» իմաստով:*

86. Ամաճակ:– *Յն.* χρόνος, *լտ.* tempus: *1. Ժամանակ, գործողութեան յարաբերութիւնը ժամանակի նկատմամբ՝ անցեալ, ներկայ եւ ապառնի: Առոգանութեան տերմին, որը նշում է վանկի արտաբերման ժամանակամիջոցը՝ երկար (յն.* μακρός*) եւ կարճ (յն.* βραχύς*): Հայերէն ձեռագրերում օգտագործուած են՝ ՝, — եւ ˊ նշանները իրրեւ երկար վանկի ցուցիչ, ∪ կամ ° նշանները՝ որպէս կարճ վանկի ցուցիչ:*

87. Հագագ:– *Ստուգաբանօրէն՝ «հագ» առանձնարար չգործածուող արմատի կրկնութիւն է, որ նշանակում է «չունչ»: Այն կիրառուել է յն.* πνεῦμα *տերմինի դիմաց: Վերջինս, իր պայմանանշային բնոյթով, յատկանշում է յուներէնի բառարտարերման մի կարեւոր առանձնայատկութիւնը, որից զուրկ է հայերէնը. եթէ ձայնաւորից, ինչպէս եւ ρ–ից առաջ չնչեղ՝ «թաւ» (յն.* δασύς*) հնչիւնը պէտք էր արտասանել, ապա դնում էին հագագի նշանը (՝), իսկ եթէ առանց չնչեղութեան պէտք էր արտասանել, դնում էին «սուակ» (յն.* ψιλός*) նշանը (՝): Նկատենք, սակայն, հայերէնի բառարտարերման համար այդ նշաններից եւ ոչ մէկը գործնական նշանակութիւն չունէր՝ այնքանով, որքանով որ, ըստ հայերէնի գրութեան համակարգի, բոլոր արտաբերուող հնչիւնները գրաւում էին համապատասխան տառանիշերով:*

88. «Ըստ ներգոյս»:– *1. Համաձայն ներսում գոյութիւն ունեցողի, ներյատուկ: 2. Ի բնէ եղողի նման:*

89. Հագներգութիւն:– *1. Վիպասանական պոէմ: 2. Վիպասանական պոէմների ընթերցում կամ երգեցողութիւն: 3. Վիպասանութիւնը իբրեւ ժանր: Կազմուած է «հագն» հիմքի եւ «երգ» արմատի բաղադրումից. ընդ որում «հագն» հիմքը «ագուցել», «միացնել», «կցկցել» իմաստների ընդհանուր գաղափարն է արտայայտում, որով եւ՝ «կապակցուած կամ կցկցուած երգ» է նշանակում: Այն ուղղակի իմաստային փոխառութիւն է յն.* ῥαψῳδία *տերմինի, որին համապատասխանում է լտ.* rhapsodia *տերմինը: Ցեւագայում «հագներգութիւն» բառը, իմաստի ընդլայնմամբ, հայերէնում ձեռք է բերել նաեւ «պատմական աշխատութիւն» իմաստը,*

*ինչպէս եւ՝ «ճառ», «գլուխ», «բաժին» նշանակութիւնները: Փաստօրէն՝ տաղաչափութեան քերականական մեկնութիւններում, Թրակացու հետեւողութեամբ, արուեստը ներկայացւում է քերականական մեկնութիւններում, Թրակացու հետեւողութեամբ, «Ցաղագս հագներգութեան» առանձին գլխով, ինչպէս եւ, ի յաւելումն դրան՝ նաեւ «Ցաղագս ոտից» բաժինով, որի հեղինակային պատկանելութիւնը Թրակացուն՝ իրաւամբ վիճարկւում է: կարեւոր է նշել, որ յունարէնում հագներգութիւնը, իր ռիթմային եւ տաղաչափական առանձնայատկութիւններով, հապէս տարբերւում էր հայերէնից. յունարէնի տաղաչափութիւնը վանկային երկարութեան կամ կարճութեան բնոյթ կրելով, վանկերում պարփակուած «երկար» կամ «կարճ» ձայնաւորների առկայութեան չնորհիւ, եղել է «վանկային տաղաչափութիւն» (տե՛ս Ա. Մուրադեան, «Ցունարան դպրոցը եւ նրա դերը հայերէնի քերականական տերմինաբանութեան ստեղծման գործում», 1971 թ., էջ 162): Մինչդեռ հայերէնի զարգացման դասական շրջանում խոպան բացակայում էին «երկար» եւ «կարճ» ձայնաւորները, հետեւաբար այն եղել է «չեչտային տաղաչափութիւն, որը յենւում է չեչտուած եւ անչեչտ վանկերի յաջորդական դասաւորութեան վրայ» (Ա. Մուրադեան, նշուած աշխ., էջ 163):

90. Պասիփայէն *Ապոլլոնի դուստրն է կամ Արեւի. իր ծնունդով պարտական է կրետա կղզու թագաւորի կենակցին՝ յաւերժահարս Պերսէիդէին: Ըստ առասպելաբանութեան, Պասիփայէն ցուլի հետ կենակցելով ծնում է Մինոտաւրոսին, որ հայերէն նշանակում է «Մինոսացուլ»: Ի դէպ, այս առասպելը մեկնել են հետեւեալ կերպ. «Տաւրոս» բառը նշանակել է «Ցուլ», իսկ այդ անուամբ եղել է մի սպարապետ Մինոս թագաւորի, որը կենակցելով նրա դստեր հետ, մի որդի է ունեցել նրանից եւ նորածինին անուանել են «Մինոտաւրոս»: Երբ այս հրէշը մեծանում է, Մինոս թագաւորը նրան արգելափակում է Լաբիրինթոսում, ուր եւ սպանւում է Թէսէոսի կողմից (տե՛ս «Վարք երեւելի Արանց», հ. Բ, էջ 156–157): Նկատենք, որ Պասիփայէի եւ Մինոտաւրոսի առասպելի մասին յիշատակում է նաեւ պատմահայր Խորենացին՝ գրելով. «Քանզի երուանդ ոմն, որդի կնոջ Արշակունւոյ, թագաւորէ յութերորդ ամի Դարեհի վերջնոյ: Եւ ունին գրոյցք յաղագս նորա այսպէս: կին ոմն յագգէ Արշակունեաց, անձամբ հարստի եւ խոշորագեղ, վարար, զոր ոչ ոք զիմագրաւեաց առնուլ կնութեան, ծնանի երկուս մանկունս յանկարգ խառնակութենէ, որպէս Պասիփայէ զՄինոտաւրոս: Եւ ի զարգանալ մանկանցն՝ կոչեն անուանս երուանդ եւ երուազ»: (Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Տփղիս, 1913, էջ 161–162):*

91. Դիւցան, *ըստ աւանդապատումի, Ցակոբ նահապետի դուստրն էր, իսկ մայրը՝ հօր քեռու աղջիկը՝ Լիան: Երբ Ցակոբ նահապետը եղբօր հետապնդումներից փախչելով հասնում է Սիւքեմ բնակավայրը, տեղի իշխանորդին Դինայի հետ կենակցում եւ պղծում է նրան: Դինայի երկու եղբայրները համաձայնում են տալ իրենց քրոջը կրիպսոսին կնութեան՝ պայմանով, որ Սիւքեմի բնակիչները թլփատման ենթարկուեն: Մինչ այդ՝ եղբայրները անակընկալօրէն յարձակւում են քաղաքի վրայ եւ սրի քաշում մեծ մասին, իսկ բնակավայրը իրենց հօր իշխանութեանը ենթարկում: Ահա այս միջադէպը պէտք է նկատի ունեցած լինի Ստեփանոս Սիւնեցին՝ Դինայի եւ Կրիպսոսի մասին ակնարկելիս:*

92 եւ 93. *Ստեփանոս Սիւնեցին այս հատուածում չափազանց արժէքաւոր տեղեկութիւն է յայտնում 8-րդ դարում Հայաստանում գոյութիւն ունեցող բարբառների մասին, որոնք անգնահատելի հաւաստում են հայոց լեզուի պատմութեան զարգացման անցած ուղու վերաբերեալ: Նա, ելնելով բարբառների դասակարգումը աշխարհագրական դիրքից բնորոշելու սկզբունքային կարեւորութիւնից, որը եւ պայմանաւորում է այս կամ այն բարբառի յատկութենական հասկանալիութիւնը, երեք բաժանում է կատարում. դրանք են՝ ա) Հայաստանի ծայրամասերում՝ «չուրջերկրեայ» բարբառներ, հեղինակի արտայայտութեամբ՝ «զբառսն գեզերականսն», որոնց մէջ ընդգրկւում են՝ Կորճայքի, Տայքի, Խուիթի, Ջորրորդ Հայքի, Սպերի, Սիւնիքի եւ Արցախի բարբառները: բ) Երկրի ներսում եղած բարբառները, հեղինակի խօսքով՝ «զբառսն միջերկրեայսն», եւ վերջապէս, գ) մայրաքաղաքային, կենտրոնական բարբառը, որը կոչւում է «ոստանիկ»: Սա հայ մատենագրութեան մէջ բարբառների առաջին դասակարգումն է՝ աշխարհագրական դիրքի մեկնաբանմամբ (տե՛ս Ա. Ղարիբեան, «Հայ բարբառագիտութիւն», Երեւան, 1953, էջ 80–81):*

94. Կորճայքը *մատենագրութեան մէջ հանդիպում է նաեւ «Կորճէք» ձեւով: Հայաստանի վեցերորդ նահանգն է. այն յիշատակում են Փաւստոսը եւ Խորենացին: Ենթադրւում է, որ Կորճայքը Սալմաստին անմիջապէս մերձ նահանգն է. «Ուրմիոյ լճին արեւմտակողմն կր,– գրում է Հ. Հիւբշմանը,– ճիշդ հոն՝ ուր այսօր կեցած է պարսկական Սալամաս քաղաքը..., ուստի Տիգրիսի վրայ գտնուող Կորգուաց երկրէն բաւական հեռու է («Հին Հայոց տեղւոյ անունները», Վիեննա, 1904, էջ 85): Արշակունիների օրօք Կորճայքը հանդիսանում էր*

Մեծ Հայքի չորս բդեշխութիւններից մէկը եւ մատենագրութեան մէջ գերազանցապէս յայտնի է որպէս «կորդուաց բդեշխութիւն»: Ցատկանշական է, որ կորդուաց կամ կորճէից բդեշխը Արշակունեաց ժամանակ դիտուել է իբրեւ «երկրորդ սահմանակալն Ասորեստանեայց կողմանէն» (տե՛ս Ս. Երեմեան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երեւան, 1963, էջ 60): Ակադ. Ա. Ղարիբեանը իր բարբառագիտական ուսումնասիրութիւններում հաւաստում է նոյնպէս, որ կորճայքի բարբառը Ուրմիայի բարբառն է (տե՛ս «Համառօտութիւն հայ բարբառագիտութեան», Երեւան, 1941, էջ 24):

95. Տայքը նոյնպէս ծայրամասային գաւառ է (14-րդը թուարկմամբ): Այն եղել է Մամիկոնեանների տիրոյթը: Փաւստոսը Տայքը անուանում է «աշխարհ» եւ «գաւառ», եղիշէն՝ «ձորագաւառ», Փարպեցին՝ «գաւառ»: «Հայաստանի բաժանման առեն 387-ին Տայք մնաց Խոսրով Թագաւորին բաժնին մէջ,- գրում է Հիւբշմանը,- 428-ին Պարսից գերիշխանութեանը տակ մտաւ, 450-ին մասնակցեցաւ Հայոց այն չարժմանը, որով պարսիկներէն ապստամբեցան, եւ 591-ին Հռոմմայեցւոց պետութեան անցաւ, որուն մէկ գաւառն ըրաւ Մաւրիկոս Տայքը՝ «Խորագոյն Հայք» անունով (անդ, էջ 116-117): Ակադ. Ա. Ղարիբեանը Տայքի բարբառը համարում է «այժմեան Արդուինի բարբառի նախնին» (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», Երեւան, 1953, էջ 80):

96. Խութի բարբառը խութեցիների խօսուածքն է: Տեղանքը՝ Ազձնիքի եւ Տարօնի միջեւ գտնուող լեռնաբնակ վայր է: Այն մատենագրութեան մէջ հանդիպում է «Խոյթ» եւ «Խութ» գրութեամբ: Տեղանքի այս անուանումը Թովմա Արծրունին ժողովրդական ստուգաբանութեան ենթարկելով՝ բխեցնում է նրա բնակչութեան վայրենարարոյ նկարագրից եւ լեզուի խրխնաբան բնոյթից. «Եւ կոչին սոքա մեկնազկնք սուրհանդակք,- գրում է պատմիչը,- բնակեալք ի լերինն որ բաժանէ ընդ Ազձնիս եւ ըստ Տարօն. եւ յաղագս խրթնի անհետազօտելի խօսից եւ բարուցն կոչին Խուր, յորոց անուն եւ լեառն Խոյթ անուանի» («Թովմայ վարդ. Արծրունւոյ Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց», Թիֆլիս, 1917, էջ 201): Ակադ. Ղարիբեանը իրաւացիօրէն «Խոյթի բարբառը սասունցիների խօսուածքն» է համարում (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», էջ 80):

97. Զորրորդ Հայը Բարձր Հայքից յետոյ երկրորդ նահանգն է: Հիւբշմանի կարծիքով՝ «Զորրորդ Հայք անունը հայ մատենագրութեան մէջ 536-է ետք միայն կրնայ յիշուած ըլլալ» («Հին Հայոց տեղոյ անունները», էջ 70): Ակադ. Ղարիբեանի հաւաստմամբ՝ «Զորրորդ Հայքի բարբառը Մալաթիայի բարբառն է» (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», էջ 80):

98. Սպերացին թագաւոր Բագրատունիների տիրոյթն հանդիսացող Սպեր գաւառի բնակիչն է ու նրա բարբառը: Տայքին սահմանակից է, ձորոխ գետը անցնում է նրա միջով: Այս երկրամասը յիշատակում է դեռեւս Հերոդոտը (տե՛ս Հիւբշման, նշուած աշխ., էջ 10-12, նաեւ էջ 132): Ակադ. Ղարիբեանը յայտնում է այն կարծիքը, որ «Սպերացոց լեզուն կարնոյ բարբառն է» (տե՛ս «Համառօտութիւն հայ բարբառագիտութեան», 1941 թ., էջ 25, նաեւ «Հայ բարբառագիտութիւն», 1953 թ., էջ 80):

99. Պէտք է ենթադրել, որ դեռ այն ժամանակ (VIII դ.) Սիւնիքի եւ Արցախի բարբառները տարբերակիչ հակադրութիւններով էին օժտուած, այն է՝ իրրեւ Ղարաբաղի բարբառի տարբեր խօսուածքներ:

100. «Միջերկրեայ» բարբառները, ինչպէս վերը նշուեց, երկրի ներսում, համեմատաբար կենտրոնական մասին մերձ եղող բարբառներն են: Ա. Ղարիբեանի համոզմամբ՝ «Արարատեան, կարնոյ, Մշոյ եւ այլ բարբառները, որոնք եղել են միջերկրեայ բարբառներ» (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», էջ 81):

101. «Ոստանիկ» բարբառը մայրաքաղաքի, կենտրոնի բարբառն է, որն առաւել հասկանալի, ընտիր, մշակուած, կիրթ լեզուական համակարգ է՝ գրական լեզու դառնալու բոլոր բարեմասնութիւններով օժտուած, մանաւանդ՝ պետական-վարչական լեզու հանդիսանալու իր վճռական նշանակութեան չնորհիւ: «Ոստան» տերմինը 4-5-րդ դարում նշանակում էր արքունիքին պատկանող տիրոյթ, յետագայում՝ «թագաւորանիստ կամ իշխանանիստ» քաղաք, «մայրաքաղաք» (Ստ. Մալխասեան, «Բացատրական բառարան», հ. III, էջ 572): Այդ իսկ պատճառով «ոստանիկ» տերմինը արտայայտում էր մայրաքաղաքի բնակիչ, ինչպէս եւ թագաւորական տոհմի ներկայացուցիչ: Իսկ «ոստանիկ բարբառը» հէնց այն խօսուածքն է, որը գրական լեզուի մակարդակի բարձրացաւ ի դէմս դասական հայերէնի՝ գրաբարի:

Ուշագրաւն այն է ծանօթագրուող այս հատուածում, որ Մեհենիոս Սիւնեցին տագնապութեան համար պիտանի «լեզուներ» է համարում ոչ թէ «եզերական», այն է՝ ծայրամասային անմշակ ու կոպիտ բարբառները իրենց անհասկանալիութեամբ, այլ՝ «ոստանիկ» եւ «միջերկրեայ» բարբառները, որոնք առաւել յղկուած եւ կիրթ «լեզուներ» են: Այս հետեւութիւնը միանգամայն ճիշդ է եւ փաստարկուած:

102. էջ 113, տ. 19-20: «Այլեւ աւգտակարք... լեզուացն» ընթերցումը երզնկացու երկից է վերցրել Ադոնցը եւ սուր անկիւնով ներկայացրել Մեհենիոսի տեքստում, որովհետեւ Մագիստրոսի բնագրում այն իսպառ բացակայում է:

103. էջ 113, տ. 21-էջ 115, տ. 20: «Իսկ հնագէտ պատմութիւն... ձայնքն նոյնք» ընթերցումը երզնկացին թէեւ բանաքաղում է համարում երկու հեղինակներից՝ Մեհենիոս Սիւնեցուց եւ Մովսէս Քերթողից, սակայն Ադոնցը ամբողջութեամբ վերագրել է այն միայն Մովսէս Քերթողին (տե՛ս նշուած աշխ., էջ 187, տ. 15-, էջ 189, տ. 15):

104. Արիստոտէլը անտիկ աշխարհի «համապարփակ» մտածողն է, Պլատոնի բազմաքանքար աշակերտը, որն ապրել է 384-322 ՔՔ., մ.թ.ա.: Նա կոչւում է նաեւ Ստագիրացի՝ Ստագիրում ծնուած լինելու պատճառով: Եղել է Ալեքսանդր Մակեդոնացու ուսուցիչը, համարւում է ճեմարանների («պերիպատետիկեանների դպրոցի») հիմնադիրը: Իր ժամանակակիցների կողմից բնութագրուել է իբրեւ «իշխան փիլիսոփայից»: Ունի բազմաթիւ մեծարժէք աշխատութիւններ փիլիսոփայութեան, տրամաբանութեան, բնագիտութեան, ճարտասանութեան, առաքինութեան տեսութեան վերաբերեալ, որոնք ամբողջ միջնադարում ենթարկուել են յարաճուն մեկնութիւնների բազմաթիւ քաղաքակիրթ ժողովուրդների մատենագրութիւններում: Դրանք, իրրեւ հիմնական դասագրքեր, կիրառութիւն են գտել նաեւ միջնադարեան համալսարաններում: Հայ դպրութիւնը դեռեւս V դարում Արիստոտէլի մի չարք կարեւորագոյն աշխատութիւնները թարգմանելով՝ զարգացրել է հայ գիտական մտածողութիւնը տեսութեան տարբեր բնագաւառներում:

105. Ախտ: Ճն πάθος , լտ. passio, affectus: Սակայն կոնտեքստում՝ միայն «հակացութիւն» իմաստով: «Կիրք» բառը նոյն էջում համանիշային արժէքով է գործածուած:

106. Հարցադրումը միանգամայն ճիշդ է եւ գիտականօրէն սպառիչ, որն իր ուժն է պահպանում նաեւ արդի լեզուաբանական տեսութեան մէջ՝ հակացութեան եւ նրա լեզուաբանական ձեւերի փոխյարաբերութեան պրոբլեմի վերաբերեալ, նրանց բնական կապի կամ անհրաժեշտութեան բացատրմամբ: Ըստ այսմ՝ երեւոյթների հակացութիւնը նրանց մասին մտածութիւնը ընդհանրական է բոլոր ժողովուրդների մօտ, սակայն լեզուական արտայայտաձեւը՝ բառական արտաբերումն ու գրաւոր դրսեւորումը՝ տարբեր, որովհետեւ արտայայտական ձեւերը՝ լեզուական համակարգերը եւ գրահամակարգերը իւրաքանչիւր ժողովրդի սեփական ստեղծագործութիւններն են (վերջինս՝ մեծաւ մասամբ): Եւ քանի որ միեւնոյն լեզուական համակարգում բոլոր իրերի ու երեւոյթների հակացութիւնները նոյնական չեն, այլ ամէն մի առարկայ կամ երեւոյթ իր տարբերակուած յատուկ հակացութիւնն ունի, ուստի եւ՝ նոյնական չեն կարող լինել նաեւ նրանց լեզուական անուանումները («Եւ որպէս ոչ կիրքն ամենեցուն նոյնք, նոյնպէս եւ ոչ ձայնքն, որ է անուանն». Երզնկացի, սոյն Մեկնութիւնը, էջ 116): Լեզուաբանական տեսութեան ելակէտային այս հարցադրման գիտական ըմբռնումը, պէտք է ասել, պատիւ է բերում միջնադարի հայ քերական մեկնիչներին:

107. էջ 116, տ. 20-25: «Որպէս սուրբն... նմանապէս եւ բայն» ընթերցումը բացակայում է Ադոնցի կազմած թէ՛ Մեհենիոսի եւ թէ՛ Մովսէսի Մեկնութիւնում (տե՛ս նշուած աշխ., էջ 189, 159):

108. Նկատի ունի Գրիգոր Լուսաւորչին:

109. Աստուածաբանը նոյն ինքը Գրիգոր Նազիանզացին է, որն ապրել է IV դարում մ.թ., Յուլիանոս կայսեր ժամանակ: Իր ուսումնառութիւնը ձեռք է բերել Ալեքսանդրիայում եւ Աթենքում: Եղել է Բասեղ կեսարացու մտերիմը: Իր գիտակցական հասուն տարիքում հաստատւում է Կոստանդնուպոլսում, ուր եւ պայքար է մղում արիանոսների դէմ եւ հռչակ ձեռք բերում քրիստոնէական դոգմատիկայի փայլուն պաշտպանութեան համար: Շուրջ 10 տարի՝ սկսած 379 թուականից Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական աթոռին է նստում. Վախճանւում է 389 թուականին: «Աստուածաբան» է կոչուել քրիստոնէական ուսմունքի բոլոր նրբերանգներում մեծ հմտութիւն ձեռք բերած լինելու, սխոլաստիկայի բաւիղներում անգերազանց հակաճառողի՝ պերճախօսութեան համբաւ նուաճելու եւ տեսական մեկնութիւններ ու ճառեր հեղինակելու համար: Նրա ճառագրութիւնների մի մասը թարգմանուել է

հայերէնի, ինչպէս եւ նրա Վարքը՝ Գրիգոր Վկայասէրի կողմից (տե՛ս «Վարք երեւելի Արանց», հ. Ա, էջ 157–158):

110. էջ 116, տ. 26, էջ 117, տ. 5: «Բանդի ստուգարանութիւն է... ոչ խորհ գանրաւութիւն» ընթերցումը Ադոնցը ներկայացրել է տողատակում՝ տարընթերցումների բաժնում, որովհետեւ Մագիստրոսը ունեցել է նրա համաձայն ընթերցումը (տե՛ս նշուած աշխ., էջ 127):

111. էջ 119, տ. 5–12: «Իսկ որք ոչ կարեն... ստուգաբանութեանն» ընթերցումը երկրնկացին երկու հեղինակների՝ թէ՛ Ստեփանոսի եւ թէ՛ Մովսէսի Մեկնութիւններից կատարած բանաքաղում է հաւաստում, սակայն Ադոնցը միայն Ստեփանոսին է վերագրել այն (տե՛ս նշուած աշխ., էջ 190 տ. 1–9):

112. Պորփիւրը գրականութեան մէջ ճանաչուում է նաեւ որպէս «Պորփիւր Փիւնիկեցի»: Նա ապրել է 239–304 թթ. ընթացքում: Աչակերտել է յոյն փիլիսոփայ Պլոտինին եւ հանդիսացել փիլիսոփայութեան մէջ իգալիստական ուղղութեան կարկառուն ներկայացուցիչներից մէկը: Հեղինակ է մի շարք մեկնութիւնների, որոնք մեծ մասամբ վերաբերում են Պլատոնի փիլիսոփայական սիստեմի պարզեցմանը եւ Արիստոտէլի տրամաբանական երկերի վերլուծութեանը: Նրա «Ներածութիւն» երկը յայն չրջանառութեան մէջ է եղել ամբողջ միջնադարում, եւ հայ մեծանուն իմաստասէր Դաւիթ Անյաղթը դեռեւս VI դարում թարգմանել է այն հայերէնի ու մի ամբողջական խորաքնին մեկնութիւն նուիրել դրան: Պորփիւրի երկի հայերէն թարգմանութիւնը գնահատուում է որպէս աշխարհի ամենավաղ թարգմանութիւններից մէկը (տե՛ս «Давид Непобедимый, Толкование Аналитика Аристотеля » երկը, աշխատասիրութեամբ Ս. Արեւշատեանի, 1967 թ., էջ 147): Պորփիւրը թէեւ քրիստոնէութեան հակառակորդ է եղել եւ չուրջ 15 աշխատութիւն գրել «ընդդէմ քրիստոնէութեան», սակայն բարոյագիտութեան վերաբերեալ գրած աշխատութիւնում գարգացրել է հայեացքները, որոնք իրենց էութեամբ չատ մերձ են քրիստոնէութեանը: Նրա երկերից չատերը սուզուել են անյայտութեան մչուշում եւ չեն հասել մեզ:

113. Թէոն Ալեքսանդրացին, որ կոչուում է նաեւ էլիոս Թէոն, մ.թ. I դարի ճարտասանական արուեստի նշանաւոր տեսաբան է, գրել է « Προγυμνάστικα » («Նախակրթութիւնք») վերնագրով աշխատութիւնը, որն ամփոփում է ճարտասանական տարատեսակների կանոնների մեկնաբանութիւնն ու վարժութիւնները: Այն իր բնոյթով եղել է գերազանցապէս գործնական նշանակութիւն ունեցող ձեռնարկ: Հայերէն թարգմանութիւնը, Ց. Մանանդեանի կարծիքով, ամենահինն է, որն իրագործուել է VI դարի կէսերին, մերձ՝ Թրակացու քերականութեան թարգմանութեան ժամանակին (տե՛ս Ց. Մանանդեան, «Ցունարան գպրոցը», էջ 235–36): Թէոնի աշխատութեան հայերէն թարգմանութիւնը այժմ մեծ արժէք է ներկայացնում մանաւանդ այն պատճառով, որ յունարէն բնագիրը ամբողջական եւ անաղարտ վիճակում չի հասել մեզ. բացակայում են մի չարք գլուխներ, իսկ կառուցուածքային ամբողջականութիւնը խախտուել է եղած գլուխների տեւեւառաջութեամբ (տե՛ս Ց. Մանանդեան, «Թէոնեայ Ցաղագս ճարտասանութեան կրթութեանց», Երեւան, 1938, էջ Թ): Ինչպէս համոզիչ կերպով ցոյց է տուել Ց. Մանանդեանը, Մովսէս Խորենացին իր պատմագրական երկում անմիջաբար օգտուել է՝ բանաքաղումներ անելով «ոչ թէ յունարէն բնագրից, ինչպէս այդ ենթադրել էր գերմանական գիտնական Ադոլֆ Բաումգարտները, այլ՝ հայերէն թարգմանութիւնից» (անդ, էջ Լե): Այս հայերէն թարգմանութեանը ծանօթ են եղել Համամ Արեւելցին եւ Գրիգոր Մագիստրոսը՝ համապատասխանաբար վկայակոչումներ անելով նրանից: Իհարկէ, IV դարի հեղինակ Ափթոնիոսի ճարտասանական ձեռնարկի համեմատութեամբ, որ ընդգրկուած է «Պիտոյից» գրքում, Թէոնի այս աշխատութիւնը մեր ուսումնագիտական կենտրոններում չատ քիչ կիրառութիւն է գտել:

114. էջ 124, տ. 18–25: «Վասն որոյ... որոհութիւն» ընթերցումը Ադոնցը չի ներկայացրել Մագիստրոսի տեքստում (տե՛ս Ն. Ադոնց, նշուած աշխ., էջ 229), երը երզնկացին այն յատկացրել է իրրեւ Մագիստրոսի քերականական մեկնութիւն:

115. Տրոհութիւն:– Իմաստային փոխառութեամբ կազմուած տերմին է յունարէնի διαστολή լտ. divisio, interpunctio տերմինի, որ նշանակում է՝ «հատած», «բաժանում», «սահմանագիծ». այն վերաբերում է կէտադրութեան երեք տեսակներին՝ ստորակէտին, միջակէտին եւ կէտին, որոնք գրաւոր խօսքի նախադասութեան չարահիւսական միաւորների յարաբերութիւններն են նշում՝ նախադասութեան մէջ պարփակուած իմաստի ընկալումն հեչտացնելու համար:

116. էջ 126, տ. 5–10: «Սակս այսորիկ... ըստ որոհութեան» ընթերցումը, որ ըստ լուսանցքային մատենագիտական նչումի, պատկանում է Ստեփանոսին, Ադոնցը բնաւ չի ներկայացրել (տե՛ս նշուած աշխ., էջ 193):

117. Ողբերգութիւն:– Բառիմաստային փոխառութիւն է յունարէնից, սակայն որոշ չափով. հայերէն այս տերմինը ուղղակիօրէն առնչուում է ոչ թէ τραγωδία (որ նչանակում է «նոխազերգութիւն»), այլ՝ θρηνωδία («հղերերգութիւն»): Հէնց այս հատուածում, որ Դաւթից արուած բանաքաղում է, ուր ասուած է՝ «զի ողբերգութիւնն ի հայումս «նոխազերգութիւն» ասի ըստ յունականին»,– հյ. «ողբերգութիւն» տերմինը կիրառելիս Թրակացու երկի թարգմանելու ժամանակ նկատի է ունեցուած ոչ թէ θρηνωδία տերմինը, այլ՝ τραγωδία (լտ. tragoedia, lamentatio, cantus lugubris) բարդ բառը, որն իր բաղադրամասերի իմաստով նչանակում է «նոխազ + երգ + ութիւն» (տե՛ս Ա. Մուրադեան, նշուած աշխ., էջ 158): Դա ապացուցում է նաեւ դիցարանական հետեւեալ փաստի մեկնարանմամբ. անտիկ չրջանի ցունատանում ընդունուած է եղել ծիսական արարողութիւն կատարել յանուն խաղողի (գինու), սիրոյ եւ առեւտրի հովանաւորող Դիոնիսիոս աստծուն (տե՛ս առաւել հանգամանօրէն յայտնի ծանօթագրութիւնը): Այդ ժամանակ, որպէս օրհնաւունկի «սիրահար գամանօրէն յայտնի ծանօթագրութիւնը): Այդ ժամանակ, որպէս օրհնաւունկի «սիրահար թչնամի» բառսի սեղանին զոհարերելիս են եղել նոխազին, այն է՝ արու այծին: Բայց այս արարողութեան ընթացքում չափածոյ եղանակաւորմամբ Դիոնիսիոս աստծու կեանքի դրուագները՝ երգելով ու պարելով միաժամանակ: Ինչ-ինչ ուրիշ բարեմասնութիւններն էին ներրողում՝ երգելով ու պարելով միաժամանակ: Ինչներն ու բարեմասնութիւններն էին ներրողում՝ երգելով ու պարելով միաժամանակ: Ինչպէս Անանուններից բերուած յատկանչական հատուածներն են վկայում, յոյն ժողովուրդը միայն պէս Անանուններից բերուած յատկանչական հատուածներն են վկայում, յոյն ժողովուրդը միայն մեծարման նպատակով ողբերգակներին նուիրելիս են եղել նոխազներ, իսկ ողբերգակներն մեծարման նպատակով ողբերգակներին նուիրելիս են եղել նոխազներ, իսկ ողբերգակներն էլ ճանչել են զրանք Դիոնիսիոսին... Հէնց այս իրողութեան նկատառումով էլ «ողբերգութիւն» տերմինը հայ քերական մեկնիչները բացատրում են իրրեւ «նոխազերգութիւն»:

118. Յոյները Դիոնիսիոս են անուանում Բաքոս հեթանոսական աստծուն, որը ճանաչուում էր առաջին հերթին, գինու աստուած՝ խորհրդանչելով միաժամանակ մարդկային զեղխուժութիւն ու ցոփութիւնը: Այսուհդից եւ՝ Bacchanalia կամ «Բաքոսականք» արատաչտութիւնը: Ցունական դիցարանութեան հաւաստմամբ՝ Դիոնիսիոսը կամ Բաքոսը եղել է Զեւսի որդին. նա սովորեցրել է այգի տնկելու եւ գինի պատրաստելու արուեստը, ինչպէս եւ վաճառականութեան հմտութիւնը:

119. Կատակերգութիւն:– Իմաստային փոխառութեամբ կազմուած յաջող տերմին է՝ նաեւ մատենագրութեան մէջ իր պահպանած մնայուն արժէքով: Այս տերմինը իր բաղադրիչներով համապատասխանում է յն. κωμωδία (լտ. camoedia, satira) տերմինին, նչանակելով ստեղծագործութեան այն տեսակը, որը կատարւում է ծիծաղաչարժ միմիկայի եւ երգի զորդութեամբ՝ դրուատելով կամ պախարակելով կեանքի լաւ կամ յոռի բարքերը, ինչպէս եւ տուեալ անձնաւորութեան վարքագծի դրական կամ բացասական կողմերը: Հասկանալի է, որ կատակերգութիւնը հասարակական ներգործութեան մեծ ուժով օժտուած ստեղծագործութիւն պէտք է լինի՝ իրրեւ նրա ամենակական, բնորոչիչ առանձնայատկութիւնը կամ յատկանիչը:

120. Ալիչանը հակուած է «բարոյական վիպասանական քերթուած» համարել Համամ Արեւելցու վկայակոչումները՝ գրելով. «Թէ որ վիպասանութիւն չէ, գոնէ բարոյական վիպասանական էրրուած պիտի ըլլան Համամ վարդապետին յիշածներն ալ «որպէս կայէնին եւ. Սեթայն կամ Ղամեքայն, եւ երիտասարդին հարելոյ ընդ արդարն եւ սուտն» («Բազմավէպ», 1850, էջ 345):

121. Նկատի ունի Արտաւազդեան Արտաչէսին, որը Սանատրուկի փրկուած միակ գահաժառանգ որդին լինելով ապաստան է գտնում, գայեակորդի Սմբատի օգնութեամբ, պարսից Դարեհ Թագաւորի մօտ: Զինական օգնութիւն ստանալով վերջինից, Արտաչէսը պատերազմական գործողութիւններ է ծաւալում Երուանդի դէմ՝ հայրենական գահը վերանուաճելու համար, որը եւ յաջողւում է նրան: Ակնարկը վերաբերում է հէնց Արտաչէսեան վիպասանքի միջնամասին (տե՛ս Մ. Արեղեան, Երկեր, հ. Ա, էջ 121), որը մանրամասն չարադրում է առաջին անգամ Խորենացին, ընդ որում իր օգտագործած աղբիւրի մասին գրելով միաժամանակ. «Եւ զայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ողիմպ Իուրմ Հաւուց, գրող մեհենական պատմութեանց, եւ գայլ բազում գործս՝ զոր ասել կայ մեզ առաջի, որում եւ Պարթից մատեանք վկայեն եւ Հայոց երգք վիպասանաց» (տե՛ս Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1904, էջ 176): Ալիչանը «հղերերգական երգ» է բնորոչում վիպասանական այս յուչը Արտաչէսի մահուան առթիւ ստեղծուած (տե՛ս «Բազմավէպ», 1850, էջ 345):

122. «Դարեհի դէպի գրեալ» ասելով նկատի ունի, ըստ երեւոյթին, Խորենացու պատմութեան երկրորդ գրքի ԽԸ պարբերութեան պատմական դէպքերի նկարագրութիւնը, ուր

հաղորդում է այն պայքարի մասին, որ ծաւալուում է Արտաշէսի եւ Երուանդի միջեւ, բազարանի ամրոցի գրաւման, Երուանդի եղբօր՝ Երուազի սպանման եւ պարսից թագաւոր Դարեհին ընծաներ ու գերիներ ուղարկելու մասին եւ այլն, որոնք գրառուած են պարսից մատեաններում: Ղ. Ալիշանը փորձում է ճշդել վիպասանական այս յիշեցումների բնոյթը՝ գրելով՝ «...միայն քանի մը ուրիշ վիպասանական քիչ ճանչցուած երգերն յիշենք, որոնցմէ մէկը Արտաշիսի, մէկն ալ Դարեհի մահուան վրայ եղերերգական երգեր են, ինչպէս կը յիշեն հին քերականի մեկնիչք, առանց իմացնելու թէ ո՛ր Արտաշիսի եւ ո՛ր Դարեհին վրայ գրուած էին. միայն այս յայտնի կ'երեւայ որ Ժ եւ ԺԱ դարերու մէջ ալ դեռ Հայաստան կը գտնուէին այս երգերս եւ թերեւս դեռ գո[ն]ուին, զուցէ վերոյիշեալ Մագիստրոսէն բերածնիս ալ Արտաշիսի դամբանականէն ըլլայ» («Բազմավէպ», 1850, էջ 345):

123. «գՏաղն բաջոլորակի |վերծանեսցուք|»:– Նշանակում է՝ «չափաբերական խօսքը հմուտ չեչտագրութեամբ |պէտք է կարդալ|», ինչպէս դիւցազնական վիպասանութիւնը: «Տաղ» տերմինը կիրառուել է յն. ἔπος բառի դիմաց, որ նշանակում է Թրակացու տեքստում՝ «հերոսական վիպասանութիւն», որը միաժամանակ երգւում է:

124. Ըստ Անանուն հայ մեկնիչի՝ «տաղը» բմբռնւում է իբրեւ չափի եւ չեչտի հերթագայութեամբ արտաբերուող ստեղծագործութիւն:

125. Անգայտ. յն. πυρρίχιος , լտ. purrhichius: Տաղաչափական տերմին. նշանակում է՝ երկվանկանի բառ, երկու սուղ ձայնաւորներից բաղկացած (ᴗᴗ):

126. Մեծասար: Ճն. τροχαῖος , լտ. trochaeus: Տաղաչափական տերմին. նշանակում է՝ երկվանկանի բառ, որի առաջին վանկը երկար է, երկրորդը՝ կարճ (– ᴗ):

127. Մեծավերջ: Ճն. ἴαμβος , լտ. jambus: Սա «մեծասար» տերմինի հակառակ իմաստն ունի. նշանակում է երկվանկանի բառ, որի առաջին վանկը կարճ է, երկրորդը՝ երկար (ᴗ –):

128. «Դաւթեան հերքութիւն»:– Նկատի ունի Դաւիթ Անյաղթին վերագրուող վիպասանական երկը Մեծն Տիգրանին եւ նրա քրոջ՝ Տիգրանուհուն ժօնուած, որից պահպանուել է միայն մի բեկոր՝ 3 տողից բաղկացած, այն էլ՝ միայն քերականական մեկնութիւններում: Այլ կերպ՝ այն ճանաչում է գտել «Պատերազմն հայոց եւ Մարաց» յորջորջմամբ: Ըստ Ալիշանի՝ «Կ'երեւայ թէ անոր վրայ (իմա՝ Մեծն Տիգրանի – Լ.Խ.) չինած հին Հայկազանց վիպասանութեան կտորները գտեր, եւ անկէ չարժեալ՝ նոր տաղաչափութեամբ գրեր է իր վիպասանութիւնը» Դաւիթը (տե՛ս «Բազմավէպ», 1850, էջ 345): Իսկ Սա. Մալխասեանցը ենթագրում է, որ «Դաւթեան քերթութիւնը» նոյնն է, ինչ Խորենացու յիշատակած «չորս հազներդութիւն» ժողովրդական ստեղծագործութիւնը, որից օգտուելով Խորենացին չարադրել է Մեծն Տիգրանի ռազմական գործողութիւնների ու պետական գործունէութեան պատմութիւնը (տե՛ս «Մովսէս Խորենացի, Հայոց պատմութիւն», աշխարհաբար թարգմանութիւն Մալխասեանցի, Երեւան, 1940 թ., էջ 270, ծանօթ. 69): Մ. Աբեղեանը «Հայ գրականութեան պատմութեան» մէջ Դաւթեան քերթութիւնը բնութագրում է իբրեւ «Մեծ Տիգրանի վէպ» (Երկեր, հ. Ա, էջ 97):

129. «Ցաղագս Տիգրանայ»:– Ակնարկւում է «Դաւթեան քերթութեան» վիպական հերոս Մեծն Տիգրանը, որի մասին «Դաւթեան քերթութիւնից» բերուած չափածոյ վկայակոչումը «դամբանական» խօսքի բնոյթ ունի, որը հիւսուած է Մեծն Տիգրանի քրոջ՝ Տիգրանուհու մահուան առնչութեամբ. Դաւիթը «գրեր է, ինչպէս յայտնի կ'իմացնեն,– նշում է Ղ. Ալիշանը,– Տիգրանուհւոյ մահուանը վրայ հին աուն երգուած դամբանական երգը եւ այն երգն ալ իրեն ոճովը խառներ է վիպասանութեանց մէջ, ուր կը յիշէ թէ Փողարը, այսինքն հին դամբանական երգիչը անանկ վարպետութեամբ կ'երգէր ողբը, որ Տիգրանայ սրտէն անցածը՝ գուրս կը բացատրէր» («Բազմավէպ», 1850, էջ 345):

130. Տրամախոհութիւն: Ճն. χιάνοια , διανόημα , լտ. intelligentia, ingenium, sententia, mens: Նշանակում է՝ 1. կշռադատութիւն, փաստերից ճիշդ հետեւութիւն անելու կարողութիւն, տրամաբանական մտածողութիւն. 2. Մտածութիւն, միտք եւ այլն: Բնագրում՝ 2-րդ իմաստով:

131. Ապաթարց: Ճն. ἀπόστροφος , լտ. apostrophus: Նշանակում է՝ մակակէտ (՛), որը ցոյց է տալիս ձայնաւորի սղումը բառակազմում, ինչպէս՝ վեր՛բերութիւն փխ. վերաբերութիւն: Այս գործառոյթը յաճախ կիրառւում է տաղաչափութեան մէջ՝ վանկային չափը, հետեւաբար եւ՝ կշռոյթը ապահովելու նպատակով: Լինելով բառապատճէնում յունարէն վերը բերուած տերմինի, պէտք է լինէր ոչ թէ «ապաթարց», այլ՝ «ապադարձ», «բացագարձութիւն» իմաստով. քերականական մեկնութիւններում օրինականացածը («ապաթարց»),

ըստ երեւոյթին, բարբառայնութեան արտայայտութիւն է:

132. Ստորատ: Բառիմաստային փոխառութիւն է յունարէնի ὑποδιαστολή տերմինի, որի բազադրամասերի թարգմանութեամբ կազմուել է հյ. ստորատ տերմինը. բառացի նշանակում է՝ «ներքեւից հատուած, կտրուած»՝ բառանջատման նշան (՝), որը գրւում էր բառերն առանձինառանձին ընկալելու եւ կարդալու համար՝ մատենագրութեան սկզբնաւորման շրջանում բառերի կից գրութիւնների ժամանակ: Բայց յետագայում, երբ հայ մատենագրութեան մէջ բառերի կից գրութեանը փոխարինում է բառանջատ գրութիւնը, ստորատի հէնց այդ կիրառութիւնը վերանում է, ուստի եւ՝ վերաիմաստաւորուելով ստորատը ըմբռնւում ու գործածւում է այլեւս որպէս ստորակէտ (տե՛ս Գ. Ջահուկեան, Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները..., էջ 95, Լ. Խաչերեան, Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը..., էջ 153–155, Ց. Մխիթարեան, «Հայերէնի կէտագրութեան համառօտ պատմութիւն», էջ 103–105):

133. Ենթամնայ: Ճն. ὑφεν , լտ. subinio: Գրչութեան արուեստի տերմին է: Նշանակում է՝ 1. Ձեռագրերում բարդ եւ բարդ-ածանցաւոր բառերի իմաստային եզրերի տակից դրուող աղեղնաձեւ գծիկ, որն յուշում է, թէ այն պէտք է կարդալ միաւնարար՝ իբրեւ մէկ բառական միաւոր, ինչպէս՝ «օրէնսուսոյց»: Կիրառութիւն ունէր ա'յն ժամանակ, երբ գրութիւնը իրացւում էր բառերի կից գրութեամբ: Բայց երբ բառանջատ գրութիւնը տիրապետող դարձաւ մատենագրութեան մէջ, վերացուեց ենթամնայի կիրառման այդպիսի անհրաժեշտութիւնը եւ, վերաիմաստաւորուելով՝ սկսեց գործածուել տողադարձի իմաստով՝ իբրեւ գծիկ տողադարձի (-) (տե՛ս Լ. Խաչերեան, Գրչութեան արուեստը..., էջ 153–54, Ց. Մխիթարեան, նշուած աշխ., էջ 96–103):

134. Դերովրաե կամ Դերորաե հրեայ մարգարէուհի է եղել, ըստ աւանդապատումի, 1285 տարի առաջ մ.թ.: Նա, ըստ իր սովորութեան, արմաւենու տակ նստած դատաստան է արել եւ մարգարէութիւններ գուշակել, այդ պատճառով էլ իր նստավայրը կոչուել է «Արմաւենի Դերորայ»: Գործուն մասնակցութիւն է ունեցել հրեաների ազատագրմանը՝ քանանացիների գերութիւնից. ըստ աւանդական զրոյցների՝ յաղթանակի ելքը պայմանաւորուած է եղել «գեղեցիկ այն երգարանութեամբ», որ Դերորան երգել է, որով ոգեշնչելով իր ազգակիցներին՝ հնարաւոր է դարձել հրէական փոքրաթիւ զօրքով յաղթանակ տանել քանանացիների մեծաթիւ զօրքերին: Կարծիք է յայտնուած նաեւ այն մասին, որ Հոմերոսի «Իլիականի» համար իրրեւ «ուղեցոյց աստղ» է ծառայել Դերորայի չարադրած այս երգը (տե՛ս «Համառօտ նկարագիր վարուց երեւելի արանց», Վենետիկ, 1850, էջ 254–55):

135. Սիսարաե Դերորա մարգարէուհուն ժամանակակից է, քանանացիների թագաւորը եւ նրանց զօրքերի հրամանատարը, որին եւ սպանում է Դերորայի հրամանատար իսրայէլացի Բարակ զօրավարը:

136. Այս Դաւիթը հրեաների նշանաւոր թագաւորն է, որն իր պատանեկութեան ժամանակ յաղթում է Սաւուղին եւ յաջորդում նրան իբրեւ թագաւոր:

137. Ցովնաթանը, բիբլիական աւանդապատումի համաձայն, Սաւուղ թագաւորի որդին էր, որն, իբրեւ թագաժառանգ, պէտք է յաջորդէր Սաւուղին՝ նրա մահուանից յետոյ: Սակայն, լինելով ականջալուր ժողովրդի պահանջներին ու ցանկութեանը, իր տեղը զիջում է Դաւիթին: Եւ երբ Սաւուղի հետ միատեղ ընկնում է պատերազմի դաշտում, Դաւիթը ձօնում է նրան մի երգ՝ հետեւեալ խօսքերով. «Ցաւ լիցի ինձ ի վերայ քո, եղբայր իմ Ցովնաթան, գեղեցկացար ինձ յոյժ, զարմանալի եղեւ սէր քո ինձ...» (տե՛ս «Վարք երեւելի Արանց», հ. Ա, էջ 951–52):

136. Գեղրուայ լեռը գտնւում է Ցորդանան գետի մօտ: Այստեղ ծաւալուած ճակատամարտում զոհւում են Սաւուղ թագաւորն ու նրա որդին՝ Ցովնաթանը:

139. «Շարամանութիւն բանին չափ»:– Նշանակում է՝ «չափածոյ խօսք», «բանաստեղծութիւն»: Շարամանութիւն տերմինը՝ «կապակցութիւն», «միահիւսում», «չարադրանք» իմաստներն է արտայայտում հին մատենագրութեան մէջ:

140. Ոտ:– Ճն. πούς , լտ. pes: Տաղաչափական տերմին. չափ (ամանակ) վանկի, որից՝ ոտանաւոր (չափածոյ գրուածք): Լինելով տաղաչափութեան միաւոր, յունարէնում ոտքերը գրսեւորուում են կա'մ իբրեւ երկվանկ, կա'մ իբրեւ եռավանկ: Իսկ երկվանկ կամ եռավանկ ոտքերը, իրենց հերթին, ստորաբաժանուում են տարբեր տեսակների՝ համաձայն ամանակային տարբերութիւնների: Ընդ որում ամանակի միաւոր է համարւում կարճ վանկը, իսկ երկար վանկը համարժէք է երկու կարճ վանկերի կամ «երկամանակի»: Այսպէս, երկավանկ ոտքը, նայած պարփակած երկար եւ կարճ ամանակային հերթագայութիւնների,

լինում է չորս տեսակի. դրանք են՝ համբոյր (— —), մեծասար (– ∪), մեծավերջ (∪ –) եւ անգայտ (∪∪): Իսկ եռավանկ ոտքը, նոյն սկզբունքով, լինում է ութ տեսակի. ստեղն (–∪∪), վերջատանջ (∪∪ –), Բողարոքր (– ∪ –), Բողաղատ (∪ – ∪), հաւեղ (– – ∪), աւարտեղ (∪ – –), ներգեւ (–∪∪) եւ, վերջապէս, սոնիճ (– – –): Տաղաչափութեան տեսութեան ամբողջական ըմբռնման համար տե՛ս երգնկացու սոյն Մեկնութեան «Ճաղագս ոտից» գլուխը (էջ 295–98):

141. «Հռոմերական տաղ» Նկատի ունի Հռոմերոսի ստեղծագործութիւնները՝ «Իլիականը» կամ «Ոդիսականը»:

142. Համբոյր: Յն. σπονδεῖος (լտ. spondeum): Տաղաչափական տերմին. երկավանկ ոտքի մի տեսակն է՝ ամանակային 4 միաւոր ունեցող (քառամանակ), երբ վանկարար երկու երկար ձայնաւորներ են յաջորդում միմեանց (— —):

143. Ստեղն:– Յն. δάκτυλος , լտ. pes metricus syllaba longa et duabus brevis constans: Առոգանութեան տերմին. եռավանկ բառ, որի առաջին վանկը երկար է, իսկ վերջին երկուսը՝ կարճ (–∪∪):

144. Վերջատանջ:– Յն. ἀνάπαιστος լտ. anapaesticus: Տաղաչափական տերմին. նչ. եռավանկ բառ, որի առաջին երկու վանկերը կարճ են, իսկ վերջինը՝ երկար (∪∪ –): Անապեստ:

145. Բողարոքր:– Յն. ἀμφίμακρος , լտ. amphimacrus: Տաղաչափական տերմին. նչ. եռավանկ բառ, որի միջին վանկն է սուղ, իսկ առաջին եւ վերջին վանկերը երկար (– ∪ –):

146. Բողաղատ:– Յն. ἀμφίβραχυς , լտ. amphibrachus: Տաղաչափական տերմին. նչ. եռավանկ բառ, որի առաջին եւ վերջին վանկերը կարճ են, մէջտեղինը՝ երկար (∪ – ∪):

147. Հաւեղ:– Յն. παλιμβάκχεος , լտ. palimbacchus: Տաղաչափական տերմին. եռավանկ բառ, որի սկզբի երկու վանկերը երկար են, վերջինը՝ կարճ (– – ∪):

148. Աւարտեղ:– Յն. βακχεῖος , լտ. bacchicus: Տաղաչափական տերմին. նչ. եռավանկ բառ, որի առաջին վանկը սուղ է, իսկ վերջին երկուսը՝ երկար / ∪ – – /:

149. Ներգեւ:– Յն. χορεῖος , լտ. tenuis: Տաղաչափական տերմին. նչ. եռավանկ բառ, որի երեք վանկերն էլ կարճ են (∪∪∪): Երեք կարճ վանկերից կազմուած տաղաչափական ոտք:

150. Սոնիճ:– Յն. πυκνός , լտ. densus: Տաղաչափական տերմին. նչ. եռավանկ բառ, որի երեք վանկերն էլ երկար են (– – –): Երեք երկար վանկերից կազմուած տաղաչափական ոտք. բառացի իմաստն է՝ «խիտ», «ստուար», «լիքը», «յորդուն», «դէր»:

151. «Բաւական է տարացոյցս», այսինքն՝ «նմուշները կամ օրինակները բաւարար են»:

152. «Գաւազանաւ են յանգաւորք», այսինքն՝ «ձայրագոյն վարդապետներ են»:

153. «Քնարական բերթութիւն»:– Իմաստային փոխառութեամբ կազմուած բառակապակցութիւն է Թրակացու տեքստի յն. λυρικὴ ποίησις ընթերցմանը (տե՛ս Ն. Ադոնց, Նշուած աշխատ., էջ 2): Ձափածոյ ստեղծագործութեան տեսակն է, որում յորդաբուխ արտայայտութիւն են գտնում քնարերգուի յուզական ապրումները, մտորումները, զգացմունքները՝ քնքշութեամբ զեղուն:

154. «Քնարական բերթութեան» ընդհանրութիւնը ընդգծելիս չորս գիտութիւնների՝ թուաբանութեան, երաժշտութեան, երկրաչափութեան եւ աստղաբաշխութեան հետ, Դաւիթը հիմք է ընդունել բանակային յատկանիշը՝ ա՛յն առումով, որ չափածոյ ստեղծագործութեան այդ տեսակը ամանակային տարբեր չափերի հերթագայութեան վրայ է խարսխուած, այստեղից էլ՝ նրա աղերսակցութիւնը յիշած գիտութիւններից իւրաքանչիւրի քանակային բնոյթի հետ:

155. Զիլ, պամ, տուբայ եւ սերթայ բառերը երաժշտական տերմիններ են՝ նշելով «չորեքգեղեան քնարի» իւրաքանչիւր լարի անունները:

156. Երգնկացին քաղուածքը ամբողջական չի բերել Մաւսիանոսից. Մագիստրոսը ունի՝ «(դայլայլիկոն) նման սմին թեթեւս յընթացուցանել ըստ նմին խորհրդոց. եւ ստեղծանին ամենայն դայլայլիկոն հագներգութեամբ եւ ոչ միայն, այլեւ յաստուածայինն» (Ադոնց, էջ 193, տ. 23–25) ընթերցումը, որն իսպառ բացակայում է Երգնկացու տեքստում:

157. «Զոր դուստրն Փարաւոնի ի վերայ գեղադէշ մանկանն մեծի մարգարէին» (էջ 135): Նկատի ունի Մովսէս մարգարէին, որին, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, ծնողները եղէգից հիւսած եւ կպրաճիւթած անտուկի մէջ դնելով Նեղոս գետն են գցում՝ Փարաւոն թագաւորի հրամանի համաձայն, երբ վերջինս պահանջել էր բոլոր երբայեցիների արու զաւակներին Նեղոս գետը նետել: Սակայն Փարաւոնի դուստրը գետեզրին լողանալիս նկատելով դնդրում՝ անուանակոչելով նրան «Մովսէս», որ նշանակել է՝ «ի ջրոյ հանի գնա» (տե՛ս Աստուածաչունչ, Գիրք ելից, գլ. Բ, 10):

158. «Պրտուայ տապանաւն», այսինքն՝ «եղէգից հիւսած ու կպրաճիւթած անտուկով» կամ «նաւակով»:

159. «Մեկնութիւն գլխոց վերծանութեան» եւ «Դարձեալ կրկին մեկնութիւն վերծանութեան գլխոց» հատուածներն ամբողջութեամբ երգնկացու տեքստային ներմուծումներն են, որոնք չկան Մագիստրոսի երկում: Ընդսմին՝ երգնկացին «ընթերցման արուեստի» («Վերծանութեան») տեսակները բնութագրելիս համապատասխան լեզուանմուշներով օժտելու համար դիմել է «ի գրոց հարցն մերոց բանից», ուստի եւ լուսանցքում «այլուստ գտեալ» ընդհանուր կարգի ցուցումն ունի:

160. Գործնական նպատակով՝ «աւրինակս խրատու սակս արուեստի ոյորակաց եւ կիսից» հատուածը նոյնպէս երգնկացու մտայղացումն է. նկատառումը՝ ընթերցանութեան տեսութիւնը ամբողջացնելն է նաեւ չեչտադրութեամբ եւ կէտադրութեամբ: Ազբիւրագիտական յիշեցումն այն մասին, որ առաջադրուած դրոյթների արծարծումը «Մովսէս[ի] եւ Թարգմանչաց» է՝ ընդհանուր բնոյթի է, ուստի եւ կոնկրէտ վկայակոչում սկզբնաղբիւրի՝ դժուարանում ենք անել, քանի որ այն համադրական բնոյթ ունի:

161. Վերաստուիւն:– Յն. ἀνάστασις , լտ. extencio: Առոգանութեան տերմին, նչ. ուժեղ, սաստիկ չեչտելը, սուր չեչտ (՛):

162. էջ 148, տ. 24–էջ 149, տ. 25: «Եւ դարձեալ տարակուսելի է... աւդասլից երամոցն» ընթերցումը՝ Ն. Ադոնցը, ի տարբերութիւն երգնկացու նչումի, յատկացրել է Անանունին (տե՛ս նչուած աշխատ. էջ 129, տ. 23, էջ 130, տ. 3):

163. Վերատուրիւն:– Համանիշ է «Վերաստուիւն» տերմինի:

164. Փաղառուիւն:– Իմաստային փոխառութիւն է յն. συλλαβή (լտ. syllaba) տերմինի՝ իր բաղադրիչների հայերէն թարգմանութեամբ: Նչանակում է՝ վանկարար ձայնաւոր կամ ձայնաւորներ՝ բաղաձայնների զուգորդմամբ կամ առանց դրանց: Հէնց Թրակացու երկի թարգմանութեան ժամանակ ստեղծուեցին երկու տերմիններ՝ «վանկ» եւ «փաղառուիւն»՝ հնչիւնական մեծութեան երեւոյթի նրբերանգների նշման համար. «վանկը» մէկ շնչով արտաբերուող այն հնչարտաբերութիւնն է, որը կազմուած լինելով վանկարար մէկ ձայնաւորից՝ զուգորդում է կամ սկզբից, կամ էլ վերջից բաղաձայնով. իսկ «փաղառուիւն»-ը՝ երբ վանկարար ձայնաւորը սկզբից եւ վերջից եզրափակուած է բաղաձայնով: Ընդ որում՝ «փաղառուիւն»-ը, իր հերթին, կարող է լինել «իսկապէս» երբ վանկը կազմուած է ձայնաւորի կամ երկբարբառի եւ բաղաձայնի կամ բաղաձայնների զուգորդմամբ, իսկ «պիտակապէս»՝ երբ վանկարար է առանձին ձայնաւորը, առանց բաղաձայնի զուգորդման (ինչպէս՝ ա, ե):

165. Հեգ:– Առաւել հնագոյն բառ է, քան «վանկը» կամ «փաղառուիւնը». այն վկայւում է դեռեւս մեր մատենագրութեան սկզբնաւորութեան ժամանակից:

166. Ցարաշեշտ
Ցարաշեշտոլոր } կազմուած է յն. παροξύτονον, (լտ. paraxytonon) տերմինի բաղադրիչների թարգմանութեամբ: Նչ. վերջընթեր վանկում չեչտ ունեցող (բառ): Ի դէպ, բառի նման չեչտակրութիւնը իրայատուկ է յունարէնին, եւ ոչ թէ՝ հայերէնին, թէեւ Թրակացու թարգմանիչը, եւ նրա հետեւողութեամբ մեր միւս մեկնիչները, բռնազբօսիկ կերպով վերագրում են այն հայերէն բառերի արտաբերման առանձնայատկութիւններին:

167. «Եզով անգիւ ունի զոլորակն», այսինքն՝ «վերջից հաշուած առաջին վանկում ունի չեչտ»:

168. Նախայարաշեշտ
Նախայարաշեշտոլոր } Իմաստային փոխառութիւն է յն. προπαροξύτονον (լտ. proparoxytonon) տերմինի, նրա բաղադրիչ ձեւոյթների հայերէն թարգմանութեամբ: Ըստ յունարէն բառերի արտաբեր-

ման՝ վերջից հաշուած 3-րդ վանկի չէտը: Թրակացու հայ թարգմանիչը (եւ նրա հետեւողութեամբ նաեւ բոլոր հայ քերական մեկնիչները (նոյն առանձնայատկութիւնը անհիմն կերպով վերագրում է հայերէն բառերի հնչարտաբերմանը:

169. «Գիրս արամեան», այսինքն՝ հայկական գրահամակարգը, մաշտոցեան գրերը: «Արամեան» ասելով ըմբռնում է ընդհանրապէս «հայ ժողովրդի», «հայկական», իսկ բառացի՝ «Արամից սերուած», «Արամի ժողովրդին պատկանող»:

170. «Կէտ է տրամախոհութեան անգիցելոյ նշան», այսինքն՝ «Վերջակէտը մտածութեան աւարտման նշան է»: Ցունարէն մատենագրութիւնում, միջակէտը եւ ստորակէտը Թրակացու ժամանակ արտայայտուել է առանձին կէտով՝ համաձայն տողի նկատմամբ գրաւած նրա տարբեր դիրքերի. եթէ կէտը գրւում է նախադասութեան վերջին՝ բառի կամ տողի վերեւամասում, համարւում է «վերջակէտ», եթէ տողի վրայ է գրուած՝ «միջակէտ», իսկ եթէ տողից մի քիչ ներքեւ է՝ «ստորակէտ»: Նոյն ըմբռնումը փոխանցուած է նաեւ հայ քերական մեկնիչների երկերում: Բնորոշ է, որ երկաթագիր ձեռագրերում տրոհութեան գերիչխող նշանը միջակէտն է, թէեւ կէտադրութեան միւս նշանները առաւել կամ նուազ յաճախականութեամբ հանդիպում են նաեւ հնագոյն ձեռագրերում: Այդ առթիւ Ց. Տաշեանը նկատում է. «Երկաթագրերուն մէջ՝ որչափ որ դիտած ենք, տիրողն է կէտ մը՝ (·) գրին կամ տողին վերը դրուած սովորաբար: Բայց ասկէ չի հետեւիր որ միւս նշաններէն ոչ մէկ բանին չեն գործածուիր: Իսկանները կը տեսնենք հնագոյն ձեռագրաց մէջ ալ...» (Ց. Տաշեան, «Ակնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ», Վիեննա, 1898, էջ 157): Ինչպէս Լազարեան աւետարանի քննութիւնը ցոյց է տալիս, միջակէտը եւ վերջակէտը այսօր տարբերակւում են միայն իրենց դիրքով, եւ ո՛չ կէտերի քանակով. վերջակէտի համար կրկնակէտի գործածութեան վկայութիւն ունենք, բացի քերականական աշխատութիւններից, 6-7-րդ դարերի հայատառ յունարէն պապիրոսում (Ց. Տաշեան, նշուած աշխ., էջ 157): Սակայն յետագայ դարերում (12-րդ դ.) այն աւելի է ընդհանրացել: Լազարեան աւետարանում կէտը ունի ոչ թէ կլոր, այլ քառակուսի եւ երբեմն էլ թաւ ստորակէտի ձեւ: Նայած նրա կիրառութեան տեղին, կէտադրական տարբեր ֆունկցիա է կատարել: Տողի վերեւում հանդիպելիս վերջակէտի դեր է կատարել, տողի վրայ՝ երբեմն միջակէտի, երբեմն էլ՝ ստորակէտի, նայած այս կամ այն բառի, բառակապակցութեան եւ նախադասութեան բաղադրիչ մասերի փոխյարաբերութեանը եւ չարահիւսական իմաստին: (Տե՛ս Ց. Մխիթարեան, Հայերէնի կէտադրութեան համառօտ պատմութիւն, էջ 14-52):

171. Բացատ:– Ցն. διάστημα, լտ. distantia: Նշանակում է՝ բաց տարածութիւն, դատարկ տեղ, պահ (իբրեւ ժամանակամիջոց), դադար: Տեքստում՝ վերջին իմաստով:

172. Բացերեւութիւն: Ցն. ἀπόφασις, լտ. sententia: Նշանակում է աւարտուն մտքի դրսեւորումը նախադասութեամբ, որը կարող է հաստատական կամ ժխտական բնոյթի լինել:

173. Մեծակէտ:– Նշ. վերջակէտ կամ «աւարտեալ կէտ»:

174. Բնակիտ:– «Պնակիտ» բառի բարբառային գրութիւնն է: Փոխառութիւն է յն. πινακίς բառի, որ նշանակում է՝ հնագոյն ժամանակներում «գրատախտակ», ուսուցման տեսողական առարկայ, որի վրայ գրւոր վարժութիւններ էին աւրում:

175. Ապողոնը կամ Ապոլլոնը նոյնպէս Զեւսի որդին էր. դիցարանութեան մէջ նա համարւում է բժշկութեան եւ գուշակութեան հայրը, ինը մուսաների պարագլուխը եւ լոյսի աղբիւրը: Պաշտուել է իբրեւ հեթանոսական աստուած, քանդակներում նրան ներկայացրել են իբրեւ անմօրուս գեղեցիկ պատանի, ձեռքին՝ քնար, ոտքերի առաջ՝ նուագարան:

176. Ասկլեպիոսը յունական դիցարանութեան մէջ բժշկութեան աստուածն էր. նա առողջութիւն էր պարգեւում նոյնիսկ անբուժելի հիւանդներին՝ ներգործելով ապաքինութեան ներշնչանքով: Ասկլեպիոսը համարուել է Ապոլլոնի եւ յաւերժահարս Կորոնիդէսի որդին: Ըստ դիցարանութեան՝ ոչ միայն ծանր՝ անյուսալի հիւանդներին է բուժելիս եղել, այլեւ «յարութիւն» է տուել, իբր, մեռելներին: Իսկ այդպիսի «հրաշագործ» բժշկութիւն նա սովորել է, իբր, Քիրոն ձիացուլից: Վախճանը չատ ողբերգական է: Աւանդաբար պատմուել է, որ Հիպպոլիտոսին վերակենդանացնելիս՝ Զեւսը չանթահարելով նրան՝ կործանում է: Հայր Ապոլլոնի վերապրած մեծ վշտից ազդուած՝ կարեկցում է Զեւսը եւ նրա չանթահար որդուն՝ Ասկլեպիոսին բարձրացնում երկինք, եւ «օձակալ» անունով համաստեղութիւն «դարձնում» նրան: Ասկլեպիոսի պատուին բազմաթիւ տաճարներ են հիմնւում իբրեւ բժշկութեան կենտրոններ, որոնցում ծառայողները «ասկլեպեաղներ» են կոչուել, այլ կերպ ասած՝ վաղնջական ժամանակների բժիշկներ: Նրան նուիրուած տաճարներում բժշկութեան աստուածը պատկերւում էր իբրեւ մի ծերունի՝ գահին բազմած, մի ձեռքին բռնած գոյգ օձերով գալարուն

մի գաւազան, միւս ձեռքն էլ օձի գլխին դրած՝ որպէս խորհրդանիշ «խորագիտութեան» եւ կեանքի վերանորոգութեան. վերջին հանգամանքի իմաստը բացայայտւում է այն փաստի նկատառումով, որ օձը ամէն անգամ վերափոխելով իր մորթը՝ «վերանորոգւում»՝ վերակենդանանում է մշտապէս: Իրրեւ մատաղ նրան զոհաբերելիս են եղել աքաղաղ՝ զարթօնքի յիշեցումով, էգ այծ եւ ագռաւ: Կղեմէս Ալեքսանդրացին, ի տարբերութիւն յունական դիցաբանութեան, կարծիք է յայտնել այն մասին, որ Ասկլեպիոսը եղել է Եգիպտոսի թագաւորը, որը հմուտ է եղել բժշկութեան մէջ:

177. Հիպպոկրատը համարւում է «բժշկութեան հայրը»: Մնուել է յունական կղզիներից մէկում (Կոս) 460 թ. մ.թ.ա.: Բժշկագիտական հմտութիւնը ձեռք է բերել հօրից՝ Հերակլիտից: Նրա գերդաստանը, մի քանի սերունդ յաջորդաբար, բժիշկներ է տուել: Հիպպոկրատը չրջող Նրա գերդաստանը, մի քանի սերունդ յաջորդաբար, բժիշկներ է տուել: Հիպպոկրատը չրջող բժիշկ է եղել, երկար ճանապարհորդութիւններ կատարել, եղել է քաղաքակիրթ մի շարք երկրներում (Փոքր Ասիա, Լիբիա, Սեւ Ծովի ափերին), չփուել սկիւթացիների հետ եւ վերջիններիս միջոցով հաղորդակից դարձել Առաջաւոր Ասիայի եւ Եգիպտոսի բժշկութեանը: Մի շարք աշխատութիւններ են հասել նրանից: Հիպպոկրատը ձերբազատեց բժշկութիւնը քրմերի հովանաւորութիւնից եւ լայն ասպարէզ բացեց նրա յետագայ առաջընթացի համար: Ի պատիւ նրան, այժմ էլ ընդունուած է աշխարհի բոլոր երկրներում բժշկական երդումը անուանել իրրեւ «Հիպպոկրատի երդում»: Վախճանուել է 356-ին մ.թ.ա., Թեսալիայում:

178. «Անարուեստ խաւսք եւ բարբարիկոն լեզու»:– Մաշտոցեան գրերի քանակային «չատութեան» դաթեան բացատրութեան առաջին մասը համեմատաբար աւելի առաձգական է եւ տարատում: «Անարուեստ խաւսք» ասելով կարելի է հասկանալ ռամկական խօսակցական լեզուն՝ ի տարբերութիւն նրա գրական մշակուածութեան ենթարկուած «արուեստաւոր» լեզուի: Բայց եւ «անարուեստ խաւսք» ասելով կարելի է հասկանալ նաեւ «բարբառային լեզուի: Բայց եւ «անարուեստ խաւսք» ասելով կարելի է հասկանալ նաեւ «բարբառային խօսուածք» կամ պարզապէս բարբառ: Իսկ ինչ վերաբերում է «բարբարիկոն լեզու» արտայայտութեանը, ապա դա չէր կարող իրրեւ «բարբառ» ըմբռնուել Դաւթի կողմից, որովհետեւ «բարբարիկոն լեզու» բառակապակցութեան իմաստը չի առնչւում «բարբառ» հասկացութեանը, պարզապէս «օտար՝ ոչ մերը, այլ դա նշանակել է, դեռեւս վաղնջական ժամանակներից, պարզապէս «օտար՝ ոչ մայրենի լեզու» կամ, որ նոյնն է՝ «այլալեզու խօսուածք»: Ընդսմին այդ արտայայտութիւնը փոխառութիւն է յունարէն βαρβαρικὸν բառի, որ նշանակել է «ոչ յունարէն» օտար լեզու»: Հետեւաբար՝ Դաւթի մօտ օգտագործուածը պէտք է ըմբռնել որպէս հայերէնի կողքին օտար փոքրամասնութիւնների կիրառած «ոչ-հայերէն» լեզուները, որոնք չատ հաւանաբար եղել են V-VI դարերի Հայաստանում: Բայց ինչպէս էլ ըմբռնելու լինենք «անարուեստ խաւսք» եւ «բարբարիկոն լեզու» արտայայտութիւնները, միեւնոյն է, դրանք չէին կարող նշանակութիւն ունենալ մաշտոցեան գրահամակարգի հիմքում ընկած ընդհանուր եւ միասնական արտասանական բազայի համար՝ եթէ իրօք դրանք նոյնիսկ բարբառային կամ այլալեզու հնչոյթային հակադրութեամբ տարբերակուած լինէին մեսրոպեան հայերէնից: Իրականում՝ Մաշտոցը ոչ թէ Հայաստանում առկայ բոլոր բարբառների հնչոյթային տարբերակումների ընդգրկումով համագրեց ու յօրինեց իր գրահամակարգը, այլ միայն մէկ խօսակցական լեզուի արտասանական բազայի հնչոյթային արժէքների բացայայտումով ստեղծեց հայերէնի այբուբենը, ըստ որում հիմք ընդունելով այն ժամանակ վարչա-քաղաքական կենտրոն հանդիսացած եւ էթնիկական լեզուի հասարակական դերով օժտուած Արարատեան դաշտավայրի խօսակցական լեզուն:

179. Դիոմիդէսը յիշւում է «Իլիական»-ում իրրեւ Ողիսեւսի զինակից. վերջինիս հետ միասին որպէս թէ նա վիրաւորած է եղել Տրոյեան քաղաքի պաշտպան աստուածուհուն:

180. Պարիս Տրոյեացին Պրիամոս թագաւորի որդին էր, որը Սպարտայի Մենելաւոս թագաւորի կին գեղեցկուհի Հելինէին առեւանգելով պատճառ է դառնում Տրոյեան պատերազմի:

181. Նկատի ունի երեմիա մարգարէին:

182. էջ 162, տ. 15-17: «որով յայտ արար... ամենայն խաւսից» ընթերցումը Անանունը եւ Մեհեանոսը չունեն Ագոնցի համադրածում:

183. Շարաձայն:– Իմաստային փոխառութիւն է յն. σύμφωνον (լտ. consonans) տերմինի՝ բաղադրիչների հայերէն թարգմանութեամբ, նշանակում է՝ «բաղաձայն»:

184. Եւրիպիդէսը յոյն նշանաւոր ողբերգակ է: Ապրել է 480-406 թուականներին մ.թ.ա.: Իր ուսումնասիրութիւնը ձեռք է բերել Անաքսագորաս իմաստասէրի մօտ, հետեւորական արուեստը՝ Պրոտագորասի եւ Պրոդիկոս Քիոսացու: Եղել է Պէրիկլէսի, Թուկիդիտէսի (պատմաբան) Պրոտագորասի եւ

մաբան) եւ Սոկրատէսի մերձաւորներից: Գրական ժառանգութիւնը, որ թողել է սերունդներին, պատկառելի է. այն առինքնող հմայքով գերում է նաեւ այսօր՝ չարունակելով ներկայացուել բեմահարթակներում նրա ողբերգական լաւագոյն ստեղծագործութիւնները, ինչպիսիք են՝ «Մէդէա»-ն, «Իփիգենիան Աւլիսում», «Անդրոմաքէ»-ն, «Էլեկտրա»-ն եւ այլն: Դրանք յարաճուն հետաքրքրութիւն են առաջացրել պատմական յետագայ բոլոր դարաշրջաններում՝ ոգեշնչման ու վերամշակման առիթ ծառայելով: (Տե՛ս Ա. Գ. Առաքելեան, Ցունական գրականութեան պատմութիւն, Երեւան, 1962, էջ 273–296):

185. Էջ 164, տ. 19–էջ 165, տ. 2: «Բնութեամբ երկար գոլով նոցա... յամփոփելն սղին» ընթերցումը Ադոնցը չի ներկայացրել Մովսէսի վերականգնած տեքստում (նշուած աչխ., էջ 162):

186. Փաղաւուանաբար: Նշանակում է՝ «հոմանիշաբար», «նոյնանիշաբար»:

187. Էջ 165, տ. 11 – էջ 166, տ. 26: «Սակայն գմերոյս պարտ է պատճառն... բազկացելոցն իաւտայիցն» ընթերցման համար լուսանցքում մատնանշուած գոյգ սկզբնաղբիւրներից միայն Մագիստրոսին է վերագրել Ադոնցը ամբողջ հատուածը (տե՛ս նշուած աչխ., էջ 235, տ. 10–էջ 237, տ. 5):

188. «Իաւտա աւուանի»:– Նկատի ունի յունարէնի գրահամակարգի իններորդ տառանիշը, որի արտայայտչաձեւն է՝ Ι ι :

189. Սուղ:– Հնչիւնաբանական եւ տաղաչափական տերմին. գերազանցապէս յունարէնի յատուկ իրակութիւն է, համապատասխանում է յն. βραχύς տերմինին: Հոմանիշարար օգտագործւում է նաեւ «ադաւտ» տերմինը:

190. Տեքստում b–ն բնութագրւում է «սուղ» այն նկատառումով, որ երկար է–ին է հակադրւում, ո–ն՝ ովին՝ (յն. ω –ին համարժէք), ւ–ը սուղ «ձայնաւոր» է ճանաչւում՝ երկբարբառների կազմութեան մէջ կատարած իր դերի պատճառով: Իրականում, սակայն, այն եղել է մաչտոցեան հայերէնում երկչրթնային ձայնորդ բաղաձայն (ինչպէս անգլերէնի w հրնչոյթը):

191. Էջ 167, տ. 3: «Իսկ սուղքդ ասին կարճ, զի ոչ ոք խոնարհի ի ձայնս նոցա» ընթերցումը, որ Երզնկացին վերագրում է Մովսէսին, Ադոնցը յատկացրել է Ստեփանոսին (տե՛ս նշուած աչխ., էջ 200, տ. 3–4):

192. Երկամանակ: Ցն. δίχρονος (լտ. ditempus): 1. Երկրնոյթ տեւողութեամբ՝ կարճ եւ երկար արտասանուող. ասուած է յունարէնի α ι ο ձայնաւորների մասին: Ցունարէնի այս առանձնայատկութիւնը Թրակացու թարգմանիչի կողմից բոնագրօսիկ կերպով վերագրուած է նաեւ հայերէնի ա, ը, ի ձայնաւորներին, որպիսի մեկնութիւնը աւանդաբար որդեգրուել է նաեւ յետագայ քերական մեկնիչների կողմից: 2. Տաղաչափական տերմին՝ եամբական (անգայտ) չափ ունեցող բառ՝ երկու կարճ ձայնաւորով (ինչպէս՝ υυ):

193. Եռամանակ: Ցն. τρίχρονος , (լտ. tritempus): Տաղաչափական տերմին. մի սուղ եւ մի երկար (υ —) վանկերից բաղկացած բառը եռամանակ է եւ կոչւում է մեծավերջ. մի երկար եւ մի սուղ (– υ) վանկերից բաղկացած բառը նոյնպէս եռամանակ է, բայց կոչւում է մեծասար:

194. «Շաղաշարս կատարեն», այսինքն՝ «վանկեր են կազմում»: Ի դէպ, շաղաշար բառը հնչիւնաբանական տերմին է, իմաստային փոխառութիւն յն. συλλαβή -ի (լտ. syllaba): Նշանակում է՝ «վանկ»: Հոմանիշ է՝ սիղդրաչ, փաղաւուրիւն, հեգ տերմինների:

195. Երկբարբառ: Հնչիւնաբանական տերմին. իմաստային փոխառութիւն է յն. δίφθογγος (լտ. diphtongus) բառի: Ըստ հայ քերական մեկնիչների՝ երկու ձայնաւորների գուգորդմամբ երկհնչիւն արտաբերում՝ մէկ վանկի արժէքով:

196. Բոնաբարբառ:– Հնչիւնաբանական տերմին. ուղղակի բառիմաստային փոխառութիւն է յն. κακόφωνον (լտ. cacophonia) տերմինի՝ բաղաղրիչների հայերէն թարգմանութեամբ: Նշ. «վատ ձայն», «երկբարբառային անբարեհնչիւնութիւն»: Ն. Ադոնցը տեքստային գուգադրումներում յունարէն համապատասխան բնագրային ընթերցումը չի ներկայացրել Թրակացուն վերագրուած հայերէն թարգմանութեան՝ «եւ բռնաբարբառք երկձայնք երեք. էւ, ըւ, իւ» տեքստի, այլ դրա փոխարէն տողատակում ցոյց է տուել Մելամպոդէսի մեկնութիւնից հետեւեալ ընթերցումը, որը իսկ եւ իսկ նոյնն է հայերէն թարգմանութեան. κακόφωνοι η͞υ, ω͞υ, ῡι (Ն. Ադոնց, նշուած աչխատ., էջ 5): Համակարծիք ենք Ա. Մու-

բագեանի կռահումին, երբ վերջինս գրում է. «Թարգմանչի գործածած» «Քերականական արուեստի» յունարէն բնագրում էլ այն (իմա՝ բաց թողնուած ընթերցումը – Լ.Խ.) եղել է, որի հետեւողութեամբ Թարգմանիչը կազմել է տերմինը եւ Թարգմանել յունարէնին յատուկ վատաձայն երկբարբառները» (Նշուած աչխատ., էջ 189–190):

197. Բաղաձայն:– Կազմուած է իմաստային փոխառութեան հիման վրայ, յն. σύμφωνον (լտ. consonans) տերմինի բաղադրիչների հայերէն թարգմանութեամբ: Նշ. «ձայնի գուգորդմամբ արտաբերուող հնչոյթ»: Հոմանիշները, որ Թրակացու երկի առնչութեամբ ստեղծուել են հայերէնում, հետեւեալներն են՝ ձայնակից, շարաձայն, բարբառակից, ձայնորդ:

198. Հայերէնի բաղաձայնական համակարգը ներկայացնելով 26 հնչոյթներով (էջ 169)՝ թարգմանիչը եւ նրա հետեւողութեամբ միւս հայ քերականները վրիպել են, անտարակոյս, երբ չեն ընդգրկել նաեւ h, յ, վ բաղաձայնները: Հայ քերական մեկնիչները, սակայն, փորձել են ելք գտնել ստեղծուած վիճակից՝ դրանք համարելով «միջակ» հնչոյթներ: Բայց Թրակացին «միջակ» հնչոյթների համար առաջարկում է այլ բաղաձայններ, որոնց հայ թարգմանիչը, կրկին անդրադառնալով, եօթ ուրիշ բաղաձայններ է մատնանշում (p, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ): Այստեղից՝ ակամայից առաջացել է նոր հակասութիւն. իսկապէս՝ որո՞նք են այսպէս կոչուած «միջակ» հնչոյթները. եթէ վերջիններն են, ապա հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ չեն ընդգրկուում դրանց մէջ նաեւ h, յ, վ բաղաձայնները: Տե՛ս յաջորդ ծանոթագրութիւնը:

199. Միջակ: Ցն. μέσος (լտ. medius): Այս տերմինը կիրառւում է հայերէնի 7 բաղաձայնների համար, որոնք դիտւում են որպէս նուրբ բաղաձայններից՝ թաւ, եւ թաւ բաղաձայններից՝ նուրբ, այլ կերպ ասած՝ «միջակ» դիրքում: Դրանք են, ըստ մեկնիչների՝ p, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ: 2. Իրրեւ կէտադրական նշան՝ «միջակէտ» է նշանակում: 3. Մարդկային բարքերի որոչում՝ բարի, չար եւ միջակ: Տեքստում՝ միայն 1–ին իմաստով, իբրեւ հնչիւնաբանական տերմին:

200. Նուրբ:– Ցն. ψιλός (լտ. tenuis): Հոմանիշ՝ սուղ կամ լերկ: Ըստ Թրակացու (նրա հետեւութեամբ նաեւ քերական մեկնիչների)՝ նուրբ բաղաձայն են համարուել՝ p, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ: 2. Իբրեւ կէտադրական նշան՝ «միջակէտ» է նշանակում: 3. Մարդկային բարքերի որոչում՝ բարի, չար եւ միջակ: Տեքստում՝ միայն 1–ին իմաստով, իբրեւ հնչիւնաբանական տերմին:

201. Ստուար:– Նշ. հաստ հնչուող (բաղաձայնների համար): Հոմանիշ՝ յոյր, խաժ, բաւ:

202. Լերկ:– Տե՛ս նուրբ տերմինը (ծան. 200):

203. Թաւ:– Ցն. δασύς (լտ. crassus): 1. Թանձր արտասանուող: Հոմանիշ բառերն են՝ ստուար, յոյր, խաժ, հականիշ՝ նուրբ: Թաւ բաղաձայններ են համարուել՝ բ, փ, ֆ, խ, ց, լ, չ, ջ, ռ հնչիւնները: 2. Իբրեւ առոգանութեան նշան (՝)՝ նշելու համար թաւութիւնը կամ չնչեղութիւնը. յն. δασεῖος (լտ. aspiratio):

204. Բարակ:– Հնչիւնաբանական տերմին, իմաստային փոխառութիւն է յն. ψιλός տերմինի. համարժէք է հյ. «լերկ» տերմինի:

205. Ցոյր: Թաւ կամ թանձր արտասանուող (բաղաձայն):

206. Անձայն:– Մաչտոցեան ժամանակաշրջանի այս բառը վերաարժէքաւորմամբ կիրառուել է որպէս հնչիւնաբանական տերմին, յունարէնի ἄφωνον բառի համարժէքով: Նշանակում է՝ «պայթական բաղաձայն»:

206. Կիսաձայն:– Ցն. ἡμίφωνος (լտ. semivocalis): Ըստ Թրակացու՝ արտաբերման ժամանակ բաղաձայնների մի մասը նաեւ ձայն են հանում, այդ պատճառով էլ «կիսաձայն» է նա կոչում դրանք. այդ կարգի կիսաձայն բաղաձայններն են «կրկնակ» համարուածները, սուլականները, նայները՝ ζ, ξ, ψ, μ, ν , ρ, σ, : Իսկ հայ թարգմանիչը դրանց հայերէն համարժէքները համարել է՝ զ, ց, ճ, ժ, շ, մ, ս, ր բաղաձայնները, որ աւանդաբար ընդունել են նաեւ մեր բոլոր քերական մեկնիչները: Այժմ ա՛յլ է կիսաձայնի ըմբռնումը:

207. Ձարաձայն:– Հնչիւնաբանական տերմին, կազմուած է իմաստային փոխառութեան հիման վրայ, այն է՝ յն. κακόφωνος (լտ. consonans, malam vocem habens) տերմինին համարժէք որպէս: Նշ. «դժուարահնչ, դժոխալուր, անախորժ ձայնով»: Հոմանիշ՝ «վատաձայն», «բռնաբարբառ» տերմինների:

209. Վատաձայն:– Տե՛ս նախորդ ծանոթագրութիւնը:

210. Բաջաձայն, –ութիւն:– Ցն. εὔφωνα (լտ. bene sonans, vocalis): Մեծաձայն, բարձ-

բահնչիւն, փոխաբերաբար՝ հռչակաւոր: Նաեւ՝ քաղցրաձայն:

211. Նայ:- ՅՈՐՕՈ (լա. fluidus, liquidus): Բառացի նշանակում է՝ «թաց, խոնաւ, հեղուկային, խմորուող», իսկ որպէս քերականական տերմին՝ բաղաձայն, որը մեզմ, փափուկ կամ թոյլ արտասանութիւն ունի: Ի դէպ, Թրակացու քերականութեան մէջ «նայ» բաղաձայնների մասին խօսւում է բայական համակարգի առնչութեամբ, երբ թեքման ժամանակ բառավերջի բաղաձայնը անփոփոխ է մնում. դրա համար էլ նայերը նաեւ ἀμετάβολα («անփոփոխ») են կոչւում: Այս երեւոյթի բացառութիւնը հայերէնի համար անհրաժեշտութիւն չներկայացնելով՝ հայ թարգմանիչը խուսափել է Թրակացու այդ հատուածը լրիւ փոխադրելուց (տե՛ս Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 8): Բայց հայ քերական մեկնիչները յետագայում վերաիմաստաւորում են հնչիւնաբանական այս իրակութիւնը՝ ամբողջովին ազերսակցելով այն գոյականների ներքին թեքման երեւոյթի հետ, երբ «մեզմ բաղաձայն» կոչուածները սեռականում եւ տրականում անփոփոխ են մնում, ինչպէս՝ վագր – վագրի, անգղ – անգղեղ, առն – առիւն եւ այլն:

212. «Վախճանականաւք անուանց»:- Խօսքը յունարէնի յատուկ կամ հասարակ անունների հնչիւնական եզրերի մասին է ուղղականում, որոնք միաժամանակ քերականական սեռի ցուցիչ են: Հայերէնի համար դա բնորոշ չլինելով՝ թարգմանիչը եւ մեկնիչները պարզապէս նկատի են ունեցել հայերէն անունների հնչիւնական եզրերը՝ չհակադրելով քերականական ո՛չ մի սեռ, որից զուրկ է անշուշտ հայերէնը: Այդ իսկ պատճառով Մովսէս Քերթողը նշում է. «Բայց սա ըստ յունին զսեռն ցուցանէ, որով արական եւ իգական եւ անյայտ նշանակութիւն սովաւ իմն երեւեալ լինի: Իսկ ի հայումս, բացի հնգից ասացելոց (այն է՝ ա, ե, ը, ո եւ ով – Լ.Խ.), յամենայն գիր ունի զվախճանական անուանց անորիչ եւ անրաւս անկեալ» (տե՛ս Երզնկացու սոյն աշխ., էջ 175): Բացի այս հանգամանքից, Մովսէս Քերթողը «վախճանականք անուանց» ասելով նկատի ունի նաեւ յոգնակերտ մասնիկները հայերէնում. «Եւ բազմաւորականք անուանց՝ այր եւ էք, որպէս՝ քաղաքի եւ պարիսպ, սոքա, նոքա: (Տե՛ս Սոյն աշխատ., էջ 175):

213. Էջ 175, տ. 14–15: «Ցիչել պարտ է յաճումն մտաց ուսումնասիրաց» նախադասութիւնը Ադոնցը յատկացրել է Համամին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 256, տ. 15–16):

214. Պիւթագորասը անտիկ չրջանի յոյն իդէալիստ իմաստասէր էր, որն ապրել է շուրջ 580–500 թթ. մ.թ.ա.: Մնուած լինելով Սամոս կղզում՝ կոչւում էր Պիւթագորաս Սամոսացի: Մտեղծել է ոչ միայն փիլիսոփայական ուրոյն հոսանք, այլեւ արիստոկրատիայի քաղաքական կազմակերպութիւնը, որը յայտնի է գիտա-մշակութային պատմութեան մէջ որպէս պիւթագորականների շարժում: Նրա ուսմունքի հնութիւնն էր կազմում այն դրոյթը, որ քանակային յարաբերութիւնները բոլոր ոէալութիւնների հիմքը, իրերի ելակէտն են: Բնութագրելով պիւթագորեան ուսմունքը, Ֆ. Էնգելսը գրում է. «Ըստ Պիւթագորաս Սամոսացու (շուրջ 540 թ.) թիւն է հիմնական սկզբունքը. «թիւն է կազմում բոլոր առարկաների հնութիւնը, եւ առհասարակ տիեզերքի կազմութիւնն իր յատկութիւններով հանդիսանում է թուերի ու նրանց յարաբերութիւնների մի հարմոնիկ սիստեմ (Արիստոտէլ, Մետաֆիզիկա, 1,5 Passim):... Ինչպէս թիւը ենթարկուած է որոշ օրէնքների, այնպէս էլ տիեզերքը: Տիեզերքի օրինաչափութիւնը նա նրանով արտայայտում է առաջին անգամ: Պիւթագորասին է վերագրւում երաժշտական ներդաշնակութեան վերածումը մաթեմատիկական յարաբերութիւններ» («Բնութեան դիալեկտիկա», Երեւան, 1936, էջ 90): Հեգելը Պիւթագորասի ուսմունքի դրոյթները համարում է «չոր, պրոցեսից զուրկ, ոչ դիալեկտիկական, հանգստացող սահմանումներ»:

Չնայած թուերի խորհրդապաշտութեանը, որը Պիւթագորասի ուսմունքի ամենախոցելի կողմերից էր, այնուամենայնիւ գիտութեան պատմութեան մէջ նրա ներդրումները մաթեմատիկայի, աստղագիտութեան եւ երաժշտութեան տեսութիւնների զարգացման բնագաւառում ակնյայտ են: Մարկատիրական հասարակութեան անկման եւ յետագայ ամրողջ փէոդալական դարաշրջանում թուերի խորհրդապաշտութիւնը լայն տարածում գտաւ համաշխարհային մտաւնագրութեան մէջ, որը յաճախ քրիստոնէութեան տեսական հիմնաւորումների համար կեղծ «փաստարկ» էր ծառայում:

215. Պլատոնը յունական անտիկ աշխարհի խոշորագոյն մտածողներից էր, որն ապրել է 427–346 թթ. մ.թ.ա.: Նրա իսկական անունը եղել է Արիստոկլ, իսկ Պլատոնը որպէս մակդիր է տրուել նրան՝ մտածողութեան «համապարփակութեան» համար, որովհետեւ «Պլատոն» նշանակել է «Լայն», «Ընդարձակ» (յն πλατύς բայից): Աշակերտել է նշանաւոր իմաստասէր Սոկրատին եւ իր աշխատութիւններում զարգացրել է վերջինիս հայեացքները նոր մակարդակով՝ յենուելով նաեւ պիւթագորականների, Պարմենիդէսի եւ Հերակլիտի ուսմունքների վրայ (տե՛ս «Փիլիսոփայական բառարան», Երեւան, 1975, էջ 349): Պլատոնը համարւում է օբյեկտիվ իդէալիզմի դրոյթները մշակող եւ ընդհանրացնող առաջին մեծ տեսաբանը, ստրկատիրական ազնուականութեան գաղափարախօսը: Իր քաղաքական հաւատամքով արիստոկրատական պետութեան ջերմ պաշտպանն էր. ըստ նրա՝ պետութիւնը պէտք է կառավարեն փիլիսոփաները, որոնք եւ հանդիսանում են արիստոկրատները:

Պլատոնը Աթէնքում 387-ական թուականներից հիմնադրում է իր դպրոցը, որը «Ակադեմիա» անուամբ է վերակոչւում: Նրա իմաստասիրական երկերի մեծ մասը երկխօսութիւնների բնոյթ ունեն, որոնցում արծարծուած հարցադրումներն իրենց ընդգրկման ոլորտով ակնյայտօրէն համապարփակ են:

216. Էջ 177, տ. 17–էջ 178, տ. 22: «Եւ յորժամ ծանոյց... երկայնս եւ սուղս» ընթերցումը, որ երզնկացին իր մասնագիտական նչումներում ցոյց է տալիս Դաւթին լինելը, Ադոնցը տեղադրել է «Ցադագս երկար վանկի» պարբերոյթի սկզբում (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 97, տ. 3–էջ 98, տ. 10):

217. Ձայնորդ:- Հնչիւնաբանական տերմին: Համապատասխանում է յն. σύμφωνον (լա. consonans) բառին: Համանիշ՝ «բաղաձայն» տերմինի, առանց տարբերակման: Արդի քերականական բմբռնողութեամբ՝ ձայնորդները բաղաձայնների առանձին տեսակն են կազմում, որոնց արտաբերման ժամանակ ձայնը գերակչռում է. (լ, մ, ն, ր):

218. Էջ 180, տ. 16–17: «Իբրեւ զծայրսն քննեաց... երկուս եղանակս» ընթերցումը Ադոնցը չի ընդգրկել (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 98):

219. Բոլորովին տարբեր ընթերցումներ են երզնկացու ներկայացրած Անանունի տեքստը Ադոնցի երկում եղածից (համեմատի՛ր նշուած աշխատ., էջ 136, տ. 12–21):

220. Աղաւտ:- Առոգանութեան տերմին: Համարժէք է յն. βραχύς (լա. brevis) բառին: Կարճ (վանկ): Համանիշ է՝ սուղ տերմինին:

221. Էջ 181, տ. 10–13: «Սուզքս այս երեքեան... ոչ լինի սուղ» ընթերցումը Ադոնցը յատկացրել է Մովսէսին՝ ելնելով հարցադրման բնոյթից եւ ոճից, որը, սակայն, տարակուսելի է (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 168, տ. 2–5):

222. «Հասարակ շաղաշար»: Ընդհանրապէս՝ նշանակում է խօսքամասային գործընթացում լեզուաբաղադրամասերի հերթագայութիւն՝ խօսքի յաջորդական չղթայում, բայց մասնաւորապէս՝ տաղաչափութեան մէջ երկար եւ սուղ վանկերի հերթագայութիւն:

223. Բոլոր ընդգրկուած Ձեռագրերում Պարիս Տրոյացին չփոթմամբ է ներկայացուած՝ իբրեւ «Պրիամոս», ուստիեւ ակնյայտ թիւրիմացութիւնը ուղղելու համար՝ ճիշդը առաջադրեցինք:

224. Պատրոկլէսը Հոմերոսի «Իլիական»-ում յիչւում է որպէս Աքիլլէսի ամենամտերիմ ընկերը, որը, վերցնելով Աքիլլէսի զէնքերը, մենամարտի է դուրս գալիս Տրոյայի թագաւոր Պրիամոսի աւագ որդու՝ Հեկտորի դէմ եւ մարտադաշտում սպանւում վերջինիս կողմից: Այս դէպքը փոխում է իրադարձութիւնների ամրողջ ընթացքը՝ ստիպելով Ագամեմնոնից խոով Աքիլլէսին, որ նա յանուն իր սիրելի ընկերոջ՝ Պատրոկլէսի, վրէժխնդրութեան անհնչ Հեկտորին, որ նա յանուն իր սիրելի ընկերոջ՝ Պատրոկլէսի, վրէժխնդրութեան անհնչ

ըստ վանկատման կանոնների (օրինակ՝ ա-ռաւել)։

230. *էջ* 189, *տ.* 18–19։ «*Ցորժամ ոք չարագրէ... եւ գհայոցն*» *ընթերցումը Ագոնցը, ի տարբերութիւն Երզնկացու բնագրի, ներկայացրել է ոչ թէ «ցաղագս բառի», այլ՝ «ցաղագս բանի» պարբերոյթում, վերագրելով այն Անանունին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 138, *տ.* 5–8)։

231. «*Տրամախոհութիւնդ եւ փոխադրութիւն*»՝ *մտածութեան յարափոփոխութիւներ, բազմազանութիւնը, զանազանակերպ դրսեւորումները։*

232. *Ստորասութիւն՝ նախադասութեան հաստատական կամ դրական տեսակը։*

233. *Բացասութիւն՝ նախադասութեան ժխտական տեսակը։*

234. «*Զնոյն հետեւեալսն*»՝ *նոյն յատկանիշները։*

235. *էջ* 194 , *տ.* 9–12։ «*Զոր իմանալ պարտ է... եւ զրայ՝ պատահման*» *ընթերցումը Ագոնցը անջատել է Անուանը վերաբերող տեքստից եւ տեղադրել «ցաղագս բանի» պարբերոյթի վերջում (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 103, *տ.* 1–5)։

236. «*Հասարակ ազգական անուն*»։ *Նշանակում է՝ տեսակի ընդհանուր անունը։*

237. «*Ի հոռոմին*», *այսինքն՝ յունարէն լեզուում, յունարէնում։*

238. «*Ով այիովս ապաւստովլաւս*»՝ *յունարէն նախադասութեան հայերէն տառադարձութիւնն է, ինչպէս՝ « ὁ ἅγιος ἀπόστολος », որի իմաստային բովանդակութիւնը ճշգութեամբ տրուած է չարունակութեան մէջ՝ «այսինքն՝ սուրբ առաքեալք»։*

239. «*Ի այէ այէ աւդաւկաւս*»՝ *դարձեալ յունարէն նախադասութեան հայերէն տառադարձութիւնն է, ինչպէս՝ "ἡ ἁγία Εὐδοκία" , որ նշանակում է՝ «սուրբ Եւդոքիա», որը չի ներկայացուած բնագրում։*

240. «*Տաւ fuալա*»՝ *յունարէն բառի հայերէն տառադարձութիւնն է, ինչպէս՝* τό ξύλον *որ նշանակում է «ծառ», «փայտ»։*

241. «*Տաւ*»՝ *հայերէն տառադարձութիւնն է յունարէն չէզոք սեռի յօդի՝* τό ։

241*. «*Բոչոյ*» *բառը, որ մեր քննական համեմատութեան վերցրած Զեռագրական տարբերակների միակ ձեւն է, նշանակում է «քուռակ», «նորածին ձի»։ Փաղաքչական առումով կիրառւում է նաեւ փոքրահասակ երեխաների համար։ Օրինակ, անձամբ լսել եմ յաճախակի, թէ ինչպէս իմ բարեկամներից մէկը իր զաւակներին փաղաքչարար անուանում էր «Բոչոյ», իհարկէ, առանց բմբռնելու դրա իմաստային ծագումնարանութիւնը։ Սոյն գրքի կոմպիւտերային գրաշար Վարպետ Արամ Օրջանեանը, որը հայագիտական լուրջ գիտելիքներ ունեցող մտաւորական է միաժամանակ, յայտնի՝ Լոս Անճելըսի հայութեանը իր հիւմորիստական գրութիւններով, մեզ հաղորդեց, որ իր ուսումնառութեան ժամանակ ուսուցիչներից լսել է, թէ ինչպէս աշակերտներին առանձնարար անուանելիս են եղել ոչ թէ «Բոչոյ», այլ՝ «Բուչոյ»...։ Իսկ այդ նշանակում է, որ կեանքում երկու ձեւերն էլ օգտագործուել են իրարից անկախաբար՝ նոյնանիշների արժէքով։ Եւ իրօք, Հայկազեան Բառարանը երկու ձեւերն էլ հաղորդում է։ «ԲՈՉՈՅ, կամ ԲՈՒՉՈՅ, ի, ից, գ. Ագռ ձիոյ, կամ քուռակ ձիոյ» (հ. Ա, էջ* 505)։ *Մեր խորին համոզմամբ՝ բառական այս երկու ձեւերի առաջացումը գրաւոր ճանապարհով է տեղի ունեցել՝ Ո > Ռ բազարկութեամբ, որ գրչութեան արուեստում հեշտութեամբ փոխարկուող երեւոյթ է եղել, իսկ տարածումը, այնուհետեւ, տեղի է ունեցել բանաւոր կերպով՝ իրարից անկախաբար։*

242. *Մակաւասար։– Ձն.* ἐπίκοινον *լտ.* (nomes) epicoenum։ *Միեւնոյն վերջաւորութիւնն ունեցող գոյական, որ հաւասարապէս վերաբերում է թէ՛ արականին եւ թէ՛ իգականին։ Այս երեւոյթը յատուկ է միայն այն լեզուներին, որոնք քերականական սեռ ունեն, ինչպէս՝ յունարէնը, ռուսերէնը, ֆրանսերէնը եւ այլն։ Հայերէնի համար խորթ է նման երեւոյթը, ուստի եւ Թրակացու թարգմանչի եւ մեր միւս մեկնիչների բացատրութիւնները հայերէնի հողի վրայ՝ ամուլ են։*

243. *Նկատի ունի, ամենայն հաւանականութեամբ, Արիստոտէլի «Քնագիրք» աշխատութիւնը, որ թարգմանուած է եղել հայ մատենագրութեան սկզբնաւորման շրջանում։ Տարաբախտաբար, Արիստոտէլի այդ աշխատութիւնը մեզ չի հասել։*

244. *Նախագաղափար։– Բառագիտական տերմին։ Ձն* πρωτότυπος *(լտ.* prototypum)։

Նշանակում է՝ արմատական, չածանցուած (բառ)։

245. *Հայրարուեական։– Ձն.* πατρωνυμικόν ։ *Հօր կամ նախնիների անուան հետ առընչութիւն ցոյց տուող (ածանց)՝ -եան, -եանց-, -ուն, հօր կամ նախնիների անունը կրելիս, ինչպէս՝ Համազասպի որդին կամ թոռը, ծոռը կոչւում է Համազասպեան։*

246. *Գաղափար։ Ձն.* τύπος *լտ.* forma, exemplar։ *Տիպ, նախատիպ, օրինակ։*

247. *Գորդայիցն՝ կորճայքի բարբառը։*

248. *Առինչուեակարար՝ աղերսակցաբար, իմաստային կապ ունեցողի պէս։*

249. *Գերադրական։– Ձեւաբանական տերմին։ Ձն.* ὑπερθετικόν *(լտ.* superlativus)։ *Հայերէնի ձեւաբանական համակարգը, սակայն, մաշտոցեան շրջանում չի ունեցել գերադրական ածականի համար իր ուրոյն ածանցները։ Գերադրականի իմաստը արտայայտել է՝ կարի, յոյժ, սաստիկ եւ այլ մակբայների յարադրմամբ։ -ելի եւ -եղ ածանցների մատնանշումը թարգմանչի կողմից բնագրօսիկ է, որն արուել է Թրակացու բնագրին հարազատ մնալու ձգտումով։ Իրականում՝ այդ ածանցով երբեք «գերադրական» իմաստ չի ակնարկւում. երկու դէպքում էլ ածականներ են ձեւաւորւում դրանք, ընդ որում՝ -ելի ածանցով բայահիմքերից կազմւում են ածականներ, եղ ածանցով գոյականներից եւ ածականներից ածականներ՝ «առատութեան» գաղափարի չեզոտումով։*

250. *Առինչուեակ։– Ձն.* πρός τί ἔχον *(լտ.* relativus)։ 1. *Իմաստային աղերսակցութիւն կամ յարաբերութիւն ունեցող, վերաբերական կապ հանդէս բերող զուգադիր (բառեր), ինչպէս՝ տէր – ծառայ, հայր – որդի։ 2. Մէկը միւսով բացատրելի կամ մեկնելի։*

251. «*Փաղաքշական է աղջկական*»։– *Փաղաքչական տերմինը կիրառուել է յն.* ὑποριστικόν *տերմինի դիմաց, որն իր կազմութեան բաղադրիչ հիմնական ձեւոյթը (κόρη) ունի եւ՛ «աղջկա», եւ՛ նուազական իմաստները։ Ներկայ դէպքում՝ «փաղաքչական» քերականական տերմինով ակնարկւում են նուազական իմաստ դրսեւորող ածականների վերջածանցները, ինչպէս՝ -իկ, -ուկ, -ակ։*

252. *Ցարանուն։– Ձն.* παρώνυμον *(լտ.* denominativus)։ *Բառացի՝ այլ անուան առնչուող։ Քերականօրէն՝ ածանցուած միեւնոյն անունից, ինչպէս Տիրանուն՝ տէր բառից, խրախճանք՝ խրախունք բառից։*

253. *Բայածական։– Ձն.* ῥηματικός *(լտ.* verbalis)։ *Բայից ածանցուած (բառ), ինչպէս՝ սիրել > սիրուն, մարթել («կարողանալ») > մարթուն։*

254. *Ձեւ։– Թրակացու երկի* σχῆμα *տերմինի նշանակութեամբ են կիրառել հայ Թարգմանիչն ու մեկնիչները։ Քերականական այդ տերմինի տակ հասկացել են խօսքի մասերի բառարարդման եղանակները՝ առանձնաբար։*

255. *Պարզ։– Ձն.* ἁπλοῦν *(լտ.* simplus)։ *Արմատ բառը, որը եւ համարւում է «սկզբնական անուն» («զմեկնակ անուն»)՝ հակադրուելով բարդին եւ բարդ ածանցաւորին։*

256. *Բարդ։ Ձն.* σύνθετος *(լտ.* compositus)։ *Բառանուան այն տեսակն է, որը բազկացած է երկու կամ աւելի արմատներից։ Բերուած օրինակը («քաջ Լեւոն»), սակայն, բնագրօսիկ է եւ չի արտացոլում քերականական տերմինի («բարդ») ձեւաբանական իմաստը։*

257. *Ցարաբարդ։– Ձն.* παρασύνθετος *(լտ.* decompositus)։ *Բարդ ածանցաւոր բառ, որի համար բերուած լեզուանմուշը («քաջ Լեւոնեան») չինծու է, եւ չի բացայայտում ձեւաբանական տերմինի իմաստը։*

258. *Ցատկանշական է, որ ազուանից լեզուն դեռեւս VIII դարում հայ քերական մեկնիչների կողմից տարբերակւում է իբրեւ առանձին ինքնուրոյն լեզու՝ ինչպէս պարսկերէնը։*

259. *էջ* 208, *տ.* 18–21։ *Անանունին վերագրուած՝ «այլեւայլութիւնք են չորք... սիրամարգ» ընթերցումը Ագոնցը չի ներկայացրել, բաց է թողել (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 142)։

260. *էջ* 210, *տ.* 17–19։ «*Վասն որոյ ասէ... երկականաց*» *ընթերցումը չունի (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 207)։

261. *էջ* 211, *տ.* 16–24։ «*Բայց դարձեալ՝ զի տարակուսեցան... անուանեաց*» *ընթերցումը, որ երզնկացին Դաւթին է վերագրել, Ագոնցը յատկացրել է Անանունին (տե՛ս նշուած*

աշխատ., *էջ* 143, *տ.* 7–17)։

262. Առաբական։ *Յն.* ἐπισταλτική (*լտ.* ablativus)։ *գործածուել է իբրեւ անուանում գործիական եւ բացառական հոլովների համար։*

263. Հոշական։ *Յն.* κλητική (*լտ.* vocativus)։ *Կոչական, նաեւ՝ բացականչական։ Համանիշ՝ առաստական։*

264. *Էջ* 212, *տ.* 17, *էջ* 213, *տ.* 2։ «*Վէց են հոլովք... աւգանուագ հնչմամբ*» *ընթերցումը, ի տարբերութիւն երգնկացու «այլուստ» մատենագրական մատնանշման, Ադոնցը յատկացրել է Մովսէսին (տե՛ս նշուած աշխատ.*, *էջ* 172, *տ.* 12–23)։

265. Իսկ։– *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* κύριον (*լտ.* proprium)։ *Յատուկ անուն։*

266. Առասական։ *Յն.* προσηγορευτικός (*լտ.* vocativus)։ 1. *Կոչական։* 2. *Յն.* προσηγορικός (*լտ.* appellativus)։ *Հասարակ (անուն)՝ ի տարբերութիւն յատուկ անուան («իսկ»–ի)։ Տե՛ք ստորեւ՝ 2–րդ նշանակութեամբ։*

267. «*Իսկ սեռականաւ իմն այս ի բազումս կոտորի*», *այսինքն՝ տրամաբանական սեռի տեսակէտից տրոհւում է բազմաթիւ մասնրների։*

268. Մակադրական, Մակդիր } *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* ἐπίθετον (*լտ.* epitet)։ *Նշանակում է՝ անուան վրայ դրուող, այն է՝ ածական։*

269. *Էջ* 215, *տ.* 3–9։ «*Ըստ մարմնոյ... անորդի*» *ընթերցումը Ադոնցը յատկացրել է Ստեփանոսին (տե՛ս նշուած աշխատ.*, *էջ* 208, *տ.* 20–23)։

270. Առինչ։ *Փիլիսոփայական տերմին, որ նշանակում է «յարաբերութեան մէջ մտնել այլ անձնաւորութիւնների կամ իրերի ու երեւոյթների հետ»՝ որպէս դրութիւն, իրավիճակ, աղերսակցութեան իմաստով։ Թարգմանութիւնն է յունարէն «* πρός τί *» բառակապակցութեան, լտ. "Id quod ad aliquid est, relatio", որ նշանակում են՝ յարաբերութիւն, նաեւ վերաբերութիւն, ընդ որում «յարաբերութիւնը» կամ «վերաբերութիւնն» էլ ընդունում է որպէս առարկայական կամ իմաստային աղերսակցութիւն։*

271. Իրրառինչուցական։ *Բառագիտական տերմին։ Թարգմանաբար կազմուած է յունարէնի* ὡς πρός τί ἔχον *բառակապակցութեան հիման վրայ, որ նշանակում է՝ առինչունակի նման (տե՛ս* 243 *ծան.*), *բայց ոչ՝ առինչունակ։ Հարկ է նշել, որ իմաստային յարաբերութիւնը իրրառինչունակ գոյզ բառերի (ինչպէս՝ տիւ՝ գիշեր, լոյս՝ խաւար) այնպիսին չէ, որ մէկի առկայութիւնը ենթադրի նաեւ միւսինը, որպիսին առինչունակ գոյզ բառերինն է, այլ՝ մէկի առկայութիւնը բացառում է միւսը (համեմատի՛ր՝ տիւ՝ գիշեր, լոյս՝ խաւար)։*

272. Հոմանուն։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* ὁμώνυμον, *լտ.* aequivocus։ *Նշանակում է՝ նոյն անուամբ, բայց տարբեր իմաստով (բառ), որ կարող է յատուկ կամ հասարակ լինել։*

273. *Էջ* 216, *տ.* 11–20։ «*...Հոմանուն է... բաժանելաք եւ զանազանելաք*» *ընթերցումը, որ երգնկացին իր մատենագրական նշումներում վերագրել է Դաւթին, Ադոնցը յատկացրել է Ստեփանոսին (տե՛ս նշուած աշխատ.*, *էջ* 209, *տ.* 4–13)։

274. Փաղանուն։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* συνώνυμον (*լտ.* synonymus)։ *Բառացի՝ նշ. «անուանակից»։* 1. *Համանուն, համանիշ։* 2. *Սեռ նշանակող անուն, որի մէջ մտնում են տեսակներ, ինչպէս՝ կենդանի, միջատ, տուն եւ այլն։*

275. *Էջ* 217, *տ.* 5–6։ «*Այլ գրերիցողացն տեսցուք աստ...մի իր գոլով*» *ընթերցումը, որ երգնկացու մատենագրական նշումներում Անանունին է վերագրուած, Ադոնցը չի ներկայացրել (էջ* 144)։

276. Բերանուն։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* φερώνομος (*լտ.* ferens nomen ex rebus gestis)։ *Դիպուածի կամ պատմական որեւէ իրադարձութեան հետ կապուած յատուկ անուն։*

277. Երկանուն։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* διώνομος (*լտ.* binomen)։ *Կրկնակի անուն ունեցող, կրկնակի անուններով յորջորջուող, միեւնոյն անձին տրուող երկու յատուկ անուններ։*

278. Մականուն։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* ἐπώνυμον (*լտ.* cognomentum)։ *Նշանակում է՝ վերադիր, բնութագրող անուն երկրորդարար գործածուող յատուկ անուան վրայ, ինչպէս՝* Ἐνόσιχθον ὁ Ποσειδῶν *,որ նշանակում է՝ «Աշխարհասասան Գոսէյդոն», կամ՝* "φοῖβος ὁ Ἀπόλλων"*, նշանակում է՝ «Ճանճանչափայլ Ապոլլոն» (տե՛ս Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ* 20, *Թրակացու տեքստը*)։

279. *Էջ* 218, *տ.* 9–11։ «*Մականուն է, որ... ձայն կոչման Իովաննէս*» *ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Անանուն մեկնիչին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 145, *տ.* 5–7), *երբ երգնկացու մատենագիտական նշումներում ցոյց է տրուած Ստեփանոսի մեկնութիւնը։*

280. *Էջ* 218, *տ.* 11–14։ «*Եւ այս երկակի... գաւառարանական քարոզութիւնն*» *ընթերցման համար երգնկացու մատնանշած երեք աղբիւրների դէպքում (Դաւթի, Անանուն, «այլ») Ադոնցը վերագրել է միայն մէկին՝ Դաւթին, բայց տարբեր ընթերցմամբ (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 110, *տ.* 1–4)։

281. Ազգական։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* ἐθνικόν ։ *Նշանակում է՝ բառերի այն խումբը, որ ազգութիւն է ցոյց տալիս համապատասխան քերականական ձեւաւորմամբ. նաեւ՝ ազգութեան լեզուին վերաբերող։*

282. Հարցական։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* ἐρωτηματικόν (*լտ.* interrogativus)։ *Փաստօրէն՝ Թրակացու հայ թարգմանիչը եւ մեկնիչները քերականական այս կարգի տակ հասկացել են հարցական դերանունները։*

283. *Էջ* 218, *տ.* 18–19։ «*Հարցական է՝ յորժամ... եւ որ այսպիսիք*» *Ստեփանոսին վերագրուող հատուածը Ադոնցը բոլորովին չի ընդգրկել (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 210)։

284. Անորիշ (անուն)։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* ἀοριστικόν ὄνομα (*լտ.* indefinitum nomen)։ *Անորոշ յարաբերական դերանուն (ինչպէս՝* որ, որ, որպիսի որ, որչափ *եւ այլն*)։

285. *Էջ* 219, *տ.* 17–21։ «*Իսկ վերբերականն..., ըստ երից թուոց*» *ընթերցումը Ադոնցը յատկացրել է Ստեփանոսին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 210, *տ.* 10–14)։

286. Բազձական։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* περιληπτικόν (*լտ.* comprehensivus)։ *Ձեւով՝ եզակի, բայց հաւաքական իմաստ արտայայտող բառ, ինչպէս՝ ժողովուրդ, տոհմ, տարմ, հոյլ եւ այլն*)։ *Հմմտ.՝* Բաւառական։

287. *Էջ* 219, *տ.* 22–25։ «*Իսկ բազձական լսի բակառականն... խումբ*» *ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Ստեփանոսին, փոխանակ՝ Դաւթին, ինչպէս երգնկացին է մատնացոյց անում մատենագիտական նշումներում։*

288. Մակրաշխ։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* ἐπιμεριζόμενον (*լտ.* distributivus)։ *Որոշեալ դերանուններ, ինչպէս՝* երկաթանչիւր, իւրաքանչիւր։ *Համանիշ տերմիններն են՝* Վերաբաշխ, Կրկնաբաշխ։

289. *Էջ* 219, *տ.* 26, *էջ* 222, *տ.* 2։ «*Իսկ մակրաշխ է... եւ որք այսպիսիք*» *ընթերցումը փոխանակ Դաւթին յատկացնելու, ինչպէս երգնկացու ցուցումն է, Ադոնցը վերագրել է Ստեփանոսին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 210, *տ.* 18–21)։

290. Պարունակ։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* περιεκτικόν (*լտ.* orbis circumdans)։ *Իմաստներն են՝* 1. *իր մէջ ամփոփող, ընդգրկող, բովանդակող։* 2. *կամար, շրջան։* 3. *Մեկնաբանական ասոյթ, շրջաբանութիւն։* 4. *Իրրեւ քերականական տերմին՝ անունների այն տեսակը (ըստ մեկնիչների), որոնք ցոյց են տալիս միեւնոյն առարկայից առաւօրէն ունեցող վայր, ինչպէս՝* կուսաստան, ընկուզուտ, որթոց *եւ այլն*։

291. *Էջ* 220, *տ.* 6–10։ «*Պարունակ է... եւ այլ այսպիսիքն*» *ընթերցումը, որ երգնկացու մատենագիտական նշումներում յատկացուած է ե՛ւ Անանունին, ե՛ւ Ստեփանոսին, Ադոնցը յատկացրել է միայն մէկին՝ Ստեփանոսին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 210, *տ.* 22–25)։

292. *Էջ* 220, *տ.* 11–12։ «*Եւ ցուցանէ որթոցն... պտղոյն*» *ընթերցումը Ադոնցը չի ներկայացրել Դաւթի տեքստում։*

293. Բերբեալ (անուն)։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* πεποιημένον ։ *Նշանակում է՝ բնաձայնական անուն։*

294. Սեռական (անուն)։ *Ձեւաբանական տերմին։ Յն.* γενικήν (*լտ.* genus, qui oppo-

nitur species)։ *Տարբեր տեսակներ ընդգրկող անուն, ինչպէս՝* կենդանի (*ձի, եզ, շուն եւ այլն*), տունկ (*որթ, ձիթենի եւ այլն*)։

295. Յատկական (անուն) } *Քերականական տերմին։* Ցն. ἰδικόν ։ *Իմաստն է՝ սեռի*
Յատուկ } *միաւոր, սեռի տեսակը ներկայացնող անուն։*

296. Բացարձակ (անուն)։ *Քերականական տերմին։* Ցն. ἀπολελυμένον (*լտ.* absolutus)։ *Անկախ, բացարձակ եւ միայն մտածուած (անուն), ինչպէս՝* աստուած, հրեշտակ, բան *եւ այլն. նաեւ վերացական գաղափար արտայայտող անուն, ինչպէս՝* խնդութիւն, գթութիւն, բարութիւն *եւ այլն։*

297. Հաստատադրութիւն։– Ցն. διάθεσις (*լտ.* dispositio)։ *Թրակացին բայական սեռ է վերագրում նաեւ անուանը՝ նրան յատուկ համարելով* ներգործութիւն (*յն.* ἐνέργεια) *եւ կիր (յն.* πάθος) *սեռի կարգը, ըստ որում հայ թարգմանիչը, իբրեւ նմուշ, յունարէնի բառապաշարիմաստներից եւ բայաձեւերից. իբր ներգործական՝* դատաւոր *եւ* ընտրաւոր, *իսկ կրաւորական՝* դատեալ, դատեցեալ։ *Հարկ է նշել, որ յունարէն* διάθεσις *բառի դիմաց հայ թարգմանիչը ստեղծել է երկու տերմին՝* հաստատադրութիւն *(օգտագործելով միայն անուան սեռի առնչութեամբ) եւ* տրամադրութիւն *(բայական սեռի կապակցութեամբ)։*

298. *Էջ* 228, *տ.* 18։ *«Իբր սահմանաւ եցոյց, զդէպ, զժամանակն եւ զդէմն» ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Համամին (տես նշուած աշխատ., էջ* 261, *տ.* 20–21)։

299. Անեռբուդյր։ Ցն. ἀπαρέμφατον (*լտ.* infinitivus)։ *Անորոշ դերբայ։*

300. Տրամադրութիւն։ *Քերականական տերմին,* յն. διάθεσις (*լտ.* dispositio)։ *Գործածուել է իբրեւ անուանում բայական սեռի համար։ Այնքանով, որքանով բայական սեռը արտայայտում է ենթակայի յարաբերութիւնը խնդրի նկատմամբ՝ «տրամադրութիւն» տերմինն է առեղծուել, որն իմաստային միանգամայն ճիշդ ընկալման արդիւնք է։*

301. Միջին։ Ցն. μεσότης (*լտ.* medius)։ *Միայն կրաւորաձեւ խոնարհուող այն բայերն են, որոնք կարող են մէկ ընդհանուր բայաձեւով արտայայտել, բուն կրաւորական, թէ՛ ներգործական եւ թէ՛ կրաւորական սեռի իմաստներ, ինչպէս՝ «մայր ծնաւ զորդի»* (ծնաւ՝ *ներգործական սեռի իմաստ ունի) եւ «որդի ծնաւ ի մաւրէ»* (*դարձեալ* ծնաւ՝ *բայց կրաւորական սեռի իմաստով)։ Հայ քերականութեան մէջ մեկնիչների գործածած «միջակ» բայսեռ ունեցողները ճանաչւում են նաեւ իբրեւ «հասարակ» բայեր, այսինքն՝ խոնարհման ընդհանուր ձեւ ունեցող կրկնակ սեռ արտայայտողներ (*տե՛ս Ա. Գ. Աբրահամեան,* Գրաբարի ձեռնարկ, *Երեւան,* 1958, *էջ* 107–108)։

302. *Էջ* 229, *տ.* 21–22։ *«Իսկ միջին.... նովին վանդիւ» ընթերցումը, որ երզնկացու մատենագիտական նշումների համաձայն Անանունին է պատկանում, Ադոնցը վերագրել է Սեբէոսին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 212, *տ.* 28–*էջ* 213, *տ.* 7)։

303. *Այստեղ «ձեւք» տերմինը բառակազմական առումով է կիրառուած, եւ ոչ՝ քերականական, ցոյց տալու համար, թէ բայական համակարգը ինչպիսի բնոյթ ունի՝ միասնական՞, թէ՞ բազմազան ձեւոյթներով (հայերէնում, իհարկէ, պարզ, բարդ եւ «յարաբարդ» բայակազմութիւններ են)։*

304. Ցարաձգական։ } *Քերականական տերմին։* Ցն. παρατατικός (*լտ.* imperfectum)։
Ցարաձիգ } *Բայի սահմանական եղանակի անկատար ժամանակի անուանում։*

305. Ցարակայ } Ցն. παρακείμενος (*լտ.* constans, perpetuus)։ *Բայի անցեալ ժա-*
Ցարակայական } *մանակի տեսակ. օրինակ, բուն յունարէնութեան՝* էկոփէի (*այսինքն՝* կոփեալ էր իմ)։ *Ժամանակակից տերմինով՝ նշանակում է յարակատար. այսինքն՝ անցեալում սկսուած գործողութիւն, որի հետեւանքը առկայ է նաեւ ներկայ պահին։ Ի դէպ, կայ եւ «ամանակի յարակայական» տերմին–կապակցութիւնը, որն ա՛յլ իմաստ է արտայայտում. այն վերաբերում է մակբայական բառերին, որոնք ցոյց են տալիս ժամանակի որոշ տեւողութիւն, ինչպէս՝* սերկ («ցերեկ», «այսօր»), վաղիւ, ցայսօրեան, միշտ *եւ այլն։*

306. Գերակատար։ Ցն. ὑπερσυντέλικος (*լտ.* praeteritum, plusquamperfectum)։ *Վաղակատար–յարակատար անցեալ, ինչպէս՝* գործեալ էր, սիրեցեալ էր։ *Բայց մեկնիչների մօտ պարզապէս բնորոշել է նաեւ որպէս* անցեալ կատարեալ, *ինչպէս՝* գործեցի, սիրեցի, *կամ յունարէն ձեւով՝* էգործեցի, էսիրեցի, էկոփեցի *եւ այլն։*

307. Անորիշ (կատարեալ)։ Ցն. ἀόριστος (*լտ.* aoristus)։ *Գործածուել է սահմանական եղանակի անցեալ կատարեալ ժամանակը նշելու համար։*

308. Բաղազանութիւն։ Ցն. συγγένεια (*լտ.* cognatio, conjugatio)։ *Միեւնոյնութիւն, սերտ առնչութիւն, իմաստային յօդորդութիւն, յարաբերութիւն։*

309. Լծորդութիւն։ Ցն. συζυγία (*լտ.* conjunctio, conjugatio)։ *Բայական համակարգի սահմ. ներկայ 1-ին դէմքի վերջաւորութիւնը՝ իր ձայնաւորի հետ միասին, ինչպէս՝* գործ*-եմ, ընթեռն-ում, ընթանամ, թռչ-իմ։ Սակայն մեկնիչների մօտ այս բմբռնումը չատ անգամ չփոխուած է յօդորդ հասկացութեան հետ։ Թրակացու մօտ որոշակի կերպով սահմանագատուած է «լծորդութիւն»-ը (յն.* συζυγία) *«լծորդ»-ից (յն.* συζυγής) *եւ վերաբերում է բայի խոնարհման համակարգին։ Ցունարէնում բայերը լծորդութիւնների մէջ խմբաւորուում են բուն լծորդ հնչիւնների։*

310. *Էջ* 235, *տ.* 9–11։ *«Դատեալ եղեւ լծորդութիւն... չինէին տեղի» ընթերցումը Ադոնցը յատկացրել է Անանունին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 149, *տ.* 2–4)։

311. Լծորդ։ Ցն. συζυγής, σύζυγος (*լտ.* conjugatus, conjunctus)։ *Զուգորդող, յարաբերակից կամ միմեանց փոխարինող հնչիւններ կամ տառեր, բուն մեկնիչների լծորդ են՝* բ պ մ փ, գ կ ֆ խ, դ տ բ, ս շ չ, ձ ց ջ, լ ղ ն, բ ո հնչիւնները։

312. *Էջ* 236, *տ.* 3–5։ *«Եւ չեչտոյոր... ի կարգի» ընթերցումը Ադոնցը յատկացրել է Համամին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ* 263, *տ.* 12–15)։

313. *Էջ* 238, *տ.* 19–*էջ* 239, *տ.* 12։ *«Բայց եւ ասէ տասն[երորդ] մաքուր եչիւն... առապոգական դիմաւք» ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Համամին (Համեմատի՛ր նշուած աշխ., էջ* 264, *տ.* 31–*էջ* 265, *տ.* 12)։

314. *Հարկ է նշել, որ Արիստակէսից եւ ուրիշներից «քաղած» հատուածը երզնկացին չարագրել է չատ ինքնուրոյն ձեւով եւ տարբեր ծրագրով (Համեմատի՛ր՝ էջ* 240–47)։ *Միայն փաստերն է վերցրել որպէս «Հում նիւթ»։ Համոզուելու համար՝ տե՛ս մեր հրատարակած «Գրչութեան արուեստի լեզուական–քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում» աշխատութեան* 227–286 *էջերը)։*

315. Ընդունելութիւն։ Ցն. μετοχή (*լտ.* participium)։ Դերբայ (չհաշուած անորոշը)։ *Ըստ Թրակացու ըմբռնման՝ ընդունելութիւն է կոչւում բառերի այն կարգը, որ թէ՛ բայի եւ թէ՛ անուան յատկութիւններն ունի, այդ պատճառով էլ հայ թարգմանիչը Թրակացու տերմինի բառապաշարիմաստներով կազմել է ընդունելութիւն տերմինը։ Բայի նկատմամբ աղերսակցութիւնը դրսեւորւում է նրանով, որ այն ունի սեռ, խնդրառութիւն, բայց զուրկ է դէմքից ու բայական թուից. իսկ անուան նկատմամբ՝ նրանո՛վ, որ հոլովւում է։ Հայ քերական մեկնիչները, սակայն, «ընդունելութիւն» խօսքի մասի մէջ ընդգրկել են նաեւ անորոշ դերբայը։*

316. Ցաւդ։ Ցն. ἄρθρον (*լտ.* articulus)։ *Ցօդի ըմբռնումը չափազանց իւրովի հասկացութիւն է միջնադարի հայ քերական մեկնիչների մօտ։ Ցօդերի քերականական ըմբռնման ոլորտում են ընդգրկուում, ըստ միջնադարի քերական մեկնիչների, խօսքի մասերի բաւականին խայտաբղէտ տեսակներ. միասնական սկզբունքի բացակայութեամբ պայմանաւորուած նման ճապաղութիւնը, բնականաբար, իր հետ բերում է քերականական իմաստների բռնազբօսիկ միացութիւն։ Այսպէս, «յօդ» են համարուում եւ՛ կոչական բառերը (ինչպէս՝* այս, ո՛, ո՛վ), *եւ՛ յարաբերական բառը (ինչպէս* որ), *եւ՛ ցուցական դերանունները (ինչպէս՝* այս, այդ, այն), *եւ՛ դերբայները (ինչպէս՝* արարաւղ, արարած)։ *Խօսքի մասերի այս խայտաբղէտ տեսակների ընդգրկումը քերականական մէկ կարգի մէջ՝ միաժամանակ պէտք է ենթադրէր դրանցից իւրաքանչիւրին բնորոշ քերականական իմաստների ընդգրկումը։ Այդպէս էլ ընդունուում են միջնադարի մեր մեկնիչները իրենց քերականական հայեացքների սիստեմում. «յօդին» բնորոշ քերականական իմաստներն են դիտուում՝ «սերքը», «թիւը» եւ «հոլովը»։*

Ցունարէնի յօդերից, իրեւ գոյական անուններին առաջադիր ուղղակի ձեւով, յիշատակ-

լովը»։

Ցունարէնի յօդերից, իրեւ գոյական անուններին առաջադիր ուղղակի ձեւով, յիշատակուում է միայն արականը՝ ծ։

Իրեւ իգական սեռ ցոյց տուող առաջադիր յօդ հայերէնի համար Մագիստրոսն է արհեստականօրէն n *մասնիկը ներկայացրել քերականական իր մեկնութեան մէջ։ Խճճումը առաւել քան ակնյայտ է, երբ իրեւ առաջադիր եւ իգական համար «յատուկ» n «յօդին»*

զուգադրում է նաեւ «որ» յարաբերականը «յօդի» իմաստով. եւ քանի որ նրա կազմութեան երկրորդ գիրը (-ր) դիրքով ստորադասում է «ո»-ին, այդ պատճառով այն կոչում է, ի տարբերութիւն «նախադասական» ո-ին, «ստորադասական»: Բայց տուեալ դէպքում անգիտացւում է, որ դրանք իսօքի մասային տարբեր պատկանելութիւն ունեն: Այս արհեստական ձեւերն ու դրանցով կատարուած փաստարկումները հայ քերական մեկնիչների կողմից պարզապէս արդիւնք են այն բանի, որ «մի կերպ» մեկնաբանեն Դիոնիսիոս Թրակացու համապատասխան ասոյթները՝ երբեմն մոռանալով, որ Թրակացին իր քերականութիւնը կազմելիս՝ միայն ու միայն նկատի է ունեցել յունարէնը, հետեւաբար՝ այն, ինչ բնորոշ եւ առանձնայատուկ է յունարէնին, կարող է այլ լեզուի համար բնորոշ չլինել՝ այդ կարգի քերականական առանձնայատկութիւն չունենալու պատճառով: Բայց այնքանով, որքանով մեր քերական մեկնիչների համար գերագոյն նախանձախնդրութիւն է եղել ամէն կերպ մեկնաբանել Թրակացուն եւ, ընդհմին, որքան սպառիչ մանրամասնութեամբ՝ այնքան հմուտ քերական է համարուել մեկնիչը, ապա այդ դէպքում միայն հասկանալի է դառնում նման արհեստական ձեւեր յօրինելու սեւեռուն միտումը մեր քերական մեկնիչներից իւրաքանչիւրի մօտ:

Հայ քերական մեկնիչները իրրեւ «յօդ» նկատի են ունեցել նաեւ հայերէնի ցուցական դերանունները (եւ ո՛չ, տարաբախտաբար, ստացական յօդերը՝ ս, դ, ն), որ բոլորովին տարբեր է Թրակացու պահանջից. վերջինս, մինչդեռ, «յօդ» ասելով նկատի է ունեցել յունարէնի գոյականների յօդերը, որոնք լինում են ե՛ւ առաջադաս, ե՛ւ ետադաս՝ նայած չարահիւսական կիրառութեան, օժտուած են թուի եւ հոլովի քերականական յատկանիշներով եւ համաձայնւում իրենց գոյականների թուին ու հոլովին: Այսպիսով, «յօդի» քերականական բացատրութիւնը գուտ ձեւական բնոյթ է կրել հայ քերաբան մեկնիչների մօտ՝ առանց խորամուխ լինելու դրա քերականական իմաստների մէջ...

317. էջ 250, տ. 14–19: «Վասն դի սակաւ ինչ ի մերս նշանակ... բաց ի նախադրէ եւ ի չադկապէ» ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Անանուին (էջ 150, տ. 3–8) եւ Մովսէսին (էջ 175, տ. 14–19):

318. Շրջաբերութիւն: *Յն.* περιφορά (*լտ.* circumfactio, conversio): 1. *Շրջում, թաւալում, պտոյտ*: 2. *Քերկն՝ հոլովում, հոլով: Տեքստում՝ երկրորդ իմաստով:*

319. Նախադրութիւն: *Յն.* πρόθεσις (*լտ.* propositio): *Թրակացու հայ թարգմանիչը (նրա հետեւութեամբ՝ նաեւ քերական մեկնիչները) նախադրութիւն է դիտում ինչպէս ածանցները (-ներ, -արտ-, -ապ-, -բադ-, -շար- եւ այլն), այնպէս էլ նախդիրները (զ, ի, ց, առ, ըն, ն) եւ կապերը (վասն, յաղագս, շուրջ եւ այլն): Նախադրութիւնը միջնադարի մեր մեկնիչների քերականական տեսութեան համակարգում բմբռնուել է բաւականին ընդհանուր ձեւով՝ որպէս նախածանցներ (հիմնականում), վերջածացներ եւ կապեր: Նախադրութիւնները, չնայած դրանց բառակազմական եւ իսօքի մասային անյարիր գուգակցմամբ ընկալուելուն, միանգամայն ճիշդ կերպով դիտւում են որպէս «սպասաւոր» բառեր եւ բառակազմական միջոցներ, այլ կերպ ասած՝ նրանք անկախ գործածութիւն չունեն, ինչպէս նիւթական իմաստ արտայայտող իսօքի մասերը: Եւ քանի որ «նախադրութիւն» ասելով առաջին հերթին հասկացել են իրրեւ «առաջը կամ սկզբում դրուող» բառ կամ բառակազմական ձեւույթ, ուստի եւ հակասութիւն են տեսել, մի կողմից՝ այդ տերմինի արտայայտած բառական իմաստի, միւս կողմից՝ քերականական մեկնութիւնների համակարգում նրան յատկացուած յետադաս տեղի միջեւ: Ընդհմին՝ «նախադրութիւնները» մեկնաբանուել են միջնադարի քերականների կողմից որպէս բառին իմաստային նրբերանգներ եւ «գեղեցկութիւն» հաղորդող լեզուական իրականութիւններ:*

320. Ստորակիւել: *Յն.* ὑποκείμενος (*լտ.* subjectus): *Ենթակայ, առարկայ*: 2. *Հպատակ: Բառացի՝ ներքեւ ընկած:*

321. «Բառեակն եւ ութեակն պիրագորականացն»: *Ակնարկում է, ամենայն հաւանականութեամբ, Պիւթագորասի աշխատութեան՝ 12 («քառեակն եւ ութեակն») գլուխներից բաղկացած լինելը:*

322. «Եւ պղատոնականացն վեցեակն եւ գերկեակն ի բազմաւորականսն առնելով»՝ *ակնարկում է Պլատոնի աշխատութեան գլուխների բաժանումը:*

323. «Եւ թէովնականացն երկիցն եւթներեակն գլուխ ճարտասանութեան»՝ *ակնարկում է Թէոն Ալեքսանդրացու «Նախակրթութիւնք» երկի եօթ գլուխներից բաղկացած լինելը:*

324. «Եւ արիստոտելականցն գիմնացեալ գտաւնսն»՝ *նկատի ունի Արիստոտէլի «Տոպոսութիւնք» երկի տասը գլուխներով օժտուած լինելը:*

325. «Եւ Հոմերոս գխսան եւ երկեակն»՝ *ակնարկում է Հոմերոսի «Իլիականի» 22 գլուխներ ունենալը:*

326. Մակրայ: *Յն.* ἐπίρρημα (*լտ.* adverbium): *Բաղադրիչների իմաստի համաձայն՝ «բայի վրայ դրուող», իսկ ընդհանուր նշանակութեամբ՝ «գործողութեան բնոյթի որոշում»: Մակրայը միջնադարի քերականագիտական ըմբռնումների համակարգում իր ձեւաբանական հիմնական առանձնայատկութեամբ ճիշդ է որոշուել, այն դիտուել է որպէս չթեքուող իսօքի մաս («անխտաց»), որը դրւում է բայի վրայ, այստեղից եւ՝ «մակրայ» տերմինի առաջացումը: Բայց մակրայը միաժամանակ բնկալուել է տուեալ հատկացութեան ոլորտային այնպիսի համապարփակութեամբ, որ գուռ է բացում նաեւ ճապաղութեան եւ անյարիրութիւների: Այդ իսկ պատճառով «մակրայի» տեսութեան մեկնաբանումը միջնադարի հայ քերականների կողմից խոցելի կողմեր չատ ունի: Բայց այն, որ մակրայի դիոնիսիոսեան ասոյթի մեկնաբանումն ու հիմնաւորումը հայոց լեզուի իրողութիւններով ինքնին մտաւոր վիթխարի աշխատանքի արդիւնք է գիտական մտածողութեան զարգացման տուեալ ժամանակաշրջանում՝ կասկածից վեր է: Գատական մօտեցմամբ քննելով եւ գնահատելով ինչպէս այս, այնպէս եւ քերականական միւս կարգերը, տեսնում ենք, որ, այնուամենայնիւ դրական չատ բան է արուած քերականական մեկնութիւններում: Հէնց դիոնիսիոսեան այն ըմբռնումը, որ «մակրայ է մասն բանի անխտաց», տուեալ քերականական կարգի ձեւաբանական կողմի միանգամայն ճիշդ բնութագրում է ո՛չ միայն յունարէնի, այլեւ՝ հայերէնի համար: Բայց մակրայի գրարարեան տեսակների տարորոշման ու դասակման առթիւ բացայայտւում է հայ քերական մեկնիչների դրական այն կարեւոր աշխատանքը, որը որոնումների եւ մտքի մեծ լարումի արդիւնք է անշուշտ: Մակրայի տեսակների վերաբերեալ արուած բազմաթիւ հաստատ դիտարկումների կողքին, բնականաբար եւ անխուսափելիօրէն, առկայ են նաեւ սխալ հարցադրումներ ու մեկնաբանումներ: Հէնց այն հանգամանքը, որ միջնադարեան հայ քերականագիտութիւնը սեւեռուն ուշադրութիւն է պահպանել քերականական այս կարգի առթիւ առաջադրուած լեզուական ամենաբազմազան իրողութիւնների նկատմամբ՝ նոյնպէս գնահատելի է՝ հետամտ արդիւնքի արգասաւորութեան առումով: Թրակացին իր քերականութեան մէջ առաջադրում է ըստ իմաստի մակրայների 26 տեսակ, մինչդեռ հայ քերականները՝ եւ նրա հետեւողութեամբ քերական մեկնիչները՝ ելնելով հայերէնի լեզուական առանձնայատկութիւններից, ընդունել են մակրայի 35 տեսակ: Աւելացուած ինը մակրայների տեսակները, բաւ հաւանաբար, սակայն, ձայնարկութիւններ են, որոնք առանձին ինքնուրոյն խօսքի մաս չեն կազմել հին յունական եւ հայ մեկնողական գրականութեան մէջ:*

327. Ջոկագիր (մակրայ): *Ըստ բառակազմութեան՝ բարդ կամ բազադրեալ մակրայ:* *Յն.* σύνθετος (*լտ.* compositus, coagmentus):

328. Քերթութեան (մակրայ): *Նշանակում է՝ «որակութեան մակրայ», արդի քերականական ըմբռնմամբ՝ «ձեւի մակրայ»: Հայ թարգմանիչը Թրակացու բնագրի սխալ ընկալման պատճառով տերմինի կիրառութեան խեզաթիւրում է թոյլ տուել. իրականում՝ բնագրի (τὰ δέ)ποιότητος (տե՛ս Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 31) տերմինը նշանակում է «որակութեան», որը թարգմանիչը թիւր ըմբռնելով՝ ընկալել է իրրեւ (τὰ δέ) ποιήσεως, որ համարժէք է «քերթութեան» բառին: Իմաստային այս անյարիրութիւնը բացայայտւում է տեքստային բանասիրական քննութեամբ, որ հմտաբար առաջադրել է Ա. Մուրադեանը (տե՛ս նրա նշուած աշխատ., էջ 286–87):*

329. Միջակ (մակրայ)
Միջակութեան (մակրայ) } *Յն.* μεσός, μεσότητος (*լտ.* medius): *Ածականներից կազմուած մակրայներ են, որոնք, իրականում, ձեւի թարգմանիչը բերում է յունարէն օրինակների փոխարէն: Տերմինի («միջակութեան») պատճառով՝ նաեւ հայերէնի է: Յունարէնը, ինչպէս յայտնի է, մակրայները կազմում է՝ ճենումը համաձայն յունարէնի է: Յունարէնը, ինչպէս յայտնի է, մակրայները կազմում է՝ յոգնակի սեռականի վերջաւորութեան ν-ն փոխելով σ-ի (καλῶν - καλῶς - «գեղեցկապար, բարւոք կերպով»): Եւ որովհետեւ սեռականի այդ վերջաւորութիւնը 3 սեռերի համար էլ ընդհանուր է՝ «միջակ», այդ պատճառով էլ բառապատճենումը հայերէնում ստացել է «միջակութիւն» տերմինի գործածութիւնը, որը, սակայն, չի արտայայտում հայերէնի բառական-քերականական յարաբերութիւնները:*

330. Համարողութեան (մակրայ): *Յն.* ἀριθμοῦ ὁηλωτικά: *Ցոփի մակրայ, երբ գործողութեան չափն ու քանակն է ցոյց տալիս:*

331. Ըստ կամ վրայ (մաիթաս):– Ցր. (եզ) ոտրակ : Գործողությունը տեղի ունենալու ժամանակն ու վայրը նշելու կամ պարզապես ժամանակի կամ վայրի մասին տեղեկություն տալու համար գործածվող նախդիր: Հարմարվում է հետևյալ ձևերին՝ «ոտրակ»՝ ոտրակ ես, ոտրակ ենք, ոտրակ եք, ոտրակ են, «ոտրակս»՝ ոտրակս եմ, ոտրակս ենք, ոտրակս եք, ոտրակս են, «ոտրակդ»՝ ոտրակդ ես, ոտրակդ եք, «ոտրակն»՝ ոտրակն է, ոտրակն են, «ոտրակը»՝ ոտրակը է, ոտրակը են, «ոտրակնիս»՝ ոտրակնիս է, ոտրակնիս են, «ոտրակնիդ»՝ ոտրակնիդ է, ոտրակնիդ են, «ոտրակնին»՝ ոտրակնին է, ոտրակնին են, «ոտրակնիմ»՝ ոտրակնիմ է, ոտրակնիմ են, «ոտրակնիդ»՝ ոտրակնիդ է, ոտրակնիդ են, «ոտրակնի»՝ ոտրակնի է, ոտրակնի են, «ոտրակնիմ»՝ ոտրակնիմ է, ոտրակնիմ են, «ոտրակնիդ»՝ ոտրակնիդ է, ոտրակնիդ են, «ոտրակնին»՝ ոտրակնին է, ոտրակնին են:

332. (Մաիթաս) ըռնգին } (Մաիթաս) ըռնգից նշանակ } Հատուկ ժշ. ր. (եզ) ըռնգիս ոտրակ ոտան ցոյց տվող դերանուն: Իրանական ծագում ունի, հին ձևն է՝ ըռնգիս «իրանիս համար»:

333. Խրխտանակ (մաիթաս):– Փսաստկան, տագնապ, յուրահատուկ ոտան ցոյց տվող ածական:

334. Նպատակով (մաիթաս): Իրանական, ասատ հնչող ածական:

335. Դիրքով (մաիթաս), որ ու «նիշանակ» և նրանց նմանները: Նշանական ածականներ:

336. Ըճռնգիանոյն:– Իշխանական, իրավասություն ու հնարավորություն տվող ածական:

337. (Մաիթաս) ոտոյեիանոյն, որ ու «ոտոյանակ» (մաիթաս) և նրանց նմանները: Հոգեբանական ածականներ, չբրնկող, չբռնկող և նրանց նման ածականներ:

338. (Մաիթաս) աճշըռնգոսիանոյն, որ ու «ասաշնորհք» և նրանց նմանները: Հոգեբանական ածականներ, որոնք ունեն ժխտական իմաստ:

339. (Մաիթաս) ասանակ յոտ աճշանոյն: Ցր. եզ ասանակ : Կրկնական, ծիծաղ, ցավ և նման ածականներ:

340. (Մաիթաս) նիանոյն: Ած. ցուտ, ցուրտ, սառնային ածականներ:

341. (Մաիթաս) ինշանոյն: Ած. հոսող, հոսուն և նրանց նման ածականներ, որոնք ունեն շարժման իմաստ: Հարմարվում է հետևյալ ձևերին՝ «ինշանոյ», ինշանոյ եմ, ինշանոյ ես, ինշանոյ է, ինշանոյ ենք, ինշանոյ եք, ինշանոյ են, «ինշանոյս»՝ ինշանոյս եմ, ինշանոյս ենք, ինշանոյս եք, ինշանոյս են, «ինշանոյդ»՝ ինշանոյդ ես, ինշանոյդ եք, «ինշանոյն»՝ ինշանոյն է, ինշանոյն են, «ինշանոյը»՝ ինշանոյը է, ինշանոյը են, «ինշանոյնիս»՝ ինշանոյնիս է, ինշանոյնիս են, «ինշանոյնիդ»՝ ինշանոյնիդ է, ինշանոյնիդ են, «ինշանոյնին»՝ ինշանոյնին է, ինշանոյնին են, «ինշանոյնիմ»՝ ինշանոյնիմ է, ինշանոյնիմ են, «ինշանոյնիդ»՝ ինշանոյնիդ է, ինշանոյնիդ են, «ինշանոյնի»՝ ինշանոյնի է, ինշանոյնի են, «ինշանոյնիմ»՝ ինշանոյնիմ է, ինշանոյնիմ են, «ինշանոյնիդ»՝ ինշանոյնիդ է, ինշանոյնիդ են, «ինշանոյնին»՝ ինշանոյնին է, ինշանոյնին են:

342. (Մաիթաս) հնգեցանոյն: Ած. ծառատեսակ, ձեռ տալով ոտան ցոյց տվող ածական:

343. (Մաիթաս) որպայոտիանակ կամ ասիրիանակ յր. եզ ձբոյնոյ ն ձոսօձոյ : Իրականում՝ ձևական տարբերություն ունեցող, բայց իմաստով նույն բառերը: Ցր. ձոսօձոյ ու ձոսօձոյ՝ «ծառատ», «ջրաստան»: Ձեռ ձեռքի ասիրիանակ «ասիրիանոյ ձեռ» ու նրա նման ածականներ: Ձեռ ձեռքի ասիրիանակ ձոսօձոյ ու նրա նման ածականներ, որոնք ունեն ոտան ցոյց տվող իմաստ: Հարմարվում է հետևյալ ձևերին՝ «ասիրիանոյ», ասիրիանոյ եմ, ասիրիանոյ ես, ասիրիանոյ է, ասիրիանոյ ենք, ասիրիանոյ եք, ասիրիանոյ են, «ասիրիանոյս»՝ ասիրիանոյս եմ, ասիրիանոյս ենք, ասիրիանոյս եք, ասիրիանոյս են, «ասիրիանոյդ»՝ ասիրիանոյդ ես, ասիրիանոյդ եք, «ասիրիանոյն»՝ ասիրիանոյն է, ասիրիանոյն են, «ասիրիանոյը»՝ ասիրիանոյը է, ասիրիանոյը են, «ասիրիանոյնիս»՝ ասիրիանոյնիս է, ասիրիանոյնիս են, «ասիրիանոյնիդ»՝ ասիրիանոյնիդ է, ասիրիանոյնիդ են, «ասիրիանոյնին»՝ ասիրիանոյնին է, ասիրիանոյնին են, «ասիրիանոյնիմ»՝ ասիրիանոյնիմ է, ասիրիանոյնիմ են, «ասիրիանոյնիդ»՝ ասիրիանոյնիդ է, ասիրիանոյնիդ են, «ասիրիանոյնի»՝ ասիրիանոյնի է, ասիրիանոյնի են, «ասիրիանոյնիմ»՝ ասիրիանոյնիմ է, ասիրիանոյնիմ են, «ասիրիանոյնիդ»՝ ասիրիանոյնիդ է, ասիրիանոյնիդ են, «ասիրիանոյնին»՝ ասիրիանոյնին է, ասիրիանոյնին են:

344. Ցանկանոսանակ (մաիթաս)՝ որ ու հայ ձեռ ձեռքի ասիրիանակ (մաիթաս) և ձոսօձոյ (Փիլիպոս յր. եզ ասիրիանոյ ձոսօձոյ ու նրա նման ածականներ, որոնք ունեն ոտան ցոյց տվող իմաստ) և ր. Կրոնց, էջ 33, Մուրադ ալեքս. Ա, Մուրադ, էջ 276, ր. Կրոնց, էջ 33, տես նաև Հայկ. տառ., էջ 289):

345. Հրաժարանակ (մաիթաս), որ ու հայ ձեռ ձեռքի ասիրիանակ «ասոնանակ ասիրիանոյ ձեռ» յր. եզ ձասօրեձեռ ոտան ցոյց տվող ածականներ՝ ասիրիանոյնիդ ձեռ (ած՝ ր. Կրոնց, նույն տեղում, էջ 33): Իրանական ծագում ունի, տես նաև Հայկ. տառ., էջ 290):

346. (Մաիթաս) զզուշացուցանիոյն: Ածականներ, զգուշացնող (ոտան) և նրանց նման ածականներ՝ ոտան ոտ ոտ ոտ

բաքոսեան չուայտ միջարկութիւններ են, որոնց փոխարէն Թարգմանիչը նկատի է ունեցել մոլութիւն՝ մոլեգնութիւն, կրքերի սաստկութիւն արտայայտող ձայնարկութիւնները, համապատասխանաբար նա փոխել է նաեւ տերմինի անուանումը՝ «մոլութեան...» (նշուած աշխատ., էջ 292)։ Բայց երգնկացու սոյն աշխատութեան մէջ մեկնաբանութիւնը հակասում է «մոլութեան»-ը եւ վերաբերում է... մոլորութեանը։

360. Մակերեւութիւն՝ արտաքին, ցայտուն երեւացած մասը, կողմը, երեսը։

361. (Մակբայ) ապասութեան։- Յն. τά δέ άποφάσεως : Նշ. արգելում, բացասում՝ որոշ ժխտական մասնիկների գործադրումով, ինչպէս՝ մի՛, մի՛ իւիմ, որոնք մեկնիչների կողմից դիտւում են իբրեւ «մակբայներ»։

362. «Ստոր բայի ասացեալ կամ մակասացեալ բայի»։- Մակբայի բնութագրումն է՝ «բայից յետոյ եւ բայից առաջ ասուած//ասուող խօսքի մաս»։

363. Մարտանք։ Իդձ կամ ցանկութիւն արտայայտող եզանակաւորող բառ (ըստ հայ քերական մեկնիչների՝ «ըղձական մակբայ»), որպէս՝ երանի՛ թէ, իցի՛ւ թէ։

364. Կերպադրութիւն՝ նմուշ, օրինակ։

365. Ծուր եւ ծայդան՝ հաւանաբար արհամարհական արտայայտութիւն, վիրաւորանք։

366 .Բաղասացութիւն՝ հոմանիշ «Բաղատորադրութիւն» տերմինի։

367. Դիւրասաւղութիւն՝ ըրական պատասխանները՝ այո՛, հա՛։

368. Քետաֆերելի՝ փորագրելի։

369. Էջ 280, տ. 11-16։ «Վասն որոյ... փեռեկումն յայտնէ» ընթերցումը Ադոնցը չի ընդգրկել, ուստիեւ չի վերագրել Անանուանին։

370. «զՄեկնութեան փեռեկումն յայտնէ»։- Փեռեկումն նշանակում է՝ բացումն, անջատումն, ճեղք, բացուածք։ Հետեւաբար՝ բնագրային ընթերցումը ընկալւում է՝ չարկապը «մեկնութեան՝ բացատրութեան անջատումն է յայտնում»։

371. Զոկամաճ (շաղկապ)։- Գերազանցապէս միաւորիչ չաղկապներն են, երբ խմբաւորում («ջոկում») են համապատասխանութեամբ հանդէս եկող անդամները կամ նախադասութիւնները (եւ, ու)։ Այս տերմինը հայ Թարգմանիչը ստեղծել է յն, συμπλεκτικοί բնագրային տերմինի դիմաց (տե՛ս Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 35)։ Ցետագայում առաւել տարածում է գտնում քերականական երկերում «բաղհիւսական» հոմանիշ տերմինը։

372. Անջատականաճ (շաղկապ)։- Այս տերմինով բնութագրւում են տրոհական չաղկապները։ Հայ Թարգմանիչը յօրինել է նշուած տերմինը յունարէն διαζευτικοί (Ադոնց, էջ 35) տերմինի համարժէքով։

373. Բաղմատ (շաղկապ)՝ բնագրային συναπτικοί տերմինի դիմաց։ Բարդ բառ է՝ բաղ եւ մատ (մատչիմ բառի) արմատներից կազմուած։ Գրաբարում ունեցել է «մերձակից, սահմանակից, կցորդ» նշանակութիւնները, բայց իբրեւ քերականական տերմին կիրառուել է գիջական շաղկապների համար, ինչպէս՝ թէեւ, թէպէտ, գի թէպէտ եւ այլն։

374. Էջ 283, տ. 3-7։ «Դարձեալ եւ այսպէս իմացիր... խաւսեցեալ ճառս» ընթերցումը Ադոնցը վերագրել է Համամին (նշուած աշխատ., էջ 281, տ. 16-21), երբ երգնկացին նշում չունի այդ մասին։

375. Տարբադմատ (շաղկապ)։- Այսպէս են անուանուել պատճառական եւ հիմունքի շաղկապները (քանզի, վասն գի, որպէս թէ եւ այլն)։ Հայ Թարգմանիչը այս տերմինը յօրինել է բնագրի յն. παρασυναπτικοί տերմինի համարժէքով, բայց դա իմաստային՝ չարահիւսական գերի մատնանշման առումով սերտօրէն ագերաւում է յաջորդ՝ «փաստրանականք» կոչուած շաղկապների հետ։

376. Փաստրանականաճ (շաղկապ)։- Այս տերմինով ակնարկւում են անմիջապէս պատճառի եւ հետեւանքի շաղկապները։ Հայ Թարգմանիչը «փաստրանականք» տերմինն ստեղծել է բնագրի յն. αἰτιολογικοί տերմինի բառապատճէնմամբ (Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 35)։

377. «Բաղայց յարառոցին»՝ պատճառն են պարփակում։

378. Էջ 283, տ. 23-28։ «Եւ վարժեսցուք... որքան չափոյ» ընթերցումը, որ, ըստ երգնկացու մատենագիտական նչումի, Դաւթին պէտք է լինի, Ադոնցը յատկացրել է Համամին (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 282, տ. 4-10)։

379. Տարակուսական (շաղկապ)։- Նկատի են ունեցւում հարցական-երկբայական շաղկապները, որոնք ընդունուած են Թրակացու քերականութեան մէջ իբրեւ ἀπορηματικοί, եւ ո՛չ՝ ἀπορρηματικοί , որ Ադոնցի մօտ է (էջ 36)՝ նշանակելով «արգելական», ինչպէս ճչդում է Ա. Մուրադեանը (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 299), համեմատի՛ր նաեւ՝ И.Х. Дворецкий, Древне-реческий словарь , T. I, էջ 213-214)։ Խօսքամասային առումով՝ առաջադրուած լեզուանմուշներից պարզւում է, որ շաղկապների այս տեսակը իր բնոյթով բաւականին խայտարղետ է, ընդգրկելով նաեւ մակաբերական շաղկապներ եւ հարցական դերանուններ։

380. Բաղրաճական (շաղկապ)։- Հիմնականում նկատի են ունեցւում մակաբերական շաղկապները։ Այս տերմինը հայ Թարգմանիչը ստեղծել է բնագրի συλλογιστικοί տերմինի պատճենմամբ, որ նշանակում է «մտայանգական»։ Բայց այս բնոյթի շաղկապների յստակ տարբերակումը թէ՛ Թարգմանութեան եւ թէ՛ մեկնիչների երկերում չի տրւում։

381. «Բաղրադեալ բանիւ»՝ փաստարկուած՝ հիմնաւորուած խօսքով։

382. Թարմատար (շաղկապ)։- Բառացի իմաստն է՝ փուչ, աւելորդ, անպէտք։ Իսկ իբրեւ քերականական տերմին՝ «չաղկապի անուն, որ առանց հարկի ալ կը դրուի» (Առաեան, էջ 320)։ Թարմատար տերմինը առաւելապէս գործածութիւն է ունեցել ճարտասանութեան ու տաղաչափութեան մէջ. առաջին դէպքում՝ իբրեւ զարդի, երկրորդ դէպքում՝ չափի լրացման համար դրուող «փուչ» բառ։ Որպէս «Թարմատար» ներկայացուած չաղկապների բնութագրում համապատասխանում է յն. παραπληρωματικοί տերմինը (Ադոնց, նշուած աշխ., էջ 37), որ բառացի նչանակում է «աւելցուցական», որը եւ հայ Թարգմանիչը զլացել է առաջադրել տեքստում։ «Թարմատար» տերմինը կազմել է իբրեւ նմուշ բերուած չաղկապների սոսկ բնոյթից ելնելով (տե՛ս Ա. Մուրադեան, նշուած աշխատ., էջ 300)։

383. Ընդդիմակ (շաղկապ)։ Յն. ἐναντιωματικός : Ներհակական՝ իբրեւ չաղկապի տեսակ, ինչպէս՝ սակայն, համայն (վերջինս՝ «բայց», «իսկ» իմաստով), բայց···։ Փաստօրէն՝ ներհակութեան գաղափար արտայայտող համադասական չաղկապներ են։

384. Վարանական (շաղկապ)։- Նկատի են ունեցւում մեծ մասամբ զիջական իմաստ ունեցող չաղկապները (գէթ, գոնէ, փարթար)։ Բնագիրը չունի չաղկապի այս տեսակը, պէտք է ենթադրել, որ այն հայ Թարգմանչի նորամուծութիւնն է՝ ելնելով հայերէնի չաղկապների բնոյթից։

385. Էջ 288, տ. 16-20։ «Եւ ենթամնայն եւ ստորատ... ասասցես ապաթարց» ընթերցումը, որ երգնկացին իր մատենագիտական նչումներում վկայում է Դաւթի աշխատութեան պատկանելը, Ադոնցը բոլորովին չի ընդգրկել։

386. Առովասութիւն՝ ասոյթի, խօսքի, տեքստի վերաբերութիւնը այս կամ այն հասցէատիրոջը։

387. Ցանգաշեշտ։- Նչ. այն բառերը, որոնք վերջին վանկում չեշտ են կրում։

388. Նկատի ունի Գէորգ Սկեւռացուն, որը ապրել է 13-րդ դարում, մեր մատենագրութեան մէջ յայտնի է նաեւ Գէորգ Լամբրոնացի, երբեմն էլ՝ Գէորգ Սսեցի։ Լամբրոնացի, Սսեցի կամ Սկեւռացի անուանումները տրուել են նրան երեք առումով. առաջին՝ որ նա ծնուել է Լամբրոնում, երկրորդ՝ որ նա Կիլիկիայի արքունիքում՝ Սսում մեծ հեղինակութիւն է վայելել եւ պալատականների, անձամբ Հեթում Բ. Թագաւորի հետ սերտ յարաբերութիւնների մէջ եղել, եւ երրորդ՝ իր ուսումը ստացել, մանկավարժական, գիտական գործունէութիւնը ծաւալել է, հիմնականում, կիլիկիայի ուսումնագիտական խոշոր կենտրոն Սկեւռա վանքում։

Եղել է հայ գրչութեան արուեստի ականաւոր տեսաբան, որ թողել է երեք աշխատութիւններ՝ իբրեւ ուսուցողական-յանձնարարական ձեռնարկներ գրիչների, գեղագրական եւ, մանաւանդ, գրչագրական արուեստի կանոնների ու օրէնքների տեսական-գործնական հիմնաւորումներով։

Գէորգ Սկեւռացու աշխատութիւններն են՝

ա) «Ճրատ վասն հանգամանաց հեգից»·

բ) «Ճրատ վասն առոգանութեանց»,

դ) «Երաժշտական արուեստի»:

Գէորգ Սկեւռացին ամբողջացնում է «գրչութեան արուեստի» լեզուական-քերականական տեսութիւնը, լրացնելով իր անմիջական նախորդի եւ ուսուցչի՝ Արիստակէս Գրչի դրոյթները: Եթէ Արիստակէս Գրիչը իր աշխատութեան մէջ հիմնականում քննում եւ մշակում է հայերէնի ուղղագրութեան կանոնները, ապա Գէորգ Սկեւռացին առաջ է քաշում նոր հարցեր՝ ամբողջական ուսմունք ստեղծելով «գրագարձութեան արուեստի», այլ կերպ ասած՝ վանկատման, տողադարձի, կէտադրութեան եւ մասամբ առոգանութեան վերաբերեալ:

Սկեւռացին նոր բարձրութեան վրայ դրեց «գրչութեան արուեստը»՝ դիմելով գրիչներին հայերէնի քերականութեանը վերաբերող բաւական ընդարձակ գիտելիքներով եւ բմբռնումներով: Գրիչների սերունդներ դաստիարակուեցին նրա աշխատութիւններով. գիտական հիմքի վրայ դրուեց ձեռագիր աշխատութիւնների ընդօրինակման եւ բազմացման գործը, որով մեծապէս զարկ եւ խթան ստացաւ «գրչութեան արուեստի» սկզբունքների եւ դրոյթների մշակման եւ ճշգրտման խնդիրը: Այն գրիչները, որոնք ծանօթ էին Սկեւռացու (ինչպէս եւ Արիստակէսի) աշխատութիւններին եւ առաջնորդւում էին նրա ցուցումներով եւ դրոյթներով, ձեռագիր աշխատութիւններ ընդօրինակելիս, անկասկած, գրում էին աւելի բարձր որակով եւ գրագիտական կիրթ ճաշակով: (Տե՛ս մեր «Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում» աշխատութիւնը, Երեւան, 1962, էջ 99–171 եւ 287–320):

389. «Ցաղագս ոտից»՝ յն. Περὶ πόδων, նչ. «տաղաչափութեան մասին»:

390. Էջ 295, տ. 16: «Պարոյկ» բառից սկսած ընթերցումը Ադոնցը չի ներկայացրել՝ նկատի ունենալով, որ այդ հատուածը բերուած է Մագիստրոսի մօտ Առոգանութեան բաժնում:

391. «Երկոտասան կենդանակերպք»:– Ըստ հնագոյն աստղագուշակութեան, որ տիրապետող է եղել առհասարակ ամբողջ միջնադարում, առանձին համաստեղութիւնները, միմեանցից տարբերելու համար, անուանւում էին կենդանիների անուններով եւ պատկերւում իբրեւ «կենդանակերպեր»: Ընդհանրապէս 12 համաստեղութիւններ էր ճանաչում աստղագուշակութիւնը՝ հետեւեալ 12 կենդանակերպերի անուններով. Ջրհոս, Ձուկն, Խոյ, Ցուլ, Եկաւոր, Խեցգետին, Առիւծ, Կոյս, Կշիռ, Կարիճ, Աղեղնաւոր, Այծեղջիւր: «Որոշ ժողովուրդներ օրուայ տեւողութիւնը կապել են կենդանակերպի համաստեղութիւններում Արեգակի տեսանելի շարժման հետ,– գրում է տոմարագիտութեան ականաւոր հետազօտող Յ. Բալասանը,– իսկ որոշ ժողովուրդներ էլ՝ Լուսնի փուլերի առաջացման պարբերաշրջանի հետ» (տե՛ս նրա «Օրացոյցի պատմութիւն» աշխատութիւնը, Երեւան, 1970, էջ 25): Ի դէպ, կարեւոր է նկատել, որ տարին 12 ամիսների բաժանելը վերաբերութիւն ունի կենդանակերպի գակի մի համաստեղութիւնից (կամ կենդանակերպից) միւս համաստեղութիւնը անցնելու տեւողութիւնը դիտուել է 1 ամիս (տե՛ս նոյն տեղում, էջ 25): Մեր ձեռագրերում նշուած «կենդանակերպերը՝ կամ համաստեղութիւնները ներկայացուած են նաեւ մարդու մարմնի առանձին մասերով: Այդ զուգադրումներն են՝ Խոյ՝ գլուխ, Ցուլ՝ պարանոց, Եկաւոր՝ բազուկ եւ ուս, Խեցգետին՝ կուրծք եւ ստամոքս, Առիւծ՝ սիրտ, փայծաղ, Կոյս՝ փոքրափոր, Կշիռ՝ երիկամունք, Կարիճ՝ ամորձիք, Աղեղնաւոր՝ ճոռք, Այծեղջիւր՝ ծունկ, Ջրհոս՝ ոլոք, Ձուկն՝ ոտք (տե՛ս Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 8973»):

392. Ակնարկը Հեթում Բ. թագաւորի մասին է, որը գահակալել է Կիլիկիայում 1289–1307 թուականներին: Կիլիկիայի Հայոց թագաւորութեան միջազգային եւ ներքին քաղաքականութեան բարդ իրադրութեան պայմաններում Հեթում Բ. արքան ստանձնելով իր հօրից՝ Լեւոն Գ. թագաւորից իշխանութիւնը, հարկադրուած եղաւ դիմագրաւել ներքին եւ արտաքին ռազմաքաղաքական անընդմէջ գրոհները, որոնք ջլատեցին իր գլխաւորած արքունական ուժերը եւ պատուհասեցին երկիրը: Դիւանագիտական նախաձեռնութիւնները մոնղոլական կայսրութեան եւ պապի հովանաւորութիւնը վայելող արեւմտեան պետութիւնների ռազմական դաշնակցութիւնն ապահովելու հետամտութեամբ՝ ձախողութեան մատնուեցին, տարաբախտաբար, այդ երկրներում տիրող բարդ եւ անրարենպաստ իրադրութեան պատճառով: Մոնղոլական կայսրութիւնը ուժասպառ էր լինում գահակալական կռիւների հետեւանքով, իսկ արեւմտեան երկրները, չնայած Նիկողայոս Դ. պապի յորդորներին կիլիկեան Հայաստանին օգնութեան հասնելու վերաբերեալ, խուլ ու համր մնացին: Հեթում Բ. թագաւորը անձամբ բանակցութիւնների համար ճանապարհորդել էր մինչեւ իսկ Իրան, եւ երկու ամիս մնացել Մարաղայում՝ իլխանութեանը նոր տիրացած Ղազան խանի հետ տեսակցելու համար: Եռանդուն թղթակցութիւններ էր ունեցել ու պատուիրակութիւններ ուղարկել Հռոմի պապին՝ ռազմական օգնութեան հարցով, եգիպտական մամլուքների վերահաս վտանգի

առաջն առնելու համար: Վերջիններս, բնականաբար, հետեւում էին իրադարձութիւնների զարգացմանը, ուստիեւ ստեղծուած պահը յարմար էին նկատել Մերձաւոր Արեւելքը գրաւելով կիլիկիա ներխուժելու եւ, որ կարեւորն է՝ խափանելու միաժամանակ ռազմա-քաղաքական դաշնակցութիւնը, մի կողմից՝ կիլիկեան Հայոց թագաւորութեան, միւս կողմից՝ եւրոպական պետութիւնների եւ մոնղոլական կայսրութեան միջեւ, որի ստեղծումից այնքան սարսափում էին նրանք: Իսկ բիւզանդական կայսրութիւնը, իր հերթին, եգիպտական ահագնացող վտանգի առաջ ձգտում էր խնամիական կապերով ապահովել կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան գաշնակցութիւնը, այդ պատճառով էլ Հեթում Բ. թագաւորի քրոջ՝ Ռիթայի ձեռքն էր խնդրել իր որդու համար: Եւ ահա 1289 թուականից եգիպտական մամլուքների իշխանութիւնը ներխուժումներ է ձեռնարկում նախ Մերձաւոր Արեւելքում լատինատեղծ տիրոյթները զաւթելու, այնուհետեւ՝ կիլիկիա ներթափանցելու համար:

Հեթում արքայի իշխանութիւնը երերւում է, սակայն, նաեւ գահաժառանգ եղբայրների գժտութիւնների պատճառով, որ յանգեցնում են եղբայրասպան կռիւների: 1294 թուականին, ամենայն հաւանականութեամբ՝ հոգեկան տուայտանքների ու ընկճուածութեան պատճառով, Հեթում Բ. թագաւորը հրաժարւում է գահից՝ զիջելով այն Թորոս եղբօրը, եւ ինքը առանձնանում մենաստանում: Մի տարի յետոյ, իշխանական աւագանու խնդրանքով, վերադառնում է աշխարհիկ կեանքի եւ գահակալում մինչեւ 1296 թուականը, երբ ժամանակաւորապէս յանձնելով Ամրատ եղբօրը գահը, ինքը մեկնում է Կոստանդնուպոլիս՝ խնամախօսութեան եւ բանակցութիւնների բիւզանդական արքունիքի հետ: Վերադարձին նրան ձերբակալում եւ բանտ է գցում գահին տիրացած Ամրատ եղբայրը: Արաբ ժամանակագիրները հաղորդում են, որ գահակալ Ամրատ եղբայրը «հաւաքել էր իր կուսակիցներին, ձերբակալել Հեթումին եւ մի աչքը փորելով կուրացնել, բայց միւս աչքը պահել անեղծ» («Արաբական աղբիւրները Հայաստանի եւ հայերի մասին», թարգմ. Յ. Նալբանդեան, Երեւան, 1965, էջ 241): Երկու տարի յետոյ, եղբայրներից Կոստանդինը գահընկէց է անում Ամրատին եւ ինքը թագաւորում: 1299 թուականին, նորից աւագանու աջակցութեամբ, գահին է վերադառնում Հեթում Բ. թագաւորը, մինչեւ 1301 թուականը, երբ մենաստանը զարձեալ ձգտում է Հեթումին, եւ այս անգամ գահին նստեցնում է դեռեւս դեռատի եղբօրորդուն՝ Լեւոն Դ.-ին, եւ ինքը «թագաւորահայր» նշանակւում աւագանու կողմից, որ համաձայն էր «խնամակալելու»

անուան Մատենադարանում 979 համարի տակ պահուող «Ճաչոց»-ը, որը պատրիարքել է 1286 թուականին եւ ձօնուել Հեթում Բ. արքայի յիշատակին: Մատենագէտների կարծիքով՝ այն խտացնում է Կիլիկեան մանրանկարչութեան ամենաէական ու ամենաբնորոշ յատկանիշներն ու իւրայատկութիւնները հէնց 13-րդ դարի երկրորդ կէսի: Այն չափազանց հարուստ է զարդամոտիւներով, գլխազարդերով, լուսանցազարդերով ու գեղանկարչական գլխիկ մտայղացումներով:

393. Ջապէլ թագուհին Լեւոն Բ. թագաւորի դուստրն էր, որը նախապէս թագաժառանգ էր նշանակուել հօր կողմից՝ արու զաւակից զուրկ լինելու պատճառով, իսկ Լամբրոնի տէր կոստանդին պայլը «խնամակալ» կոտակուել՝ Ջապէլի անչափահասութեան նկատառումով: Առաջին ամուսնութիւնը Ջապէլի՝ պայմանաւորուած էր քաղաքական բացայայտ չարժառիթներով, հետեւաբար՝ անյաջող, յղի՝ քաղաքական փոթորիկներով, ինչպէս որ իսկապէս տեղի ունեցան յետագայում: Հայոց իշխանական աւագանին, հարեւան «հզօր» Անտիոքի դաշնակցութիւնը ապահովելու նկատառումով ամուսնացրել է Ջապէլին Անտիոքի Բոհեմունդ իշխանի որդու՝ Ֆիլիպի հետ: Հայատեաց քաղաքականութիւն վարելու պատճառով Ֆիլիպ «Թագաւորը» չուտով գահընկէց է արուում: Կոստանդին խնամակալը վաղուց փայփայում էր «ամուսնացնել» Ջապէլին իր 11-ամեայ դեռահաս որդու՝ Հեթում Ա.-ի հետ՝ ամրողջ Ռուբինեան թագաւորութեանը տիրանալու սեւեռուն դիտումով, որը եւ ի վերջոյ յաջողւում է նրան, հիմք դնելով Հեթումեանների արքայատան: Ջապէլը ունենում է 5 աղջիկներ եւ 3 մանչ զաւակներ, որոնցից ամենակրտսերը՝ Լեւոն Գ.-ն հօր մահից յետոյ նստում է Կիլիկեան Հայոց թագաւորութեան գահին:

Թողարկուել են արծաթէ դրամներ, մի երեսին Հեթում Ա.-ի եւ Ջապէլ թագուհու դիմաքանդակներով, միւս երեսին՝ խաչակիր առիւծ՝ «Հեթում թագաւոր Հայոց» մակագրութեամբ:

Ցայտնի են դարձել իրենց բարերարութեամբ հիւանդանոցների ու ազքատախնամ հիմնարկների նկատմամբ, ինչպէս եւ ամէն կերպ խրախուսել են գիտութիւնն ու արուեստը, ձեռագրական մշակոյթի զարգացումը, ընդ որում ուսումնագիտական կենտրոններին բարոյական ու նիւթական մեծ աջակցութիւն եւ հովանաւորութիւն ցուցաբերելով: Հեթում-Ջապէլ համատեղ թագաւորութեան ժամանակաշրջանում՝ 1226-1252 թուականների Կիլիկեան բնութագրում է, ժամանակագիրների հաւաստմամբ, իրրեւ «երկիր իմաստասիրաց եւ ուսումնասիրացն» (Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 515): Հեթում Ա.-ի պատուէրով վարդան Արեւելցին գրել է հանրագիտարանային բնոյթ ունեցող «Ժղոյնք» աշխատութիւնը, ինչպէս եւ «Ցաղագս մեկնութեան քերականի» երկը: Ջապէլ թագուհու հոգատարութեան մասին մանաւանդ վկայում է ժամանակի նշանաւոր իմաստասէր եւ գիտնական Վահրամ Բաբունին. «Երանելին Ջապէլ թագուհին, որոյ ողորմութեանն եւ առատ պարգեւացն որ առ ուսումնականսն՝ պտուղ է մեր ընտանութիւն, եւ ես վեհագունից բան գմեզ. ընդ որում՝ զանճառ բարութիւնն ընկալցի փոխարէն» (անդ, էջ 224):

Ջապէլ թագուհին մահկանացուն կնքում է 1252 թուականին եւ թաղուում Դրազարկում:

394. Լեւոն Բ. Մեծագործ թագաւորն է՝ 1198-1219 թուականներին գահակալած: Հիմնադիրն է Կիլիկիայի Հայոց թագաւորութեան, Ռուբինեան ազգատոհմից: Հայ պետականութեան վերականգնողը հանդիսացաւ 1198 թուականին՝ պատմական նոր իրագրութեան պայմաններում, վարչա-տնտեսական-քաղաքական ուրոյն կառուցուածքով կենտրոնաձիգ միապետութիւն որպէս, այն էլ ռազմական ուժով նուաճուած հայկական գաղթաշխարհում, վճռականօրէն գրսեւորելով հայ ժողովրդի բացառիկ կենսունակութիւնն ու գոյատեւման անբեկանելի կամքը: Լեւոն Բ. Մեծագործի նորաստեղծ թագաւորութեան միջազգային հեղինակութեան մասին է վկայում այն փաստը, որ 1198 թուականին թագադրութեան արարողութեանը Տարսոնում մասնակցութիւն ունեցան Բիւզանդիայի պետութեան, Հռոմէական սրբազան կայսրութեան, Բազդադի խալիֆայութեան եւ մերձակայ երկրների պետական ներկայացուցիչները: Հեռատես քաղաքականութեան ու ճկուն դիւանագիտութեան չնորհիւ, ռազմական հմտութեան զուգորդմամբ, Լեւոն Բ. Մեծագործը միասնականացրեց, ամրացրեց եւ բնդարձակեց Կիլիկիայի հայոց պետականութիւնը, ընդ որում պետական վարչամիքենայի արմատական վերակառուցումներով վիթխարի փոփոխութիւններ առաջացրեց, որոնց համար էլ արդարացիօրէն Լեւոն Բ. թագաւորը «Մեծագործ» հռչակուեց: Նա չրջանառութեան մէջ դրեց ոսկեայ, արծաթեայ եւ պղնձեայ դրամներ, որոնք գործածութեան մէջ են եղել ամբողջ 13-րդ դարում. ըստ որում դրամների մի երեսին դրուագուած է եղել Լեւոն Բ. Մեծագործի առիւծանման գլուխը՝ կենտրոնում, իսկ չրջագծում երիզաւորուած հետեւեալ մակագրութիւնը՝ «Լեւոն թագաւոր Հայոց»:

Իր գահակալութիւնը ընդգրկում էր Սելեւկիայից մինչեւ Անտիոք, Միջերկրական ծովից մինչեւ Տաւրոս եւ Անտիտաւրոս տարածքի սահմանները, ընդ որում իր մականի տակ ունեննա-

լով բուն Կիլիկիայի հետ միասին նաեւ Պամփիլիան, Խաւրիան, Լիկայոնիան, Կադաոնիան եւ Գերմանիկէն:

Լեւոն Բ. Մեծագործ արքան ամենից փայլուն դէմքն է Կիլիկիայի դպրութեան պատմութեան մէջ՝ ուսումնագիտական կենտրոնների հիմնադրման ու հովանաւորման առումով: Նա այնքան ակնբախ հակում է ունեցել դէպի ուսումն ու գիտութիւնը, որ ժամանակակիցների կողմից «Գրասէր» է հռչակուել: Նրա օրօք բուռն ծաղկում են ապրում արուեստներն ու գիտութիւնները: Կարեւոր է նչել, որ նա ոչ միայն հայկական բազմաթիւ ուսումնագիտական նոր կենտրոնների ստեղծման նախաձեռնողն է եղել, այլեւ հրաման է արձակել նաեւ օտարալեզու՝ մասնաւորապէս լատինական, յունական, ասորական եւ մինչեւ անգամ վրաց դպրոցների հիմնադրման: Այս իմաստով չափազանց արժէքաւոր են Միքայէլ Ասորու պատմութեան «չարայարողի եւ ապրողի» հաղորդումները. «...Ոչ միայն գհամազգի վանականսն եւ ասորոցդ

ԲԱՌԱՐԱՆ

Ագուցանել, Ագուցել - 1. *իրար մէջ հագցնել, մէկը միւսի մէջ մտցնել, խրել:* 2. *իջեւանել, օթեւանել:*
Ալոջ - *հգ ուլ:*
Ահեակ - *ձախ, ձախ կողմինը:*
Աղց - *պէտք, կարիք, հարկաւորութիւն, աղքատ, աղքատութիւն:*
Աղցաւոր - *կարիքաւոր, պէտք ունեցող, նաեւ՝ կարօտ:* 2. *հարկաւոր:* 3. *նեղն ընկած:*
Աճառապատ - *ջղոտ, պրկուած:*
Այբաթարց - *առանց այբի, այբը զեղչած, նաեւ՝ Ապթարց:*
Անգ - *վերջաւորութիւն, եզր:*
Անկ - *ինչ որ մէկին է վերաբերում, պատկանում, պատչաճում, յարմարում:* 2. *յարմար (մարդ), իրաւասու:* 3. *ընկած, խեղճացած:*
Անգայթ - *կայուն, ոչ լպրծուն, հաստատուն:*
Անգոլ - *գոյութիւն չունենալ, չլինել:*
Անգոսնել - *արհամարհել, անտեսել, կարեւորութիւն չտալ:*
Անդրավար, Անդրուար - 1. *կառքին կամ մարտակառքին լծուած ձի, ջորի:* 2. *կառք, սայլ:* 3. *խաբող օձը՝ սատանան:*
Անքատակ - *ոչ նման, անհամապատասխան, անյարմար:*
Աշխարական - *կակծալու, լալու, սգալու բան:*
Աշխարապէս - *ողբական կամ վշտակոծ եղանակով: Ըստ առոգանութեան տեսութեան՝ ասուել է ընթերցման յատուկ՝ ողբական եղանակի համար:*
Աշխարել - *սգալ, ողբալ, կակծալ, լաց լինել:*
Աշխարհաժաւութիւն - *աշխարհի գարշահոտութիւն, նեխում:*
Աշխարհածուխ - *թագուհի:*
Ապադէմ - *աներես, սեւերես, լիրբ, անզգամ:*
Ապաժամանակ - *եւ մնացած, տարաժամ, վաղաժամ, թերաճ, թոյլ, դանդաղ:*
Ապաւառ - *թրիք, աթար:*
Ապաք - *«ապաքէն», «ապաքինում», «ապաքինել» բառերի արմատն է. չունի առանձին՝ անկախ գործածութիւն մեր մատենագրութեան մէջ:*
Ապաքէն - *ստոյգ, իհարկէ, անշուշտ, հապա, իսկապէս:*

Ապենիազ - 1· *անկարօտ*: 2· *աննուազելի, անպակասելի, անսպառ*:
Առակ իմն - *ինչպէս օրինակ, մի ձեւով, եղանակով*:
Առեղ - *կառքի կամ սայլի ղեկը*:
Առիճչ - 1· *բոլորովին ուրիշի հետ կապ ունեցող, վերաբերեալը մէկ ուրիշի*: 2· *կապակցութիւն, վերաբերութիւն*:
Առն - *վայրի ոչխար*:
Ասպուզան - *ծաղկի անուն*:
Աստուածազգեաց - 1· *սրտում Աստուած կրող, հաւատացեալ*: 2· *Աստծուց ստացած պարգեւ*:
Աստուածազգեստ - 1· *Աստծուն իր սրտում կրող*: 2· *մարգարէութեան հոգի ունեցող, աստուածարեալ*:
Արեգակնայինք - *արեգակին յատուկ, արեգակից առաջացած*:
Արեկ - *ուժեղ, ամուր, սաստիկ*:
Արտաբերեալ - 1· *դուրս բերուած*: 2· *ընդարձակած, ընդարձակուած*:
Արտախուզեալ - 1· *հիմնովին՝ մանրամասն պրպտելը, որոնելը*: 2· *լաւ կտրտուած, խուզուած*:
Արքէն - *քո խաթեր համար, ի պատիւ քեզ*:
Աւարտք - *վերջաւորութիւններ*:
Աւդիք - *ոչխարներ, գառներ*:
Աւճառ - 1· *առիթ, պատճառ*: 2· *զարդ, հանդերձանք*: *Տեքստում՝ ձեւ, կերպ, եղանակ իմաստով*:

Բազմատար - *տարողունակ, մեծ՝ լայնկեկ*:
Բակառեալ - *չորս կողմից ընդգրկուած, պարփակուած*:
Բաղազանել - *յարմարեցնել, պատշաճեցնել, կցել*:
Բաղկապել - *չաղկապել, միմեանց՝ իրար կապել, կապակցել*:
Բաշահատ - *մազը կամ բաչը կարճ՝ խուզած*:
Բարառնութիւն - *բանաստեղծական չնչաւորում եւ բանականութեամբ օժտում բնութեան երեւոյթների, որոնց դիմում է բանաստեղծը իբրեւ զրուցակցի*:
Բարեզանեալ - *բարեհաս, բարեզարդ զարձած*:
Բարու - *կաչաղակ կամ ագռաւ, տգեղ ձայնով թռչուն*:
Բաբասական - *զարմացական՝ որպէս թէ մակբայի տեսակ: Համանիշ՝ hրաշական*:
Բեք կամ Բէք - *մեծ, ճոխ, վիթխարի*:
Բզաք - *արու այծ կրտած*:
Բղջախոճ - *պիղծ, չարամիտ, մարմնատենչ, ցանկասէր, անհաւասարակշիռ*:
Բնակաւոր - 1· *հաստատուած, մնայուն*: 2· *բնիկ*:
Բոյթ - 1· *մեծ մատը*: 2· *նուագարանի բանալիք*: 3· *քուրա*:
Բորբորիտոն - *վաւաշոտ, գարչելի, տղմասէր, անբարոյական*:
Բռնցի - *բռունցքով*:
Բուճ - *կաթնակեր գառնուկ կամ ուլ*:

Գաղափարել - *ընդօրինակել, նմանեցնել, ձեւացնել*:
Գաւազ - *բազէի ճագ*:
Գեհ - 1· *վիհ, փոս*: 2· *գերեզման*: 3· *կուտակուած քար*: 4· *ոչխարների հօտ*:
Գեղազատ - *արու ձի՝ ընտիր տեսակի, երիվար*:
Գեղեցկուղէշ - *գեղեցիկ ճիւղերով, տերեւներով*:
Գերփել - *թալանել, յափշտակել, գերել, աւերել*:
Գլխակարգեալք - *ցանկերը, պարունակութիւնները, վերնագրերը*:

Գծած - *գծագիր, նշան, տիպ, դրոշմ, օրինակ*: *Քերականական ըմբռնմամբ՝ բառածեւ*:
Գոյշ - 1· *«իղձ» արտայայտող բառ (ըստ հին քերականագիտութեան՝ «ըղձական մակբայ»՝ «երանի՛ թէ» իմաստով*: 2· *Երգնկացու Մեկնութեան մէջ՝ նաեւ «գուցէ» իմաստով*:
Գոնչակ - *քոչիկ, փոքրիկ արու ոչխար*:
Գուլ - *բութ, ծանր չեչտ*:

Դալապր - *տապար, կացին կամ միասայրի սուսեր, սակր, մեծ դանակ*:
Դանդաղ - *ատամ, սուր գործիք*:
Դասութիւն - *կարգ, դասաւորութիւն*:
Դատավարժ - *մտավարժ, դատող, տրամաբանող, խելացի*:
Դեւնար - *դրամի միաւոր, տասանոց դահեկան*:
Դերեւականք - *ի զուր անցած, ունայն երեւոյթներ*:
Դերհատուցական - *բառացի՝ փոխարինական, քերականագիտական առումով՝ նոյնանիշ*:
Դգի - *ընտիր ձի, երիվար*:
Դժմիտ - *խայտառակ, սրիկայ, չարամիտ*:
Դիկլիկոն - *(ստոյգ բառաձեւը պէտք է լինէր՝ Դիկլիդոն), յն.* διαλίθος, *սեռ.* διαλίθοϛ *բառի հայերէն (բայց սխալ) տառադարձումն է: Նշանակում է՝ երկփեղկ կամ երկթեւ (դուռ կամ դարպաս)*:
Դիմառնական - *բնութեան երեւոյթներին դիմելն ու նրանց խօսեցնելը՝ չնչաւորումով ու ոգեղինացումով*:
Դսրովանք - *նախատինք, վարկաբեկում*:
Դրական մակբայ - *ապառնի դերբայը եմ բայի 3-րդ դէմքի հետ միաձիմի կիրառութեամբ, ինչպէս հաւատալի [է], ամուսնանալի [է] եւ այլն՝ ըստ յունարան քերականների*:
Դուար - *արջառ եւ ոչխար*:
Դուզնաքեայ - *փոքր, չնչին, աննշան, հասարակ, սակաւ*:
Դուռէճ - *թռչունի տեսակ, սալամ կամ սալամբ*:

Ելուզանել - *դուրս բերել տալ, արտաբերուել, արտասանուել*:
Եղունք - *եղնիկներ*:
Ենթակացեալ - *կայունացել//կայունացուել*:
Ենթակէտ - *ստորակէտ*:
Եպերական - *նախատական , վարկաբեկիչ*:
Երիւրել - *վարժեցնել, կրթել*:
Երկաքանչիւր - *երկուսն էլ՝ միասնաբար*:
Երկդիմի - *միջնադարի հայ քերական մեկնիչների կողմից այսպէս անուանուել են ստացական դերանունները*:
Երկշարավանգ - *երկվանկ (բառ)*:

Զանկել - *հարիլ մի բանի*:
Զամբիկ - *էգ ձի*:
Զարմազանութիւն - *տեսակ, տարբերակ*:

Ընտերք - *փորոտիք, փոր, մէջք*:
Ըստգիտ - *յանցանք, մեղաւորութիւն, մեղադրանք*:

Թալաս, Թալասմեղ - *հգ կամ կրտած ոչխար, այծ:*
Թարշիշ - *յակինթ, ծովագոյն ազնիւ կապոյտ քար:*
Թարց - *առանց, բացառութեամբ:*
Թեռ - *բրդէ թել:*
Թղթական - *քերականական անուանում, գործածուել է տրական հոլովի համար:*
Թշնամաբար - *յանդիմանելով՝ նախատելով:*
Լեւիադան - *մեծ ձուկ, վիշապ:*
Լոք - *սեպիա, ձկան տեսակ:*

Խադ - *սրի կամ դաշոյնի տեսակ:*
Խազմ - *կռիւ, պատերազմ, վէճ:*
Խաղտալուր - *թանձր լեզուով:*
Խաչենակ - *չորքոտանի կենդանի:*
Խարբ - *թուր, սուր:*
Խաւարտ - *ուտելու խոտ, կանաչեղէն: Նաեւ՝ ադուամազոտ, խաւոտ, թաւոտ:*
Խափարաձայն - *խռպոտ՝ հաստ ձայնով:*
Խեշակ - *ազնիւ ձի:*
Խեռաբարոյ - *վատ բարոյականի տէր, լիրբ, անպիտան:*
Խտրոցել - *տարբերակել, սահմանազատել, բաժանել:*

Ծասկել - *ծամծմել, որոճել:*
Ծալա - *կոչական բառ (ամկ.):*
Ծեքական - *ծռած, թեքուած, կոր դարձած, ծռմռուած:*
Ծղացի - *(Ծղի բառից, որ նշանակում է դաստակ, բազուկ՝ արմունկ) դաստակով, արմունկով, բազկով:*

Կաթոտ - *ցանկասէր, վաւաշոտ, անբարոյական մարդ կամ կին:*
Կալումն - *սովորութիւն, աղերսակցութիւն, փոխադարձ վերաբերմունք, յարաբերութիւն, ազգակցութիւն, կապակցութիւն, ունակութիւն եւ այլն:*
Կանդ - *արու արծիւ:*
Կապայ - *պարեգօտ:*
Կարաւորք - *ուժեղները, զօրեղները, կարողները:*
Կինճ - *վայրի խոզ, վարազ:*
Կիսաբոլոր - *1. կէս կլոր, ամբողջի մի մասը: 2. ամբողջի վրայ իր կէսն էլ ընդգրկած, դիցուք՝ Ժե թիւը բաղկացած է Ժ եւ Ե թուերից:*
Կիրք - *1. մասն առողանութեան՝ վանկերը անջատելու եւ միացնելու: 2. խմասային բովանդակութիւն: 3. հոգեկան բուռն զրսեւորումներ:*
Կնատ - *անուժ, տկար, թուլակամ, մեղկ:*
Կոյտապան - *վերակացու ձիերի:*
Կորդ - *չոր, չմշակուած՝ վարուցան չեղած հող, խոպան:*
Կրկիտ - *վայրի անասուն:*
Կունդ *կամ* **կունտ** - *ճաղատ, անմազ գլուխ:*
Կուռաք - *թռչունի առանձին տեսակ:*

Հաղբք - *թակարդ, որոգայթի լար կամ փոս:*
Համաճգամայն - *համատեղ, բոլորը միասին վերցրած, միասնաբար, ամբողջապէս, բոլորը մէկէն:*
Համբակ - *1. նորածին երեխայ, մանչուկ: 2. զաւակ, ճորտ, փոքրաւոր:*

3. տգէտ, տխմար:
Հանապազ - *միշտ, ամէն ժամանակ, յաւերժաբար, մշտնջենապէս:*
Հանապազապակասք - *մշտապէս պակասողներ:*
Հանգէտ - *1. նման, համեմատ: 2. նոյնչափ:*
Հանգոյն - *նման, ձեւով, կերպով:*
Հասարակ - *ընդհանուր:*
Հասարակութիւն - *ընդհանրութիւն:*
Հաստատախոհ - *հաստատ՝ լուրջ մտածուած:*
Հաւացեալ - *սկսած, սկիզբ առած, կամ սկսուած, սկիզբ առնուած:*
Հաւորս - *1. թռչուն բռնող, թռչնորս: 2. սովորական թռչուն:*
Հիռալ - *պատյտ գալ:*
Հիռ գալ - *պատուել, չրջել, չրջուել. հմմշ. հիռալ:*
Հետաճաւ, Հետաճաւական - *հետքը ջնջող, հանող:*
Հեց - *անուի դրսի չրջանակը, որից դէպի առանցքն են ձգւում չառաւիղները:*
Հեւաւ - *միջին առամներ:*

Զաձեմ - *առնել, բռնել, հաւաքել, ժողովել:*
Զառ - *անչնորհ, ծուռ:*
Զառադէմ - *լիրբ, աներես, անզգամ:*
Զեռնընդել - *դաստիարակուած, վարժուած, մարզուած, ընտանի դարձած:*
Զիր - *նուէր, պարգեւ, ընծայ, չնորհք:*

Ղալաթ *կամ* **Խալաթ** - *արաբ. սխալ:*

Ճակ - *հգ ձի:*
Ճամուկ - *գեղեցիկ բանուածք, զարդանախչուած զգեստ:*
Ճաղագ - *անտառ:*
Ճաւակեթ - *աղջիկ զաւակ:*
Ճղուղ - *անիւ, ճախարակ:*
Ճուռակ - *արու բազէ:*

Մալ - *արու կամ կռտուած ոչխար:*
Մակագրութիւն - *1. աւելացնելը: 2. մականուն գրելը:*
Մակացութիւն *-գիտութիւն:*
Մակեռակ - *1. եռապատկուած թիւ: 2. նոյնչափ եւ նրա առանձին եռեակը:*
Մակշաղկապել - *իրար միացնել՝ կապակցել:*
Մակքառակ - *1. քառապատկուած թիւ եւ նրա մի քառեակը:*
Մաղաս - *պալղամ:*
Մանկակրթութիւն - *մանուկներին կրթելը, մանկավարժութիւն:*
Մատեան - *էգ ձի:*
Մարթել - *կարողանալ, ի վիճակի լինել:*
Մարի - *էգ թռչուն:*
Մարտակաց - *1. վէճ, առարկութիւն: 2. նմուշ, օրինակ: 3. մակբայի տեսակ:*
Մարտացու - *սուր, թուր, կռուի համար նախատեսուած մարտիկ կամ գործիք:*
Մաւտակտուր լինել - *տակից՝ արմատից կտրուելու կամ խուզուելու վրայ էին, համարեա արմատախիլ արուելու վրայ էին:*
Մեկնակ - *1. առանձին: 2. պարզ, սոսկ, լոկ: 3. տարբեր ուրիշից: 4. մէկ, միայնակ:*
Մեկնոց - *վերարկու, յափունջի:*

Մեախուր - *ջուլհակ գործ կամ գործիք:*
Մերուշան կամ Մերուզան - *ծաղկի անուն:*
Մզնաձեւս կամ մզնատեսակ - *բարակ չապկի պէս: Նուրբ՝ չղարշաձեւ:*
Մոզի - *հորթ:*
Մորթեգործ - *մորթի մշակող, կաշեգործ, դապպաղ:*
Մորոսական - 1. *գժին յատուկ, գժական:* 2. *նախատական՝ երեսին դիժ ասելով:*
Մրմունջ - *փսփսոց, հառաչանք, մռռոց, մեղմ ձայնով՝ քթի տակով երգելը:*
Մուշտ - *մշտելը, հրելը, հրահրելը:*
Մուրցացի - (*Մուրց բառից, որ նշանակում է բռունցք, կռուփ*) – *բռունցքով, կռիւամարտութեամբ:*

Յամել, Յամենալ - *ուշանալ, յապաղել, դանդաղել:*
Յանգ - *յարում, յանդգում, աւարտ, պատշաճ, վայելուչ:*
Յարառոցել - 1. *իրար կից կամ միասին առնել:* 2. *միշտ միասին կիրառել:*
Յարացոյց - *օրինակ, նմուշ, ապացոյց, համակարգ, տախտակ:*
Յարեւանալ - *հետեւել, հետը գնալ, յարել:*
Յեռեալ - 1. *կպցրած, միացրած, անցկացրած:* 2. *կապակցուած խօսք:*
Յուշկապարիկ - *մտացածին էակ, պարիկ, փերի, խառնածին ճիւաղ, հրէշ՝ ցամաքային եւ ծովային կենդանիների անբնական զուգորդմամբ:*

Նախագահ - *առաջադաս, նախապատիւ:*
Նախադիր - *առաջը դրուող:*
Նախերգան - *առաջաբան, սկզբնական խօսք, երկու խօսք, ներածութիւն:*
Նեզէ - *ի միոջէ, մէկից, եզակիից:*
Ներածիլ - 1. *ներս բերուել:* 2. *ներմուծուել, հետեւցուել:* 3. *կրթուել, վարժեցուել:*
Ներբակ առնուլ - *մէջը առնել, ընդգրկել, ամփոփել, բովանդակել:*
Ներգեւիլ - *նիհարել, նուազել, պակասել:*
Ներընդունակ - *իր մէջը ընդունող, ընդունակ, ընկալուչ:*
Ներընդունական - *կարելի, հնարաւոր: Մի բանի ոչ անհրաժեշտաբար այսպէս կամ այնպէս լինելը:* Հկր. *անհրաժեշտ, հարկաւոր:*
Ներճառելիք - *քաջ ճառելիք, լաւ ճառելիք:*
Ներչափական - *տաղաչափական, չափածոյ:*
Ներպարառեալ - 1. *ներսում՝ միասին իրար բռնած:* 2. *ընդգրկուած, ներամփոփուած:*
Ներուիել - *պարփակել, ընդգրկել, ընդունել:*
Նկանակ - *հաց, խմորեղէն:*
Նմանասեր - *նոյն ծագումն ունեցող, համասեռ, ազգակից:*
Նոխազ - *արու այծ, որ զոհաբերւում էր Բաքոսի զոհասեղանին՝ յանուն Դիոնիսիոս աստծոյ:*
Նրան - *սուր, սուսեր, թուր:*

Շահէն - *թագաւորական բազէ:*
Շաղապատիլ - *խառնուել, փաթաթուել:*
Շաղել - *փաթաթել, փափաթուել, միացուել, միաձուլուել, միաձուլել:*
Շաղփաղփ - *վայրիվերոյ, անկարգ, աղճատ (խօսող, խօսք կամ գրութիւն), ափեղցփեղ:*
Շաղամանիլ - *հետը մանելը, կցելը, միացնելը, կպցնելը:*

Շարաբերել - *համադրել, հետը մէկտեղ բերել, իր յետեւից բերել:*
Շարագործել - *միասին գործել՝ կատարել, մէկտեղ գործել՝ կատարել:*
Շարագրած - *մատենագրութիւն, չարահիւսութիւն:*
Շարադրութիւն - 1. *միաւորութիւն, գումար, բարդութիւն:* 2. *խօսքի մասերի միահիւսում մտքեր արտայայտելու համար: Նախադասութիւնների միահիւսումից առաջացած խօսք:*
Շարախառնութիւն - *համադրութիւն, կապակցուած՝ համադրուած աշխատանք:*
Շարականել - *չարաղասել:*
Շարամանել - *համադրել, իրար հետ ներհիւսել, չարաղրել:*
Շարամանութիւն - 1. *միահիւսում, կապակցում:* 2. *չարադրութիւն:*
Շիլա - 1. *կարմիր չապիկ:* 2. *կարմրի նշան:*
Շիկերիա - *վայրի արու ոչխար:*
Շիտիտի - *մեղկ, տկար, իգացած:*
Շրջաբեկութիւն - *պարոյկ, ոլորուն ձայնով արտաբերում:*
Շրջագրական - 1. *չուրջը գրուած, բովանդակութիւն:* 2. *կանոնափակ, կանոնով հաստատուած:*

Ոյն - *ոյժ, զօրութիւն, կարողութիւն:*
Որայ - *ցորենի խուրձ:*
Որգուեակ - *ինչպէս, օրինակ:*
Որոջ - *էգ գառ:*

Պակուցաճողական - *վախ ազդող, երկիւղալի:*
Պաճարանք - 1. *ապրուստ:* 2. *ողջ ունեցուածքը:* 3. *չմորհքները, կարողութիւնները:*
Պառակ - *ոչխարի բակ, փարախ, արմատ «պառկել» բայի: Գրաբարում կայ նաեւ «պառակիմ» բայը, որ նշանակում է «կողի վրայ պառկել»:*
Պատահ - *դէպք, դիպուած, բախտ, հանգամանք: Նաեւ՝ յատկանիշ:*
Պատկանաւորել - *յարմարեցնել, պատշաճեցնել:*
Պատրուակ - *ծածկոց, քօղ, դիմակ:* 2. *կեղծ պատճառ, կեղծ հիմունք, չքմեղանք:*
Պատրուական - *մորթելու, գոհելու անասուն, որի միսը ուտելու համար համեղ է:*
Պատրուակ - *մորթելու, գոհելու անասուն, որի միսը ուտելու համար համեղ է:*
Պարաբարձեալ - *չորս կողմից՝ չրջանակի վերցուած:*
Պարաբերական - 1. *չրջաբերական, պտտող, հոլովական:* 2. *թուղթ՝ կոնդակ ամէն տեղ տարածելու նպատակով:* 3. *աչխարհաչրջիկ, թափառական:*
Պարածածկեալ - *չուրջ բոլոր ծածկուած, բոլոր կողմերով փակուած:*
Պարարակ - *բուած, չաղլիկ, գէր:*
Պարաւորք - 1. *պար բռնողներ, չուրջ բոլորողներ:* 2. *չրջապատողներ:*
Պարբեկութիւն - *բառը պարոյկով արտասանելը:*
Պարտակ - 1 *պատրուակ:* 2. *վարագոյր:* 3. *արգելք* 4. *թումբ, պատնէշ:* 5. *բանակ, զօրք:*
Պիտակութիւն - *անհարազատութիւն, հնարովիութիւն: Սոսկ անուանապէս գոյութիւն ունենալու՝ լինելու իրողութիւն:*
Պլղամ - *խուխ, մաղաս:*
Պրակ - 1. *անտառ:* 2. *գրուած գործ:* 3. *գիրք առաքեալների գործունէութեան մասին:* 4. *գլուխ կամ պարբերոյթ գրքի:*

Ջայլակոծեալ - *լաւ ծեծ կերած, ծեծկրտուած, ջարդուած:*
Ջեք կամ Ջէք - 1. *առուել, յոյժ, գերազանց:* 2. *զարմանքի եւ աքանչացման*

բացականչութիւն (ըստ կոնտեքստի)։

Ջոկադիր - *բարդ, բաղադրեալ (բառ)։ Հկտ. պարզ։*

Ջոկամաներալ - *իրար հետ կապուած, միացած, բաղադրեալ։*

Ռատ - *գիտուն, գործունեայ, պատուաւոր։ Նաեւ՝ կուռ, առատ, յորդուն։*

Ռիշտ - *ժլատ, կծծի, ագահ, ընչաքաղց։*

Սակս - *պատճառով, համար։*

Սարաս - *կերպ, եղանակ։ Սարասիւք՝ «այսպիսով», «այս կերպով»։*

Սարդենի - *դափնի, դափնեայ։*

Սարդիոն - *ազնիւ քար՝ ոսկերչութեան մէջ յարգի։*

Սեռաւորել - *բազմացնել, ամբողջականի վերածել։*

Սերկ - *այս ցերեկ, այսօր։*

Սոփերական ոսկի - *երկրի ընտիր ոսկին։*

Սոիչ, Սոինչ - *բնաձայնական բառ։ 1. չչիւն, սուլում, սրնգի, ճախարակի կամ նման այլ առարկաների ձայն։ 2. սուլական կամ չչական բաղաձայն։*

Ստեւ - *բուրդ, անասունի մազ, խաւ։*

Ստնդեայ - *ծծկեր։*

Ստորակայք - *1. ներքեւում եղածը, երկրաւոր։ 2. հպատակ, ծառայ։ 3. ենթակայ, առարկայ։*

Ստուար - *խիտ, թանձր։*

Սուլմունք - *սուլելը, ֆսֆսալը, չչնչալը. կոնտեքստում՝ հնչիւնի սուլոցով՝ սուլական արտաբերումը։*

Վաղադասական - *սկզբից՝ նախօրօք դրուող։*

Վաղակաւոր - *1. կարճ թուր։ 2. թրաւոր կամ սուսերաւոր։*

Վարկանել - *կարծել, համարել, եզրակացնել։*

Վերաբաշխ - *անուանում՝ որոշեալ դերանունների համար, հոմանիշ՝ մակբաշխ, օրինակ՝ իւրաքանչիւր, երկրաքանչիւր։*

Վերաբերութիւն - *յարաբերութիւն, համեմատութիւն։*

Վերագանչումն - *ձայնի բարձրացումը, դէպի վեր կանչելը։*

Վերատրութիւն - *վեր բարձրանալ, ուռճանալ։*

Վիդոն - *այծեամ, վայրի այծ։*

Վիրագ - *վայրենի, բռնաւոր, կատաղի։*

Տաճուճ կամ Դաճուճ - *թռչունի տեսակ։*

Տամկացեալ - *խոնաւացած, դիմացած։*

Տամկացութիւն - *խոնաւութիւն, դիմութիւն։*

Տապալումն - *բառի թեքումը՝ հոլովումն ու խոնարհումը։*

Տապանակ - *1. փոքրիկ սնտուկ։ 2. նմանութեամբ՝ սուրբ կոյսը եւ խաչը։ 3. տապան Նոյի։ 4. նմանութեամբ՝ մարմին մարդու։ 5. գանձանակ։։ 6. չիրիմ։*

Տապէ - *պիղծ, սոսկ, գէշ մարդ։*

Տարաժամ - *1. ժամանակից դուրս։ 2. անպատեհ ժամանակ, երեկոյեան։ 3. իբրեւ մակբայ՝ ուշ կամ կանուխ։*

Տարացոյց - *օրինակ, նմուշ, ապացոյց։*

Տարմաբար - *խմբովին, երամով։*

Տնաւրինութիւն - *1. կարգաւորութիւն աստուածային կամ մարդկային առումներով։ 2. Քրիստոսի Մարդեղութեան խորհուրդը։*

Տուընջենային - *ցերեկային, ցերեկուան։*

Տուչութիւն - *պարգեւելը, նուիրելը։ 2. նուէր, չնորհք, պարգեւ, ընծայ։ 3. աւանդութիւն։*

Բաբուն - *ուսուցիչ, վարդապետ։*

Ութերեակ - *ութ, ութերորդ, ութ համրանք։*

Ուխ, Ուղխ - *ձորից անցնող գետի պէս առատ ջուր։*

Ուղիշաբերձ - *բարձր ճիւղերով։*

Փալանիկ - *հմնշ. Անդրավարի։*

Փակեղն - *1. գլխի ծածկոյթ (եկեղ.), վեղար։ 2. կանանց եւ կոյսերի գլխի ծածկոց։ Ուսի ծածկոյթ (եկեղ.), վակաս։ 4. վրայի ծածկոյթ (եկեղ.), փիլոն։ 5. վարշամակ, դաստառակ։ 6. բաճկոն։ 7. (եկեղ.) ուրար։*

Փանլ - *արու ձի։*

Փանաքի - *չնչին, նուաստ, անարգ, յետին, փոքր։*

Փառացական - *փառաւոր, փառահեղ, պանծալի։*

Փաստ - *ճշմարիտ եւ իրաւացի պատճառ, ապացոյց։*

Փարադրող - *չորս կողմը դնող։*

Փարելի - *1. ողջագուրելի, սիրելի։ 2. խանդաղատական, գուրգուրալով, աղաչելով։ 3. ջնջոց։*

Փարթար - *գոնէ։*

Փրզունդ - *գաւակ, տղայ։*

Քալա - *Հմնշ. Ծաւալ, ծո՛։*

Քաղ - *արու այծ։*

Քաղակ - *փոքրիկ քաղ (փաղաքշական), ուլիկ, նոխազուկ։*

Քաղաքականք - *դիտելիքներ քաղաքների կեանքի ու նրանց կարգաւորման վերաբերեալ։*

Քակտել - *խախտել, անջատել, քայքայել, աւերել։*

Քատակ - *նման, ձեւ, համեմատ, օրինակ։*

Քաւշ - *արու այծ, խոյ։*

Քեմուխտ - *կաշի։*

Քերականել - *համաձայն գրել։ 2. ջնջել, սրբել։*

Քնցատել - *քծնել, չողոքորթել։*

Քողախնդրել - *1. ծածկի տակ եղածը որոնել, բացայայտել, դուրս բերել։ 2. ծածկի տակ թողնել։*

Քողաձեւել - *մի կերպ ծածկել, հագիւ ծածկել։*

Քրձազգածասէր - *քուրջ հագնող, աղքատներին սիրող, առաքինի։*

Քուեայ, Քուէ - *1. խորանարդ ձեւ կամ թիւ։ 2. բախտի նչան, վիճակ։ 3. խաղալու ոսկոր, զար, աչըղ։*

Քուպիճ - *արու չահէն, արու ընտիր բազէ։*

Քուրձ - *ցանցառամօրուս, կարճամօրուս։ 2. կարճահասակ, թզուկ։ 3. գզգըզուած գգեստ, մազեղէն հագուստ։*

ՑԱՆԿ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

Աբէլ – 139
Աբողոն – 138
Աբրահամ (նահապետ) – 134, 234, 250, 300
Ադամ (նախահայր) – 89, 90, 91, 137, 139, 140, 234, 261, 274
Աթենաս (դիցուհի) – 165
Աթէնք – 92, 137
Ալֆի (սուլտան եգիպտոսի) – 301
Ակրիւսիոս – 112
Ահարոն (քահանայ) 158, 206
Աղէքսանդրոս (տիեզերակալն) – 94, 95, 134
Աղուանք – 92, 206
Անանուն – 84, 116, 121, 126, 127, 128, 148, 154, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 180, 183, 190, 195, 196, 204, 205, 206, 207, 209, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 239, 248, 256, 257, 263, 280, 282, 284, 287
Անդրէաս – 137
Անիտոս – 131
Արքաֆ (մէլիք) – 301
Ապոլեմոս (իմաստասէր) – 91
Ապողինար – 99
Ապողոն – 156, 177
Ասկլեպիոս – 158
Աստուածաբան (Գրիգոր) – 116
Արաբիա – 157
Արամազդ (դիք) – 165
Արայ (Գեղեցիկ) – 277
Արեմաթեմ – 146
Արիստոտէլ – 194
Արիստոտելականք – 262
Արիստոտելեան – 279, 285
Արիստոտելէս – 115, 176, 191, 213, 277
Արծրունի (թագընկալ) – 300
Արշակունեաց (ազգ) – 152
Արուսեակ – 277
Արտաշէս (թագաւոր) – 128
Արփաքսաթ – 90
Աքիլլեւս – 95, 183

Բաբելոն – 157, 302
Բագրատունի (թագընկալ) – 300
Բարսեղ (Մեկնիչ) – 84

Բեթղէէմ – 146, 147

Գեղբուայ (լեառն) – 129
Գէորգ (վարդապետ Սկեւռացի) – 184, 291
Գորգայք – 204
Գրիգոր Լուսաւորիչ – 82, 83
Գրիգոր Պարթեւ – 116
Գրիգորիս (Վկայասէր Մեծն) – 83

Դամբլուն (տունն) – 301
Դանայ (ցեղն) – 139
Դարեհ (արքայ) – 128
Դաւթեան երիվար – 205
Դաւթեան քերթողութիւն – 128
Դաւիթ (թագաւոր հրէից) 129, 139, 281, 299, 302
Դաւիթ փիլիսոփայ (Անյաղթ) – 84, 96, 105, 109, 111, 112, 115, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 135, 148, 155, 156, 162, 163, 164, 165, 168, 170, 173, 177, 180, 181, 183, 184, 190, 191, 194, 195, 196, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 238, 248, 250, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 265, 280, 282, 283, 284, 287, 28, 295
Դեբովրա – 129
Դերջնայ անապատն – 84
Դինա – 112
Դիոմիդէս – 161
Դիոնիսիոս (դիք) – 124
Դիոնիսիոս (Թրակացի) – 99, 105

Երեր – 91
Եգիպտոս – 91, 92, 301
Ելլադայ – 201
Ենովս – 89, 90, 91
Ենովք – 89, 90
Եսայի (մարգարէ) – 281
Երեմիա (մարգարէ) – 146, 162, 281, 302
Երզնկայ – 84
Երուսաղէմ – 82, 137, 138, 266, 268, 284, 302

Եփրատ – 146
Եւմիտէս – 94
Եւրիպիդէս – 164

Զապէլ (թագուհի) – 299
Զաքա (քաղաք) – 301, 302
Զմիւռնիա – 94

Ըռստակէս (Գրիչ) – 85, 240

Թերսիտէս – 95
Թէոդոս Թագաւոր – 297
Թէոդուպոլիս – 297
Թէովն – 123
Թէովնականք – 176, 279
Թրակիա – 158

Իպնի Խոսրով – 157
Իլիոն (քաղաք) – 95
Իսրայէլ – 91, 92, 139, 146, 276, 302

Լէոն (թագաւոր Գ.) – 92, 299
Լէոն պապակաւոր (թագաւորն – Բ.) 299

Կադմոս – 92
Կայեն – 89, 127
(Սբ.) Կարապետ եկեղեցի – 82
Կիլիկէ – 82, 302
Կիկրոպս – 92
Կիւրոս – 302
Կոստանդին (թագ.) – 300
Կորնթոս – 137
Կորճայք – 229, 230
Հագար – 300
Հայաստանեայց ազգ – 92
Հայոց (երկիր) – 302
Հայկ (նահապետ) – 282, 286
Հայք – 92
Համամ Արեւելցի վարդապետն – 85, 127, 128, 129, 151, 155, 162, 168, 180, 203, 223, 225, 230, 232, 234, 235, 237, 248, 253, 259, 262, 267, 281, 282, 283, 284, 287
Հեթում (Ա. թագաւոր) – 82, 299
Հեթում (Բ. թագաւոր) – 299, 300, 302, 303

Հերովդիանոս – 99
Հրէաստան – 146, 285
Հիպոկրատ – 158
Հոմերոս – 92, 94, 95, 105, 156, 162, 176, 181, 205, 220, 279, 285, 286
Հոնիսեայ (ազգ) – 94

Ղամեք – 127

Մովսէս (մարգարէ) – 107, 206, 236
Մագիստրոս (իշխան) – 83, 84, 92, 93, 94, 104, 107, 108, 119, 124, 153, 154, 173, 183, 196, 197, 198, 280
Մանասէ – 137
Մարայիւն թագաւորութիւն – 135
Մաքսոն (բժիշկ) – 183
Մելէս (գետ) – 94
Մելիտոս – 131
Մեղա[մ]պոդոս – 94
Մեմփիս – 92
Մեսրովբ վարդապետ (Մաշտոց) 92
Մետոյ (գետ) – 302
Մինաս անապատ – 83
Միքիա – 299
Մովսէս Քերթող – 84, 91, 109, 114, 115, 116, 117, 139, 142, 148, 154, 159, 160, 161, 163, 165, 167, 168, 172, 173, 174, 180, 195, 196, 203, 205, 206, 207, 227, 239, 249, 257, 258
Մութանապի – 157

Ցաբեթ – 91
Ցակոբ (նահապետ) – 139, 284
Ցակոբ Հայոց կաթողիկոս (կլայեցի Ա.) – 82, 87
Ցեսու – 91
(Ցիսուս) Քրիստոս – 82, 137, 140, 143, 155, 156, 188, 234, 235, 261, 266, 267, 275, 276, 299, 302, 303
Ցովհաննէս Երզնկացի – 81, 87, 295, 300
Ցովհաննէս վարդապետ Տարօնացի – 82
Ուսումնասէր պարոն Ցոհաննէս – 84
Ցովնաթան – 129

Ցովնան – 247
Ցովսէփ – 275, 286
Ցորդանան – 138
Ցուդայ Ցակոբեան – 90, 146, 269
Ցունան – 237, 266

Նաբուգոդոնոսոր – 300
Նեստոր – 182, 183
Նեփթաղէմ – 138
Նոյ (նահապետ) – 234, 267

Շահապ – 156

Ոզա – 129
Ոզոբիա – 129
Ոսպեթալ – 299

Պասիփայէն – 112
Պատրոկղէ – 182, 183
Պարիս – 161, 182
Պարսք – 155, 208
Պաւղոս – 121, 137, 155, 262, 281, 297, 302
Պետրոս – 137, 140, 266
Պիթագորէ – 174
Պիթագորականք – 262, 299
Պիղատոս – 275
Պղատոն – 177, 279, 285
Պղատոնականք – 262
Պորփիւր – 123
Պրիամոս – 182

Ռոբէն մեծ իշխան – 300
Ռուբինեանք – 82

Սահակ (նահապետ) – 139
Սահակ (Պարթեւ) – 92
Սահլ – 158
Սամարիա – 138, 269
Սամսոն – 204
Սարգիս եպիսկոպոս (Երզնկացի) – 84
Սաւուղ – 129, 205
Սեթ – 89, 91, 127
Սեմ – 91
Սեփա – 146
Սիդոն – 92
Սիդրոն (լեառն) – 90
Սինա – 202

Սիմոն – 140
Սիոն – 138, 234, 261, 268, 269, 284
Սիսար (արքայ) – 129
Սիւնիք – 208
Սկամանդրոս (գետ) – 95
Սոկրատ – 226
Սողոմոն (Իմաստուն) – 278, 302
Ստեփանոս (իշխան) – 300
Ստեփանոս Սիւնեցի – 90, 93, 104, 105, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 134, 135, 136, 149, 150, 151, 162, 163, 165, 167, 173, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 208, 209, 210, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 255, 257, 288

Վահրամ (Գրիգորիս Վկայասէր Մեծն) – 83
Վիրք – 92

Տարաւն – 82
Տիգրան (Թագաւոր) – 128
Տիգրանուհի – 128
Տիմոթէոս – 156
Տիրոս – 92
Տրապաւլիս – 299

Փաղեկ – 234
Փարաւոն – 139
Փիլոն – 116
Փիւնիկէ – 92
Փռիւգիա – 94

Քամ – 91
Քանանայ – 138
Քեղիկ – 146
Քիքոս – 95

Ֆրերայ (ազգն) – 299

ՑԱՆԿ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԻ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ

ա. Ձեռագիր աղբիւրներ

Մաշտոցի անուան Մատենադարանի Ձեռագրեր՝ 2296, 2325, 2329, 2367, 2380, 2544, 3917, 7995, 8973։

Ս. Ղազարի Մխիթարեան Միաբանութեան Ձեռագրատան մանրաժապաւէն՝ «306գ» Ձեռագրի։

Յովհաննէս Ծործորեցի, *Համառօտ տեսութիւն քերականի, աշխատասիրութեամբ՝ Լ. Խաչերեանի*, 484 *մեքենագիր էջ (անտիպ)։*

Լ. Խաչերեան, *Գրիգոր Բ. Վկայասէր կաթողիկոսը եւ իր մատենագրական ժառանգութիւնը*, 75 *մեքենագիր էջ (անտիպ)։*

բ. Տպագիր աղբիւրներ եւ ուսումնասիրութիւններ

Աբեղեան Մ., *երկեր, հատորներ՝ Ա, Բ, Գ, Դ, Երեւան*, 1966–1970։

Աբրահամեան Ա., *Գրաբարի ձեռնարկ, Երեւան*, 1958։

Ագաթանգեղայ *Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Տէր-Մկրտչեան եւ Մ. Կանայեանց, Տփղիս*, 1909։

Адамян А., Эстетические воззрения средневековой Армении, Ереван,1955г.

Adontz N., Denys de Thrace et les commentateurs arméniens, traduit du russe, par René Hotterbeex, Louvaine, 1970.

Адонц Н., Дионисий Фракийский и армянские толкователи, Петроград, 1915г.

Ալիշան Ղ., *Ազգային վիպասանութիւնք, «Բազմավէպ»*, 1850։

Ալիշան Ղ., *Հայապատում, Վենետիկ*, 1901։

Ալիշան Ղ., *Սիսուան, Համագրութիւն Հայկական եւ Լեւոն Մեծագործ, Վենետիկ*, 1885։

Ալիշան Ղ., *Յուշիկք Հայրենեաց, հ. Բ, 2-րդ տպ., Վենետիկ*, 1921։

Ակինեան Ն., *Գրախօսութիւն*, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1955, No. 7-9:
Աղայեան Է., *Լեզուաբանութեան ներածութիւն*, Երեւան, 1967:
Աճառեան Հ., *Հայոց անձնանունների բառարան, Ա-Ե հատորները*, Երեւան, 1942-1962:
Աճառեան Հ., *Արմատական բառարան, Ա-Լ հատորները*, Երեւան, 1932-1935:
Ամալեան Հ., *Միջնադարեան Հայաստանի բառարանագրական յուշարձանները (V-XV դդ.)*, Երեւան, 1966:
Անասեան Յ., *Հայկական մատենագիտութիւն*, Երեւան, Հ. Ա, 1959:
Առաքել Սիւնեցի, *Յաղագս քերականութեան. Համառատ լուծմունք, աշխատասիրութեամբ՝ Լ. Խաչերեանի*, Լոս Անճելոս, 1982:
Առաքելեան Ա., *Յունական գրականութեան պատմութիւն*, Երեւան, 1962:
Աստուածաշունչ *մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանաց, ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց, համեմատութեամբ եբրայական եւ յունական բնագրաց*, Վիեննա, 1929:
«Արաբական աղբիւրները Հայաստանի եւ Հայերի մասին», Երեւան, 1965:
«Արարատ» *ամսագիր*, 1896:
Աւետիքեան Գ., Սիւրմէլեան Խ., Աւգերեան Մ., *Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի*, Հ. Ա, Վենետիկ, 1836, Հ. Բ, 1837:
Բադալեան Յ., *Օրացոյցի պատմութիւն*, Երեւան, 1970:
Բաղդասարեան Բ., *Յովհաննէս Երզնկացին եւ նրա խրատական արձակը*, Երեւան, 1977:
Давид Анахт, Определение философии , *աշխատասիրութեամբ Մ. Արեւշատեանի*, Երեւան, 1960:
Давид Анахт, Толкование Аналитики Аристотеля , *աշխատասիրութեամբ Մ. Արեւշատեանի*, Երեւան, 1972:
Давид Анахт, Сочинения , *աշխատասիրութեամբ Մ. Արեւշատեանի*, Մոսկուա, 1975:
Давид Анахт, Анализ "Введения" Порфирия , *աշխատասիրութեամբ Մ. Արեւշատեանի*, Երեւան, 1976:
«Դաւթի քերականական աշխատութեան նորայայտ ամբողջական ձեռագիր տեքստը», *աշխատասիրութեամբ Գ. Ջահուկեանի*, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 3, 1953:
Дворецкий И.Х., Древнегреческо-русский словарь, тт.I,II,I958г.
Δημητρακοῦ Δ., Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι, 1949.
Եզնիկ Կողբացի, *Եղծ աղանդոց*, Վենետիկ, 1826 թ.:
Եսայի Նչեցի, *Վերլուծութիւն քերականութեան, գիտա-քննական բնագիր, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեանի*, Երեւան, 1966:
Երեմեան Ս., *Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի*, Երեւան, 1966:
Զարպհանալեան Գ., *Հայկական հին դպրութիւն, 3-րդ տպ.*, Վենետիկ, 1897:
Մաղաք-Թէոփիլեանց Մ., *Վարք Երեւելի Արանց*, Հհ. Ա եւ Բ, Վենետիկ, 1839:
Laurie S., The Rise and Early Constitution of Universities with a Survey of Mediaeval Education, New-York, 1887.
Թովմայ վար. Արծրունւոյ *Պատմութիւն տանն Արծրունեաց*, Թիֆլիս, 1917:
Խաչերեան Լ., *Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում*, Երեւան, 1962:
Խաչերեան Լ., *Լեզուների առաջացման ու զարգացման տեսութիւնը եւ գրի ու մատենագրութեան սոցիալական նշանակութիւնը ըստ Վարդան Արեւելցու*, «Լրաբեր» ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտութիւնների, 1972, No. 2:
Խաչերեան Լ., *Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ (XIII-XIV դդ.)*, Երեւան, 1973:
Խաչիկեան Լ., *Նախամեսրոպեան գրի հարցը եւ հմայագրերը*, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1963, No. 4:
Խաչիկեան Լ., *Արտազի հայկական իշխանութիւնը եւ Մորձորի դպրոցը*, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, 1973, էջ 125-210:
Խաչիկեան Լ., *ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ*, 1950:
Կիրակոս Գանձակեցի, *Պատմութիւն հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Մելիք-Օհանջանեանի*, Երեւան, 1961:
Կոստանեանց Կ., *Համառ Արեւելքի*, Վաղարշապատ, 1896:
Կոստանեանց Կ., *Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը*, Ալեքսանդրապոլ, 1910:
Կորիւն, *Վարք Մաշտոցի, աշխատասիրութեամբ Մ. Աբեղեանի*, Երեւան, 1941:
Հիւբշման Հ., *Հին հայոց տեղւոյ անունները*, Վիեննա, 1907:
Ղարիբեան Ա., *Համառօտութիւն հայ բարբառագիտութեան*, Երեւան, 1941:
Ղարիբեան Ա., *Հայ բարբառագիտութիւն*, Երեւան, 1953:
Մատթէոս Ուռհայեցի, *Ժամանակագրութիւն, Բ տպ.*, Վաղարշապատ, 1898:
Մալխասեանց Ստ., *Բացատրական բառարան, ՀՀ. Ա-Դ*, Երեւան, 1944-1945:
Մանանդեան Յ., *Դաւիթ Անյաղթի խնդիրը նոր լուսաբանութեամբ*, Վաղարշապատ, 1904:
Մանանդեան Յ., *Յունաբան դպրոցը եւ նրա զարգացման շրջանները*, Վիեննա, 1928:
Մխիթարայ Այրիվանեցւոյ *Պատմութիւն Հայոց, ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին*, Մոսկուա, 1860:
Մխիթարեան Յ., *Հայերէնի կէտադրութեան համառօտ պատմութիւն*, Երեւան, 1972:
Սրբոյ հօր մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ *Մատենագրութիւնք, Յաղագս պիտոյից*, էջ 341-579, Վենետիկ, 1865, 2-րդ տպ.:
Մովսէս Խորենացի, *Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Մ. Աբեղեանի եւ Մ. Յարութիւնեանի*, Տփղիս, 1913:
Մովսէս Խորենացի, *Հայոց պատմութիւն, աշխարհաբար թարգմանութիւն Ստ. Մալխասեանցի*, Երեւան, 1940:
Մնացականեան Ա., *Ազուանից աշխարհի գրականութեան չուրջը*, Երեւան, 1966:
Մնացականեան Ա., *Երբ այլ կերպ են մեկնաբանում փաստերը*, «Լրաբեր», *ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների*, 1974, No. 10:
Մուրադեան Ա., *Յունաբան դպրոցը եւ նրա դերը հայերէնի քերականական տերմինաբանութեան ստեղծման գործում*, Երեւան, 1971:
«Ճողկաթ Ս. Էջմիածնի», *Հայագիտական ժողովածու, գիրք առաջին*, Վաղարշապատ, 1913:
Չամչեան Մ., *Պատմութիւն Հայոց, Հ. Բ*, Վենետիկ, 1785:
Չաուկեան Գ., *Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում*, Երեւան, 1954:
Չաուկեան Գ., *Լեզուաբանութեան պատմութիւն, Հ. Ա*, Երեւան, 1960:
Cirbied J. Ch., Grammaire de Denis de Thrace, "Journal Asiatique", Paris, 1824.
Cirbied J. Ch., Grammaire de Denis de Thrace en Grec, en Arménien et en Français, accompagnée de Notes et d'éclaircissements, par M. Cirbied, Membre resident, Paris, 1830.
Rashdall H., The Universities of Europe in the Middle Ages, London, 1895.
Robins R., Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe, London, 1951.
Սեւիանոսի Տարօնեցւոյ *Տիեզերական պատմութիւն*, Փարիզ, 1859:

Սրապեան Ա., *Յովհաննէս Երզնկացի*, Երեւան, 1956:
Սրուանձտեանց Գ., *Հնոց եւ նորոց պատմութիւն վասն Դաւթի եւ Մովսէսի Խորենացւոյ*, Կ. Պոլիս, 1874:
Մեծին Վարդանայ Բարձրբերդեցւոյ *Պատմութիւն Տիեզերական*, Մոսկուա, 1861:
Վարդան Արեւելցի, *Մեկնութիւն քերականի, գիտա-քննական բնագիր, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեան*, Երեւան, 1972:
Տաշեան Յ., *Յուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Միխիթարեանց ի Վիեննա*, 1895:
Տաշեան Յ., *Ակնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ*, Վիեննա, 1896:
Փաւստոս Բիւզանդ, *Պատմութիւն Հայոց*, Վենետիկ, 1933:
Փիլիսոփայական բառարան, Երեւան, 1976:
Քիւրտեան Յ., *Երիզա եւ եկեղեաց գաւառ*, Հ. Ա, Վենետիկ, 1953:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Էջ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ 7-10
ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ 11-12
ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ 15-78
ա. *Հեղինակը եւ նրա քերականական Մեկնութիւնը* 17
բ. *Հրատարակուող քերականական Յուշարձանի ստեղծման ժամանակը եւ նրանում ընդգրկուած սկզբնաղբիւրները* 25
գ. *Քերականական Յուշարձանի յօրինման բնագրագիտական սկզբունքները* 36
դ. *Երզնկացու աշխատութեան յօրինուածքը՝ սկզբնաղբիւրների ինքնուրոյն մշակմամբ ու համադրմամբ* 41
ե. *Երզնկացու երկի Քննական Բնագրի նշանակութիւնը կորած համարուած քերականական Մեկնութիւնների վերականգնման խնդրում* 68
զ. *Համադրուած Ձեռագրերը եւ հրատարակութեան հանգամանքները* 73
ՀԱՒԱՔՈՒՄՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ [ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ] 81-303

Նախադրութիւն բանի ի ցոյցս պատճառի հաւաքմանն Մեկնութեան քերականին եւ աղերս խնդրոյ աշխատուորիս Յո[վ]հաննիսի առ սպասաւորսդ բանի 81

Ի խնդրոյ տեառն Յակոբայ Հայոց կաթողիկոսի եւ վարդապետաց մերոց եղբարց արարեալ Հաւաքումն Քերականին Մեկնութեան Յովհաննիսի Երզնկացւոյ ուսումնականի գրոց 87
[Նախերգան] 97
[Գլուխ երկրորդ] 99
[Գլուխ երրորդ] 101
[Գլուխ չորրորդ] 103
[Գլուխ հինգերորդ] 104
Ա. Յաղագս քերականութեան 124
Բ. Յաղագս վերծանութեան 137
Մեկնութիւն գլխոց վերծանութեան .....
Դարձեալ կրկին մեկնութիւն վերծանութեան գլխոցս, իբրեւ ի միոյ դէմս ճառից ընթերցո-

ղութեամբ երեւեցուցանել զզաւրութիւնն, որոց ձայնք՝ պարզք, եւ իմացմունք՝ բաղադրեալք, նախերգան 140
Յետ մեկնութեան գլխոց վերծանութեանս սակաւ ինչ դիցուք աւրինակս խրատու սակս արուեստի ոլորակաց եւ կիտից, զոր[ս] պարտ է պահել յընթեռնուլ գրեցելոցն 143
Գ. Յաղագս ոլորակի 148
Դ. Յաղագս կիտի 153
Ե. Յաղագս հագներգութեան 156
Զ. Յաղագս տառի 160
Է. Յաղագս վանգի 177
Ը. Յաղագս երկար վանգի 179
Թ. Յաղագս սուղ վանգի 180
Ժ. Յաղագս հասարակաց շաղաշարաց 181
Դարձեալ՝ միահամուռ յաղագս վանգի եւ փաղաւութեան եւ հեգի եւ հասարակ շաղաշարաց եւ բառի ասացեալ [սուրբ հաւրն Գէորգեայ] եւ խրատ կիտիւք բաժանման հեգիցն 184
ԺԱ. Յաղագս բառի 188
ԺԲ. Յաղագս բանի 190
ԺԳ. Յաղագս անուան 194
ԺԴ. Յաղագս բայի 226
ԺԵ. Յաղագս լծորդութեան 235
ԺԶ. Յաղագս ընդունելութեան 248
ԺԷ. Յաղագս յաւդի 250
ԺԸ. Յաղագս դերանունութեան 255
ԺԹ. Յաղագս նախադրութեան 258
Ի. Յաղագս մակբայի 263
Մակերեւութիւն վերծանութեան գլխոց, որք ի մակբայի գլխակարգեալքն այս են 265
ԻԱ. Յաղագս շաղկապի 280
ԻԲ. Յաղագս առոգանութեան 288
ԻԳ. Յաղագս ոտից 295
ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐՈՑՍ 299-303

SYNOPSIS 307-312
ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 315-369
ԲԱՌԱՐԱՆ 371-379
ՑԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ 381-384
ՑԱՆԿ ՄԱՍՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԻ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ 385-388

Գրքի ձեւաւորումը՝ Նորիկ Գրիգորեանի
Կոմպիւտըրային գրաշարումը՝ Արամ Օրջանեանի
Տեխնիկական սրբագրումը՝ Օր. Ալինա Մնացականեանի
Տպագրումը՝ Գէորգ Թէրճանեանի

Prof. Dr. L. K. KHACHERYAN
1802 N. Wilton Pl., # 1,
Los Angeles, CA. 90028, U.S.A.
Tel. (213) 469-5063